

TALLINNA ÜLIKOOL
SOTSIAALTEADUSTE DISSERTATSIOONID

TALLINN UNIVERSITY
DISSERTATIONS ON SOCIAL SCIENCES

61

TALLINNA ÜLIKOOL

TIHU ERNITS

**MUUSIKAÕPPEKIRJANDUS JA LAULMISÕPETUS
SAKSA ÕPPEKEELEGA KOOLIDES
EESTIS AASTATEL 1860–1914**

Tallinn 2013

TALLINNA ÜLIKOOI
SOTSIAALTEADUSTE DISSERTATSIOONID

TALLINN UNIVERSITY
DISSERTATIONS ON SOCIAL SCIENCES

61

Tiiu Ernits

**MUUSIKAÕPPEKIRJANDUS JA LAULMISÕPETUS SAKSA ÕPPEKEELEGA
KOOLIDES EESTIS AASTATEL 1860–1914**

Kasvatusteaduste Instituut, Tallinna Ülikool, Tallinn, Eesti

Dissertatsioon on lubatud kaitsmisele filosoofiadoktori (kasvatusteadused) kraadi taotlemiseks Tallinna Ülikooli kasvatusteaduste doktorinõukogu poolt 14. veebruaril 2013. aastal

Juhendajad: Airi Liimets, kasvatusteaduse doktor (Dr. paed), Tallinna Ülikooli professor
Maris Kirme, kunstiteaduse kandidaat, Tallinna Ülikooli emeriitdotsent

Oponendid: Ingrid Rüütel, filosoofiadoktor, Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur
Maris Saagpakk, filosoofiadoktor, Tallinna Ülikooli dotsent

Kaitsmine toimub 16. mail 2013. aastal algusega kell 12.00 Tallinna Ülikooli
auditooriumis A-242, Narva mnt 29, Tallinn

Doktoritöö valmimist on toetanud Euroopa Sotsiaalfondi projekt „Haridus- ja
Kasvatusteaduste Doktorikool“

Autoriõigus: Tiiu Ernits, 2013

Autoriõigus: Tallinna Ülikool, 2013

ISSN 1736-3632 (trükis)

ISBN 978-9949-29-080-2 (trükis)

ISSN 1736-793X (*online*, pdf)

ISBN 978-9949-29-081-9 (*online*, pdf)

Tallinna Ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
www.tlu.ee

SISUKORD

DISSERTANDI TEEMAKOHASED PUBLIKATSIOONID	9
TÄNUSÕNAD	11
SISSEJUHATUS	12
Uurimuse lähtekohad ja aktuaalsus.....	12
Allikad ja seniste teemakohaste uurimuste historiograafia	17
Uurimuse probleemiseade, eesmärk ja uurimisküsimused.....	19
Töö struktuur	21
1. SAKSAKEELNE KOOLIHARIDUS EESTI ALAL	22
1.1. Baltisaksa ajaloolisest ja sotsiaalkultuurilisest tegelikkusest	22
1.2. Baltisaksa kooliolud aastatel 1860–1914	28
1.2.1. Koolikorraldus Balti kubermangudes.....	28
1.2.2. Balti ja Sise-Venemaa kubermangude erinevused haridussüsteemis	31
1.2.3. Saksa kool ja saksa õppekeelegraafiline kool	32
1.2.4. Sotsiaalkultuuriline tegelikkus ja kooliolud eri perioodidel	34
2. LAULMISÕPETUSE ALUSED JA PÕHIPRINTSIIBID	39
2.1. Laulmisõpetus 19. sajandil Saksamaal ja Balti kubermangudes	39
2.1.1. Õpetajate seminaride osatähtsusest laulmisõpetuses	41
2.1.2. Muusikakasvatust enim mõjutanud isikud ja laulmisõpetus.....	45
2.1.3. Laulmisõpetus Balti kubermangudes Preisi kooliseaduste põhjal	47
2.1.4. Laulmisõpetuse reform Balti kubermangudes aastatel 1860–1863	54
2.2. Laulmisõpetusest Balti kubermangudes õppekavade ja -programmide põhjal	55
2.2.1. Laulmisõpetus algkoolides aastatel 1860–1914	55
2.2.2. Laulmisõpetus keskkoolides aastatel 1860–1914	57
2.2.3. Laulmisõpetuse kasutuselevõtt aastatel 1860–1886	60
2.2.4. Vene ja saksa muusikaõppekirjanduse mitmikkoostised	63
3. KOOLIÕPIK KUI TEADUSLIKU UURIMISTÖÖ OBJEKT	66
3.1. Kooliõpik kui fenomen	66
3.1.1. Õpiku mõiste ja vormid.....	66
3.1.1.1. (Kooli)muusikaõpik ja laulik.....	69
3.1.2. Õpiku funktsioonid ja tähendus.....	70
3.1.2.1. Õpik kui sotsiaalkultuuriline fenomen.....	74
3.1.2.2. Õpik ja väärtused.....	76
3.2. Õpiku kui fenomeni uurimisest.....	79
3.2.1. Sissevaade uurimise ajalukku.....	79
3.2.2. Saksamaa koolkonna õpiku-uurimisest	82
3.2.2.1. Bielefeldi projekt.....	82
3.2.2.2. Reutlingeni analüüsiraaster	84
3.2.2.3. Erinevaid tüpoloogiaid	84
3.2.2.4. Teaduslike kriteeriumide raamistike rakendusvõimalusest muusikaõppekirjanduse uurimisel	88
3.2.3. Põhjamaade koolkondade õpiku-uurimisest.....	89
3.2.4. Eesti ja muud koolkonnad õpiku-uurimisest	93
3.2.5. Kokkuvõtte õpiku-uurimustest	96

4. SAKSAKEELNE MUUSIKAÕPPEKIRJANDUS EESTIS AASTATEL 1860–1914: EMPIIRILINE UURIMUS.....	98
4.1. Käesoleva õpiku-uurimise lähteprintsiibid ja meetodid.....	98
4.1.1. Uurimuse teoreetiline orientatsioon ja eesmärgid.....	98
4.1.2. Valimite koostamise põhimõtted.....	100
4.1.3. Uurimisvahendid.....	100
4.1.4. Andmestiku kogumisest.....	103
4.1.5. Andmetöötluse põhimõtted ja kasutatud meetodid.....	104
4.1.6. Ekspert hinnangud laulutekstides peituvatele kasvatusväärtustele.....	105
4.2. Laulmisõpetuses kasutatud muusikaõppekirjandus.....	106
4.2.1. Õppekirjandus algkoolides aastatel 1860–1886.....	106
4.2.2. Õppekirjandus algkoolides aastatel 1887–1905.....	127
4.2.3. Õppekirjandus algkoolides aastatel 1906–1914.....	142
4.2.4. Kokkuvõtte algkoolide muusikaõppekirjanduse analüüsist.....	155
4.2.5. Õppekirjandus keskkoolides aastatel 1860–1886.....	157
4.2.6. Õppekirjandus keskkoolides aastatel 1887–1905.....	172
4.2.7. Õppekirjandus keskkoolides aastatel 1906–1914.....	184
4.2.8. Kokkuvõtte keskkoolide muusikaõppekirjanduse analüüsist.....	191
4.3. Summeeriv sisuanalüüs võtmeväärtusi väljendavate sõnadega <i>schön, Gott, fröhlich</i>	197
5. LAULIKUTE JA MUUSIKAÕPIKUTE ANALÜÜSITULEMUSTE KOKKUVÕTLIK VÕRDLOS JA ARUTELU.....	201
KOKKUVÕTE.....	232
VIITEALLIKAD.....	238
LISAD.....	265
Lisa 1a: Laulmisõpetuse nädalatundide arv ja õppesisu algkoolide õppeplaanides aastatel 1860–1886.....	265
Lisa 1b: Laulmisõpetuse nädalatundide arv ja õppesisu Tartu õpperingkonna poeglaste-elementaarkoolide 1869. aasta õppeplaanis.....	270
Lisa 2: Laulmisõpetuse nädalatundide arv ja õppesisu algkoolide õppeplaanides aastatel 1887–1905.....	272
Lisa 3: Laulmisõpetuse nädalatundide arv ja õppesisu algkoolide õppeplaanides aastatel 1906–1914.....	274
Lisa 4: Laulmisõpetuse õppesisu keskkoolide õppeplaanides aastatel 1860–1886.....	276
Lisa 5: Laulmisõpetuse õppesisu keskkoolide õppeplaanides aastatel 1887–1905.....	284
Lisa 6: Laulmisõpetuse õppesisu keskkoolide õppeplaanides aastatel 1906–1914.....	286
Lisa 7: Liivimaa Maagümnaasiumi muusikaliste õhtumeelalahutuste kavad.....	288
Lisa 8: Bielefeldi projekt: Dimensioonid ja kategooriad kooliõpiku uurimiseks.....	290
Lisa 9: Reutlingeni analüüsiraster (teaduslike kriteeriumide raamistik).....	291
Lisa 10: Analüüsimalli dimensioonid, kategooriad ja üksikelemendid.....	293
Lisa 11: Lauuluvara tunnused ja koodid statistilise andmetöötluse paketi SPSS.....	300
Lisa 12: Kasvatusväärtuste liigitus.....	304
Lisa 13a: Ekspert hinnangu näidisleht.....	306
Lisa 13b: Ekspertide ja kogutabelis kajastuvate hinnangute võrdlus kasvatusväärtuste esinemises laulutekstides (χ^2 -test).....	307
Lisa 14: Väärtusvaldkonnad algkoolide laulikutes maade lõikes aastatel 1860–1886.....	310
Lisa 15: Väärtustunnuste keskväärtused algkoolide laulikutes aastatel 1860–1886.....	312

Lisa 16: Väärtustunnuste keskvärtused maade lõikes ja nende erinevuste olulisustõenäosused algkoolide laulikutes aastatel 1860–1886	313
Lisa 17: Korrelatsioonimaatriks, väärtustunnused algkoolide laulikutes aastatel 1860–1886	315
Lisa 18: Väärtusvaldkonnad algkoolide laulikutes maade lõikes aastatel 1887–1905	317
Lisa 19: Väärtustunnuste keskvärtused algkoolide laulikutes aastatel 1887–1905	319
Lisa 20: Väärtustunnuste keskvärtused maade lõikes ja nende erinevuste olulisustõenäosused algkoolide laulikutes aastatel 1887–1905.....	320
Lisa 21: Korrelatsioonimaatriks, üksikväärtustunnused algkoolide laulikutes aastatel 1887–1905	322
Lisa 22: Väärtusvaldkonnad algkoolide laulikutes maade lõikes aastatel 1906–1914	324
Lisa 23: Väärtustunnuste keskvärtused algkoolide laulikutes aastatel 1906–1914	326
Lisa 24: Väärtustunnuste keskvärtused maade lõikes ja nende erinevuste olulisustõenäosused algkoolide laulikutes aastatel 1906–1914.....	327
Lisa 25: Korrelatsioonimaatriks, väärtustunnused algkoolide laulikutes aastatel 1906–1914	329
Lisa 26: Väärtusvaldkonnad keskkoolide laulikutes maade lõikes aastatel 1860–1886	331
Lisa 27: Väärtustunnuste keskvärtused keskkoolide laulikutes aastatel 1860–1886	333
Lisa 28: Väärtustunnuste keskvärtused maade lõikes ja nende erinevuste olulisustõenäosused keskkoolide laulikutes aastatel 1860–1886	334
Lisa 29: Korrelatsioonimaatriks, väärtustunnused keskkoolide laulikutes aastatel 1860–1886	336
Lisa 30: Faktoranalüüs keskkoolide laulikute lauludest aastatel 1860–1886.....	338
Lisa 31: Väärtusvaldkonnad keskkoolide laulikutes maade lõikes aastatel 1887–1905	339
Lisa 32: Väärtustunnuste keskvärtused keskkoolide laulikutes aastatel 1887–1905	341
Lisa 33: Väärtustunnuste keskvärtused maade lõikes ja nende erinevuste olulisustõenäosused keskkoolide laulikutes aastatel 1887–1905	342
Lisa 34: Korrelatsioonimaatriks, väärtustunnused keskkoolide laulikutes aastatel 1887–1905	344
Lisa 35: Väärtusvaldkonnad keskkoolide laulikutes maade lõikes aastatel 1906–1914	346
Lisa 36: Väärtustunnuste keskvärtused keskkoolide laulikutes aastatel 1906–1914	348
Lisa 37: Väärtustunnuste keskvärtused maade lõikes ja nende erinevuste olulisustõenäosused keskkoolide laulikutes aastatel 1906–1914	349
Lisa 38: Korrelatsioonimaatriks, väärtustunnused keskkoolide laulikutes aastatel 1906–1914	351
Lisa 39: Sisuelemendid ja õppesisu materjal laulikutes ja muusikaõpikutes aastatel 1860-1914.....	353
Lisa 40: Sõna 'fröhlich' viiteseosed.....	355
Lisa 41: Väärtusvaldkonnad kõikides laulikutes kokku maade lõikes 1860–1914	356
Lisa 42: Laul „ <i>Treue Liebe bis zum Grabe</i> “ („Truu armastus hauani“)	358

Lisa 43: Laul „ <i>Der Mai ist gekommen</i> “ („Mai on käes“)	359
Lisa 44: Laul „ <i>Was frag' ich viel</i> “ („Miks küsin ma üha“)	360
Lisa 45: Laul „ <i>Stille Nacht, heilige Nacht</i> “ („Püha õõ“)	361
Lisa 46: Laul „ <i>Weisst du wieviel</i> “ („Kas tead, kui palju“)	362
Lisa 47: Laul „ <i>Ich weiss nicht, was</i> “ („Ma ei tea, mida“)	363
Lisa 48: Laul „ <i>Leise, leise, fromme weise</i> “ („Tasa, tasa, vagal viisil“)	364
Lisa 49: Laul „ <i>Es ist bestimmt in</i> “ („See on kindlalt“)	365
Lisa 50: Laul „ <i>Sah' ein Knab' ein Röslein</i> “ („Nägi poiss roosi“)	366
Lisa 51: Laul „ <i>Lobt froh den Herrn</i> “ („Kiitkem rõõmsalt Issandat“)	367
Lisa 52: Laul „ <i>O, du fröhliche</i> “ („Oh, sa rõõmustav“)	368
Lisa 53: Laul „ <i>Nun ade, du mein</i> “ („Nüüd hüvasti, mu“)	369
Lisa 54: Laul „ <i>Ich hatt' einen Kameraden</i> “ („Mul oli kaaslane“)	370
Lisa 55: Laul „ <i>Wie sie so sanft</i> “ („Kuidas nad nii rahulikult“)	371
SUMMARY	372
ELULOOKIRJELDUS	379
CURRICULUM VITAE	380

DISSERTANDI TEEMAKOHASED PUBLIKATSIOONID

- I. Ernits, T. (2012). Über den Liedschatz der polyethnischen deutschsprachigen Schulen in Livland und Estland im 19. Jahrhundert. In: Bobéth, M. (posthum.) und Scheunchen, H. (Hrsg.). *Musik im Baltikum*. Schriftenreihe: Baltische Seminare (23. Baltisches Seminare der Carl Schirren Gesellschaft 2011), Bd. 21. Lüneburg: Carl Schirren Gesellschaft. [In print]. <http://www.carl-schirren-gesellschaft.de/publikationen.htm>
- II. Ernits, T. (2011). Music literature in the Baltic-German schools in Tartu Study District in 1860–1870. In: A. Liimets, M. Mäesalu (Eds.). *Music Inside and Outside the School*. Baltische Studien zur Erziehungswissenschaft, Bd. 21. Herausgegeben von G.-B. v Carlsburg, A. Gaižutis und A. Liimets. Frankfurt am Main [etc.]: Peter Lang, 435–451.
- III. Ernits, T. (2010). Laulmisõpetusest 1873. aasta eestikeelsetes koolmeistri käsiraamatutes Preisi kasvatusteaduse kontekstis. *Res Musica*, 2, 15–32.
- IV. Ernits, T. (2009a). About music literature in the Baltic-German schools in Tartu Study District in 1860–1870: a glimpse into the songbooks of the birth decade of Estonian song festivals. In: M. Mäesalu & A. Liimets (Comp.). *International conference "Music Inside and Outside the School" : abstracts*, [Tallinn (Estonia) July 1–4, 2009] = *Muusika koolis ja väljaspool kooli: teesid*. European Association for Music in Schools (EAS), International Society for Music Education (ISME). Tallinn: Estonian Academy of Music and Theatre, 31.
- V. Ernits, T. (2009b). Muusikaõpetuse reformimise katsest ehk Galin-Paris-Chevé lauluõpetusmeetodi levikust baltisaksa haridusmaastikul 1860. aastatel. *Haridus*, 11–12, 56–62.
- VI. Ernits, T. (2009c). Relatiivse astmesümboolika kasutuselevõttust Eestis ja Voldemar Tammani osa selles. Rmt. A. Liimets (Koost. ja toim.). *Muusikalise kontegelikkuse ühendused identiteedi ja diferentsiga*. Tallinn: [Tallinna Ülikooli Kirjastus], 207–240.
- VII. Ernits, T. (2009d). The distribution of the Galin-Paris-Chevé method in the 19th century Baltic-German environment. In: T. Selke, G. Lock (Eds.). *2nd International Conference The Changing Face of Music Education (CFME09), Music and Environment. Abstracts, April 23–25, 2009*. Tallinn University, Institute of Fine Arts, Department of Music, www.tlu.ee/CFME09/proceedings/CFME09_Abstracts.pdf, CD-ROM, ISBN 978-9985-58-632-7, 33–34.
- VIII. Ernits, T. (2009e). The distribution of The Galin-Paris-Chevé method in the 19th century Baltic-German environment. In: T. Selke & G. Lock (Eds.). *2nd International Conference The Changing Face of Music Education (CFME09), Music and Environment. Articles* [Elektroniline teavik], April 23–25, 2009. Tallinn University, Department of Music. CD-ROM, ISBN 978-9985-58-632-7, 85–90.

- IX. Ernits, T. (2007). Über Musik(unterricht) am Lehrerseminar in Tartu. In: DSpace at University of Tartu> 4. raamatukogu> TÜ raamatukogu konverentsid> *Tartu ülikooli muusikadirektor 200*> <http://hdl.handle.net/10062/5241>

TÄNUSÕNAD

Käesolev uurimus ei oleks teostunud ilma paljude inimeste toetuseta, kellele tahan avaldada sügavat tänu. Kõigepealt tahan siiralt tänada oma juhendajaid prof Airi Liimetsa ja emeriitdtsent Maris Kirmet igakülgse abi, nõuannete ja julgustuse eest.

Olen südamest tänulik paljude raamatukogude ja arhiivide töötajatele nii Eestis kui Saksamaal. Olen tänulik Euroopa Sotsiaalfondi haridusteaduse ja õpetajakoolituse edendamise programmile EDUKO, mille toetusel sai võimalikuks nädalane uurimisreis Preisi Kultuuriväärtuste Fondi Berliini Riigiraamatukokku (*Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz*) märtsis 2010 teaduspublikatsioonide ja haruldaste raamatute leidmiseks.

Minu tänusõnad kuuluvad veel Eesti Muusika- ja Teatriakadeemiale, mille seinte vahel möödus doktoriõpingute põhiosa (4 õppeaastat) ja kus 2005. aastal loodud muusikapedagoogika õppekava pakkus põhjaliku baasi doktoriõppe läbimiseks. Tänan prof Airi Liimetsa doktoriseminaridel metodoloogiliste küsimuste ja probleemide aruteludes osalenud kaasdoktorante Marit Mäesalu, Lilian Reinmetsa, Katrin Tanvelit, Kristina Iotsaitet ning Svetlana Jõgi, kelledelt sain kasulikke nõuandeid.

Tänan Tallinna Ülikooli Kasvatusteaduste Instituuti toetava suhtumise eest õpingutesse, prof Katrin Niglast ja arvutikonsultant Linda Pallast heade nõuannete eest analüüsitulemuste vormistamiseks.

Ingliseelse kokkuvõtte keelelise korrektuuri eest võlgnen tänu Eesti Maaülikooli põllumajandus- ja keskkonnainstituudi teadurile Kati Orrule. Abi eest laulutekstide sisestamisel arvutisse olen tänulik Ülle Neiderile ja Ülle Ülperile.

Lõpuks soojad tänusõnad õdedele ja vennale, samuti tütar Helile optimistliku toetuse eest rasketel hetkedel, ning eriti abikaasa Ennule kannatlikkuse ja toetuse eest kõigi õpinguaastate jooksul ja töö valmimise pingelisel ajajärgul.

SISSEJUHATUS

UURIMUSE LÄHTEKOHAD JA AKTUAALSUS

Muusikakasvatus ja -õpetus on läbi aegade olnud kasvatus üks komponente ja vanimaid kooli ainealasid. Muusikaõpinguid on kõrgelt väärtustatud varaste tsivilisatsioonide ja klassikaliste kultuuride juures (Plummeridge, 2001, 614). Laulmisest, lugemisest ja kirjutamisest kui esmastest tegevustest on lähtunud koolid kõigil aegadel (Schünemann, 1931, 5). Seega kuulub muusikapedagoogika ühe osana kasvatusseadusesse. Nõnda vaadatuna on muusikapedagoogikal aga kokkupuutepunkte ka kasvatusfilosoofia, -sotsioloogia, -psühholoogia ning -ajalooga. Kaasaegne põhjalikult läbikirjutatud Eesti ala muusikakasvatuse ajalugu, mõistetuna ning käsitatuna inter- ja transdistsiplinaarsena, puudub paraku aga tänini. Lahendamist ootavad ka mitmed küsimused Eesti ala muusikapedagoogika ajaloos, millele vastuste otsimisel ei saa ignoreerida saksa õppekeele (baltisaksa kultuuriruumi kuulunud) koole.

Eesti raamatukogudes, arhiivides ja muuseumides leidub haruldasi ja siinsete alade muusikapedagoogika arenguloo seisukohalt seni käsitlemata trükiseid. Uurimata on näiteks Tartu Ülikooli kunagisele Akadeemilisele Lauluühingule (*Akademischer Gesangverein*)¹ kuulunud noodivara, mille seast võime leida 19. sajandi algul ilmunud relatiivsel meetodil põhinevaid numbrilises noodikirjas koolilauluraamatuid (Anschütz, 1824; Richter, 1815). Seega ainuüksi relatiivse noodilugemismeetodi levik siinmail vajaks edasisi uuringuid. Eesti raamatukogudes leiduva ainese uurimine lisas mulle omakorda veendumust, et siinsetel haritlastel olid tihedad otsekontaktid Lääne-Euroopaga. Saksamaal väljaantud muusikaõpikud koolidele jõudsid kiiresti baltisaksa ringkondadesse ja olid eeskujuks siin elavatele autoritele uute väljaannete koostamisel. Leiab kinnitust juba paljude uurijate poolt öeldu, et Eesti on ajalooliselt Euroopa kultuuriruumi kuulunud ala, omades tihedaid kultuurisidemeid nii Lääne-Euroopa kui ka Venemaaga (Elango, Laul, Liim, Sirk, 2010, 10–11; Elango, 2001, 232). Ea Jansen on väitnud, et „hoolimata riigipiiridest pendeldas 18. sajandist peale tähelepanuväärne hulk haritud inimesi Saksamaa, Venemaa ja tema saksa Läänemere-provintside vahel, vahendades lugemisharjumusi ning kirjandust, edenev postiteenistus tegi oma töö. „Päris-Saksamaal“ ilmunud raamat, ajaleht, ajakiri oli balti saksakeelsete ülemkihtide loomulik lektüür“ (Jansen, 2001, 200). Tahan lisada, et Saksamaal ilmunu polnud ainuüksi saksakeelsete ülemkihtide loomulik lektüür, vaid jõudis ka kooli. Sagedasti telliti kooli raamatukogudesse uusi kaasaegseid koolielu puudutavaid ajakirju, hangiti uusi metoodilisi õpperaamatuid ja laulikuid.

¹ *Akademischer Gesangverein* ehk AGV töötas ametlikult organiseerununa aastatel 1857–1893, kuid oli rajatud ülikooli muusikaõpetaja Friedrich Christian August Brenneri (1815–1898) poolt juba 1839. aastal (Rohtla, 2005, 451–453). Kogus leidus noote ka ajast enne ametlikku rajamisdaatumit. Ligi poole sajandi jooksul ülikooli lauluühingu talletatud 1000-nimetuselise noodikogu sai aluseks Tartu Ülikooli raamatukogu omale (Rand, Jaanson, 2000, 85).

Balti aladele on läbi aegade olnud iseloomulik mitmekeelne kultuuriruum. Siinses multikultuurses keskkonnas elasid koos eestlased, sakslased, venelased, rootslased, lätlased jt. Ka 19. sajandil iseloomustas Läänemere provintse mitmerahvuseline kooselu, mistõttu sinne valdavalt saksakeelne kool oli polüetniline. Kuid eesti ja saksa kultuurilugu, nende koosolemist ja vastastikust mõju on uuritud senini pigemini teineteisest lahus. Helmut Piirimäe on juhtinud tähelepanu sellele, et baltisaksa teemat puudutati nõukogude ajal ilmunud ajaloouurimustes vaid riivamisi, sest see oli tabuteema (Piirimäe, 1998, 7) ajastuomaste ideoloogiliste hoiakute tõttu. Iseloomulik oli teravalt vaenulik suhtumine baltisakslastesse, mistõttu polnud võimalik nende ajaloo objektiivne uurimine (Piirimäe, 1998, 8; Taube & Thomson, 1996, 8). Toomas Siitan (2009, 9; 2010, 13–14) osutab, et nagu Eesti kultuuriloo puhul üldiselt, kalduti ka muusikaloos piirduma üksnes eesti kultuuriruumi puudutavate faktidega ning mööda vaatama baltisaksa kultuuriruumist tervikuna, samuti nende kahe kultuuriruumi seostest ja seda kuni 20. sajandi lõpukümnenditeni. Ka haridusloos on valdavalt olnud uurimisobjektiks monoetnilised eestlaste ja lätlaste talurahvakoolid (Sirk, 2010). Alles viimasel ajal on ilmunud uurimusi, mis ei tegele kitsalt rahvusliku haridusajaloo, vaid pööravad tähelepanu kõigi siin elanud rahvaste hariduse omandamise teedele (Elango jt, 2010, 10) ja vaatlevad erineva õppekeele ja suunitlusega koolitüüpe üheskoos tervikuna (Liim, 1998, 141). Saksa koolid olid üks osa siinsest haridussüsteemist ja neil oli suur tähtsus hariduse edendamisel nii baltisakslaste, eestlaste kui ka teiste rahvaste juures. Sealjuures on baltisaksa koolisüsteemi puudutavates küsimustes palju ebaselget ja läbiuurimatut (Kühn, 2005, 10). Detlef Kühn (2005, 7–10) osutab, et baltisaksa historiograafias on mõnevõrra paremini käsitletud küll kõrgkoolisüsteemi, samuti gümnaasiume, ent puuduvad uurimused kasvõi tütarlaste haridusest, erakoolidest jm. 19. sajandi teisel poolel toimus saksa õppekeelega kooli õpilaste seisuslikus struktuuris oluline muutus, sest märgatavalt suurenes nii kaupmeeste ja käsitöölise kui ka talupoeglikku päritolu õpilaste arv (Liim, 2005, 220, 222; 2006, 56, 57). Tänapäevaks on faktoloogiliselt välja selgitatud näiteks eesti soost õpilaste osakaal omaaegses (balti)saksa koolis.² Järelikult pakuks

² Nimelt kasvas paarikümne aasta jooksul (1860–1880) kõigis koolitüüpides, eriti aga linna algkoolides märgatavalt eestlaste osakaal (Elango jt, 2010, 175–183, 205–217). Liivimaa kubermangu Eesti ala avalikes linna elementaarkoolides, mis olid valdavalt saksakeelsed, oli 1875. aastal talupojaseisusest lapsi enam kui pool (51,9%) (Elango jt, 2010, 176, 178). Talupojaseisusest õpilaste arv suurenes kiiresti ka kreiskoolis, ulatudes 1880. aastate alguses Lõuna-Eestis 60,7% ja Põhja-Eestis 33,4% (Elango jt, 2010, 180). Ka keskhariduskoolide osas oli eestlastest õpilaste arvu kasv märgatav. Eelpool nimetatud paaril aastakümnel kasvas näiteks poeglaste kõiki tüüpi keskhariduskoolide õpilaste seisuslikus koosseisus talupoegade arv 4,4 % lt kuni 16,6 %ni (Elango jt, 2010, 210). Tartu Kubermangugümnaasiumis moodustasid eestlastest õpilased 1889. aastal 20,2% (Liim, 2006, 56). Eestlaste osakaalu tõusuks andsid tõuke 1860. aastatel toimunud olulised muutused maal (kogukonnamaade jagamine, raharendi sisseesimine, talude müümine), millega kaasnes talupoja liikumisvabaduse laienemine ja suurenes oluliselt linnaelanike arv. Nii näiteks 1867. aasta rahvaloenduse andmeil oli eestlaste osakaal Tartus juba 46,3 % (Tartu..., 1927, 123–125). Koos linnaelanike arvu kasvuga suurenes ka koolide arv.

kõigi kultuuride ühiskäsitlus uusi vaatenurki senisele Eesti ala kultuuriloole ja selle osaalale – muusikapedagoogikaloole.

Põhjalikumalt käsitlemata näiteks on, missugune nägi välja saksa õppekeelela polüetniline kool, kus jätkus järjest suureneval hulgal teiste rahvaste haridustee. Missugune oli saksakeelse kooli muusikaõpetus, selles kasutatud laulikud ja muusikaõpikud, missugusele väärtussüsteemile see toetus? Muusikaõppekirjandust võib vaadelda ka arengukeskkonnana. Siit küsimus, kuivõrd oli muusikaõppekirjandus ja muusikaõpetus mõjutatud ajastuspetsiifilistest ühiskondlikest, sotsiaalsetest ja kultuurilistest ilmingutest ning missugused muutused olid iseloomulikud eri ajajärkudel? Siit kerkis minu jaoks oluline uurimisprobleem: millise muusikaalase õppekirjandusega puutus kokku saksa õppekeelela koolis õppiv õpilane, missugust arengukeskkonda see talle võimaldas?

Ehkki kooliõpikud on olnud teadusliku uurimise objektiks juba mõnda aega, on mitmed uurijad – eelkõige Euroopa kultuuriruumi kuuluvad – jõudnud tõdemuseni, et viimastel kümnenditel on kooliõpikuid siiski teaduslikult suhteliselt vähe uuritud (Hofstetter, 1994; Johnsen, 1997; Jünger, 2006; Mikulic, 2008). Rahvusvaheliselt tunnustatud õpiku-uuriija Jaan Mikk (2000, 23, 333) rõhutab, et õpikud on riigi poolt hooletusse jäetud eelkõige koostamise ja produktsiooni rahastamise seisukohast. Saksa uuriija R. Hofstetter nendib, et „hirmutavalt suur on muusikapedagoogika uurijate huvipuudus põhikooli muusikaõpiku vastu“ (Hofstetter, 1994, 262)³. Mitmed uurijad rõhutavad õpikute uurimisel järjest suurenevat vajadust interdistsiplinaarsuse järele (Johnsen, 1997; Liimets, 2009c; Schläbitz, 2009; Weinbrenner, 1992), mis tingib pluralismi uurimismeetodites. Norbert Schläbitz (2009, 7–12) rõhutab aga eriti, et muusikapedagoogika eristub teistest valdkondadest just interdistsiplinaarsuse poolest, mis on tema osutuse kohaselt ka ilmne kvaliteedimäärang, kui kompleksne fenomen muutub ühiskonnas üha komplekssemaks.

Samas muusika õppeainena koolis ei kuulu tänapäeval n-õ põhiainetes, vaid oskusa- ja andeainete hulka, ka on see jäetud uurimistöös tahaplaanile, või lausa välja, ja seda nii välismaal kui Eestis (nt Kennedy, 2000; 2005; 2007; Pedastsaar & Vassiltšenko, 2001, 127 jt)⁴. Kokkuvõttes on õpiku funktsioon tänapäeva seisukohalt lahti mõtestamata. Puuduvad süstemaatilised uuringud kooliraamatute funktsionaalsusest õppetöös ja nende meediapedagoogilisest tähendusest.

³ Näiteks ajakirjast *Music Education Research* võib leida ajavahemikul 1999–2012 vaid kaks muusikaõpikuid käsitlevat artiklit, neist üks vaatleb Hispaania koolides kasutatavaid muusikaõpikuid soolisest aspektist (Digón Regueiro, 2000) ja teine analüüsib õpiku funktsiooni algaja muusikaõpetaja igapäevatöös (Newton & Newton, 2006).

⁴ Nii näiteks ajakirjas *Paedagogica Historica* (vt *Academic Search Complete (EBSCO)* või Taylor & Francis Online www.tandfonline.com) ei leidunud aastatest 1997–2012 muusikaõpikute ja laulikute käsitlusi. Ajakirjas esineb erinevate autorite (pärit geograafiliselt väga laiaast arealist) üksikartikleid õpikutest (enim emakeele (lugemise), matemaatika ja geograafia õppeainega seoses). Vaid üks autor – Katharine Kennedy – on vaadeldud mitmes artiklis (nt Kennedy, 2000; 2005; 2007) lugemike sisu Saksamaa koolides.

Muusikaõppekirjandus on muusikakasvatuse oluline valdkond. Kasvatus ja väärtused on omavahel lahutamatu seotud (Hirsjärvi & Huttunen, 2005; Hirsjärvi, 1998). Väärtused on kasvatusteadvuse keskseimateks „ehituskivideks“ (Hämäläinen, 1999). Ühiskonnas sotsiaalselt heakskiidetud väärtuste kohaselt kujundatakse õppe-eesmärgid, mis on omakorda baasiks õppeplaanidele ja kooliõpikutele. Seetõttu on ka käesolevas töös tähtsal kohal väärtuste uurimine.

Tänapäeva kasvatusteadus ei sea pedagoogilise protsessi keskpunkti mitte õppeainet, vaid inimese kui terviku mitmetahulise arengu, mistõttu ei saa lähtuda ka koolilaulikute kriitilisel vaatlusel mingist ühest nn ainuõigest didaktikast. Selleks, et õpetaja oma praktilises tegevuses suudaks paindlikult suunata õppeprotsessi, tuleb tunda paljusid võimalikke didaktilisi kontseptsioone ja mudeleid, kooli kui arengukeskkonda (sh ka kooliõpikud on käsitletavad arengukeskkonnana, nagu juba märkis inimese eespool), inimest kui sellist filosoofilisest ja sotsioloogilisest vaatenurgast. Baltisakslaste kultuurivälja uurimine muusikaõpikutele toetudes toob kindlasti esile ka nendest aspektidest vaadatuna huvipakkuvaid lahendusi, väärtusi ja kasutusvõimalusi, mida on võimalik rakendada nii formaalses kui informaaalses muusikakasvatuses tänapäevalgi (Hirsjärvi & Huttunen, 2005, 19–20).

Kõigele ülaltoodule toetudes võib öelda, et baltisaksa kultuuriväljas asuva (saksakeelse) poliüetnilise kooli muusikakasvatuse ja õppekirjanduse uurimine on seni olnud vägagi lünklik. Otseselt saksa õppekeelega koolide laulikuid ja muusikaõpikuid polegi minu teada veel uuritud. Lähenedes valdkonnale baltisaksa vaatenurgast, rikastub aga kogu Eesti ala muusikapedagoogika ajalugu, seega ka vastav terviklik kultuurilugu, sest kool on ju üks kultuuriinstitutsioone. Ajaloo (ja kasvatuse kultuuritausta) uurimine võimaldab paremini mõista tänapäeva, selgitada tänapäevase situatsiooni teket ja dünaamikat, leida seletusi probleemidele (Jünger, 2006, 67; Hirsjärvi & Huttunen, 2005, 109).

Käsitletava ajaperioodi valiku tingis asjaolu, et 19. sajandi teine pool on Eesti kultuuri arengu seisukohalt äärmiselt huvitav. Kooliolusid iseloomustas siis võitlus kahe pooluse – Vene keskvalduse ja Läänemere kubermangudes privileege omava balti(saksa) aadli – vahel. Mõlemad pooled tahtsid haridusküsimusi lahendada oma huvides. Seda perioodi iseloomustab ka eestlaste järjest tugevnev emantsipatsiooniprotsess, mis kujunes eriti jõuliseks 1870.–1880. aastatel. 1860. aastal hakkas arenema seltsiliikumine, koorilaulu ja puhkpillimängu üha laialdasem harrastamine. Baltisaksa koorilaul, mis sai eestlastele eeskujuks ja mis ühe võrsena oli välja kasvanud saksa meeskooriliikumisest, omas ilmselgelt rahvuspoliitilisi eesmärke, olles seotud rahvusliku eneseteadvusega (Arro, 2003a, 24).

Eesti uurijad on leidnud, et 1880. aastate keskpaigaks oli eesti kool saavutanud märkimisväärse taseme (Paatsi, 2001; Tork, 1935). Mitmed uurijad rõhutavad koolmeistri suurt osatähtsust eestlaste n-ö ärkamisaja arengus (Andresen, 2002; Arro, 1933; Jansen, 2001 jt). Koolmeistrid olid õppinud saksakeelsetes õpetajate seminarides, mille õppekava järgis preisi seminaride õppekava ja neid võib pidada siinmail muusikaõppeasutusteks (Arro, 1933, 19). Samas on täheldatud, et

baltisaksa kultuuri tippajaks oli 1850. aastate lõpp ja 1860. aastate algus (Jansen, 2001, 213). Baltisakslased olid jõudnud teadusseltside kaudu 1850.–1860. aastatel kooliajaloo teadusliku uurimiseni, mille tulemused avaldati ajakirjades ja eraldi väljaannetena (Elango jt, 2010, 47). Aastaid 1887–1905 iseloomustas tugev venestussurve – kõikides koolides sai kohustuslikuks õppekeeleks vene keel. 1905. aasta revolutsiooni järgselt rahvuskeelne õpe taastati. Minu poolt uuritava ajaperioodi ülempiiriks kujunes 1914. aasta, mil algas Esimene maailmasõda, mis tõi kaasa Eesti alal paljude saksa õppekeelega koolide sulgemise ja saksa õppekeele keelu.

Põhiliseks metodoloogiliseks lähenemisviisiks töös on sotsiokultuuriline mõtlemisviis – s.t on arvestatud ajastuspetsiifilist ühiskondlikku, kultuurilist ja sotsiaalset tegelikkust õpikute analüüsimisel/uurimisel.

Antud vaatenurka võib mõista ka kui interdistsiplinaarset kultuuriloolist lähenemist uurimisobjektile. Uurimisel on kokkupuutepunkte võrdleva kasvatusteadusega, sest analüüsitakse ja võrreldakse ning püütakse tõlgendada eri maade (Saksamaa, Balti kubermangud) kasvatusgevust (kasvatus- ja koolisüsteeme) ning käibelolnud õpikuid ja meetodeid. Mõtlemisviis lisaks öeldule on veel ka konstruktivistlik, fenomenoloogiline ja hermeneutiline. Konstruktivismil on palju suundi, kuid kõiki neid ühendab nägemus, et see, mida kutsume teadmiseks, ei saa iialgi olla teadjust endast sõltumatu objektiivne maailma peegeldus, vaid see on ikka inimese enda või kollektiivi/koosluse poolt üles ehitatud (Goodman, 2008, 29; Tynjälä, 1999, 37). Konstruktivismi üks suundi ongi ka sotsiokultuuriline lähenemine. Sotsiaalkultuuriliste teooriate keskne mõte on selles, et teadmise moodustumine ja õppimine on sotsiaalsed ilmingud ja neid ei saa uurida lahus sotsiaalsetest, kultuurilistest ja ajaloolistest raamidest (Tynjälä, 1999, 44). Õpikud konstrueerivad väärtusi ja identiteete, nad kõnelevad meile meist endist (Kalmus, 2000, 207).

Jörg Hackmann ja Robert Schweitzer (2006, 13) rõhutavad, et ka ajalookirjutus põhineb alati sotsiokultuurilistel konstruktsioonidel, eriti postmodernistliku arusaama kohaselt. Ajaloo faktide kindlakstegemine sõltub ühiskonnas valitsevatest üldistest hoiakutest ajaloo kirjutamise ajal, samuti üksikuuriija hoiakust ja viisist interpreteerida. Tõnu Luik (2002, 86–87) osutabki, et miski osutub faktiks/allikaks ainult teatud perspektiivis ja erinevates interpreteeringutes on ka faktid/allikad erinevad. Ta järeldeb, et ajalugu kujutab endast meie oleviku vaatepiirilt lähtuvat interpretatsiooni. Oleviku vaatevinkel dikteerib perspektiivi, millest allikaid vaadeldakse (Luik, 2002, 108, 117)⁵. Historistliku ajalooteaduse aluseks on seevastu lineaarne ajakäsitus, mis võimaldab sündmuste täpse dateerimise,

⁵ M. Heideggeri ajafilosoofia tuum peitub lauses “*Dasein zeitigt qua Zeit sein Sein*“ (Siin/Sealolemine ajalisustab just-nagu-aeg oma olemist) (Liimets, 2009b, 165) ehk Parhomenko (2003, 2199) tõlkes „*Dasein* ajastab ajana oma olemise“. Olevik, tulevik ja olnu ei järgne Heideggeri ekstaatilis-temporaalses ajakäsituses üksteisele mitte linearselt, vaid on omavahel kokku sulanud ehk 'ajalikkus' ajalisustab end kui olnuv-olevikustuv tulevik (Liimets, 2009b, 168).

ajalooliste sündmuste teatava järjekorra (samas, 108). Lähtun oma töös siiski ka lineaarsest ajakäsitusest. Rootsi uurija Staffan Selander (1990, 148) osutab, et õpiku puhul võib analüüsida teksti ja pildimaterjali ka viisil, mida saab kirjeldada kui aja lühenemist ja ruumi laienemist. Siiski rõhutab Selander, et mingi kindla temaatika puhul jäävad ka eri õpikutes püsima alati mingid baasfaktid või alusteadmised. Nii püsivad ka laulikus teatud kindlad laulud, samas kui suurem osa laule vaheldub vastavalt ajastu spetsiifikale.

Käesolevat tööd iseloomustab ka fenomenoloogilis-hermeneutiline lähenemisviis. Käsitlen muusikaõpikuid kui fenomene. Michael Youngi väitel on diskursused hariduses ja teaduses sarnaselt argidiskursusele mõistetavad kui jagatud subjektiivsete tähenduste kogumid, mis on konstrueeritud nii sotsiaalselt kui ajalooliselt (Kalmus, 2000, 206). Alfred Schutzi (1899–1959) fenomenoloogiast lähtudes väidab Young, et eksisteerib teatud kindel teadmiste põhivara, millest sotsiaalselt heakskiidetud teadmised jõuavad kooliõpikuisse ja õppekavadesse (Demaine, 1981; Kalmus, 1999a, 7; Kalmus, 2000, 207).

Wilhelm Dilthey (1833–1911) järgi on hermeneutika eelkõige tekstides fikseeritud eluilmingute mõistmise kunst. Uuritav objekt (siinses töös muusikaõpik, laulik) kuulub tähenduste võrgustikku kui kultuurilis-ajaloolisse keskkonda. Nimetatud käsitlus on ka siinse töö raamistikuks: läbi õpikute kui fenomenide püüda tõlgendada ja mõista omaaegset muusikalist kasvatustegelikkust. Sealjuures paratamatult sulavad kokku tollased ja minu kultuurilised tähendushorisonid.

ALLIKAD JA SENISTE TEEMAKOHASTE UURIMUSTE HISTORIOGRAAFIA

Mitmesugust faktoloogilist teavet olen kogunud arhiiviallikatest, põhiliselt Eesti Ajalooarhiivist (EAA). Kõige rikkalikumalt leidub informatsiooni Tartu (1893. aastast Riia) õpperingkonna kuraatori mahukas fondis aastatest 1860–1917 (EAA, f. 384), samuti mitmete teiste õppeasutuste ja nende järelevalveorganite fondides⁶. Lisaks olen kogunud andmeid Tallinna Linnaarhiivist (TLA) ja Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumist (ETTM).

Ülevaadet saksa koolidest olen saanud saksakeelsest aastaraamatust „*Schul-Almanach des Dorpatschen Lehrbezirks*“ („Tartu õpperingkonna Koolialmanahh“), mis ilmus aastatel 1861–1862 ja „*Baltischer Schul-Almanach*“ („Balti koolialmanahh“) aastatel 1864–1885, milles avaldati lühiinformatsiooni kõigi Läänemere kubermangude avalike koolide ja eraõppeasutuste kohta. Neis ilmus seadusi ja määrusi ning Tartu õpperingkonna kuraatori korraldusi ja ringkirju,

⁶ Tartu kubermangukoolide direktoraat (EAA, f. 386); Eestimaa kubermangukoolide direktoraat (EAA, f. 90); Eestimaa kubermangu ülemkoolikomisjon (EAA, f. 855); Tartu saksa eragümnaasium (EAA, f. 1872); Tartu kõrgem linna-tütarlastekool ja elementaar tütarlastekool (EAA, f. 3580); Pärnumaa koolide inspektoraat (EAA, f. 3848); Pärnu poeglaste gümnaasium (EAA, f. 409) jt.

samuti õpikute soovitusnimestikke. Infoallikaks olid mulle ka õppeasutuste mitmesugused väljaanded ja trükised, aktusektsed, aastaaruanded, tagasivaated jms, milles avaldati ka õppeplaanid ja -programme ning infot kasutuselolevate õpikute kohta.

Saksa koole on erialakirjanduses senini käsitletud paikkonniti (ilmunud on Eesti kooli ajaloo regionaalkäsitlusi). Allan Liim (1998; 2006) on põhjalikult käsitlenud saksa koole näiteks Tartus 19. sajandil. Ta on õnnestunud avanud tollase haridussüsteemi ajastuspetsiifilise konteksti (nii sotsiaalse kui poliitilise) ja vaadelnud koolitüübiti nii üksikuid avalikke kui ka erakoole, nende koolikorraldust, õppekavu, õpetajaskonda ja õpilaste rahvuslikku koosseisu. Siiski pole ta õpikuid eraldi käsitluse alla võtnud. Head võrdlusmaterjali Saksamaa ja Eesti alade koolide kohta võib leida reisikirjadest (Blumberg, 1864; Fränkel, 1863; Hoheisel, 1866) ning koolielu on leidnud kajastust ka memuaarkirjanduses (nt Dellinghausen, 2011; Schroeder, 2013 jt) ja saksakeelses perioodikas, eriti nädalalehes *Das Inland*.

Õpikualase teoreetilise käsitluse aluseks olen võtnud põhiliselt Saksa (Hofstetter, 1994; Jünger, 2006; Rauch, 1995; Weinbrenner, 1992), aga samuti Põhjamaade uurijate tööd (Andersson, 1982; Rautiainen, 2003; Selander, 1990 jt).

Saksa muusikapedagoogika historiograafias sain olulist infot järgmistelt autoritelt: Saksa kooliajalugu ja sealhulgas õppekirjandust kajastab põhjalikult Georg Schünemann (1931). Tänapäevasema pilgu heidavad temaatikale aga uurijad Wolfgang Knörzer ja Karl Grass (1998). Muusikapedagoogika ajalugu Saksamaal on käsitlenud samuti uurijad Felix Oberborbeck (1989, 1120–1130) ja Christoph Richter, Karl Heinrich Ehrenforth ning Ulrich Mahlert (1997, 1440–1534). 19. sajandil ilmunud laulikute Saksamaal annab ülevaate Rudolph Lange (1867, 1877, 1894). Ajastuspetsiifilist teavet Saksa kasvatusteadusest annavad Karl Bormanni (1869a, 1869b) käsiraamatud. Carl Schirreni Selts (*Carl-Schirren-Gesellschaft*) korraldab alates 1989. aastast konverentse Balti Seminaride (*Baltische Seminare*) nime all. Nendel on käsitletud peamiselt kultuuriajaloolisi probleeme, nende seas ka Baltikumi koolisüsteemi. Seminaridel kõneldu enamasti publitseeritakse spetsiaalsetes kogumikes. 2005. aastal ilmunud kogumikus on kooliteemal avaldatud mitu artiklit (Andresen, 2005; Kiverik, 2005; Kühn, 2005).

Baltisaksa muusikaelu on kõige laialdasemalt kajastanud Elmar Arro (1933). Eraldi artiklites on ta käsitlenud baltisaksa laulukoolkonda, samuti balti koraaliraamatuid (Arro, 2003a; 2003b). Baltisaksa ja eesti muusikaloo käsitlustes asetab Elmar Arro põhirõhu heliloomingule. Koolitemaatikat ning kooli muusikakirjandust puudutab ta fragmentaarselt vaid seoses tuntumate heliloojatega, kellest mitmed tegutsesid ka õpetajana baltisaksa koolis.

Eesti alade koolielu teaberohkeks allikaks on mahukas teos „Eesti kooli ajalugu“, mille autoriteks on Aleksander Elango, Endel Laul, Allan Liim ja Väino Sirk (Elango jt, 2010). Selles antakse põhjalik ülevaade ka historiograafiast ning teavet nii alg- kui keskharidusõppeasutuste kohta koolitüüpide kaupa. Paraku ei leia erinevate kooliastmete õpikute seas käsitlemist muusikaõpikuid (Elango jt, 2010,

151–175, 222–227). Eestikeelsete luteri usu talurahvakoolide koolikorraldusest, õppetööst ja õppekirjandusest aastail 1800–1886 on põhjaliku ülevaate andnud Lembit Andresen (2002, 263–283). Õpikuid käsitleb nimetatud uurija ka oma teoses „Eesti kooli ajalugu“ (Andresen, 1995), kuid siiski vaid põgusalt. Eesti rahvakooli ajalugu on uurinud ka Elmar Ernits (1975, 1999a, 1999b).

Toomas Siitan (2003) käsitleb oma doktoritöös protestantliku kirikulaulu ajalugu Eesti- ja Liivimaal ning siinsetes provintsidest toimunud koraalireformi. Seal eraldi alapeatükis vaatleb ta muusikakasvatust Liivimaal 19. sajandi I poolel (Siitan, 2003, 55–73). Seda teemat, küll põgusamalt, puudutab ta ka oma teistes artiklites (Siitan, 2007, 2009, 2010).

Ühenduses kooliajalooaga on laulmise ja muusikaõppekirjandusega seonduvat käsitlenud veel Karl Leichter (1991), Vello Paatsi (2001, 2009), Heino Rannap (1972, 1975), Tiina Selke (2007), Kadri Vilu (2004), Tatjana Lindeberg (2007), Airi Liimets (2006, 2009c), Anu Sepp (2001), Kristi Kiilu (2011), Mare Mürsepp (2009) jt. Mitmekultuurilisuse vaatenurgast on õpikuid vaadelnud Natalja Maltseva-Zamkovaja, Maia Muldma ja Mare Mürsepp (2006). Viimatinimetatud on piirdunud valdavalt Eesti rahvakooli või üldhariduskooli muusikakirjandust puudutavate küsimustega. Seega puudub neis teave baltisaksa kultuuriväljas olevate koolide muusikakirjanduse kohta. Ka pole neil autoritel olnud eesmärgiks laulikute süvaanalüüs.

Kasvatuse väärtuste käsitlemisel on siinses töös eeskujuks olnud J. Hämäläise juhtimisel töötanud rahvusvahelise grupi uurimused (Hämäläinen, 1999; Hämäläinen, Kraav, Bizaeva, 2002). Nende väljatöötatud liigitust kasutan veidi modifitseerituna ka oma uurimuses. Väärtuste küsimuses toetun samuti eesti uurijaile nagu Jaan Mikk (1999, 2000), Veronika Kalmus (1999a, 1999b, 2000) ja Meri-Liis Laherand (2000).

UURIMUSE PROBLEEMISEADE, EESMÄRK JA UURIMISKÜSIMUSED

Käsitlusele tulev aines – saksa õppekeele koolide muusikaõppekirjandus ja laulmisõpetus – on senini uurimata valdkond. Valdkonna uurimatusest kerkibki minu jaoks põhiline uurimisprobleem: Mis iseloomustab Eesti ala saksa õppekeele polüetnilise kooli muusikaõppekirjandust ja laulmisõpetust aastatel 1860–1914, ehk teisiti öeldes, missugust arengukeskkonda pakkus saksa õppekeele kooli muusikakasvatus, otsustades eelkõige õppekirjanduse põhjal.

Probleemist kasvab välja käesolevale uurimistööle seatud eesmärk: uurida mitmest perspektiivist nii teoreetiliselt kui empiiriliselt saksa õppekeele koolide muusikaõppekirjandust ja laulmisõpetust aastatel 1860–1914, keskendudes sealjuures järgmistele uurimisküsimustele:

- 1) Milliseid laulikuid ja muusikaõpikuid (ka kasvatusalaseid käsiraamatuid) kasutati vaadeldaval ajavahemikul saksa õppekeele koolides?

- 2) Missugused olid kasutuselolnud laulikute ja muusikaõpikute kesksed tunnused, kui neid analüüsida ja võrrelda omavahel päritolumaade lõikes, jälgides sealjuures viit aspekti: a) Bibliograafilised andmed; b) Kujundus; c) Õppeaine sisu ja valitsev teadmiskäsitlus; d) Õppeaine sisu vahendamine ehk didaktiline kultuur ja õppimiskäsitlus; e) Lauluvara ning kasvatusväärtused laulutekstides.
- 3) Kuidas mõjutas ajastuspetsiifiline ühiskondlik ja sotsiaalkultuuriline tegelikkus lauluvara valikut ja laulmisõpetust saksa õppekeele koolis? Missuguseid impulsse saadi Saksamaa, eelkõige Preisi muusikakasvatusest?;
- 4) Missuguseid tänapäeva kasvatusteaduses oluliseks peetavaid ideid, kontseptsioone ja käsitlusi võib leida saksa õppekeele koolide laulmisõpetusest ja muusikaõppekirjandusest aastatel 1860–1914? Kas saab täheldada teatud mõtlemiskultuuri jätkuvust läbi aegade?

Uurimistöö objektiks on muusikaõppekirjandus ja -õpetus ühenduses õppeainega „Laulmine“ (sks *Gesang, Singen*) saksa õppekeele koolides Eesti alal aastatel 1860–1914 ning antud ajastu sotsiaalkultuuriline tegelikkus. 19. sajandil oli muusikaõpetus eelkõige laulmisõpetus.

Muusika kõlas ka õppeaines „Religioon“, milles kasutatud õppekirjandust ma käesolevas töös aga ei käsitle. Fookuses on laulmisõpetuses faktiliselt kasutusel olnud õppekirjandus – laulikud ja muusikaõpikud (õige vähesel määral ka koraalikogumikud) saksa õppekeele koolides. Uurimisobjekt on piiritletud algkoolidega (elementaar- ja kreiskoolidega linnades, ning keskkoolidega (progümnaasiumid, gümnaasiumid, reaalkoolid, kõrgemad tütarlastekoolid, vastava koolituskursusega privaatkoolid), milles domineeris luteri usk. Käsitlusest on kõrvale jäetud vene õppekeele koolitüübid.

Teoreetiliste analüüside tegemiseks tuli eelnevalt:

- 1) selgitada välja analüüsitavad kirjandus- ja teabeallikad: kooliõpikud, õppeasutuste ja nende järelevalveorganite mitmesugused arhiiviallikad (kokku 166 säilikut), dokumendid, õppeplaaniid, -programmid ja muud trükised, aastaaruanded, kutsed eksamitele, koolialmanahhid, ajaloolised tagasisaated jms. Selleks tuli enim õppida lugema gooti kirjas käsikirjalisi tekste;
- 2) läbi töötada vajalik kirjandus taustsüsteemi (ajastuspetsiifilise ajaloolise, sotsiokultuurilise ja ühiskondliku atmosfääri) tundmaõppimiseks (116 trükist);
- 3) faktoloogilise teabe hankimiseks töötada läbi sedelkataloogid (nii manuaalsed kui ka elektroonilised) Eesti ja Saksamaa raamatukogudes;
- 5) luua mudel laulikute ja muusikaõpikute analüüsiks;
- 6) piiritleda analüüsitavad ajaperioodid;
- 7) selgitada laulmisõpetuse positsioon koolihariduses, tuginedes õppeplaanidele ja -programmidele.

Nii teoreetilise kui empiirilise uurimistöö ülesannetena on käsitatavad eespool loetletud uurimisküsimused.

Empiirilise uurimistöö tarvis tuli eelnevalt:

- 1) töötada välja kodeerimissüsteem laulikute ja muusikaõpikute analüüsimiseks andmetöötlusprogrammiga SPSS 14.0;
- 2) sisestada arvutisse valimi laulikute tunnused, s.t kogu lauluvara puudutav info (N=2230);
- 3) sisestada arvutisse 12 lauliku laulusõnad (1008 laulu) ja teostada summeeriv sisuanalüüs programmi NVivo abil.

TÖÖ STRUKTUUR

Töö koosneb sissejuhatausest, teoreetilisest ja empiirilisest osast. Teoreetilise osa esimeses peatükis pealkirjaga „Saksakeelne kooliharidus Eesti alal“ alustatakse uuritava probleemi käsitlemist selle taustsüsteemi tundmaõppimisest, vaadeldes saksakeelset kooliharidust Eesti alal, baltisaksa kasvatuseduslikku ja muusikapedagoogilist konteksti, sealhulgas Saksamaa (Preisi) pedagoogiliste ideede jõudmist Balti kubermangudesse ning Balti kubermangude haridussüsteemi erinevust Sise-Venemaa omast. Iseloomustatakse ajastuspetsiifilist ühiskondlikku ja sotsiaalkultuurilist tegelikkust ja kooliolusid kolmel perioodil (1860–1886, 1887–1905 ja 1906–1914). Nende eristamine põhines ühiskonnas toimunud radikaalsetele muutustele, mis oluliselt mõjutasid koolide elu. Teises peatükis pealkirjaga „Laulmisõpetuse alused ja põhiprintsiibid“ käsitletakse laulmisõpetusega seonduvat, sealhulgas õpetajate seminaride osatähtsust laulmisõpetuses, laulmisõpetuse põhiprintsiipe Preisi kooliseaduste põhjal ning õppeaine positsiooni, eesmärgi ning sisu alg- ja keskkoolide õppeplaanide põhjal aastatel 1860–1914. Järgmises peatükis „Kooliõpik kui teadusliku uurimistöö objekt“ käsitletakse kooliõpikut teadusliku uurimistöö objektina. Antakse lühiülevaade probleemidest õpiku-uurimisel minevikus ja tänapäeval ning käsitletakse koolkondi. Neljandas peatükis „Saksakeelne muusikaõppekirjandus Eestis aastatel 1860–1914: empiiriline uurimus“ esitatakse kõigepealt käesoleva uurimuse lähtealused (õpiku-uurimuse teoreetilised kriteeriumid) ning tutvustatakse õppekirjanduse analüüsimise teoreetilist kavandit ning analüüsimalli, samuti valimite koostamise põhimõtteid ja uurimismetodoloogiat, mis toetub kvantitatiivse ja kvalitatiivse meetodi kombineeritud kasutamisele. Seejärel võetakse empiirilises uurimuses vaatluse alla saksakeelse kooli muusikaõppekirjandus Eestimaa ja Liivimaa kubermangus. Viimases peatükis „Laulikute ja muusikaõpikute analüüsitulemuste kokkuvõtlik võrdlus ja arutelu“ antakse vastus uurimisküsimustele. Arutletakse esilekerkinud probleemide ja võimalike edasiste uurimissihtide üle ning esitatakse tõlgendusi.

1. SAKSAKEELNE KOOLIHARIDUS EESTI ALAL

1.1. BALTISAKSA AJALOOLISEST JA SOTSIAALKULTUURILISEST TEGELIKKUSEST

Enne kui asuda ajaloolise ja sotsiaalkultuurilise tegelikkuse tutvustamisele, tuleks selgitada mõisteid *balti* ja baltisakslased.

Käsitledes termini *balti* tähenduse semantilisi muundumisi 19. ja 20 sajandil, on Jörg Hackmann (2005, 19) osutanud viiele denotatsioonile: 1) *balti* Läänemere piirkonna tähenduses, mis on kasutusel tänapäeva inglise keeles; 2) *balti* tähistamaks kolme Balti riiki: Eestit, Lätit ja Leedut (astusid aastal 2004 Euroopa Liitu ja NATOsse)⁷; 3) *balti* kui keeleperekond⁸; 4) *balti* kui ajalooline piirkond, tähistades Vene tsaaririigi kolme Balti ehk Läänemere kubermangu – Liivi-, Eesti- ja Kuramaad (nüüdset Eestit ja Lätit kui Vana-Liivimaa alasid)⁹; 5) *balti* kui baltisaksa, tähistamaks Venemaa Läänemere kubermangude sakslastest elanikke. Eesti kirjakeele sõnaraamat annab samuti tähenduse *baltisaksa* kui Baltimaade sakslaste ja *baltisakslane* kui Baltimaade sakslane (Eesti kirjakeele., 1991, 178). Käesolevas töös kasutan mõistet *balti* just kahes viimases tähenduses.

J. Hackmann (2005, 38) osutab samas, et termin *balti* on geograafiliselt kitsenenud¹⁰ ning on omandamas üha enam eelkõige ajaloolis-kultuurilist tähendust ning seega võiks *Baltikum* tähistada ühiste kultuurisuunaliste tendentsidega regiooni. Saksa vaimuliku laulu uurija Walter Werbeck (2004, 17) on rõhutanud, et Läänemereruum on ajaloos üles näidanud mitte ainult poliitilisi ja majanduslikke, vaid ka sotsiaalseid ja kultuurilisi ühisjooni, ühes- ehk koosolemist. Ka Arved von Taube ja Erik Thomson (1996, 8) rõhutavad, et kõiki siin asunuid seovad ühine kodumaa ja sajanditepikkused kultuurikontaktid. Ka eesti teadlased soovivad kasutada terminit *balti* ainult kui geograafilist terminit ning käsitada siinset mitmekeelset kultuuri *ühtse balti kirjakultuurina* või *balti kirjakultuurina*, kusjuures Balti kultuur võiks olla ühiseks raammõisteks mis tahes erinevates keeltes kirjapandud tekstide käsitlemisel, seega võiks lähenemine olla eelkõige geograafilis-kultuuriline, kuid rahvusülese mentaliteediga (Lukas, 2006, 26; Lukas, 2008, 30; Sirk, 2010, 51; Undusk, 2000).

⁷ Tea entsüklopeedias terminina ka *Balti riigid*, *Baltimaad*, *Baltikum*. (Balti riigid, 2009).

⁸ Balti keeled on indoeuroopa keelkonna keelerühm, kuhu kuuluvad läti, leedu, samuti 17. sajandil hääbunud preisi ja sellele lähedane, juba varem kadunud jatvingi keel (Balti keeled, 2009).

⁹ Läänemere kubermangud (ka Balti kubermangud ehk Balti provintsid) moodustasid ajaloolise piirkonna: Kuramaa (pealinn Miitav, nüüdne Jelgava), Liivimaa (pealinn Riia) ja Eestimaa (pealinn Tallinn).

¹⁰ Hackmann (2005, 38) väidab, et eestlaste mentaalne kaart (*mental map*) seostub 19. sajandi keskpaigast alates pigem Põhjamaade või Läänega, mitte aga Baltikumiga.

Baltisakslastest, kes algselt olid võõrvallutajatena enamuses pärit Reinimaalt ja Vestfaaliast, kujunes omaette rahvakild eriilmelise kultuuriga, kuhu kuulusid mõisnikud, linnade kaupmehed, vaimulikud, hiljem veel vabrikandid, pankurid, ametnikud ja literaadid (Taube & Thomson, 1996, 7). Literaadiseisus, mille hulka kuulusid kirikuõpetajad/pastorid, õppejõud, juristid, arstid, kunstnikud, kutselised ajakirjanikud, kunstihuvilised aadlikud (Jansen, 2001, 207), oli kasvanud nii Saksamaalt sisserännanute arvel kui ka seoses siinse haritlaste arvu kasvuga eriti 19. saj I poolel. Teised seisused olid rüütelkond, aadel, kaupmehed ja käsitöölised (Taube & Thomson, 1996, 28). Baltisaksa kultuuri tippajaks loetakse 1850. aastate lõppu – 1860. algust (Jansen, 2001, 213). 19. saj II poolel kujunes välja nii luule kui proosa, elavnes publitsistika, seega kogu kirjanduselu (Lukas, 2006, 35, 101). Ea Janseni väitel moodustas baltisaksa kultuuri institutsionaalse struktuuri mõjukaima komponendi kohalik raamatutootmise levisüsteem ja seda luteri kiriku, sellest väljakasvanud koolisüsteemi, Tartu Ülikooli, seisuslike korporatsioonide ja arvukate kultuuriseltside kõrval (Jansen, 2001, 202). Need institutsioonid olid seotud Saksamaaga, ühtaegu aga ka sõltuvuses tsaarivõimust ning sattusid üha enam vastuollu moderniseeruva ühiskonnaga (Jansen, 2001, 202). Baltisakslaste seas valitses rüütlikultuur ja konservatiiv-aristokraatlik vaimumaailm, mille kujundajaks oli luteri usk ja Goethe-aegne idealism (Taube & Thomson, 1996, 28). Iseloomulikemateks märksõnadeks baltisakslastele oligi konservatiivsus, haritus, regionaalpatriotism, mentaliteedilõhe (enesessekapseldumine), side vene valitsevate ringkondadega. Näiteid konservatiivsusest ehk klammerdumisest saavutatud positsiooni külge võib tuua eri valdkondadest: 1) poliitiliseks lipukirjaks sai püsijäämise ning identiteedi nimel paindumatu kinnihoidmine rahvuslikest eridõigustest ja seisuslikest privileegidest, mis vastasid baltisakslaste seisukohtade järgi euroopalikule õiguskorrale (Dellingshausen, 2011, 59; Jansen, 2001, 213; Jürjo, 2011, 203); 2) uuendusi ja reforme vältis konservatiivne hoiak kirikuringkondades. Näiteks Euroopas aktuaalseks muutunud rütmiseeritud koraaliseadete kasutamise osas oldi 19. sajandi II poolel siinmail täiesti eitaval seisukohal (Raitmaa, 2008, 254) ja pooldati Punscheli ühtlaste vältustega koraale¹¹. Keskenduti kiriku, mida käsitleti justkui ajast sõltumatusena, ajaloolise traditsiooni ja pärandi kaitsmisele ning säilitamisele, mis tingis vaimulikkonna tõrjuva suhtumise muutustesse. Ka baltisaksa teoloogiaüliõpilased ei pidanud sobivaks vastu vaielda alati kehtinud dogmadele (Saagpakk, 2008, 957); 3) aastatel 1860–1863 tõrjusid baltisakslased laulmisõpetuses tagasi Prantsusmaalt pärineva uuendusliku relatiivse noodilugemismeetodi kui liigse vapustuse siinmail (Ernits, 2009b; Ernits, 2009d) ja eelistasid traditsioonilist meetodit. Haritus oli saksa kihtide ühisvara, mida väärtustati kõrgelt (Jansen, 2001, 217; Saagpakk, 2006, 81). Balti aadelkond oli saanud hariduse Saksa ülikoolides, innustunud 18. sajandi lõpul valgustusideedest ja suutis seetõttu vene aadlist paremini mõista Euroopa üldisi arengusuundi (Paul, 1999, 480). Tartu Ülikool toetus vaimselt Saksamaa teadusele, sest professuuri ja üliõpilaskonna kujunemise kaudu loodi senisest hoopis tihedamaid sidemeid Lääne-

¹¹ Rütmiseeritud koraaliviisid leidsid kasutust aga linnades asuvates koolides, kus sooviti uuendada kirikulaule sarnaselt Saksamaaga (vt Oettingen, 1874; Raitmaa, 2008, 255 jj).

Euroopa teaduse ja kultuuriga (Jansen, 2001, 214; Taube & Thomson, 1996, 7). Baltisakslasi iseloomustas samas lojaalsus keskvoimule ja kõrge teenistuseetika (Dellingshausen, 2011, 16; Jääts, 2005, 48; Lukas, 2006, 47, Saagpakk, 2006, 85, 102, 109). Baltisakslastele oli omane Balti kodu-tunnetus, Eestimaad peeti kodumaaks (Dellingshausen, 2011; Lukas, 1997; Saagpakk, 2006, 87; Schultz-Bertram, 2003). Kuid nagu väidab E. Arro (2003, 59), tundsid baltisakslastest asjaarmastajad muusikud end eraldiseisva kitsa eliidina. Heliloojad hoidsid eemale avaliku tunnustuse eest ja ei kandnud hoolt oma laulude levitamise ja säilitamise eest. Laulude kirjutamisega tegelesid aadelkonna liikmed või nn literaadiseisuse esindajad. Eredaimast suurvaimust baltisaksa muusikaloos, Hans Schmidtist (1854–1923), on kirjutanud Heidi Heinmaa (2008). Suurim balti-saksa lauluvara koguja ja väljaandja oli Raimund von Zur-Mühlen (1854–1931) (Heinmaa, 2008, 169; Arro, 2003).

19. sajandil kehtis Eesti-, Liivi-, Saare- ja Kuramaal baltisaksa aadli seisuslikel privileegidel põhinev autonoomne omavalitsussüsteem Balti erikord (Balti autonoomia, sks *Baltischer Landestaats*), mis asetas eelisseisundisse aadli, linnavalitsused ja evangeelse luterliku kiriku¹². Siinsete kubermangude autonoomia elluviijatena oli rüütelkondadel kohustus täita ühiskondlikus korras omavalitsuslikke ülesandeid. Selleks oli Maapäev, kus arutati kubermanguga seotud küsimusi, sealhulgas kiriku- ja kooliolude korraldust, määrati makse, algatati seaduseelnõusid ja valiti provintsiaalametnikke (Eesti ajalugu, 2010, 52; Taube & Thomson, 1996, 27). 1860. aastail taotles Venemaa Balti erikorra kaotamist seoses tsentraliseerimispüüdlustega. Balti erikorra vastu astusid välja ka eesti ja läti rahvusliku liikumise juhid. Oluliselt piirati balti aadli privileege 1870–80. aastate seadustega (Eesti ajalugu, 2010, 46).

H. Piirimäe osutab, et Balti erikord andis küll suure võimu kohalikele rüütelkondadele, kuid samas aitas vältida Balti kubermangude muutumist Vene impeeriumi tavalisteks kubermangudeks (Taube & Thomson, 1996, 18). Balti erikorra tõttu ei õnnestunud Läänemere kubermangudes sisse viia Sise-Venemaa haridussüsteemi.

Balti erikord mõjus 19. sajandi esimesel poolel ka siinse trükisõna arengule soodsalt, alles 1860. aastaist hakkas tsensuur trükindusele mõjuma „laastava kõrbetuulena“ (Jansen, 2001, 203). Balti erikorra tõttu säilisid haritlastel ajalooliselt kujunenud tihedad sidemed Saksamaaga, mida käsitati eeskujuna. Oldi seotud Saksa idee-eluga, toitus selle vaimususest ja seda igas valdkonnas. Kultuurialane suhtlemine toimus peamiselt saksa keeles, mis võimaldas saksa haritlastel Balti kubermangudes tööd leida. Saksamaal avaldatu leidis siinmail kiiret vastukaja ja

¹² Balti erikord hakkas Liivimaal kujunema juba Poola võimu ajal 16. sajandi lõpul ning Eesti- ja Saaremaal Rootsi võimu ajal 1640. aastail. Rootsi valitsus püüdis küll rüütelkondade õigusi piirata, kuid 1710. aastal Põhjasõja ajal Venemaale kapituleerudes saavutas baltisaksa aadel taas oma eesõigused ja seega Balti erikorra taaskinnitamise.

leidis tee ka koolide raamatukogudesse, kus hangiti nii ajakirju kui ka soliideid püsiva kultuuriloolise tähendusega teoseid¹³.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Balti kubermangude kultuurisuhtlus oli orienteeritud Saksamaale ning Baltikumi võis pidada pigem Saksa- kui Venemaa provintsiks (Jürjo, 2011, 205).

Balti kubermangudes toimusid 19. sajandil olulised majanduslikud ja sotsiaalsed muutused ning siia jõudsid mitmed uued poliitilised, kultuurilised ja usulised suundumused, põhjustatuna ühiskonna kiirest arengust ja moderniseerumisest terves Euroopas. Nende muutuste sügavamaks sisuks oli liikumine traditsioonilisest ehk seisuseühiskonnast modernse ehk kõikseisusliku kodanikuühiskonna suunas (Sirk, 2010, 68; Eesti ajalugu, 2010, 25), sest Prantsuse revolutsiooni järelmõjuna olid levinud ideed demokraatiast ja seisuste võrdsusest. Prantsuse revolutsiooni üks ideaalidest oli realiseerida võrdsusprintsipiip – anda kõigile võrdne võimalus omandada haridust (Knörzer, Grass, 1998, 20). Liikumine seisuslikult koolilt kodanikuühiskonna¹⁴ kooli poole hakkas toimuma ka rahvahariduses (ehkki mitmete tagasilöökidega).

Iga maa raamatukultuur on maailmas kõige otsesemalt vaimuelu mõju all (Jansen, 2001, 203). 18. sajandi algul oli põhiliseks vaimseks liikumiseks Saksa pietism¹⁵ ja 18. sajandi II poolest alates hakkas Euroopas vaimuelu arengut mõjutama valgustusideoloogia ja ratsionalism, mis tungisid ka Eesti- ja Liivimaale ja suunasid siinseid baltisaksa intellektuaale kogu 19. sajandi vältel. Sajandi alguses oli valgustusel Balti kultuurielus tugevam ja ulatuslikum mõju kui pietismil ja hernhuutlusel (Jürjo, 2011, 207; Jürjo, 2004, 190–191; Sirk, 2010, 55–56). Siinne valitsev seisuslik-valgustuslik haridusideoloog kestis aga Balti kubermangudes kauem kui Saksamaal ega vastandunud kirikule nii teravalt kui Prantsusmaal (Sirk, 2010, 54–56). Balti kubermangudes oli täheldatav saksa õppekeelega koolide õitseng, samuti eesti õppekeelega koolides märkimisväärse taseme saavutamine alles 19. sajandi teisel poolel – 1880. aastate keskpaiku (Paatsi, 2001; Tobien, 1925; Tork, 1935). See tendents oli mõjutatud Saksamaa rahvakooli arengust, mis tegi 18. lõpul ja 19. sajandi algul läbi suure muutuse ja tõusu, mõjutatuna valgustusideedest

¹³ Nii näiteks avaldas Carl Christian Ulmann omapoolseid seisukohti rütmiseeritud koraalilaulu teemadel 1849. aastal, kohe pärast Winterfeldi, Tuchereri ja Wieneri rütmiseeritud koraale käsitlevate tööde ilmumist Saksamaal 1847.–1848. aastatel (Raitmaa, 2008, 239); Fr. Stahl avaldas 1858. aastal Saksamaal uudse Galin-Paris-Chevé lauluõpetusmeetodil põhineva teose (arendas eelkõige teadlikku noodilugemist relatiivsel meetodil) ja juba kahe-kolme aasta pärast õpetati selle meetodi järgi laulmist mitmes Tartu koolis ning Tartu kreiskooliõpetaja Carl Oetteli koostatud vastav õpik ilmus 1862. aastal (Oettel, 1862b).

¹⁴ Kodanikuühiskonna kooliks võib pidada rahvuskooli, kui see oli omandanud rahvusliku, kultuurilise ja ideoloogilise ilme (Sirk, 2010, 68). Moderniseerumisprotsessi üheks tulemiks oli rahvusluse mõjulepääs (Eesti ajalugu, 2010, 25–26).

¹⁵ Pietistlikust mõtlemisest (protestantistlikust vagadusliikumisest) lähtuv haridustahe ja taotlus arendada isiksust ning korraldada tegelikku elu mõjutasid ka rahvaharidust.

ja eriti Jean-Jacques Rousseau¹⁶ teostest. Sihiks seati hariduse abil edendada ratsionaalset mõtlemist ja kombelisust, parandada iga üksikisiku olukorda ja seeläbi panustada ka ühiskondlike suhete parendamisele (Knörzer, Grass, 1998, 35).

19. sajandi teisest kümnendist hakkas Eesti alal valitsema nn uuspietism, trükiti palju vaimulikke tekste, sealhulgas palju valgustuslik-õpetlikke teoseid (Jansen, 2001, 207). Ka Saksamaal oldi pühendunud tugeva pedagoogilise aktsendiga laste- ja noorsooraamatute kirjutamisele (Knörzer, Grass, 1998, 35). Et Balti kubermangud olid tugevalt seotud emamaa Saksamaaga, siis mõjutas eriti siinset kesk- ja kõrgharidust uushumanistlik haridus- ja kasvatusideaal. Uushumanism, mis pidas oluliseks üksikisiku ja ühiskonna nii vaimset kui kõlblist arendamist usu, kasvatus ja klassikalise kultuuripärandi (eriti antiikkultuuri) kaudu, oli saanud Saksamaal 19. sajandil mõjukaks vaimuliikumiseks. Silmapaistvaiks esindajaiks olid Saksamaal Wilhelm von Humboldt¹⁷ (1767–1835), Johann Friedrich Herbart (1776–1841), Johann Gottfried von Herder (1744–1803), Eestis aga Peeter Põld (1878–1930). Eelkõige said 1860. aastatest alates valdavaks nii Saksamaal kui Balti kubermangudes (ka mujal Venemaal, Soomes) nüüdisaegse pedagoogikateooria rajaja, psühholoogi Herbarti¹⁸ ideed ja need olid mõjukad veel 20. sajandi alguse pedagoogikas (Andresen, 2002; Elango, 2001; Elango, jt, 2010; Rautiainen, 2003). Herbart pidas peamiseks kasvatus eesmärgiks kõlbluse (moraalsete väärtuste) saavutamist esteetilise maailmakäsituse kaudu. Esteetika valdkonnas peetakse teda formalismi rajajaks. Herbart juhendus omakorda Šveitsi kasvatusedlase Johann Heinrich Pestalozzi¹⁹ (1746–1827) ideedest, kelle uuenduslikud mõtted hariduse vallas leidsid Balti kubermangudes eriti suurt kõlapinda (Andresen, 2002; Elango,

¹⁶ J.-J. Rousseau, prantsuse valgustusaja filosoof ja kirjanik, romantismi teerajaja, on väljendanud oma kasvatusideed romaanis „Émile ehk kasvatuses“ (1762), milles ta osutab kasvatuses kesksena vajadusele tagada lapse sünnipärase omaduste vaba arenemine (loomulik kasvatus). Ta pidas oluliseks kasvatamist kogemuse kaudu, õppimist vahetult elust endast ja kasvandiku eemale hoidmist ühiskonna halva mõju eest.

¹⁷ Friedrich Wilhelm von Humboldt, Preisi kultuuriminister aastast 1809, Berliini ülikooli rajaja, järgis hariduskorralduses J. H. Pestalozzi seisukohti ja lähtus uushumanismist (esteetikas antiikkultuurist) (Knörzer & Grass, 1998, 24–27).

¹⁸ Herbart sätestas, et kasvatus eesmärgid määrab esteetika ja kasvatusmeetodid psühholoogia. Ta taandas kõik psüühilised protsessid kujutlusteks ning töötas välja nn õppetöö astmete teooria: kujutluste täpsustamine (esitamine), seostamine, süstematiseerimine ja rakendamine. Leipzigi ülikooli filosoofiaprofessor T. Ziller jagas Herbarti esimese astme omakorda kaheks osaks: analüüsiks ja sünteesiks (Rautiainen, 2003, 18). Herbarti-Zilleri koolkonnal oli keskseks lähtekohaks õpetuse põhinemine vaatlusel, mille abil usuti saavat tõepärasest teadmist (Kanti ja Pestalozzi kombel) ning vaatlusest lähtuv meetod oli kasutusel 1940. aastateni.

¹⁹ J. H. Pestalozzi sai tuntuks rahvakooli ümberkorralduste kavaga ja rajas algõpetusteooria (elementaarõpetuse metoodika), mis peab ainete õpetuse aluseks elemente (vormi, arvu, sõna). Pestalozzi osutas perekonnale kui kasvatus ja hariduse alglähte ja rõhutas sarnaselt Rousseaugi lapse aktiveerimist ja tema sünnipärase eelduste väljaarendamist (Schünemann, 1931, 292–368; Linnankivi, Tenku, Urho 1981, 37–39). Pestalozzi toonitas, et muusikakasvatus peaks hõlmama kogu rahvast, algama kuulmise arendamisega, lähtuma vaatlusest, detailsest üksikelemendist ja elamusest ning selle kujundamisest muusikaliseks tervikuks, astmeliselt edasilükkuvast õpetusest, iseseisvusest musitseerimisel jne (Schünemann, 1931, 294–309, 317, 360).

2001; Elango jt, 2010; Arro, 1933, 25)²⁰. Pestalozzi printsiipidele rajanes tollal Saksamaal suuresti kooli õppeainete, ka laulmisõpetuse meetodika, mille mõju oli tunda veel 19.–20. sajandi vahetusel (Oberborbeck, 1989, 1125). Pestalozzi poolt algatatud haridusreformid riivasid aga kooli ja kiriku senist kokkukuuluvust. Tema põhimõtetel läbiviidud reformid toetusid pigem rahvalaulule kui kiriklik-religiooslele traditsioonile koolis (Siitan, 2007, 11). Kõrvuti eelpooltoodud suundumustega levis Balti kubermangudes üks 19. sajandi kultuuri põhisuundumusi – romantism²¹.

Sarnaselt muu Euroopaga oli ka Balti kubermangude muusikaelus selgesti tajutav liikumine seisuslikult ühiskonnalt kodanikuühiskonnale. Muusikapublik mitmekesisus ja suurenes ning muusika sotsiaalne tähendus muutus (Vallaste, 2008, 99; Kirme, 2008, 163). Seniste nn valitud seltskonnale mõeldud salongikontsertide asemel sai muusikaelu (ja -arengu) keskpunktiks avalik kontsert (Pappel & Keskaik, 2008, 10; Vallaste 2008, 99). Kontserdiliikidest muutusid tavapäraseks instrumentalisti-virtuoosikontsert ning 19. sajandi keskpaigaks ka sümfooniakontsert. Iseäranis laiemale publikule mõeldud sümfooniakontserdi kava kujutas endast 19. sajandil segakava, sisaldades nii sümfoonilist kui ka kammer- ja vokaalmuusikat. Taolisi kontserte nimetati saksa keeleruumis vokaal- ja instrumentaalkontserdikiks (*Vokal- und Instrumentalkonzert*) või siis muusikaliseks õhtumeelelahutuseks (*Musikalische Abendunterhaltung*), mis pakkusid nn segakavaga²² mitmekesist meelelahutust eri huvidega publikule (Dahlhaus, 1996,

²⁰Tartu Ülikooli professorite huvi J. H. Pestalozzi ideede vastu oli suur. Nii saatis ülikooli rektor Georg Friedrich Parrot 1804. aasta suvel Pestalozzile kirja ettepanekuga asuda koolireformi läbiviimiseks Tartu Ülikooli teenistusse, samuti sõitsid mitmed tuntud inimesed, näiteks prof A. Kaiserow, krahv E. Sievers jt Burgdorfi ja Ifferteni (Yverdoni) õppeasutustesse uue õppeviisiga tutvuma (Andresen, 2002, 25–31, 139; Elango, 2001, 237).

²¹ Romantism vastandus valgustusajastu mõistusekeskusele ja klassikalistele kunstipüüdlustele, tähtsaks muutusid esteetika kategooriad: lõpetamatus, avatus, eksootika, kauguseigatsus, ajalisruumiliste piiride avardamine. Iseloomulik oli kristluse poetiseerimine, huvi rahvaloomingu ja võõraste kultuuride vastu ning „isiksuse ja looduse hingeline ühinemine kristlik-panteistlikus kõiksuses“ (Romantism, 1995). Muusikastiilidest hõlmas romantism epohhi klassika ja uue muusika vahel 20. sajandi algul ja heliloojatest ajajärku Beethovenist Mahlerini (Dahlhaus, 1996, 13; Riemann, 1922). C. Dahlhaus (1996, 4) osutab, et romantismi tuleb käsitada kui vaimset substantsi, kui kõikehõlmavat ühtset terviklikku elutunnetust. Paljud heliloojad leidsid mõjuva muusikalise väljenduse hingestatud looduse käsitlemisel (C. M. v Weber, F. Schubert, F. Mendelssohn-Bartholdy). Mitmed žanrid muutusid uueilmelisemateks ja seda läbi huvi looduse, rahvuskultuuri, rahvamuusika ning ajaloo vastu. Rohkesti viljeldi ballaadi, fantaasiat ja parafrasi, tekkisid vokaal- ja instrumentaalsükkel. Valitsevaks sai lüürika (F. Mendelssohn-Bartholdy, F. Schuberti, R. Schumanni vokaalsümfoonilistes ja sümfoonilistes suurvormides ning F. Chopini, F. Schuberti, R. Schumanni lauludes ja klaveripalades jm). Kogu 19. sajandile oli iseloomulik kirjanduslikkus ja programmilisus.

²² Vokaal- ja instrumentaalmuusika segunemine 19. sajandil põhines tollasel haridusideel ja nimelt ettekujutusel muusikalise ja kirjandusliku vastastikusest läbitungimisest ja põimumisest. Just kodanliku hariduse tähe all ilmnis tendents segada vokaalset muusikat instrumentaalsega (Dahlhaus, 1996, 135).

135; Pappel & Keskspaik, 2008, 15; Vallaste 2008, 99–100, 146). Üllaloetletud kontserdivormid olid olulised ka Balti kubermangude kultuuriloos.

Saksamaa eeskujuandvatesse kunstiharrastustesse olid haaratud ka siinsed koolid. Nii näiteks toimusid koolides sagedasti õpilaste poolt esitatud muusikalised õhtumeelalahutused segakavadega, töötasid orkestrid, kanti ette vokaalsümfoonilisi suurvorme. Koolide muusikalistel meelalahutuskontsertidel kõlas Ludwig van Beethoveni, Felix Mendelssohn-Bartholdy²³, Carl Maria von Weberi, Joseph Haydni muusika (nt viimase oratoorium „Loomine“). Vokaalsümfooniliste suurvormide esitamine oli kogu Euroopas üha laiemalt leviv suund²⁴ (Dahlhaus, 1996; Pappel & Keskspaik, 2008, 63).

19. sajandi muusikakultuuri üheks eriliseks tunnusjooneks peetakse muusikaühingute ja lauluseltside asutamist, mis moodustasid tiheda seltskondliku ja musitseerivate muusikaliste seltskondade võrgustiku (Dahlhaus, 1996). Väga levinud oli ka kodune musitseerimine, mis oli seltsielu üheks osaks. Muusikaseltside ja -ühingute tegevus, mis siinmailgi populaarseks muutus, mõjutas otseselt ka koole. Nii ilmnes arhiiviallikast (EAA, f. 1872, n. 1, s. 394), et aastatel 1891–1894 tegutses Tartus „Eragümnaasiumi ja teiste koolide muusikaühing“, mille kohta on säilinud protokollipäevik. Gümnaasiumiõpetajaid peeti 19. sajandil intellektuaalsete huvidega aadlike kõrval linna kõrgvaimuse kandjateks (Jansen, 1995, 122).

Seega oli Balti kubermangudes toimival laiapõhjalisel muusikaelul selgeid paralleele mujal ja selles võis täheldada samu nähtusi kui Euroopa muusikaelus, sest baltisakslased võtsid oma kunstiharrastustes eeskujuks Saksamaa (Pappel & Keskspaik, 2008, 16) ning sinse muusikaelu struktuurielemendid ilmusidki esmalt baltisaksa kultuuriruumis (Siitan, 2009, 9).

1.2. BALTISAKSA KOOLIOLUD AASTATEL 1860–1914

1.2.1. Koolikorraldus Balti kubermangudes

Baltikumis kui multikultuurilises regioonis on haridus olnud sajandeid mitmekeelne (Sirk, 2010, 53). Olulise struktuurielemendi moodustasid selles baltisaksa

²³ Pappel ja Keskspaik (2008, 61) osutavad, et saksa tegevheliloojate seas 1830.–1840. aastatel tähtsaimaks ja autoriteetseimaks komponistiks peetava Mendelssohni teosed jõudsid Tallinna kuulajateni suhteliselt kiiresti. Tallinnas aastatel 1835–1845 kujunenud ja tegutsenud muusikaühingu repertuaaris domineeris kaasaegne muusika, eriti kolme helilooja (Weberi, Mendelssohni ja Beethoveni) looming. Mendelssohn-Bartholdy ja Beethoveni looming muutus sajandi keskpaigast alates avalike kontsertide repertuaari kohustuslikuks, möödapääsmatuks osaks (Pappel & Keskspaik 2008, 15; Vallaste, 2008, 141).

²⁴ Kogu koorimuusikat käsitati hariduskunstina (*Chormusik als Bildungskunst*), mis tähendas muu hulgas niisugust meetodit või toimimisviisi, milles maailmaliteratuuri kuuluvatest teostest (näiteks Homerosse „Iliasest“, Goethe „Faustist“) võeti välja üksikuid episoode ja stseene ning asetati oratooriumi tekstidesse (Dahlhaus, 1996, 138).

kultuuriväljas asunud saksa õppekeelega koolid, millele sai 19. sajandi jooksul üha enam iseloomulikumaks poliüetnilisus. Monoetniline oli *balti talurahvakool*²⁵, mis jagunes eesti- ja lätikeelseks kooliks. Koolid jagunesid konfessioonilt luteri usu (nii talurahvakoolid kui saksa õppekeelega koolid) ja õigeusu koolideks. Neist viimased rajati 19. sajandi keskel, nende juhtimine ja järelevalve kuulus ainult õigeusu kiriku organitele. 1873. aastast allutati õigeuskoolid rahvaharidusministeeriumi kontrollile ning neis kujundati selgelt Vene suurriiklikku vaimu (Ernits, 1999a; Elango jt, 2010, 133–134).

19. sajandi alguses toimunud haridusreformiga ja keiser Aleksander I poolt väljaantud ukaasidega (1803. aastal kinnitatud „Rahvahariduse esialgsed eeskirjad“ ja mitmesugused määrused) seati Venemaal sisse ühtluskooli põhimõttele rajatud neljaastmeline haridussüsteem: 1) madalaima astmena kihelkonnakoolid (*Parochialschulen*), mida linnades hakati nimetama elementaarkoolideks (*Elementarschulen*) või rahvakoolideks (*Volksschulen*); 2) maakonnalinnades kreiskoolid (*Kreisschulen*); 3) kubermangulinnades kubermangu-gümnaasiumid (*Gouvernementschulen*) ja 4) õpperingkonna keskuses ülikool (Liim, 1998, 141; Liim, 2005, 219).

Tartu õpperingkonna (aastast 1893 Riia õpperingkond) moodustasid Läänemere kubermangud: Eesti-, Liivi- ja Kuramaa (Ernits, 1999a, 50; Liim, 1998, 141; Liim, 2005, 219). Haridusreformi kohaselt loodi ka koolide riiklik järelevalvesüsteem, mis toimis linnade üldhariduskoolides 1887. aastani. Madalaimaks astmeks olid kreiskoolide inspektoraadid ning kreiskooliinspektorile allusid kõik elementaarkoolid, tütarlastekoolid ja eraõppeasutused maakonna piires, 1868. aastast kõik I–III järgu eraõppeasutused²⁶. Kreiskoolid allusid omakorda kubermangu direktoraadile eesotsas kubermangugümnaasiumi direktoriga ning gümnaasiumid ja reaalkoolid ülikooli koolikomisjonile ja alates 1837. aastast Koolide Nõukogule, mis asus õpperingkonna kuraatori juures ja allus sellele. Õpperingkonna kuraator allus omakorda Venemaa Rahvahariduse Ministeeriumile (Ernits, 1999a, 14–15; Liim, 1999, 18, 81; Liim, 2005, 219). Saksa õppekeelega olid peaaegu kõik neljaastmelise koolisüsteemi koolid (Liim, 1998, 158–159).

²⁵ *Balti talurahvakooli* moodustasid 19. sajandi esimesel poolel ja keskel eesti- ja lätikeelsed talurahvakoolid (Sirk, 2010, 52, 68). See kohaliku võimkonna alla kuuluv regionaalne institutsioon jäi seadusandluse raames kiriklike organisatsioonide juhtida ja seda vaadeldi Balti provintside siseasjana kuni 1885. aastani, mil Venemaa Rahvahariduse Ministeerium saavutas kontrolli luteri usu talurahvakoolide õppetöö üle (Andresen, 2002, 322; Ernits, 1999a, 15–16; Ernits, 1999b, 54).

²⁶ 1868. aastal ilmunud eraõppeasutuste põhimäärus jaotas erakoolid kolme järgu õppeasutusteks: I järk vähemalt 6 klassiga, mis vastas gümnaasiumidele või teistele täielikele keskhariduskoolidele; II järk 3–5 klassiga, mis vastasid kõrgematele algkoolidele või progümnaasiumidele ja III järk 1–2 klassiga, mis vastasid algkooli tasemele (Liim, 1998, 143).

Koolitüübid²⁷ 1860.–1880. aastatel

Maarahva algkoolid: luteri usu valla- ehk külakoolid, mõisakoolid (eesti õppekeelega) kui madalama astme talurahvakoolid; kihelkonnakoolid (osaliselt ka saksa õppekeelega) kui kõrgema astme talurahvakoolid; õigeusu talurahvakoolid (Elango jt, 2010, 133; Liim, 1999).

Linnaalgkoolid: avalikud poeg- ja tütarlaste linna elementaarkoolid²⁸ ja eraelementaarkoolid²⁹ kui ühtluskooli madalama (esimese) astme linnaalgkoolid, nende kõrval ka lastekodude, vaeslaste- ja pühapäevakoolid; avalikud kreiskoolid³⁰, tütarlastekoolid³¹ ja vastava tasemega erakoolid kui kõrgema (teise) astme algkoolid (Elango jt, 2010, 127, 136; Liim, 1999; Schul-Almanach..., 1861; Baltischer, 1865).

Keskoolid: avalikud poeglaste gümnaasiumid³² ja progümnaasiumid, reaalkoolid, kõrgemad linna-tütarlastekoolid³³, tütarlaste gümnaasiumid³⁴ ja progümnaasiumid;

²⁷ Nimetan siinjuures erinevaid alghariduskoole terminiga 'algkoolid' ja keskhariduskoole vastavalt 'keskkoolid' (vrd Elango jt, 2010, 11).

²⁸ Nimetus 'elementaarkoolid' pärineb ilmselt Humboldti juhitud Preisi 1809. aasta koolireformist, mille põhjal nähti ette kolm koolitüüpi: elementaarkoolid, gümnaasiumid ja ülikoolid (Knörzer & Grass, 1998, 24). Elementaarkoolid olid valdavalt 1-klassilised, kahe-kolme või enama jaotusega. 2-klassilisi poiste-elementaarkoole oli (õpperingkonna) linnades vaid kaheksa ja 3-klassilisi ainult neli (Lehrpläne, 1869, 3). Õppetöö toimus neis reeglina saksa keeles. Nende õppekavades oli vähem või rohkem erinevaid aineid, olenevalt sellest, kas eesmärgiks oli elementaarteadmiste andmine või siis õpilaste ettevalmistamine järgmise astme kooli astumiseks (Liim, 1999, 68; Liim, 1998, 158–159).

²⁹ Eraelementaarkoolid töötasid väga erinevate õppeplaanide alusel. Nad erinesid nii avalikest elementaarkoolidest kui ka omavahel (Ernits, 1975, 877–878). Samas tekkis linnarahvastiku suurenemise tõttu palju eraelementaarkoole, moodustades enam kui pool kõigist elementaarkoolidest. Õppekeeleks oli valdavalt saksa keel (Elango jt, 2010, 136–137).

³⁰ Käsitletaval perioodil olid kreiskoolid määratud eelkõige kaubanduse ja käsitööga tegelevatele keskkihtidele. Need olid enamikus 2-klassilised kolme õpetaja ja 3-aastase kursusega (Elango jt, 2010, 128, 168; Liim, 1999, 89–90). 1860.–1870. aastatel alustati kreiskoolide reorganiseerimist ning osadest kujunesid progümnaasiumid ja reaalkoolid, teised jäid kõrgemateks algkoolideks.

³¹ Tütarlastekoolid arenesid erinevate õppeplaanide alusel (Elango jt, 2010, 136, 167; Ernits, 1975, 876). Linna-tütarlastekoolid (*Stadttochterschule*) olid saksa õppekeelega avalikeks II astme õppeasutusteks, mis loodi kohaliku magistraadi või linna koolikolleegiumi poolt tütarlastele parema hariduse andmiseks ja eluks ettevalmistamiseks. 19. sajandi keskel olid need 2- või 3-klassilised. Võrreldes poeglaste vastava astme koolidega oli neis õpetuse sisu ja ulatus oli hoopis piiratum (Elango jt, 2010, 132, 172).

³² 1861. aastast oli Tartu õpperingkonna gümnaasiumis seitse klassi (*prima, secunda, tertia, quarta, quinta, sexta ja septima*). Madalamates klassides võisid õppida kõigist seisustest kreiskooliharidusega noormehed, õppetöö toimus saksa keeles ja õppekava oli rõhutatult klassikaline.

³³ Aastatel 1852–1858 muudeti Tallinna, Tartu, Pärnu ja Kuressaare linna-tütarlastekoolid kõrgemateks linna-tütarlastekoolideks (Liim, 1999, 108), mis andsid keskseisusest noortele täieliku üldhariduse ja soovi korral ettevalmistuse kodukasvatajanna, koduõpetajanna või elementaarõpetajanna kutseeksami sooritamiseks. Õppekeeleks oli neis saksa keel (Liim, 1999, 97). Kõrgemad linna-tütarlastekoolid vastasid Vene riigi 7-klassilistele tütarlastegümnaasiumidele (Elango jt, 2010, 195; Liim, 1999, 98). Alates 1870. aastatest juhinduti Riia 6-klassilise tütarlastekooli õppekavast.

Tallinna Toomkool; nii gümnaasiumi kui progümnaasiumi kursusega poeglaste eraõppeasutused; kõrgema või gümnaasiumi kursusega tütarlaste eraõppeasutused (Elango jt, 2010, 204; Baltischer...1865).

Õpetajakoolituskoolid. Eesti- ja Liivimaal tegutses 19. sajandi II poolel erinevatel aegadel 13 õpetajate seminari (Andresen, 2002, 335). Vaadeldaval ajaperioodil olid olulisemateks saksa õppekeelega seminarideks Cimze Seminar 1849–1890 ja Tartu I Elementaarkooliõpetajate Seminar 1828–1889 ning Kuuda Õpetajate Seminar 1854–1887 (viimases õppekeelteks saksa keele kõrval ka vene ja eesti keel). Õpetajate seminarides oli tähtsal kohal vokaal- ja instrumentaalmuusikaõpetus.

1820. aastal kinnitatud õpperingkonna koolimäärustikuga seati kooliastmete vahele ranged seisuslikud vaheseinad (Liim, 1999, 69, 90; Liim, 1998,142). Erinevate koolitüüpide arvukus oligi tingitud nõudest anda seisusele vastavat haridust. Ajapikku seisuslikud piirangud leevendusid ning elementaarkoolidesse, kreiskoolidesse ja gümnaasiumidesse pääses õppima järjest rohkem alamatest seisustest õpilasi. Nii märgitakse ka 1869. aastal elementaarkoolidele väljaantud õppeplaanide eessõnas, et "Üldiselt on õige, et just meie provintside mittesaksa elanikkond üha tugevamalt kasvava hariduspüüdluse tõttu vähehaaval aina rohkem linna elementaarkoolidesse õppima asuvad, seepärast on ka need koolid uuematel aegadel võrreldes varasemaga väga muutunud" (Lehrpläne, 1869, 4).

1.2.2. Balti ja Sise-Venemaa kubermangude erinevused haridussüsteemis

Tartu õpperingkonda kuuluvates Läänemere kubermangudes ei õnnestunud 19. sajandil viia täielikult sisse Sise-Venemaal valitsevat haridussüsteemi. Balti erikorra tõttu kujunes olukord, et suurema osa koolide õppekeeleks jäi saksa keel kuni 1880. aastateni. Kui Sise-Venemaal allutati juhtimis- ja järelevalvesüsteemile kõik ilmalikud tsiviilkoolid ja vaid kiriklikud ja militaarkoolid jäeti senistesse alluvussuhetesse, siis Läänemere kubermangudes astusid koolide riiklikule kontrollile allutamise vastu nii rüütelkonnad, konsistooriumid kui osalt ka magistraadid (Ernits, 1999a, 15). Saksa koolide tegevuse aluseks olid Balti kubermangudes kehtestatud haridusseadused, kohalikud erimäärused ja eeskirjad. Alluti siinsetele haridusorganitele, mida juhtisid sakslased ja õpetajadki olid valdavalt sakslased, ning ülevenemaalise koolikorraldusega olid nad seotud ainult kõrgema juhtimise ja järelevalve kaudu (Elango jt, 2010, 195; Liim, 1998, 140, 160). Seega oli vaadeldaval perioodil Eesti linnades ülekaalukalt tegemist saksakeelsete ja -meelsete õppeasutustega (Liim, 1998, 140, Elango jt, 2010, 213; Blumberg, 1880, 1). Vene impeeriumi teiste alade rahvahariduse korraldusest erines nii algharidussüsteem kui koolikorraldus, samuti keskkoolide korraldus 1860.–1880. aastatel nii maal kui linnades (vt Elango jt, 2010, 120). Keskkooli korralduse eeskujuks võeti saksa klassikaline gümnaasium ehk nn filoloogiline gümnaasium (Lehrpläne..., 1869, 7), milles suurt rõhku pandi antiikkeelte õppimisele. Lääne-

³⁴ 1870. aastatest loodud tütarlastegümnaasiumid ja -progümnaasiumid olid vene õppekeelega (Liim, 1999).

Euroopas valitses sel ajajärgul nn uushumanismi laine, mil liialdati klassikaliste keelte õppimisega (Elango jt, 2010, 305), ja see avaldas mõju ka Läänemere provintsidele. Balti poeglastegümnaasiumide õppeplaanis hõlmasid antiikkeeled 35% nädalatundidest, kõigi humanitaarainete õpetamisele kulus aga kolmveerand õppeajast (Elango jt, 2010, 220)³⁵. Tartu õpperingkonnas oli klassikaline gümnaasium valitsev aastatel 1807–1880, kinnistudes eriti 1820. aastate määrustega, mis eraldas Tartu õpperingkonna kindlalt ülejäänud Venemaast ning „moodustades sellest terviku, mis võis areneda omaette ja kuhu ei ulatunud Vene haridusministeeriumi juhtide vahetusest tingitud sagedased muudatused koolipoliitikas“ (Lang, 1925, 8–9). Gümnaasiumides olid õpilasteks valdavalt sakslased või saksastunud eestlased ning õpetajad olid suures osas tööle kutsutud Saksamaalt. Seega hoidis klassikalise gümnaasiumi valitsemine siinset hariduskliimat stabiilsena ja saksa uurijad osutavad, et nii haridustase kui ka agraarstruktuur olid Läänemere provintsidest progressiivsemad Sise-Venemaast (Taube & Thomson, 1996, 22). Alates 1880. aastatest loodud reaalkoolid erinesid ülevenemaalistest reaalkoolidest selle poolest, et neis oli õppekeeleks saksa keel ning lubati õpetada ka ladina keelt (Elango jt, 2010, 198, 222; Liim, 1999, 128). Seega koolid säilitasid Vene impeeriumis saksakeelse õppetöö ja oma eripära (Elango jt, 2010, 238) ning püsis baltisakslaste poolt lääne-euroopalikel eeskujudel kehtestatud koolikorraldus.

1.2.3. Saksa kool ja saksa õppekeelega kool

Allan Liim (1998, 140) osutab, et *saksa kooli* mõiste alla ei saa paigutada kõiki 19. sajandil tegutsenud *saksa õppekeelega kooli*. Ta peab *saksa kooli* kõige määravamaks tunnuseks kasvatustöö mentaliteeti, seejärel õpilaskonna rahvuslikku kossseisu ja alles viimasena õppekeelt (samal, 141). Oli kooli, milles saksakeelsele õppele vaatamata ei valitsenud saksameelsus. Näiteks 1883. aastal asutatud Hugo Treffneri poeglaste eraõppeasutuses, mis oli saksa õppekeelega, õppisid valdavalt eestlased. Ka elementaarkooli linnades võib pidada saksa koolideks küll saksa õppekeele, samuti õppetöö suuniluse poolest, mitte aga õpilaskonna poolest, mis ei koosnenud üksnes sakslastest (Liim, 1998, 140; Elango jt, 2010, 178), vaid koolid olid poliüetnilised, sest neis õppis ka eestlasi, venelasi, lätlasti, poolakaid jt. Ka kreiskoolides ja gümnaasiumides hakkas 19. sajandi keskpaigast alates õppima üha rohkem eesti päritolu õpilasi. Eraõppeasutused muutusid rohkem nn „saksa koolideks“, sest kiiresti suurenev mittedaksa päritolu õpilaste arv koolides sundis saksa soost vanemaid otsima võimalusi koolitada oma lapsi eraviisiliselt (Sirk,

³⁵ Tollal oldi veendumusel, et ainult ladina ja kreeka keele põhjalik tundmaõppimine võis ette valmistada inimest teaduslikule tööle. Seetõttu oli Tartu Ülikool seisukohal, et 1804. aastal kehtestatud ülevenemaaline koolikorraldus oli liiga realistlik ladina keele tundide vähese arvu ning kreeka keele puudumise tõttu õppeplaanis (Lang, 1925, 8). Tartu Ülikool, kus oldi huvitatud klassikalise hariduse edendamisest, esines koolide peavalitsuses ettepanekuga teha kreeka keel kohustuslikuks õppeaineks gümnaasiumis ja ladina keel kreiskoolis. Neid muudatusi lubatigi (Lang, 1925, 9).

2010, 64; Zeddelmann, 1900). Arvukate erakoolide seast kasvasid välja mõned tugeva saksameelsusega koolid.

Käesolevas töös on siiski aga vajalik eristada eelkõige saksa kooli Balti kubermangudes ja saksa kooli Saksamaal. Seetõttu eelistan jääda termini juurde *saksa õppekeelegra kool*. Käsitlen oma töös mitte ainult tugeva saksaliku mentaliteediga ja rahvuslikult koosseisult valdavalt saksa rahvusest õpilaskonnaga koole, vaid ka teisi Tartu õpperingkonna Eesti alal asunud saksa õppekeelegra koole. Seega ei kitsenda ma oma uurimust kitsalt rahvusliku haridusajalooga, pidades silmas vaid ühte või teist rahvust, vaid termin *balti* (sarnaselt mitmete uurijatega) omandab siinpuhul pigem geograafilise tähenduse.

Saksakeelse kooli põhiprobleemidest. Balti saksa õppekeelegra kooli põhiliseks mureküsimuseks oli see, et õpilaskonna koosseisu kuulusid väga erineva rahvuse-, seisuse-, vanuse- ja haridustasemega õpilased (Lehrpläne, 1869, 3–4; Bemerkungen..., 1863, 331). Ühes koolipingis võis istuda nii 7–8- kui ka 14–16-aastane õpilane. See tulenes asjaolust, et linnades polnud koolikohustust ja laste koolipanek vanemate poolt sageli hilines. Seetõttu võiski ühes klassis olla väga erinevate teadmiste ja keelelise ettevalmistusega õpilasi. Kui koolides väideti õppivat nn poolsakslasi (*Halbdeutschen*) või mittesakslasi (*Nichtdeutschen*), siis samas peeti probleemiks sedagi, kui saksa kodudest pärit lapsed tõid kooli kaasa n-õ rikutud saksa keele, mistõttu õppetöös kulutati palju aega kõige raskemate keelevigade kõrvaldamisele (Lehrpläne, 1869, 4). Nimetatud õppeplaanis olid õppeeesmärgid püstitatud saksa õpilastele ja mittesaksa õpilastele lausa erinevalt, rõhutades just keeleprobleeme (Lehrpläne, 1869, 24, 35, 48). Eesti soost (muusika)õpetaja Gustav Blumberg (1864, 13) mainib oma Euroopa koolioludega tutvumise aruandes, et Läänemere-kubermangude üheklassilistes elementaarkoolides ei saanud kasutada Saksamaal tollal levinud eesrindlikku analüüsiv-sünteesivat õppemeetodit, mis põhines aktiivsel vestlusel õpetaja ja õpilaste vahel ja seda just põhjusel, et sisseastujad ei vallanud piisavalt saksa keelt.

Suureks probleemiks oli ka kiriku põhilauludes (*Kernlieder*) säilinud algupärane keel, nn piiblikeel (*Bibeldeutsch*), mis polnud üldtarvitus. Osutati, et saksa keel eksisteeris kolmel täiesti erineval kujul: vahetus ümbruses tarvitatava igapäevase kõnekeelena³⁶, koolis ja raamatutes tarvitatava saksa keelena ja lõpuks piiblikeelena (Bemerkungen..., 1863, 342). Probleemiks sai ka see, et õpilaste arv klassides oli samal ajal väga suur – isegi 60–80 (Bemerkungen..., 1863, 331). 1854. aasta Preisi korralduse kohaselt lubati alles üle 80 kerkinud õpilaste arvu puhul poolitada klass kaheks või seada sisse abiõpetaja koht (Bormann, 1869a, 102). Oli tavaline, et Liivi- ja Eestimaa koolmeister pidi töötama liitklassidega, sest näiteks üheklassilises elementaarkoolis olid õpilased jaotatud korruga kahte, kolme või isegi enamasse gruppi. Taoline õpetuspraktika pidurdas õppetööd ja oli õpetaja jaoks väga kurnav (Lehrpläne, 1869, 3). Vaid erakoolides oli õpilaste arv väiksem,

³⁶ Ka L. Lukas (2006, 43) osutab, et oli olemas kohalik dialekt, millesse oli tunginud laensõnu kohalikest keeltest, kuid mis erines kõrgstiili sisaldavatest raamatutekstidest.

nii näiteks ei tohtinud Tartu Erakoolis nende arv olla ühes klassis üle 25 (Zeddelmann, 1900, 1).

Probleemiks olid ka õpikud. Selle üle arutles näiteks pidevalt Tartus tegutsev pedagoogikauhing (*Pädagogische Verein zu Dorpat*). Õpikut peeti eesmärgile vastavaks, kui ta oli lapsepärane, kergesti mõistetav, lühikese ja tabava sõnastusega. Samas leiti, et paljud õpikud on kirjutatud vaid ülikooli tasemele sobilikus vormis (B[eckmann], 1862, 147–149; *Die pädagogische...*, 1863, 645–646). Õpperaamatute puuduseks peeti nende liigset teaduslikkust, sest nad olid kirjutatud eelkõige õpetajat silmas pidades. Õppetöö arvati koosnevat 4 faktorist: teadus, õpetaja, meetod ja õpilane, millest õpikute koostamisel oli kahe esimesega arvestatud liigagi palju ja kahe viimasega üldsegi mitte (*Die Lehrbücher...*, 1863, 598). Näiteks viidatakse isegi, et „Klaverikool“ (kahjuks pole täpsemaid bibliograafilisi andmeid) on kirjutatud justkui teisele õpetajale, mitte aga õpilasele (*Die pädagogische...*, 1863, 645). Õpikute koostamisele esitati järgmised nõuded: 1) ühtsus (*Einheit*), põhjendusega, et kui kõikides koolides on õpikud ühtsed, siis saab võrrelda samatasemeliste kooliasutuste saavutusi; 2) lühidus; 3) praktilisus, 4) odavus (*Die Lehrbücher...*, 1863). Siinpuhul on selgesti tunda ratsionalismist ajendatud ajavaimu, mis oli 19. sajandi algul hakanud levima.

1.2.4. Sotsiaalkultuuriline tegelikkus ja kooliolud eri perioodidel

Aastad 1860–1886. Saksa Keisririigi tekkimine 1871. aastal ja jõuline areng sundis Venemaad valvsusele, aktualiseerus vajadus moderniseeruda. Kui varem oli Läänemere provintside kultuurilisel ja vaimsel kujunemisel venelastel olnud tühine roll, sest poliüetniline impeerium huvitus peamiselt korrast, stabiilsusest ja truudusest dünastiale (Jääts, 2005, 48), siis 1860. aastaist hakkasid nii vene natsionalistid kui ka tsaarivalitsus nõudma Baltimaade unifikseerimist ja Läänemere provintside muutmist nn tavapäraseks vene kubermangudeks (Jansen, 2001, 203, 213).

Juba 1860. aastatest alates olid koolisüsteemis hakanud kasvama pinged baltisakslaste ja Vene valitsuse seisukohtade vahel, sest kumbki pool tahtis haridusküsimusi lahendada vaid oma huvides. Tegelikult tekkis pingekolmnurk kolme konkureeriva jõu vahel: tsaarivalitsus taotles kogu Venemaa unifikseerimist, kohalik seisuslik valitsemiskord soovis jätkuvalt Balti kubermangude eristaatuse püsimist ja baltisakslaste/rüütelkonna tunnustamist siinsete provintside kogu elanikkonna seaduslike esindajatena (Dellingshausen, 2011, 108, 133), ning kolmanda jõuna tugenes põlisrahvaste emantsipatsioon. Lisaks püüsid pinged ka luterluse ja õigeusu ning luterluse ja hernhuutliku liikumise vahel (Siitan, 2009). Algas võitlus koolide ja õpetajaskonna meelsuse pärast. Senini ei pidanud riigivõim suuresti oluliseks jälgida, millise didaktilise või pedagoogilise võttega õppeasutused positiivsete õppetulemusteni jõudsid, vaid eelkõige, missuguseid resultate nad saavutasid (Waldmann, 1892, 6). Et aga suurendada mõjuvõimu Läänemere kubermangudes, asutas vene keskvald 1870. aastatel esimesi vene õppekeelela gümnaasiume (Elango jt, 2010, 195), samuti linnakoole, mis tõid küll siia

ülevenemaalisi elemente, ent baltisakslased suutsid oma juhtpositsiooni haridusorganites siiski säilitada (Elango jt, 2010, 238; Liim, 1999).

Tugevnev venestussurve aastatel 1887–1905. 1881. aastal jättis Venemaa keisriks saanud Aleksander III kinnitamata Balti erikorra (Eesti ajalugu, 2010, 46, 271), millele järgnesid õige pea muudatused koolisüsteemis. Nii näiteks muudeti kreiskoolid 1885. aastast vene õppekeelega kõrgemateks algkoolideks (Andresen, 2002, 360–362). 1887. aastal allutati rahvakoolid maakondade inspektorite kaudu kubermangu rahvakoolide direktorile, seega kehtestati Tartu õpperingkonnas Sise-Venemaale omane järelevalve süsteem. (Dellingshausen, 2011, 68; Ernits, 1999a, 16; Liim, 1999, 70; Полное.. 1889a, 227 nr 4455). Läänemere kubermangudes pidid kõik koolid üle minema venekeelsele õppele, mille aluseks olid toona ilmunud seadused³⁷.

Vene õppekeele sisseviimise nõue tähendas baltisaksa koolidele keerulist võitlust oma olemasolu eest. Mõne aastaga tekkis koolisüsteemis täielik kaos, sest uued rahvakooliinspektorid vabastasid enamiku vanadest õpetajatest ja asendasid need õpetajakutseks ettevalmistamata noortega – nendega, kes valdasid ladusalt vene keelt (Dellingshausen, 2011, 69; Lang, 1925, 12; Zeddelmann, 1900, 15). Eialgu tahtsid saksa lapsevanemad koolis iga hinna eest oma emakeelt säilitada ja nad olid pigem nõus loobuma õigusest sooritada abituriumieksameid oma kooli juures. Kuid seetõttu, et lõpueksameid tuli hakata sooritama vene keeles mõne riigigümnaasiumi juures, polnud praktiliste, keeleoskuslike kaalutluste tõttu mõistlik õpilasi panna saksa koolidesse. Samas ei soovinud Tartu sakslastest linnavõimud venekeelseid koole ülal pidada (Dellingshausen, 2011, 69). Nii lõpetasidki aastatel 1891–1893 tegevuse mitmed saksa õppekeele koolid. Tartus oli nendeks Fischeri II järgu tütarlastekool, Marie Muyscheli poolt juhitud mainekas Mellini Asutus, Tartu Kõrgem Linna-Tütarlastekool³⁸. Protestides venestuspoliitika

³⁷ 10. aprillil 1887. aastal jõustus seadus „Vene õppekeele tarvituselevõtmisest Tartu õpperingkonna riiklikes keskkõrpeasutustes“ (Полное...1889a, nr 4343), mille järgi tuli aastatel 1887–1892 järk-järgult üle minna venekeelsele õppele kõigis poeglastele keskharidust andvates saksa õppekeele koolides. 17. mail 1887 ilmus seadus „Ajutised täiendavad määrused algkoolide juhtimise kohta Liivi-, Kura- ja Eestimaa kubermangudes“, mis kohustas sisse viima venekeelse õppetöö kõigis maa- ja linnaalgkoolides 1887./1888. õppeaastast alates, v.a usuõpetuse ja kirikulaulu õpetamisel (Полное ... 1889b, 227, nr 4455). 23. mail 1889 järgnes seadus viia kohustuslikus korras vene õppekeel sisse ka kõigis Balti provintside erakoolides 1895. aastaks (Liim, 1999, 72; Zeddelmann, 1900, 10). 17. aprillil 1890. aastal kehtestati vene õppekeele nõue (v.a luteri usuõpetus) viimasena kõigis Tartu õpperingkonna linna-tütarlastekoolides (Полное 1890, 299, nr 6720).

³⁸ Siiski asutati kohe samadel aastatel vene õppekeele kooli, kuhu tulid üle suur osa saksakeelse kooli kasvandikest. Liidia Horni poolt asutatud vene õppekeele I järgu eratütarlastekooli asus õppima suurem osa Muyscheli õppeasutuse kasvandikest (Liim, 1998, 161). Tartu Kõrgema Linna-Tütarlastekooli kasvandikud asusid õppima sama kooli saksa keele õpetaja poolt loodud Alfred Grassi I järgu erakooli. Viimatinimetatud koolidel ja ka Zeddelmanni I järgu poeglastekoolil õnnestus säilitada saksa kooli maine, sest õpetajaskonna enamuse nendes moodustasid sakslased ning õppetöö oli vene keelele vaatamata saksameelne (Elango jt, 2010, 201; Liim, 1998, 141, 158, 16, Zeddelmann, 1900,15).

vastu, suleti 1887. aastal Tartu Hollmanni ja Kuuda seminar ning 1889. aastal Tartu õpetajate seminar (Krūze, Kestere, Sirk, Tijūnėlienė, 2009, 108). 1887. aastast peale keelati korraldada koosolekuid kihelkonnakoolide õpetajate seas, et arutada probleeme ja mitmesuguseid küsimusi (EAA, f. 855, n. 1, s. 64, l. 24).

Venestuslik koolireform kutsus esile tõsise tagasilöögi kõigis siinsetes koolides. Saksa aadli privileegid said kannatada, saksa keel kaotas juhtpositsiooni, paljud saksa haritlased emigreerusid (Jansen, 2001, 210; Zeddelmann, 1900, 4). Suleti koolide raamatukogusid, mis sisaldasid nn kahjulikke saksakeelseid raamatuid, või eemaldati neist saksakeelseid trükiseid kui ülearuseid, näiteks Pärnu ja Kuressaare (Arensburgi) gümnaasiumis (EAA, f. 384, n. 1, s. 1199, l. 9, 106, 139, 139p). Kuid Tsaari-Venemaa Aleksander III venestuspoliitikat pidurdas mõnevõrra asjaolu, et Balti kubermangud olid majanduslikult Venemaa arenenumaid piirkondi ja seetõttu säilisid siin siiski sakslaste majanduslikud ja kultuurilised positsioonid (Jansen, 2001, 210). Eriti aktuaalseks muutusid sel ajajärgul luteri usk ja kirik kui baltisaksa rahvusliku identiteedi olulisimaid kujundajaid ja säilitajaid.

Siinkohal märgitagu, et saksa õppekeelega kooli poliüetnilisus kasvas käsitletaval ajajärgul veelgi, sest ennekõike suurenes eesti soost õpilaste arv. Nii näiteks teatab Tartu õpperingkonna kuraator Venemaa rahvahariduse ministrile 1891. aastal, et Balti kubermangudes linna koolides käivatest õpilastest on ligi 75% maapäritolu lapsed (EAA, f. 384, n. 1, s. 1221, l. 8).

Linnaalgkoolides (endistes elementaarkoolides) oli nähtud ette venekeelne õpetus esimesest õppeaastast alates, v.a usuõpetuse ja kirikulaulu õpetamisel mitteõigeusklikele (Liim, 1999, 70). Ka ei kontrollinud riigivõimu esindajad luteri koolide usuõpetust (Ernits, 1999a). Seetõttu oli saksa soost kodanikel lubatud kasutada ka saksakeelseid koraalikogumikke. Üheks selliseks oli Jāzeps Vītolsi koraalikogumik, milles leidis ka ilmalikke laule (Vihtol, 1898). Uurimisel selgus, et tollel ajaperioodil hakkasid ilmuma mitmikõited (kahe eri lauliku ühised kõited) ehk nn konvoluudid, milles esimeseks alligaadiks oli tavaliselt mingi venekeelne laulik ja teiseks alligaadiks saksakeelne laulik. Taoliste väljaannete ilmumist võib pidada vaadeldavale ajajärgule väga iseloomulikuks nähtuseks. Sellised koolides kasutatud konvoluudid olid justkui esemestunud (materialiseerunud) näited, iseloomustamaks tollast ajastuspetsiifilist ühiskondlikku olukorda ja sotsiaalkultuurilisi suhteid Eesti- ja Liivimaal.

Seega aastast 1887 hakkas Venemaa valitsus koolisüsteemis läbi viima reforme, et kaotada senise Balti erikorraga seonduva haridussüsteemi eripärasus Läänemere kubermangudes ja kehtestada Sise-Venemaaga ühtne haridussüsteem. Venestuslikud koolireformid katkestasid saksa õppekeelele tugineva rahvuskooli arengu (Dellingshausen, 2011, 67–72; Sirk, 2010, 53, 70).

Rahvuskeelse õppe taastumine aastatel 1906–1914. 1905. aastal toimunud esimese Vene revolutsiooni oluliseks tulemuseks oli keiser Nikolai II sama aasta 17. oktoobril välja antud manifest, millega lubati rahvale kodanikuõigusi ja -vabadusi (Eesti ajalugu, 2010, 38, 354–356). 1906. aastal taaskehtestati saksa

õppekeel³⁹ ja avati palju saksa õppekeelega koole⁴⁰. Neisse koolidesse (eriti tütarlaste õppeasutustesse) asus õppima ka teistest rahvustest õpilasi (Bericht des Vorstandes..., 1907, 31–32, 40, 95; Liim, 1984, 531). 1905. aastal oli loodud Saksa haridusselts Eestimaal (*Deutscher Schulverein in Estland*) (Bericht des Vorstandes..., 1907, 5, 107; 1908), samuti Saksa Kooli- ja Abistamisselts Liivimaal (*Deutscher Schul- und Hilfsverein in Livland*), mis hakkasid korraldama saksa koolidega seonduvat (Hackmann, 2009, 209). Võeti ette suviseid pedagoogilisi kursusi, rahvalauluharjutusi, võimlemiskursusi ja pidusid vabas õhus (Bericht des Vorstandes ..., 1907: 106). 1907. aastal korraldati Riias baltisaksa õpetajate konverents, millele võisid eeskujuks olla 1904. ja 1905. aastal toimunud Hermann Kretzschmari⁴¹ (1848–1924) organiseeritud muusikapedagoogika kongressid Saksamaal (Oberborbeck, 1898, 1122; Arbeiten..., 1907). Konverentsil arutati ka koorilauluga ja kooli lauluraamatuga (*Schulgesangbuch*) seonduvat (Arbeiten..., 1907, 58). Toodi esile, et koorilaulu eesmärgiks on kasvatada armastust saksa rahvalaulu vastu ja sellega kogu saksa kogukonna vastu välismaal. Kutsuti üles looma laulugruppe ka teistes linnades ja seati eesmärgiks taskukohaste rahvalaulukogumike avaldamine (Arbeiten..., 1907, 58). Loodi „*Commision zur Pflege des Gesanges*“ („Lauluõpetuse eest hoolitsemise komisjon“) (Bericht..., 1908, 60–62). Siiski jäeti selles dokumendis konkreetset nimetatamata laulikud, mida võinuks kasutada kooli laulmistundides. Sel perioodil tihenesid taas suhted Lääne-Euroopaga. Balti kubermangudesse jõudsid uued pedagoogilised voolud Saksamaalt, sellest annab tunnistust Kerschensteineri töökooli ideede rakendumine Tallinna Rütli- ja Toomkoolis 1909. aastal (Blosfeld, 1923, 41).

³⁹ 1906. aastal andis Riia õpperingkonna kuraator välja korralduse (vene tsaari seaduse kohaselt), mille alusel võis ühtse rahvusliku koosseisu puhul õpetada kõigis algkoolides kõiki aineid emakeeles peale vene keele, geograafia ja Venemaa ajaloo (Liim, 1999, 70, 116; Bericht des Vorstandes..., 1907, 37; Das Schroeder, 1938, 6).

⁴⁰ 1906. aastal taasavati Eestimaa kubermangus 19 saksa kooli, neist neli kõrgemat (sealhulgas Rütli- ja Toomkool), kolm nn keskastme kooli (*Mittelschule*), mis vastasid gümnaasiumi madalamatele klassidele, 12 elementaar- või ettevalmistuskooli (sh üks poistele, teised olid segakoolid), neist pooled Tallinnas (Bericht des Vorstandes..., 1907, 31).

⁴¹ August Ferdinand Hermann Kretzschmar oli silmapaistev saksa muusikaedendaja ja -teadlane (Riemann, 1922, 681). Omandanud 1871. aastal filosoofiadoktori kraadi ladinakeelse tööga Guido Arezzo noodikirjamärkidest („*De signis musicis*“), oli ta kauaaegne õppejõud ja professor Berliini Muusikakõrgkoolis ja Humboldti Ülikoolis, Leipzigi Konservatooriumis ja Ülikoolis, töötas muusikadirektori ametikohal Rostockis, juhatas paljusid orkestreid, teotses ka heliloojana, kuid suurimast tunnustust leidis arvukate muusikaalaste publikatsioonidega. Oma laialdase tegevusega õnnestus tal äratada nii avalikkuse, erialainimeste kui ka ametivõimude huvi muusikapedagoogika vastu ja viia läbi nn Kretzschmari reform (Oberborbeck, 1989, 1122). Kretzschmar kritiseeris nii koolide muusikapedagoogikas domineerivaks saanud kõrgemate muusikaõppeasutuste matkimist kui ka koolide laulikuid, milles puudus tema arvates sobiv lauluvara ja noortekohane (eakohane) järjestus (Oberborbeck, 1989, 1125). Tema aktiivsus kutsus üles muusikuid ja pedagooge oma vananenud metoodilisi seisukohti ümber vaatama. Didaktika ja metoodika valdkonnas pidi Kretzschmar tõdema veel 19. ja 20. sajandi vahetusel jätkuvat nn mehaanilise lauluõpetuse kasutamist (laule õpiti viiuli ettemängimise järgi), mis põhines Pestalozzi kunstikasvatuse metoodikale (samas, 1125).

Ränga hoobi edasisele arengule andis aga saksakeelse trükikirjanduse keelamine Esimese maailmasõja ajal (Jansen, 2001, 214). Sõja tõttu suleti 1915. aastal palju koole, eriti neid, mida pidasid ülal Saksa haridusseltsid. 18. august 1916 tõi kaasa uue ja range saksa õppekeele keelu kõigis privaatkoolides (Das Schroeder..., 1938, 17; Blosfeld, 1923, 17).

2. LAULMISÕPETUSE ALUSED JA PÕHIPRINTSIIBID

2.1. LAULMISÕPETUS 19. SAJANDIL SAKSAMAAL JA BALTI KUBERMANGUDES

Kristlike kooliolude algusest peale on kasvatus ja haridus seisnud kiriku vahetu mõju all, seda eelkõige Saksamaal, kus muusikapedagoogika oli tihedais seoseis kiriku ja koraalilaulmisega (Schünemann, 1931, 153, 244). Ajalooliselt saksa kultuuriruumi mõjuväljas olevates Balti kubermangude koolides oli laulmisõpetuse sisuks samuti suuresti vaimulike laulude õppimine. Kuni 19. sajandi alguseni oli kooli muusikakasvatuse põhimureks olnud hoolitsemine kirikumuusika eest (Oberborbeck, 1989, 1120), koolis õpiti laulma tähtsamaid ja vajalikumaid koraale ning kõikjal kõlasid jumalateenistustel laste hääled (Schünemann, 1931, 249). Kuid 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul elas kool Saksamaal läbi küllalt suure muutuse. Valgustusideedest mõjutatuna (eriti J. J. Rousseau teosest „Émile“), oli seatud sihiks hariduse abil edendada ratsionaalset mõtlemist ja kombelisust, parandada iga üksikisiku olukorda ja seeläbi panustada ka ühiskondlike suhete parendamisele (Knörzer & Grass, 1998, 35).

Tsentraalseks hariduspoliitiliseks ülesandeks sai koolisüsteemi riigistamine kirikliku järelevalve kõrvaldamise kaudu (Knörzer, 1998, 33). Kuid valgustusaja sekulariseerimisprotsess muutis kiriklik-religioosse koolimuusika (termin tähistab muusikaõpetust koolis) senist sisu, praktilise tegevuse ülesandeid ja kasvatusväärtusi (Oberborbeck, 1989, 1120). Kiriklik-religioosse ülesande vähenemise tõttu kerkis probleemina muusika kui sellise haridus/kasvatusväärtus. Muusikaõpetaja staatus koolis langes märgatavalt, sest kantori asemele, kellel varem oli koolis olnud (sageli koolidirektori asetäitjana) kõrge positsioon, asus nüüd töötama muusikaõpetaja vaid kohakaasluse alusel. Muusikaõpetaja ei kuulunud enam kooli kolleegiumi ning seisis ka akadeemilistest ringidest väljaspool (Oberborbeck, 1989, 1120; Schünemann 1931, 324–325). Õppeasutuste jaoks ei sobinud enam kirikumuusikute muusikapedagoogiline ettevalmistus, mistõttu ilmnes õige pea üha suureneva probleemina gümnaasiumi muusikaõpetajate puudus. Laulmisõpetus õppeainena paigutati sageli kooliväliste aegadele. Saksa muusikaõpetuses polnud metoodilist ühtsust (Oberborbeck, 1989, 1120–1121). Koolimuusika ja modernne kunst eraldusid ja toimus kaugenemine rahvaliku ja kunstmuusika vahel. Kuid nagu märgib Schünemann (1931, 325), hakkas kasvama sugupõlv, kes viljeles rahvalikku muusikat, valmistades nõnda ette viljakat pinnast nn uuele muusikale ja muusikakultuurile.

Muusikale vaadati kogu Euroopas pikka aega vaid kui käsitööle (Kirme, 2008, 163). Saksa klassikalise filosoofia rajaja Immanuel Kant (1724–1804) oli seisukohal, et muusika stimuleerib enam tundeid kui mõtlemist ja vaatlemist,

mistõttu pidas ta muusikat kõige madalamaks kunstiks (Bowman, 1998; Kirme, 2008, 163)⁴².

Erinevalt naaberriikidest Inglismaast ja Prantsusmaast, kus 1840. aastatel ilmusid suunaandvad teosed relatiivsetest noodilugemismeetoditest (Ernits, 2009c, 209), jäi Saksamaal kuni 1875. aastani domineerima traditsiooniline muusikaharidus. Laule õpiti kuulmise järgi, kas siis ettelaulmise või sagedasti viiuli, ka klaveri toel (Heise, 1896, 69; Oettel, 1860; Oberborbeck, 1989, 1121; Schünemann, 1931, 337). Laulikutes puudus noortepärane laulumaterjal (Oberborbeck, 1989, 1125). Pidevalt diskuteeriti noodilugemise üle. Polnud kohustavaid ainetunde, esines arvukaid laulmisõpetusest vabastamisi, mistõttu kõikides kooliliikides valitses troostitu seisund (Oberborbeck, 1989, 1123–1124). W. v. Humboldt oli üks esimesi, kes Preisi kultuuriministrina tõstis esile laulmisõpetuse tähtsuse koolielus. Alles 1854. aastal Saksamaal ilmunud regulatiiv („*Preussische Regulativ vom 1., 2. und 3. October 1854 über Einrichtung des evangelischen Seminar-, Präparanden- und Elementarschul-Unterrichts*“) kirjutas ette rahvakoolides 3-tunnise laulmisõpetuse (Bormann, 1869a; Knörzer & Grass, 1998, 44; Oberborbeck, 1989, 1124). F. Oberborbeck (1989, 1123) osutab 19. sajandil Saksamaa koolimuusika teatud madalseisule, mis seletub laulmise kui õppeaine madala positsiooniga, meetodilise ühtsuse puudumisega, ametkonna valearusaamadega, vigadega erinevate kooliliikide õppeplaanides, samuti kohustavate tundide puudumisega. Olukorra tingis Preisi koolipoliitika jäämine sekulariseerimisprotsessis küllaltki otsustusvõimetuks, mistõttu 19. sajandil Saksamaal iseloomustas reformide ja restauratsiooni vahelise võitluse pingeväli – seda eelkõige hariduspoliitika ja kirikliku järelevalve vahel, mis mõjutas tugevasti ka kooli laulmisõpetust (Richter

⁴² Kanti ja Schopenhaueri filosoofiliste ideede kohaselt oli kunstiline ja esteetiline kogemus midagi väljaspool konteksti seisvat, müstifitseeritud ja kõrgemalt poolt antut (Kirme, 2008, 162). Schopenhaueri põhiteesiks oli, et muusika, erinevalt teistest kunstidest, ei ole ideede, vaid pigemini tahte kujutamine (Dahlhaus, 1995, 43). Muusika toimib tahtele, s.t kuulaja tunnetele ja kirgedele (Dahlhaus, 1995, 42). Schopenhauer eitas aga G. W. F. Hegeli filosoofiat, kes pidas reaalsust olemuslikult ratsionaalseks ning käsitles maailma alusena vaimset alget – absoluutset ideed. C. Dahlhaus (1996, 5) osutab, et 19. sajandil pani end vähehaaval maksma idee nn absoluutsest muusikast, mis oli tolle ajajärgu muusikaajalooliste protsesside määravaimaks ideeks. Austria muusikakriitik, esteetik ja ajaloolane Eduard Hanslick (1825–1904) esindab nn puhta muusika kontseptsiooni ja käsitleb oma traktaadis „Muusikalisest ilust“ („*Vom Musikalisch-Schönen*“) muusika sisu kui „helisevalt/kõlavalt elavaid vorme“ (*tönend bewegte Formen*) (Hanslick, 1891, 74; Nettle, 2005, 427). Kuid Hanslick (1891, 77) mõnab, et helikunstis on erakordselt raske seda sõltumatut ilu, seda spetsiifiliselt muusikalist, kirjeldada („*Es ist von ausserordentlicher Schwierigkeit, dies selbstständige Schöne in der Tonkunst, dies spezifisch Musikalische zu schildern*“). Hanslick rõhutab, et muusikalises ilus ei puudu vaimne sisu. Ta selgitab, et mõistab ilu muusikas põhiliselt vormidesse asetatuna, kuid nende helivormidega seisab tihedas ühenduses ka vaimne sisu. Sest tema sõnul vormid, mis kujunevad helidest, ei ole tühjad, vaid täidetud/tulvil, (need pole) mitte ainult tühjuse piirdejooned, vaid see on iseend seestpoolt kujundav vaim (*Die Formen, welche sich aus Tönen bilden, sind nicht leer, sondern erfüllen, nicht bloss Liniengrenzungen eines Vakuums, sondern sich von innen heraus gestaltender Geist*) (Hanslick, 1891, 78–79). Eksisteerisid paralleelselt väljenduse esteetika ja formalistlik esteetika (Dahlhaus, 1995, 16–24).

jt, 1997, 1487, 1491; Schünemann, 1931, 368). 19. sajandi keskel pääsesid Saksamaa hariduspoliitikas mõjule küllaltki konservatiivsed jõud, mis puudutasid eriti tugevalt rahvakoolisüsteemi ja -korraldust, eriti õpetajate seminarid. Need tendentsid olid seotud eelkõige 1848. aasta revolutsiooni mahasurumisega Saksamaal, mille järel kaugeneti neohumanistlikest haridusideaalidest (Knörzer & Grass, 1998, 41). Siiski saavutasid märkimisväärse tõusu arengus õpetajate seminarid, seda eriti Berliinis ja Moersis, kus direktoriks oli Adolf Diesterweg (1790–1866) ning Weißenfelsis ja Breslaus, kus direktoriks oli Christian Wilhelm Harnisch (1787–1864) (Knörzer & Grass, 1998, 43).

Nagu selgus teemasse süvenemisel, mõjutas kirjeldatud ajastuspetsiifiline sotsiaalkultuuriline situatsioon kõige otsesemalt ka laulmisõpetust Balti kubermangudes 19. sajandi II poolel ja seda eelkõige laulmisõpetuse positsiooni vaatepunktist. Käsitlen neid teemasid allpool, kuid enne peatun veel õpetajate seminaride osatähtsusel laulmisõpetuse seisukohalt.

2.1.1. Õpetajate seminaride osatähtsusest laulmisõpetuses

Põhilist edu laulmise õpetamisel saavutasid 19. sajandil kõikides saksa keelt rääkivates maades õpetajate seminaride muusikaõpetajad. Ka paljud Balti kubermangude õpetajad olid 19. sajandil hariduse saanud just Preisi eeskujul sisseseatud õpetajate seminarides, sest Läänemere kubermangude õpetajate seminaride asutajad ja direktorid tutvusid põhjalikult Preisimaa koolioludega⁴³. Preisi seminarides arendati edasi eelkõige Pestalozzi õpetust (Knörzer & Grass, 1998, 43) ja nende kaudu kandusid tema põhimõtted edasi paljudele siinsetele haritlastele (Elango jt, 2010, 273, 274, 282, 296). Koolide juhtfiguuride küllalt sagedaste Lääne-Euroopa seminaridega tutvumisreiside järel pandi veelgi suuremat rõhku muusikaõpetusele. Nii näiteks tõstis inspektor Johannes Aloys von Berg Preisi seminaride külastamise järel saksa õppekeelega Tartu Elementaarkooliõpetajate Seminaris 1861. aastal muusikaõpetuse mahtu seniselt 8–9 tunnilt 15 tunnini nädalas (Elango jt, 2010, 282; Kiirats, 1929, 20, 38). Ka saksa

⁴³ Nii külastas Pestalozzi kasvatusasutusi 19. sajandi algul Eestimaa koolide järelevaataja ja Kuuda seminari mõtte algataja parun Chr. A. v. Stackelberg (Aarma, Talvoja & Viitkar, 2004; Andresen, 2002, 139). Preisi pedagoogika peamiseks järgijaks oli Friedrich Hollmann, kes oli Eesti vallakooliõpetajate seminari juhataja aastail 1873–1887 ja kes enne sellele kohale asumist oli kahe kuu jooksul tutvunud Preisimaal sealsete seminaridega (Elango jt, 2010, 296). Muusikaliselt erakordselt andekas Jänis Cimze (1814–1881) sai oma Saksamaal viibimise aastatel õpetust E. J. Hentschelilt Weißenfelsis ja professor Ludwig Erkilt Berliinis, tollal parimate Saksa/Preisi õpetajate käest (Arro, 1933, 111). On teada, et Diesterwegi eeskujul kohaselt hakati 1860. aastatel ka Liivi- ja Eestimaa sageli korraldama koolmeistrite konverentse (Andresen, 2002, 310; Elango jt, 2010, 281, 318). Tartu Elementaarkooliõpetajate Seminari esimene juhataja Dietrich Heinrich Jürgenson (1804–1841) pööras Preisi seminaride eeskujul erilist tähelepanu muusikaõpingutele (Jürgenson, 1833, 26, 38–40). Preisimaal olid õppinud viimati mainitud õppeasutuse hilisemad juhatajad ja õpetajad nagu J. H. F. Kōlpin (Kiirats, 1929, 37) ja Fr. A. Lange (Lange, 1890, 184). C. R. Jakobson koostas oma õpikud Diesterwegi arendava õppeviisi ideid järgides, mille läbi juurdusid eesti koolikirjandusse uuenduslikud printsiibid nagu näitlikkus, jõukohasus ja teaduslikkus (Andresen, 2002, 261).

õppekeelega koolide tavaõpetajatel võimaldati sõita Lääne-Euroopasse tutvuma sealsete kooliolude ja pedagoogika uute suundadega ning neist reisidest avaldati põhjalikke aruandeid (Blumberg, 1864; Fränkel, 1863; Hoheisel, 1866).

Preisi seminaridele oli iseloomulik, et neljandik õppetööst oli planeeritud muusikaõpingutele⁴⁴ ja nende kasvandikke arendati nii vokaal- kui instrumentaalmuusika osas niisuguse tasemeni, et nad olid suutelised õpetajakutse kõrval töötama ka kantorina ja organistina (Jürgenson, 1833, 26; Lange, 1890, 13, 14, 24). Ka siinsetes seminarides oli tähtsal kohal nii laulmine kui instrumentaalmuusikaõpetus. Seminaride kasvandikud pidid suutma laulda 4-häälsete koorilaulude partiisid ja juhatada laulukoori. Õpilaskoorid esitasid 4-häälsed laule nii kirikutes kui ka ilmalikel kontsertidel ning seminaris õpiti orel- ja viiulimängu (Elango jt, 2010, 264, 268, 272, 282). Cimze seminaris õpetati mitmehäälsel laulu, teooriat ja orelimängu. Kuuda Õpetajate seminaris tegutses meeskoor, õpiti orel- ja viiulimängu (Aarma jt, 2004; Andresen, 2002, 318–339, Elango jt, 2010, 262–295).

Hea muusikalise ettevalmistusega seminarilõpetajad said paikkonna muusikajuhtideks, asutasid koore, orkestreid ja juhatasid neid (ka saksa koolis), tähtsad olid muusikalised tähtpäevade tähistamised jm koolipeod. Maal kujunesid koolid muusikaelu keskusteks. Elmar Arro (1933, 19) on nimetanud õpetajate seminare Eesti kontekstis esimesteks muusikaõppeasutusteks. Lembit Andresen (2002, 309) on rõhutanud, et seminarides õppinud koolmeistrid ei jäänud pedagoogiliste teadmiste ja oskuste poolest maha Lääne-Euroopa ametivendadest. Seminarid aitasid levitada uusi lääne-euroopalikke oskusi ja meetoodilisi tõekspidamisi ning (rahvusliku) kultuuri saavutusi (Elango jt, 2010, 294).

Algkooliõpetajate koolitamise ja nende hariduse täiendamise korraldamisega (eelkõige nende kutsehuve kaitses) tegeles Saksamaal Friedrich Adolf Wilhelm Diesterweg (1790–1866), kes kujunes Saksamaal 19. sajandi keskel hariduse vallas juhtfiguuriks. Ta oli üks olulisemaid liberaaldemokraatlikke koolipoliitikuid, sealhulgas ka Preisi parlamendi liige (Knörzer & Grass, 1998, 33). Diesterweg järgis ja arendas J. H. Pestalozzi (1746–1827) ideid ning sõnastas õpetamise reeglid, mida peetakse didaktika aluseks tänapäevalgi⁴⁵. Tema juhatuse all saavutas

⁴⁴ 1872. aastal ilmunud nn Falk'i korraldus määras õpetajakoolitusõppeasutustele esimesel õppeaastal viis, teisel viis ja kolmandal kolm laulmistundi nädalas, mida oli kokku rohkem kui saksa keelele ettenähtud tunde (Oberborbeck, 1989, 1124).

⁴⁵ Diesterwegi nõueteks õpetajatele olid: õpetus ärgu olgu teaduslik, vaid elementaarne – lapse seisukohast lähtuv, pidev, katkestusteta, lünkadeta ja põhjalik. Nendest põhiseisukohtadest tulenesid ka didaktilis-metoodilised printsiibid: lähemal asuvast kaugemale, lihtsamalt keerukamale, tuttavalt tundmatule, osalt tervikule. Õpetus peab õpilast mitmekülgsest erutama, teadmine peab olema seotud võimetega, lastel peab tekkima tööharjumus. Tema olulisimast töödest, mis pole tänapäevalgi oma aktuaalsust kaotanud, nimetatagu "*Wegweiser zur Bildung deutscher Lehrer*" („Saksa õpetajahariduse teejuht“), mille 4. trükk ilmus 1850. aastal. (Schneider, 1877). Üldse koostas Diesterweg üle 20 õpiku ning toimetas aastatel 1827–1866 ka pedagoogikaajakirja „*Rheinische Blätter für Erziehung und Unterricht*“ („Reini leheküljed kasvatuses ja õpetuses“).

suure kuulsuse Berliini linnakooliõpetajate seminar (tegutses 1832–1847). Tema kolleegiks oli Karl Wilhelm Emil Bormann – käesolevas töös käsitletavate saksakeelsete õpetajakäsiraamatute (Bormann, 1869a, 1869b) autor. Lisaks talle kuulusid Diesterwegi koolkonda veel Wilhelm Harnisch, Ernst Hentschel jt ning nende ideedest lähtuti didaktika õpetamisel ka Balti kubermangude seminarides.

Üheks tuntumaks õpetajate seminariks Saksamaal oli Weißenfelsi seminar, mis sai Wilhelm Harnischi (1787–1864) poolt juhitud reorganiseerimise järel eeskujuks kogu Saksamaale. Wilhelm Harnisch oli saksa teoloog ja pedagoog, kes edendas 19. saj I poolel rahvakooliõpetajate koolitamist ja õpetajate seminare. Tema kuulsaim nõue oli, et laulmine oleks sisemine, südame põhjast tulev, et oleks rõõmus meeleolu ja sügav meeleliigutus. See jäi kujundama järgnevate kümnendite laulvalikut ning kõnealusest põhimõttest tuletati üks kooli laulmise põhieesmärkidest (Bemerkungen, 1863, 332; Oberborbeck, 1989, 1121).

Weißenfelsi õpetajate seminaris töötas muusikaõpetajana ka Ernst Julius Hentschel (1804–1875), kes oli kuni 1875. aastani koolimuusika juhtiv tegelane Saksamaal. Väga kõrgelt tunnustas Ernst Hentscheli õpetajameisterlikkust näiteks ka Tartu III Elementaarpoistekooli eesti soost õpetaja Gustav Blumberg⁴⁶, kes oli jälginud saksa pedagoogi tunde oma täienduskoolitusreisil (Blumberg, 1864, 32). Ernst Hentschel oli üks mõjukamaid kuulmise järele laulmise pooldajaid (Oberborbeck, 1989, 1121; Oettel, 1860, 387; Schünemann, 1931, 337, 338, 347). Järgides Pestalozzi printsiipe, hakkas ta 1841. aastast välja andma muusikapedagoogilist kuukirja *Euterpe* ja teda võib pidada terve generatsiooni muusikaõpetajate kasvatajaks. Siiski nägi Hentscheli laulmisõpetus ette Pestalozzi muusikaelementaarõpetusega võrreldes vähem elementaarharjutusi ning selle asemel eelistati eetilistel ja esteetilistel alustel valitud kohustuslike laulude päheõppimist kuulmise järgi viiuli või ettelaulmise abil. Laulmisõpetuse jagaski ta Diesterwegi eeskujul kaheks kursuseks: nn elementaarkursuseks ja laulukursuseks. Elementaarkursus pidi hõlmama kõiki toonielemente: meloodikat, rütmikat, dünaamikat, harmooniat – s.t pidi sisaldama kuulmis-, hääle-, nn tabamis- (helikõrgussuhteid arendavaid) ja nn taktiülesandeid (helivältussuhteid arendavaid ehk rütmiülesandeid) (Ritter, 1916, 3). Laulukursus pidi kulgema elementaarkursusest sõltumatult, kuid siiski koos sellega, sisaldama üksnes sisukat ja ilusat lauluvara, haarama õpilase eluringi ja arvestama nii kirikuaastat, aastaagu kui ka isamaalisi pidupäevi (sammas, 3). Noodikirja õppimist nägi Hentschel ette keskastmes, sarnanedes nii Rousseau ideedega. Enne tavanotatsiooni juurde jõudmist kasutati õpetamisel lühikest aega (vaatlemise kergendamiseks) ka numbrinotatsiooni (Schünemann, 1931, 337–338, 347; Ritter, 1916, 4). Hentschelit järgisid 19. sajandi keskel paljud metoodikud nagu J. S. F. Pflüger, B. Widmann, Greef, Lange jt (Ritter, 1916, 4).

⁴⁶ Gustav Blumberg õppis Tartu Elementaarkooliõpetajate Seminaris (1852–1854), töötas seejärel 1891. aastani Tartu gümnaasiumi ettevalmistuskooli (Tartu III Elementaarpoistekooli) juhatajana ja õpetajana, oli Fr. R. Kreutzwaldi väimees (Eesti... 1998, 26; Kiirats, 1929).

Erakordse populaarsuse saavutas oma arvukate korduvalt kirjastatud koolilaulikutega⁴⁷ Ludwig Christian Erk (1807–1883), kes oli õppinud Weißenfelsi õpetajate seminaris. Aastatel 1826–1835 töötas ta muusikaõpetajana Moersis Diesterwegi käe all, 1835. aastast aga Berliini linnakoolide õpetajate seminari muusikaõpetajana. 1843. aastal asutas ta „Erki meestelauluühingu“ (*Erkscher Männergesangverein*) ja 1852. aastal „Erki segakoori ühingu“ (*Erkscher Gesangverein für gemischten Chor*). 1867. aastal ostis valitsus ära tema väärtusliku raamatukogu ning paigutas Berliini raamatukokku avalikuks kasutamiseks⁴⁸ (Riemann, 1922, 336).

Iseloomulikuks jooneks oli toona, et seminaride muusikaõpetuses ei rõhutatud seost nn suure muusikaga (Beethoven, Schubert, Schumann, Mendelssohn, Wagner, Liszt) (Oberborbeck, 1989, 1121; Schönemann, 1931, 357). Muusikud olid kriitilised kooliõpetajate hoiaku suhtes mitte õpetada algkoolis noodikirja, nimetades tollal koolides valitsenud õpetussüsteemi pigem dressuuriks kui õpetuseks (*das „Abrichten, aber nicht „Unterrichten“*) (Schönemann, 1931, 338–339). Ilmselt andis noodikirja mitteõpetamiseks põhjust ka valgustuspedagoog Rousseau, kes ei väärtustanud noodioõpetust ega noodist laulmist või mängimist, pidades neid muusikakasvatuse tulemuste seas üheks viimasteks (Schönemann, 1931, 236). Samuti valitses laulmisõpetuses põhimõte, et tähtis pole see, mida lauldakse, vaid kuidas lauldakse (Bormann, 1869b, 27; Mumme, 1862). Samas tegi Rudolf Lange (1867, 36–37) kriitilise märkuse, et suurheliloojad ei kirjuta lastele. Ta osutas, et vähesel määral on lastele laule kirjutanud C. M. v. Weber ja J. Haydn, kuid nende laulud pole üldomaseks saanud, W. A. Mozarti loodud on vaid üks laiemalt levinud laul „*Komm lieber Mai*“ (eesti keeles tuntud pealkirjaga „Kui pehmeid kevadtuuli“), Schubertilt ja Schumannilt pole aga midagi. Lange lisab samas, et F. Mendelssohn-Bartholdy, kelle muusika kõlas nii kirikus, kodus, kontserdisaalis kui ka muusikaakadeemias ning keda järgisid teisedki heliloojad, võiks olla ka koolides rohkem tuntud.

⁴⁷Saksamaalt jõudsid ka Balti koolidesse tema kogumikud „*Liederkrantz*“ („Laulupärg“), „*Singvögelein*“ („Laululinnuke“), „*Deutscher Liedergarten*“ („Saksa lauluaed“), „*Musikalischer Jugendfreund*“ („Muusikaline Noorte Sõber“), „*Sängerhain*“ („Laulusalu“) jt (vt Bormann, 1869a). Mitmed laulukogumikud koostas ta koos venna Friedrichiga ja sugulase Greef'iga. Ta koostas esimese teadusliku rahvalaulude kogu, avaldades 1838–1845 „*Die deutschen Volkslieder mit ihren Singweisen*“ („Saksa rahvalaulud viisidega“), 1845–1846 „*Volkslieder, alte und neue, für Männerstimmen*“ („Vanad ja uued rahvalaulud meeshäätele“), 1856. rahvalaulukogu „*Deutscher Liederhort*“ („Saksa lauluvara“), (selle töötas ümber ja avaldas uuesti kolmes köites Fr. M. Böhme aastail 1893–1894), „*Deutscher Liederschatz*“ („Saksa lauluare“) ja palju teisi, ka vaimulike laulude kogusid. 1857. aastast sai Erk kuninglikuks muusikadirektoriks, 1876. aastal nimetati professoriks.

⁴⁸ Kahjuks pidin Berliini raamatukogus töötades tõdema, et Erkile kuulunud raamatud on II maailmasõjas kaotsi läinud, sest peaaegu kõigil Erkiga seotud sedelitel leidis märge „*Kriegsverlust*“ („Sõjakaotus“). Samas selgus raamatukogu töötajatega vesteldes, et kogu võib kusagil olla veel alleski.

Saksa pedagoogikateaduse oluliseks edasiarendajaks Balti kubermangudes oli Tartu Ülikooli filosoofia- ja pedagoogikaprofessor (1845–1870) Ludwig Heinrich Strümpell (1812–1899). Olles Johann Friedrich Herbarti mõttekaaslane, luges ta üliõpilastele ja pedagoogikakursuslastele süstemaatilist pedagoogikakursust, rõhutades, et kasvatus ja hariduse eesmärkide taotlemisel tuleb arvestada iga konkreetse lapse individuaalsust⁴⁹ (Elango jt, 2010, 297; Muoni, 1981). Strümpell osales ka õppeplaanide koostamisel (Lehrpläne, 1869).

Kokkuvõtteks saab öelda, et saksa kasvatusteaduslikud ideed leidsid Balti kubermangudes kõlapinda eriti õpetajate seminaride, Tartu Ülikooli ning gümnaasiumide õpetajate kaudu.

2.1.2. Muusikakasvatust enim mõjutanud isikud ja laulmisõpetus

Esitan alljärgnevalt Saksa muusikakasvatust ning tihedate kultuuriliste seoste kaudu ka Balti kubermange 19. sajandil kaudselt kõige enam mõjutanud isikute J.-J. Rousseau, Johann Heinrich Pestalozzi ja Johann Wolfgang Goethe (1749–1832) muusikakasvatuse põhiprintsiibid. Suur hulk 19. sajandi muusikakasvatuse meetodeist lähtusid just nende põhimõtetest (Oberborbeck, 1989, 1121; Schünemann 1931, 327–332; Knörzer & Grass, 1998, 35). Kõik nad rõhutasid muusikakasvatuse olulisust lapse arengus ja käsitasid seda kui iga õpetuse esmast põhialust. J.-J. Rousseau ja H. Pestalozzi ulatuvad lapsest lähtuva kasvatusfilosoofia juured. Lapsekeskne pedagoogika sai tõeliselt tuule tiibadesse alles 20. sajandil (Tuulik, 2001, 172).

Noorena iseõppinud muusikaõpetajana töötanud J. J. Rousseau peamised põhimõtted olid järgmised: laul jääb meelde paremini kõrva järgi kui silma vahendusel õppides; tuleb vältida noodimärkide liiga varajast õppimist (Linnankivi jt, 1981, 36; Schünemann, 1931, 236, 257); laule õppida muusikainstrumendi saatel, laste viisid olgu lihtsad ja kergesti õpitavad; tähtsaim on lapse rõõmu ja laululusti säilitamine⁵⁰.

Johann Heinrich Pestalozzi ja tema pooldajad olid seisukohal, et muusika on inimese elu mõjusaim, sõna- ja keeleõppe kõrval esimene loomulik kasvatusvahend

⁴⁹ Ludwig Heinrich Strümpelli psühholoogia ja pedagoogikaloenguid kuulasid innukalt Tartu Ülikooli pedagoogikakursuslased, kelleks olid gümnaasiumi- ja kreiskooliõpetajad (Elango jt, 2010, 290–291).

⁵⁰ Rousseau eristas hääle kolme kuju: kõnelev/artikuleeriv, laulev/meloodiline ja pateetilis-aktsentueeriv, mida hea muusik pidi suutma ühendada. Eesmärgiks oli puhas, ühtlane, kõlav hääle, hea rütmi- ja harmooniatunnetus, (Schünemann, 1931, 255). Et laste muusikataju areneks, tuli lastele laule komponeerida. Kõigepealt tuli leida luuletusele sobiv rütm koos pausidega ning seejärel luua lihtne viis ning laule tuli harjutada tšembalo saatel. Olles vaimustunud Guido Arezzo relatiivsust taotlevast õpetussüsteemist ja püüdes ületada tühikut relatiivsete kõrguste tähistamisel (solmisatsioonil silpnimetused olid saanud sünonüümideks fikseeritud kõrgustega nootide tähtnimetuste) esitas Rousseau 1742. aastal uue alternatiivse numbrilise noodikirja, milles helistiku põhiastmeid tähistasid numbrid 1–7. 19. sajandi algul levis numbrisüsteem Euroopas laialt, 1830. aastatest ka Skandinaavias (Ernits, 2009c, 210).

(Schünemann, 1931, 294). Nad rõhutasid, et muusikaga ei pea tegelema ainult väljavalitud, vaid muusika kui kõrgem kunst on kogu rahva ühisvara. Selle idee saavutamist nähti võimalikuna ainult läbi koorilaulu, mida vaadeldi muusikaharrastuse keskpunktina. Koolis loodavate laulukooride ja koorilaulurepertuaari vahendusel oli võimalik osaleda rahva ühislaulus (Schünemann, 1931, 317). Laulu läbi pidi laps tundma eelkõige ilu- ja rõõmutunnet. Laulmisõpetuse tarvis töötati välja muusikaelementaarõpetuse metoodika, mille suuniseid järgiti (Schünemann, 1931, 317, 360). Pestalozzi ja muusikaõpetajate Michael Traugott Pfeifferi (1771–1849), Hans Georg Nägeli (1773–1836) ja Bernhard Christoph Ludwig Natorpi (1774–1846) koostööna töötati Yverdoni (Iferteni) õpetajate instituudis, mille juhiks Pestalozzi oli aastatel 1805–1825, välja elementaarõpetuse metoodika, milles rütmikat, meloodikat ja dünaamikat käsitleti esialgu eraldi, hiljem vastastikku haakuvatena ja aste-astmelt edasiliikuvus vormis. Lähtepunktiks selles oli rütmika elementaarõpetus, milles võeti vaatluse alla noodivältuste erinevad kombinatsioonid arvukates harjutustes. Järgnes meloodika elementaarõpetus (helide nn tabamine ehk helikõrgussuhted ja järgnevused, õpiti eristama skaalal *sammu* (sekund) ja *hüpet* (ters), omandati tetrahord *g a h c.*). Järgnes eriline akustikaõpetus, milles käsitleti kõne ja laulmise seost, lauluheli ühendati sõnalise tekstiga, helirõhk sõnarõhuga ja helikunst luulekunstiga. Dünaamika elementaarõpetuses peeti oluliseks väljendusrikast helide produtseerimist. (Schünemann, 1931, 294–309, 317, 360). Märgitagu, et Pestalozzi meetod oli küll loogilise ülesehitusega ja terviklik, kuid igav ja pedantne, sest esmatähtis oli aastatepikkune elementaarülesannete sooritamine, kusjuures lauluni jõuti õppeprotsessis viimasena (Ritter, 1916, 3).

Nii Felix Oberborbeck (1989, 1121) kui ka Georg Schünemann (1931, 327–332) rõhutavad 19. sajandi muusikakasvatusele põhipiirjoonte kujundajana Johann Wolfgang Goethe osatähtsust, osutades eelkõige tema Pedagoogilise Provintsi kirjeldusele teoses „Wilhelm Meister. II: Rännuaastad” (1821–1829), kus põhiideeks on inimese harmooniline arenemine. Üheks kasvatuse põhielemendiks ja õppetöö põhialuseks peetakse seal laulu, mis soodustab loomingulisust, õiglust ja ilutunnet (Schünemann, 1931, 327–328). Tähtsal kohal oli koorilaul, sest Pedagoogilise Provintsi kasvandikud laulsid iga töö juures ning lisaks toimusid õhtuti koorilauluharjutused. Nad said õpetust ka erinevate muusikainstrumentide mängimiseks. Goethelt pärinevad mitmed tänapäevased elementaarsed ideed, nagu harjutada samaaegselt nii kätt, kõrva kui ka silma (vrd Käis, 2004, 18).

Nende juhtivate muusikapedagoogide⁵¹ põhiideed kajastusid Preisi kooliseadustes, mis jõudsid ka Balti kubermangudesse.

⁵¹ G. Schünemann (1931, 556) osutab otseselt, et tänapäeval oluliseks peetava Wilhelm August Fröbeli (1782–1852) mõtted ja õppekavad ei leidnud omal ajal saksa koolimuusikute seas peaaegu üldse kõlapinda. Ka oli ilmunud 1851. aastal seadus, milles arstlikele ekspertidele toetudes keelati igasugused ülepingutused ja laulmine üldse enne seitsmendat eluaastat (Schünemann, 1931, 353).

2.1.3. Laulmisõpetus Balti kubermangudes Preisi kooliseaduste põhjal

Eelnevast käsitlusest lähtudes on selge, et Eesti aladel kujundasid pedagoogilist mõtet ja kooliharidust eelkõige Preisimaalt pärinevad mõjud (vt ka Elango jt, 2010, 296). Käsitletaval ajajärgul oli Preisimaa⁵² teiste Saksa (väike)riikide jaoks juhtival positsioonil nii poliitiliselt kui ka eestvedaja rollis haridusoludelt. Preisimaal töötas Brandenburgi koolikollegium 1851. aastal välja ka korralduse, mis määras aastakümneteks kindlaks muusikaõpetuse metoodika ja lauluvara. Nimetatud regulatiiviga ühtlustati, kuid ühtlasi kitsendati muusikaõpetust (Schünemann, 1931, 355). 1854. aasta oktoobris ilmus Saksamaal Preisi regulatiiv⁵³ (*Preussische Regulativ vom 1., 2. und 3. October 1854 über Einrichtung des evangelischen Seminar-, Präparanden- und Elementarschul-Unterrichts*), mis määras ära kasvatuses eesmärgid, ülesanded ja korralduse evangeelses seminari-, ettevalmistus- ja elementaarõpetuses. Pärast selle regulatiivi ilmumist kirjutas Berliini provintsiaalkoolinõunik Karl Bormann⁵⁴ sellele toetudes oma „*Schulkunde für evangelische Volksschullehrer*“ („Kooliteadus evangeelse rahvakooli õpetajale“) (1869a, esmatrükk 1855, 14. trükk 1868, 17. trükk 1872) ja „*Unterrichtskunde*“ („Õpetusteadus“) (1869b). Neid laialt levinud ja populaarseid väljaandeid hakati kasutama Preisi seminarides õppetöö põhialusena ja nad said kõige laiemalt levinud õpperaamatuteks Saksamaal (Brümmer, 1903; Andresen, 2002, 237).

1872. aastal ilmus nn Falki korraldus (*Falk'sche Bestimmung*), mis oli oma nime saanud tollase liberaalsemate vaadetega haridusministri Adalbert Falk'i (1827–1900) järgi. Korralduse alusel koostas Berliini seminari muusikaõpetaja Rudolph Lange (1877) oma teose „*Ein Lehrplan für den Gesangunterricht einer dreistufigen Volksschule mit Bemerkungen im Anschluss an die „Allgemeinen Bestimmungen*

⁵² Preisi Kuningriik oli kujunenud Brandenburgist ja sellega liitunud Ida-Preisimaast. Preisimaa mängis juhtivat rolli Saksamaa ühendamisel. 1870.–1871. aastal lõi Preisimaa koos teiste Saksa (väike)riikidega sõjas Prantsusmaad ja moodustati Saksa Keisririik, milles juhtkoht jäi Preisile. Preisimaal oli 19. sajandi keskpaigas kirjaoskajate arv 80%, paigutudes sellega Rootsi (90%) järel Euroopas teisele kohale (Paul, 1999, 485).

⁵³ Preisi regulatiivi ehk korraldust nimetati ka Stiehli regulatiiviks (*Stiehlische Regulative*) 1844. aastal Preisi kultuuriministeeriumi rahvakoolide konsultandiks saanud Ferdinand Stiehl'i järgi, kes oli tuntud oma konservatiivsete vaadetega õpetajakoolituse suhtes. Tänapäeval hinnatakse tolle regulatiivi mõju hariduspoliitiliselt küllaltki konservatiivseks, mis pigem peatas rahvakoolide arengu (Knörzer & Grass, 1998, 44).

⁵⁴ Karl Wilhelm Emil Bormann (1802 Potsdam – 1882 Berliin) oli silmapaistev koolimees, kelle mõju ulatus Preisi pealinna ja Brandenburgi provintsi piiridest kaugele väljapoole (Brümmer, 1903). Lõpetanud Berliini Gümnaasiumi (1823), asus ta õppima Berliini Ülikoolis teoloogiat. K. W. E. Bormann juhatas mitmeid koole, sealhulgas Berliini linnakooliõpetajate seminari (1830–1832) ja naisõpetajate seminari Friedrichstadtis (1841–1849), mis pälvisid suure kuulsuse. Aastast 1837 oli Bormann kuningliku perekonna laste õpetaja ning aastatel 1849–1872 Berliini koolinõunik. Tema sulest ilmus palju kasvatus- ja õppetöölaseid raamatuid. Ta kuulus Adolf Diesterwegi koolkonda, kes omakorda viis edasi Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827) arendava õpetuse teooriat. Bormanni raamatud jõudsid nii Eesti- kui Liivimaale, hakates kujundama koolmeistrite uue põlvkonna pedagoogilisi tõekspidamisi ja oskusi (Andresen, 2002, 31).

vom 15. October 1872““ („Laulmisõpetuse õppeplaan kolmeastmelises rahvakoolis koos metoodiliste märkustega ühes lisaga „Üldised korraldused 15. oktoobrist 1872““). Neist Preisi seadustele põhinevatest õpetajakäsiraamatutest (Bormann, 1869a, 1869b; Lange, 1877) selgusid preisi/saksa kasvatusteaduse baasideed, muusikapedagoogika alused ja aine „Laulmisõpetus“ metoodilised ja didaktilised põhimõtted, millest tuleb juttu allpool.

K. W. Bormanni „Kooliteadust“ (1869a) ja „Õpetusteadust“ (1869b) kui olulisi õppevahendeid soovitati juba 1869. aastal Tartu õpperingkonna elementaarkoolide õpetajatele, sealhulgas ka muusikaõpetajatele (Lehrpläne..., 1869, 64). Need õpperaamatud olid kasutusel nii Tartu Elementaarõpetajate Seminaris kui ka Kuuda õpetajate seminaris (Aarma jt, 2004; Baltischer., 1865, 10, 12). Et 1860.–1870. aastatel toetuti Liivi- ja Eestimaal konkreetselt saksa kasvatusteaduse käsiraamatutele, annavad tunnistust ka Bormanni käsiraamatute Woldemar Adolf Hanseni ja Wilhelm Normanni eestikeelsed mugandused (Hansen, 1873; Normann, 1873), mis said saksa kasvatusteaduse edasikandjatena olulisemateks väljaanneteks. W. A. Hanseni ja W. Normanni raamatud kujutasid endast Lembit Andreseni (2002, 237–240) sõnul saksa pedagoogika algkursust ja olid kasutusel koolmeistrite käsiraamatutena 19. sajandi lõpuni. Nende raamatute võrdlemisest järeldan, et eestikeelsete muganduste autorid edastasid küllaltki täpselt Bormanni käsiraamatutes olevaid kasvatuspõhimõtteid (Ernits, 2010). Nii saksakeelsete käsiraamatute kui eestikeelsete muganduste kaudu jõudis Liivi- ja Eestimaale Lääne-Euroopa, eeskätt Preisi kasvatusteadus, mis mõjutas siinseid nii saksa- kui eestikeelseid koole. Järgnevalt toon välja olulisemad põhimõtted seoses laulmisõpetusega (*Gesang, Singen*).

Saksa kasvatusvundamendiks oli kristlus. Kristluse ülesandeks on juhatada laps jumala juurde, et ta patust vabastada, hinge pühitseda ja aidata kaasa õndsuse saavutamisele (Bormann, 1869a, 180–181). Kooli ülesandeks oli seega kasvatada kombeline kristlane, kes saab hakkama edaspidises elus viies praktilises elukeskkonnas (kirikus, kodus/perekonnas, elukutses/ametis, vallas ja riigis) (Bormann, 1869a, 113, 116–119; Hansen, 1873, 47–49, 54; Normann, 1873, 2; Zeddelmann., 1900, 5). Koolil lasus kohustus end kõikjal eluga siduda, eriti lugemis- ja laulmistundides (Bormann, 1869b, 51, 126).

Kasvatuse põhiliinideks seati eelkõige kuulekuse (*Gehorsam*) saavutamine, milles rahvakooli käsitleti kui perekonna abilist, isamaarmastuse (*Vaterlandsliebe*) saavutamine, milles kooli käsitleti kui riigi abilist, ja jumalakartlikkuse (*Gottesfurcht*) ning vagaduse (*Frömmigkeit*) saavutamine, milles kooli käsitleti kui kiriku abilist (Bormann, 1869a, 181, Knörzer & Grass, 1998, 44).

Laulmist peeti seejuures oluliseks kasvatusvahendiks, mis pidi õilistama noorte tundeid, arendama ja ergastama meelt ilusa ning õilsa jaoks, tugevdama tahet ja karakterit. Muusika pidi olema tundmuste vahetuks väljenduseks ja kui helid moodustasid terviku ja olid seotud sõnadega, siis võisid nad väljendada tundeid nagu hardus, usaldus, meeleülendus, rõõm ja nukrus, mis kõik kajasis vastu südames ja tegid lapsed erksamaks ja vastuvõtlikumaks (Bormann, 1869a, 98;

Paucker, 1880, 29; Schünemann, 1931, 294, 302, 322). Iseloomulik oli seisukoht, et laul pidi tulema südame põhjast ja ülendama südant (Bormann, 1869a, 98; Normann, 1873, 82). Tähtis oli laululusti ja muusika vastu armastuse edendamine, mida peeti oluliseks kõlbelse kasvatuses osaks. Muusikakasvatustes oli oluline laulu õilistamine, rafineerimine ja väärtustamine. Tähtsaimaks laulmise elemendiks peetigi ilusat ja tundeüllast tooni⁵⁵ ning muusikakasvatuse eesmärgiks oli nimetatud elemendi arendamine täiuslikkuse suunas. Laulmine väideti olevat siiski vaid andekate ühisvara (Mumme, 1862).

Märgitagu, et heli/tooni esiplaanile seadmisel ja kunstilisuse juurutamisel kooli muusikaõpetuses suhtus mõnevõrra kriitiliselt Saksa muusikapedagoog Karl Bormann (1869b, 27–28), kes nägi muusikaõpetuse ülesandena eelkõige keeleõpetuse ja moraaliõpetuse toetamist. Bormann oli arvamisel, et rahvakoolis on vähe õigustatud niihästi kunsti kui ka teaduse viljelemine. Ta väitis, et katse kooli kunsti istutada kahjustab mitte ainult istutuskohta, vaid ka kunsti ennast (*...daß der Versuch, den man gemacht hat und noch macht, sie (Kunst) in die Volksschule zu verpflanzen, nicht nur dieser Pflanzstätte, sondern der Kunst selber geschadet hat*) (Bormann, 1869b, 26). **Nimetatud seisukohta tuleb pidada väga oluliseks, lausa võtmetähendust kandvaks seisukohaks muusika tähenduse mõistmisel 19. sajandi koolipraktikas.** Bormann (1869b, 27) oli kindlal veendumusel, et kunstilauluga taotletavad arusaamad (ehk senine laulupraktika) on kaasa aidanud laulu rahva elust väljatõrjumisele. Ta väitis, et mida teravamalt tooni juures selgitusi jagatakse ja õpitakse eraldama ilusat ja mitteilusat, seda häbelikumalt julgetakse lauluga rahva seas välja astuda⁵⁶.

K. Bormann lisas, et kui rahvakooli jõuab koos õppeainega „Laulmisõpetus“ ka veidi kunstilist kasvatust, siis tuleks järeldada, et koolis selle õpetusega ka väga oskuslikult ja kunstipäraselt tegeldakse. Vähemalt võib järeldada, et toon seisab laulmis(õpetus)es esikohal. Kui nimetatud käsitlusest kinni peetakse, siis on laulmisõpetuse sisuks eelkõige tegelemine

- hääle arendamisega;
- nn tabamisharjutustega (helikõrgussuhteid arendavad harjutused ehk helide meloodiline, kõrguslik tabamine);
- nn taktiharjutustega (helivältsuhteid arendavad harjutused ehk rütmilised);
- dünaamikaga (Bormann, 1869b, 27–28).

⁵⁵ Carl Dahlhaus (1996, 86) osutab, et toon oli 19. sajandil tähelepanuväärne esteetiline postulaat.

⁵⁶ Antud seisukoht langeb osaliselt kokku Tartu kreiskooli inspektori Carl Oetteli vaadetega, kes taunis liigset tooni kultiveerimist ja pidas väärtuks arusaama, et laulmisõpetus oleks vaid andekate pärusmaa. Oetteli ja Bormanni vaated lahknesid siiski noodilugemisõpetuse omandamise küsimuses koolis (Bormann, 1869b, 183).

Järgnevalt esitan laulmisõpetuse (*Gesang, Singen*) põhiprintsiibid:

1) Laulmisõpetuse eesmärk: lapsele eelkõige lauluoskuse andmine ning kindla lauluvara omandamine. Nii 1851., 1854. kui ka 1872. aasta korraldustes seati rahvakoolides õpetamise sihiks teatud lauluvara omandamine⁵⁷ ning kõrgemas astmes laulmine mitmehäälses kooris⁵⁸. Lauluvara omandamises nähti võimalust osaleda rahva (kogukonna) kooslaulmises. Kui 1854. aasta regulatiivis seati laulmise eesmärgiks suuta osaleda koguduselaulus, siis 1872. aasta korralduses peeti laulmise eesmärgina silmas kooli lõpetamisel liitumist ilmaliku muusikaühinguga, mistõttu ülejäänud printsiibid, nagu noodistlaulmine või mitmehäälsus, olid teisejärgulised. (Lange, 1877, 43; Schünemann, 1931, 294, 302, 317, 322).

2) Lauluvalikul peeti tähtsaks eluläheduse nõuet. Nii vaimulike kui ilmalike laulude valikul oli domineeriv didaktilis-metoodiline kriteerium – liikumine kergemalt raskema poole. Hoiatati tendentsi eest, et õpetajad tõstavad liigselt esile omakomponeeritud laule ja tõrjuvad tagasi rahva omi.

3) Lapsed pidid suutma osa võtta kirikulaulust. Kirikukoraale tuli osata laulda õigesti ja täiuslikult, et saada osa koguduse meeleülendusest. Muusikaõpetuse üheks tollaseks eesmärgiks oligi lastele eluks kaasa anda ilus, jõuline, uskliku sisemusest tulev ja vagast südamest voogav kirikulaul (Bemerkungen..., 1863, 332; Oberborbeck, 1989, 1121) Koraalide valikul soovitati arvestada ka paikkonna koguduse lauludega. Selgeksõpitud koraale lauldi kooli hommikupalvustel ja hardushetkedel, usuõpetuse tundides ning jumalateenistustel kirikus. Koraalide valik pidi jälgima kirikuaasta pühasid (Lange, 1877, 5).

4) Laulu tuli lihvida ilusa esituseni. Mida koolis lauldi, oli kõrvalisema tähtsusega kui see, et laulma pidi „ilusti ja puhtalt“ (Bormann, 1869b, 27). Tollal püüeldi kunstiliselt ja muusikaliselt ilusa poole, mis oli tähtis printsiip (Hanslick, 1891, 72–116). Tähtis oli tunnete esteetika, ilu. Nii näiteks peeti numbrinotatsioonil põhinevat Chévé elementaar-lauluõpetusmeetodit kõrgemast muusikalisest vaatekohast sobimatuks, sest vaid oma seitsme heli ja numbriga oli see kunsti jaoks liiga lihtne (Die Musik..., 1863, 83; Mumme, 1862). Teksti pidi suutma esitada väljendusrikkalt ja peast.

⁵⁷1851. aastal oli Brandenburgi koolikolleegium esitanud nimekirja 47 kohustuslikust koraalist, mis olid järjestatud kergemast raskema suunas. Enamik laule langes seal kokku 1854. aasta regulatiivi lauluvalikuga (Bormann, 1969a, 142–144; Bormann, 1869b, 189–192). Teine soovituslik nimekirja koosnes 56 rahvalaulust (*Volkslieder*) (ehk ilmalikest lauludest), järjestatud kergematest raskemateni. Nimekirja pärines Ludwig Erkilt, kes oli laulude alal tõsiselt uurimistööd teinud ja suurt tunnustust leidnud. Laulud olid valitud põhiliselt Erki kolmest kogumikust: 1) Erk, Ludwig „*Liederkranz*“ („Laulupärg“). Heft I (12. Aufl.), Heft II (3. Aufl.); 2) Erk, Ludwig „*Kindergärtchen*“ („Lasteaiake“); 3) Erk, Ludwig „*Sängerhain*“ („Laulusalu“). Heft I, II (Bormann, 1869b, 189–191). 1872. aasta korraldusele toetudes avaldas R. Lange (1877) nimekirja õppimist vajavatest koraalidest ja ilmalikest lauludest (Lange, 1877, 39–42).

⁵⁸ Siin on selgesti äratuntav Goethe, eriti aga Pestalozzi ja tema järgijate seisukoht, milles koorilaulu vaadeldi muusikaharrastuse keskpunktina.

5) Sõna ja heli vahekord. Laulmine kui „meloodiliselt kõlav kõne“ (*„melodisch tönende Rede“*). Nimetatud põhimõte oli määrava tähtsusega lähenemisel teksti ja viisi vahekorrale. Bormanni „Õpetamisteadus“ sedastas, et laulmisõpetus pidi olema rahvakoolis eelkõige keeleõpetus. Seetõttu seati tingimatuks nõudeks eelnevalt veatu teksti omandamine. Rahva laulmises pidi sõna olema peamine, n-ö aluspõhi, ja heli omas kõrvaltähtsust (Bormann, 1869b, 27–28, 182–183; Normann, 1873, 82)⁵⁹. Ka vaimulikes lauludes pidas Bormann sõna viisist tähtsamaks, tuues näiteks, et ka Luther kõigepealt luuletas oma laulud ja siis alles viisistas. Bormanni meelest oli see ainuõige järjekord (Bormann, 1869b, 28).

6) Rõhutati isamaaliste laulude õppimist. Neid laule soovitati laulda nii isamaalistel mälestuspäevadel, koolipühadel kui ka muudel sobivatel sündmustel. Neil oli nii õpetuslik kui ka kasvatuslik väärtus⁶⁰. Ilmalikke laule soovitati laulda keele- ja lugemistundides ning isamaad käsitlevas õppeaines *Vaterlandskunde*. Õpitud laulude kasutamisele viidati ka kui distsipliini hoidmise ja õppetööd virgutavale vahendile (Bormann, 1869b, 195). Kui koraalide puhul oli oluline omandada vaid 1–2 salmi, siis ilmalike laulude puhul oli oluline omandada kogu tekst, sest nendes väljendatud mõte pidi tulema esile reeglina laulu lõpus (Bormann, 1869b, 183).

7) Nõudeks oli õpetada pigem vähem ja lihtsamaid laule, kuid valikult lastele parimaid.

Rahvakoolides peeti hädavajalikuks lõimida laulmisõpetus lugemise ja keeleõpetusega, seetõttu soovitati laulutekste õppida ka religiooni ja lugemistundides.

8) Noodist laulmine. Saksamaa rahvakoolides ei peetud tähtsaks noodilugemisoskuse saavutamist, vaid olulisemaks peeti nõuet laulda (nii üksikesineja kui koori puhul) südamest, rõõmsalt, selge diktsiooniga ja mõttesisukalt (Bormann, 1869b, 183). Valdav oli laulu õppimine kuulmise järele. Bormann rõhutas, et vanemate klasside õpilastele tutvustatakse noodikirja, mis peaks saama laulu õppimist edendavaks abinõuks, toetama silma ja kõrva, osutama meloodia suunale ja intervallilisele vahekorrale (Bormann, 1869b, 185; Normann,

⁵⁹19. sajandil käsitati muusikat eelkõige teksti edasiandmise vahendina, tekst oli osa muusikast, milline arusaam oli pärandunud antiikajast, kus poetikal ja retoorikal oli olnud oluline roll (Dahlhaus, 1996, 5; Anderson, 2001, 482; Behne, 1997, 970). Kirjandus oli lähim valdkond muusikale, mida käsitati kui keelekõla (*Sprachklang*). Tunnetele mõjuvana käsitati muusikat „ilusa kunstina“, kogusummana aga esteetilise idee väljendusena ainult suhetes poeesiaga (Behne, 1997, 985). Ilma muusikakultuuri kirjandusliku aspektita polnud vokaalmuusika üldse mõeldav (Dahlhaus, 1996, 4; Netti, 2001, 435).

⁶⁰ Juba 1806. aasta Preisi koolireformid seadsid sihiks rahvuse tugevdamise ning rahvusliku eneseteadvuse kasvatamise pärast kaotusi Napoleonile (Knörzer & Grass, 1998, 24).

1873, 83). Metoodik Lange (1877, 26) õpetajakäsiraamatus nähti ette paralleelselt kuulmise järgi laulmisega laulda ka nootide järgi vaid ülemises astmes.⁶¹

9) Laulmise õigsus ja intonatsioonipuhtus. Oluline kasvatuslik võtte oli vigadele osutamine. Tähtis oli intonatsioonipuhtus, mis arendas nii kuulmist kui ilutunnet. Intonatsioonipuhtust püüti saavutada hoolsa harjutamisega mõne instrumendi saatel. Hentscheli ja Diesterwegi järgi oli soovitatav, et vaheldumisi kasutataks erinevaid saateinstrumente (Bormann, 1869b, 186).

10) Laulmine täiel häälel. Laulmisel nõuti lastelt püsti seistes täiel häälel laulmist, et laste kael, kõri ja rind saaksid areneda. Hoiatati aga karjumise eest.

11) Rütmitunde arendamine. Lauluharjutuste juures soovitati panna lapsed takti lööma koos õpetajaga. Rütmi tähtsusele osutas ka E. Hanslick (1891,73), rõhutades, et meeldivuse kui algelemendi olemuseks on rütm.

12) Ühehäälsus ja mitmehäälsus. Bormann (1869b, 187) rõhutas, et rahvakoolides õpitagu koraalid ühehäälseina, seetõttu lauldigi enamikes koolides koraale ühehäälselt, vaid parimates koolides jõuti mitmehäälse kirikulauluni (Lange, 1877; Schünemann, 1931, 352, 368). Lange (1877) mainis, et kuueklassilisele rahvakoolile nähti ette kahehäälnelise laulmine. Võrdluseks toon taas Balti kubermangus 1849. aastal ilmunud seaduse (Koli..., 1849), kus soovitavaks peeti 4-häälsel laulmist.

13) Elementaarharjutused⁶². Kõigis käsiraamatutes rõhutatakse kindlate elementaarharjutuste läbivõtmise vajadust igas laulutunnis; hääle-, kuulamis-, tabamis- ja taktiharjutuste sooritamist lauluviiside õppimise eel. Bormann osutab Hentschelile (konkreetset teost nimetamata), et need harjutused võiksid laulmistunnist hõlmata kolmandiku ajast, kusjuures neid lauldagu kindla karakteriga ning nad olgu tingimata lihtsad ja õpitavate viisidega seotud. Bormann rõhutab, et ülesannetega ei maksa liialdada. Samas 1872. aasta korralduses sisalduvatest elementaarharjutustest (Lange, 1877, 26) nähtus selge viide intervallimeetodile, mille puhul esimese sammuna õpiti erinevaid intervale, seejärel analüüsi laule intervallipõhiselt ja käsitleti vastavaid erinevaid laululõike intervallide esindajatena.

14) Häälehoiuprobleemid. Bormann käsitles ka häälehoiuprobleeme puberteedialistel lastel, tollal 14–18 aasta vanustel. Üldse ei soovitatud alustada

⁶¹ Siinkohal toon võrdluse Balti kubermangus ilmunud seadustega. 1849. aasta kooli seadus eesti õppekeelega maa- ehk talurahvakoolidele ei lubanud uut laulu õpetada ilma noodita (Koli..., 1849) ning 1875. aasta seaduses nähti ette nooditundmist nii valla- kui ka kihelkonnakoolis (Liivimaa..., 1875, 8, 43).

⁶² Siin on tegemist Pestalozzi elementaarõpetuse meetodiga, mille puhul oli esmatähtis elementaarharjutuste sooritamine ja lauluni jõuti õppeprotsessis viimasena. Hentscheli laulmisõpetus nägi ette aga vähem elementaarharjutusi (Ritter, 1916, 2–3). Bormann (1869b, 28) osutab 1854. a Preisi regulatiivi nõudele vähendada tekstita harjutuste osakaalu laulmisel.

laulmisega tegelemist enne seitsmendat⁶³ eluaastat ning laulutunnis soovitati teha ka puhkepause.

Preisi seadustele põhinevates õpetajakäsiraamatutes leidus mitmeid tänapäeva kasvatusteaduses oluliseks peetavaid kontseptsioone ja käsitusi.

- Taotleti ainete integreeritud käsitlemist, sünteesides õpetajate seminaride õppeplaanides nn kooliteaduse (*Schulkunde*) õppeainesse niisugused distsipliinid nagu pedagoogika, metoodika, didaktika, psühholoogia, antropoloogia jt. Ka taotleti õppeainete lõimimist, nii nähti ette laulmisõpetuse integreerimist emakeele, lugemis- ja religiooniõpetusega, samuti ajaloo õpetamisega;
- Rõhutati pideva enesetäiendamise ja eluaegse õppimise vajadust. Õpetamispädevuse kvaliteedi tõstmiseks soovitati naaberkoolide külastamist ja kooliõpetajate konverentsidel ning töökogemuslikel kohtumistel osalemist;
- Taotleti õpetuse läbiviimist inimest kui tervikut haaraval ja mõtetegevust ergutaval viisil, rõhutati praktilisuse ja eluläheduse vajadust. Omandatavad teadmised ja oskused pidid olema hädavajalikud, kasulikud ja meeldivad;
- Didaktilis-metoodilistest printsiipidest olid aktuaalsed liikumine õpetamisel lihtsamalt ja kergemalt raskemale, tuntult tundmatule, lähedalt kaugemale (*Diesterweg*). Nii vaimulike kui ilmalike laulude valikul järgiti seda printsiipi rangelt;
- Laulmist rakendati tundides õppetööd virgutava vahendina, et tund oleks vaheldusrikkam;
- Tähtis oli põhimõte, et kool ja kodu peavad olema koostöös, kusjuures kool olgu perekonna abistaja (*Pestalozzi* põhitõde).

Kokkuvõttes oli Saksa muusikakasvatuses eesmärgiks kõrge kvaliteedi saavutamine nii esteetilisuses (tunnete ja muusikalise maitse rafineerimine), moraalsuses ja kõlbelisuses (tahtejõu- ja karakteri tugevdamine, laulmise vastu lusti ja armastuse kasvatamine) kui ka sotsiaalsuses (lauuluoskuse andmine ning parimatest saksa (rahva)lauludest kindla pagasi kujundamine rahva ühislaulus osalemiseks). Paljud põhimõtted lähtusid otseselt Rousseault, Goethelt, Pestalozzilt ja nende järgijalt 19. sajandil. Siiski hinnatakse Preisi kooliseadusi, millele rajanes ka Balti kubermangude laulmisõpetus, tänapäeval konservatiivseteks oma nõuetega kuulekuse ja vastuvaidlematu usklikkuse osas, samuti hariduse kitsendamist vaid praktilise elu teadmiste kohaselt (vt Knörzer & Grass, 1998, 43).

⁶³ Schünemann (1931, 309, 318) osutab, et Pestalozzit järgides mindi kohati liialdustesse. Nii näiteks pidas Nägeli optimaalseks alata lauluõpetusega 10-aastaselt, kui laps on küps esteetilisteks mängudeks (samas, 309). Ka ilmus 1851. aastal seadus, milles arstlikele ekspertidele toetudes keelati ülepingutused ja laulmine enne seitsmendat eluaastat (Schünemann, 1931, 353).

2.1.4. Laulmisõpetuse reform Balti kubermangudes aastatel 1860–1863

Traditsioonilist lauluõpetusmeetodit (kuulmise järgi lauluõppimist kas siis laulmise või instrumendi saatel) püüdis 1860. aastate algul Balti kubermangudes murda lauluõpetusreform. Liivimaa Eesti alal võis aastatel 1860–1863 jälgida ajakirjanduses baltisaksa haridusmaastikul kirglikku debatti muusikakasvatuse üle. Tartu muusikaõpetajad, eesotsas Carl Oetteliga, olid koolides hakanud õpetama laulmist Prantsusmaalt pärit uue relatiivse nn Chev e meetodi järgi, mis tekitas opositsioonis, kes pidasid kiireid reforme siinsetes provintssides liigseks vapustuseks, vastuväiteid. Kui Carl Oettel oma pooldajatega seadis lauluõpetuse eesmärgiks teadlikult ja iseseisvalt laulmise, n-ö arusaamisega laulmise ning noodilugemise omandamise kogu rahva poolt (Oettel, 1862b; R[eintal], 1862), siis opositsioon pidas (sarnaselt Saksamaaga) tähtsaimaks laulmise elemendiks ilusat ja tundeküllast tooni ning muusikakasvatuse eesmärgiks nimetatud elemendi arendamist täiuslikkuse suunas (Mumme, 1862). Opositsioon oli kindel, et rahvas ei vajavat nn lehestlugemist, sest rahval olevat oma eeslauljad, kes kirikus koraali alustamisel õiget noodikõrgust oskavad tabada ka ilma noodikirjata (Die Musik..., 1863, 113). Opositsioon pidas Chev e elementaar-lauluõpetusmeetodit kõrgemast muusikalisest vaatekohast lähtudes sobimatuks, kunsti jaoks liiga lihtsaks (Die Musik..., 1863, 83).

Diskussioon paisus 1863. aastal anonüümseteks artikliteks, milles asuti hüsteeriliselt kõike prantslaslikku tõrjuma, nimetades Chev ed šarlataniks (Der Verfasser..., 1863, 330). Vana meetodit pooldavate muusikaõpetajate ühine arvamus oli, et kiired reformid kutsuvad siinsetes provintssides esile liigse vapustuse (Weber, 1862; Postel, 1862). Arutelusse sekkus ka Galin-Paris-Chev e ühingu auliige krahv V. Sollogub Peterburist, juhtides tähelepanu, et ka sakslased kasutasid meetodi aluseks olevat numbrilist noodikirja 19. sajandi alguses koolide muusikaõpetuses (Sollogub, 1863).

Kokkuvõtteks võib öelda, et ühelt poolt tõestas Chev e lauluõpetusmeetodi levik 1860. aastate algul paljude siinsete juhtivate muusikaõpetajate avatust uutele suundadele muusikaõpetuses. Teisalt aga seda, et baltisakslased suhtusid Prantsusmaalt pärit ideedesse teatud reservatsiooniga (Ernits, 2009b; Ernits, 2009d). Siiski jätkus relatiivse noodisüsteemi levik Baltimaades. 1869. aasta õppeplaanis (Lehrpläne..., 1869, 64) soovitati kasutada Benedict Widmanni⁶⁴ laulukooli ratsionaalset meetodit (Widmann, 1868), milles leidus numbrit histusi. Samuti ilmus 1883. aastal Liivimaal August Schaeferi poolt koostatud „*Gesangschule in Tonziffern*“ („Laulukool numbrinootides“) (Schaefer, 1883), milles helikõrgus-suhteid arendavad harjutused ja laulud olid kirja pandud numbrit  abil.

⁶⁴ Benedict Widmann (1820–1910) oli saksa kirjanik ja helilooja, kes avaldas mitmeid teoseid laulmisõpetuse vallas (Riemann, 1922, 1418).

2.2. LAULMISÕPETUSEST BALTI KUBERMANGUDES ÕPPEKAVADE JA -PROGRAMMIDE PÕHJAL

2.2.1. Laulmisõpetus algkoolides aastatel 1860–1914

Kirjandusallikaid uurides selgus, et nii nagu Saksamaal, puudus ka Tartu õpperingkonna avalike poeglaste elementaarkoolide õppeplaanis laulmine 19. sajandi algul, ette oli see nähtud vaid üksikutes poeglaste era-elementaarkoolides (Ernits, 1975, 873–874; Liim, 1999, 69). Tartu õpperingkonnas hakati saksa õppekeelega poeglaste elementaarkoolides õpetama laulmist 1830. aastatel ja see kinnistus õppeainena 1848. aasta Tartu õpperingkonna õppeplaanis kahe tunniga nädalas, jäädes kehtima Tartu ja Tallinna elementaarkoolides 1860. aastateni, väikelinnade koolides 1880. aastateni (Ernits, 1975, 875; Liim, 1999, 69). Tütarlaste elementaarkoolide ja linna-tütarlastekoolide õppeplaanides oli laulmist ette nähtud 1–2 tundi nädalas (Elango jt, 2010, 172–173; Ernits, 1975, 876)⁶⁵. Enamikes kreiskoolides õpetati laulmist fakultatiivselt (Elango jt, 2010, 168).

Arhiivi- ja kirjandusallikatest õppekirjanduse kohta teavet kogudes selgines laulmisõpetuse koht õppeplaanis teiste ainete seas ja õpinguteks ettenähtud tundide hulk, mis on aine positsiooni indikaatoriteks ühiskonnas. Kandsin vastava teabe tabelitesse (vt lisad 1a, 1b, 2, 3).

Positsioon õppeplaanis: Kogutud arhiivianndmete põhjal otsustades oli laulmisõpetus (*Gesang, Singen*) kogu vaadeldaval perioodil elementaarkoolide õppekavade õppeainete loetelus tavaliselt viimane või eelviimane.

Laulmine toimus avalikes elementaarkoolides ja ka tütarlastekoolides tavaliselt kaks, eraelementaarkoolides 1–2 tundi nädalas ning vaid Tartu kreiskoolis aastatel 1877–1882 kolm tundi nädalas. Viimane fakt on tähelepanuväärne, sest enamikes (kroonu)kreiskoolides kui praktilise kallakuga koolides õpetati laulmist fakultatiivselt, kuigi leidis ka kreiskooli, kus laulmine oli kohustuslik (vt Elango jt, 2010, 168, 170). Gümnaasiumiga seotud elementaarkoolides toimus laulmine samuti fakultatiivselt üks tund nädalas. Laulmine toimus sageli nn kombineeritud klasside või jagude kaupa. Arvestades laulmisõpetuse viimast kohta õppeplaanis ja tundide vähest arvu, võime järeldada, et laulmise positsioon oli koolis madal.

Õppe-eesmärk. Kogu vaadeldaval perioodil oli algkoolide laulmisõpetuse eesmärgiks kasvatada eelkõige armastust laulmise vastu ning tutvustada saksa rahvalaulu kullavara. Samuti oli sihiks seatud õpetada lapsi niivõrd, et nad laulaksid

⁶⁵ Toon võrdlusena, et 1854. aasta Preisi regulatiiv nägi ette rahvakoolides kohustusliku kolmetunnise „Laulmisõpetuse“ (Bormann, 1869a; Oberborbeck, 1989, 1124), kuid 1872. aastal ilmunud korralduses (Lange, 1877) oli rahvakooli alamas astmes ette nähtud vaid üks, kesk- ja ülemastmes kaks laulmistundi. Samas võrreldes Eesti ala maarahvakoolide 1875. aasta tunniplaani, milles alamas astmes oli kolm tundi laulmist (Liivimaa..., 1875, 3, 7). 1873. aastal ilmunud eestikeelsetes koolmeisteri käsiraamatutes oli laulmisele ette nähtud viis (Normann, 1873, 101–102; Hansen, 1983, 72) tundi nädalas. Kihelkonnakoolides võis olla laulmist iga päev üks tund, nagu kõneleb oma mälestustes Jakob Hurt (Põldmäe, 1988, 12) (vt ka Leichter, 1991, 34 jj).

puhtalt ja kindlalt peast 1-häälseid koraale ning 1- ja 2-häälseid koolilaule (Lehrpläne..., 1869, 25, 49, 58). Missuguseid laule hõlmas termin 'koolilaulud' (*Schullieder*), pole õppeplaanis (Lehrpläne..., 1869) täpsemalt seletatud. Ilmselt mõeldi nende all kõiki õppimiseletulevaid ilmalikke laule. K. Bormann (1869a, 1869b), R. Lange (1877) ja W. Normann (1873, 85) kasutavad koolis lauldavate ilmalike laulude kohta terminit 'rahvalaul' (*Volkslieder*)⁶⁶.

1910. aasta laulmisõpetuse õppeplaani kohaselt seati eesmärgiks noodi järgi iseseisva laulmisõpetuse omandamine (*selbständige Singen nach Noten*) (Sering & Rolle, 1912, *Begleitwort*). Kõnesolevat õppeainet ei nähtud tolles õppeplaanis enam pelgalt laulmisõpetusena, vaid veidi laiemalt – muusikaõpetusena. Eesmärgiks seati tervikliku muusikaõpetuse läbiviimine, milles läbivõetavad praktilised eelharjutused ja muusikateoreetiline osa pidi seostatama õpitavate lauludega. Laulmisõpetus pidi järgima praktilisust, seetõttu pidid ka laulikud olema praktilise väärtusega ja laulud neis tegelikult elus kasutatavad.

Õppesisu. Toetudes arhiiviallikatest saadud andmetele, võib väita, et õppesisu väljendati aines „Laulmine“ napisõnaliselt: elementaarkoolides hääle- ja nn tabamis- ning taktiharjutustega tegelemine ning ühe- või kahehäälsel laulude sisseharjutamine, käteõpetamine (*Einüben*) ehk selgeksõppimine. Vaid kreiskoolides jõuti kohustusliku õppeaine korral ka noodilugemiseni ning kahe- ja enamahäälsel lauludeni (EAA, f. 384, n. 1, s. 1132, l. 13, 22p). Üldiselt järgiti Tartu õpperingkonna koolides elementaar- ja kreiskoolide õppekavas kirjapandut ja Saksamaa suuniseid (Bormann, 1869a, 168–170; 1869b, 27; Lange, 1877; Lehrpläne..., 1869).

Aastate 1887–1905 õppeplaanides nimetati, lisaks eelõeldule, ka tegelemist eelharjutustega mitmehäälseks lauluks ning rõhutati rütmiseeritud koraalide⁶⁷ selgeksõpetamist hommikuste palvehetkede tarvis. Uuena toonitati sel perioodil noodilugemiskoolituse arendamist: noodisüsteemi, nootide väärtuste tundmaõppimist,

⁶⁶ Rahvalaulu mõiste piirid olid 19. sajandi Saksamaal palju laiemad, võrreldes sellega tänapäeva Eestis (vrd Rützel, 2012; Särg, 2004). Kui 19. sajandi algul diferentseeriti Saksamaal esteetilistel ja moraalsel kaalutlustel rahvalaulude seast nn tänavalaule või talupoeglikke lorilaule, siis edaspidi kadus erinevus „rahva seast lähtunud“ (tekst ja viis tekkinud rahva seas) või „rahva poolt omaks võetud“ (laul pärines kuulsalt või paikkondliku tähendusega heliloojalt) laulu vahel. Rahvas manifesteeris end niihästi endaloodud kui omandatud lauludes ja rahvalaul tähendas ühtlasi rahvuslikku laulu (Dahlhaus, 1996, 87; Schünemann, 1931, 302–303, 322; vt ka Lippus, 2002).

⁶⁷ Rõhutan, et kooli- ja kirikuvalitsusel puudus kasutatavate lauluraamatute osas üksmeel. Kui eesti õppekeele talurahva algkoolides oli 1840. aastatest alates juurutatud Punscheli ühtlaste vältustega koraaliviiside kogumikku (EAA, f. 1200, n.1, s. 408), siis linnades asuvates koolides olid kasutusel rütmiseeritud koraaliviisid, mis meeldisid lastele ja mida propageerisid eelkõige Al. v. Oettingen ja Friedrich Brenner (Oettingen, 1874). Oettingeni eesmärgiks oli ühelt poolt koondada põhilaulude (*Kernlieder*) näol luterliku kiriku põhilauluvara enne valgustusajaga sündinud lauludest ning uuendada kirikulaulu sarnaselt Saksamaaga. Oettingeni ja temaga koos töötanud Brenneri sooviks oli mitte jääda provintsslikuks ja käia ajaga kaasas ning ühtlustada Balti kubermangude ja Saksamaa lauluvara (Raitmaa, 2008, 247).

heliastmike, intervallide ja akordide laulmist ja seda eriti gümnaasiumiga seotud algkoolides. Kuulmise järgi laulmisele viidati aga linna-tütarlastekoolides.

20. sajandi alguse õppeplaanides pidi mitmesugused kuulamis-, helirea-, kolmkõla- ja hääleharjutused seostama kohele lauludega⁶⁸ (Sering & Rolle, 1912; Jahresbericht... Domschule, 1912). Nootide järgi laulmise kohustus tingis algul lihtsamate, ühehäälsel laulude laulmise (ja seetõttu nende suurema osakaalu ka laulikutes), õppekavas oli ka noodikirjutamisülesandeid (Jahresbericht... Domschule, 1912, 21). Uue aspektina soovitati laulmistundides vältida instrumendisadet (Barnehl, 1910, 13, 27, 34).

Kokkuvõte. Laulmisõpetuse positsioon õppeplaanis ja koolis jäi madalaks kõigil perioodidel. Väite indikaatoriteks oli viimane koht õppeainete loetelus ja vähene nädalatundide (1–2) arv. Laulmisõpetuse eesmärkidest läbisid kõiki perioode laulmise vastu armastuse äratamine (mida peeti kõlbeline kasvatuse oluliseks osaks), saksa (rahva)laulu kullavara tutvustamine (isamaa-armastuse kasvatamine). Noodi järgi iseseisva laulmise oskuse andmine sai õppe-eesmärgiks kindlalt alles 1910. aasta õppeplaanis. Õppesuks oli kõigil perioodidel hääleharjutuste ja mitmesuguste helikõrgus- ja -vältussuhteid arendavate elementaarharjutustega tegelemine (nn tabamis- ja taktiharjutused) ning ühe- või kahehäälsel koraalide ja ilmalike laulude kuulmise järgi sisseharjutamine (*Einüben*) ehk selgeks õppimine, s.t puhtalt ja kindlusega laulmine. Igal perioodil suurenes nõue, et eelharjutused tuli seostada õppimiseletulevate lauludega.

2.2.2. Laulmisõpetus keskkoolides aastatel 1860–1914

Tartu õpperingkonnas jäi 1862. aastal kuraator Georg Friedrich von Bradke poolt kehtestatud keskkoolidele mõeldud õppekava püsima 1890. aastateni (Elango jt, 2010, 218). Selles asetses laulmine koos prantsuse ja heebrea keele ning joonistamisega sarnaselt Saksamaaga fakultatiivainete seas.⁶⁹ Ka kõrgemates linna-tütarlastekoolides oli laulmine võimlemise kõrval fakultatiivne aine (Liim, 1999, 98).

Kuigi Tartu õpperingkonna gümnaasiumides polnud laulmine kohustuslik aine, näitavad koolide aastaaruanded ja õppeprogrammid, et laulmistundidest võttis osa keskmiselt üle kolmandiku õppeasutuse õpilastest. Nii osales aastatel 1864–1885 Tartu Kubermangugümnaasiumis fakultatiivselt toimivas laulmisõpetuses (*Gesangunterricht*) keskmiselt 28,6% õpilastest (Jahresbericht... Dorpatschen, 1864–1885), Pärnu Gümnaasiumis 29,52% (Jahresbericht... Pernauschen, 1866–

⁶⁸ Siin on selgesti tunnetatav Henscheli meetodi edasiarendust, milles nähti ette harjutuste ja nn laulukursuse tihedat omavahelist seost.

⁶⁹ Ka Saksamaa gümnaasiumides toimus laulmisõpetus fakultatiivselt, siiski said gümnaasiumi alamad klassid (1837. aastast *Sexta* kuni *Tertia*, 1882. aastast alates aga ainult *Sexta* ja *Quinta*) 2 õppetundi nädalas (Oberborbeck, 1989, 1124). Oli ka väheseid erandeid, näiteks Leipzigi asus *Thomasschule*, millel oli täita eripäraseid ülesandeid ja pikk kunstialane traditsioon (sammas, 1124).

1876; Chronik... 1878–1889; Programm... Pernau 1864–1865, 1872, 1874). Tallinna Gümnaasiumis oli osalemisprotsent aastatel 1870–1887 koguni 42,85% (Einladung.. Reval, 1870–1887), Kuressaare Gümnaasiumis 1868. aastal 37% (Jahresbericht.. Arenburgschen..., 1868, 21) ja Liivimaa maagümnaasiumis 1877. aastal 38% (Einladungs-Programm..., 1877). Seega olemasolevatel andmetel võttis gümnaasiumides laulmisõpetusest osa keskmiselt 35% seal õppivatest õpilastest.

Laulmisõpetuse positsioon õppeplaanis. Laulmisõpetus ja muusikaline tegevus koolis toimus fakultatiivselt väljaspool põhikursust. Lisades 4, 5 ja 6 toodud andmed näitavad, et laulmistunde viidi läbi kombineeritud klassides või jagudes, tunnid toimusid tavaliselt 1–2 korda nädalas 1–3 tundi igale jaole. Saksamaal 1872. aastal ilmunud korralduse kohaselt oli soovitatud eraldada ka koorilaulule 2–3 nädalatundi (Oberborbeck, 1989, 1124). Nii jaotati tunde ümber ka Tartu õpperingkonna keskkoolides. Näiteks Viljandi maagümnaasiumis toimus õppetöö kolmes jaos, esimeses üks tund, teises kaks ja kolmandas, mis oli ettenähtud mees- ja segakoori jaoks, toimus kolm laulmistundi (Einladungs-Programm..., 1877).

Eesmärk. Gümnaasiumide muusikakasvatuses oli väärtustatud esteetilisuses kõrge taseme saavutamine. Muusikaõpetuse repertuaaris olevate nn suurte meistrite originaalteoste kvaliteetse muusika kaudu sooviti õpilastes kujundada head maitset (EAA, f. 384, n. 1, s. 1112, l. 36, 65, 108, 124, 136). Gümnaasiumide muusikakasvatuses väärtustati sarnaselt algkoolidega ka parimatest saksa (rahva)lauludest laulupagasi kujundamist. Nii loodeti kujundada noorte iseloomu (vältimaks ülbust, kergemeelsust ja ohjeldamatust) (Widmann, 1875) ja tugevdada nende rahvustunnet, mis kerkis olulisele kohale iseäranis viimasel perioodil. (Bericht des Vorstandes..., 1907, 77; 1908, 60–62). Samuti oli eesmärgiks kasvatada ja arendada nii laululusti (*Lust am Gesange*)⁷⁰ kui armastust laulu vastu (*Liebe zum Singen*), ning oskust seda võimalikult kunstipäraselt kasutada (*die Fähigkeit zu einer möglichst künstlerischen Ausübung*) (Vogel, 1901, VI; Bericht des Vorstandes..., 1907, 77).

Õppesisu. Laulmise ja muusikaõpetuse sisu oli kooliti erinev. Nii avalike kui eragümnaasiumide õppeplaanides oli õppesisu sõnastatud sageli napolisõnaliselt nagu algkoolide õppeplaanideski: hääle-, kuulamis-, nn tabamisharjutused. Oli ka andmeid, et Tartu ja Pärnu gümnaasiumides tegeldi kahehäälsel polüfooniliste harjutustega (Jahresbericht..., Dorpatschen, 1875–1878; EAA, f. 384, n. 1, s. 1118, l. 6; EAA, f. 384, n. 1, s. 1112, l. 36, 65, 108, 124, 136; Widmann, 1875). Viimase perioodi õppekavades kasutati tehniliste kuulamis- ja hääleharjutuste laulmisel nii tähtnimetusi kui ka relatiivseid solmisatsioonisilpe.

Kõigi keskkoolide muusikaõpetust kajastavates õppeplaanides oli sees noodi- ja rütmiopeetus. 1885. aasta Liivimaa Maagümnaasiumi õppekavas oli märgitud, et õpiti tundma nootide väärtusi, helide omavahelisi suhteid C-duur helistikus, mis viitab relatiivsele põhialusele laulmisõpetuses (Einladungsprogramm... 1885, 77). Nooremas astmes olid tavapärased harjutused noodilugemises, hääleharjutused,

⁷⁰ Seda väljendit kasutati sageli arhiividokumentides ja laulikute eessõnadest.

heliastmike, akordide ja intervallide laulmine. Noodiõpetus jätkus gümnaasiumi vanemas astmes intervalli- ja akordiõpetusega. Rütmiseeritud koraale ja ilmalikke laule õpiti kahe- või enamahälsetena, mitmete gümnaasiumide vanemates klassides, ka õpetajate seminarides lauldi koraale 4-hälsetena. Saksa muusikaõpetaja Benedict Widmann (1875, Eessõna) kirjeldas gümnaasiumi laulmistunni komponente: laulmistund algas veerandtunnise hääleharjutuste laulmisega, neist üht harjutati ja lihviti täiuslikkuseni puhtalt ning ladusalt laulma. Alles siis mindi tekstiga laulude juurde. Õppimisel oli põhiohk ilmselt mehaanilisel kordamisel, sest kasutusel oli taas termin *Einübung*, s.t sisseharjutamine, kätteõpetamine, selgeks õppimine. Üks osa tunnist pühendati kindlasti juba eelnevates klassides õpitud saksa rahvalaulude kordamisele, kujundamaks neist kindlat lauluvara. Noodilugemise harjutamisel domineerisid lihtsamad ühe- ja kahehäälsed laulud (eriti tütarlastekoolides), kõrgemates klassides ainult kolme- ja neljahäälsed (rahva)laulud ja koraalid (tütarlastekoolides vaid sobiva häälematerjali olemasolu korral). Õppida soovitati vaid hilisemas elus praktiliselt kasutatavaid laule (Vogel, 1901, III–IV).

Õppekavade põhjal võib järeldada, et kindlaks tunni komponendiks oli nn klassikaliste laulude õppimine, milledest mõned olid seatud kahe- ja kolmeahälseteks. Autoritena loetleti Cherubini, Händeli, Bachi, Mozarti, Mendelssohni, Beethoveni, Brahmsi, Wagneri, Schuberti, Schumanni, Chopini, Hauptmanni ja pisut vähemtuntud heliloojate nagu Kreutzeri, Silcheri, Abti, Gade, Lachneri, Zwysygi, Engelsbergi, Rietzi, Billeteri jt teoseid (nt *Einladungs-Programm...*, 1885, 77). Korduvalt mainiti Mendelssohn-Bartholdy ja Schumanni duette, psalme ja koore „Antigonest“ ja „Oidipusest“. Gümnaasiumides töötasid nii mees- kui ka segakoorid, lauldi ka mees- ja segakvartettides (*Einladungs-Programm...*, 1885, 77; Veski, 1974, 102; *Jahresbericht Pernauschen... 1866–1876*). Koorilaul tõusis eriti olulisele kohale vaadeldava ajavahemiku lõpul (*Bericht des Vorstandes...*, 1907, 77)⁷¹. Faktid kinnitavad, et paljudes gümnaasiumides tegutsesid õpilasorkestrid⁷², pillimängu õpiti nii koolis kui eraviisiliselt ja musitseeriti ning esineti ka avalikel kontsertidel. (Blosfeld, 1923, 36). Tartu Klassikalises Eragümnaasiumis juhatas aastatel 1882–1884 kooliorkestri harjutusi prof K. Weihrauch (*Jahresbericht Dorpatschen... 1880–1885*). Ka Tallinna

⁷¹ Rütli- ja Toomkoolis tegutses koorijuhina tollal Konstantin Törnpu, kelle juhatatud koorid pälvisid esinemistel rohkelt kiiduavaldusi (Blosfeld, 1923, 36).

⁷² Aastatel 1891–1894 tegutses Tartu Eragümnaasiumis õpilaste muusikaselts (EAA, f. 1872, n. 1, s. 394). Protokolliraamat annab ülevaate muusikaseltsi saksakeelsest põhikirjast, orkestri koosseisust, proovidest (5 kuni 10 korda semestris) ja esinemistest. Liikmete arv oli algul 21, kuid vähenes igal semestril, kuni jõudis 13ni. Seltsis osales õpilasi ka teistest koolidest. Nimetatud tegevusaastatel toimus viis segakavaga kontserti pealkirjaga *Musikalische Abendunterhaltung* (sarnaselt tollasele avalikule kontserdielule). Esitusele tulid Haydni klaverikontsert, Mozarti „Sümfoonia g-moll“, Mozarti avamäng ooperile „L’Impressario“, Griegi, Beethoveni, Schumanni, ka vähemtuntud autorite (nagu Reinecke ja Taubert) teoseid. Orkestriteoste kõrval oli kavas ka keelpillikvartette, soolopallasid klaverile ja puhkpillidele ning laule.

Kubermangugümnaasiumis töötas väga võimekas muusikaõpetaja August Krüger⁷³, kes juhatas nii koori kui ka õpilasorkestrit (Vallaste, 2008, 115). Samuti töötas meeskoor ja õpilasorkester Treffneri gümnaasiumis Saksamaalt tulnud Hermann Lange juhatusel (Veski, 1974, 93).

Semestri jooksul õpitud esitati kontsertidel, milledeks olid enamasti segakavadega muusikalised õhtumeelelahutused (*Musikalische Abendunterhaltung*) ja mis olid, nagu juba eespool kirjutatud, tollal tavapärased nii Euroopa kultuuriruumis kui ka Balti kubermangude linnades. Õpiti ja esitati õppekavades loetletud autorite teoseid (Waldmann, 1892, 24, 29–31; Einladungs-Programm... 1877, 43). Näiteks Liivimaa Maagümnaasiumis toimus aastatel 1884–1886 semestris vähemalt kaks muusikalist õhtumeelelahutust, mille kavade näiteid on toodud lisas 7. Ka kõrgemates tütarlasteõppeasutustes tegeleti kõigis klassides harjutustega, 1–2-häälsete (kõrgemates klassides aga 2–3-häälsete) lauludega, nii rütmiseeritud koraalide (Oettingeni *Kernliederi* järgi) kui ka ilmalike laulude laulmisega. Lisaks õpiti ka üksikuid partiisid suurtest klassikalistest meistriteostest. Siiski olid tütarlaste kõrgemates koolides nõuded aga väiksemad.

Kokkuvõte. Teadaolevatel andmetel võttis keskkoolides muusikaõpetusest osa keskmiselt 35% õpilaskonnast. Laulmine oli fakultatiivne õppeaine ja toimus kombineeritud klassides 1–2-tundi nädalas, koorile pühendati 1–3 tundi. Seega oli laulmisõpetuse positsioon ühiskonna väärtuste skaalal suhteliselt madal. Laulmisõpetuse eesmärgiks oli seatud: a) kõrge esteetilise taseme saavutamine ehk hea maitse kujundamine kvaliteetse repertuaari kaudu, milleks oli nn suurte meistrite originaalteosed; b) lauluarmastuse kasvatamine, mida peeti kõlbelise ja moraalse kasvatuse oluliseks osaks; c) parimatest saksa lauludest laulupagasi kujundamine, et tugevdada noorte rahvustunnet. Õppesisuks olid häälearenduslikud ja kuulamisharjutused, noodilugemisoskuse arendamine, intervalliõpetus, heliredelite ja akordide laulmine. Noodilugemise harjutamisel domineerisid lihtsamad ühe- ja kahehäälsed laulud (eriti tütarlastekoolides), kõrgemates klassides lauldi nõudlikku kolme- ja neljahäälsel repertuaari. Õpiti rütmiseeritud koraale ja ilmalikke laule, samuti partiisid suurtest klassikalistest teostest. Et mitmes koolis tegutsesid õpilasorkestrid, õpiti pillimängu nii koolis kui eraviisiliselt. Esineti peamiselt segakavadega avalikel kontsertidel pealkirjaga „Muusikalised õhtumeelelahutused“. Seega järgiti nii sisult kui vormilt tollast avaliku muusikaelu praktikat.

2.2.3. Laulmisõpikute kasutuselevõtt aastatel 1860–1886

Ajalooarhiivis töötades üllatas mind ning tekkis küsimus, miks saksa õppekeelega koolide laulmisõpetuses kasutusel olnud õppematerjalide kohta leidub andmeid nii napilt. Kui õppeaine „Laulmine“ (*Gesang* või *Singen*) oligi õppeplaanides ja

⁷³ August Krüger oli kauaaegne laulu- ja muusikaõpetaja Eestimaa Rüütli- ja Toomkoolis (aastani 1869), Tallinna kubermangugümnaasiumis (1851–1883), ka meestelauluseltsi dirigent, linnamuusikadirektor, linnakapelli juht ning esimeste baltisaksa laulupidude (1857, 1861) peakorraldaja (Vallaste, 2008).

-programmides (ka aastaaruannetes ja muudes dokumentides) teiste ainete kõrval (viimaste seas) olemas, siis selle sisu, erinevalt teistest ainetest, ei olnud tavaliselt lahti kirjutatud või oli seda tehtud väga napi- ja/või üldsõnaliselt. Tavaliselt polnud lisatud ka kasutatavate õpikute või laulikute pealkirju. Laulikute nimetamata jätmise fakt tekitas esialgu hämmeldust. Teada ju oli, et laulmisõpetus esines nii algkoolides kui gümnaasiumides. Laulutunnis kasutatavale õppekirjandusele osutamata jätmise viis mõttele, et kas pidigi siis piisama õppeaines „Religioon“ osutatud vaimulike laulude kogumikest? Ometi kajastus mitmes õppeplaanis õppetöö sisuna ka ilmalike laulude õppimine.

Osaliselt sain sellele küsimusele vastuse Tartu õpperingkonna koolide ajalugu uurides. Nimelt selgus, et alles 1850. aastatest hakkas õpperingkonna kuraator Georg Friedrich von Bradke⁷⁴ (1796–1862) õpikute kasutamist nõudma⁷⁵, mistõttu polnud nimetatud kümnendini linnade algkoolides kõikide ainete õpetamiseks õpikuid üldse olemaski (Elango jt, 2010, 172). Arhiivi- ja kirjandusallikate põhjal (EAA, f. 3848, n. 1, s. 9, l. 56; EAA, f. 3848, n. 1, s. 9, l. 69; EAA, f. 855, n. 1, s. 51, l. 1; Schul-Almanach...1861, 33–38; Baltischer ..., 1865, 22–31; Baltischer..., 1878, 82–98; Elango jt, 2010, 222) selgus, et aastatel 1857–1878 ilmunud nimekirjades (kokku neli), milles oli kindlaks määratud õpikud kasutamiseks Tartu õpperingkonna koolides, puudusid vastavad väljaanded õppeaines „Laulmine“. Seega oli leitud argumenteeritud vastus küsimusele, miks oli viiteid laulikute rakenduse tõestuseks raske leida.

Ülalmainitud õpikute nimekirjadest esimene pärineb 1857. aastast ja kannab nimetust “Tartu õpperingkonna koolidele kinnitatud nimekiri õpikute kasutamiseks“ (*Verzeichniss der für den Gebrauch der Schulen des Dorpatschen Lehrbezirks bestätigten Schulbücher*) (EAA, f. 3848, n. 1, s. 9, l. 56; Baltischer ...1865, 22–31). Nimekiri on antud tabeli kujul, milles esiveerg (vasakult paremale) sisaldab õppeaine nimetust ja õpiku pealkirja, järgmistes veergudes loetleti kreiskooli või gümnaasiumi klassid, milles õpikut sai kasutada. Nimekirjas kajastus õppekirjandus kõigile kooliastmetele ja -tüüpidele, elementaarkoolist gümnaasiumini ja erakoolidest kõrgemate tütarlastekoolideni, samuti eestikeelsetele maakoolidele. Religioon oli õppeainete seas alati nimetatud esimesena, laulmine aga, nagu öeldud, puudus hoopis. Taoliselt olid vormistatud ka teised õppekirjanduse nimekirjad (vt Baltischer... 1878, 82–98). Seega ei leidu aastatel 1857–1878 Tartu õpperingkonna koolidele kasutamiseks kinnitatud õpikute nimekirjades muusikakirjanduse kohta mingit teavet, kuna pole nimetatud ühtki laulmisõpetuses kasutuselevõetud õpikut, ehkki õppekirjanduse trükiste hulk kasvas nimetatud aastail ilmunud õppekirjanduse nimekirjade põhjal 55lt 213 nimetuseni. Seepärast võib järeldada, et laulmistundides võidi kasutada religiooniõpetuses ettenähtud lauluraamatuid Sagedasti oli nimetatud Karl Otto von Raumeri „*Geistliche Lieder*“ („Vaimulikud laulud“). Tähelepanuväärne on seegi fakt, et neis nimekirjades pole kordagi

⁷⁴ G. Fr. von Bradke oli Tartu õpperingkonna kuraatoriks aastatel 1854–1862.

⁷⁵ 19. sajandi II poolel kasvas järsult nõudlus raamatu järele ja trükiti palju kultuuriloolise tähendusega teoseid, samuti kooliõpikuid (Jansen, 2001, 204).

nimetatud Punscheli koraaliviisiraamatut, mis olevat olnud laialt levinud Liivimaa koolides (maarahva algkoolides – küla- ja kihelkonnakoolides) (Siitan, 2003, 178–184; Paatsi, 2009, 136). Vello Paatsi (2009, 136) on osutanud, et 1840. aastatel õpiti enamikes Saaremaa kihelkonnakoolides laulmist Punscheli järgi. Bormanni edastatud 1854. aastal Saksamaal ilmunud Preisi regulatiivis oli soovitatavate koraalikogumike autoritena nimetatud Kühnau, Bach, Grell, Erk ja Lange (Bormann, 1869b, 191).

Saadud informatsioonist selgus, et koolidele kehtestatud õpikute nimekirjades oli selliseid, mida lubati kasutada kõigis Tartu õpperingkonna koolides (nii kreiskoolides, mis kuulusid tollal algkoolide hulka, kui ka gümnaasiumides) ning samuti niisuguseid, mida lubati kasutada spetsiaalselt mingis kindlas koolis või ühe direktsiooni alla kuuluvates koolides.

Et ka laulikute kasutuse vahel eri kooliastmetes ei tehtud ranget jaotust, siis on kõnekas ka fakt, et Carl Oettel (1862b, X) koostas Chev e laulumeetodile põhineva praktilise kursuse elementaar- ja kreiskoolidele, lisades selle eessõnas, et on laulud võtnud põhiliselt kahest parimast kogumikust: 1) Göckeri 1861. aastal väljaantud laulikust „*Des Knaben Liederschatz*“ („Poisilauluvara“), milles oli väga erineva raskusastmega laule – ühehäälsed neljahäälsedeni, 2) Mülleri laulikust „*Liederbuch für Mädchenschulen*“, („Laulik tütarlastekoolidele“) II ja III vihik. III vihik sisaldas 3-häälsed laule. Sama ilmestab ka Arensburgi (Kuressaare) Gümnaasiumi laulmisõpetaja Schönbergi (1876) üllitatud muusikateooria elementidega laulik, mis sisaldas esimeses osas vaid ühehäälsed laule, teises osas aga kahe- ja kolmehäälsed. Sealhulgas kannavad laulud läbi lauliku ühtset numeratsiooni. Võib järeldada, et too laulik oli universaalne ka sel põhjusel, et ta oli koostatud kasutamiseks mitmel õppeaastal (Moritz, 1901; Sering, 1912). Märgitagu veel, et õppeplaani olid mõeldud põhiliselt algajaile õpetajaile, kes pidid sellest hoolega kinni pidama. Kogenud õpetajad ei pidanud õppeplaani tingimata järgima ega kasutama ka õpikuid (Lange, 1877, Vorwort; Lehrpläne, 1869).

Õpikute nimekirja kindlaksmääramise tava ja rakendamispriinitsipide kohta selgus, et Tartu õpperingkonna kuraatori allkirja kandev Tartu õpperingkonna direktsiooni ringkiri nr 1026 19. juunist 1863 (EAA, f. 3848, n. 1, s. 9, l. 81) teatas, et edaspidi enam ei tehta ühe ja sellesama õpiku kasutamist kohustuseks kõikidele samal astmel olevatele samaväärsetele õppeasutustele. Selle asemel määrati ära kaks kategooriat kooliõpikuid: soovitatud ja lubatud. Soovitatuteks peeti õpikuid, mis oli Kuraatori Nõukogu poolt deklareeritud kui eelistatavalt kasutamiskõlblikud. Lubatute all aga vaadeldi neid õpikuid, mis olid õpetajakonverentsidel direktorite poolt algatatud ettepanekute põhjal lubatud kasutada ajutiselt üksikutes koolides⁷⁶. Nii loodeti

⁷⁶ Nii näiteks sisaldab kuraatori reskript 11. augustist 1870 teadaannet, et rahvaharidusministeeriumi õpetatud komitee (*Das gelehrte Comité der Volksaufklärung*), vaadanud läbi Tartu õpperingkonnas õppetöös kasutatavad ajaloo ja geograafia õpikud, piiras nende arvu (Einladung .. Reval, 1870, 22). Teisal on teade, et kuraatori tsirkulaariga 31. maist 1874 soovitatakse gümnaasiumi III (*Tertia*) klassile Miitavi gümnaasiumi religiooniõpetaja

vältida õpikute kiiret vahetamist ja kergesti tekkida võivad rutiini kord juba kasutusele võetud õpikute puhul (EAA, f. 3848, n. 1, s. 9, l. 81). Taoline 1864. aastast rakendunud korraldus soodustas just kohalike õpetajate koostatud õpikute levikut koolides ja neid oli ka saksa õppekeelega koolides küllaltki palju käibel (Elango, 2001, 224; Elango jt, 2010, 174). Tallinna Kubermangugümnaasiumi õpetaja C. Hoheisel (1866, 16–17) mainis oma reisiaruandes, et ka välismaal eksisteerisid teatud kitsendused uute õpikute rakendamisel, tuues näite, et Preisimaal pidi uut õpikut esitlema kõigepealt kooliülemusele, kes õpiku alles pärast katsetamist tunnistas kas lubatavaks või ebaotstarbekaks.

Õpikute koolidele määramise praktika kohta 1880. aastatel leidsin väljavõtte kõrgemate kooliametivõimude määrusest. Nimelt saatis õpperingkonna kuraator 16. augusti 1884. aasta tsirkulaariga nr 3781 edasi rahvaharidusministeeriumi 1. augusti dekreedid, milles olid ette kirjutatud reeglid uute õpikute kasutuselevõtuks keskharidusõppeasutustes: 1) Ühtki õpikut ei tohi asendada uuega kahe aasta jooksul; 2) Igas õppeaines peab sedasama õpikut, millega alustati, kasutama kursuse lõpuni; 3) Kui õpetaja tahab õpikut vahetada, peab ta esitama pedagoogilisele nõukogule kirjaliku selgituse koos põhjendustega (Einladung...Reval, 1884).

Kokkuvõtteks tuleb nentida, et aastatel 1857–1878 avaldatud õppekirjanduse nimekirjades puudusid õpikud õppeaines „Laulmine“. Kuigi vaadeldud nimekirjad ei too esile ühtki laulmisõpetuses kasutuses olnud õpikut ja laulikut, leidsid nende kohta siiski teavet õppeasutuste aastaaruannetes. Õpikute liigitamisel alg- või siis keskkoolide õppekirjanduseks tuleb olla ettevaatlik. Lähtuda tuleks eelkõige sisust. Ka järelduste tegemisel tuleb olla ettevaatlik, sest need ei pruukinud kehtida kindla kooliastme või kõigi koolide kohta. Tartu õpperingkonna koolides kasutatavate õpikute nimekirjad kiitis heaks õpperingkonna kuraator.

2.2.4. Vene ja saksa muusikaõppekirjanduse mitmikkkõited

1887. aastal ilmunud seaduse kohaselt (Полное..., 1889b, nr 4455) lubati nii maa- kui ka linnaalgkoolides kasutada ainult Venemaa Rahvahariduse Ministeeriumi (Департамент Народного Просвещения) poolt heakskiidetud laulikuid. 1894. aasta ringkirja kohaselt hakkas aga laulikuid ja muusikaõpikuid heaks kiitma Imperaatorliku Vene Muusikaühingu Sankt-Peterburgi Konservatooriumi kunstiline nõukogu (Художественный Совет С.-Петербургской Консерватории Императорскаго Русскаго Музыкальнаго Общества) ning neid lubati koolides rakendada Tartu õpperingkonna kuraatori kinnitusel.

Aastatel 1888–1913 üllitati Rahvahariduse Ministeeriumi ametkonna poolt mitmesuguseid katalooge ja nende täiendusi nimekirjadega õppekäsiraamatutest ja -vahenditest, mis olid lubatud kasutamiseks kas siis alamatele või keskastme õppeasutustele (Waldmann, 1892, 57, 58, 65). Et erandina võis usuõpetust ja kirikulaule õpetada emakeeles (Полное..., 1889b, nr 4455), siis oli lubatud kasutada

Heinrich Seesemanni poolt väljaantud õpikut kui abivahendit religiooniõpetuses (Einladung.. Reval, 1874, 25).

saksakeelseid koraalikogumikke. On alust oletada, et laulutundides lauldi siiski ka saksakeelseid ilmalikke laule. Nii oli riikliku Rahvaharidusministeeriumi õppekirjanduse kataloogides lubatud Läti helilooja ja muusikapedagoogi, Sankt-Peterburgi Keiserliku Konservatooriumi vanemõpetaja Jāzeps Vītolsi (1863–1949) koraalide ja laulude kogumik „*Liederschatz. Eine Sammlung von Chorälen und Liedern*“ („Lauluaare. Kogumik koraale ja laule“) (EAA, f. 384, n. 1, s. 1199, l. 649p; Каталог..., 1903, 122; Каталог..., 1908, 124; Vihtol, 1898). Muusikaõpiku teoreetiline osa, sellele järgnevad 51 koraali ning 82 ilmalikku laulu olid kõik saksa keeles. J. Vītols reklaamib oma „*Liederschatzi*“ mitmes väljaandes (Витол, 1899; 1901) ja rõhutab, et „*Liederschatz*“ on ilmunud nii omaette trükisena (Vihtol, 1898) kui ka ühte köitesse kokkukõidetuna venekeelsete muusikaõpikute või laulikutega. Kahjuks ei mainita viimaste puhul ilmumisaastat. Otsingu tulemusel leidsin mõned Vītolsi reklaamitud konvoluutidest.

Saksakeelne muusikaõpik „*Liederschatz*“ (Vihtol, 1898) on kokku kõidetud Vītolsi venekeelse muusikaõpikuga „Певец“ („Laulja“) (Витол, 1901, kordustrükk 1909), mis moodustavad vastavalt 2. ja 1. alligaadina ühe konvoluudi. Mõlemad alligaadid algavad lühikese muusikateoreetilise osaga, milles saksa- ja venekeelsed teemad ning noodinäited kattuvad⁷⁷ (Витол, 1901, 3–12; Vihtol, 1898, 1–9). Venekeelne laulik sisaldab 100 laulu, esimesed viis on riigitruudust kinnitavad kunstlaulud (Lvovi Vene riigi hümn, kolm Bortnjanski laulu ja üks Mihhail Glinka laul („Славься“) ooperist „Ivan Sussanin“. Järgnevad 71 vene rahvalaulu, mille seas on ka üksikuid valgevene ja ukraina rahvalaule. Kahjuks on 24 laulul (veerand lauludest) jäetud muusika autor märkimata. Seega domineeris lauluvaras vene muusika (osakaal üle 70%).

Saksakeelne muusikaõpik „*Liederschatz*“ (Vihtol, 1898) on kokku kõidetud Vītolsi laulikuga „Родные звуки“ („Kodused helid“) (Витол, 1899; kordustrükk 1907). Reklaamikohaselt (Витол, 1901) pidi „*Liederschatz*“ sisalduma ka Dmitri Jaitškovi laulikus „Школьный хор“ („Kooli koor“), kuid eesti raamatukogudes mainitud konvoluuti ei leidu⁷⁸.

Teiseks saksakeelseks laulukogumikuks on teadmata autori poolt koostatud „*Liederlese*“ („Lauluvalimik“), mis ilmus nii kokkukõidetult venekeelsete laulikutega (Liederlese, 1906; 1912 (6. tr) kui ka üksikväljaannetena (Liederlese, 1878; 1888; 1895). Kokkukõidetud konvoluudis on saksakeelne laulik harilikult 2.

⁷⁷ Teemakäsitus pealkirjaga „Mõnda muusika elementidest“ on identselt struktureeritud ja alateemad kannavad sarnaseid pealkirju: I. Noodid. Võtmed; II. Nootide väärtused. Pausid. Taktid; III. Alteratsioonimärgid. Kromaatilise heliredel; IV. Helilaadid. Heliredelid. (Esitatud on nii duur- kui moll-helilaad, mille astmete tähistusel kasutatakse rooma numbreid ning kuni viie märgiga duur- ja meloodilised moll-helistikud); V. Intervallid. Kolmkõlad. Venekeelses muusikaõpikus järgnevad eraldi osana 57 harjutust intervallide solfedžeerimiseks (lk 13–20).

⁷⁸ Arhiivandmetel oli Jaitškovi „Школьный хор“ („Kooli koor“) üksikesemplarina kasutusel vene õrpekelega linnakoolides juba 1872. aastal (EAA, f. 384, n. 1, s. 1278, l. 287, 302). Jaitškovi laulikut „Школьный хор“ üllitati veel 1896 (2. tr), 1898 (3. tr), 1899, 1904, 1907, 1908, 1911, 1913.

alligaadiks ning 1. alligaadi moodustab venekeelne laulik „Гусли“ („Gusli“) (Гусли, 1908b). Muusikaõpik sisaldab vene pidulikke ülistuslaule ja tuntud rahvalaule, Lääne-Euroopa heliloojate laulud selles puuduvad. Laulik algab Vene hümniga („Jumal, keisrit kaitse Sa“), millele järgneb 78 vene kunst- ja rahvalaalu. Pealkirja all „Гусли“ on ilmunud mitu väljaannet, kuid senini olen saksakeelse lauliku leidnud vaid kahes ülalnimetatud konvoluudis, kusjuures koolide aastaaruannetes õppekirjanduse seas on sageli nimetatud üksnes venekeelne lühipealkiri ilma ilmumisaastata.

Kuna käesoleva töö eesmärgist tulenevalt on sihiks käsitleda ainult saksa õppekeelega koolide laulikuid, siis puudutan aastatest 1892–1905 venekeelset muusikaõppekirjandust vaid põgusalt. Erandlikud olid venekeelsed laulikud, mille õppesisu moodustasid Lääne-Euroopa autorite laulud. Üheks selliseks oli Riia koolides lauluõpetaja ja Püha Jakobi kiriku organistina töötava Balduin Nus'i⁷⁹ laulik „Баян“, mida nimetati küllalt sagedasti muusikaõppekirjanduse seas. Vanematele klassidele mõeldud lauliku III. osa (Нус, 1899) sisaldas 90 kolmehäälset laulu, millede hulgas vene laulude osakaal jäi alla poole (41%); neist vene kunstmuusikat esindas 20 laulu (22%) ja vene rahvalaule oli 17 (18,8%). Samas väljaandes oli aga Franz Abt esindatud 22 lauluga (26,6%), Friedrich Silcher, Franz Schubert, Carl Maria von Weber igaüks kahe ning Ludvig van Beethoven, Ludvig Erk ning Hans Georg Nägeli ühe lauluga. Nimekirjast leiame Friedrich Silcheri laulu „Lorelei“ (vt lisa 47), Franz Schuberti armastatud laulu eestikeelse pealkirjaga „Üks kask meil kasvas õues“ jt. Seega said keskastme õpilased tutvuda Lääne-Euroopa nimekate autoritega. Lisatagu veel, et samanimelisi nimetusi („Гусли“ ja „Баян“) kandsid ka tollased vene kultuuriühendused (Tšervova, 2003, viidanud Siitan, 2010, 22), mis võtsid vene keelde tõlgituna suures osas üle Saksa lauluseltsi repertuaari. Teiseks erandlikuks vene laulikuks oli läti laulupedagoogi, dirigendi ja helilooja Pāvuls Jurjānsi (Юрян, 1903) laulik „Песни для средних учебных заведений“ („Laulik keskõppeasutustele“). Laulik sisaldas vene rahva- ja kunstmuusika kõrval ka Lääne-Euroopa heliloojate (Mendelssohn, Brahms, Beethoven, Mozart, Weber, Saint-Saëns, Abt) laule.

Kokkuvõte. 1887. aastast alates andsid muusikaõppekirjanduses tooni venekeelsete kataloogide ja laulikute ning muusikaõpikute ilmumine. Siiski ilmus ka saksakeelseid muusikaõpikuid ja laulikuid, kokkukõidetuna mõne vene lauliku või muusikaõpikuga, paigutudes mitmikköites ehk konvoluudis tavaliselt 2. alligaadiks ja jäädes (sageli) märkimata raamatu tiitellehel. Koolides kasutusel olnud vene- ja saksakeelsete laulikute ja muusikaõpikute mitmikköited olid justkui esemestunud peegeldused kujunenud keerulistest ja pingelistest ühiskondlikest ja sotsiaalkultuurilistest suhetest koolisüsteemis. Nad andsid aimu sellest, et hoolimata venestussurvele leiti võimalus laulda koraalide kõrval ka rahvuskeelseid ja -meelseid ilmalikke laule.

⁷⁹ Tema poolt koostatud lauliku „Баян“ („Ваян“) I ja II osa olid mõeldud algklassidele ja sisaldasid valdavalt vene, vähesel määral ka valgevene ja ukraina laule (Нус, 1893; 1900).

3. KOOLIÕPIK KUI TEADUSLIKU UURIMISTÖÖ OBJEKT

3.1. KOOLIÕPIK KUI FENOMEN

Kooliõpikud on eksisteerinud 400 aastat, kuid ühtset ja tunnustatud n-õ kooliõpikuteooriat pole veel suudetud välja töötada (Hofstetter, 1994, 239; Jünger, 2006, 67; Rauch, 1995; Weinbrenner, 1992, 33). Kooliõpik paistab küll esmapilgul selge ja defineeritav, konkreetne ja funktsioonides justkui kindlaksmääratud, kuid siiski on selle uurimisel suuri raskusi, eelkõige teoreetilisi, empiirilisi kui ka metodoloogilisi. Õpiku teaduslik uurimine on äärmiselt kompleksne, mitmedimensiooniline ja -perspektiiviline ettevõtmine, mis saab edukas olla ainult interdistsiplinaarses koostöös (Weinbrenner, 1992, 33, 52). Eri maades on uurimuste rõhuasetused erinevad, sõltudes uurimuse eesmärgi ja kooliõpiku funktsiooni määratlusest. Osutatakse, et kohaldades üht analüütilist süsteemi, võib sama õpikut hinnata samal ajal nii suurepäraseks kui väärtusetuks (Johnsen, 1997, 27). Senini pole välja töötatud ühtset usaldusväärsete meetodite ja instrumentide süsteemi ei sisude dimensioneerimiseks, kategooriate kujundamiseks ega väärtuste määratlemiseks. On tõstatatud küsimus, kas ongi üldse võimalik uurida kooliõpikut, kui lähtutakse niivõrd erinevatest tunnetushuvidest ja õppeainetest, niivõrd erinevatelt teadusteoreetilistelt positsioonidelt, ning kas saabki siis võrrelda nende uurimuste tulemuslikkust (Johnsen, 1997, 27; Rauch, 1995, 91; Weinbrenner, 1992).

3.1.1. Õpiku mõiste ja vormid

Õpik on õppeaine või kursuse kokkuvõtlikku sisu esitav trükitud (või elektrooniline) õppevahend (Eesti kirjakeele..., 2007, 357). Õpik on didaktiliselt kaalutletud järjestusega, struktureeritud õppesisuga materjal, mis on ettenähtud õppeplaanis ja koostatud ühele või mitmele õppeaastale ja eri koolitüüpidele (Jünger, 2005, 220). Õpikud on kindlaks määratud riiklikus koolisüsteemis ettenähtud õppeainetele, kavandatud tavaliselt eakohaselt kindlale adreassaatrühmale, kindlatele koolitüüpidele ning -astmetele. Saksakeelses kirjasõnas eristatakse termineid *Schulbuch* kui kooliraamat, kooliõpik ja *Lehrbuch* kui õpik ehk õpperaamat. Nimelt Hans Jünger (2006, 67–68) osutusel on kooliraamatuid, mis ei ole õpikud (klassipäevik jms) ja on õpikuid, mis ei ole kooliraamatud (haigete hoolitsemise õpik jms). Õpik ehk õpperaamat (*Lehrbuch*) on koostatud selleks, et organiseerida üht teadusala järgivaid didaktilisi seisukohti ja neile vastavaid kognitiivseid õppimisprotsesse või toetada vastavaid õpetamis-õppimisprotsesse (Jünger, 2006, 68). Õpiku alla ei paiguta Jünger näiteks didaktiliselt ettevalmistatud tekstikogumikke (lugemikke, laulikud) jms, mis ei paku süstemaatilist esitust mingist teadusalast, ega ka teaduslikke käsitlusi, milles puudub didaktiline vaatenurk.

Õpikud kuuluvad õppekirjanduse kaudu õppevahendite hulka. Urve Läänemetsa (2000, 5) käsituses on õppekirjandus eriline kirjanduse liik, mis võimaldab õppida, õpetada ja kasva(ta)da ning vahendada antud ajahetkel ühiskonnas ja kultuurikontekstis üldtunnustatud teadmisi, tõekspidamisi ja väärtushinnanguid. Pedagoogilises diskussioonis on erinevaid vaatepunkte selle kohta, mida pidada õppevahendiks ja kuidas neid klassifitseerida. Gerd Stein (1985) rõhutab, et põhikontseptsioonilt ja spetsiifilistest funktsioonidest tulenevalt võib olla vägagi erinevaid kooliõpikuid, õppe- ja töövihikuid, meediapaketti integreeritud elemente, materjalikogumikke.

Õppetöös ja õppimises kasutatavate vahendite kogum ehk õppevara⁸⁰ võib koosneda väga erinevatest komponentidest, millele on omane järjest kasvav vormide paljusus. H Jünger on tüpologiseerinud neid komponente alljärgnevalt (vt tabel 3.1).

Tabel 3.1: Õppevara tüpoloogia Hans Jünger järgi (2006, 71)

Õppevara (<i>Unterrichtswerk</i>) ehk õppetöös kasutatavate õppevahendite kogum								
Materjal/aines õpilastele (<i>Material für Schüler</i>)				Materjal/aines õpetajatele (<i>Material für Lehrer</i>)				
I. Õppetöömeediumid (<i>Unterrichtsmedien</i>)						II. Vahendid tunni ettevalmistamiseks (<i>Mittel zur Unterrichtsvorbereitung</i>)		
A. Õpivahendid (<i>Lernmittel</i>)			B. Õppetarbed (<i>Lehrmittel</i>)					
1. Õpilasköide, õpik (<i>Schülerband</i>)	2. Teemavihik (<i>Themenheft</i>)	3. Materjalikogumik (<i>Materialsammlung</i>)	4. Töövihik (<i>Arbeitsheft</i>)	5. Töömaterjal (<i>Arbeitsmaterial</i>)	1. Audiovisuaalne materjal (<i>AV-Material</i>)	2. Muud õppetarbed (<i>Andere Lehrmittel</i>)	1. Õpetajaköide õpetaja käsiraamat (<i>Lehrerband</i>)	2. Õppetööabi (<i>Unterrichtshilfe</i>)

I. Õppetöömeediumid: Raamatud ja vihikud, millega õpilased töötavad, on õpivahendid. Materjali aga, mida õpetaja esitleb, kuid mis on olemas ainult ühes eksemplaris, nimetab Jünger õppetarbeks. Kõiki õppetöösse lülitatud nii õpi- kui õppetarbed nimetatakse õppemeediumideks⁸¹.

⁸⁰Tänapäeval koosneb õppevara mitte ainult õpikutest, vaid mahuka meediapaketi erinevatest vormidest (Jünger, 2006, 67, 69). U. Läänemetsa (2000, 4–5) käsituses on laiemas tähenduses õppevara komponentideks nii õppekirjandus, mitmesugused infotehnoloogia vahendid, õpperuumid, katsevahendid ja materjalid, massimeedia, ning ka õpetaja ja tema kvalifikatsioon. Kitsamas tähenduses on õppevaraks iga päev kasutatav õppekirjandus.

⁸¹ Õppemeediumi (didaktilise meediumi) all mõistab Jünger neid väljendusvahendeid, mida kasutatakse õppetöö raamides toimuva kommunikatsiooniprotsessi käigus. Õppemeediumid

A. Õpivahendid. Nende alla kuuluvad: 1. Õpilasköited – eelkõige õpikud. Neid võib iseloomustada kui õppetöö keskmes asuvaid õpimaterjale, mida iseloomustab (sageli) kõvakõiteline vorm, rikkalikult kujundatud ja esitatud teksti- ja pildimaterjal, tööülesannete ja -juhendite sisaldus;

2. Teemavihikud võivad olla erinevad materjalid, mis pakuvad süvendatud käsitlust kindlal teemal (muusikalised stiilid, ehhid) ja on täienduseks õpilasköidetele (Jünger, 2005, 220; 2006, 69);

3. Materjalikogud – nendes on koondatud mingi üht liiki materjal ehk samalaadsed materjalid erinevatest teemadest (noodid, arranžeringud, laulikud, lugemikud, kaardid). Need on didaktiliselt ettevalmistatud, kuid ei vasta õpikut konstitueerivale nõudele vahendada igakülgselt mistahes teadusala. Muusikaõpetuses on materjalikogu tüüpiliseks vormiks laulik (kui laulude kogumik), ka musitseerimiskogumik (Jünger, 2006, 69; Jünger, 2005, 220);

4. Töövihikud (töömapid, töökaardid), mis toetavad ja täiendavad õpikuga töötamist ja on enamasti lihtsamas köites;

5. Töömaterjalid, mis esitlevad õpikuga lõdvemalt seotud tegevusi: mängud, meisterdamised, õpiprogrammid arvutis jms;

B. Õppetarbed. 1. Audiovisuaalne materjal: a) kuulamisnäidete kogumikud (CD, heliplaadid jne), b) illustreerivad vahendid (näidatakse lüümikutel, slaididel jm), c) filmid (videod);

2. Muud õppetarbed, näiteks mudelid ja preparaadid (omaltpoolt lisan, et siia võiks paigutada ka muusikainstrumendid, seinatahvel jm);

II. Vahendid õppetöö ettevalmistamiseks:

1. Õpetajaköited – õpetaja käsiraamatud, õppeinfod jms, mis pakuvad kas raamatu, vihiku või kiirkõitja vormis esitatuna didaktilisi kommentaare, täiendavat informatsiooni õppetööks, mitmesugust lisamaterjali, ka ülesannete lahendusi, ettepanekuid teadmiste kontrolliks;

2. Mitmesugused õppetöövahendid ja tunninäidised, mis sarnaselt käsiraamatutele sisaldavad mitmesugust erialast ja didaktilist informatsiooni, pakuvad reeglipäraselt jaotusmaterjale. Nad ei ole sügavalt korraldatud õpikut järgides, vaid seda asendades pakuvad õppetöös nõutud informatsiooni ja töölehti komplekselt paljunduslehtedena.

jagunevad personaalseteks ja mittepersonaalseteks infotransportijateks. Õpik on mittepersonaalne didaktiline meedium vastandina personaalsetele meediumidele (keel, žestid, miimika), mida isik oma kehaga kasutab (Jünger, 2006, 39).

Õpikuid täiendatakse enamasti õpetajakõidete abil, mis sisaldavad didaktilisi kommentaare ja mitmesuguseid lisamaterjale (audiovisuaalseid vahendeid jms) (Jünger, 2005, 220)⁸².

Ehkki õpikud ja teised õpivahendid on primaarselt ette nähtud kasutamiseks õpilasele, võib ka õpetaja neid kasutada tunni ettevalmistamisel (Jünger, 2005, 220). Seetõttu võiks tabelit täiendada osutusega, et õpetajapoolsel tunni ettevalmistamisel pole kasutusel mitte ainult spetsiaalsed õpetajaraamatud, vaid ka õpilaskõited (õpikud jm).

3.1.1.1. (Kooli)muusikaõpik ja laulik

Tuleb tõdeda, et muusikaõpetuses kasutatavaid õpikuid on kirjeldatud erinevate nimetuste all erinevalt. Jünger (2006, 57) loetleb saksa erialakirjanduses kasutatavaid mõisteid, nagu *Musikbuch* 'muusikaraamat', *Musiklehrbuch* 'muusikaõpperaamat/õpik', *Schulmusikbuch* 'koolimuusikaõpik', samuti *Musik-Schulbuch* 'muusika-õpik'. Jünger ise jääb termini *Schulmusikbuch* 'koolimuusikaõpik' juurde, pidades seda küll mitte kõige levinumaks, kuid see-eest kõige traditsiooniküllasemaks. Seega (kooli)õpperaamatut (*Schullehrbuch*) muusikaõpetuse tarvis nimetab Jünger (2006, 68) koolimuusikaõpikuks (*Schulmusikbuch*).

Õpik on üks paljudest kasutatavatest õppemeediumitest ja õppemeediumid on omakorda õppetöö struktuuri osad (Jünger, 2006, 67). Koolimuusikaõpik kui õppemeedium vahendab visuaalsel teel muusikaalast informatsiooni (kiri, pilt, graafilised kujundid, notatsioon).

Kaks kõige kesksamalt tarvitatavat õppemeediumi muusikaõpetuses ongi senini olnud muusikaõpik ja laulik (Jünger, 2005, 220). Laulik pakub valiku laule koos nootide ja tekstiga kindlale kooliastmele, samuti erialast informatsiooni (samas, 220).

Märgitagu, et *laulik* on tänapäeva Eestis kasutatav üldmõiste. See tähistab ühelt poolt laulude tegijat – rahvalaulikut või poeti –, teisalt aga nootidega või nootideta, nii trükitud kui käsitsi kirjutatud laulude kogumikku või valimikku. Viimases tähenduses tarvitati seda sõna eesti keeles juba 19. sajandil. Koolilaulikut võib mõista seega kui põhiliselt kooli laulmistunnis kasutatavat õppematerjali. Eesti koolipraktikas kasutatavaid õpikuid on samuti pealkirjastatud erinevalt „Laulik“,

⁸² H. Jünger (2006, 67, 71–73) leiab, et Saksamaal on tänapäeval primaar- ja sekundaarastmel (I ja II kooliastmel) muusikaõpetuses standardseks kujunenud vastav õppevara, mis koosneb kolmest komponendist: üks või mitu õpilaskõidet (meediatüüp I. A. 1), kuulamisnäidete kogud iga õpiku jaoks (meediatüüp I. B. 1. a) ja õpetajakõited iga õpilaskõite juurde (meediatüüp II. 1). Kuid selle kõrval on järjest kasvava tähendusega kolm meediatüüpi: 1) teemavihikud õpikute asemel (meediatüüp I. A. 2), 2) laulikud ja musitseerimisõpikud (materjalikogumikud) (meediatüüp I. A. 3), 3) õppetööabid (kopeeringud) (meediatüüp II. 2). Samaaegselt näitab töövihikute (meediatüüp I. A. 4), mängude ja arvutiõpiprogrammide (meediatüüp I. A. 5) osakaal vähenemistendentsi.

„Muusika“, „Muusikaõpetus“, „Muusikaõpik“. Mina käsitan muusikaõpikuna trükiseid, mis sisaldavad noodi- ja rütmiõpetust (ka muusikalugu jms) ja seda nii laulude vahele kui ka algus- või lõpuossa paigutatult.

Missugused õppemeediumid olid kasutusel 19. sajandil laulmisõpetuses? Andersson (1982, 102) osutab, et õpik oli sellal selgelt domineeriv, kuid mitte sugugi ainus õppevahend. Laulmistunnis olid kasutusel: koraalikogumik (lauluraamat), laulik (segakogumik nii ilmalikest kui vaimulikest lauludest), hiljem muusikaõpik, õpetaja käsiraamat, nooditahvel, *meloplast*, *rändnoot*, muusikainstrumendid (viul, harmoonium, klaver). Koolimuusikaõpiku ajalugu Saksamaal algab ilmaliku koolilauluraamatuga, mis esialgu sisaldas küll ainult laulutekste, ent hiljem ka noote. Seoses laulmisõpetuse muutumisega muusikaõpetuseks enne Esimest maailmasõda lisandus koolimuusikaõpikusse üha rohkem muusikateaduslikku materjali (Jünger, 2005, 220).

3.1.2. Õpiku funktsioonid ja tähendus

Saksa uurija Martin Rauch (1995, 84) on nimetanud, et erinevad ühiskondlikud huvigrupid mõistavad õpikut erinevalt, lähtudes igauks oma vaatenurgast: õppetöös kasutamisel nähakse õpikus kitsalt pedagoogilist tööriista; poliitiliselt huvitatud isikud näevad temas ideoloogia edastamise vahendit; sotsioloogid hindavad õpikut kui kindla ühiskonna peegeldust; lastevanemad peavad seda tihti finantsiliseks koormaks. Lisatagu, et semiootikud käsitlevad õpikuid kui tekste tekstis, kui erinevate semiootiliste ruumide süsteeme ja näevad nendes polüfunktsionaalsena kultuurikoodide edastajat (Liimets, 2009c, 301; Lotman, 2001, 80–92; Lotman, 2006, 244, 253). Sotsiokultuurilisest vaatenurgast omistatakse õpikule erilise žanri roll, mispuhul küsitakse, mis juhtub teadmise ja oskusega, kui ta on jõudnud teadusest ja kultuurist õpikusse. Õpikut peetakse sel juhul eelkõige institutsiooniliste suhete peegeldajaks (Selander, 1990, 145; Säljö, 2003).

Ülaltoodud arvestades võib kooliõpiku funktsioone vaadeldes lähtuda väga erinevatest vaatenurkadest. Meediakasutuse arvukates teooriakavandites võib eraldada kaht gruppi: eelkõige pragmaatilistest huvidest lähtuvad autorid nimetavad võimalikult palju erinevaid funktsioone; teised, pigem teoreetilistest huvidest lähtuvad autorid, identifitseerivad aga võimalikult vähe põhilisi funktsioone (Jünger, 2006, 42–43). Nii on koostatud nimekiri meediavahendite arvukatest (24) funktsioonidest⁸³, mis kõik omavahel osaliselt lõikuvad. Sageli leidub töid, milles

⁸³ H. Jünger (2006, 42; Martial & Ladenthin, 2002) loetleb järgmisi funktsioone: aktiveerimine, järgnevast õpiinformatsioonist ja -eesmärkidest teavitamine, teemaga seotud info vahendamine, tähelepanu juhtimine, mõtlemisprotsesside elavdamine ja juhtimine, õppeprotsessi struktureerimine, infotöötuse toetamine, aktsenteerimine ehk kesksete elementide väljatoomine, elementariseerimine ehk õppeobjekti redutseerimine tsentraalsete elementideni, õpiobjekti struktureerimine, abstraktsiooni võimaldamine, üldistamise toetamine, töö- ja mõtlemistehnikate toetamine ja omandamine, mälu toetamine, tegevusliku (füüsilise käsitsemise) kogemuse võimaldamine, abivahend, töötulemuste kogumine ja korrastamine, tagasiside vahendamine, tulemuste kontrollimine; diagnostiline funktsioon, mis võimaldab õpetajal oma õpilasi

meediafunktsioonide paljusus on redutseeritud vaid vähestele põhifunktsioonidele. Näiteks: 1) infovahendamine; 2) kommunikatsiooni initsieerimine; 3) tegevuste võimaldamine, mis lubab õpilastel olla eesmärgipäraselt ja plaanikindlalt tegevad (Jünger, 2006, 44). Siinpuhul esineb analoogia isiksuse struktuuri klassikalise jaotusega: kognitsioon, afektiivsus ja psühhomotoorika. Kusjuures infovahendamiskompleks on seotud inimese kognitiivsete protsessidega, kommunikatsioon afektiivsete komponentidega ja tegevused psühhomotoorse tasandiga (Jünger, 2006, 44). Kokkuvõtvalt võib öelda, et õpik meediumina täidab nii vahendaja, suhtlus- ja teabevahendi kui ka tegevusliku vahendi (s.t andmete tajumise, esitamise, salvestamise ja edastamise) funktsiooni. Õpikud räägivad alati enamast, kui neisse eksplitsiitselt on sisse kirjutatud, sest läbi õpiku vahendatakse ka ajastuspetsiifilist informatsiooni, suhtumisi ja käitumisviise.

Laulikutel ja muusikaõpikutel on oluline roll muusikaõpetuses – s.t kindlate eesmärkide, didaktiliste ja metoodiliste kavade alusel reeglipäraselt läbiviidavas vahendamise ja õpetamise protsessis (Richter jt, 1997, 1464). Nende ülesandeks on eakohaselt ja süsteemselt edasi anda teadmisi muusikast, arendada õpilaste muusikalisi võimeid, kasvatada laulu- ja muusikaarmastust. Need on vahendid, mis aitavad muusika juurde jõudmisel ja sellega suhtlemisel. Seega on muusikaõpikud ja laulikud (muusika)kasvatuse tähtsad komponendid, kultuuri omandamise ja edastamise vahendid, teadmiste vahendajad, rahva vaimu kujundajad ning oma ajastu peeglid.

Mõned uurijad vaatlevad õpiku funktsioone kolme eristamistasandi kaudu (Hofstetter, 1994, 260; Stein, 1991, 752–759, viidanud Liimets, 2009b, 302), iseloomustades õpikut kui *informatoriumi*, *paedagogicum*, *politicumi*. A. Liimets (2009c) vaatleb ülalnimetatud märksõnu kui sümbolilisi tasandeid, omistades õpikule vastavalt infomatsioonilise, pedagoogilise ja poliitilise tegelikkuse peegeldamise funktsiooni. Samas rõhutatakse, et need õpikut kui tervikut läbivad tasandid toimivad korraga ning nende eristamine on tinglik. Gerd Stein (Stein, 1977, viidanud Jünger, 2006, 54–55) ise redutseerib kooliõpiku kui mitmemõõtmelise meediumi kolmele aspektile, nimelt eriaine- ja kasvatusteaduslikule ning politoloogilisele.

Õpiku eriaineteaduslik (ainedidaktiline) perspektiiv ehk informatsiooniline ehk teadustav dimensioon joondub kommunikatiivsele funktsioonile: õpik jagab lugejale igakülgset ainealast infot ja äratav mõttevahetusele tema sisu üle. Kasvatusteaduslik perspektiiv (pedagoogiline dimensioon) suunab aga tähelepanu tema pedagoogilistele funktsioonidele: olla õpilasele abiliseks õppimises ja töös, õpetajale aga vahendiks õpetamisel ja kasvatamisel. Politoloogiline perspektiiv ehk poliitiline dimensioon toob vaateväljale õpiku poliitilised funktsioonid: õpik võib evida poliitilisi mõjusid, samas ka olla ise poliitiliste mõjude objektiks (läbi

informeerida nende tugevustest, nõrkustest ja eelsoodumustest; harjutamise võimaldamine, diferentseerumine ja meediakasvatustlik funktsioon (sealhulgas meediasse kriitilise suhtumise omandamine).

koolijärelevalve või avalikkuse). Stein ei jäta märkimata ka majandusteaduslikku perspektiivi (ökonoomilist dimensiooni), nimelt võib õpikut vaadelda kui kaupa, mis peab kasumit tooma.

Kooliõpikud on oma ajaloo ja kontseptsiooni kohaselt primaarsed didaktilised meediumid, et toetada ja kergendada koolilikke informatsiooni- ja kommunikatsiooniprotsesse (Stein, 1985, 581). Hans Jünger (2006, 68) vaatleb kooliõpikut kolmest vaatenurgast: a) õppemeediumina, s.t mittepersonaalse info edastamise vahendina, mis võimaldab ja toetab kooli(s) õpetamis- ja õppimisprotsessi, b) informatsioonisüsteemina, s.t materiaalse süsteemina (ingl *hardware* 'riistvara'), mis võimaldab ja toetab selliste informatsioonikandjate nagu tekst ja pilt vahendamist (*software* 'tarkvara') ja seega ka informatsiooni transporti; c) ühendmeediumina, s.t kombinatsioonina eripalgelistest visuaalsetest informatsioonikandjatest. Kommunikatiivses protsessis meediumina/infokandjana edastab/vahendab õpik infot: 1) valdkonna sisust (erialalist/ainealast infot), 2) saatjast (õpiku autorist) ja 3) teavet suhtest adressaadiga, 4) autoripoolsest visioonist, missugusena ta soovib näha adressaadi reaktsiooni (Jünger, 2006, 35, 76–77). Analoogiat võib siin näha semiootikute käsitlusega õpikust kui tekstist tekstis, mistõttu kõneleb mis tahes tekst alati palju enam, kui selle autor on enese teada kirjutamise hetkel sinna otseselt sisestanud, kusjuures kaasa hakkab mängima ka lugeja, kes on vaadeldav samuti tekstina (Liimets, 2009c, 301; Lotman, 2001, 84; 2006, 253). Õpik osutab nii (õpiku)traditsioonile kui ka maailmale väljastpoolt (Selander, 1990, 145). Me tõlgendame teksti, lugedes aga anname oma panuse isiklike reaktsioonidega ja refleksioonidega ning samaaegselt otsime autoripoolseid vihjeid ja eesmäärke (Säljö, 2003, 247).

Õpikus kui informatsioonimeediumis kajastub eksplitsiitselt hariduse sisu ehk see, mida õpitakse (Liimets, 2009d, 11). Kuid esitatud hariduse sisu kaudu ilmneb implitsiitselt ka vastavas sotsiaalkultuurilises tegelikkuses käibiv teadmiskäsitlus (Liimets, 2009c, 304; 2009d, 11). Õpikul on seega täita eksplitsiitselt teadusest ja kultuurist õpikusse jõudnud teadmiste edastamise funktsioon, samas implitsiitselt ka ajastuspetsiifilises ruumajas käibinud teadmiskäsituse vahendaja funktsioon.

Kooliõpikut on peetud ja peetakse üheks tähtsamaks, põhiliseks ja keskseks õppetöö meediumiks. Õpikul on abistav ja kergendav roll õppetöö planeerimisel, läbiviimisel ja aineinformatsiooni valikul. Õpikul on vastava ajajärgu pedagoogilise tegelikkuse, õppimiskäsituste (nii õpikutekstides kui ka inimeste teadvuses) peegeldaja roll, sest õpiku kaudu väljendub implitsiitselt see, missugust õppimiskäsitust peetakse antud ajastuspetsiifilises ruumajas oluliseks (Liimets, 2009c, 307). Seega on õpikul täita ühiskonnas ka domineeriva õppimiskäsituse vahendaja funktsioon.

Õpilasele ja õpetajale kui tervikisiksustele esitatavatest nõuetest, eeldatavatest kvaliteetidest, aga ka ühiskonnas heakskiidetud teadmis- ja õppimiskäsitusest järeldub, missugune on domineeriv inimesekäsitlus, kuidas mõistetakse inimest kui

sellist (Liimets, 2009d, 11). Õpikul on seega antud ajahetkel ühiskonnas ja kultuuris domineeriva inimesekäsituse vahendaja funktsioon⁸⁴.

Kasvatusteaduslikust perspektiivist lähtuvalt kirjeldatakse (Jünger, 2006, 55) järgmisi kooliõpiku didaktilisi funktsioone, pretendeerimata küll täiuslikkusele: a) struktureerimisfunktsioon (õppesisu on läbimõeldult ja otstarbekohaselt struktureeritud); b) representeerimisfunktsioon; c) juhtimisfunktsioon (pakub õppetöö kulgemisel tööjuhatusi); d) motiveerimisfunktsioon (motiveerides õpilast mõttevahetusele); e) diferentseerimisfunktsioon, mis võimaldab individualiseerimist; f) harjutamise ja kontrollimise funktsioon.

Kooliõpiku käibeletulekust alates sai selgeks selle tähtis roll ideoloogilise sisu kandjana ning ilmses suur mõju õpilaste teadlikkusele (Hofstetter, 1994, 240). Koole ja neis toimuvat õpet ja õpetamist on ikka vaadeldud esimese ringi poliitikana, sest vaidlused hariduspoliitiliste küsimuste üle ei tulene ainult ühiskonna majanduslikest ja kultuurilistest huvidest (Andersson, 1981, 104; Digón Reguero, 2000; Hofstetter, 1994; Selander, 1990; Stein, 1985, 582). Kooliõpikus kajastuv ideoloogiline dimensioon edastab ühtlasi kogu ühiskonnale iseloomulikku ideoloogiat (Andersson, 1982, 104). Senikaua, kuni õpiku kui õppematerjali kasutus on sõltuv haridusministeeriumist (koolivalitsusest), jääb tema funktsiooniks garanteerida kinnipidamine eelkõige kehtivatest pedagoogilistest ja poliitilistest normidest.

Kooliõpik on nii minevikus kui tänapäeval olnud koolipedagoogiliste ja meediadidaktiliste, aga ka haridus- ja ühiskondlik-poliitiliste debattide objektiks (Rauch, 1995; Stein, 1985, 581). See, kuidas kooliõpikud on koostatud, millised mediaalsed funktsioonid on sellele õppetöö kontekstis antud, mis temas sisuliselt on representeeritud (või mis mitte) – see kõik pole mitte ainult puhtalt didaktiliste või meetoodiliste kaalutluste küsimus, vaid alati ka ideoloogiliste ja poliitiliste kokkulepete küsimus (Stein, 1985, 582), mis allub ka ajaloolisele konsensusele.

Teadmised on ühiskonnas võimu rakendamise eelduseks. Need, kellel teadmised puuduvad, sõltuvad neist, kes neid omavad, ja teadmistega inimesed saavad erinevaid privileege, teadmine on seega võimusümbol (Liimets, 2009c, 312; Säljö, 2003, 110–111). Ühiskond ja kultuur on pidevas arengus ja muutumises, mistõttu muutuvad ka ideoloogiad, hariduse eesmärgid, ning vastavalt sellele on ka õpikuid tsenseeritud. Haridusideoloogilise võitluseni viib koolile pandud kahe eesmärgi samaaegne täitmine: ühelt poolt laia kodanikukoolituse võimaldamine ja teiselt poolt võimetekohane spetsialiseerumine (elitaarsema nägemuse järgi) (Säljö, 2003,

⁸⁴ Kõige alusena ja kõike läbiva immanentse kvaliteedina käsitatakse õppeprotsessis osalejate teadvuses olevaid käsitusi inimesest ning maailmast. Igasuguse pedagoogilise tegevuse siht on integreeritud inimene, keda iseloomustab stiiliühatus kõigis ta eluavaldustes (Liimets, 2006, 15). On jätkuvalt küsimuseks, kuidas seostuvad omavahel ainealased teadmised (kuidas mõistetakse õppeaine olulisimat tuuma õpilaste poolt) ning inimest kui tervikut iseloomustavad karakteristikud? (Liimets, 2009c, 310). Inimene kui tervik ja ta ainealased teadmised arenevad ju omavahel seotult.

112). Institutsioonil, mis valitseb kooli, on voli ka valvata kooliõpetuse sisu üle ning suunata kooliõpetajate ja õpperaamatute kaudu kooli pääsevaid mõjusid (Põld, 1911, 149). Kooliõpik võib olla seega nii hariduspoliitilise innovatsiooni tõkestaja kui initsiaator (Stein, 1985). Youngi jaoks on kasvatus poliitiline indoktrinatsioon, sõltumatu sisust, sest õppekava on teadmiste valikuprotsessi lõpptulemus, mis domineerib oma kindlate poliitiliste huvidega (Demaine, 1981, 60).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kooliõpikul on koolipraktika mõjutaja funktsioon, sest neisse on autorite poolt sisse kirjutatud teatud teaduslikud käsitused ja vaatenurgad ning nad propageerivad ühtesid või teisi didaktilisi kontseptsioone (Jünger, 2005). Õpikut vaadeldakse eelkõige kui infokandjat ja -transportijat, samuti kui kultuurilise tunnetuse kommunikatsioonivormi, väärtuste ja suhtumiste kujundajat, võimu- ja survevahendit. Läbi muusikaõpikute tuleb ilmsiks ajastuspetsiifiline muusikakäsitlus, pedagoogiline ja sotsiaalkultuuriline tegelikkus, ühiskonnas ringlevad ideoloogiad.

3.1.2.1. Õpik kui sotsiaalkultuuriline fenomen

Igasugune uurimisobjekt paigutub alati teatud võrgustikku, ajastuspetsiifilisse kultuurilis-ajaloolisse, sotsiaalsesse konteksti, kus kõik kannab teatud tähendusi. Ea Jansen (2001, 200) rõhutab, et mis tahes raamatut ja selle mõju on võimalik mõista ja käsitleda vaid koos laiema kultuuriloolise kontekstiga, mis igal maal on olnud eripärane.

Mõistet „kultuur“ võib kasutada ühisnimetajana kõigile ressurssidele, mis peituvad osaliselt indiviidis, osaliselt inimese koostoimes maailmaga ja osaliselt materiaalses keskkonnas (Säljö 2003, 30). Säljö peab seega kultuuri all silmas ideede, väärtuste, teadmiste ja teiste ressursside kogumit, mis omandatakse vastasmõjus ümbritsevaga. Kultuur tähendab midagi, mis on inimeste poolt loodud ning eksisteerib inimese ja keskkonna vahel, sest me töötleme keskkonda intellektuaalsete ja füüsiliste tööriistadega, mis on kultuurilised. (Säljö, 2003, 31).

Sotsiokultuurilise perspektiivi üks põhiseisukohtadest on, et räägitu või kirjutatu on alati kontekstuaalselt määratletud (Säljö, 2003, 126). Kool seostub rahva ja ajajärgu kultuuri, kirjanduse ja kirjavaraga kõige laiemas mõttes (Sirk, 2010, 51). Õpik on (surve)vahend, mis sotsialiseerib nii oma vormi kui sisuga ühiskonna tulevase liikmeid, teisisõnu aitab õpilasi ühiskonna liikmeks kujundada ehk sotsialiseerida. Seega on õpik sotsialisatsioonimeedium. Sotsiaalselt heakskiidetud teadmisi ja ka väärtusi peetakse enesestmõistetavaks nii pedagoogide, lastevanemate kui ka õpilaste poolt, nii õppekavade kui õpikute koostajate poolt ja nad jõuavad seetõttu ka õpikuisse ja õppekavadesse (Kalmus, 1999a, 7). Selle järgi teadmiste usaldusväärsuse kriteeriumiks on nende jagatus ühiskonnaliikmete vahel ehk intersubjektiivsus. Seega tuleb vaadelda õpikut kui sotsiaalsete protsesside produkti ja faktorit, kui pedagoogilist ning sotsiaalkultuurilist tegelikkust. Sotsiaalkultuuriline tegelikkus seob omavahel nii institutsionaalset kui ka mitteinstitutsionaalset elumaailma (Liimets, 2009e, 56). Rootsi uurija Roger Säljö (2003, 238) vaatleb õppimist tegelikkuses eelkõige sotsiokultuurilise nähtusena.

Ühiskonna kui terviku, tema seisundi ja teadlikkuse peeglina näeb õpikut ka saksa uurija P. Weinbrenner (1992, 51). Ta rõhutab, et kooliõpikut ei saa isoleerida ühiskondlikust kontekstist. Kooliõpikud on kaasaja ajaloo dokumendid ja seega ühiskondlikud produktid (Weinbrenner, 1992, 50). Kooliõpiku-uurimus on selles mõttes alati ka *ajavaimu uuring* (*Zeitgeistforschung*) või – teisiti väljendudes – *konteksti uurimus* (*Kontextforschung*) (Weinbrenner, 1992, 50).

Muusika on samuti inimkultuuri ilming ja sotsiokultuuriline fenomen. Iga ühiskond püüab struktureerida ja liigitada maailma eelkõige oma kultuurilisest, vaimsest ja sotsiaalsest kontekstist lähtudes (Nettl, 2001, 425, 427). Seega kajastub muusikaõpikus ja laulikus lisaks kindlatele ainealastele teadmistele ja koostaja mõtteviisile ka valitsev kultuuriparadigma. Muusikaõpikusse paigutatud osutab sellele, milliseid funktsioone muusikale omistatakse ja kuidas üldse on muusikat mõistetud. Muusikateadlane Nicholas Cook (2005, 176, 162–163) rõhutab, et muusika teaduslikku uurimist ei saa võtta tõsiselt, kui see ei arvestaks kultuuriga, millest muusika on sündinud ning osutab, et muusikakultuuri loomuse määravad erinevused, kuidas muusikud muusikat mõistavad ja kuulajad seda kogevad. Need erinevused on tingitud muusikakultuurist. Muusikakultuur kujutab endast heli muusikana ettekujutamise traditsiooni. Sellest sõltub, kuidas tekitatakse helisid kui kavatsuslikke objekte alates üksiknoodist kuni tervikteoseni (Cook, 2005, 162). Muusika on seega kultuurilises tunnetuses nii väljendus-, suhtlus- kui ka tähendusmeedium (Bennett, 2005, 54, viidanud Mäesalu, 2009, 95). Koolilaulikud ja muusikaõpikud kui kergesti kättesaadavad kultuurikandjad on olnud väga olulised teadmiste levitajad rahva sekka. Koolilaulik on aidanud ülemaaliselt levitada laule, millel on rahvuse kokkuhoidmise seisukohalt olnud läbi aegade eriline tähendus.

Õpikut käsitatakse ka semiootilise ruumina. Kõik raamatud koosnevad tekstidest, ka inimene on vaadeldav tekstina (R. Liimets, 2005). Tekstid on aga kodeeritud ja täidavad kultuuris kui tervikus kahte põhifunktsiooni: 1) kollektiivse mälu kindlustamine ja 2) uue tähenduse tekitamine (Lotman, 2006, 244–246). Viimatimainitust lähtudes on oluline, et tekstid (seega nii raamatud kui ka inimesed) on vaadeldavad erinevate semiootiliste ruumide süsteemidena, s.t tekstis on ühtaegu kohal nii minevikuline, olevikuline kui ka tulevikuline ruumaeg (A. Liimets, 2009c, 301). Õpik väljendab antud kultuurile iseloomulikku suhtumisviisi inimesesse, kultuuri, kooli, noortesse, teadmisesse, ja õppimisse/õpetamisse⁸⁵. Õppimist tulebki mõista kui iseenda loomist kultuuris ja kultuuri loomist iseendas (Liimets, 2006, 15).

Õpik on dialektilises suhtes ühiskonnaga: osaliselt on ta ühiskonna arengu produkt, osaliselt tuleviku produtseerija (Andersson, 1982, 107). Kui ühiskonna iseloom ja suundumused muutuvad, tuleb ka hariduspoliitilises mõtlemises kohanduda

⁸⁵ A. Liimets osutab, et seetõttu võibki õpikut vaadelda kui kanoonilist teksti, mis kõneleb sellest, missuguseid inimesi ühiskonnas näha soovitakse, missugused on ootused antud riigil ja kultuuril oma kodanikele, seega tuleb õpiku kaudu esile ka inimesekäsitus (Liimets, 2009c, 312).

muutunud ühiskonna uute vajadustega. Seega on kasvatus ja koolituse sisu ning vormid ajalooliselt muutuvad ja kujunevad nähtused. Muutub see, mida ja kui palju me peame õppima, aga ka õppimise ja teadmiste omandamise viis sõltub meid ümbritsevatest kultuurilisest tingimustest (Säljö, 2003, 13). Nii näiteks tähendab lugemisoskus tekstide tõlgendamist, nende tähenduse mõistmist, kuid tähendus ei peitu ainult tekstis endas, vaid see sõltub kontekstist ning mis tahes sõnumist arusaamiseks on vaja lugejapoolset pagasit – kultuurinähtuste ja kommunikatiivsete mudelite tundmist. Käesoleva töö autorina olen pidanud oluliseks just sotsiokultuurilist vaatenurka kui ajastuspetsiifilist ühiskondliku, kultuurilise ja sotsiaalse konteksti jälgimist ja analüüsi.

3.1.2.2. Õpik ja väärtused

Kooliõpikud, sealhulgas laulikud, on ühiskonna ja kultuuri osad, kindla spetsiifilise ajastu jäädvustused. Seega väljendavad õpikute autorid tahes-tahtmata ühiskonnaliikmete poolt jagatud arusaamu, tõekspidamisi ja sotsiaalselt heakskiidetud väärtusi (Kalmus, 1999b, 24). Veronika Kalmus (1999a, 6) osutab, et väärtuste uurimisel tuleb eristada mikro- ehk indiviiditasandit ja makro- ehk kultuuritasandit, ning eeldab, et õppekirjandus ja õppekavad peegeldavad makro- ehk kultuuritasandi väärtusi, s.t neid, mis on valdava osa ühiskonnaliikmete poolt peetud enesestmõistetavateks ja olulisteks järeltuleva põlvkonna kasvatamisel.

Õpikutes on väljendatud osa väärtusi sõnaselgelt, osa sageli aga nähtamatult, n-ö varjatud õppekavana, mis on justkui raamkogum ühiskonnas valitsevatest hoiakutest, eelarvamustest, normidest ja väärtustest, millel on aga suur mõju õpilasele (Mikk, 1999, 74). Väärtuskasvatus (nii varjatud kui tegelik) on õppekava läbivaks teemaks ka Eesti õppekavas (Schihalejev, [2011], 5).

Kasvatuse eesmärgid on tihedais seostes kasvatusväärtustega, sest sõnastatud kasvatus eesmärgid annavad alati tunnistust ka mingitest väärtustest. Kui kasvatus ülesandena peetakse silmas uue põlvkonna sotsialiseerimist, siis viidatakse nii teadmiste ja oskuste kui ka ühiskonna kesksete väärtuste ja normide vahendamisele (Hirsjärvi & Huttunen, 2005, 63). Kogu ühiskond, vanemad, samuti kool kui institutsioon, soovivad sotsialiseerida lapsi oma väärtusjärjestust järgiva mõtteviisi kohaselt (Hämäläinen, Kraav, Bizaeva 2002, 15; Kraav, 2001, 54; Lindeberg, 2007; Toomere, 2001, 2546–2547). Seega õpikut uurides võime küsida, missugune on väärtuste hierarhia neis, millised väärtused on olnud juhtivad, domineerivad. Väärtushinnangute ja hoiakute domineerimise järgi võib iseloomustada ka spetsiifilises ruumajas valitsenud kasvatuskultuuri (ja kogu kultuuri) tervikuna. Kasvatuspõhimõtted on normatiivsed avaldused sellest, mida kasvataja peab tähtsaks nende järgi toimides (Hämäläinen, 1999, 43). Väärtustamine on kolmedimensiooniline protsess: kognitiivne tasand sisaldab teadmist enda ja teiste käitumise kohta, konteksti ja kultuuri tundmist ja mõistmist; afektiivne tasand hõlmab väärtushinnanguid ja -hoiakuid, väärtuste sisemist heakskiitu ja internaliseerimist nii isiklikul tasandil kui ka grupis; tegevuslik tasand

hõlmab harjumuslikke käitumisviise, otsustamist ja tegutsemist (Schihalejev, [2011], 14).

Kasvatuse kultuuritausta uurides võib leida ühise aluse tänapäeval ilmnevatele probleemidele, leida neis ühisjooni (Hirsjärvi & Huttunen, 2005, 87). Seega võib nn vanade väärtuste taasavastamine pakkuda mõningaid lahendusi tänapäevastele muusikakasvatustlikele probleemidele.

Nagu öeldud, on kasvatus ja väärtused omavahel lahutamatult seotud. Ühelt poolt juhivad ja suunavad väärtused kasvatusprotsessis tehtavaid valikuid, kuid on samas just kasvatus poolt määratud (Hirsjärvi & Huttunen, 2005, 63; Hirsjärvi, 1998, 7–8).

Väärtusi defineerivad eri valdkondade teadlased erinevalt. Kasvatusteadlased Sirkka Hirsjärvi ja Jouko Huttunen (2005, 64) nimetavad väärtusteks seda, mille nimel miski lõppkokkuvõttes toimub. Nad osutavad seejuures, et väärtused reguleerivad inimeste pürgimusi ja käitumist ning mõjutavad sotsiaalse koostelu põhimõtteid. S. Hirsjärvi (1998, 8) rõhutab, et väärtusi konstrueeritakse inimestevahelistes suhetes.

Milton Rokeachi (1979) teooria kohaselt on väärtused kui erineva tähtsusega ihaldatavad eesmärgid, mis toimivad inimese elus juhtprintsipiidena. Väärtused on abstraktsioonid ja toimivad inimeste poolt tehtavais valikus.

Väärtusi võib liigitada mitmeti, kuid jaotused on siiski alati tinglikud (Hämäläinen, 1999, 41; Kraav, 2001, 56), sest kasvatuspraktikas ühenduvad eri väärtuspiirkonnad keerulisteks väärtuskogumiteks (Hämäläinen, 1999, 41).

Üks põhilisemaid on väärtuste liigitamine absoluutväärtusteks (ka terminaalseteks e ise väärtusteks, ingl *terminal values, end-state of existence values*), mis on iseenesest väärtuslikud; mille poole püüeldakse nende eneste pärast, mis ei teeni teisi eesmärke (näiteks inimelu pühadus, õiglus, ilu, tõde, headus, rahu maailmas, vabadus, õnn, tugev perekond). Teine väärtuste grupp on instrumentaalsed, abistavad ehk vahendavad väärtused (ka vahendiväärtused, ingl *instrumental values, mode of conduct values*), mille abil esimesena nimetatud väärtusi saavutatakse ehk kasutatakse soovitud lõppseisundi saavutamiseks ja kinnitamiseks (näiteks ausameelsus, auahnus, vastutustundlikkus, andestatavus, sallivus, julgus). (Hämäläinen, 1999, 41; Rokeach, 1979; Hirsjärvi & Huttunen, 2005, 65; Schihalejev, [2011], 15).

Eelnevale liigitusele lisaks pakutakse kirjanduses palju sisulistel kriteeriumidel põhinevaid erinevaid väärtusliigitusi (Hämäläinen, 1999; Hämäläinen, Kraav, Bizaeva, 2002; Kraav, 2001; Rokeach, 1979; Rүүtel & Tiit, 2005). Juha Hämäläinen liigitab väärtusi inimese vaimuelu kohaselt: 1) teadmise- ehk tõeväärtused, 2) eetilised ehk õigusväärtused, 3) esteetilised ehk iluväärtused, 4) usulised/religioossed ehk pühadusväärtused, 5) hedonistlikud ehk naudingujoovastuse väärtused, 6) majanduslikud ehk omandiväärtused, 7) sotsiaalsed ehk sõprusväärtused, 8) võimukandja võimuväärtused (Hämäläinen,

1999, 41). Hämäläise poolt määratletud lastevanemate kasvatusväärtuste liigitusele (Hämäläinen, 1999, 53) on toetunud mitmed võrdlevad uuringud Soomes, Eestis, Venemaal (Hämäläinen, Kraav, Bizaeva, 2002, 237; Kraav, 2001). Eelpoolmainitud autorite poolt loodud kasvatusväärtuste tüpoloogiale toetun ka mina oma uurimistöös (vt lisa 12).

Paljud uurijad baseeruvad Ronald Ingleharti (1995) väärtuste uurimise põhimõtetele ja metoodikale (Hirsjärvi, 1998; Kalmus, 1999a; Toomere, 2001). Uuriija S. Schwartz, toetudes M. Rokeachile, on välja töötanud 57 üksikväärtust ning eri uurijad on neid grupeerinud erinevatesse väärtusklastritesse, vastavalt oma analüüsi fookusele. Samuti on püütud eristada õppekirjanduses esinevaid traditsioonilisi, modernistlikke ja postmodernistlikke väärtusi⁸⁶.

Schwartz on moodustanud üksikväärtustest indiviidi- ja kultuuritasandi väärtusklastreid, mida võib omakorda paigutada eri väärtustelgedele (Kalmus, 1999a, 19-20). Milton Rokeach (1979) jagab väärtused individuaalseteks ja ühiskondlikeks.

Eesti riiklikes õppekavades (Gümnaasiumi..., 2011; Põhikooli..., 2011; Schihalejev, [2011], 13–17) eristatakse väärtuskasvatases eelnevaga sarnaselt üldinimlike (ausus, hoolivus, aukartus elu vastu, õiglus, inimväärikus, lugupidamine enda ja teiste vastu) ja ühiskondlike (vabadus, demokraatia, austus emakeele ja kultuuri vastu, patriotism, kultuuriline mitmekesisus, sallivus, keskkonna jätkusuutlikkus, õiguspõhisus, solidaarsus, vastutustundlikkus ja sooline võrdõiglikkus) alusväärtusi.

Kasvatustaotlusi määratlevad väärtused võivad eri ajajärkudel ja eri kultuurides muutuda ja neid muutumisi iseloomustab evolutsiooniline ebapüsivus, sest ka ühiskond ja kultuur on pidevas arengus ja muutumises. Nii näiteks mingi õppeaine väljajätmine õppekavast on ühiskondlike väärtuste muutumise tagajärg (Hirsjärvi & Huttunen, 2006, 67). Liialt konservatiivsed väärtused võivad muutuda probleemseks, takistades ühiskonna arengut. Ka teatud liiki väärtuste ülemäärane domineerimine võib mõjutada paljude ühiskonnaliikmete heaolu (Kalmus, 1999a, 7). Mikk (1999, 76) oletab, et õpikute mõju õpilaste väärtushinnangutele võib olla suurem kui õpetaja mõju, sest õpilaste väärtussüsteem on kergesti mõjutatav, sest nad töötavad õpikutega ja trükitud materjalidega suurema osa oma ajast. Toomere (2001, 2547–2548) osutab, et noorukieas väljakujunenud väärtused pole hiljem muutumisaltid, muutused väärtustes nõuavad enam aega kui näiteks

⁸⁶ R. Inglehart rõhutas (1995, 383–384), et kultuurilised, majanduslikud ja poliitilised muutused on omavahel tihedalt seotud ning vaatles moderniseerumise protsessi põhijooni: nihkumine traditsiooniliselt religioosselt autoriteedilt riigi mõjuvõimu ehk ratsionaal-seadusliku autoriteedi suunas. Nähtus puudutab ka käesolevat uurimust, sest ka 19. sajandit iseloomustas moderniseerumisprotsess, mis hakkas pidurduma 20. sajandi keskpaigast alates (Hirsjärvi, 1998, 11). Samas vaatles Inglehart muutusi postmodernismi suunas, näiteks puuduseväärtuste (ingl *Scarcity values*) nihkumist postmodernistlike ehk turvalisuse väärtuste suunas. Postmodernismi ajastut ilmestab subjektiivse heaolu kerkimine väärtushierarhia tippu (rahulolu eluga, positiivsed tunded, esteetilise rahulduse saavutamine).

majandusreformid. Jaan Mikk (2000, 333) rõhutab, et õpikutes varjatult peituvad väärad hoiakud ja suhtumused võivad kahjustada õpilasi kaugelt rohkem kui pelgalt õigekirjavead, sest inimene ei teadvusta, mida ta implitsiitselt tajub. Ta väidab, et kooliõpikute väärtussüsteem kujundab õpilaste tulevikku, seega kogu rahva tulevikku ning avaldab arvamust, et õpikute mõjuga seonduvad küsimused vääriksid diskussiooni lausa meie maa parlamendis, sest väärtuskasvatust peab ta demokraatliku ühiskonna vältimatuks ülesandeks (Mikk, 2000, 15, 98, 333, 335)⁸⁷. Kokkuvõttes võib õpikut vaadelda kui valitsevate ajastuspetsiifiliste väärtuste kandjat ja vahendajat, kuid mis samas ise konstrueerib väärtusi ja identiteete.

Muusikaõpikutes/laulikutes on kõige ilmekamateks väärtuste kandjateks neis sisalduvad laulud, eeskätt aga laulude sõnad. Püüan käesolevas uurimuses kindlaks määrata saksa õppekeele kooli laulu(teksti)des eksplitsiitselt sõnastatud ja implitsiitselt läbikumavaid põhiväärtusi. Püüan kindlaks teha väärtuste hierarhia, mis toob esile teatud ajajärgul valitsenud kasvatuskultuuri ja väljendab kasvatusteadmist.

3.2. ÕPIKU KUI FENOMENI UURIMISEST

3.2.1. Sissevaade uurimise ajalukku

Euroopaliku kooliõpiku teke langeb 16. sajandisse, teenides püüdlust kooli õppetööd efektiivsemalt kujundada. Et kasvatuse ja koolituse sisu ja vormid on ajalooliselt muutuvad ja kujunevad nähtused, on ka kooliõpik läbinud eri arengufaase, olenevalt talle omistatud funktsioonidest (Stein, 1985, 582). Õpik didaktilise meediumina on muutunud õpetajakõitest õppimis- ja tööraamatuks; monofunktsionaalsest pedagoogilisest abivahendist multifunktsionaalseks; juhtivast meediumist ühendmeediumi komponendiks (Stein, 1985).

Staffan Selander (1990, 145) osutab, et Läänes võib suhestada kooliõpiku arengut kahe perioodiga. Neist esimene vältas 16.–17. sajandil, teine hõlmas perioodi 19. sajandi lõpust ja 20. sajandini. Ramus' (1515–1572) õpikud olid ajalooliselt esimesed, milles haridust hakati rohkem seostama teksti ja visuaalse tajumise kui räägitava-kõneldava tegevusega (Selander, 1990, 145). Jan Amos Komenský (Comenius) (1592–1670) kui teadusliku pedagoogika, eriti didaktika rajaja, avaldas 1657. aastal ladinakeelse *Didactica Magna* („Suur didaktika“; selle tšehhikeelne

⁸⁷ Väärtushinnangute õppekavadesse integreerimist selleks teadlikult loodud programmide kaudu pooldab ka Hispaania Cantabria Ülikooli professor Maria Elena Riaño Galán, toetamaks väärtuskasvatuse progressiivset arengut (Riaño Galán, 2009, 47). Ta väidab, et sotsiaalne ja kultuuriline tegelikkus osutab üha süvenevale väärtuste teisenemisele ja ka kadumisele, mis tingib vajaduse läbi viia erinevate kultuuride kooseksisteerimiseks vajalikke universaalseid väärtusi edendavaid projekte.

käsikiri pärineb juba 1632. aastast), milles ta käsitles laste ja noorukite õpetamisprobleeme⁸⁸.

19. sajandi keskel ja sajandi lõpul leidsid aset murrangulised muutused infovahetuses, milles õpik sai oluliseks massikasvatuse instrumendiks. Õpikuis oli infot, mida inimesed teistest allikatest ei leidnud ning millega nad mujal kokku ei puutunud (Selander, 1990, 145). Õpiku sisul oli uudisväärustus ja sel polnud erilisi võistlejaid meedias. Traditsiooniline pedagoogika oli üles ehitatud eeskätt kontrollile info üle, mida valdas kool (Säljö, 2003, 242). Kui senini olid loetavad tekstid olnud religioosse iseloomuga (Lutheri katekismus, Vana ja Uus Testament, Lauluraamat) – neile viidati kirikus ja neid loeti kodus –, siis nüüd ilmusid tekstid, mis olid tundmatud ja käsitlesid „eksootilisi“ nähtusi, mis esitas lugemisoskusele suuremaid nõudmisi.

Kooliõpikute uurimise alal ilmus esialgu valdavalt üksikisikute sisuanalüütilisi töid peamiselt lugemis- ja ajalooramatute kohta. Näiteks püüti vaimuloolise allikmaterjali ja klassikalise hermeneutilise uurimise meetodi baasil luua uurimispraktika, mis ühelt poolt püüdis mõista kooliõpikut kui „ühiskondlike protsesside produkti ja faktorit“ ja teisalt lahendada ka suureneval hulgal meetodilisi probleeme (Hofstetter, 1994, 240). 1970. aastatel muutus kooliraamatute uurimine sotsiaalteaduste osaks. Said alguse laiahaardelised interdistsiplinaarse kontseptsiooniga empiirilised uuringud. 1970. aastate algul vaadeldi näiteks Saksamaal kooliõpikut siiski mitte ainult teadusliku uurimustöö objektina, vaid ka refleksioonina tollasele haridusreformile. Kooliõpiku teadusliku uurimisega on tegelenud instituudid ja ülikoolid mitmetes maades (Austria, Saksamaa, Jaapan, Rootsi, Prantsusmaa) (Johnsen, 1997, 32; Bamberger, 1997, 9–24). Saksamaa Liitvabariigis tekkis mitmeid keskseid uurimisasutusi: Braunschweigis loodud Georg-Eckerti Instituut pani rõhku rahvusvahelisele kooliõpikuuurimisele (kahjuks pole seal teostatud muusikaõpikuuurimisi), Duisburgi Ülikooli juures loodi Kooliõpiku Uurimise Instituut (juhtivateks professoriteks Gerd Stein ja E. Horst Schallenberg). Viljakad uurimisrühmad kujunesid 1980. aastate algul Reutlingeni Pedagoogilises Kõrgkoolis ja Bielefeldi Ülikoolis (Bamberger, 1997, 14–15; Hofstetter, 1994).

1979. aastast alates on teadlaste vahel peetud diskussiooni võimaluste ja piiride küsimuses, et kas õpikute uurimiseks luua erialateaduslik või üldine analüüsiraaster. Leiti, et senised traditsioonilised sisuanalüüsi meetodid on puudulikud ja end ammendanud. Hakati otsima analüüsirastrit, mis oleks multiperspektiivne, mitmedimensiooniline ja hõlmaks õpikut kui tervikut (Hofstetter, 1994, 242).

Massimeedia kiire arengu ja selle üha intensiivsema kooli tungimise tulemusel kerkis 1980. aastatel üha jõulisemalt esile küsimus, kas kooliõpiku kui õppetöö

⁸⁸ Komenský avaldas ka kaks keeleõpikut: 1631. aastal „*Janua linguarum reserata*“ („Keelte avatud uks“), mis ilmus ka Tartus 1648. aastal J. G. Gezeliuse väljaandel; ning 1658. aastal „*Orbis Sensualium Pictus*“ („Meeltega tajutav maailm piltides“), milles ta kasutas lühikesi narratiivseid jutte ja pilte (viimastest ilmus väljaanne Riias 1682. a).

põhimeediumi tsentraalne asend üldse säilib. Kas tänapäeva traditsiooniline õpik sisaldab üldse uudisväärtust? Selander nendib, et mitte, ja väidab, et Rootsis on tänapäeval traditsiooniline kooliõpik lagunenu või lagundatud ja lahustunud, õpikud on asendunud „õppematerjalide süsteemiga“. Erinevalt traditsioonilistest on moodsad õpikud avatud, nad osutavad teistele informatsioonilikele, ja neid peakski arendatama kui teedjuhatavaid instrumente teiste juhendavat iseloomu omavate meediumide seas (Selander, 1990, 145; Bamberger, 1997, 17). Isegi mõistet „õpik“ kohtab õppeplaanides üha harvem (Johnsen, 1997, 26; Selander 1990, 145).

Õpiku-uurimus on asendunud üha rohkem meediauuringutega, haarates kaasa kogu meediapaketi koos arvutiga ning sellest on kujunenud teadlaste rühmatöö, s.t interdistsiplinaarse uurimisorganisatsiooni poolt tehtav töö (Hofstetter, 1994, 241).

Kooliõpiku 400-aastasest ajaloost on seda küll palju teaduslikult uuritud, kuid ikkagi on puudujääke valdkonna nii teoreetilises, empiirilises kui metodoloogilises osas. Pole suudetud välja töötada ühtset ja üldtunnustatud kooliõpikuteooriat, teatakse väga vähe õpiku tegelikust kasutusest nii õppetöös kui väljaspool seda ja puudub uurimiseks usaldusväärsete meetodite kogum (Hofstetter, 1994, 239; Jünger, 2006, 49, 67; Weinbrenner, 1992, 33).

Tänapäevased õpikud, olles osad laiast info-ülekandumise süsteemist, on pedagoogilise uurimisvaldkonnana mõnevõrra unarusse jäetud (Jünger, 2006, 27–28, 67; Mikk, 2000, 23, 333; Mikulic, 2008; Rauch, 1995, 82; Selander, 1990, 148). Selles võib olla süüdi ka õpiku ebakindel tulevikupositsioon. Paratamatult tuleb ju küsida, et kas õpikute kasutus koolis on üldse kasulik, ja seni, kuni sellele pole saadud kindlat vastust, kõheldakse tegemast teaduslike uuringuid alal, mille eksistents pole sanktsioneeritud (Johnsen, 1997, 26). Seetõttu tõdeti ka 2008. aastal Braunschweigis toimunud konverentsil, et õpik kui meedium on viimasel ajal nii erialaavalikkuse kui teaduse poolt väga hooletusse jäetud. Pole ühtki süstemaatilist uurimust kooliraamatute funktsionaalsusest õppetöös, ega selle meediapedagoogilisest tähendusest just tänapäeva vajadustest lähtuvalt. Kooliõpik on justkui *terra incognita* ja mängib elus kõrvalist rolli (Mikulic, 2008). Püsivad küsimused: kas õpik on ikka pedagoogiliselt läbi mõeldud tänapäeva nõuetele vastavalt? Kas on arvestatud õpilase õpitegevuse stiili kui inimese individuaalsuse väljendust? (Liimets, 1999, 44). Missugust infot peaks õpik vahendama, et arvestataks inimest kui tervikut? Selgitamist ootavad küsimused: missugused on õpikule esitatavad ajastuspetsiifilised ootused ja nõudmised (ühiskondlikud, poliitilised, ainedidaktiilsed), kui suured on kooliõpiku kui meediumi potentsiaalsed mõjuteed, missugune on meediapedagoogiline tähendus jm.

Richard Bamberger (1997, 9) on märkinud, et eesmärk on luua rahvusvaheline annoteeritud bibliograafia õpiku-uurimusest, sest praegusel juhul eksisteerib suur hulk uurimusi, mis on ladustatud raamatukogudesse või peidetud perioodilistesse väljaannetesse, ilma et neil töodel oleks mingitki mõju õpikute arendamisele ja kasutusele. Kaasajal võib õpikualaseid käsitusi leida e-ajakirjadest. Nt ajakirjas

Paedagogica Historica leidub eri maade autorite üksikartikleid õpikutest, nagu öeldud, seoses eelkõige (ema)keele, matemaatika ja geograafia õppeainega.

Seniseid kooliõpiku-uurimusi iseloomustades võib kokkuvõtvalt öelda, et domineerivad sisuanalüüsid ning rohkem on sotsioloogiliselt või kultuuriliselt orienteeritud töid. Püsib vajadus rahvusvaheliselt võrdleva kooliõpiku-uurimuse järele, sest senine kooliõpikute uurimine on olnud igal maal spetsiifiline, regionaalne, vähem aga internatsionaalne (Rauch, 1995, 86)⁸⁹. Muusikapedagoogiline õpiku teaduslik uurimine ei erine oluliselt teistest aladest. Järgnevalt vaatlen kooliõpiku teadusliku uurimise praktikat ja traditsioone eri maades.

3.2.2. Saksamaa koolkonna õpiku-uurimisest

3.2.2.1 Bielefeldi projekt

Interdistsiplinaarne uurimisprojekt, mille eestvedajaks oli Peter Weinbrenner, tekkis Bielefeldi ülikooli juures algul õpetajate täienduskoolituskursuse ja seejärel ühise interdistsiplinaarse uurimistöo raames aastatel 1982–1985 (Hofstetter, 1994, 250 jj; Weinbrenner, 1992, 38 jj). Projekti raames tegeleti kooliõpiku sotsiaalteadusliku uurimise dimensioonide väljatöötamisega.

Bielefeldi Ülikoolis väljatöötatud teaduslik kriteeriumide raamistik ehk raster, mis sisaldas kooliõpiku analüüsimiseks vajalikke dimensioone ja kateegooriaid, püüdis täita nõuet, et oleks üks kõikehaarav, teaduslikkusel põhinev ja kooliõpikut kui ühtset tervikut hõlmav kriteeriumiraster. Sealjuures pidi see olema pragmaatiline, õppeainele orienteeritud, primaarselt sisuanalüütiline ja mitmedimensiooniline (Weinbrenner, 1992, 38–39). Pragmaatiline siht tähendas eelkõige vajadust anda praktiseerivale õpetajale kriteeriumid ja otsustusstrateegiad, mis võimaldaksid tal muutuva kooliõpikuturu ja vahelduvate didaktilis-metoodiliste nõuete juures välja selekteerida optimaalseim kooliõpik. Õppeainele orienteeritust silmas pidades seati uurimuses eriti oluliseks erialateaduslike ja ainedidaktiliste dimensioonide läbipõimumist. Bielefeldi projektis oli esiplaanil sisuanalüüs. Eesmärgiks seati käsitleda ja analüüsida kooliõpikut kui ühtset tervikut, mille tunnused ning omadused mõjuksid nii õpetajale kui õpilasele. Mitmedimensioonilisus tähendas, et peeti silmas mitut teaduslikku dimensiooni – nii teadusteooriat, ainedidaktikat, kasvatusteadust, kujundust kui ka iseseisvaid teaduslike referentside süsteeme. Sealjuures rõhutati, et koostatud teaduslik kriteeriumide raamistik peab jääma avatuks (Weinbrenner, 1992, 39). Peter Weinbrenner (1992, 36, 40–50) eristas Bielefeldi projekti juhina kooliõpiku uurimise teoreetilises raamistikus 25 kategooriat, mille ta jaotas viide dimensiooni: 1) teadusteooria, 2) kujundus, 3) eri(ala)teadus, 4) ainedidaktika, 5) kasvatusteadus (vt lisa 8).

⁸⁹ Viimasel ajal on tehtud näiteks rahvusvahelisi võrdlevaid uuringuid õppekavade vallas (Sepp & Ruokonen, 2011).

Lisas 8 toodud dimensioone ja kategooriaid käsitletakse üksikasjalikult kahes väljaandes: Renate Hofstetter (1994, 253–255) esitleb teemat artiklis „Schulbuchanalyse aus methodologischer Sicht – eine Synopse“ („Kooliõpikuanalüüs metoodilisest perspektiivist – kokkuvõtlik ülevaade“) ning Peter Weinbrenner (1992, 42–48) lahkab teemat artiklis „Grundlagen und Methodenprobleme sozialwissenschaftlicher Schulbuchforschung“ („Kooliõpiku teadusliku uurimise põhialused ja meetodiprobleemistik sotsiaalteadustes“). Bielefeldi projekti raames väljatöötatud teoreetiline süsteem teenib tulemusele ja selle sisule orienteeritud kooliõpiku-uurimusi (Weinbrenner, 1992, 38 jj). Uurimistööde jaoks, mis on orienteeritud protsessile ja mõjukesksusele/toimele, peab arendama aga teistsuguseid referentsüsteeme (Weinbrenner, 1992, 40). Lisaks püüti projektis dimensioneerida ka teaduslikku tuumikala ja iseloomustada teaduslikku suhteraamistikku läbi kolme eraldusjoone: eelteaduslik ja teaduslik analüüsivaldkond; objekt-teaduslik ja metateaduslik analüüsivaldkond; üldine ja ainespetsiifiline analüüsivaldkond (vt joonis 3.1):

Eelteaduslikud lähteandmed	Üldised juhendid ja kasutajaabid		
Teaduslik analüüsipiirkond	Objekt-teadused		Metateadus
	Üldine valdkond	Kujundus	
		Kasvatusteadus	
	Aine- ja õppetööspetsiifiline valdkond	Ainedidaktika	
		Eri(ala)teadus	

Joonis 3.1: Teoreetilised suhteraamid kooliõpiku teaduslikuks uurimiseks (Weinbrenner, 1992, 41)

Lahates teaduslikuks uurimiseks valitud meetodite probleemistikku, jõuab Weinbrenner tõdemuseni, et ehkki Bielefeldi uurimisrühm seadis endale eesmärgi hõlmata kooliõpikut uurimisüksusena kui tervikut, pooldab ta tagasivaatavalt üha rohkem seisukohta, et kooliõpiku-uurimine on võimalik tema kompleksuse tõttu siiski osa- ehk partsiaalanalüüsina. Seega tõdeb ta, et ühe uurimisprojekti raames saab kooliõpikut või õpikukomplekti uurida vaid kindlaid *tunnuseid, sisu või funktsioone* arvestades, mitte kui tervikut (Weinbrenner, 1992, 50). Siiski tunnustatakse mitmete uurijate poolt Weinbrenneri teoreetilist suhteraamistikku kui parimat (Bamberger, 1997, 14; Hofstetter, 1994; Johnsen, 1997, 40; Jünger, 2006, 49–50).

3.2.2.2. Reutlingeni analüüsiraaster

Reutlingeni raster on välja kasvanud Martin Rauchi poolt Reutlingeni Pedagoogilises Kõrgkoolis 1983–1985 juhitud uurimisprojektist „Öppevara võrdlev analüüs ja väärtustamine aineõppeks“ (Hofstetter, 1994, 245). See omab pragmaatilist lähte kohta ja on mõeldud kasutamiseks õpetajale ning vastas empiirilise sotsiaaluuringu nõuetele. Reutlingeni analüüsirastri eesmärgiks oli arendada välja kvaliteetne, kõikehõlmav teaduslik kriteeriumideraamistik ning koos sellega viia läbi võrdlev analüüs ja anda ülevaade kõikidest müügil olevatest õpikutest. Adressaatidena peeti silmas nii õpetajaid kui õpikute autoreid. Eeltööna analüüsiti süstemaatiliselt läbi üle 40 õppeotstarbelise analüüsirastri (neist 26 Saksa ja 13 Ameerika tööd) (Hofstetter, 1994, 246). Reutlingeni raster pretendeeris olema nii interdistsiplinaarne kui ka ainespetsiifiline.

Raster koosneb neljast osarastrist. Kolm neist peavad silmas põhikooli aineõppe õppevara (õpilas- ja õpetajakõited, töömapid), neljas on tervikkontseptsiooni silmaspidav üldosa (Hofstetter, 1994, 246). Iga osaraster on liigendatud 9 kategooriasse: 1. bibliograafilised andmed, 2. eesmärgid ja sisu, 3. õppemeetodid, 4. adressaadid, 5. kujundus/vorm, 6. tekst, 7. ülesanded, 8. illustratsioonid, 9. illustratsioonide ja teksti suhe. Kõigil üheksal kategoorial on alaliigid teatud tunnuste järgi (kokku 260). Iga tunnus koosneb ühest või enamast sisuväljendusest. Õpiku erinevate elementide (teksti-, kirja-, pildi-, kujunduselemendi) täielikuks hõlmamiseks peab ka kategooriatesüsteem haarama kõiki relevantseid raamatutunnuseid (Hofstetter, 1994, 247–249). Kõik Reutlingeni rastri arvukate tunnustega sisuväljendused on redutseeritud märksõnadeks (vt lisa 9).

3.2.2.3. Erinevaid tüpoloogiad

Saksa uurija Peter Weinbrenner (1992) pakub välja kooliõpiku-uurimuste tüpoloogia, iseloomustab Bielefeldi teaduslikku uurimismeetodit, lahkab teaduslikuks uurimiseks valitud meetodeid ja peatub kooliõpiku evalvatsiooniprobleemidel. Weinbrenner rõhutab, et kui tavapärastelt mõistetakse kooliõpiku uurimise all tavalist sisuanalüüsi (Weinbrenner, 1992, 34), siis tema eristab siin kolme tüüpi uuringuid:

1. **Protsessile orienteeritud ehk protsessikeskne kooliõpiku uurimine.** Sel puhul on vaatluse all õpiku kuuest faasist koosnev tsükkel: 1) arendamine (autorid ja kirjastused), 2) trükkilubamine ja kinnitamine, 3) turustamine, 4) juurutamine, 5) kasutamine, 6) väljapraakimine ja annulleerimine;
2. **Tulemusele orienteeritud ehk valmisproduktikeskne kooliõpiku uurimine.** Sel puhul käsitletakse kooliõpikut kui õpetusmeediumi ja kui visuaalse kommunikatsiooni vahendit (Weinbrenner, 1992, 35). Nimetatud tüüpi uuringud võrdlevad ja analüüsivad kooliraamatute sisu ja kujundust, lähtuvalt väljatöötatud dimensioonidest ja kategooriatest (Hofstetter, 1994, 250; Weinbrenner, 1992);

3. **Mõjukeskne ehk retseptisiooniuurimus**, milles on huviobjektiks kooliõpiku toime/mõju nii õpilastele ja õpetajatele kui ka avalikkusele (Weinbrenner, 1992, 37). Antud juhul on tegemist kooliõpiku kui sotsialiseerimisfaktori uurimisega ning laiemas mõttes tähendab see meedia-, kommunikatsiooni- ja retseptisiooniuurimist.

Uurimustüüpe kokkuvõtvalt kommenteerides tõdeb Weinbrenner (1992, 35–36), et saksakeelses kultuuriruumis on enamik uurimusi kontsentreerunud just uurimistüübile nr 2. Defitsiit valitseb esimese ja kolmanda uurimistüübi alal. Pääaegu kõik senini läbiviidud kooliõpiku teaduslikud uurimused toetuvad uurimistöö kompleksuse tõttu ainult kooliõpikuanalüüsi osaspektidele, käsitledes vaid teemaspetsiifilisi küsimusteasetusi (Weinbrenner, 1992, 39).

Saksa uurija Martin Rauch (1995, 77–79), üks Reutlingeni rastri autoritest, on välja pakkunud oma uurimuste tüpoloogia, mille väljatöötamine tulenes vajadusest kogu olemasolevat asjaomast kirjandust hallata. Rauch kritiseerib, et sageli vaadeldakse teaduslikku uurimistööd ühedimensioonilisena, mis viib aga dihhotoomsete mõistepaarideni nagu eesmärgivaba baasuuring ja rakenduslik (eesmärgiga seotud) uuring jt. Rauch (1995, 77) ei pea samas õigeks seisukohta, nagu oleksid baasuuringud olulisemad kui rakenduslikud uuringud.

Martin Rauch (1995, 78–81) vaatlleb kooliõpikute teaduslikke uuringuid viies dimensioonis:

I dimensioon: Perspektiivid, mis on mõistetav orientatsioonina ehk väljavaatena, millesse on koondatud kas teooriat kujundavad või praktikat vaatlevad uurimused ja mis jagunevad omakorda traditsioonilisteks ja innovatiivseteks. Traditsiooniline uurimus on tegelikku seisundit kirjeldav ja innovatiivne uurimus hindab omakorda uusi meetodeid ja lähtekohti.

II dimensioon: Kehtivusala, milles Rauch vaatlleb uuringut kui a) rahvusvahelist, b) rahvuslikku, c) regionaalset, d) lokaalset, e) üht paika käsitlevat.

Rauch leiab, et senini on domineerinud lokaalsed ja regionaalsed uurimused.

III dimensioon: Teostumiskontekst, milles on eristatavad

- **avastamiskontekst**, millega seoses võidakse lähtuda: a) õppe-eesmärkidest kui baasist õppeplaanide ja kooliõpikute jaoks, b) terviklikust kooliõpikukontseptsioonist seoses aineõpetuse jaoks esitatud õppetöö kontseptsiooniga;
- **rekonstruktsioonikontekst**, mille puhul uurija kas allikauuringute kaudu või tegelikele kasutajatele toetudes rekonstrueerib kooliraamatute kasutamise praktika. Uurija selgitab välja viisi, kuidas erinevatel epohhidel õpikuid on tõesse rakendatud;
- **põhjendamise kontekst**, mille puhul uurija küsib eelkõige õpetaja õpikukasutuse põhialuste järele. Kuidas põhjendavad õpetajad õpikute

rakendamist õppetöös? Millest tuleneb, et ehkki õpikuid trükitakse kirjastuste poolt palju, kasutavad õpetajad neid peamiselt vaid õppetöö ettevalmistamisel?

- **arenguprotsessi kontekst**, kui uurija püüab välja selgitada uute kooliraamatutega seoses arenguprotsesse. Näiteks kerkivad küsimused: kas õpikuid kirjutatakse eranditult ajastu survele vms?
- **evalvatsioonivormid**, mis tähendab, et uurija teeb kokkuvõtteid uute kooliõpikute hindamisest praktikas.

IV dimensioon: Teadusteoreetilised positsioonid, mille raames võib eraldada järgmisi uurimusi:

- humanitaarteaduslikud/vaimuteaduslikud;
- empiirilised-kogemuslikud;
- (ühiskonna)kriitilisele teooriale orienteeritud.

Saksamaal domineerib õpikute teaduslikul uurimisel humanitaarteaduslik positsioon. Eriti arvukalt on mingi teatud aspekti uuringutega seotud sisuanalüüsi, oluliselt vähem on aga uuritud õpiku rakendusvaldkonda, s.t uute õpikute kasutusulatust õppetöös (Jünger, 2006, 51, 58; Rauch, 1995, 80, 88);

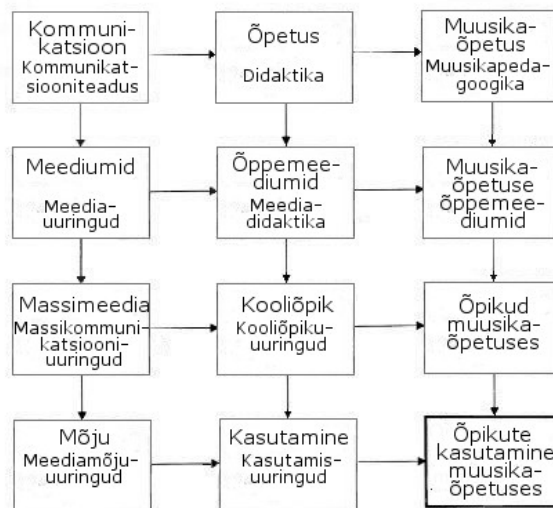
V dimensioon: Uurimismeetodid. Kõigi arvukate kättesaadavate meetodite seast toob Rauch välja järgmised:

- primaarsed ja sekundaarsed teaduslikud uurimistööd. Neist viimastes teostatakse uurimust üksnes kirjanduse põhjal;
- ristlõikelised ja pikilõikelised uurimused. Esimestes uuritakse võrdlevalt näiteks ühe õppeaine kõiki õpikukontseptsioone teatud kooliastmes, teises aga kooliõpikute muutumisi teatud ajaperioodil;
- (rahvusvaheliselt) võrdlevad ja mittevõrdlevad teaduslikud uurimused.

Rauch (1995, 81–83) on käsitlenud valdkondade kaupa ka kooliõpiku uurimise arengut Saksamaal, analüüsides sel eesmärgil üle 30 töö. Ta jõuab järeldusele, et suurem osa avaldatud uurimustest kujutavad endast nn aspektiuuringuid, milles mingi väljavalitud teema puhul uuritakse selle olemasolu või puudumist. Rohkem on uuritud õppeaineid nagu saksa keel, poliitika ja religiooniõpetus, vähem bioloogiat, keemiat ja muusikat. Rauch osutab, et hariduspoliitiliselt pole Saksamaal hetkel ühtki institutsiooni, kus süstemaatiliselt ja reeglipäraselt võrdlevalt uuritaks õppekirjandust nii õppeaineti, -valdkonniti, koolitüüpide ja -astmete kaupa (seega nii inter- kui transdistsiplinaarselt). Valitseb ebakindlus otsustustes seoses koolile muretsetavate õppematerjalidega (Rauch, 1995, 82).

Rauch (1995, 88) mõnab, et silmas pidades õpikule õppetöös omistatavat suurt tähendust, jääb lahtiseks küsimus, kas sellist tähendust omab õpik ka faktiliselt ehk tegelikus elus.

Rauchi poolt püstitatud küsimusele annab vastuse Hans Jünger (2006) kooliõpiku kasutamispädevusele orienteeritud doktoriväitekiris „*Schulbücher im Musikunterricht?*“ („Kooliraamatud muusikaõpetuses?“). Jüngeris doktoritöö käsitleb kooliõpiku funktsioone ja kasutust tänapäeva üldhariduskoolide muusikaõpetuses Saksamaal Hamburgis ja ta tõestab, et muusikatunnis kasutamiseks ettenähtud õpiku osatähtsus tegelikus koolitöös on väga väike⁹⁰. Õppetööd vaatleb Jünger (2006, 27) inimestevahelise kommunikatsiooni erijuhtumina, millest tuleneb kahedimensiooniline kategooriate väli. Ruumiliselt (vt joonis 3.2) on need kategooriad korraldatud nii, et vasakul ülal paiknevad suurima üldistusastmega ja paremal all suurima spetsialiseerumisastmega kategooriad. Jooniselt näeme, et vastavate distsipliinide ja uurimisväljade kategooriad on järjestatud nii, et ilmnevad uurimise jaoks olulised abi- ja taustteadused (Jünger, 2006, 28). Nendeks on: kommunikatsiooniteadus, didaktika ning muusikapedagoogika, eriti muusikadidaktika.

Joonis 3.2: Muusikaõpiku kasutusuuringu süstemaatiline liigitus (Jünger, 2006, 28)

H. Jünger (2006, 68) vaatleb oma kavandatud kooliõpikuteoorias kooliõpikut eelkõige kommunikatsiooniteaduse vaatevinklist: õppemeediumina, informatsioonisüsteemina ja ühendmeediumina. Jünger (2006, 35) esitleb tuntud kommunikatsiooniskeemi, mille keskmes on info, mida saatja edastab. Sealjuures

⁹⁰ Muusikaõpetajate seas läbiviidud ankeetküsitluse (n=670) tulemusena selgus, et Hamburgis ei kasuta 75% muusikaõpetajaist õpikut üldse ja nende muusikatundide osa, milles õpik mingilgi määral kasutusele tuleb, on maksimaalselt 4% (Jünger, 2006, 118). Tulemustest selgus veel, et 87% õpikut mittekasutavatest õpetajaist ei soovi seda teha ka tulevikus.

vaadeldakse autoreid ja kirjastajaid kui informatsiooniläkitajaid; riiklikku koolijärelvalvet ja õpetajaid ning õpikuid kui info vahendajaid, ja õpikuga töötavaid õpilasi, samuti õpikuid uurivat pedagoogikateadust ning avalikkust kui vastuvõtjaid.

Jünger on väga olulisena rõhutanud õppeprotsessis kommunikatsiooni osatähtsust. On ju ajaloolistes arenguprotsessides otsustav olnud inimestevaheline kommunikatsioon ja interaktsioon, mille käigus luuakse ka sotsiokultuurilisi ressursse ja milles loodud ressurssidel on ka võimalus edasi areneda (Säljö, 2003, 22). Kuid paratamatult meenutab saatja ja vastuvõtjaga kommunikatsiooniprotsess kui kujutus õppimisest juhtimis- ehk ülekandemetafoori, mille puhul teadmisi käsitatakse tegelikkuse tõese kujutisena, indiviidi passiivse vastuvõtjana ja hilisema reprodutseerijana, mitte aga aktiivse osalejana sotsiaalsetes praktikates (Jünger, 2006, 31; Säljö, 2003, 26). Kuigi Jünger (2006, 34, 35) osutab ka arvukatele klassikalise kommunikatsiooniskeemi edasiarendustele, jääb siiski mõnevõrra tahaplaanile kultuurikeskkonna tähtsusele viitamine. Siiski tuleks just sotsiokultuuriliste kogemuste rõhutamist pidada õppimise ja arengu eelduseks (Säljö, 2003, 255). Ehkki kooliõpik on ka kultuurilise tunnetuse kommunikatsioonivorm, ei sea ma oma käesolevas uurimuses esikohale kommunikatsiooni.

Hans Jünger (2006, 49–52) toetub oma uurimuses eelnimetatud kahele uurijale – Peter Weinbrennerile (1992) ja Martin Rauchile (1995). Üldisest kooliraamatute teadusliku uurimise peavoolust erinevad Hans Jüngeride ideed selle poolest, et ta on orienteeritud protsessile, mitte aga valmisproduktile (Jünger, 2006, 51).

3.2.2.4. Teaduslike kriteeriumide raamistike rakendusvõimalusest muusikaõppekirjanduse uurimisel

Bielefeldi ja Reutlingeni ulatuslike uurimisprojektide raames väljatöötatud teaduslike kriteeriumide raamistike põhialustele toetudes teeb Renate Hofstetter (1994, 255–258) katset kanda vastavaid dimensioone ja kategooriaid üle ka muusikale kui õppeainele. Hofstetter (1994, 255) nendib, et teadlaste seas peetakse tähtsamaks luua esmalt üldine kriteeriumide raamistik, mida peaks seejärel korrigeerima läbi eriainespetsiifilise rastri. Kontsentratsioon vaid ainespetsiifilisele rastrile võib luua ohu, et õpiku kvaliteeti hinnatakse ainult selle järgi, mil määral ta vastab erialateaduse kriteeriumidele, seejuures jättes hooletusse pedagoogilised, täpsemini didaktilised vaatenurgad. Reutlingeni rastri autorid lahendasid ainespetsiifilise ning üldise rastri vahekorra probleemi nii, et lisasid arvukalt tunnuseid, mis on üldiselt rakendatavad, kuid mis samas kordavad ja karakteriseerivad ka tunnuseid spetsiaalselt konkreetse aineõpetuse jaoks. Seesama probleem tekkis Bielefeldi projektis eelkõige dimensioonide nagu „eri(ala)teadus“, „ainedidaktika“ ja „kasvatusteadus“ piiritlemisel (Hofstetter, 1994, 256).

Bielefeldi projektist soovib Hofstetter (1994, 256) muutmatuna üle võtta dimensioonides „kujundus“ ja „kasvatusteadus“ asetsevad kategooriad. Muusikapedagoogika seostamisel naaberteadustega nõuavad aga dimensioonid „teadusteooria“ (metateooria), „eri(ala)teadus“ ja „ainedidaktika“ edasist arutelu,

sest läbimõtlemist vajavad järgmised kategooriad ja nende üksikelemendid/küsimused (vt lisa 8):

- Teadusteooria dimensioonis kategooria „ideoloogiad“ 1.5;
- Eri(ala)teaduse dimensioonis kategooriad „erialaline õigsus“ (3.1), „aktuaalne teaduslik diskussioonitasand ja paradigmatade vahetus“ (nt auditiivne kommunikatsioon – laulude laulmine – muusitseerimine klassikoosluses...) (3.2); „vaieldavus“, nt erinevad käsitused massimeedia, popmuusika, videoklipi jm teemadel (3.3);
- Ainedidaktika dimensioonis kategooria „struktureerimine ja järjestamine“, nt kergemalt raskemale (4.3); (Hofstetter, 1994, 256).

Mõlema uurimisprojekti (s.t Bielefeldi ja Reutlingeni) arvukate aspektide konkreetset ülekandmist muusikaõppekirjanduse uurimisele Hofstetter eesmärgiks ei sea, kuid mõningaid soovitusi ta siiski annab. Näiteks soovitab ta teistele kooliainetele ja -astmetele üle kanda Reutlingeni rastrist eriti hästi diferentseeritud kategooriad nagu „bibliograafilised andmed“, „kujundus“, „illustratsioonid“ ja „illustratsioonide ja teksti vahekord“ ja nende alakategooriaid. Hofstetter (1994, 256) osutab aga, et tunnuseid „adressaadid“, „tekst“ ja „ülesanded“ on vaja diferentseerida. Ainespetsiifiliselt peaks käsitlema tunnuseid „eesmärgid ja sisu“ ja „õppemeetodid“, millele tuleks lisada muusikadidaktiline ja -teaduslik sisuväljendus. Neid nõuandeid järgin käesolevas töös oma mõõteinstrumenti väljatöötamisel ka mina.

3.2.3. Põhjamaade koolkondade õpiku-uurimisest

Rootsi uurijad Staffan Selander (1990, 149) ja Roger Säljö (2003, 238) näevad õpikus erilist institutsiooniliselt suunatud, determineeritud ja produtseeritud tekstižanri. Selander visandab järgmised teoreetilised printsiibid kooliõpiku teaduslikuks analüüsiks (Selander, 1990, 18, 143–144, 146):

- 1) väljaspool meie taju eksisteerib objektiivne maailm;
- 2) kooliõpikud on selle objektiivse maailma sotsiaalselt määratletud rekonstruktsioonid;
- 3) kooliõpik on põhiliselt suunatud/juhitud mingi institutsiooni (näiteks kasvatussüsteemi või ideoloogilise võimuaparaadi) poolt;
- 4) kooliõpik on struktureeritud, vastamaks institutsionaalselt määratletud vajadustele, omades niisiis oma sisemist struktuuri;
- 5) kooliõpikut on võimalik analüütiliselt taassuunata (ingl *reframe*), nii et oleks võimalik leida seoseid kooliõpiku teksti ja sellest väljaspool asuva maailma vahel ning kooliõpiku ja teiste (teaduslike) tekstide vahel. Seega on võimalik analüüsida paradigmaatilist mõttelaadi (seletusviise jne), mida kooliõpik või õpikute kompleks sisaldab (vrd Selander, 1990, 143–144).

Selander peab õpiku puhul eesmärgiks ja funktsiooniks sobituda institutsiooniga, mida nimetatakse haridus (*education*). Selanderi eesmärgiks on jõuda õpikule aluseks oleva paradigmaatilise mõtlemise mõistmiseni (leida erinevad mõttemustrid). Ta pakub välja, et õpiku puhul võib analüüsida teksti ja pildimaterjali, fokuseerides tähelepanu eelkõige: 1) faktide ja teemade selektsioonile (muutused teemade valikul, põhifaktide allesjäämine), 2) kirjutamise stiilile ja kompositsioonile (kas sisaldavad voolavaid ja narratiivseid või lühikesi, objektiivseid väiteid) (Selander, 1990, 148), 3) kogneemi (väikseim teadmiste ühik) ja seletuste kombinatsioonile (Selander, 1990, 146). Vaadeldes, kuidas on koostatud kogneemide kett, võime me avastada mõned ajalooliselt olulised mõtted, mis on teksti sees. Selander jõuab järeldusele, et viis, kuidas õpikud on kirjutatud, juhib selle ajastu mõistmiseni, millal õpikud on kirjutatud. Ta soovib kooliõpiku uurimisel kindlaks teha taustandmed, s.t sotsiaalsed ja poliitilised tegurid ning majandussüsteemi, milles kool, õppeaine, õppekava jne toona asetses. Ta mõistab õpikuanalüüsi kui teksti ja pildianalüüsi, seega vaid valmisproduktikeskset ehk tulemusele suunatud kooliõpiku uurimist (Selander, 1990, 147).

Õpikut peab spetsiifiliseks tekstižanriks ka Rootsi uurija Roger Säljö (2003, 238), kes käsitleb õppimist eelkõige sotsiokultuurilise nähtusena ja rõhutab, et õpiku levitamisel on mänginud kesksel rolli kool kui haridusinstituut. Säljö (samas, 241) leiab, et mõistmisprobleemid tekivad suurel määral koolis domineeriva eripärase kommunikatsioonivormi tõttu. Säljö toob välja õpiku erijooned ehk karakteristikud, mis ilmestavad küsimusi, kuidas formaalhariduses tähendust omandatakse ja omistatakse⁹¹.

Kokkuvõtvalt võib rootsi uurijate puhul välja tuua, et nad näevad õpikus spetsiifilist institutsiooniliselt suunatud tekstižanri, mis on determineeritud (haridus)instituutide poolt.

Rootsi uurija Håkan Andersson (1982, 102) vaatleb õpikuid ja õppevahendeid eelkõige ajaloolises perspektiivis, käsitledes neid pedagoogika ajaloo uurimise objektina. Ta (1982, 104) otsib vastust küsimusele, mis võib olla üldse ajendiks õppevahendite ajaloo uurimisele ja vaatleb õpikuid erinevatest dimensioonidest lähtudes:

- õpik raamatu(aja)looliselt. Sel puhul vaadeldakse õpikut (kooliliteratuuri) osana kogu epohhi kirjandusest;

⁹¹ Säljö järgi suunab õpik õppimist institutsionaalse definitsiooni kohaselt, tükeldades terviku osadeks vastavalt erilisele kommunikatiivsele traditsioonile (hästituntut kirjeldatakse ta koostisosade kaudu). Õpilase ülesandeks on omandada info enam-vähem kirjapandud kujul, seega saab tihti õppimise eesmärgiks teksti reprodutseerimine. Õpikus esituslaad on abstraktnen ja kirjutatud tavaliselt passiivis, raskestitajutavalt ja kontekstualiseeritult (Säljö, 2003, 239). Õpikus kirjeldatakse tavaliselt, kuidas *miski on*, termineid ja mõisteid defineeritakse tihti üksteise kaudu. Tekstis on väga eriline kõnepruuk, puuduvad „mina arvan“ vormelid, pole isiklikku perspektiivi või huvide väljendust. Õpik on ise säärase keskkonna saadus ning loob ka õppimise tingimused. Õpilase ülesandeks on omandada kirjapandud info ehk paberil väljendatud fakt enam-vähem algsel kujul. Seega on suund pigem teksti kui niisuguse formaalsele äraõppimisele, mitte sisule.

- õpik haridusajalooliselt (õpetamisajalooliselt). Sel juhul on huviobjektiks analüüsida õpiku funktsioone õpetamisprotsessis, lähtudes hariduse sisust, didaktilisest ja metodoloogilisest vaatepunktist;
- õpik teadusajaloolisest aspektist. Sel puhul uuritakse, kuidas õpik kajastab vastava teaduse hetketaset;
- õpik ideoloogiliselt. Sel juhul püütakse kirjeldada ja mõista õpiku mõju õpilasele.

Anderssoni klassifikatsiooni on suhtunud kriitiliselt laste ja noorte arengupsühholoogiasse puutuva dimensiooni puudumise tõttu. Kokkuvõttes nendib Andersson (1982), et kõik eelnimetatud dimensioonid on komplekselt sõltuvad nii üksteisest kui üleüldisest süsteemist.

Norra uurija Egil Børre Johnseni (1997) põhjalikku õpikualast uurimust võib pidada ka rahvusvahelise võrgustiku koostöök, sest sellele on osutanud kaasabi paljud, sealhulgas ka saksa uurijad. (Bamberger, 1997, 10; Johnsen, 1997, 27; Rauch, 1995, 9, 15). Maailma sadat kõige olulisemat õpiku-uurimust hõlmav teave on süstematiseeritud, interpreteeritud ja antud ka soovitusi edaspidiseks. Töö kannab pealkirja „*In the Kaleidoscope*“ („Kaleidoskoobis“), mis on sihilikult valitud piltlik võrdkujude õpiku-uurimustest. Mänguajana kasutatava torukujulise optikariista abil on võimalik vaadelda vahelduvaid kirevaid kujundeid, mis tekitas uurijal assotsiatsiooni õpikute ja tekstide asendist küllaltki suletud koolisüsteemis, mida võidakse mõjutada suvaliselt (poliitiliselt, kasvatuslikult, meetoodiliselt jne) (Johnsen, 1997, 28). Kool kui süsteem on igaveses liikumises ja isegi sama meetodi rakendamisel pole tulemus järgmisel korral enam sama (Johnsen, 1997, 29). Käsitatud on palju õppeaineid, haridusastmeid, koolitüüpe, õppesisusid, külluslikust õpisisuainete ja andmete seast on püütud välja selekteerida tüüpilist mustrit (Rauch, 1995, 87). Johnsen rõhutab, et uurimused peaks olema interdistsiplinaarsed, sageli ongi seostatud distsipliin nagu lingvistika, pedagoogika, filosoofia, ajalugu, sotsioloogia ja psühholoogia (Johnsen, 1997, 25). Johnsen (1997, 31) liigitab eri maade õpiku-uurimused orienteerituiks kas protsessile, kasutusele või produktile. Esimeses käsitletakse õpikut kui nn „elutsükli“ kuni õpilase lauale jõudmiseni. Seega protsessi, mis hõlmab õpiku kontseptsioonide kujunemist, koostamist, väljaandmist, heakskiitu, turundust, valikut ja levitamist. Teise uurimistüübi all lähenetakse õpikule kui põhilisele õpetaja ja õpilase poolt õppetöös kasutatud instrumendile. Viimase uurimistüübi juures nähakse õpikut produktina, mis edastab infot. Õpikute uuringutes domineerivad valmisproduktile orienteeritud sisuanalüüsid, millel on pikad traditsioonid (samal, 31). Vähem on uuritud õpiku kasutust klassiruumis ning seda, kuidas õpilased loevad ja kasutavad õpikuid (olemasolevad tööd kõnelevad õpiku küsitavast tõhususest).

Johnsen nendib, et on uurimusi, mis osutavad õpikule kui spetsiifilisele žanrile ja vajadus oleks otsustavalt läbi mõelda õpiku tekstiline vorm, mis on jäänud aastakümneteks muutumatuks (Johnsen, 1997, 33). Ta toob ebakõlana välja, et

kooliõpikuid võetakse seeriatootmisse enne, kui neid praktikas läbi on katsetatud, mis on teiste toodete puhul mõeldamatu. Johnsen tõstab esile Peter Weinbrenneri õpikute uurimise dimensioonide ja kategooriate teoreetilise süsteemi kui parima ja kõikehõlmavama (Johnsen, 1997, 40). Autor rõhutab, et kategooriate moodustamisel ei piisa, kui autor vaid nendib, kuidas ta uurib, vaid oluline on ka selgitada, et miks.

Soome uurija Katri-Helena Rautiainen (2003) käsitleb oma doktoritöös laulutunni struktuuri, vaadeldes seda läbi Soome õpetajaseminarides ja algkoolides lauluõpetusmeetodite edendajate Aksel Törnuddi (1874–1923) ja Wilho Siukose (1885–1941) muusikapedagoogilise tegevuse. Uurimus põhineb analüütilis-ajaloolisel meetodil ja liitub ühelt poolt kasvatus ajaloo ning teiselt poolt seminaride ja rahvakoolide lauluõpetuse uurimisega ühiskondlikus kontekstis (Rautiainen, 2003, 102). Uurimus on iseloomult nii idee- kui haridusajalooline. Silmas pidades ideeajaloolist lähtekohta, uuritakse ühiskonnas antud ajahetkel ilmnevaid ideevoolusid, mis võisid mõjutada koolide arengut, õppeplaanide, meetodite, õpikuid, suhteid õppeprotsessis jms (Rautiainen, 2003, 102). Arvukate ideesuundade käsitlemise lihtsustamiseks eristab Rautiainen nn vana ja uut kooli. Haridusajaloolist lähtekohta silmas pidades uurib Rautiainen lauluõpetuse metoodilisi suundi, laulutunni kulgu ja õpperaamatuid 19. sajandi lõpust kuni 1940. aastateni. Uurimuse tarvis lõi autor analüüsimalli, mis moodustas ühe osa analüütilis-ajaloolisest meetodist ja mille abil oli eesmärgiks selgitada nn uue kooli ilmingute esindatust muusikaõpetajate Aksel Törnuddi ja Vilho Siukose ainedidaktikas ja praktilises töös. Analüüsimall põhines viiel dimensioonil: 1) lapsestuhhologia, 2) iseseisvus, 3) töökool, 4) sotsiaalsus, 5) hoidumine šabloonsusest (Rautiainen, 2003, Abstract, 104). Nn vanale koolile oli omane õpetajakesksusele ja kindlale mudelile ehk formaalastmete (sm *muodolliset asteet*: nt selgitus, assotsiatsioon, süsteem, meetod) põhinev õpetusmeetod (Rautiainen, 2003, 103). Nn vana kooli iseloomulike joontena nähakse apertseptsiooni, huvi äratamist, intellektuaalsust ehk intellektuaalse kasvatus pidamist kõige tähtsamaks, kõlbelisuse kujunemist ja vaatlus-õpetust. Euroopast ja Ameerikast lähtunud nn uut kooli pooldavad pedagoogid respektierisid ka mitmeid vana kooli põhimõtteid, mistõttu vana ja uue kooli kasvatusideed elasid palju aastakümneid kõrvuti.

Rautiainen (2003, 49) esitab tabeli lauluõpetusmeetoditest aastatel 1880–1930, millest nähtub, et soomekeelsetes koolides kasutati 19. sajandi lõpukümnenditel laulude õppimisel intervallimeetodit ja rootsikeelsetes koolides Chev  numbrimeetodit. Uurimistulemustest selgub aga, et 19.–20. sajandi vahetusel võeti kasutusele mudellaulumeetod (ilmus palju sellel põhinevaid õpikuid), mistõttu laulutunni sisemine ja väline ehitus muutus kardinaalselt. Kui 19. sajandil koosnes laulmistund põhiliselt kolmest osast: koraalide, noodikirja ja ilmalike laulude õppimisest, siis 20. sajandi algul muutus laulutunni tüüpskeem astme- ja mudelharjutuste osas (teooria, mudelmeetod⁹² ja lauluõppimine). 20. sajandi alguses

⁹² Mudelmeetod lähtus põhimõttest, et astmiku iga helikõrguse parema ja puhtama intoneerimise tarvis oli koostatud 2–6st helist koosnev meloodiateema ehk mall (Rautiainen, 2003, 51).

levisid Soomes A. Törnuddi mudellaulule põhinevad õpikud. 1920–30. aastatel asendusid Soome õpetajaseminarides muusikaõpikud aga uue kooli ideid järgivate Siukose õpikutega, milles mudellaulust oli loobutud (Rautiainen, 2003). Analüütilis-ajaloolise meetodi osapiirkonnaks oligi Törnuddi ja Siukose laulmisõpikute analüüs, mida uuriti Håkan Anderssoni liigendusele toetudes haridusajaloolisest (õpetusajaloolisest) ja ideoloogilisest aspektist, keskendudes eriti laulude valiku kriteeriumidele.

3.2.4. Eesti ja muud koolkonnad õpiku-uurimisest

Ida-Euroopa on silma paistnud aktiivsusega õpiku-uurimuste alal, millede temaatika hõlmab õpiku sobivust õpilasele, õpiku arendamist, kasutust ja mõju (Bamberger, 1997, 10). Eesti uurijad, eesotsas rahvusvaheliselt tunnustatud õpiku-uurija Jaan Mikuga, on tegelenud kvaliteetse õpiku karakteristikute väljatöötamisega. Kasutades eeskujuna paljusid ameerika uurimusi õpiku loetavuse (*readability*) alal (Bamberger, 1997, 12), määratleb Mikk õpikute kvaliteedi karakteristikuteks sisu, teksti mõistetavuse, struktureerituse, harjutuste olemasolu, õpilase mõtlemise arendamise, huvitavuse ning ülesanded, illustratsioonid ja küsimused enesekontrolliks (Mikk, 2000, 20–22). Seega õpik on Miku järgi hea siis, kui selle sisu on valitud õppe-eesmärkidest lähtuvalt ja on vastavuses õppekavaga; kui tekst on mõistetav, loetav, arusaadav, huvitav, tänu millele on võimalik täita õppe-eesmärke; on hästi struktureeritud; sisaldab harjutusi, mitmesuguseid küsimusi, juhendeid; arendab õpilase mõtlemist, sest sisaldab probleeme, vasturääkivusi, teaduslikke avastusi ja on mitmeperspektiiviline; hästi valitud illustratsioonid teevad õpiku köitvaks ja huvitavaks; sisaldavad küsimusi, probleeme ja teste enesekontrolliks. Jaan Mikul (2000) on olnud eesmärgiks selgitada välja nende karakteristikute optimaalsed arvulised suurused⁹³. Siiski arvan, et siin absolutiseeritakse arvu, väites, et kõik on mõõdetav ja arvudes väljendatav, et omandatud teadmiste hulka on suhteliselt kerge mõõta ning seda hinnatakse koolis kõige sagedamini (vrd Mikk, 1999, 74). Toon siinkohal paralleeliks Rootsi teadlase Staffan Selanderi uurimuse, mis rõhutab, et ajalooliselt on õpik olnud eeltingimuseks, mõõtmaks saavutusi (mitte teadmisi). Selander (1990, 146) nendib, et on koostatud objektiivseid ja kontekstivabu teste selleks, et mõõta, kui palju fakte või probleemide lahendusi õpilased suudavad reprodutseerida.

⁹³ Taolised uurimused olid populaarsed Ameerikas, kus nn õpikute loetavuse liikumine (*readability movement*) tekkis juba 1920. aastatel ja sellel oli suur mõju uuringutele. Õpikuteksti raskuse üle tekkis ühiskonnas elav debatt. Uurimused tõestasid, et mida kergem tekst, seda paremini saadakse loetavast aru ja ühtlasi paranevad õpitulemused. Välja töötati rohkem kui 100 valemit tekstiraskuse määramiseks (lause pikkus, raskus, sõnade sagedus, abstraktsuse tase, tehniliste terminite arv jms), mida kirjastajad, konkureerides üksteisega, hakkasid õpikute lihtsustamiseks kasutama. Paraku hakati varsti loetavuse uuringute tulemusel ilmunud lihtsustatud õpikuid süüdistama Ameerika koolihariduse allakäigus (Bamberger, 1997, 12). Siiski jätkusid 1990. aastatel debadid õpiku raskusastme üle, sest 30% õpikutest olid õpilastele rasked. USA teadlane Katharine Kennedy (2000, 2005, 2007) on vaadelnud mitmes artiklis aga Saksamaa kooliõpikute (emakeel, religiooniõpetus) sisu ja neis kajastuvaid väärtusi 20. sajandi alguskümnenditel.

Mikk sedastab ühe klassi jaoks erineva tasemega õpikute vajadust, kuna õpilased on verbaalsetelt võimetelt väga erinevad (Mikk, 2000, 239–241, 250). Ta (2000, 23, 333) sedastab, et palju rohkem peaks olema pööratud riigipoolselt tähelepanu õpiku kvaliteedile, millest sõltub kasvatusressursside tõhusus ja kasvatus taseme edenemine. Ta on käsitlenud õppekirjandust kui väärtuste kujundajat (Mikk, 1999).

Urve Läänemets eritleb õpikute kvaliteedi hindamisel kaheksat üldist pedagoogilist kriteeriumi kui sobivaid kõigile õpikuile, ning kaht ainespetsiifilist kriteeriumi (vt tabelis 3.2 kursiivkirjas) ning jagab need kvaliteedikarakteristikud omakorda kolme gruppi: õppesisu valiku, selle teostatavuse ning esitamise aspekt (Läänemets, 1991, 29–31). Läänemets rõhutab, et kriteeriumide hulk on avatud, neid võib lisada või ära jätta, sõltuvalt hindamise eesmärkidest (Läänemets, 1991, 31).

Veronika Kalmus on kooliõpikudiskursusi uurinud sotsioloogi pilguga väärtuskasvatuse seisukohalt pidevalt muutuvast ühiskonnas. Kogu aabitsaanalüüsi mõistab ta kui ühiskonna analüüsi ja ühiskonnakriitika osa (Kalmus, 1999b, 24). Neis uurimustes on selgitatud teatud väärtuste esinemissagedust aabitsates indiviidi tasandil. Kalmus on käsitlenud ka õppekirjanduses esinevate väärtuste uurimise metoodikat (Kalmus, 1999a). Artiklis õpikudiskursuse teoreetilisest taustast (Kalmus, 2000, 206) on õpiku analüüsiks kasutatud raamistikku, mis lähtub põhiliselt Selanderi (1990, 143–144) püstitatud eeldustest.

Tallinna Ülikooli uurijad Helin Puksand ja Krista Kerge (2012) on analüüsinud õpikuteksti raskusastet kirjaoskuse eakohase omandamise kontekstis. Uuritud on lingvistilise tekstianalüüsi meetodil ja õpikuteksti parameetritena on vaadeldud õpiku raskusastet, formaalsusastet, nominaalsust, teksti leksikaalset tihedust ja mõttekulu kiirust ning sõnavara. Käsitletud on teiste õppeainete seas ka põhikooli muusikaõpikuid.

Airi Liimets (2009c, 301–315) vaatleb muusikaõpikut kui kultuurimärki, rõhutades, et õpik kui tekst on vaadeldav semiootiliste ruumide süsteemina. Ta peatub hea muusikaõpiku kvaliteedikategooriatel ja annab samaaegselt ka hea õpiku karakteristikata (Liimets, 2009c, 303). Head õpikut iseloomustab Liimetsa järgi isiksuse arengukeskus, süstematiseeritus, integratiivse teadmise sisaldus, noorsoo huvidele vastavus, mitmekesisus, elava konstruktivistliku õppimise võimalus. Õpik ei tohiks olla ainekeskne, vaid koostatud, süstematiseerides teadmist muusikaliste mõtlemiskultuuride, -viiside eristuse alusel. Vältida tuleks neutraalsust taotlevat konstateerivat esitusviisi, mis eeldab implitsiitselt mälutööd ja võimalikult täpset reprodutseerimist. Õpikutekst peaks esitama mõtteid probleemset, suunama mõtlema, arutlema, analüüsima, sünteesima, avastama, otsima, ise konstrueerima, modelleerima. Õppemeetoditena tuleneks öeldust improviseerimine, projektmeetod ja muud aktiivõppe meetodid, vähem aga frontaalset õppetööd, õpetajapoolset nn objektiivset informatsiooni vahendavat monoloogit.

Tabel 3.2: Pedagoogilised ja ainespetsiifilised kriteeriumid õpikute kvaliteedi hindamisel (Härm, 2010, 16–17; Läänemets, 1991, 32)

Õppesisu valiku aspekt	Õppesisu teostatavuse aspekt	Õppesisu esitamise aspekt
Õpiku sisu vastavus riiklikule õppe- ja ainekavale, õpetamise eesmärkidele	Tekst peab olema arusaadav, eakohane, arvesse võtma õpilase eelnevaid teadmisi ja üldist arengut.	Õpiku sisu peab arendama õpilase iseseisva töötamise oskust ning sisaldama õpijuhiseid, õppimisstrateegiad.
Õppesisu peab vastama õpilase personaalsetele motivatsioonilistele kvaliteetidele, tema vajadustele, ootustele ja tulevikutaotlustele	Iga õppetunni maht olgu optimaalne	Õppematerjali esituse metodoloogiline presentatsioon, ehkki igal ainel on oma spetsiifilised õppemeetodid, peab materjal olema üldiselt arusaadavalt esitatud
Õppesisu relevantsus õpilase kultuurilisele kontekstile ja elustiilile		Õpiku funktsionaalne kujundus. Tekst peab olema loogiliselt struktureeritud, osadeks jagatud ja kujundus, tabelid, illustatsioonid (nn valge ruum) peavad õppimist soodustama
Õppesisu juures tuleb arvestada kasvatus(teadus)likke suundumusi, inimlikke väärtusi, eetilisi norme,		
<i>Ainespetsiifiline: Õppesisu kaasaegsus, täpsus, adekvaatsus tänapäevastele keelenormidele</i>		
<i>Ainespetsiifiline: valitud õppesisu funktsionaalsus, s.t vastavus õpilase ootustele ja vajadustele</i>		

Muusikaalasest õppekirjandusest kui ühiskonna väärtuste edasikandjast Eestis ja Soomes lähikümnenditel on kirjutanud magistritöö Tatjana Lindeberg (2007).

Viimasel ajal on seoses globaliseeruva maailma ja rahvusliku identiteedi küsimustega teostatud õpikute uurimusi mitmekultuurilisuse vaatenurgast lähtudes, kusjuures on käsitletud ka muusikaõpikuid (Maltseva-Zamkovaja, Muldma, Mürsepp, 2006; Mürsepp, 2009)⁹⁴. 2009. aastal toimunud rahvusvahelisel EASi

⁹⁴ Esimeses ülal osutatud uurimuses on vaatluse all mina-meie suhted, kooskõla globaliseeruva maailma probleemidega, sallivus, rahvuslik identiteet ja teiste rahvaste vaimulaad, esteetiline kogemus, rahvapärilisus, muusika *versus* maailmamuusika, nende vahekord, rahvuslik ja maailmamudel, teiste kultuuride tundmine. Rõhutatakse vajadust kasvatada tolerantsust ja lugupidamist alates esimesest klassist. Mare Mürsepp on käsitlenud õpikute sisu tähtsust muust

(ingl *European Association for Music in Schools*) ja ISME (*International Society for Music Education*) konverentsil „Muusika koolis ja väljaspool kooli“ oli üheks alavaldkonnaks ka muusikaõppekirjandus ja muusikaõpetus kui kultuurisümbol. Seal esitleti õpiku-uurimusi Türgist ja Eestist (Kaloyoncu & Uçar, 2009; 2011; Ernits, 2009a; 2011).

Suund rahvusvahelisele koopereerumisele, multikultuurilisusele nõuab uusi uurimismetoodikaid. Šveitsi teadlane Stefanie Stadler Elmer (2000) väidab, et laulmine on enkultuuratsiooniprotsessi tagajärg ja tavanotatsioon on Lääne-Euroopa pärane.

Prantsusmaal on palju tegeldud protsessikeskse õpiku-uurimusega ehk õpiku n-ö elufaasidega (teke, kirjastamine), mis eristub teistest maadest, kus domineerib valdavalt valmisproduktikeskne uurimus. Prantsusmaa paistab silma ka korraliku õpikuteajaloo olemasoluga, kuna on registreeritud kõik õpikud alates 1789. aastast (Bamberger, 1997; Rauch, 1995). Uuriija Bamberger (1997, 16) on väitnud, et Inglismaa puhul ei saa üllataval kombel rääkida süstemaatilise õpiku-uurimuse olemasolust. Leidsin ajakirjast *Music Education Research* (ilmub aastast 1999) Inglismaa uurijailt vaid ühe artikli. Douglas P. Newton ja Lynn D. Newton (2006) on analüüsinud algkoolide õpikuid (16) kui abivahendeid algaja muusikaõpetaja igapäevatoos ja järeldanud kriitiliselt, et õpikud ei aita edendada õpilastes loomingulist mõtlemist, ettekandelist külge jm. Patricia Digón Reguiero (2000) on vaadelnud Hispaania koolides kasutatavaid muusikaõpikuid soolisest aspektist, käsitledes probleemi, kuivõrd on esindatud ja kuidas kajastatakse naisheliloojaid. Madalmaades on esiplaanil õpimeediumide kvaliteediuringud, ka õpikute arendamine, juurutamine, väärtustamine, kuid 80% uurijate kasutatud kirjandusest toetuvad oma maa uurijatele, sest allikad pole ingliskeelsed (Bamberger, 1997).

3.2.5. Kokkuvõte õpiku-uurimustest

Toetudes uuritud materjalidele võib täheldada, et Prantsusmaal on valdav protsessikeskne uurimus, Saksamaal on keskseks olnud õpiku-uurimuse teooria ja dimensioonide ja kategooriate raamistiku väljatöötamine, Inglismaal ei tegelda süstemaatilise õpiku-uurimusega (vt Bamberger, 1997, 16). Saksa uurijail on olnud eesmärgiks süsteemsus, lähtumine multiperspektiivilisest ja polüdimensioonilisest kooliõpiku-uurimusest. On juhitud eelkõige eesmärgist välja töötada teoreetilised alused. Silmapaistvaim on Peter Weinbrenneri dimensioonide ja kategooriate teoreetiline raamistik. Põhjamaade uurijaid iseloomustab ajalooline vaade õpikule (Selander, Andersson, Rautiainen). Ka ennast paigutan ma eeskätt Põhjamaade uurijate hulka oma ajaloolise lähenemisnurga tõttu. Tuleb silmas

kultuurist pärinevate laste jaoks ning analüüsinud väärtusi võrdlevalt kirjanduse, ajaloo- ja muusikaõpikutes kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodil. Õpikute põhiteksi, selgitavate lisade, ülesannete ja muude sisuelementide vaatlemisel tuletas ta uurimiseks neli kategooriat: mina-pilt, tekstide algupära, teemad „teistest“ ja rahvuste nimetamine. Kahjuks on uurimise all olnud vaid kaks 21. sajandil ilmunud 5. klassi muusikaõpikut (Mürsepp, 2009, 124).

pidada, et Põhjamaade seas eristub eriti Rootsi koolkond (Selander, Säljö), kus vaadeldakse õpikut eelkõige erilise tekstižanrina.

Koolkondlikult ühiseid jooni võib välja lugeda Ameerika, Eesti, Madalmaade koolkondades, kus on aktuaalsed olnud teksti loetavuse ja eakohasuse probleematika. Kvaliteetse õpiku küsimustega ning väärtuste uurimisega on tegelenud eriti Eesti ja ka Madalmaade uurijad. Ühine seisukoht, et õpik olgu kui tulevikule avatud semiootiline ruum – on Eesti (Liimets, 2009c), Austria (Schläbitz, 2009) ja Rootsi (Selander, 1990) uurijail. Tahet välja töötada ühist rahvusvahelist bibliograafilist nimestikku on üles näidanud Norra ja Austria. Paljud teadlased on rõhutanud vajadust uurida õpikut interdistsiplinaarselt (Liimets, 2009c; Johnsen, 1997; Schläbitz, 2009; Weinbrenner, 1992).

4. SAKSAKEELNE MUUSIKAÕPPEKIRJANDUS EESTIS AASTATEL 1860–1914: EMPIIRILINE UURIMUS

4.1. KÄESOLEVA ÕPIKU-UURIMISE LÄHTEPRINTSIIBID JA METOODIKA

Empiirilise uurimistöö objektiks on muusikaõppekirjandus ja -õpetus ühenduses õppeainega „Laulmine“ (sks *Gesang, Singen*) ehk laulmisõpetus saksa õppekeelega koolides Eesti alal aastatel 1860–1914. Kogu tööd läbib põhiline metodoloogiline mõtlemisviis on sotsiokultuuriline, mis hõlmab ka konstruktivistlikku, fenomenoloogilist ja hermeneutilist lähenemisviisi – s.t lähtutakse eeldusest, et vastastikku seotud mõjuväljades eksisteerivad nii kasvatustegelikkuse eksplitsiitne kui implitsiitne aspekt. Sotsiokultuuriline mõtlemine on ühtaegu ka semiootiline mõtlemine, mis tähendab, et nii kooliõpik kui ka vastav kultuurilis-ajalooline ruumaeg on vaadeldavad märkidena – kooliõpikus peegeldub teatud sümbolite kaudu ajastule iseloomulik ruumaeg ja vastupidi.

Uurimismetodoloogia toetub kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete meetodite kombineeritud kasutamisele, eesmärgiks on triangulatsioon (vrd Niglas, 2004, 35, 160). Mitmemeetodiline lähenemine (ingl *multimethod design*) võimaldas koguda andmeid erineval viisil ning saada nõnda parimat võimalikku ülevaadet uuritavast nähtusest.

Üheks põhiliseks uurimismeetodiks antud töös on dokumendianalüüs – ajastuspetsiifilise ruumaja saksa õppekeelega haridusasutuste dokumentide ja mitmesuguste pedagoogilist kogemust kajastavate kirjandusallikate analüüs. Lauluvara analüüsimisel kasutan kvantitatiivset uurimismeetodit ning kvalitatiivset summeerivat sisuanalüüsi, saadud andmete tõlgendamisel aga ennekõike hermeneutilist meetodit.

4.1.1. Uurimuse teoreetiline orientatsioon ja eesmärgid

Toetun teoreetilises plaanis peaaegselt Weinbrenneri (1992), Hofstetteri (1994) ja Rauchi (1995) töödele. Uurimus on: 1) valmisproduktikeskne uurimus, sest käsitlen koolis reaalselt kasutusel olnud õpikuid; 2) primaarselt sisuanalüütiline uurimus, mida iseloomustab polüdimensionaalsus. Võtan arvesse kujundust, aine- ja õpikudidaktikat, kasvatusteadust ja mõningal määral metateooriana ka teadus- ja tunnetusteooriat, lauluvara ja kasvatusväärtusi; 3) mitmeperspektiiviline, sest lähtun:

a) empiirilis-analüütilisest perspektiivist. Empiirilise kooliõpikuanalüüsiga tahan haarata ajajärgule representatiivset sisu võimalikult täielikult (jälgida eksplitsiitset aspekti õpikuis);

b) hermeneutilis-analüütilisest perspektiivist. Kasutades uurimistulemuste tõlgendamisel hermeneutilist meetodit, püüan selgitada õpikuis implitsiitselt väljenduvat aspekti;

c) kriitilisest uurimisperspektiivist. Püüan tuvastada puudusi, siiski niivõrd, kui võrd saab mingeid ajaloolisi ilminguid üldse puudusteks pidada, sest õpikud on dialektilises suhtes oma spetsiifilise ruumajaga, milles nad on valminud ning rakendunud ning milles on valitsenud oma hinnangud, seisukohad ja ideoloogiad;

d) praktilisest perspektiivist. Väljaselgitatud teadmised võivad tulla kasuks nii õpetajatele õppemeetodite ja -võtete mitmekesistamisel, samuti õpivahendite ja muusikapedagoogika ajalugu puudutavate käsikirjade koostamisel.

Uurimuse kehtivuspiirkond on Rauchile (1995, 78) tuginedes regionaalne, sest piirdun Tartu õpperingkonna Eesti ala ehk Liivimaa kubermangu Eesti osa ja Eestimaa kubermanguga. Sealjuures on uurimisel ka rahvusvaheline mõõde, sest uurimisteema haarab osavaldkonnana Saksamaalt pärit õpikuid ja pedagoogilist kirjandust.

Teadusteoreetilistelt positsioonidelt lähtun nii empiirilise-analüütiliselt kui humanitaarteaduslikult positsioonilt (hermeneutiline meetod).

Väärtuste uurimisel toetun rahvusvahelise uurijaterühma (Hämäläinen, Kraav, Bizaeva, 2002) töödele ja võtan arvesse ka Eesti uurijate (Kalmus, 1999a, 2000; Mikk, 2000) seisukohti. Püüan uurida kooliõpikut võimalikult terviklikult, ehkki teadvustan, et õpiku kompleksuse tõttu ei suuda ma üksikuurijana hõlmata kõiki aspekte (vrd Weinbrenner, 1992, 51).

Empiirilisele uurimistööle seatud uurimisküsimusteks on:

1) Millised laulikuid ja muusikaõpikuid kasutati vaadeldaval ajavahemikul saksa õppekeelegraafikates koolides?;

2) Missugused olid kasutuselolnud laulike ja muusikaõpikute kesksed tunnused kui neid analüüsida ja võrrelda omavahel päritolumaade lõikes, jälgides sealjuures viit aspekti: a) Bibliograafilised andmed; b) Kujundus; c) Õppeaine sisu ja valitsev teadmiskäsitlus; d) Õppeaine sisu vahendamine ehk didaktiline kultuur ja õppimiskäsitlus; e) Lauuluvara ning kasvatusväärtused laulutekstides;

Kui esimeses ja teises peatükis leidis teoreetilisel käsitlemisel probleem, kuidas mõjutab ajastuspetsiifiline ühiskondlik ja sotsiaalkultuuriline tegelikkus laulmisõpetust ning missuguseid impulsse saadi Saksamaal, eelkõige Preisi muusikakasvatusest, siis empiirilises osas on eesmärgiks: 3) selgitada ajastuspetsiifilise ja sotsiaalkultuurilise tegelikkuse mõju lauluvara valikule. Kas need mõjud väljenduvad ka laulude muusikalistes tunnustes ning väärtustunnustes?;

4) Missuguseid tänapäeva kasvatusteaduses oluliseks peetavaid ideid, kontseptsioone ja käsitlusi võib leida baltisaksa muusikaõpikutest. Selgitan, kas on täheldatav teatud mõtlemiskultuuri jätkuvus läbi aegade.

4.1.2. Valimite koostamise põhimõtted

Käesoleva uurimuse valimi moodustavad aastatel 1860–1914 Liivimaa Eesti osa ja Eestimaa kubermangu saksa õppekeele koolides kasutatud laulikud ja muusikaõpikud ehk muusikaalane kirjandus laulmistunnis. Valimi koostamisel seadsin kriteeriumiks, et see koosneks ainult neist väljaandeist, mille faktiline kasutus on tõestatud kas siis arhiivi- või kirjandusallikate põhjal.

Siinpuhul on seega tegemist optimaalse kompromissvalimiga, sest uurimise alla tulevad üksnes need laulikud, mille kasutuse kohta õnnestus süstemaatilise otsingu tulemusel arhiividokumentidest ja kirjandusallikatest teavet saada. Materjali kogumisel said takistavateks asjaoludeks: 1) vastava kooli dokumendifondi puudumine Eesti ajalooarhiivis; 2) dokumendifondis olevais säilikus teabe puudumine muusikakirjanduse kohta; 3) leitud allikat polnud võimalik *de visu* kätte saada, sest Eesti raamatukogudes trüki puudus või Saksamaa raamatukogudes oli kataloogisedelile märgitud „*Kriegsverlust*“ („Sõjakaotus“); 4) trükisel oli harulduse staatus, mis ei lubanud mingit paljundusvõimalust (ka mitte digikoopia tegemist). Seetõttu õnnestus *de visu* hankida ja uurimise alla võtta kokku 27 laulikut ja muusikaõpikut, mis olid saksa õppekeele koolides Eesti alal kasutusel. Vaatlen erinevatel ajaperioodidel kasutusel olnud muusikaõppekirjandust õpilase seisukohalt tervikkogumina kui ajastuspetsiifilise ruumaja arengukeskkonda tollases kasvatustegelikkuses.

Koolide valimisse kuuluvad luteri usu alg- ja keskkoolid andvad koolid linnades. Kuna valdav osa eraelementaarkoole paiknesid Tartus (75%) ja Tallinnas (62,2%) (Elango jt, 2010, 137), siis nende linnade koolidel on valimis suurem osa ja neid linnu käsitletuna suurlinnadena. Väikelinnade alla kuuluvad Pärnu, Kuressaare, Rakvere, Põltsamaa, Haapsalu, Viljandi, Võru ja Valga. Käsitlemata jäävad Narva koolid, sest need kuulusid Peterburi õpperingkonna alla. Kasutatud muusikaõppekirjanduse kohta on andmeid saadud 67 koolist. Koolide dokumendifonde on mul aga läbi töötatud märksa rohkem, ent kahjuks tuuakse neis soovitud infot harva välja.

Uurimuse ajaline periodiseering. Kasutan liigendusviisina ajalist ehk kronoloogilist järjestust, mis on tänapäeva ajaloolisele uurimusele tavapärane ajalisuse mõõde. Jagasin kogu vaadeldava ajavahemiku kolmeks perioodiks (1860–1886, 1887–1905 ja 1906–1914) vastavalt poliitilistele sündmustele ja radikaalsematele muutustele ühiskonnas, mis oluliselt mõjutasid ka koolide elu (vt ptk 1.2). Esimesel perioodil oli sakslastel juhtpositsioon hariduses, teisele perioodile vajutasid pitseri venestuslikud koolireformid ja viimasele oli iseloomulik saksakeelse õppe taastamine ja koolide taasavamine.

4.1.3. Uurimisvahendid

Olen koostanud analüüsimudeli, toetudes põhiliselt Bielefeldi ja Reutlingeni teaduslike dimensioonide ja kriteeriumide raamistikule (Hofstetter, 1994; Rauch, 1995; Weinbrenner, 1992), samuti kasutanud teiste uurijate ideid ja kontseptsioone

(Andersson, 1982; Johnsen, 1997; Jünger, 2006; Liimets, 2009a, 2009c; Mikk, 2000; Rautiainen, 2003).

Eelnimetatud metodoloogiline lähenemisviis – sotsiokultuuriline – on teoreetiliseks aluseks minu poolt sünteesitud õppekirjanduse analüüsimise teoreetilisele kavandile (vt tabel 4.1).

Tabel 4.1: Õppekirjanduse analüüsimise teoreetiline kavand

Õppekirjandus (Meediatüüp)	Kasvatustegelikkuse komponendid	
	Eksplitsiitne aspekt	Implitsiitne aspekt
Muusikaõpik, laulik, kasvatusalane käsiraamat õpetajale	1. Õppeaine ehk hariduse sisu ehk mida õpitakse (õppeplaanid ja õpikud)	Teadmiskäsitlus sotsiokultuurilises tegelikkuses
	2. Kuidas õpitakse ja õpetatakse: kuidas hariduse sisu vahendatakse – s.t ainedidaktiline aspekt; missugused muusikadidaktilised kontseptsioonid, õppemeetodid on kasutusel	Õppimiskäsitlus
	3. Sõnastatud kasvatuse eesmärgid, kasvatusväärtused laulutekstides, normatiivsed hoiakud, veendumused	Inimesekäsitlus

Selle kohaselt võivad kooliõpiku uurimise kaudu tulla ilmsiks kasvatustegelikkuse nii eksplitsiitne aspekt kui implitsiitne aspekt. Eksplitsiitsete aspektide uurimine võimaldab saada andmete üldistamiste ja interpretatsioonide teel jälile ajastut iseloomustavale teadmises-, õppimis- ja inimesekäsitusele. Töö raames vaatlen kasvatustegelikkuse eksplitsiitsetest komponentidest õppeaine sisu, ainedidaktilist aspekti ja sõnastatud kasvatusväärtusi. Püüan tõlgenduste kaudu jõuda domineeriva teadmises- ning õppimiskäsitluseni ning laulutekstides peituvate kasvatusväärtuste kaudu inimesekäsitluseni.

Nagu öeldud, ei pretendeeri käesolev töö inimesekäsituse igakülgele tõlgendamisele, sest üksikasjaliselt jäävad käsitlemata õpetaja ja õpilane kui tervikisiksused, nendele esitatavad nõuded ja kvaliteedid, mis kõik paisutaksid antud töö liialt mahukaks.

Eelnevale tuginedes töötasin välja analüüsimalli muusikaõpikute ja laulikute analüüsimiseks, mis koosneb viiest dimensioonist ja 56 kategooriast (vt tabel 4.2). Analüüsimalli üksikelemendid ja vastavad tõlgenduskomponendid on esitatud lisa 10.

Tabel 4.2: Lauliku/õpiku dimensioonid ja kategooriad analüüsimall

Dimensioonid	Kategooriad
I. Bibliograafilised andmed	B1. Õppekirjanduse tüüp
	B2. Ilmumisaasta
	B3. Ilmumiskoht
	B4. Formaat
	B5. Maht, lehekülgede arv
	B6. Koostaja (päritolu, rahvus)
	B7. Koostaja elukutse
II. Kujundus	K1. Kiri
	K2. Värvid
	K3. Illustratsioonide paiknemine
	K4. Illustratsioonide liik
	K5. Illustratsioonide funktsioonid
	K6. Illustratsioonide seotus tekstiga
	K7. Illustratsioonide raskusaste
	K8. Illustratsioonide stiil
III. Õppeaine (ja hariduse) sisu	Muusikaõpiku/lauliku sisuelemendid: Õ1. Eessõna Õ2. Sisukord Õ3. Põhitekst Õ4. Selgitavad lisad Õ5. Ülesanded
	Õppesisu materjal (teemad ja alateemad): Õ6. Laulud Õ7. Hääleharjutused Õ8. Noodi- ja rütmiõpetus Õ9. Helikõrgus- ja vältussuhteid arendavad ülesanded tavanotatsioonis Õ10. Ülesanded alternatiivses noodikirjas (numbrisüsteemis) Õ11. Muusikalugu ja muusika kuulamine Õ12. Pillimäng Õ13. Muusikaline liikumine Õ14. Loovusülesanded
	Õ15. Sisu vastavus õpetamise eesmärkidele, tollasele õppeleaanile
	Õ16. Sisuväljendus. Ütluste informatsioonisisu (muusikaõpikutes)
	Õ17. Teadmise eksplitsiitne aspekt
	Õ18. Millele seoses ainevaldkonnaga keskendutakse
	Õ19. Teksti valiku sihipärasus
	Õ20. Teksti valiku mitmekesisus
	Õ21. Teksti eakohasus
	Õ22. Teksti mono- või mitmekultuurilisus
	Õ23. Teksti sisu perspektiivilisus
	Õ24. Teadmise probleemsete määr

Dimensioonid	Kategooriad
IV. Õppeaine sisu vahendamine. Aine- ja õpikudidaktika	D1. Põhirõhk õppimisel
	D2. Didaktilised kultuurid ja (mõtlemis)mudelid
	D3. Üldised õppemeetodid
	D4. Õpiku/lauliku kontseptuaalne struktuur
	D5. Eesmärgi sõnastatus
	D6. Didaktilised funktsioonid
	D7. Metoodiliste funktsioonide kajastumine
	D8. Spetsiifilised õppemeetodid
	D9. Domineeriv laulu õppimise meetod
	D10. Noodikiri
	D11. Domineeriv kommunikatsiooni- ja interaktsioonivorm
	D12. Erialaline õigsus
	D13. Probleemide ja vaidlusküsimuste kajastatus
	D14. Õpikäsitlus
	D15. Kasvatusteaduslikud paradigmad
V. Lauluvara	L1. Lauluvaliku kriteeriumid
	L2. Laulude sisukorda kandmise viis

Dimensiooni „Lauluvara“ analüüsikategooriad (20 tunnust) on esitatud lisas 11.

Kasvatuse väärtused. Kasvatuse väärtuste analüüsimise eesmärgiks oli välja selgitada eelkõige õpikutes sisalduvate väärtuste hierarhia, et kindlaks teha väljaande koostaja ja selle kaudu teatavas mõttes kogu ühiskonna väärtusmaailm. Neid õpikutes sisalduvaid väärtusi võib pidada ka ajastut iseloomustavateks normatiivsete hoiakute väljendusteks. Väärtuste analüüsimise aluseks on eeskätt muusikaõpikutes ja laulikutes sisalduvate laulude (N=2330) sõnad oma semantikaga. Siinse optimaalse kompromissvalimiga laulikute laulutekstides püüdsin fikseerida nii eksplitsiitselt sõnastatud kui implitsiitselt läbikumavaid kasvatuse väärtusi õppeprotsessis. Tuginesin rahvusvahelise töögrupi (eelkõige Juha Hämäläise) väljatöötatud klassifikatsioonile (Hämäläinen, 1999; Hämäläinen, Kraav, Bizaeva, 2002, 40–56), mida siiski ise ka modifitseerisin, arvestades ajastuspetsiifilist ruumaega (vt lisa 12). Sotsiaalsed ja ühiskondlikud (kuigi eesti keeles on need mõisted sünonüümid) väärtused moodustavad eeskujuks olnud klassifikatsioonis erinevad väärtusvaldkonnad. Sotsiaalsete kasvatuse väärtuste all peetakse silmas eelkõige inimeste omavahelisi suhteid, ühiskondlike väärtuste alla paigutusid inimeste suhted ühiskonnaga laiemalt (vt lisa 12).

4.1.4. Andmestiku kogumisest

Teavet kogusin mitmesugustest arhiividokumentidest ja asjaomastest trükistest, publitsistikast: õppeplaanid ja aineprogrammid, aastaaruanded, õpikute eessõnad, seadused, ametlikud korraldused, kasvatuse alased kirjutised, monograafiad jne. Õpikute faktilise kasutuse tegin kindlaks loetletud materjali realselt läbi töötades. Kogusin infot ja allikmaterjale ajavahemikul 2007–2011:

a) Eesti raamatukogudest ja arhiividest: Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu, Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu Baltika ja haruldaste raamatute kogu, Tartu Ülikooli raamatukogu, Eesti Rahvusraamatukogu. Põhiliseks arhivaalide läbitöötamise kohaks sai Eesti Ajalooarhiiv (151 säilikut). Lisaks on käesolevas uurimuses kasutatud arhiivdokumente ka teistest arhiividest ja muuseumidest, nagu Teatri- ja Muusikamuuseum ning Tallinna Linnaarhiiv.

b) Saksamaa raamatukogudest: Heidelbergi Ülikooli raamatukogus (12.07.2008), Preisi Kultuuriväärtuste Fondi Berliini Riigiraamatukogus, (*Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz*), kus viibisin 13.–21.03.2010 ja 01.–04.02.2011, Hamburgi Ülikooli raamatukogus (*Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg*) (10.11.2011). 2011. aasta kevadel, suvel ja sügisel saabusid tellitud digitaalkoopiad CD-l või paber kandjal Berliini Riigiraamatukogu muusikaosakonnast, Regensburgi Piiskoplikust Keskraamatust (*Bischöfliche Zentralbibliothek zu Regensburg*), Hamburgi Ülikooli raamatukogust. Trükiseid otsisin ka erinevatest kataloogidest elektrooniliste otsingumootorite (nt *Online-Katalog StaBiKat*, *Academic Search Complete (EBSCO)*, *Taylor & Francis Online*) kaudu, samuti antikvariaatidest üle kogu maailma. Kogutud andmetest koostas ülevaatlikud tabelid.

4.1.5. Andmetöötamise põhimõtted ja kasutatud meetodid

Kasutasin töös statistilise andmetöötamise paketti SPSS 14.0 (*Statistical Package for Social Sciences*) (Niglas, 2008). Rakendasin andmete analüüsimisel nii kirjeldava (esitlusmeetoditena sagedustabelid ja diagrammid), üldistava (*T-test* ja χ^2 -test) kui mitmemõõtmelise statistika (faktoranalüüs) meetodeid ning tunnustevaheliste seoste uurimiseks korrelatsioonanalüüsi. Analüüsimalli nelja esimese dimensiooni kategooriate ning üksikelementide kodeeringud on esitatud lisas 10. Lauluvarast ülevaate saamiseks moodustasin kodeerimissüsteemi, mille tunnused ja koodid on antud lisas 11. Sisestasin 27 lauliku laule puudutava info, kokku 2330 laulu. Iga rida andmelehel vastab selles programmis ühele objektile, antud töös ühele laulule. Iga veerg vastab laulude kohta kogutud konkreetsele tunnusele⁹⁵. Operatsionaliseerimisel tuginesin oma magistritöös väljatöötatud vastavale põhimõttele (vt Ernits, 2005)⁹⁶.

Kasvatuseväärtustest moodustasin binaarsed tunnused ja määrasin võimalikeks väärtusteks ei /jah (1/2) ning fikseerisin kõigis lauludes esmaselt tajutava ning selgelt tunnetatava kasvatuseväärtuse (üks või mitu). Muutujakogumiks on Balti

⁹⁵ Kuna töö põhisuunitlus on muusikapedagoogiline ning kasvatusteaduslik ning üheks põhieesmärgiks oli analüüsida teatud sotsiaalkultuurilises tegelikkuses kooliõpikut kui võimalikku nii väärtuselist kui didaktilist arengukeskkonda, on muusikalisi tunnuseid analüüsitud selektiivselt ning mõningad spetsiifilised muusikateooria valdkonda kuuluvad parameetrid (nagu laulude täpne vormiline, meloodiline, harmooniline organisatsioon) on teadlikult uurimise alt välja jäetud.

⁹⁶ Ernits, T. (2005). Voldemar Tamman – Eesti koolilauluvara kujundaja ja muusikaõpetuse meetoodika arendaja. M. Kirme (Juhend.), K. Niglas (IT-konsult.) [Magistritöö]. Tallinn: Tallinna Ülikool, Muusika osakond.

kubermangudes ja Saksamaal väljaantud õpikute kasvatusväärtused. Erinevate fenomenide vahel seoste uurimiseks kasutasin korrelatsioonanalüüsi. Tunnustevaheliste seoste tugevuse esitamiseks koostasid korrelatsioonimaatriksid. Selles oli algselt kolm näitajat: Pearsoni korrelatsioonikordaja r , olulisustõenäosuse näitaja p (*Sig 2-tailed*) ja objektide arv N . Et korrelatsioonimaatriks oleks esitletav ühel lehel, eemaldasid kaks viimast näitajat. Statistiliselt olulised seosed on korrelatsioonimaatriksis tähistatud kahe tärniga olulisuse nivool $\alpha=0,01$ ja ühe tärniga olulisuse nivool $\alpha=0,05$.

Keskoolide laulikute lauludest tegin faktoranalüüsi perioodi 1860–1886 kohta. Selle faktormudeli kui terviku kirjeldusvõimeks kujunes 69,2%, teiste ajaperioodide juures osutus faktorite kirjeldusvõime protsentuaalselt hajuvamaks.

Kvalitatiivseteks analüüsimeetoditeks on dokumendianalüüs ning kvalitatiivne summeeriv sisuanalüüs (Laherand, 2008, 290). Summeeriva sisuanalüüsi puhul rakendasid tarkvaraprogrammi NVivo 9 ning eelkõige sõna- ja tekstipäringut (*Word Frequency Query*, ja *Text Search Query*). Summeeriv sisuanalüüs tähendab teatud sõnade või muude sisuüksuste leidmist tekstist, nende arvu kindlaksmääramist, eesmärgiga mõista sõnade vm sisu kontekstiliselt kasutamist. Summeerivat sisuanalüüsi kasutasid kindla sisuelemendi otsimiseks laulutekstidest järgneva skeemi järgi: 1) sõnavormi sagedus tekstis, 2) sisuelemendi konteksti otsimine tekstist, 3) sisu kirjeldamine/tõlgendamine. Määrasid märksõnad uurimistulemuste põhjal. Toetusid sealjuures ka oma interpretatsioonile, hinnangule ja kogemusele tekstide lugemisel.

Valiidsuse tagamiseks lisasid andmetabelite juurde täpse arhiiviallikaviite. Kasutasid mitmedimensioonilist ja mitmeperspektiivilist vaadet uurimisobjektile, rakendasid kombineeritud uuringudisaini. Andmete kogumisel ja tekstide analüüsimisel kasutasid ühtset meetodilist alust. Reliaabluse tagamiseks kogusid andmeid nii suurlinnade kui väikelinnade haridusasutustest, nii alg- kui ka keskoolide muusikaõppekirjandusest. Uurimuses oli probleemiks mõistevaliidsus teemavaldkondade ja elusituatsioonide puhul nende mõistete komplitseerituse tõttu, mistõttu on nende liigitus tinglik (Hämäläinen, 1999). Kasvatusväärtuste analüüsiosa reliaabluse tagamiseks kasutasid eksperthinnanguid.

4.1.6. Eksperthinnangud laulutekstides peituvatele kasvatusväärtustele

Küsisid ekspertanalüüse kümne laulu õppesisu kasvatuslike väärtuste kohta. Eksperthinnangus (vt lisa 13a) kasutatavate laulude valimi leidmiseks toimus süstemaatiline valik loendist ($N=2330$) kindla fikseeritud sammu tagant, valikusse pääses iga 225. laul, kusjuures esimeseks sammuks määrati juhuslikkuse printsiibil nr 5. Kolm eksperti (Tartu Ülikooli haridus- ja sotsiaalteaduskonna saksa keele lektor, üldhariduskooli saksa keele õpetaja ning Eesti Maaülikooli dotsent) fikseerisid kümnes laulus esineva esmaselt tajutava, selgelt tunnetatava kasvatusväärtuse (üks või mitu). Võrdlesid χ^2 -testiga protsentarve, s.t ekspertide protsente lauludes esinenud kasvatusväärtustest ja kogutabeli (minu fikseeritud) protsente kasvatusväärtustest. Selgus, et statistiliselt oluline erinevus 38

üksikväärtustunnuse hulgast esines ainult ühel, nimelt „ühiskondliku positsiooni saavutamine“ ($p=0,002$) (vt lisa 13b), millist üksiktunnust aga praktiliselt ei esinenudki (osakaalud on väga väikesed). Seega, ei saa järeldada, et ekspertide hinnangutes ja kogutabeli hinnangutes oleks olnud statistiliselt olulisi erinevusi.

4.2. LAULMISÕPETUSES KASUTATUD MUUSIKAÕPPEKIRJANDUS

4.2.1. Õppekirjandus algkoolides aastatel 1860–1886

Ajavahemiku 1860–1886 kohta tuvastasin algkoolide laulmistundides kasutuses olnud 13 laulikut ja muusikaõpikut, millest uurimiseks olid kättesaadavad 11 (tabel 4.4).

Analüüsitava optimaalse kompromissvalimi moodustasid laulmise õppeaines kasutatud 11 ühikut muusikakirjandust, mille kasutatavus oli faktoloogiliselt tuvastatav ja mis olid füüsiliselt kättesaadavad. Analüüsimise alla tulevad Göcker⁹⁷ (1861), Oettel (1862b), Müller (s.a.a), Müller (s.a.b), Widmann (1868), Klauwell (1869), Hentschel (1907a), Hentschel (1907b), Vierundzwanzig... (1871), Preuss & Vetter (1872), Schönberg (1876). Selmar Müller, kelle laulikud olid laialt levinud, töötas Wolfenbüttelis muusikadirektorina. E. J. Hentscheli „*Liederhain*“ („Laulusalu“) oli Schünemanni (1931, 346) sõnusti väga õnnestunud ja leidis palju kasutust.

Tabel 4.4: Aastatel 1860–1886 algkoolides kasutusel olnud laulikud ja muusikaõpikud

Autor	Aasta	Pealkiri	Väljaandmis-koht, kirjastus	Kasutus Tartu õpperingkonnas	Allikaviide
Ballien, Th.*	1867*	Liederschatz für Schule und Haus	Brandenburg: Merseburger	Kõik poeglaste elementaar-koolid	Lehrpläne..., 1869, 64.
Erk, L. Widmann, B*	1868	Neue Liederquelle, 1. vihik	Leipzig: Merseburger	Poeglaste elementaar-koolid	Lehrpläne..., 1869, 64.
Erk, L.*	1869	Liederkranz, 1. vihik	Essen: Bädeker	Tartu Gümnaasium	Jahresbericht... Dorpatschen, 1878, 28.

⁹⁷ Väljaande pealkiri võib lugejat eksitada kooliastme osas, sisaldades sõna „gümnaasium“. Kuid uurimisel selgus, et on mõeldud siiski gümnaasiumi eelklassi või alamaid klasse, mis kuulusid tollal (tänapäevases mõistes) algkoolide alla. Näiteks võis olla tegemist neljaosalise laulukogumiku üldpealkirjaga, mille alajaotusena väljaantud vihik sisaldas vaid algkoolide õpilastele sobivaid ühehäälsid laule. Pealkirjas võis näiteks sisalduda ka väljend „noorele ja vanale“ (Hentschel, 1907a, 1907b; Preuss & Vetter, 1872). Sel juhul püüdsin lähtuda lauliku sisulisest raskusastmest, sest laulmisõpetajad koostasid teatud kaalutlustel väga erineva raskusastmega 1–4-häälsid laule sisaldavaid laulikuid, mille kooliaste on raskesti määratletav.

Autor	Aasta	Pealkiri	Väljaandmis-koht, kirjastus	Kasutus Tartu õpperingkonnas	Allikaviide
Göcker, Th.	1861	Des Knaben Liederschatz	Bielefeld: Velhagen & Klasing	Kõik elementaar- ja kreiskoolid	Oettel... ,1862b, X.
Widmann, B.	1868	Elementar-Cursus der Gesanglehre	Leipzig: Merseburger	Poeglaste elementaar-koolid	Oettel..., 1862b, X.
Hentschel, E.**	1867** 1907. a stereot.	Liederhain: Auswahl volksmäßiger deutscher Lieder	Leipzig: Merseburger	Poeglaste elementaar-koolid; Tartu III Poeglaste Elementaarkool	Lehrpläne...,1869, 64; Jahresbericht... Dorpatschen, 1882, 19.
Klauwell, A.*	1860, 2. tr, 1869. a stereot.	Liederlust	Leipzig: Merseburger	Kõik poeglaste elementaar-koolid	Lehrpläne..., 1869, 64.
Müller, S.	(s.a.a)	Liederbuch für Mädchenschulen, 1. vihik	Wolfenbüttel: J. Zwißler.	Mellini Asutuse alam- ja keskaste (1874–1878)	Muyschel.,1875: 8, 10; Muyschel, 1878, 12; EAA, f. 386, n. 3, s. 1141, l. 28p.
Müller, S.	(s.a.b)	Liederbuch für Mädchenschulen, 2. vihik	Wolfenbüttel: J. Zwißler	Kõik elementaar- ja kreiskoolid (1862); Mellini Asutus (1874–1878)	Muyschel, 1875, 8, 10, 13; Muyschel, 1878, 12; EAA, f. 386, n. 3, s. 1141, l. 28p.
Oettel, C.	1862b	Practischer Cursus der Chevé'schen Elementar-Gesang-Methode	Dorpat: Laakmann	Kõik elementaar- ja kreiskoolid	R.–r., 1862, 27–28; R[einthal], 1862, 342; Oettel, 1862a, 718.
Vierundzwanzig...	1871	Vierundzwanzig Volkslieder mit ihren Singweisen	Dorpat: Laakmann	Mellini asutuse keskaste	Muyschel, 1875, 10.
Preuss, A. E. & Vetter, J. A.	1872	Hundert und acht ein- und mehrstimmige Lieder und Canons	Königsberg: J. H. Bon	Kuuda seminari kasvandikud	Aarma jt, 2004,127–128.
Schönberg, A. W.	1876	Knaben und Mädchenschulen, 1. osa	Riga: A. W. Schönberg	Kuussaare gümnaasium	Jahresbericht.. Arensburgsche, 1878, 4, 6.

* Väljaanne ei olnud *de visu* kättesaadav

** Hentscheli osutatud 1867. aasta kogumik ei olnud *de visu* kättesaadav ja on asendatud hilisema, 1907. aasta stereotüüpväljaandega (vt Lange, 1867, 24).

I. Bibliograafilised andmed (vt lisa 10). Vaadeldaval perioodil domineeris laulmisõpetuses meediatüübina laulik kui materjalikogu, mis sisaldas nii ilmalikke kui vaimulikke laule (nn segakogumikud). Segakogumikke oli üheteistkümnest seitse, üks väljaanne sisaldas vaid ilmalikke laule (Vierundzwanzig..., 1871) ja kolm olid muusikaõpikud (Oettel, 1862b; Schönberg, 1876; Widmann, 1868), mis sisaldasid lisaks lauluvalikule ka muusikalise kirjaoskuse õpet.

Trükised on ilmunud erinevatel aastatel, enim 1860. aastail. Kaks neist olid välja antud Tartus (tollal Dorpat), üks Riias, ülejäänud Saksamaal – neist neli Leipzigris. Muusikaõpikud ja laulikud olid väikeseformaadilised. Kui tänapäeval on kooliõpiku formaat ligikaudu 17x24 cm, siis vaadeldaval ajajärgul oli tüüpilisim formaat 12x18, väikseim 11x17, suurim vaid 15x21 cm. Keskmise lehekülgede arv oli 68,73, väikseimamahuline oli 26, suurim 129 lehekülge.

Domineerisid Saksamaal koostatud muusikaõppekirjanduse trükised, mida on siinses valimis kaheksa. Balti kubermangudest oli pärit kolm, neist kaks baltisakslaste ja üks teadmata autori (Vierundzwanzig..., 1871) poolt koostatud. Ametilt olid kolm koostajat õpetajate seminari (Hentschel, 1907a, 1907b; Müller, s.a; Widmann, 1868), kaks algkooli (Klauwell, 1869; Oettel, 1862), kaks gümnaasiumi (Göcker, 1861; Schönberg, 1876) õpetajad, kolme autori puhul jäi nende ametikoht teadmata.

II. Kujundus. Kõigis laulikus ja muusikaõpikus oli kasutatud gooti kirja. Kujundus oli must-valge, mis ei arendanud õpilast esteetiliselt. Kolmel laulikul oli illustreeritud vaid esikaas (Klauwell, 1869; Hentschel, 1907a, 1907b), ühel laulikul leidis üks joonis ka tekstis (Widmann, 1868), kuid seitsmel puudusid igasugused illustratsioonid. Olemasoleva nelja õpiku illustratsioonidest liigitusid kaks ornamentideks – s.t mittefiguraalseteks kujutisteks ehk kujunditeks, mis koosnesid korduvatest elementidest. Üks oli figuraalne graafiline kujutis (inimene) ja üks heliastmeid visualiseeriv redelikujund kui astmete sümbol (Widmann, 1868, 19). Neljast illustratsioonist omasid esteetilist funktsiooni kolm (ornamendid) ja didaktilist üks. Ornamentide kasutus teenis esteetilise kasvatuse eesmärke, lähtuti tollasest arusaamast ilusast kui kaunist vormist. Muusika sisu käsitleti kui helisevalt liikuvaid vorme (Hanslick, 1891, 74) ja eeskujuks toodi arabesk kui ornamentika üks väljendusi kujutavas kunstis. Arabeski käsitati ilusana ka ilma mingi sisuta. Seda käsitleti kui kunstilise hinge väljahoovamist, mis pidi levitama lakkamatut fantaasiat. Seetõttu võime ehk vaadelda käsitletaval ajajärgul ornamentide kasutamist illustratsioonidena laste fantaasiat arendava võttena.

Didaktilise eesmärgiga lisatud illustratsioon (redelikujund) võis olla huviäratav, kiirendades sisu mõistmist, aidates luua seoseid – seega oli mõtteid elavdav ja võis motiveerida õppimist. Kindlasti edendas redelikujund arusaamist helide/toonide suhetest ja aitas kujundada helilaadi taju, mis on oluline täpse intoneerimise puhul laulmisel. Illustratsioonidest olid kaks seotud teksti ja noodimaterjaliga, seega informatsiooni tugevdavad. Kaks neist olid eakohased, sisaldades alghariduskooli õpilasele sobivana 5–7 elementi ning kaks olid liiga detailirohked ning abstraktsed.

Illustratsioonides domineeris romantiline stiil ja üht (redelikujundit) võis iseloomustada kui realistliku stiili väljendust.

Kokkuvõtteks tuleb öelda, et käsitletud õppekirjanduse kujundus järgis tollaseid arusaamu ilust, kuid tänapäevases mõttes ei avardanud palju õpilaste kujutlusi ja kunstimeelt. Laulikutes ja muusikaõpikutes illustratsioonid praktiliselt puudusid.

III. Õppeaine (ja hariduse) sisu. Mis oli ajastuspetsiifilise sotsiaalkultuurilise tegelikkuse kohaselt hariduse sisuks ehk milline oli domineeriv teadmiskäsitlus?

Lisaks põhitekstile oli eessõna olemas seitsmel ja sisukord kaheksal laulikul, selgitavad lisad aga kahel õpikul. Õppesisus olid teemadest ja alateemadest esindatud järgmised:

- 1) laulud olid olemas kõigis väljaannetes;
- 2) hääleharjutused puudusid üldse, ehkki noodi- ja rütmiõpetuse ülesanded võisid kahes õpikus teenida ka hääleharjutuste eesmärgi (Oettel, 1862b; Widmann, 1868);
- 3) noodi- ja rütmiõpetust⁹⁸ jagasid kolm muusikaõpikut (Oettel, 1862b; Schönberg, 1876; Widmann, 1868). C. Oetteli praktiline kursus (Oettel, 1862b) põhines relatiivse noodilugemise põhimõttel ja numbrinotatsioonil. Widmanni (1868) „Lauluõpetuse elementaarkursus ratsionaalsel meetodil“ sisaldas samuti relatiivse noodilugemise elemente, mis põhinesid nii tähtkirjal kui ka numbrilisel notatsioonil. Viimatinimetatud õpik sisaldas ka üksikasjalikke meetoodilisi nõuandeid õpetajale.
- 4) helikõrgus- ja -vältussuhteid arendavad ülesanded tavanotatsioonis esinesid ühes (Widmann, 1868), alternatiivnotatsioonis aga kahes muusikaõpikus (Oettel, 1862b; Widmann, 1868).
- 5) muusikalugu ja muusika kuulamine tänapäevasele mõistetud õpiku sisuelementidena puudusid. Siiski määratlesin muusikaloo ühe tunnuse heliloojate ja laulude sõnade autorite eludaatumite olemasolu. Seda esines kahes Ernst Hentscheli koostatud laulikus.
- 6) õppesisust puudusid pillimäng, muusikaline liikumine ja loovusülesanded ehk omaloomingulised saate- ja liikumisimprovisatsioonid.

Seega oli muusikaõpetuse keskpunktiks laulmine kui auditiiivne kommunikatsioon, sest tunni põhikomponendiks oli põhilise tegevusena laulmine. Samas oli tunni tegevusena ja seega komponentidena täheldatavad ka noodi- ja rütmiõpetus koos elementaarõpetuse ülesannete sooritamisega.

⁹⁸ Noodi- ja rütmiõpetust on tähistatud ka väljendiga 'muusikaline kirjaoskus', mis aga ei pruugi tähendada vaid kitsalt noodilugemisvõimet, vaid eelkõige oskust n-õ kummitseerida muusika valdkonnas, kus lisaks muusikatundmisele on olemas ka tekstilise suhtluse tahk (vrd Puksand, Kerge, 2012, 168). Ainevaldkonna kirjaoskus tähendab suutlikkust mõista ja luua selle valdkonnaga seostuvaid tekste (samam, 168).

Õppesisu vastas õppe-eesmärkidele *suures osas* seitsmes, *mõningal määral* kahes ja *täielikult* kahes õppemeediumis. Seega vastasid õpikud nii ainekavale ja õpetamisesmärkidele. Sisuväljenduslikult⁹⁹ edastati muusikaõpikutes infot objektiivselt ja teksti küllaltki kontsentreeritult, Schönbergi (1876) muusikaõpikus isegi liiga napisõnaliselt. Widmanni õpikus oli teadmine esitatud 10 põhipunkti¹⁰⁰ kaudu. Ilmne oli, et õppetöös oodati tekstis peituvat info pelka reprodutseerimist ja tähtis oli mäletöö. Teadmiskäsitust võibki pidada tekstitruuks ja ratsionalistlikuks. Seoses ainevaldkonnaga juhiti Oetteli praktilises kursuses tähelepanu eelkõige detailidele ja üksikfaktidele, Widmanni lauluõpetuses ka tervikstruktuurile, selgitades ja rõhutades, et helid ja intervallid on osad orgaaniliselt liigendatud tervikust (Widmann, 1868, 3). Nii Oetteli kui Widmanni muusikaõpikuis oli informatsiooni edastatud küllaltki loogiliselt.

IV. Aine- ja õpikudidaktika. Õppimisel oli põhirõhk meeldejätmisel ja mehaanilisel kordamisel (õppekavas kasutati terminit *Einübung*, st sisseõpetamine, -harjutamine). Rõhutati, et ülesandeid ja harjutusi tuleb korrata perfektse täiuseni, mis viitab taas reproduktiivsele teadmisele. Õpilasi käsitati ilmselt kui anumaid, mida tuli täita teadmistega. Eduard Dellingshausen osutab koolis valitsenud õppemeetodile, mille kohaselt pidi mälu treenima rohke päheõppimisega (Dellingshausen, 2011, 30).

Didaktilistest mudelist süvendasid õpikud tänapäevast õpetamisteoreetilist didaktilist kultuuri ehk mõtlemismudelit, mille järgi oli valdav õpetajapoolne objektiivset informatsiooni vahendav monoloog. Näiteks osutas Kuressaare gümnaasiumi muusikaõpetaja Schönberg (1876) õpetajapoolsele materjali seletusele kui kõige asjakohasemale. Kahes muusikaõpikus võis täheldada tänapäevast õppe-eesmärgile orienteeritud didaktilist kultuuri (Oettel, 1862b; Widmann, 1868), sest kaasasid ülesannete näol ka õpilasi. Õppemudelis oli olulisel kohal süstemaatiline toimisviis, tulemuskeskus.

⁹⁹ Sisuväljendusse puutuvat on laulutekstides kui luulekunstis, mis liigitub omakorda ilukirjanduse alla, siinse mudeli põhiselt (teadustekstile omaste parameetrite järgi) raske määratleda. Et laulude sõnavara ei saa vaadelda õpikutekstiga samadel alustel, on leidnud ka teised uurijad (vrd Puksand, Kerge, 2012, 197). Laulutekste analüüsin põhjalikult väärtuskasvatuse seisukohalt kui lauluvara üht dimensiooni.

¹⁰⁰ Widmanni järgi teadmise 10 põhipunkti on järgmised: 1) heli on keele koostisosa. Läbi heli-või häälekujunduse toetatakse ja edendatakse keeleõpet; 2) heli- või häälearendus algab samaaegselt keelearendusega, lastelt tuleb nõuda puhtalt ja täiskõnaliselt rääkimist; 3) algkoolides ja väikelastekoolides toimub hääle moodustamine vaid kuulmise järgi (*Gehörsingen*); 4) eesmärgiks puhas ja vigadeta laulmine (alustada 7-aastaselt); 5) keskmistes klassides liitub laulmisele nn muusikaline märgikiri (*musikalische Zeichenschrift*), koos vaatlusega õpitakse muusikalist märgikirja lugema, teisisõnu „tabama“; 6) on kahte liiki meetodeid – puhtalt mehaanilisi ja ratsionaalseid, mida vahendatakse vaimukujundaval viisil; 7) ratsionaalne meetod põhinegu harmooniaõpetuse elementidel, teoreetiliste ja praktiliste harjutuste kaudu kasvatada arusaama tonaalsusest; 8) helilaad jaguneb duur- ja moll-helilaadiks (enamik rahva- ja rahvalikke laule on duur-laadis; 9) õppematerjal on seetõttu jaotatud kaheks – duuride ja mollide osaks; 10) laulumaterjaliks koolis on vaimulikud ja ilmalikud rahvalaulud, mis jõuavad nõnda rahvani.

Didaktilistest printsiipidest oli valitsev liikumine kergemalt raskemale, mida järgiti kõigis muusikaõpikutes ja ka laulikutes. Samas võis õpiku struktureerimise alusena tunnetada printsiipi, mille kohaselt laulumaterjal oli koondatud teatud teemavaldkondade järgi plokkidesse, neid siiski eripealkirjaga eristamata. Aastaaegu järgivat liigendust polnud, nii nagu on püütud järgida kalendriaasta kulgu tänapäeva laulikuis. Noodi- ja rütmiõpetus oli seostatud rohkemal või vähemal määral lauludega kolmes muusikaõpikus (Oettel, 1862b; Schönberg, 1876; Widmann, 1868), tõsi küll, Schönbergi õpikus napolisõnaliselt vaid peatükkide alguses.

Õppe-eesmärk oli sõnastatud vaid kuue lauliku eessõnas. Didaktilistest funktsioonidest oli enimesindatud omandamine (kõikides) ning harjutamine (kahes õpikus) (Oettel, 1862b; Widmann, 1868). Ainult kahes viimati mainitud oli vähesel määral õpijuhised. Oeteli (1862b) õpik sisaldas märkust, et enne ei tohi uute harjutustega edasi minna, kui eelnev on perfektselt omandatud. Domineeris kuulmise järgi (kas siis hääle või instrumendi, eriti viiuli järgi) laulude õppimise meetod, millist kui lapsele sobivaimat rõhutati mitmetes muusikapedagoogikaalastes väljaannetes (Bormann, 1869a; Bormann, 1869b; Heise, 1986; Lange, 1877; Oberborbeck, 1989; Schünemann, 1931).

Spetsiifilisi õppemeetodeid oli aastatel 1860–1886 (muusikaõppekirjanduse kompromissvalimi põhjal otsustades) kaks: Galin-Paris-Chevé relatiivne noodilugemise meetod (Oettel, 1862b; 1862c; 1862d) ja harmooniaõpetuse elementidel põhinev tollal eriline kirjutamis-laulmismeetod (*Schreibgesangsmethode*)¹⁰¹ (Widmanni, 1868), millele osutas ka seminariõpetaja M. Ritter (1916, 4). Viimane põhines terviklikul vaimuharival meetodil, milles helisid, intervalle ja kolmkõlasid nähti osana orgaaniliselt liigendatud tervikust¹⁰². Meetodi põhieesmärgiks oli teoreetiliste ja praktiliste harjutuste kaudu omandada arusaamine tonaalsusest, arendada helilaadi taju (Widmann, 1868, 4). B. Widmann selgitas muusikaõpiku alguses esitatud juhtpõhimõtetes, et lauluõpetuses eksisteerib väga palju erinevaid meetodeid, mida võib siiski jagada kahte gruppi: esiteks, meetodid, mis põhinevad puhtalt mehaanilistel toimimisviisidel ehk intervallide ja heliredelite mehaanilisel kätteharjutamisel. Teise grupi moodustavad need meetodid, mis püüavad vaimseid arusaamu vahendada vaimukujundaval viisil „...*geistige Anschauung in geistbildender Weise zu vermitteln streben*“ (Widmann, 1868, 3). Widmann nimetas viimasesse gruppi kuuluvaid ratsionaalseteks meetoditeks, mis aga tema sõnul olid leidnud tollal vähe rakendust. Nendeks ratsionaalseteks meetoditeks pidas ta relatiivsetel alustel põhinevaid meetodeid, mis tõepoolest olid tollal saksa kultuuriruumis levinud vaid vähesel määral. Relatiivseid elemente sisaldasid kaks siinses valikus olevat muusikaõpikut. Oeteli ja Widmanni relatiivsetel alustel põhinevad lauluõpetusmeetodid kasutasid vokaalile sobilikku

¹⁰¹ Kirjutamis-laulmismeetod oli analoog tollal levinud nn kirjutamis-lugemismeetodile (*Schreiblesemethode*).

¹⁰² Siin väljendus Pestalozzi põhimõte, mis pidas muusikakasvatuses oluliseks üksikelemendi ja elamuse kujundamist tervikuks.

kolme oktavi, kusjuures Oettel kasutab numbrilist noodikirja, eraldades oktaveid punktidega numbrite kohal või all. Widmann rakendas kolme noodikirja: tavanotatsiooni kõrval nii numbraid kui ka tähtkirja ja eristas oktaveid vastavalt ühe või kahe kriipsuga nende kohal. Ülejäänud laulikud ja muusikaõpikud kasutasid vaid tavanotatsiooni.

Kommunikatsiooni- ja interaktsioonivormidest võis ilmselt domineerida frontaalne õppetöö, õpetaja objektiivset infot vahendav õpetamine. Seega oli õpitegevus oletatavasti valdavalt õpetaja poolt juhitud ehk väljastjuhitud. Mõningast õpilasepoolset aktiivsust võisid pakkuda kaks harjutusi sisaldavat muusikaõpikut (Oettel, 1862b; Widmann, 1868).

Õpikud ei sisaldanud erialalisi vigu, kui mitte puuduste hulka arvata muusika ja eriti laulutekstide autorite märkimata jätmist. Üksikuid juhuslikke vigu oli siiski taktimõõdu märkimisel. Vaidlusküsimused olid kajastunud kahes muusikaõpikus. Diskussioone teemal laulmisõpetuse eesmärkidest ja mehaanilise (kõrva järgi laulmise) ning õpilase iseseisvust võimaldava noodi järgi laulmise vahel käsitles Oettel (1862b). Domineeris bihevioristlik õppimiskäsitlus. Kasvatusteaduslikest positsioonidest võis tunda uushumanistlikku lähenemist, esteetikas formalistlikku (Herbart) lähenemist (kasvatava õpetuse teooriat), teadmiskäsitluselt ratsionalismi.

Lauluvara valiku kriteeriumidest olid äratuntavad eelkõige õppe-eesmärke (praktilisus, laulurõõm) ja esteetilisi kaalutlusi (maitse arendamine, tunnete õilistamine) silmaspidav, mida esines kõigis laulikus ja õpikus; samuti ka ideoloogilistel kaalutlustel tehtud lauluvalik oli suures osas üldiselt iseloomulik. Enamikes laulikus ja õpikus oli rõhutatud ka saksa rahva kullavara säilitamise eesmärgil tehtud valikut. Poiste eluringi järgivat lauluvalikut rõhutas vaid Göcker (1861). Didaktilised kaalutlused toodi välja kahe õpiku eessõnades. Laulutekstide valiku sihipärasust oli raske määratleda neis õpikus, millel puudus eessõna (neljal õpikul). Laulude pealkirjad olid kantud sisukorda neljal trükisel lehekülje, neljal laulu järjekorranumbri alusel, ülejäänutel sisukord puudus.

V. Lauluvara (vt lisa 11). Optimaalse kompromissvalimi põhjal oli siinsetes algkoolides rakendust leidnud trükistest Balti kubermangudes koostatud kolm, teised pärinesid Saksamaalt (tabel 4.5). Analüüsitava lauluvalimi moodustasid neis 851 laulu.

Tabel 4.5: Aastatel 1860–1886 algkoolide laulmisõpetuses kasutatud õppekirjandus

Autor, väljaandmisaasta	Lauliku/õpiku päritolumaad		Lauliku/õpiku sihtrühm		
	Saksamaa	Balti kubermangud	Tütarlapsed	Poeglapsed	Sooliselt eristamata
	Laule	Laule	Laule	Laule	Laule
Göcker, 1861	150			150	
Oettel, 1862b		105			105
Müller, s.a.a	100		100		

Autor, väljaandmisaasta	Lauliku/õpiku päritolumaa		Lauliku/õpiku sihtrühm		
	Saksamaa	Balti kubermangud	Tütarlapsed	Poeglapsed	Sooliselt eristamata
	Laule	Laule	Laule	Laule	Laule
Müller, s.a,b	100		100		
Widmann, 1868	57				57
Klauwell, 1869	36				36
Hentschel, 1907a	48				48
Hentschel, 1907b	44				44
Vierundzwanzig...,1871		24	24		
Preuss & Vetter, 1872	107				107
Schönberg, 1876		80			80
Kokku	642	209	224	150	477
Kõiki laule kokku	851		851		

Tabeli 4.5 andmed osutavad, et tütarlastele mõeldud laulikuid oli kolm, poistele üks ja sooliselt eristamata sihtrühmale suunatud neli laulikut ja kolm muusikaõpikut.

1. Muusika autorid. Laulikute muusika autoreid jälgides (vt tabel 4.6) selgus, et ligi veerandi laulude puhul ei ole lauliku koostaja neid kirja pannud. Saksamaalt pärit laulikutes oli saksa rahvaviiside osakaal 10% võrra suurem, võrreldes Balti kubermangudes koostatud laulikutega, hõlmates üle viiendiku lauludest.

Tabel 4.6: Sagedasemad muusika autorid, märgituna koostaja poolt algkoolide laulikutes ja muusikaõpikutes maade lõikes aastatel 1860–1886

Saksamaa laulik/õpik			Balti kubermangu laulik/õpik			Kõigis laulikuis/õpikuis kokku		
Muusika autor	Arv	%	Muusika autor	Arv	%	Muusika autor	Arv	%
Märkimata	149	23,2	Märkimata	45	21,5	Märkimata	194	22,8
Rahvaviis, -laul	141	21,9	Rahvaviis	28	13,4	Rahvaviis, -laul	169	19,9
Klauwell, A.	37	5,8	Schönberg, A. W.	27	12,9	Silcher, Fr.	43	5,1
Silcher, Fr.	30	4,7	Silcher, Fr.	13	6,2	Klauwell, A.	37	4,3
Nägeli, H. G.	28	4,4	Abt, Fr.	13	6,2	Nägeli, H. G.	31	3,6
Gersbach, J.	14	2,2	Gläser, C. G.	4	1,9	Schönberg, A.W.	27	3,2
Sileesia rahvaviis	13	2,0	Mozart, W. A.	3	1,4	Gersbach, J.	14	1,6
Müller, S.	12	1,9	Neeffe, C. G.	3	1,4	Müller, S.	14	1,6
Schulz, J. A. P.	10	1,6	Nägeli, H. G.	3	1,4	Abt, Fr.	13	1,5
Mühling, A.	10	1,6	Fink, G. W.	3	1,4	Mühling, A.	13	1,5
Reichardt, J. Fr.	9	1,4	Mühling, A.	3	1,4	Sileesia rahvaviis	13	1,5

Saksamaa laulik/õpik			Balti kubermangu laulik/õpik			Kõigis laulikus/õpikuis kokku		
Muusika autor	Arv	%	Muusika autor	Arv	%	Muusika autor	Arv	%
Gläser, C. G.	8	1,2	Weber, C. M. v.	3	1,4	Gläser, C. G.	12	1,4
Mozart, W. A.	7	1,1	Gruber, Fr.	2	1,0	Reichardt, J. Fr.	10	1,2
Harder, A.	6	0,9	Himmel, Fr. H.	2	1,0	Mozart, W. A.	10	1,2
Muud	168	26,1	Muud	57	27,5	Muud	251	29,6
Kokku	642	100,0	Kokku	209	100,0	Kokku	851	100,0

Tabeli andmed kõnelevad aga tänapäeval vähetuntud, n-ö lokaalse tähendusega autorite, kes olid omal ajal kõik Saksa keeleruumis tunnustatud muusikaõpetajad ja (koori)laulude loojad (Friedrich Silcher, Adolf Klauwell, Hans Georg Nägeli jt), loomingu domineerimisest. A. Klauwell ja A. W. Schönberg paigutasid oma koostatud laulikutesse ka endakomponeeritud laule, selle tendentsi vastu astus välja Selmar Müller (1866). Tema sõnul vähendas see lauliku praktilise kasutuse väärtust. Et puudus side tollase nn suure muusikaga, näitab tunnustatud heliloojate suhteliselt vähene esindatus, nimekirja tippu mahtus vaid W. A. Mozart, kelle osakaaluks jääb mõlema lauluvaliku juures 1% ning Balti kubermangude laulikutes ka C. M. v. Weber. Felix Mendelssohn-Bartholdy laule esineb vaid kolmel korral, mis on 0,4% kõigist lauludest. Nagu osutab R. Lange (1867, 36), oli suurte heliloojate muusika puudumises süüdi ka tõsiasi, et heliloojad ei kirjutanud muusikat lastele.

Ilmnes, et nii Saksamaalt pärit laulikutes on kunstmuusikat 45,3%, Balti kubermangudest pärit laulikutes vastavalt 62,2%. Saksa rahvas (kaasaarvatud piirkonnanimega saksa rahvalaulud) domineerib muusika autorina Saksamaalt pärit laulikutes kokku 29%-ga, Baltimaades on vastav näit üle 10% madalam.

2. Monokultuurilisus. Monokultuurilisusele viitas saksa muusika domineerimine nii Saksamaa kui ka Balti kubermangudes ilmunud laulikutes (vt tabel 4.7). Liites piirkonnanimega saksa rahva- ja kunstmuusika (siinkohal ei tähistata seega vaid rahvamuusikat, vaid ka kunstmuusika autori päritolu piirkonda), saame saksa muusika esindatuseks vastavalt 75,3% ja 77%. Laulikud olid seega vaadeldavad kui märgid saksa kultuurist. Poola alla paigutasin rahvalaulud, kui oli märgitud *Schlesische Volksweise*, kuid antud kategooria vajab täpsemaid uuringuid¹⁰³. Kirikuaastapähtel lauldav koraal „Oh, sa õnnistav“ paigutus sitsiilia rahvalaulu alla, nii nagu õpetajakäsiraamatuski (Lange, 1877). Inglise ja Vene päritolu esindasid vaid riigihümnid.

¹⁰³ Sileesia elanikkond oli 19. sajandil polüetniline, koosnedes poolakatest, tšehhidest, sorbidest, sakslastest jt. (Schlesien, 1893, 268).

Tabel 4.7: Muusika päritolumaa algkoolide laulikus ja muusikaõpikus aastatel 1860–1886

Muusika päritolumaa	Laulikute päritolumaa					
	Saksamaa		Balti kubermangud		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Saksa	469	73,1	158	75,6	627	73,7
Teadmata	134	20,9	43	20,6	177	20,8
Piirkonnanimega saksa	14	2,1	3	1,6	17	2,0
Poola	9	1,3			9	1,1
Inglismaa	5	0,8			5	0,6
Itaalia, Sitsiilia	5	0,8	1	0,5	6	0,7
Austria	4	0,6	2	1,0	6	0,7
Prantsuse	1	0,2			1	0,1
Vene	1	0,2	2	1,0	3	0,3
Kokku	642	100,0	209	100,0	851	100,0

3. Laulusõnade autorid. Tekstide autorite uurimisel selgus, et kõige sagedasemaks autoriks oli saksa kirjanik ja rahvaluuleteadlane Hoffman von Fallersleben, õieti August Heinrich Hoffmann (1798–1874), kes lõi rohkelt lastelaule ja kelle kirjutatud luuletusi kasutati koos saksa rahvaviisidega. Ilma sellise koosluseta ei esinenud ühtki laulikut (vt tabel 4.8).

Tabel 4.8: Koostaja poolt märgitud sagedasem sõnade autor algkoolide laulikes aastatel 1860–1886

Saksamaa laulik/õpik			Balti kubermangu laulik/õpik			Kokku		
Sõnade autor	Arv	%	Sõnade autor	Arv	%	Sõnade autor	Arv	%
Märkimata	136	21,2	Märkimata	123	58,9	Märkimata	259	30,4
Hoffmann von Fallersleben	79	12,3	Hoffmann von Fallersleben	14	6,7	Hoffmann von Fallersleben	93	10,9
Uhland, J. L.	20	3,1	Goethe, J. W. v.	6	2,9	Uhland, J. L.	22	2,6
Hey, W.	15	2,3	Fink, G. W.	3	1,4	Hey, W.	17	2,0
Arndt, E. M.	13	2,0	Krummacher, F. A.	3	1,4	Goethe, J. W. v.	15	1,8
Krummacher, Fr. A.	14	2,0	Hey, W.	2	1,0	Arndt, E. M.	14	1,6
Schenkendorf, M. v.	10	1,6	Uhland, J. L.	2	1,0	Krummacher, F. A.	14	1,6
Claudius, M.	9	1,4	Schmid, Ch. v.	2	1,0	Rahvalaul	11	1,3
Goethe, J. W. v	9	1,4	Rahvalaul	2	1,0	Schenkendorf, M. v.	11	1,3
Hensel, L.	9	1,4	Spitta, C. J. Ph.	2	1,0	Claudius, M.	9	1,1
Rahvalaul	8	1,2	Heine, H.	2	1,0	Hensel, L.	9	1,1
Rückert, Fr.	8	1,2	Cramer, J. A.	1	0,5	Rückert, Fr.	8	0,9
Muu	312	48,9	Muu	47	22,2	Muu	369	43,4
Kokku	642	100,0	Kokku	209	100,0	Kokku	851	100,0

Tabeli 4.8 andmetel paigutus teisele kohale Johann Ludwig Uhland, kelle rahvapärast lembe- ja looduslüürikat rohkesti viisistati. Uhland oli järelromantilisse nn švaabi koolkonda kuuluv saksa kirjanik ja keskaegse rahvaluule uurija, kelle loomingut iseloomustasidki rahvaluule mõjud.

Saksamaa muusikakirjanduses domineeris kunstluule (71,3%), Balti kubermangude trükistes oli vastav näitaja oluliselt väiksem (39,2%). Kui Saksamaa õpikuis oli sõnade autor jäänud märkimata ligi veerandil lauludel, siis siinsetes laulikutes aga 57,9% lauludel. Kas autorite märkimata jätmine oli juhus või siiski paikkondlik omapära? Pigem viimane. Nii näiteks ei märkinud Johann Voldemar Jannsen ühtki sõnade autorit oma 1865. aastal ilmunud eestikeelsete laulude kogumikus (Jannsen, 1865)¹⁰⁴.

4. Häälte arv lauludes/seade. Häälte arvust lauludes ehk laulu seadest annab ülevaate tabel 4. 9. Tabeli andmed osutavad, et Saksamaa alghariduses domineerisid kahehäälsed laulud 74,9% ja Balti kubermangudes 51,7% osakaaluga. Kõikidest lauludest kokku oli kahehäälseid 69,2 %. Mõlema maa laulikuis hõlmasid ligi viiendiku ühehäälsed, sealjuures ületas 3-häälsed laulude osakaal Balti kubermangudes koostatud õpikute puhul Saksamaalt pärit laulikute oma ligi 20% võrra. Tulemus kinnitab tähelepanekut, mis tekkis juba vastavaid õppeplaanide jälgides, et Eesti alal olid nõuded mitmehäälese laulmisele suuremad kui samal ajajärgul Saksamaal (Ernits, 2010).

Tabel 4.9: Häälte arv lauludes/seade algkoolide laulikuis maade lõikes aastatel 1860–1886

Lauliku/õpiku päritolumaad	Häälte arv/seade								Kokku
	1-hääline		2-hääline		3-hääline		4-hääline		
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	
Saksamaa	120	18,7	481	74,9	33	5,1	8	1,2	642
Balti kubermangud	45	21,5	108	51,7	56	26,8			209
Kokku	165	19,4	589	69,2	89	10,5	8	0,9	851

5. Meetrum/taktimõõt. Lauludes domineeris 4-osaline taktimõõt (märgiti C), mis viitab koraalilikkusele (vt tabel 4.10). Saksamaa laulikute lauludele oli iseloomulik 4/4 taktimõõt 34,4% lauludest. Siiski oli ka ligi kolmandik lauludest 3/4 taktimõõdu. Balti kubermangude algkoolide laulikuis domineeris 3-osaline taktimõõt (30%) 4-osalise üle (26,3%). Kolmandale positsioonile paigutus 15% osakaaluga aga 6/8 taktimõõt. Et C. Oetteli (1862b) muusikaõpikus oli numbriline notatsioon ning noodi- ja rütmipikkused relatiivsed, taandasin taktimõõdu 4-, 2-, 3-osalisteks ja eristasin 6/8-le vastava taktimõõdu.

¹⁰⁴ Jannseni puhul pole tegu kindlasti mitte juhusega, kuna tollal kasutati laulude sõnadeks sageli mitte originaali tõlget, vaid Eesti oludele vastavat mugandatud teksti.

Tabel 4.10: Taktimõõdud algkoolide laulikus ja muusikaõpikus aastatel 1860–1886

Taktimõõdud	Saksamaa		Balti kubermangud		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
C	221	34,4	26	12,4	246	28,9
3/4	173	26,9	29	13,9	201	23,6
6/8	102	15,9	24	11,5	126	14,8
2/4	102	15,9	20	9,6	123	14,5
3-osaline			33	15,8	37	4,3
4-osaline			29	13,9	31	3,6
3/8	21	3,3	4	1,9	25	2,9
6/8-vastav			25	12,0	25	2,9
2-osaline			18	8,5	13	1,5
Vahelduv	9	1,4			9	1,2
4/8	4	0,6			4	0,5
6/4	4	0,6			4	0,5
3/2	2	0,3	1	0,5	3	0,4
9/8	2	0,3			2	0,2
5/4	1	0,2			1	0,1
4/2	1	0,2			1	0,1
Kokku	642	100,0	209	100,0	851	100,0

6. Helistik. Helistikuline analüüs tõi esile, et kõige sagedasem oli Saksamaa laulikus G-duur (28%) ja Balti kubermangude laulikus F-duur (24%). Koos tunduvat väiksema osakaaluga kolmandal kohal oleva C-duuriga, hõlmasid need kolm helistikku 65% lauludest; teistes helistikes oli laule märksa vähem (vt tabel 4.11). G- ja F-duur domineerisid ka meetoodilises käsiraamatus (Lange, 1877).

Tabel 4.11: Helistikud algkoolide laulikus ja muusikaõpikus aastatel 1860–1886

Helistik	Saksamaa		Balti kubermangud		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
G-duur	187	29,1	49	23,4	236	27,7
F-duur	148	23,1	58	27,8	206	24,2
C-duur	79	12,3	34	16,3	113	13,3
A-duur	58	9,0	11	5,3	69	8,1
D-duur	57	8,9	16	7,7	73	8,6
B-duur	52	8,1	14	6,7	66	7,8
Es-duur	24	3,7	11	5,3	35	4,1
E-duur	15	2,3	4	1,9	19	2,2
Des-duur			4	1,9	4	0,5
g-moll	7	1,1			7	0,8
a-moll	5	0,8	3	1,4	8	0,9
e-moll	4	0,6			4	0,5
d-moll	3	0,5	1	0,5	4	0,5

Helistik	Saksamaa		Balti kubermangud		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
f-möll			1	0,5	1	0,1
fis-möll	1	0,2	1	0,5	2	0,2
As-duur	2	0,3	1	0,5	3	0,4
H-duur			1	0,5	1	0,1
Kokku	642	100,0	209	100,0	851	100,0

Tabelis 4.11 kajastub vähene minoorsete laulude esinemine: Saksamaa laulikus 3,2%, Balti laulikus 2,9%, keskmiselt vaid 3,0%. Laulud esindasid seega muusikakasvatuse õppe-eesmärgi kohaselt rõõmsat hoiakut.

7. Ambitus. Järgnevalt vaatlen laulude meloodia ulatust ehk missugune on laulu meloodia madalaima ja kõrgeima heli vahe (vt tabel 4.12).

Tabel 4.12: Laulu meloodia ulatuse arvnäitajad pooltoonides algkoolide laulikus ja muusikaõpikus aastatel 1860–1886

Meloodia ulatust kirjeldavad arvnäitajad	Saksamaa	Balti kub.	Kokku
Aritmeetiline keskmine	12,83	12,34	12,71
Laulude koguarv (N)	642	209	851
Standardhälve	2,660	2,503	2,630
Miinumum	7	7	7
Maksimum	21	17	21
Mood	12	12	12

Andmetest nähtub, et algkoolide laulikute lauludele oli iseloomulik küllaltki suur ulatus, sest aritmeetiliseks keskmiseks maade lõikes oli 12,71 pooltooni ehk väikese nooni lähedane intervall. Saksamaa laulude keskmine oli veelgi suurem, neis oli aga ka kõige suurem standardhälve – keskmiselt 2,66 pooltooni. Oktavi ulatusega laulude osakaal oli maade lõikes 35%. Kokkuvõttes olid kirjeldavad keskmised arvnäitajad maade lõikes küllaltki sarnased.

Tabel 4.13: Laulu meloodia ulatus intervallides algkoolide laulikus ja muusikaõpikus aastatel 1860–1886

Ulatus	Saksamaa		Balti kubermangud		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
p 8, oktav	221	34,4	78	37,3	299	35,1
s 9	123	19,2	40	19,1	163	19,2
p 11	72	11,2	20	9,6	92	10,8
s 6	65	10,1	22	10,5	87	10,2
v 7	42	6,5	19	9,1	61	7,2
s 10	39	6,1	9	4,3	48	5,6

Ulatus	Saksamaa		Balti kubermangud		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
v 10	21	3,3	2	1,0	23	2,7
v 9	20	3,1	5	2,4	25	2,9
p 5	14	2,2	7	3,3	21	2,5
v 6	10	1,6	3	1,4	13	1,5
p 12	9	1,4			9	1,1
s 7	4	0,6	4	1,9	8	0,9
v 13	1	0,2			1	0,1
s 13	1	0,2			1	0,1
Kokku	642	100,0	209	100,0	851	100,0

Tabeli 4.13 andmed kajastavad, et oktavist väiksema ulatusega laule oli vaid 22%, seega oktavist suurema ulatusega laulude osakaal hõlmas 43%. Kõige väiksem ulatus lauludes oli puhas kvint, neid laule oli aga vaid 2,5 %, suurim ulatus oli tertsideetsim ehk sekst üle oktavi (0,2% lauludest).

8. Helilaad. Laulikutes domineerivad diatoonilistel astmetel kulgevad laulud, millel oli Saksamaa laulikuis siiski märksa suurem osakaal (73,2%) kui Balti kubermangu laulikutes (57,4%). Viimatinimetatutes oli aga kaldumist sisaldavate laulude osakaal 10% võrra suurem.

9. Sagedasemad laulud. Uuringust selgusid ka sagedamini esinevad laulud laulikuis maade lõikes (vt tabel 4.14). Laulude erinevate pealkirjade tõttu olid laulude algussõnad sobivaimad samade laulude tuvastamiseks. Samuti kanti laulud sagedasti sisukorda just algussõnade järgi (Göcker, 1861, jt). Seetõttu, et nii tekstid kui ka viisid võisid olla riskasutuses (samu sõnu võisid viisistada mitmed heliloojad, ka võidi sama meloodiaga kasutada erinevaid tekste), vajasis korduvad viisid järelekontrolli. Tabeli 4.14 andmetel domineerisid Saksamaa laulikutes rahvalaulud ja sagedasemaks sõnade autoriks oli Hoffmann von Fallersleben. Saksamaa lauludest oli sagedasem (esines kuus korda) isamaalise sisuga laul „*Treue Liebe bis zum Grabe*“ („Truu armastus hauani“), ka pealkirjaga „*Mein Vaterland*“ („Mu isamaa“). Viisi autor oli fikseeritud lauliku koostajail erinevalt: kord „Hubert Bernhard Klein. Rahvaviis“ (Müller, (s.a.a), 63; Müller (s.a,b), 78; Hentschel, 1907, 6), kord „Rahvaviis. – H. B. Klein“ (Oettel, 1862, 12) või „Hubert Bernhard Klein“ (Preuss & Vetter, 1872, 36; Widmann, 1868, 82). Ilmselt oli Bernhard Kleini (1793–1832) meloodia saanud rahva seas nii lauldavaks ja populaarseks, et teda käsitati kui rahvalikku viisi (vt joonis 4.2 ja lisa 42). Laul on 4/4 taktimõõdus, nooni ulatusega (D4–E5), neljafraasiline ja kaldumisega dominanthelistikku. Laulu sõnade autor on samuti Hoffmann von Fallersleben, kelle kõnesoleva luuletuse leiame veel ka üksiku variandina tundmatu autori poolt viisistatuna. Tundmatu autori viis on ¾ taktimõõdus, väikese septimi ulatusega (Fis4–E5) ja diatoonilistel astmetel kulgev (vt joonis 4.3).

Tabel 4.14: Sagedasemad laulud algkoolide laulikus ja muusikaõpikus maade lõikes aastatel 1860–1886

Saksamaa laulik/õpik				Balti kubermangude laulik/õpik			
Laulu algussõnad	Arv	%	Muusika ja sõnade autor	Laulu algussõnad	Arv	%	Muusika ja sõnade autor
Treue Liebe bis zum	6	0,9	Rahvaviis, Klein, H. B.; Tekst: Hoffmann von Fallersleben	Der Mai ist gekommen	3	1,4	Rahvaviis; Tekst: Geibel, E.
Weisst du wie viel	5	0,8	Rahvaviis; Tekst: Hey, W.	Sah ein Knab ein	3	1,4	Werner, H.; Tekst: Goethe, W. v.
Lobt froh den Herrn	5	0,8	Nägeli, H. G.; Tekst: Gessner, G.	Ich weiss nicht was	3	1,4	Silcher, Fr.; Tekst: Heine, H.
Was kann schöner sein	5	0,8	Rahvaviis, Altes Lied; Tekst: Falk, J. D.	Stille Nacht, heilige	2	1,0	Gruber, Fr.; Tekst: Mohr, J.
O du fröhliche	4	0,6	Sitsiilia rahvaviis; Tekst: Falk, J.D.	Lebe wohl du grüner	2	1,0	Sitsiilia rahvaviis; Tekst: Falk, J. D.
Nachtigall, Nachtigall wie sangst du	4	0,6	Rahvaviis; Tekst: Hoffmann von Fallersleben;	Gute Nacht, Gute Nacht	2	1,0	Spohr, L.; Tekst: Körner, Th.
Kennt ihr das Land	4	0,6	Nägeli, H. G.; Tekst: Wächter, L.	Mit dem Pfeil dem	2	1,0	Weber, B. A.; Tekst: Schiller, Fr.
Ich hab mich ergeben	4	0,6	Rahvaviis; Tekst: Maßmann, H.	Guter Vater in Himmel	2	1,0	Schönberg, A.
Was frag ich viel	4	0,6	Neeffe, Chr. Gottl.; Tekst: Miller, J. M.	Kuckuck, Kuckuck ruft aus	2	1,0	Rahvaviis; Tekst: Hoffmann von Fallersleben
Seht wie die Sonne	4	0,6	Rahvaviis; Volkslied, Kummerel, K.	Vögel singen Blumen blühen	2	1,0	Fesca, Fr. E.; Tekst: Hoffmann von Fallersleben
Alle Vögel sind schon	3	0,5	Rahvaviis; Tekst: Hoffmann von Fallersleben	Dort hoch auf der	2	1,0	Abt, Fr.; Tekst: Hoffmann von Fallersleben
Der Mond ist aufgegangen	3	0,5	Schulz, J. A. P.; Claudius, M.	Was frag ich viel	2	1,0	Neeffe, Chr. Gottl.; Tekst: Miller, J. M.
Muud	591	92,1		Muud	182	86,8	
Kokku	642	100,0		Kokku	209	100,0	

98. Mein Vaterland.

Gemäßigte Bewegung.

Hubert Bernhard Klein.
Volksweise.

1. Treue Lie-be bis zum Gra-be schwör' ich dir mit
2. In der Freu-de, wie im Lei-de, ruf' ich's Freund und

Joonis 4.2: „Mein Vaterland“ („Mu isamaa“, Müller, s.a.b, 78)

125. Treue Liebe bis zum Grabe.

1. Treue Lie-be bis zum Gra-be schwör' ich dir mit Herz und

Joonis 4.3: „Treue Liebe bis zum Grabe“ („Truu armastus hauani“, Göcker, 1861, 106)

Balti kubermangudes välja antud laulikutes oli üheks sagedasemaks laul algussõnadega „Der Mai ist gekommen“ („Mai on käes“). Laulikute koostajate poolt oli viisi autori positsiooni märgitud kas *Volksweise* (Rahvaviis), ja seda ka autoriteetses Erki kogumikus (Erks deutscher, 19., 23), või jäeti autor märkimata. Tegelikult oli Emanuel Geibeli (1815–1884) luuletuse viisistanud Justus Wilhelm Lyra (1822–1882) 1842. aastal (Widmaier, 2008). See oli rõõmus, loodust ja rändamist ülistav 4-fraasiline laul (vt joonis 4.4 ja lisa 43). Lisas 43 on toodud laul kahehäälses seades nii tava- kui ka numbrilises noodikirjas.

18. Frühlingswanderung.

Munter.

1. Der Mai ist ge-kom-men, die Bäume schlagen aus; da

Joonis 4.4: „Frühlingswanderung“ („Kevadrännak“, Vierundzwanzig, 1871, 22)

Kõigi laulikute peale kokku esinesid kuus korda lisaks eelpoolnimetatud H. B. Kleini laulule „*Treue Liebe bis zum Grabe*“ veel laulud „*Was frag ich viel*“ („Miks küsin ma üha“) (meloodia autor oli Christian Gottlieb Neefe ja sõnade autor Joh. Martin Miller). See on laul, mille viisi ja sõnade loomise aeg on dateeritud aastasse 1776 (Erk's deutscher.. 19., 114) ning see propageeris sisult vaimsete ja tundeväärtuste eelistamist materiaalsetele (vt lisa 44); „*Weisst du wie viel*“ („Kas tead, kui palju“) muusika: rahvaviis, tekst W. Hey (vt lisa 46); „*Ich weiss nicht was*“ („Ma ei tea, mida“) (pealkirjaga „Lorelei“), muusika: Friedrich Silcher, tekst: Heinrich Heine (vt lisa 47); „*Lobt froh den Herrn*“ („Kiitkem rõõmsalt Issandat“) muusika: Hans Georg Nägeli, tekst: G. Gessner (vt lisa 51). Viies laulikus esinevat laulu „*O, du fröhliche*“ („Oh sa rõõmustav“, tänapäeval tuntud kui jõulukoraal) lauldi tollal ühe ja sama viisiga nii jõulupühadel, ülestõusmispühadel kui ka suvistepühadel, kasutades vastavaid kohaseid sõnu ja käsitleti seda kui (sitsiilia) rahvalaulu (vt lisa 52).

10. Laulude temaatika. Lauluvara temaatikast ülevaate saamiseks määratlesin esialgu teemade jaotuses 31 kategooriat, kuid koondasin need hiljem 11 teemavaldkonna alla. Asjaomast liigitust tuleb võtta siiski tinglikuna teemavaldkondade omavaheliste erinevate tasandite põimumise tõttu. Tabel 4.15 esitleb sisulist teemavaldkondade jaotuvust laulikutes maade ja sihtrühmade lõikes. Kategooria *looduse ülistus* oli veenva ülekaaluga valdavaks teemavaldkonnaks Saksamaa tütarlastele mõeldud ja Balti kubermangu sooliselt eristamata laulikutes, mistõttu kõigis laulikuis kokku edestas loodustemaatika napilt teemavaldkonna *Jumala kiitus*. Viimatinimetatud kategooria hõivas aga esikoha Saksamaa sooliselt eristamata sihtrühmale määratud laulikuis.

Tabel 4.15: Temaatika algkoolide laulikutes maade ja sihtrühmade lõikes aastatel 1860–1886

Temaatika	Saksamaa laulikud				Balti kubermangude laulikud			Kokku
	Tütarlastele	Poeglastele	Sooliselt eristamata	Kokku	Tütarlastele	Sooliselt eristamata	Kokku	
	%	%	%	%	%	%	%	
Looduse ülistus, aastaajad, (nn <i>Waldlied</i>)	40,0	11,3	19,2	23,8		25,4	22,5	23,5
Jumala kiitus, vaimuliku sisuga	18,5	18,7	24,3	21,2	12,5	21,6	20,6	21,0
Kodumaa	4,0	28,0	14,0	14,2	12,5	5,9	6,7	12,3
Homniku- ja õhtulaulud	14,0	5,3	12,0	10,9	4,2	13,5	12,4	11,3
Rännak, jaht, sport	2,5	16,0	8,6	8,4	8,3	12,4	12,0	9,3

Kool, õpetussõnad	7,5	3,3	7,5	6,5	4,2	7,6	7,2	6,7
Lein, lahkumine	4,0	2,7	4,5	3,7	20,8	4,9	6,7	4,5
Tundelüürika, ballaadililus	0,5	10,0	2,7	3,7	37,5	2,2	6,2	4,3
Laul, lust	4,0	2,7	1,7	2,8		2,7	2,4	2,7
Lapsepõlv	3,0		3,4	2,5		1,6	1,4	2,2
Töö, elukutse	2,0		2,1	2,0		2,2	1,9	2,1
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Loodust ülistavad laulud hõlmasid aga Saksamaal trükitud poeglastele mõeldud laulikutes vaid 11,3%, esikohal oli nendes hoopis kodumaa temaatika ligi kolmandikes lauludes. Balti kubermangude tütarlastele suunatud õpikutes kajastus kolmandiku laulude temaatikas *tundelüürika, ballaadililus*. Vaimulikke laule oli Balti kubermangude laulikute lauluvalikus vähem, ühes laulikus (Vierundzwanzig.. 1871) puudusid hoopiski. Sooliselt eristamata laulikute teemade hierarhia kattus esimese kolme valdkonna osas Saksamaa tütarlastele suunatud laulikutega: *looduse ülistus* (25%), *jumala kiitus* (21%) ja *hommiku- ja õhtulaulud* (14%). Kokkuvõttes hõlmasid kolm teemavaldkonda (*looduse ülistus, jumala kiitus ja kodumaa*) 57% lauludest. Valitses romantismile iseloomulik idüll: õitsvad aasad, lõhnavad rohelistes salud, vabalt sihitult rändamine!

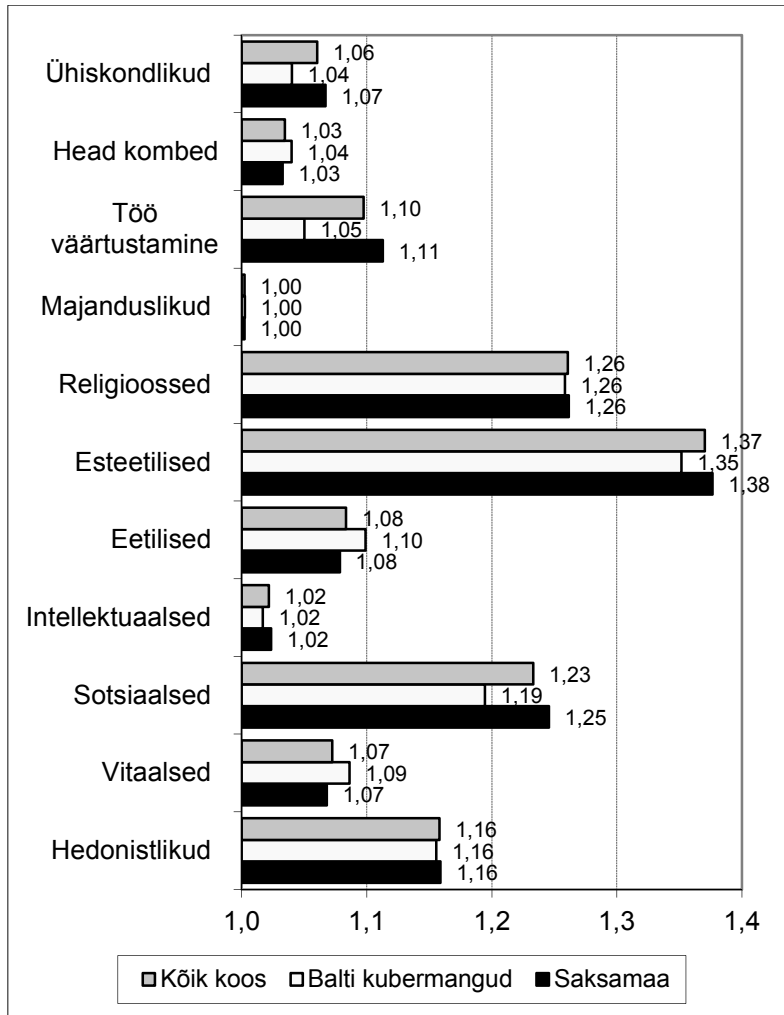
11. Elusituatsioonid. Õppesisu kasvatuslikud väärtused. Lähtudes eeldusest, et elusituatsioonid eeskujuna võisid olla võimalik väärtus tegutsemiseks, käitumiseks ehk eeskujuks tegutsemise ja käitumise õppimisel elus, seadsin eesmärgiks selgitada, kuidas laulikud ja muusikaõpikud sisaldavad käsitlusi, käitumisviise, suhtumisi, (varjatud) juhiseid, mis võiksid olla eeskujuks tegutsemisel elusituatsioonides nagu perekond, kool, töö, elukutse jne. Tabeli 4.16 andmed osutavad, et elusituatsioonide esinemissageduses reastusid pingeritta: *looduses olek* (32,9%), *aeg issandale, palvetamine* (hardushetked) (23,7%), *lojaalne olek riigile* (13,4%) ja *perekonnale* (10,1%). Sealjuures kahe esimese kategooria osakaal oli 56,6%, kahe järgmise oma 23,5% ning kokku 80,1%.

Vaadeldes tulemusi eraldi maade lõikes selgus, et Baltimaade laulikus oli kolmandal positsioonil *reisimine, rändamine*, samas *lojaalsust riigile* kajastavad elusituatsioonid olid Saksamaa laulikutega võrreldes paigutunud kolmandalt positsioonilt viiendale. Erinevusi oli elusituatsioonide kajastamises omakorda ka maadesiseselt sihtrühmade lõikes. Tütarlastele määratud Saksa päritolu laulikutes väärtustati *looduses olekuga* seotud elusituatsioone (46,5%), Balti kubermangude koolikirjanduses aga *perekonnaga* seonduvat. Aastatel 1860–1886 laulikutes kajastunud elusituatsioonide hierarhia langes sisuliselt kokku laulude temaatikate hierarhiaga (vrd tabel 4.15).

Tabel 4.16: Elusituatsioonid algkoolide lauluvaras maade ja sihtrühmade lõikes aastatel 1860–1886

Elusituatsioonid	Saksamaa				Balti kubermangud			Kõik kokku
	Tütarlastele	Poeglastele	Sooliselt eristamata	Kokku	Tütarlastele	Sooliselt eristamata	Kokku	
	%	%	%	%	%	%	%	%
Looduses olek	46,5	28,3	26,4	33,0	8,3	35,7	32,5	32,9
Aeg issandale	23,5	14,0	26,7	22,7	8,3	29,2	26,8	23,7
Lojaalne olek riigile,	5,0	29,3	14,7	15,1	16,7	7,0	8,1	13,4
Perekonnaga	12,5	7,3	11,0	10,6	29,2	5,9	8,6	10,1
Reisimine, rändamine	3,0	12,0	6,8	6,9	25,0	11,4	12,9	8,3
Töö, elukutse, kool	4,5	4,7	3,8	4,2	4,2	7,6	7,2	4,9
Suhtlemineavalikkusega	2,0	4,7	6,5	4,7	4,2	2,2	2,4	4,1
Suheendasse, enesevaatlus	3,0		4,1	2,8	4,2	1,1	1,4	2,5
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

12. Kasvatuseväärtused. Algkoolide laulikutes sisalduvaid laulude tekste analüüsisid selginesid nende väärtusprofiilid nii väärtusvaldkondade (11) kui ka üksikväärtuste (38) hierarhiate lõikes. Alljärgnevalt esitan kasvatuseväärtuste valdkondade keskvalde. Jooniselt 4.5 on näha, et kasvatuseväärtuste hierarhias olid kõige kõrgemal positsioonil esteetilised kasvatuseväärtused, kuid maade lõikes oli nende keskmiste puhul ka erinevusi. Esteetilisi kasvatuseväärtusi esines kõige rohkem Saksamaa laulikutes (väärtusgrupi keskmine 1,38). Seevastu religioossete kasvatuseväärtusi esines kummagi piirkonna lauludes võrdselt (keskmised 1,26). Kolmandal positsioonil olid sotsiaalsed väärtused, mida on Saksamaa päritolu laulikutes jällegi rohkem. Hedonistlike kasvatuseväärtuste, samuti ka eetiliste ja vitaalsete väärtusgruppide keskmised olid suhteliselt võrdsed, neid väärtusi esines laulikutes ühepalju. Vähe edastavad laulikud intellektuaalseid ja üldse mitte majanduslikke väärtusi. Väärtusvaldkondi ja neid moodustavate üksiktunnuste sagedust ja osakaalu igas väärtusvaldkonnas kui tervikus illustreerib lisa 14. Esteetiliste väärtuste valdkonnas esines peaaegu võrdselt üksiktunnust *ilumeele arendamine* (maade lõikes sarnaselt 40,8%) ja *looduseilu väärtustamine* (37%). Religioossete kasvatuseväärtuste valdkonnas esines enim üksiktunnust *usk jumalasse*. Sotsiaalsete väärtuste valdkonnas hõlmas üksiktunnus *kaaslaste, sõprade väärtustamine* omakorda ligi poole väärtustest. Hedonistlike kasvatuseväärtuste valdkonnas oli mõlema maa laulikuks valdav (80%) tunnus *sihiga elust rõõmu, rahulolu, naudingut jm kogemine*. Hierarhia viimastele kohtadele paigutusid heade kommete, intellektuaalsete ja majanduslike väärtuste valdkonnad. Ühiskondlike kasvatuseväärtuste valdkonnas hõlmas suurima osakaalu üksiktunnus *isamaa ja rahvustunde väärtustamine, isamaalisus*, kuid kordagi ei esinenud väärtusi nagu *ühiskondlikud asjad ja nende mõjutamine* ning *ühiskondliku positsiooni saavutamine*.

Joonis 4.5: Väärtusvaldkondade keskmised algkoolide laulutekstides aastatel 1860–1886

Järgnevalt vaatlen üksiktunnuste (üksikute kasvatusväärtuste) keskmisi arvnäitajaid. Lisas 15 toodud andmetest ilmneb, et üksiktunnustest esines kõige sagedamini kasvatusväärtusi *ilumeele arendamine* ja *looduse ilu väärtustamine*. Keskmisi võrreldes näeme veel, et kasvatusväärtustest paigutus kolmandana üksiktunnus *usk jumalasse* ning 4. ja 5. kohta jagavad *kaaslaste ja sõprade väärtustamine*, *truuks jäämine* ja *Jumala ülistamine*. 6. kohale paigutus üksikväärtuse lõikes sageduselt *palvetama õppimine*. Praktiliselt ei esine aga majanduslikke kasvatusväärtusi:

arukas rahakasutus, säästlikkuse harjutamine ning intellektuaalsetest väärtustest edusamme koolis kajastavaid kasvatusväärtusi.

Saksamaa ja Balti kubermangude laulikute väärtusvaldkondi iseloomustavate üksiktunnuste keskmiste võrdlemisel (vt lisa 16) selgusid statistiliselt olulised erinevused T-testi meetodil (olulisuse nivool $\alpha=0,05$). Selgus, et Saksamaa laulikus esines rohkem järgmisi üksikväärtusi (sulgudes on esitatud kõigepealt üksiktunnuse keskväärtus Saksamaa, seejärel Balti kubermangude laulikus):

kaaslaste ja sõprade väärtustamine, vastavalt keskmine 1,35 ja 1,27 ($p=0,026$);

inimese väärtustamine 1,24 ja 1,16 ($p=0,005$);

kunstide väärtustamine 1,24 ja 1,14, ($p=0,001$);

töötegemise harjutamine, elus vaeva nägema õppimine 1,12 ja 1,07 ($p=0,012$);

distsiplineeritud ajakasutuse, usinuse, virkuse harjutamine 1,10 ja 1,03 ($p<0,0001$);

sõjasangari väärtustamine 1,12 ja 1,04 ($p<0,0001$).

Balti kubermangude laulikus esines rohkem üksiktunnust:

kannatlikuks ja jumalakartlikuks kasvamine 1,09 ja 1,16 ($p=0,006$).

Korrelatsioonanalüüs. Tunnustevaheliste seoste tugevuse esitamiseks koostas in korrelatsioonimaatriksi (vt lisa 17). Selgus, et korrelatiivsed seosed olid positiivsed, aga absoluutväärtuste poolest tugevad (0,7–1) järgmiste tunnuste vahel: *usk Jumalasse ja jumala ülistamine*, ehk kui kasvatusväärtused laulus edastasid usku jumalasse, kaldusid nad edastama ka jumala ülistamisega seotud kasvatusväärtusi ($r=0,83$; $p<0,01$);

palvetamine ja jumala ülistamine ($r=0,74$; $p<0,01$), sama tugevas seoses on

töötegemise harjutamine ja distsiplineeritud ajakasutus ($r=0,74$; $p<0,01$);

palvetamine ja usk jumalasse ($r=0,72$; $p<0,01$)

Keskmise tugevusega korrelatiivne seos oli järgmise kahe tunnuse/kasvatusväärtuse vahel:

looduse ilu väärtustamine ja ilumeele arendamine ($r=0,69$; $p<0,01$);

isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine ja sõjasangari väärtustamine ($r=0,60$; $p<0,01$);

kunstide väärtustamine ja loometegevuse harrastamine ($r=0,52$; $p<0,01$);

kaaslaste, sõprade väärtustamine, truuks jäämine ja inimeste väärtustamine ($r=0,47$; $p<0,01$);

ausaks, õiglaseks kasvamine ja kasvamine vastutustundlikuks inimeseks ($r=0,39$; $p<0,01$);

kannatlikuks, jumalakartlikuks kasvamine ja igati hea laps olema ($r=0,36$; $p<0,01$);

Korrelatiivsed seosed oli negatiivsed, ehkki absoluutväärtuste poolest nõrgad kõigil religioossetel kasvatusväärtustel esteetiliste väärtustunnustega, samuti mitmete sotsiaalsete ja ühiskondlike väärtustega (vt lisa 17). Need tunnused olid omavahel pöördvõrdelises seoses s.t ühe tunnuse väärtuse kasvades teise väärtus kahanes.

4.2.2. Õppekirjandus algkoolides aastatel 1887–1905

Ajavahemiku 1887–1905 kohta leidsin algkoolide laulmistundides kasutatavat 16 laulikut ja muusikaõpikut, millest analüüsimisele tulevad viis saksakeelset trükist (vt tabel 4.17). Tööle seatud eesmärgist lähtuvalt käsitlen vaid saksa õppekeelega koolide saksakeelset muusikaõppekirjandust, mistõttu jääb vene õppekeelega kooli (aastad 1892–1905) venekeelne muusikaõppekirjandus, mis mahukuse tõttu väärib eraldi uurimust, siinses töös põhjalikuma analüüsi alt välja. Vaatlesin neist olulisemaid venekeelsete ja saksakeelsete muusikaõpikute mitmikkoiteid ehk konvoluute käsitlevas teoreetilisises peatükis (ptk 2.2.4).

Tabel 4.17: Aastatel 1887–1905 algkoolides kasutusel olnud laulikud ja muusikaõpikud

Autor	Aasta	Pealkiri	Väljaandmis-koht, kirjastus	Kasutus Tartu õpperingkonnas	Allikaviide
Schönberg, A. W.	1876	Liederbuch für Knaben und Mädchenschulen, I	Riga: Verlag des Verfassers	Kuressaare gümnaasium (1888)	Jahresbericht... Arensburgschen, 1888, 5.
Reinfeldt, J.	1886a	Baltischer Liederkranz	Reval: Franz Kluge	Valga tütarlastekool (1888, 1890–1891)	EAA, f. 413, n. 1, s. 53, l. 4.
Jimmerthal, H.	1890	Gesanglehre	Lübeck: F. W. Kaibel	Liivimaa Maagümnaasiumi eelkool (1875-1892)	Waldmann, 1892, 57.
Vihtol, J.	1898	Liederschatz: Eine Sammlung von Chorälen und Liedern	Riga: C. J. Sichmann	Saksa õppekeelega õppeasutustele (Каталог..1903)	EAA, f. 384, n. 1, s.1199, l. 650; Каталог..., 1903, 123.
Витол, И. **	1901	Певец, 2. alligaat Vihtol, (1898) Liederschatz	Riga: C. J. Sichmann	Liivimaa kubermangu linnade algkoolid (1894–1902, Riia III linnakool (1904)	EAA, f. 384, n. 1, s.1278, l. 295, 300; EAA, f. 384, n.1, s. 1485, l.131.
Витол, И. **	1899,	Родные звуки 2. alligaat Vihtol, (1898) Liederschatz	Riga	Liivimaa kubermangu linnade algkoolides (1894–1902)	EAA, f. 384, n. 1, s. 1278, l. 295, 300; EAA, f. 384, n. 1, s. 1199, l. 649p; Каталог...,1903, 122.

Autor	Aasta	Pealkiri	Väljaandmis-koht, kirjastus	Kasutus Tartu õpperingkonnas	Allikaviide
Sering*, Fr. W.	?	Liederbuch, 1. vihik; Gesänge für Gümnasien und Realschulen, 2. v	?	Liivimaa Maagümnaasium, eelkool (1875–1892)	Waldmann, 1892, 57.
Гусли ** Liederlese	1890 1906	Гусли: русския и неметския народныя песни и хоралы для начальных училищ. 2. alligaat Liederlese	Riga: Mellin & Co	Eesti- ja Liivimaa kubermangude linnade algkoolid (1894–1902); Valga gümna. alamad klassid (1890–1891)	EAA, f. 384, n. 1, s. 1278, l. 283, 286p, 295, 300; EAA, f. 413, n. 1, s. 53, l. 4, 6.
Яичков,** Д.	1901	Школьный хор 2. alligaat Vihtol, (1898) Liederschatz	Riga: Zihman	Eesti- ja Liivimaa kubermangude linnade algkoolid (1894–1902)	EAA, f. 384, n. 1, s. 1278, l. 283, 286p, 295, 300; EAA, f. 384, n. 1, s. 1199, l. 650; Каталог..1903, 123.
Нус, Б. **	1893	Баян: Сборник песен для школ	Riga: Neldner	Eesti- ja Liivimaa kubermangude linnade algkoolid (1894–1902)	EAA, f. 384, n. 1, s. 1278, l. 283, 286p, 295,300; EAA, f. 384, n.1, s.1199, l. 649p; Каталог..1903, 122
Nus, В. **	1880*, 1881	Liederbuch von Nus. Ausgewählte Lieder für Töchterschulen	Riga, Mitau: E. Sieslack.	Valga tütarlastegümnaasium, alamad klassid (1890–1891)	EAA, f. 413, n. 1, s. 53, l. 4.
Кульбарс, Ф. **	1892	Школьные Гусельки: Сборник песен одно- и двух-голосных для городских элементарных и других начальных училищ	Дерпть: Г. Лакман	Liivimaa kubermangu linnade elementaarkoolid ja teised algkoolid (1894–1902); Tartu linna-tütarlastekool (1892)	EAA, f. 384, n. 1, s. 1278, l. 295.
Фаминцын *	?	Русский детски песенник	?	Eestimaa kubermangu linnade algkoolid (1894–1902)	EAA, f. 384, n. 1, s. 1278, l. 283, 286p.

Autor	Aasta	Pealkiri	Väljaandmis-koht, kirjastus	Kasutus Tartu õpperingkonnas	Allikaviide
Маренич*	?	Сборник песен	?	Eestimaa kubermangu linnade algkoolid (1894–1902)	EAA, f. 384, n.1, s. 1278, l. 283, 286p.
Вессель, * Н. Х., Альбрехт, Е. К.	1891` 1890	„Гусельки“. 128 колыбельных детских песен и прибауток	С.-Петербургъ: Юргенсон	Liivimaa kubermangu linnade algkoolid 1894–1902	EAA, f. 384, n. 1, s. 1278, l. 295, 300; EAA, f. 3580, n. 1, s. 3, l. 152.
Юрянс*	?	Сборник песен	?	Liivimaa kubermangu linnade algkoolid (1894-1902)	EAA, f. 384, n. 1, s. 1278, l. 295, 300.

*tähistatud raamat pole olnud *de visu* kättesaadav

** venekeelsed trükised jäävad töö eesmärgi silmas pidades analüüsi alt välja

Tabeli 4.17 andmetel osutusid füüsiliselt kättesaadavateks ja moodustasid seetõttu optimaalse kompromissvalimi laulmise õppeaines kasutuselolnud viis trükist: Reinfeldt (1886), Jimmerthal (1890), Vihtol (1898), Liederlese (1906), Schönberg (1876). Viimane neist oli nimetatud ka eelmise perioodi õppekirjanduse seas. Joh. Reinfeldt'i laulikust „*Baltischer Liederkrantz*“ („Balti Laulupärg“) on siinses valikus analüüsitud esimest osa, mis sisaldas algkoolidele sobivaid 2-häälseid laule ja kaanoneid.

I. Bibliograafilised andmed. Perioodi esindava kompromissvalimi seas on üks laulik (segakogumik) (Reinfeldt, 1886) ja neli muusikaõpikut. Muusikaõpikute ülekaal laulikust võrreldes eelneva perioodiga seostus õppeplaanides ja -programmides esitatud õppesisuga, milles oli just noodilugemise arendamisele enam tähelepanu osutatud. Perioodile iseloomulikult oli kaks muusikaõpikut mitmikköited. Eelmise ajajärguga võrreldes oli eripärane seegi, et Saksamaalt Lübeckist pärines vaid üks (Jimmerthal, 1890) muusikaõpik ning Balti kubermangudest kolm muusikaõpikut ja üks laulik, neist kolm trükitud Riias, üks Tallinnas. Ilmselt ei saadud venestussurve tõttu Saksamaalt pärit trükiseid kasutada. Nagu juba öeldud, olid tolele perioodile iseloomulikud konvoluudid. Siinses valikus oli neid kaks (Vihtol, 1898; Liederlese, 1906). *Liederlese* (1906) on peaaegu täpne analoog 1895. aastal ilmunud muusikaõpikust (*Liederlese*, 1895), mille lauluvalik erineb vaid ühe laulu võrra (nimelt on Vene riigi hümn 1906. aasta õpikus lk 58 asendatud vaimuliku lauluga „*Grosser Gott wir loben dich*“ („Suur Jumal me kiidame sind“). Balti kubermangudes ilmunud ühe muusikaõpiku autoriks oli lätlane¹⁰⁵. Viiest väljaandest kolme koostaja ametikoht jäi teadmata, üks oli õpetaja gümnaasiumis ja üks kõrgkoolis. Sarnaselt eelmise ajajärguga olid

¹⁰⁵ Läti helilooja ja muusikapedagoog Jāzeps Vītols töötas õppejõuna Peterburi konservatooriumis.

muusikatrükised väikeseformaadilised (tüüpiliselt 12x18 cm). Keskmine lehekülgede arv oli võrreldes eelmise ajajärguga 10 lehekülje võrra suurem (79,20); väikseimamahuline sisaldas 60, suurim aga 120 lehekülge.

II. Kujundus. Muusikaõppekirjanduse trükised sarnanesid gooti kirja ja must-valge illustratsioonideta kujunduse poolest eelmise perioodi omadega. Vaid ühel muusikaõpikul oli esteetilist funktsiooni teeniv illustratsioon esikaanel (Jimmerthal, 1890), mis liigitas väheste elementidega ornamendiks. Sarnaselt eelmise perioodiga sisaldas üks õpik (Jimmerthal, 1890) teksti sees heliastmeid visualiseeriva redelikujundi, kuid uudse illustreeriva elemendina esines klaviatuuri graafiline kujutis (Jimmerthal, 1890). Mõlemad teenisid didaktilist funktsiooni. Seega käsitletud õppekirjanduse kujunduses leidsid vaid vähesed muudatused eelneva perioodiga võrreldes.

III. Õppeaine (ja hariduse) sisu. Lisaks põhitekstile oli eessõna olemas kolmel, sisukord kõigil viiel trükisel, selgitavaid lisasid ja ülesandeid sisaldas aga vaid Saksamaa muusikaõpik (Jimmerthal, 1890). Õppesisus olid teemadest ja alateemadest esindatud järgmised:

- 1) laulud olid olemas kõigis väljaannetes;
- 2) hääleharjutused olid vaid ühes väljaandes (Jimmerthal, 1890);
- 3) noodi- ja rütmiõpetust jagasid neli muusikaõpikut;
- 4) helikõrgus- ja -vältussuhteid arendavad ülesanded tavanotatsioonis olid leitavad ühes, alternatiivnotatsioonis polnud ühtki raamatut;
- 5) muusikalugu ja muusika kuulamine sisuelementidena puudusid;
- 6) sarnaselt eelmise ajajärguga puudusid õppesisust pillimäng, muusikaline liikumine ja loovusülesanded ehk omaloomingulised saate- ja liikumisimprovisatsioonid.

Seega olid muusikaõpetuse keskpunktiks ja põhiliseks tegevuseks tunnis laulmine, kuid lisaks eelnevale perioodile ka noodi- ja rütmiõpetus. Teistest mitmekesisem ja sisurikkaim oli Jimmerthali (1890) muusikaõpik.

Õppesisu vastas *suures osas* õppe-eesmärkidele kõigis trükistes. Sarnaselt eelmise perioodiga edastati sisuväljenduslikult muusikaõpikutes infot küllaltki kontsentreeritult ja napisõnaliselt (Vihtol, 1898; Liederlese, 1906, 1895; Schönberg, 1876). Seega oli õppetöös oodatud eelkõige info reprodutseerimine, tähtis oli mälutöö, mistõttu teadmiskäsitust võis õpikuis pidada tekstitruuks ja staatiliseks. Seoses ainevaldkonnaga keskenduti vaid ühes väljaandes tasakaalustatult nii detailidele, üksikfaktidele kui ka tervikstruktuuridele (Jimmerthal, 1890). Tekstid olid sarnaselt eelmise perioodiga monokultuurilised ja üheperspektiivilised.

IV. Aine- ja õpikudidaktika. Sarnaselt eelmise perioodiga oli kasutusel termin *Einübung* (s.t sisseõpetamine, -harjutamine) ja seda kolmes muusikaõpikus (Vihtol,

1898; Liederlese, 1906; Schönberg, 1876). Vaid ühes õpikus võis tunnetada arusaamist, mõistmist õppimist (Jimmerthal, 1890).

Didaktilistest mudelitest süvendasid õpikud seega tänapäevases mõttes õpetamisteoreetilist didaktilist kultuuri ehk mõtlemismudelit, mille järgi oli valdav õpetajapoolne objektiivset informatsiooni vahendav monoloog. Üksnes Jimmerthali (1890) muusikaõpikus võis täheldada õppe-eesmärgile orienteeritud didaktilist kultuuri, mis kaasas ülesannete näol ka õpilasi. Õppemudelis oli oluline süstemaatiline toomisviis, tulemuskesksus. Didaktiline printsiip (liikumine kergemalt raskemale) ja kontseptuaalse struktuuri ülesehitusprintsiip (laulumaterjal oli koondatud teatud teemavaldkondade kaupa) olid sarnased eelmise perioodiga. Muusikaline kirjaoskus oli seostatud lauludega kahes (Schönberg, 1876; Jimmerthal 1890) ja paigutatud osana teose algusse ühes (Vihtol, 1898), ja lõppu ühes raamatus (Liederlese, 1906; 1895). Kahes viimases edastati teksti sisuväljenduslikult kontsentreeritult ja stereotüüpselt.

Õppe-eesmärk oli sõnastatud vaid kahe lauliku eessõnas. Didaktilistest funktsioonidest oli enimesindatud omandamine (neljas) ja harjutamine (ühes) meediumis. Metoodiline funktsioon kajastus Jimmerthali muusikaõpikus, kuna selles oli õpijuhiseid, küsimusi ja ülesandepüstitusi, mis võimaldasid iseseisvat töötamist, seega võisid soodustada personaalse õpistrateegia kujunemist.

Noodilugemise abil laulude õppimine oli tuvastatav ühes ja segameetod ühes õpikus. Pestalozzi elementaarõpetuse meetodi mõjusid ilmnis kahes õpikus (Jimmerthal, 1890; Schönberg, 1876). Erinevalt eelnevast perioodist oli trükistes kasutusel vaid tavanotatsioon. Kõrvuti sellega olid Vihtoli (1898, 7) muusikaõpikus näidatud astmete tähistusena rooma numbrid ja Jimmerthali (1890, 12) õpikus ka araabia numbrid. Õpilase seisukohalt isejuhitav õpitegevus oli võimalik Jimmerthali (1890) muusikaõpiku järgi. Seega domineeris arvatavasti frontaalne õppetöö. Kogemusliku õppimismudeli seisukohalt domineeris siin õppimine induktiivselt, s.t liikumine toimus tajumiselt, omaenese kogemuselt üldistuste suunas. Nimetatud õpik kajastas ka tookordseid aktuaalseid vaidlusküsimusi, milles seisti vastu instrumendi liigsele kasutamisele laulu õpetamisel ja rõhutati õpilase iseseisvust. Eelmise perioodiga sarnaselt domineeris siiski biheivioristlik õppimiskäsitlus. Erialalisi vigu sisaldas vähesel määral kaks õpikut.

Lauluvaliku kriteeriumidest oli äratuntav nii õppe-eesmärke, ideoloogilisi, esteetilisi kui didaktilisi kaalutlusi silmaspidav lähenemine. Erinevalt eelmisest perioodist ei esinenud nn poiste eluringi järgivat lauluvalikut. Laulude pealkirjad olid kantud sisukorda kolmel trükisel lehekülje, kahel laulu järjekorranumbri alusel.

V. Lauluvara (vt lisa 11). Erinevalt eelnevast perioodist, kus ülekaalus olid Saksamaal välja antud õpikud/laulikud, pärines vaadeldaval perioodil sealt vaid üks muusikaõpik (vt tabel 4.18). Analüüsitava lauluvalimi moodustasid valimis 524 laulu. Tabeli 4.18 andmed osutavad, et tolle ajajärgu muusikaõpikud ja laulik(ud) olid koostatud sooliselt eristamata sihtrühmale, seega mõeldud nii poistele kui tüdrukutele.

Tabel 4.18: Aastatel 1887–1905 algkoolide laulmisõpetuses kasutatud õppekirjandus

Autor, väljaandmisaasta	Lauliku/õpiku päritolumaad		Lauliku/õpiku sihtrühm		
	Saksamaa	Balti kubermangud	Tütarlapsed	Poeglapsed	Sooliselt eristamata
	Laule	Laule	Laule	Laule	Laule
Schönberg, 1876		80			80
Reinfeldt, 1886		157			157
Jimmerthal, 1890	64				64
Vihtol, 1898		123			123
Liederlese, 1906		100			100
Kokku	64	460			524

1. Muusika autorid. Laulikutes muusika autoreid (vt tabel 4.19) jälgides selgus, et koostajate poolt märkimata jäetud autorite hulk oli õpikuis suurenenud 6% võrra, ulatudes 29%-ni. Laulikus „*Liederlese*“ (1906) oli koraalide puhul autori positsiooni märgitud numbriviited Punscheli koraalikoogumikule. Eelmise perioodiga sarnaselt oli Saksa rahvalaule kõigis laulikus viiendikosa ning domineerisid n-ö lokaalse tähendusega heliloojad (Silcher, Nägeli, Schönberg, Gersbach jt). Nii-öelda suure muusika loojatest oli W. A. Mozarti ja C. M. von Weberi kõrvale kerkinud F. Mendelssohn-Bartholdy, kuid kõik vaid 1% osakaaluga. Selgus, et nii Saksamaalt kui Balti kubermangudest pärit muusikaõpikutes domineeris kunstmuusika 44%-lise osakaaluga. Siinses valikus oli just Saksamaalt pärit muusikaõpikus (Jimmerthal, 1890) suur osakaal märkimata lauludel ja saksa rahvaviise esines 11%.

Tabel 4.19: Sagedasemad muusika autorid, märgituna koostaja poolt algkoolide muusikaõpikutes maade lõikes aastatel 1887–1905

Saksamaa laulik/õpik			Balti kubermangude laulik/õpik			Kõigis laulikus/õpikuis kokku		
Muusika autor	Arv	%	Muusika autor	Arv	%	Muusika autor	Arv	%
Märkimata	29	45,3	Märkimata	121	26,3	Märkimata	150	28,6
Rahvaviis	7	10,9	Rahvaviis	104	22,6	Rahvaviis, -laul	111	21,2
Harder, A.	2	3,1	Schönberg, A.	27	5,9	Schönberg, A.	27	5,2
Silcher, Fr.	2	3,1	Silcher, Fr.	15	3,3	Silcher, Fr.	17	3,2
Nägeli, H. G.	2	3,1	Nägeli, H. G.	10	2,2	Nägeli, H. G.	12	2,3
Gersbach, J.	2	3,1	Mozart, W. A.	7	1,5	Gersbach, J.	8	1,5
Stern, J.	1	1,6	Gersbach, J.	6	1,3	Mozart, W. A.	7	1,3
Spohr, L.	1	1,6	Abt, Franz	5	1,1	Fröhlich, Th.	6	1,1
Kerner, F. W.	1	1,6	Fröhlich, Th.	5	1,1	Mendelssohn-Bartholdy, F.	5	1,0
Taubert, W.	1	1,6	Kücken, Fr.	4	0,9	Abt, Franz	5	1,0

Saksamaa laulik/õpik			Balti kubermangude laulik/õpik			Kõigis laulikus/õpikus kokku		
Muusika autor	Arv	%	Muusika autor	Arv	%	Muusika autor	Arv	%
Mühling, A.	1	1,6	Mendelssohn-Bartholdy, F.	4	0,9	Methfessel, A.	4	0,8
Gruber, Fr.	1	1,6	Methfessel, A.	4	0,9	Richter, E.	4	0,8
Mendelssohn-Bartholdy, F.	1	1,6	Volkslied	4	0,9	Kücken, Fr.	4	0,8
Schumann, R.	1	1,6	Richter, E.	4	0,9	Weber, C. M. v.	4	0,8
Muud	12	18,7	Muud	140	32,1	Muud	167	30,3
Kokku	64	100,0	Kokku	460	100,0	Kokku	524	100,0

2. Monokultuurilisus. Tabeli 4.20 andmed näitavad, et laulikud olid vaadeldavad taas kui saksa kultuuri märgid, sest saksa muusika osakaal oli tõusnud, ulatudes 88,2%-ni. Samas Balti kubermangude laulikus oli tõusnud vene muusika osakaal.

Tabel 4.20: Muusika päritolumaa algkoolide muusikaõpikutes aastatel 1887–1905

Muusika päritolumaa	Laulikute päritolumaa					
	Saksamaa		Balti kubermangud		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Saksa	52	81,2	410	89,1	462	88,2
Teadmata	9	14,0	30	6,5	39	7,4
Vene			5	1,1	5	1,0
Austria	1	1,6	4	0,9	5	1,0
Itaalia, Sitsiilia			3	0,7	3	0,6
Piirkonnanimelga Saksa			2	0,4	2	0,4
Poola			2	0,4	2	0,4
Rootsi	1	1,6			1	0,2
Rahvusvaheline	1	1,6			1	0,2
Tšehhi			2	0,4	2	0,4
Inglismaa			1	0,2	1	0,2
Šoti			1	0,2	1	0,2
Kokku	64	100,0	460	100,0	524	100,0

3. Laulusõnade autorid. Selgus, et laulutekstide autorite sagedusjärjestus oli kuue esimese nime puhul sarnane esimese ajajärgu algkoolide laulikutega, vaid saksa lastekirjanik Christoph von Schmid (1768–1854) oli esiplaanile tõusnud (vt tabel 4.21).

Tabel 4.21: Koostaja poolt märgitud sagedasemad laulusõnade autorid algkoolide muusikaõpikutes aastatel 1887–1905

Saksamaa laulik/õpik			Balti kubermangu laulik/õpik			Kokku		
Sõnade autor	Arv	%	Sõnade autor	Arv	%	Sõnade autor	Arv	%
Märkimata	32	50,0	Märkimata	255	55,4	Märkimata	287	54,8
Hoffmann v Fallersleben	3	4,7	Hoffmann, v. Fallersleben	29	6,3	Hoffmann v Fallersleben	32	6,1
Uhland, J. L.	3	4,7	Uhland, J. L.	11	2,4	Uhland, J. L.	14	2,7
Volkslied	2	3,1	Schmid, Ch. v.	8	1,7	Schmid, Ch. v.	9	1,7
Krummacher, F. A.	2	3,1	Hey, W.	7	1,5	Hey, W.	7	1,3
Rückert, Fr.	1	1,6	Goethe, J. W. v.	6	1,3	Goethe, J. W. v.	6	1,1
Claudius, M.	1	1,6	Rückert, Fr.	4	0,9	Rückert, Fr.	5	1,0
Hiemer, F. C.	1	1,6	Claudius, M.	3	0,7	Kerner, J.	4	0,8
Schenkendorf, M.	1	1,6	Anschütz, E.	3	0,7	Volkslied	4	0,8
Enslin, K.	1	1,6	Kerner, J.	3	0,7	Bornemann, W.	4	0,8
Kerner, J.	1	1,6	Falk, J. D.	3	0,7	Eichendorff, T.	4	0,8
Stammford, E. F.	1	1,6	Borneman, W.	3	0,7	Claudius, M.	4	0,8
Muu	15	23,4	Muu	135	27,2	Muu	144	27,5
Kokku	64	100,0	Kokku	460	100,0	Kokku	524	100,0

Tabelist 4.21 ilmneb aga, et enam kui pooltel lauludel oli sõnade autor koostaja poolt jäetud märkimata, mis on eelmisest perioodist üle 20% võrra enam. Domineeriv oli taas kunstluule üle 40% osakaaluga.

4. Häälte arv lauludes/seade. Tabeli 4.22 andmed osutavad sarnasusele eelmise perioodiga kahehäälsete (66%) ja ühehäälsete (viiendik) laulude osas. Erinevus seisneb selles, et Saksamaa laulik esindas vaid ühehäälseid, Balti kubermangudest pärit muusikaõppekirjandus aga nii 3- kui ka 4-häälseid laule.

Tabel 4.22: Häälte arv lauludes/seade laulikus maade lõikes aastatel 1887–1905

Lauliku/õpiku päritolumaa	Häälte arv/seade								Kokku
	1-hääline		2-hääline		3-hääline		4-hääline		
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv
Saksamaa	64	100,0							64
Balti kubermang	50	10,9	346	75,2	56	12,2	8	1,7	460
Kokku	114	21,8	346	66,0	56	10,7	8	1,5	524

5. Meetrum/taktimõõt. Siinses valimis olid ligi pooled lauludest 4/4 taktimõõdus (vt tabel 4.23). Võrreldes eelmise ajajärgu algkoolide laulikutega oli nende osakaal suurenenud kõigis laulikus kokku 20% võrra, Balti kubermangude laulikutes omakorda 34% võrra. Eelmisel perioodil domineeris Balti kubermangude laulikus 3-osaline taktimõõt.

Tabel 4.23: Taktimõõdud algkoolide laulikus ja muusikaõpikus maade lõikes aastail 1887–1905

Taktimõõdud	Saksamaa		Balti kubermangud		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
C	38	59,4	211	45,9	249	47,5
3/4	11	17,2	88	19,1	99	18,9
2/4	4	6,3	81	17,6	85	16,2
6/8	6	9,4	69	15,0	75	14,3
3/8	5	7,8	6	1,3	11	2,1
6/4			2	0,4	2	0,4
4/8			1	0,2	1	0,2
3/2			1	0,2	1	0,2
Vahelduv			1	0,2	1	0,2
Kokku	64	100,0	460	100,0	524	100,0

6. Helistik. Helistike analüüs tõi esile, et siinses valikus oli veerand lauludest kirja pandud C-duuris. Selle helistiku esilekerkimisele andis erilist kaalu Saksamaa (Jimmerthali, 1890) muusikaõpik (vt tabel 4.24). Didaktilistel kaalutlustel olid noodilugemise harjutamiseks selles kõik laulud C-duuris. Balti kubermangude laulikus olid laulud jätkuvalt aga kõrges registris, sest G- ja F-duuris oli 39% lauludest. Siiski kõigis laulikus kokku oli G-, F- ja C-duuris sarnaselt eelmise perioodiga üle 60% lauludest. Minoorsed laulud Saksamaa laulikus puudusid, Balti kubermangude laulikus oli nende osakaal 5,3%, mis andis tulemuseks kõigis laulikus kokku 4,7%. Tulemus kinnitab teoreetilises osas toodut, mille järgi üheks koolilaulmise sihiks ja eesmärgiks oli rõõmutunde tekitamine. Seega järgiti eeskujuks olevat Weißenfelsi õpetajate seminari juhi Wilhelm Harnischi poolseid direktiive: südame põhjast laulmine, rõõmus meeleolu, sügav meeleliigutus (Oberborbeck, 1989, 112; Bemerkungen..., 1863, 332; Schünemann, 1931, 294, 302, 322).

Tabel 4.24: Helistikud algkoolide laulikutes maade lõikes aastatel 1887–1905

Helistikud	Saksamaa laulikutes		Balti kubermangu laulikutes		Kokku maade laulikutes	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
C-duur	64	100,0	71	15,4	135	25,8
G-duur			114	24,8	114	21,8
F-duur			89	19,3	89	17,0
D-duur			53	11,5	53	10,1
B-duur			45	9,8	45	8,6
Es-duur			29	6,3	29	5,5
A-duur			26	5,7	26	5,0
g-moll			6	1,3	6	1,1
E-duur			5	1,1	5	1,0

Helistikud	Saksamaa laulikutes		Balti kubermangu laulikutes		Kokku maade laulikutes	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
a-moll			4	0,9	4	0,8
e-moll			4	0,9	4	0,8
d-moll			4	0,9	4	0,8
f-moll			3	0,7	3	0,6
As-duur			2	0,4	2	0,4
H-duur			1	0,2	1	0,2
h-moll			1	0,2	1	0,2
fis-moll			1	0,2	1	0,2
Des-duur			1	0,2	1	0,2
c-moll			1	0,2	1	0,2
Kokku	64	100,0	460	100,0	524	100,0

7. Ambitus. Tabelis 4.25 esitatud andmetest johtuvalt oli ka aastatel 1887–1905 algkoolide laulude meloodiatele iseloomulik suur ulatus, mõlema maa keskmine kokku oli 12,69 pooltoonit, mis oli suhteliselt sarnane eelmise perioodi keskmisega (12,71). Saksamaa päritolu laulikutes oli ambituse keskmine isegi üle 13 pooltoonit.

Tabel 4.25: Lauu meloodia ulatuse arvnäitajad pooltoonides algkoolide laulikuis ja muusikaõpikuis aastatel 1887–1905

Arvnäitajad	Saksamaa	Balti kubermangud	Kokku
Keskmine	13,06	12,63	12,69
N	64	460	524
Standardhälve	2,788	2,600	2,625
Miinumum	5	6	5
Maksimum	19	19	19
Mood	12	12	12

Maksimumulatused olid vähenenud ühe tooni võrra (kvint üle oktavi). Kõigis laulikuis kokku oli oktavi ulatusega laule 36% (vt tabel 4.26). Oktavist väiksema ulatusega laule oli 22%, oktavist suurema ulatusega aga 42%. Tulemused olid eelmise ajajärguga sarnased.

Tabel 4.26: Lauu meloodia ulatus intervallides algkoolide laulikuis maade lõikes aastatel 1887–1905

Ulatus	Saksamaa		Balti kubermangud		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
p 8, oktavi	25	39,1	163	35,4	188	35,9
s 10	11	17,2	35	7,6	46	8,8
v 7	7	10,9	30	6,5	37	7,1

Ulatus	Saksamaa		Balti kubermangud		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
p 11	6	9,4	38	8,3	44	8,4
s 6	4	6,3	43	9,3	47	9,0
v 9	4	6,3	9	2,0	13	2,5
s 9	3	4,7	96	20,9	99	18,9
p 12	2	3,1	5	1,1	7	1,3
p 4	1	1,6			1	0,2
v 10	1	1,6	11	2,4	12	2,3
p 5			12	2,6	12	2,3
v 6			12	2,6	12	2,3
s 7			5	1,1	5	1,0
<4, > 5			1	0,2	1	0,2
Kokku	64	100,0	460	100,0	524	100,0

Meloodia ambituse näitena esitan lõigu Johannes Reinfeldi (1886, 4) koostatud laulikust „*Baltisches Liederkrantz*“ („Balti laulupärg“), kus esimese poolteise takti jooksul saavutatakse lauluviisis ulatus C4–F5 (vt joonis 4.6).

Nr. 6. Hinaus, hinaus ins Freie.

Munter.

1. Hin-aus, hin-aus ins Frei-e! da will ich fröh-lich,
 2. Es tö-nen fro-he Die-der, so bald der frü-he
 3. Es mur-melt sanft die Quel-le an blum-be-fränz-ten
 4. Und kehrt der U-bend wie-der, so tö-nen, wenn die

Joonis 4.6: „*Hinaus, hinaus ins Freie*“ („Välja, välja vabadasse“, Reinfeldt, 1886, 4).

8. Helilaad. Analüüsimisel selgus, et diatoonilistel astmetel kulgevate meloodiatega laule oli eelmise perioodiga võrreldes 10% rohkem (Saksamaa muusikaõpikus 84,4%, Balti kubermangu laulikutes 66%), veerandil lauludest esines siin kaldumisi.

9. Sagedasemad laulud. Sagedamini esinevate laulude seas (vt tabel 4.27) leidis enim saksa rahvaviise ja Friedrich Silcheri meloodiaid, sealhulgas H. Heine tekstile loodud ballaadilik „Lorelei“ algussõnadega „*Ich weiss nicht was*“. Sagedasemaks lauluks oli Franz Gruberi „Püha öö“ (vt lisa 45). Neli korda esines 11 laulu, nende

seas W. A. Mozarti laul „*Üb immer Treu*“ (tekst L. H. Hölty), mille sisu, seostatuna looduse ülistamisega, manitses jumalakartlikkusele ja sõnakuulelikkusele. Tabelis olev Saksa rahvaviis Hoffmann von Fallerslebeni tekstile „*Kuckuck Kuckuck ruft aus*“ („Kukku, kukku, kes hüüab nii“) on olnud üheks tuntuimaks kevadelauluks Saksamaal (vt Linder-Beroud, 2007). Laul on sagedasti esinev ka tänapäeva eesti koolilaulikutes. Väga levinud lastelauluks nii 19. kui 20. sajandil oli sõprust väärtustav laul „*Ich hatt' einen Kameraden*“ („Mul oli kaaslane“) (vt lisa 54).

Tabel 4.27: Sagedasemad laulud algkoolide laulikutes maade lõikes aastatel 1887–1905

Balti kubermangud				Saksamaa ja Balti kubermangud kokku			
Laulu algussõnad	Arv	%	Autorid	Laulu algussõnad	Arv	%	Autorid
Ich weiss nicht was	4	0,9	Silcher, Fr.; Tekst: Heine, H.	Stille Nacht heilige Nacht	5	1,0	Gruber, Fr. ; Tekst: Mohr, J.
Wie lieblich schallt durch	4	0,9	Silcher, Fr.; Tekst: Schmid, Ch.	Üb immer Treu und	4	0,8	Mozart, W. A.; Text: Hölty, L. H.
Stille Nacht heilige Nacht	4	0,9	Gruber, Fr.; Tekst: Mohr, J.	Wie lieblich schallt durch	4	0,8	Silcher, Fr.; Tekst: Schmid, Ch. v.
Nun ade du mein	4	0,9	Rahvaviis; Tekst: Disselhof	Im Wald und auf	4	0,8	Rahvaviis; Tekst: Bornemann, W.
Aus dem Himmel ferne	4	0,9	Silcher, Fr.; Tekst: Hey, W	Segne und behüte uns	4	0,8	Koraal
Sah ein Knab ein	4	0,9	Werner, H.; Tekst: Goethe, W.	Nun ade du mein	4	0,8	Rahvaviis; Tekst: Disselhof
Der Mai ist gekommen	4	0,9	Rahvaviis, Tekst: Geibel, E.	Kuckuck Kuckuck ruft	4	0,8	Rahvaviis; Hoffmann v Fallersleben
Goldne Abendsonne wie bist	4	0,9	Nägeli, H. G.; Tekst: Barth	Ich weiss nicht was	4	0,8	Silcher, Fr., Tekst: Heine, H.
Üb immer Treu und	4	0,9	Mozart, W. A.; Tekst: Hölty, L. H.	Lobt froh den Herrn	4	0,8	Nägeli, H. G. Tekst: Gessner, G.
Kuckuck Kuckuck ruft au	4	0,9	Rahvaviis; Hoffmann v Fallersleben	Ich hatt einen Kameraden	4	0,8	Rahvaviis 18. Jhr, Tekst: Uhland. J. L.
Segne und behüte uns	4	0,9	Koraal	Sah ein Knab ein	4	0,8	Werner, H. Tekst: Goethe, W. v.
Muud	416	90,1		Muud	479	91,0	
Kokku	460	100		Kokku	524	100	

10. Laulude temaatika. Tabel 4.28 iseloomustab laulude teemavaldkondade jaotuvust. Eelmisest perioodist erinevalt oli hierarhias esikohale tõusnud *Jumala kiituse* temaatika (38%). Koos kategooriaga *looduse ülistus, aastaajad, nn Waldlied* hõivasid need kaks teemavaldkonda ligi 60% kogu teemaderingist. Kolmandale positsioonile oli tõusnud kategooria *Rännak, jaht, sport*, mille osakaal oli veidi suurem Balti laulikutes, kodumaa temaatika oli aga olulisem Saksamaa laulikus. Eelmise ajajärguga võrreldes oli rohkem vaimuliku sisuga (jumala ülistamisega seotud) laule, 20% Saksamaa ja 10% osakaaluga Balti kubermangu laulikus.

Tabel 4.28: Temaatika algkoolide laulikutes ja muusikaõpikutes aastatel 1887–1905

Temaatika	Saksamaa		Balti kubermangud		Maad kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Jumala kiitus, vaimuliku sisuga	27	42,2	172	37,4	199	38,0
Looduse ülistus, aastaajad, nn Waldlied	8	12,5	99	21,5	107	20,4
Kodumaa	6	9,4	27	5,9	33	6,3
Homniku ja õhtulaulud, kellad, tähed (sageli nn harduslaulud)	4	6,3	34	7,4	38	7,3
Laul, lust	4	6,3	11	2,4	15	2,9
Rännak, jaht, sport	4	6,3	48	10,4	52	9,9
Kool, õpetussõnad	3	4,7	27	5,9	30	5,7
Lapsepõlv	2	3,1	7	1,5	9	1,7
Töö, elukutse	2	3,1	9	2,0	11	2,1
Lein, lahkumine	2	3,1	13	2,8	15	2,9
Tundelüürika, ballaadilisus	2	3,1	13	2,8	15	2,9
Kokku	64	100,0	460	100,0	524	100,0

11. Elusituatsioonid. Õppesisu kasvatuslikud väärtused. Tabelist 4.29 nähtub, et kategooria *looduses olek* oli taandunud teisele, *lojaalne olek riigile* aga neljandale positsioonile võrreldes eelmise ajajärguga. Kaks esimest kategooriat moodustasid 68,9%, kaks järgmist aga 15,1% (kokku 84%), teised elusituatsioonid kajastasid lauludes vähem. Elusituatsioonide esinemissagedused reastusid pingeritta järgmiselt: *aeg issandaga, looduses olek, perekonnaga ja lojaalne olek riigile*.

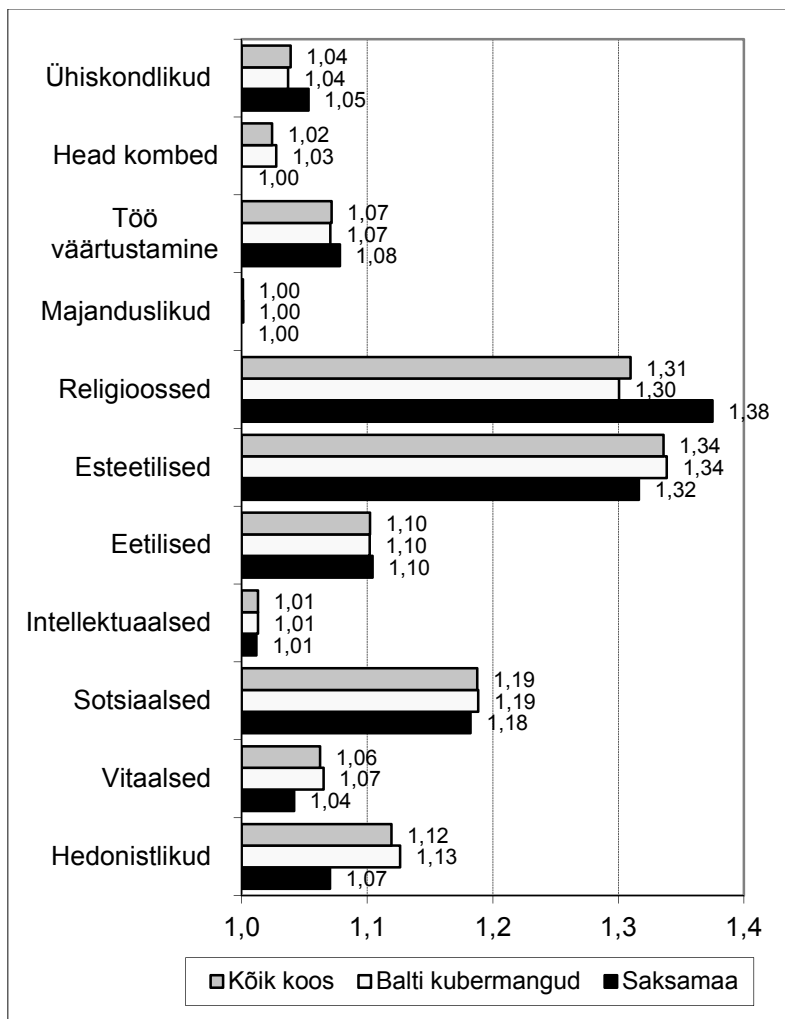
Tabel 4.29: Elusituatsioonid algkoolide laulikutes maade ja sihtrühmade lõikes aastail 1887–1905

Elusituatsioonid	Saksamaa		Balti kubernagud		Kokku	
	Sooliselt eristamata		Sooliselt eristamata			
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Aeg issandale, palvetamine,	31	48,4	176	38,3	207	39,5
Looduses olek	12	18,8	142	30,9	154	29,4
Perekonnaga	5	7,8	37	8,0	42	8,0
Lojalne olek riigile, riigitruudus	5	7,8	32	7,0	37	7,1
Töö, elukutse, kool	5	7,8	25	5,4	30	5,7
Reisimine, rändamine	4	6,3	26	5,7	30	5,7
Suhtlemine avalikkusega	1	1,6	19	4,1	20	3,8
Suhe endasse, enesevaatlus	1	1,6	3	0,7	4	0,8
Kokku	64	100,0	460	100,0	542	100,0

12. Kasvatuseväärtused. Joonisel 4.7 esitatud väärtusvaldkondade keskvaartuste põhjal tuli esile hierarhia, mis sarnanes nelja esimese valdkonna osas (esteetilised, religioossed, sotsiaalsed, hedonistlikud) eelmise perioodiga. Kasvatuseväärtuste valdkonnad olid maade lõikes küllaltki võrdsete keskvaartustega, vaid Saksa päritolu õpikutes oli religioosne väärtusvaldkond kaalukamalt esindatud, kuid erinevus ei osutunud statistiliselt oluliseks (vt lisa 20). Ka hedonistlikud väärtused olid tolle perioodi laulikutes ebaühtlasemalt jaotunud, neid oli Balti kubermangu laulikutes rohkem ja erinevus osutus statistiliselt oluliseks ($p < 0,05$). *Heade kommete* valdkond pole Saksamaa õpikutes üldse esindatud, samuti puudusid mõlema maa väljaannetes majanduslike väärtuste valdkonnad. Lisast 18 nähtub, millist osakaalu omasid ühes väärtusvaldkonnas kui tervikus üksiktunnused maade lõikes. Lisas 19 esitatud andmete põhjal esines üksiktunnuste alusel otsustades kõige sagedamini kasvatusväärtusi *looduse ilu väärtustamine ja ilumeele arendamine*. Eelmise ajajärguga võrreldes olid need kaks esteetilist kasvatusväärtust kohta vahetanud. Järgmised neli üksiktunnust olid aga seotud usuga, mida on eelmise ajajärguga võrreldes rohkem. Kasvatuseväärtusena ei esinenud kuut kasvatusväärtust: *ühiskondliku positsiooni saavutamine, ühiskondlikud asjad ja nende mõjutamine, majanduslikest säästlikkuse harjutamine ja arukas rahakasutus, ning intellektuaalsetest väärtustest teadus kui väärtus, edusammud koolis*.

Saksamaa ja Balti kubermangude üksiktunnuste keskmiste võrdlemisel selgusid statistiliselt olulised erinevused (vt lisa 20) T-testi meetodil järgmiste väärtuste puhul: *sihiga elust rõõmu, rahulolu, naudingut jm kogemine* (Saksa laulikus keskmine 1,11, Balti kubermangu laulikus 1,22) ($p = 0,017$), mistõttu võis teha järelduse, et valimid olid pärit erinevatest üldkogumitest. Religioossete kasvatusväärtuste osas ei erinenud keskmised maade lõikes statistiliselt olulisel määral. Oli ka teisi statistiliselt olulisi erinevusi nagu *intellektuaalsete*

probleemilahenduste treenimine, edusammud koolis, head käitumistavad, viisakus kõnes ja mühaklikkuse vältimine, igati hea laps olemine, need väärtused puudusid Saksamaa laulikuis sootuks.

Joonis 4.7: Väärtusvaldkondade keskmised algkoolide laulutekstides aastatel 1887–1905

Korrelatsioonanalüüs. Korrelatsioonanalüüsi tulemusel selgus (vt lisa 21), et absoluutväärtuste poolest on võrreldes eelmise perioodiga tugevnenud positiivsed korrelatiivsed seosed kõigi religioossete tunnuste vahel ja tunnuse *kannatlikuks ja*

jumalakartlikuks kasvamine ja religioosete tunnuste vahel ($r=0,58$ kuni $r=0,64$; $p<0,01$). Samuti on tugevnenud korrelatiivsed seosed tunnuste vahel nagu *töötegemise harjutamine ja distsiplineeritud ajakasutus* ($r=0,79$; $p<0,01$), *looduse ilu väärtustamine ja ilumeele arendamine* ($r=0,76$; $p<0,01$) ja *kunstide väärtustamise ja loometegevuse harrastamine* ($r=0,70$; $p<0,01$). Absoluutväärtuste tugevuselt on aga vähenenud korrelatiivsed seosed tunnuste vahel *isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamise ja sõjasangari väärtustamine* ($r=0,45$; $p<0,01$) ning *kaaslaste, sõprade väärtustamine, truuks jäämine ja inimeste väärtustamine* ($r=0,41$; $p<0,01$).

Korrelatiivsed seosed olid negatiivsed (seega pöördvõrdelised), kuid absoluutväärtuste poolest mitte enam nõrgad, vaid keskmised religioosete tunnuste ja mitmete tunnuste vahel, nagu näiteks *looduse ilu väärtustamine* ($r=-0,35$ kuni $r=-0,47$; $p<0,01$), *ilumeele arendamine* ($r=-0,35$ kuni $r=-0,44$; $p<0,01$) jt. (vt lisa 21). Väärtustunus *kannatlikuks ja jumalakartlikuks kasvamine* oli samuti pöördvõrdelises seoses tunnusega *looduse ilu väärtustamine* ($r=-0,42$; $p<0,01$) ning *ilumeele arendamine* ($r=-0,39$; $p<0,01$). Seega, mida rohkem väärtustati nt palvetamist, seda vähem oli võimalik arendada ilumeelt jm.

4.2.3. Õppekirjandus algkoolides aastatel 1906–1914

Ajavahemiku 1906–1914 kohta tegin kindlaks algkoolide laulmistundides kasutatud 9 laulikut ja muusikaõpikut, millest analüüsimiseks olid kättesaadavad kaheksa saksakeelset trükist (vt tabel 4.30): Hentschel (1907a), Hentschel (1907b), Müller (s.a a), Müller (s.a.b), Reinfeldt (1886a), Liederlese (1906), Vihtol (1898), Sering & Rolle (1912). Neist neli esimest leidis kasutust ka aastatel 1860–1886, kolm järgmist aastatel 1887–1905. Sering & Rolle (1912) õpik oli koostatud eelkoolile ja madalamatele klassidele.

I. Bibliograafilised andmed. Aastatel 1906–1914 domineeris siinse kompromissvalimi põhjal laulmisõpetuses laulik segakogumikuna (6), muusikaõpikuid oli kaks (Vihtol, 1898; Liederlese, 1906). Sarnaselt esimese perioodiga domineerisid Saksamaalt pärit laulikud (5), kolm laulikut oli välja antud Riias, üks Tallinnas. Sarnaselt eelmiste perioodidega olid trükised väikeseformaadilised: tüüpiliselt 12x18 või 13x19 cm. Keskmise lehekülgede arv oli võrreldes eelmise perioodiga omakorda kümne lehekülje võrra suurem (88,13), neist väikseimamahuline 40 ja suurim 204 lehekülge. Saksamaa sakslane oli autoriks viiel, lätlane ühel ja teadmata autor kahel laulikul. Ametilt olid neli autorit õpetajad õpetajate seminaris: Hentschel (1907a), Hentschel (1907b), Müller (s.a.a), Müller (s.a.b); oli kaks õppejõudu kõrgkoolis: Vihtol (1898), Sering & Rolle (1912); ühe puhul pole ametikoht teada.

Tabel 4.30: Aastatel 1906–1914 algkoolides kasutusel olnud laulikud ja muusikaõpikud

Autor	Aasta	Pealkiri	Väljaandmis-koht, kirjastus	Kasutus Tartu õpperingkonnas	Allikaviide
Müller, S	(s.a.a)	Liederbuch für Mädchenschulen, 1. vihik	Wolfenbüttel: J. Zwißler	Riia õpperingkonna koolid; A. Salomoni Erakool, (1908-1913)	EAA, f. 384, n. 1, s. 1485, l. 449, 450–452.
Müller, S.	(s.a.b)	Liederbuch für Mädchenschulen, 2. vihik	Wolfenbüttel: J. Zwißler	Riia õpperingkonna koolid; A. Salomoni Erakool (1908–1913)	EAA, f. 384, n. 1, s. 1485, l. 449, 450–452.
Hentschel, E.	1907a	Liederhain. Auswahl volksmässiger deutscher Lieder, 1. vihik	Leipzig: C. Merseburger	A. Salomoni Erakool (1908–1913)	EAA, f. 384, n. 1, s. 1485, l. 449, 450–452.
Hentschel, E.	1907b	Liederhain. Auswahl volksmässiger deutscher Lieder, 2. vihik	Leipzig: C. Merseburger	A. Salomoni Erakool (1908–1913)	EAA, f. 384, n. 1, s. 1485, l. 449, 450–452.
Hentschel, E.	1906	Liederhain. Auswahl volksmässiger deutscher Lieder, 3. vihik	Leipzig: C. Merseburger	A. Salomoni Erakool (1908–1913)	EAA, f. 384, n. 1, s. 1485, l. 449, 450–452.
Reinfeldt, J.	1886a, 1907	Baltischer Liederkranz	Reval: Franz Kluge	Valga tütarlaste õppeasutus	EAA, f. 413, n. 1, s. 53, l. 1p, 2, 3p, 4p, 5.
Vihtol, J.	1898	Liederschatz. Eine sammlung von Chorälen und Liedern	Riga: C. J. Sichmann	Kõik saksa koolid	Каталог ...1908, 124.
Liederlese	1906 5. tr,	1. alligaat Гусли: 2. alligaat Liederlese	Riga: W. Mellin	Valga gümnaasium	EAA, f. 413, n. 1, s. 53, l. 3p, 4p, 6.
Sering, Fr. W. & Rolle, G.	1912	Gesänge für Gumnasien und Realschulen	Lahr, Baden:	Liivimaa Maagümnaasium	Sering & Rolle, 1912, 3–4.
Oettingen, Al. V.*	?	Sammlung kirchlicher Kernlieder	Dorpat: Schünmanns Wittwe & Mattiesen	A. Salomoni Erakool, (1908–1913)	EAA, f. 384, n. 1, s. 1485, l. 449; 450–452; Arbeiten... 1907, 108.
Нус, Б. **	1893	Баян: Сборник песен для школ. I	Рига: П. Нельднера	A. Salomoni Erakool (1908–1913)	EAA, f. 384, n. 1, s. 1485, l. 449, 450–452.

*Kahjuks pole õppeplaanis osutatud, missugust Al. v. Oettingeni rütmiseeritud koraalide kogumikku silmas peetakse, mistõttu jääb see siinkohal analüüsimata. Oettingeni „*Sammlung kirchlicher Kernlieder für Schule und Haus*“ („Kogu kiriklikke põhilaule kooli ja kodu jaoks“) ilmus teadaolevalt aastatel 1872, 1889, 1891 (8.tr), 1892, 1894, 1897, 1901, 1905, 1912, 1914. Tema „*Sammlung kirchlicher Kernlieder mit Singweisen*“ („Kogu kiriklikke põhilaule viisidega“) ilmus aastatel 1861, 1870, eraldi koolile (*Schul-Ausgabe*) veel 1872, 1881, 1885.

** venekeelsed trükised jäävad töö eesmärgi silmas pidades analüüsi alt välja

II. Kujundus. Trükiste must-valge kujundus ei erinenud eelmistest perioodidest. Illustratsioonid olid vaid kahe lauliku esikaanel (väheste elementidega ornamendid) ja polnud seotud tekstiga.

III. Õppeaine (ja hariduse) sisu. Lisaks põhitekstile oli eessõna olemas neljal, sisukord kuuel, kuid selgitavad lisad ja ülesanded puudusid. Õppesisus olid teemadest ja alateemadest esindatud järgmised: 1) laulud on olemas kõigis väljaannetes; 2) hääleharjutused puudusid üldse, 3) noodi- ja rütmiõpetust jagasid kaks muusikaõpikut (Vihtol, 1898, Liederlese, 1906); 4) helikõrgus- ja vältussuhteid arendavad harjutused puudusid; 5) muusika- ja sõnaautorite eludaatumid, mida käsitlen muusikaloo elementidena, olid olemas kolmes õpikus (Sering & Rolle, 1912; Hentschel, 1907a; 1907b) sarnaselt I perioodiga; 6) sarnaselt eelmiste perioodidega puudusid siinse õppekirjanduse valiku õppesisust pillimäng, muusikaline liikumine ja loovusülesanded, ehkki õppeplaan viimaseid ette nägi. Seega siinse valiku puhul oli muusikaõpetuse keskpunktiks laulmine ja tunni komponentideks oli ka noodi- ja rütmiõpetus. Õppesisu erinevuseks, võrreldes eelnevate perioodidega, oli suurem rõhuasetus noodiõpetusele, mida kajastas F. W. Seringi laulik gümnaasiumi eelkoolile (Sering & Rolle 1912). Õppesisu vastas õppe-eesmärkidele *suures osas* kõigis trükistes.

Sisuväljenduslikult olen kaht muusikaõpikut (Vihtol, 1898; Liederlese, 1906) vaadelnud eelmist perioodi käsitlevas alapeatükis. Kokkuvõtvalt edastati neis õpikuis teksti kontsentreeritult, teadmise esitus oli objektivistlik ning staatiline, ega sisaldanud probleeme arutluseks. Seega oli teadmiskäsitlus küllalt ainekeskne. Nende õpikute põhjal otsustades oodati õppetöös õpilastelt eelkõige mäletööd. Teksti sisuvalik ei arvestanud õpilase individuaalse eripäraga.

IV. Aine- ja õpikudidaktika. Uudse võttena oli Seringu ja Rolle õpiku (1912) eessõnas selgitatud laulumaterjali koondamist järgmistesse teemavaldkondadesse: 1) Laul ise; 2) Kevad ja suvi; 3) Hommik ja õhtu, 4) Sügis ja talv; 5) Loodus, põld ja mets; 6) Jaht ja jahimees; 7) Võimlemine ja rändamine; 8) Kodu- ja isamaa; 9) Valitsejate maja; 10) Sõdurielu, 11) Inimeste suhted üksteisega; 12) Inimese suhe jumalaga; 13) Jõulud. Teiste trükiste puhul olid laulud liigendamata. Õppimisel asetati põhiorde arusaamisele ja mõistmisele ühes laulikus (Sering & Rolle, 1912), teistes peeti ilmselt põhiliseks mehaanilist omandamist. Õppeplaanis oli rõhutatud ka iseseisvat arusaamisega õppimist, kuid valikus olnud trükiste puhul oli siiski valdav reproduktiivset õppimist eeldav lähenemine ja Seringu ja Rolle õpik erineski sellepoolest, et selles oli rõhutatud arusaamisega noodist lugemist. Intervallimeetodit ja akordiõpetuse elemente leidis kahes õpikus.

Antud õppekirjanduse valimile olid iseloomulikud eelnevatest perioodidest õpikutele iseloomulikud tunnusjooned ja termin *Einüben*. Didaktilistest mudelist esitlesid õpikud tänapäevases tähenduses õpetamisteoreetilist didaktilist kultuuri. Õppemudelid olid oluline koht tulemuskesksusel, mitte niivõrd protsessikesksusel; didaktilise printsiibi valitses liikumine kergemalt raskemale. Õppe-eesmärk oli sõnastatud vaid kolme lauliku eessõnas (Müller (s.a.a); Reinfeldt, 1886a; Sering & Rolle, 1912). Kõigis õpikuis kasutati tavanotatsiooni. Erialalisi spetsiifilisi vigu

sisaldasid õpikud vähesel määral. Lauluvara valiku kriteeriumidest olid äratuntavad eelkõige õppe-eesmärke, samuti ideoloogilisi ja esteetilisi kaalutlusi silmaspidavad. Laulude pealkirjad olid sisukorda kantud lehekülje järgi kahes ja laulu järjekorranumbri alusel neljas laulikus.

V. Lauluvara. Optimaalse kompromissvalimi põhjal siinsetes algkoolides aastatel 1906–1914 kasutatud kaheksast trükisest kuue puhul on silmas peetud nii tüdrukuid kui poisse, kahe puhul vaid tütarlapsi (vt tabel 4.31). Seringu ja Rolle (1912) lauliku puhul on tegemist gümnaasiumi eelkooli ja kahe madalama klassi tarvis koostatud laulikuga. Lauliku (Sering & Rolle, 1912) eessõnas rõhutasid autorid võimalust selle mitmekülgeks kasutuseks: nimelt noodilugemise harjutamisel soovitati laulda kergemaid ja kuulmise järgi laulude õppimisel kasutada raskemaid laule. Analüüsitava lauluvalimi moodustasid 935 laulu.

Tabel 4.31: Aastatel 1906–1914 algkoolides laulmisõpetuses kasutatud õppekirjandus

Autor, väljaandmisaasta	Lauliku/õpiku päritolumaa		Lauliku/õpiku sihtrühm		
	Saksamaa	Balti kubermangud	Tütarlapsed	Poeglapsed	Sooliselt eristamata
	Laule	Laule	Laule	Laule	Laule
Müller, s.a.a	100		100		
Müller, s.a.b	100		100		
Hentschel, 1907a	48				48
Hentschel, 1907b	44				44
Reinfeldt, 1886a		157			157
Vihtol, 1898		123			123
Liederlese, 1906		100			100
Sering & Rolle, 1912	263				263
Kokku	555	380	200		735
Kokku laule		935			935

1. Muusika autorid. Muusikaautoreid jälgides (vt tabel 4.32) selgus, et koostajate poolt märkimata jäetud autorite hulk oli Saksamaa laulikuis tunduvalt vähenenud, Balti kubermangude laulikuis aga suurenenud ligi kolmandikuni lauludest. Saksamaa laulikuis olid kolmandik lauludest saksa rahvaviisid ja -laulud. Balti kubermangude laulikuis olid saksa rahvalaule vähem (22,7%), mistõttu kokku oli laulikuis saksa rahvaviise 27%, mis oli eelmiste perioodidega võrreldes rohkem. Siia lisandusid ka veel üksikud piirkonnanimega tähistatud saksa rahvalaulud (nt vestfaali, saksi, böömi rahvaviisid). Sarnaselt eelmiste perioodidega domineerisid peamiselt n-õ lokaalse tähendusega heliloojad (Silcher, Nägeli, Gersbach jt). Tuntud heliloojatest olid esindatud W. A. Mozart (14 laulu ehk 1,5%), C. M. von Weber (8 laulu, 0,9%) ja F. Mendelssohn-Bartholdy (5 laulu ehk 0,5%), L. v. Beethoven (1 laul ehk 0,1%). Nii Saksamaalt kui Balti kubermangudest pärit laulikutes on veidi ülekaalus kunstmuusika (51%).

Tabel 4.32: Sagedasemad muusika autorid, märgituna koostaja poolt algkoolide laulikutes aastatel 1906–1914

Saksamaa laulik			Balti kubermangude laulik			Kõigis laulikus kokku		
Muusika autor	Arv	%	Muusika autor	Arv	%	Muusika autor	Arv	%
Rahvaviis	167	30,1	Märkimata	117	30,8	Rahvaviis, -laul	253	27,0
Silcher, Fr.	38	6,8	Rahvaviis, -laul	86	22,7	Märkimata	141	15,1
Nägeli, H. G.	25	4,5	Silcher, Fr.	13	3,4	Silcher, Fr.	51	5,5
Märkimata	24	4,3	Nägeli, H. G.	8	2,1	Nägeli, H. G.	33	3,5
Gersbach, J.	14	2,5	Gersbach, J.	6	1,6	Gersbach, J.	20	2,1
Sileesia rahvaviis	14	2,5	Mozart, W. A.	5	1,3	Sileesia rahvaviis	16	1,7
Schulz, J. A. P.	12	2,2	Fröhlich, Th.	5	1,3	Mozart, W. A.	14	1,5
Müller, S.	12	2,2	Abt, Franz	5	1,3	Schulz, J. A. P.	14	1,5
Reichardt, J. Fr.	10	1,8	Methfessel, A.	4	1,1	Müller, S.	12	1,3
Mühling, A.	9	1,6	Kücken, Fr.	3	0,8	Reichardt, J. Fr.	12	1,3
Mozart, W. A.	9	1,6	Mendelssohn-Bartholdy, F.	3	0,8	Mühling, A.	9	1,0
Gläser, C. G.	7	1,3	Kern, C. A.	3	0,8	Gläser, C. G.	9	1,0
Weber, C. M. v.	6	1,1	Richter, E.	3	0,8	Fröhlich, Th.	8	0,9
Muud	208	37,5	Muud	119	31,2	Muud	343	36,6
Kokku	555	100,0	Kokku	380	100,0	Kokku	935	100,0

2. Monokultuurilisus. Siinse valimi laulikutes oli saksa muusika (ka piirkonnanimega saksa rahva- ja kunstmuusika) osakaal tõusnud 89%ni (vt tabel 4.33). Käsitleva perioodi laulikud olid taas vaadeldavad kui saksa kultuuri märgid.

Tabel 4.33: Muusika päritolumaa algkoolide laulikus aastatel 1906–1914

Muusika päritolumaa	Saksamaa		Balti kubermangud		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Saksa	495	89,2	335	88,2	830	88,8
Teadmata	19	3,4	28	7,4	47	5,0
Piirkonnanimega Saksa	13	2,3	1	0,3	14	1,6
Poola	10	1,7	2	0,5	12	1,4
Itaalia, Sitsiilia	6	1,1	3	0,8	9	1,1
Inglismaa	6	1,1	1	0,3	7	0,7
Vene	2	0,4	4	1,1	6	0,6
Austria			3	0,8	3	0,3

Muusika päritolumaa	Saksamaa		Balti kubermangud		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Tšehhi	1	0,2	1	0,3	1	0,1
Šoti	1	0,2	1	0,3	2	0,2
Holland	1	0,2			1	0,1
Rahvusvaheline	1	0,2			1	0,1
Kokku	555	100,0	380	100,	935	100,0

3. Laulusõnade autorid. Lauliku koostaja poolt fikseeritud sagedasimaks laulutekstide autoriks oli Hoffmann von Fallersleben, samuti Johann Ludwig Uhland (vt tabel 4.34). Tabelist 4.34 nähtub, et võrreldes eelmise perioodiga oli märkimata sõnaautorite hulk vähenenud. Kui aga Saksamaa laulikus pole sõnade autorit peetud vajalikuks üles märkida 11,4%-l juhtudest, siis Balti kubermangude laulikutes ligi poolte ja kokku üle veerandi laulude juures. Domineeriv oli kunstluule, mille osakaal oli laulikutes maade lõikes erinev: Saksamaa puhul 80%, Balti 50%, kokku 68,3%.

Tabel 4.34: Koostaja poolt märgitud sagedasem sõnade autor algkoolide laulikus aastatel 1906–1914

Saksa laulik			Balti kubermangu laulik			Kokku		
Lauluteksti autor	Arv	%	Lauluteksti autor	Arv	%	Lauluteksti autor	Arv	%
Hoffmann von Fallersleben	92	16,6	Märkimata	187	49,2	Märkimata	250	26,7
Märkimata	63	11,4	Hoffmann von Fallersleben	28	7,4	Hoffmann von Fallersleben	120	12,8
Rahvalaul	20	3,6	Uhland, J. L.	11	2,9	Rahvalaul	22	2,4
Hey, W.	15	2,7	Schmid, Ch. V.	7	1,8	Hey, W.	22	2,4
Tundmatu luuletaja	12	2,2	Hey, W.	7	1,8	Uhland, J. L.	21	2,2
Arndt, E. M.	10	1,8	Goethe, J. W. v.	5	1,3	Tundmatu luuletaja	12	1,3
Uhland, J. L.	10	1,8	Rückert, Fr.	4	1,1	Claudius, M.	12	1,3
Claudius, M.	9	1,6	Falk, J. D.	3	0,8	Arndt, E. M.	11	1,2
Schenkendorf, M.	8	1,4	Kerner, J.	3	0,8	Schmid, Ch. V.	10	1,1
Krummacher, F. A	8	1,4	Bornemann, W.	3	0,8	Krummache, F. A.	9	1,0
Mahlmann, S. A.	5	0,9	Geibel, E.	3	0,8	Rückert, Fr.	9	1,0
Fink, G. W.	5	0,9	Anschütz, E.	3	0,8	Anschütz, E.	8	0,9
Muud	298	53,7	Muud	116	30,5	Muud	429	45,7
Kokku	555	100,0	Kokku	380	100,0	Kokku	935	100,0

4. Häälte arv lauludes/seade. Tabelist 4.35 johtub, et domineerisid kahehäälsed laulud. Siiski võib märgata, et Balti kubermangude laulikutes oli mitmehäälsusele suuremat rõhku pandud. Nende laulikute hulgas oli ühehäälseid vaid 1%, Saksamaa laulikutes aga üle veerandi.

Tabel 4.35: Häälte arv lauludes/seade algkoolide laulikuis ja muusikaõpikuis maade lõikes aastatel 1906–1914

Lauliku/õpiku päritolumaad	Häälte arv/seade								Kokku
	1-hääline		2-hääline		3-hääline		4-hääline		
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	
Saksamaa	149	26,8	395	71,2	9	1,6	2	,4	555
Balti kubermang	5	1,3	319	83,9	48	12,6	8	2,1	380
Kokku	154	16,5	714	76,4	57	6,1	10	1,1	935

5. Meetrum/taktimõõt. Tabeli 4.36 andmed viitavad, et nii maade lõikes eraldi kui ka kogukogumi peale kokku oli taktimõõtude sagedusjärjestus sarnane eelmise perioodiga, ehkki erinevate osakaaludega. Domineeris 4-osaline taktimõõt (märgituna laulikutes C), mille osakaal Baltimaade laulikutes oli 50%. Siin võib leida seose ilmnenud *jumala kiituse* teemavaldkonna domineerimisega, mida edastavad sagedamini rahuliku, väljapeetud meetrumiga koraalid ja koraalilikud laulud. Tabelist 4.36 nähtub, et 4/4-taktimõõdu kõrval olid olulisel kohal ¾-, 2/4- ja 6/8-taktimõõt, mis kokku moodustasid 96% kõigist lauludest.

Tabel 4.36: Taktimõõdud algkoolide laulikuis ja muusikaõpikuis maade lõikes aastatel 1906–1914

Taktimõõdud	Saksamaa laulik		Balti kubermangude laulik		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
C	220	39,6	191	50,3	411	44,0
3/4	135	24,3	70	18,4	205	21,9
2/4	101	18,2	63	16,6	164	17,5
6/8	65	11,7	49	12,9	114	12,2
3/8	13	2,3	3	0,8	16	1,7
Vahelduv	8	1,4	1	0,3	9	1,0
6/4	5	0,9	2	0,5	7	0,7
4/8	3	0,5	1	0,3	4	0,4
4/4	1	0,2			1	0,1
5/4	1	0,2			1	0,1
9/8	1	0,2			1	0,1
3-osaline	1	0,2			1	0,1
4/2	1	0,2			1	0,1
Kokku	555	100,0	380	100,0	935	100,0

6. Helistik. Analüüs tõi esile (vt tabel 4.37), et karakterne oli helistike sagedushierarhia kahanevas suunas: G-, F-, ja C-duur, mida oli kokku kõigis laulikutes 65% lauludest. G-duuris laule oli alghariduskoolide laulikutes stabiilselt veerand, F-duuris viiendik koguhulgast. Seega tuli ligi pooli lauludest laulda küllaltki kõrges registris. Ligi 10% osakaaluga olid veel esindatud D- ja B-duur, teiste helistike osakaal oli suhteliselt väike. Minoorseid laule oli Saksamaa laulikutes 1,5%, Balti kubermangude laulikutes 5,1% ja keskmiselt 2,8% kõigist lauludest kokku.

Tabel 4.37: Helistikud algkoolide laulikuis ja muusikaõpikuis aastatel 1906–1914

Helistikud	Saksamaa laulikutes		Balti kubermangude laulikutes		Kokku maade laulikutes	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
G-duur	138	24,9	90	23,7	228	24,4
F-duur	130	23,4	70	18,4	200	21,4
C-duur	121	21,8	58	15,3	179	19,1
D-duur	45	8,1	48	12,6	93	9,9
B-duur	49	8,8	40	10,5	89	9,5
A-duur	34	6,1	24	6,3	58	6,2
Es-duur	24	4,3	27	7,1	51	5,5
g-moll	3	0,5	6	1,6	9	1,0
E-duur	5	0,9	3	0,8	8	0,9
e-moll	2	0,4	4	1,1	6	0,6
a-moll	2	0,4	2	0,5	4	0,4
d-moll			3	0,8	3	0,3
As-duur	1	0,2	1	0,3	2	0,2
f-moll			2	0,5	2	0,2
h-moll			1	0,3	1	0,1
fis-moll	1	0,2			1	0,1
c-moll			1	0,3	1	0,1
Kokku	555	100,0	380	100,0	935	100,0

7. Ambitus. Tabeli 4.38 andmed tõestavad algkoolide lauludele iseloomulikku suurt meloodia ulatust, keskmine 12,88 pooltooni ehk väikese nooni lähedane intervall. Saksamaa laulikute sooliselt eristamata sihtrühmale mõeldud laulikuis oli keskmine koguni 13,34 pooltooni. Maksimumulatused olid suurenenud eelmise perioodiga võrreldes ühe tooni võrra, ulatudes sekst üle oktaavi. Andmetest nähtub (vt tabel 4.39), et oktaavi osakaaluks oli kõigis laulikuis kokku 35%. Oktavist väiksema ulatusega laule oli maade lõikes kokku stabiilselt viiendik.

Oktavist suurema ulatusega olid Saksamaa laulikuis ligi pooled lauludest, Balti kubermangude laulikuis veidi vähem.

Tabel 4.38: Laulu meloodia ulatuse arvnäitajad pooltoonides algkoolide laulikus ja muusikaõpikus aastatel 1906–1914

Arvnäitajad	Laulikute päritolumaa				
	Saksamaa			Balti kubermangud	Kokku
	Sihtrühm		Kokku	Sihtrühm	
	Tütarlapsed	Eristamata		Eristamata	
Keskmine	12,28	13,34	12,95	12,78	12,88
N	200	355	555	380	935
Standardhälve	2,645	2,614	2,672	2,547	2,622
Miimum	7	7	7	6	6
Maksimum	20	20	21	19	21
Mood	12	12	12	12	12

Tabel 4.39: Laulu meloodia ulatus intervallides algkoolide laulikus ja muusikaõpikus maade lõikes aastatel 1906–1914

Intervallid	Saksamaa		Balti kubermangud		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
p 8, oktav	186	33,5	140	36,8	326	34,9
s 9	116	20,9	82	21,6	198	21,2
p 11	60	10,8	31	8,1	91	9,7
s 6	49	8,8	28	7,4	77	8,2
s 10	38	6,8	30	7,9	68	7,3
v 7	37	6,7	21	5,5	58	6,2
v 9	20	3,6	8	2,1	28	3,0
v 10	15	2,7	11	2,9	26	2,8
p 5	12	2,2	8	2,1	20	2,1
v 6	7	1,3	11	2,9	18	1,9
p 12	7	1,3	5	1,3	12	1,3
s 13	4	0,7			4	0,4
s 7	3	0,5	4	1,1	7	0,7
>4,<5			1	0,3	1	0,1
v 13	1	0,2			1	0,1
Kokku	555	100,0	380	100,0	935	100,0

8. Helilaad. Algkoolide laulikes domineerisid diatoonilistel astmetel kulgevate meloodiatega laulud, millel oli Saksamaa laulikus suurem osakaal (78%) kui Balti kubermangude laulikes (65%). Seevastu moodustasid siinsetes laulikes jälle kaldumist sisaldavad laulud veerandi koguhulgast, mis oli osakaalult 10% võrra suurem kui Saksamaa laulikes.

9. Sagedasemad laulud. Tabelist 4.40 näeme, et sagedamini oli võetud laulikusse saksa rahvaviise, samuti heliloojate Fr. Silcheri, H. G. Nägeli, J. Gersbachi, C. G. Neefe, Th. Fröhlichi laule.

Tabel 4.40: Sagedasemad laulud algkoolide laulikus ja muusikaõpikus aastatel 1906–1914

Laulu algussõnad	Arv	%	Muusika autor	Teksti autor
Weisst du wie viel	7	0,7	Rahvaviis	Hey, W.
Kuckuck Kuckuck ruft aus	6	0,6	Rahvaviis	Hoffmann von Fallersleben
Was frag ich viel	6	0,6	Neefe, C. G.	Miller, J. M.
Es kamen grüne Vögelein	6	0,6	Gersbach, J.	Rückert, Fr.
O du fröhliche o	6	0,6	Sitsiilia rahvaviis	Falk, J. D.
Lobt froh den Herrn	6	0,6	Nägeli, H. G.	Wächter, L.
Wie lieblich schallt durch	6	0,6	Silcher, Fr.	Schmid, Ch. v.
Wem Gott will rechte	6	0,6	Fröhlich, Th.	Eichendorff, J. v.
Muud	886	94,8		
Kokku	935	100,0		

Vaadeldud laulikuist seitsmes esines neljafraasiline ja intervalliliselt seksti ulatusega rahvalaul algussõnadega „*Weisst du wieviel*“ (joonis 4.8, lisa 46). Laulu sisuks oli osutamine jumala poolt loodud looduse ilule, harmooniale ja rahulolule. Selgus, et sagedamini esinevate laulude valikus oli tuttavaid laule nii I kui teisest perioodist: lastelaul „Kukku, kukku, kes hüüab nii“, Sitsiilia rahvaviisil põhinev koraal „Oh sa rõõmustav“ (vt lisa 52), vaimseid ja tundeväärtusi materiaalsele eelistav „*Was frag ich viel*“ („Miks küsin ma üha“) (lisa 44) (muusika C. G. Neefe, tekst J. M. Miller) jt. Valikus on lisaks veel vaimuliku sisuga laule „*Lobt froh den Herrn*“ („Kiitkem rõõmsalt Issandat“) (vt lisa 51) jt.

7. Gott, der Herr.

vanhain and unna

Volksweise.

1. } Weist du, wie viel Sterne sie = hen an dem
 } Weist du, wie viel Wolken ge = hen weit = bin

Joonis 4.8: „*Gott, der Herr*“ („Issand, Jumal“; Müller, (s.a.b), 4)

10. Laulude temaatika. Tabeli 4.41 andmed näitavad, et eelmises perioodis ilmnenuga võrreldes domineerisid teemavaldkonnad *Jumala kiitus* ja *looduse ülistus* (kokku 51%). *Rännak, jaht, sport* oli loovutanud aga kolmanda positsiooni *kodumaa* temaatikale. Selgub, et maade lõikes on teemade jagunevuses erinevusi: kategooria *looduse ülistus* oli veenva enamusega (40%) valdavaks temaatikaks Saksamaa tütarlastele mõeldud laulikutes (sarnaselt I perioodiga), mistõttu Saksamaa kõigis laulikus kokku edestas loodustemaatika (veerand lauludest)

teemavaldkonda *Jumala kiitus*, mille osakaal oli eelmise perioodiga võrreldes langenud. **Balti laulikus oli aga vaimuliku sisuga laule poole võrra rohkem loodusteemalistest lauludest.**

Tabel 4.41: Teematika algkoolide laulikutes ja muusikaõpikutes maa ja sihtühma lõikes aastatel 1906–1914

Teematika	Saksamaa			Balti kubermangud		Kokku
	Tütarlastele	Eristamata	Kokku	Eristamata	Kokku	
	%	%	%	%	%	%
Jumala kiitus, vaimuliku sisuga	18,5	18,9	18,7	42,4	42,4	28,3
Looduse ülistus, aastaajad, nn <i>Waldlied</i>	40,0	16,9	25,2	19,7	19,7	23,0
Kodumaa	4,0	23,1	16,2	5,8	5,8	12,0
Rännak, jaht, sport	2,5	13,8	9,7	9,7	9,7	9,7
Hommiku ja õhtulaulud	13,5	9,9	11,2	6,3	6,3	9,2
Kool, õpetussõnad	7,5	3,7	5,0	4,7	4,7	4,9
Lein, lahkumine	4,0	3,9	4,0	2,9	2,9	3,5
Laul, lust	4,5	3,4	3,8	2,7	2,7	3,3
Tundelüürika, ballaadilisus	0,5	3,1	2,2	2,9	2,9	2,5
Lapsepõlv	3,0	2,0	2,3	1,6	1,6	2,0
Töö, elukutse	2,0	1,3	1,6	1,3	1,3	1,5
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Saksamaa laulikus oli poeglastele mõeldud valikus esikohal *kodumaa* teematika, mis kokku paigutus neis laulikus, nagu eespool öeldud, 3. positsioonile, mis ületas 10%-ga Balti kubermangude laulikute vastavat teemavaldkonda. Tähelepanuväärne oli minu hinnangul aga teemavaldkonna *rännak, jaht ja sport* paigutumine Balti muusikaõppekirjanduses sageduselt kolmandale positsioonile. Rännutematika oli tegelikult ka Saksamaa laulikus üheteistkümnene teemavaldkonna seas viiendal, poeglaste sihtühmal neljandal positsioonil. Kokkuvõttes paigutus balti laulikus suure protsentuaalse osakaaluga esikohale usk ja kirik, mis aga Saksamaa laulikute lauluvallikus polnud määravaks. Huvitavaks iseärasuseks oli rännakuga seotud laulude suhteline rohkus.

11. Elusituatsioonid. Uuringust selgus, et nelja enamilmneva elusituatsiooni hierarhias oli taastunud I perioodil ilmnenud seis (vt tabel 4.42). Eelmise perioodiga võrreldes oli erinevuseks kategooria *aeg issandaga* osakaalu vähenemine kõigis laulikus kokku 10% võrra, mistõttu *looduses oleku* situatsiooni oli tollel perioodil 4% võrra rohkem. Ka oli suurenenud kategooria *lojaalne olek riigile* osatähtsus kõigis laulikus kategooria *perekonnaga* ees. Nelja sagedamini esineva kategooria osakaal moodustas kokku aga samaväärselt eelmise perioodiga 84,5% kõigist elusituatsioonidest. Taas esines erinevusi maade lõikes, sest Saksamaa laulikus oli

looduses olek ja aeg issandale vähenenud 30% võrra, seevastu Balti kubermangudes aga isegi tõusnud 4% võrra, ulatudes 42%ni. Saksamaa poeglastele mõeldud laulikuis paigutus teisele kohale *lojaalne olek riigile, riigitruudus*, millel oli Balti kubermangu laulikutes märgatavalt väiksem osakaal.

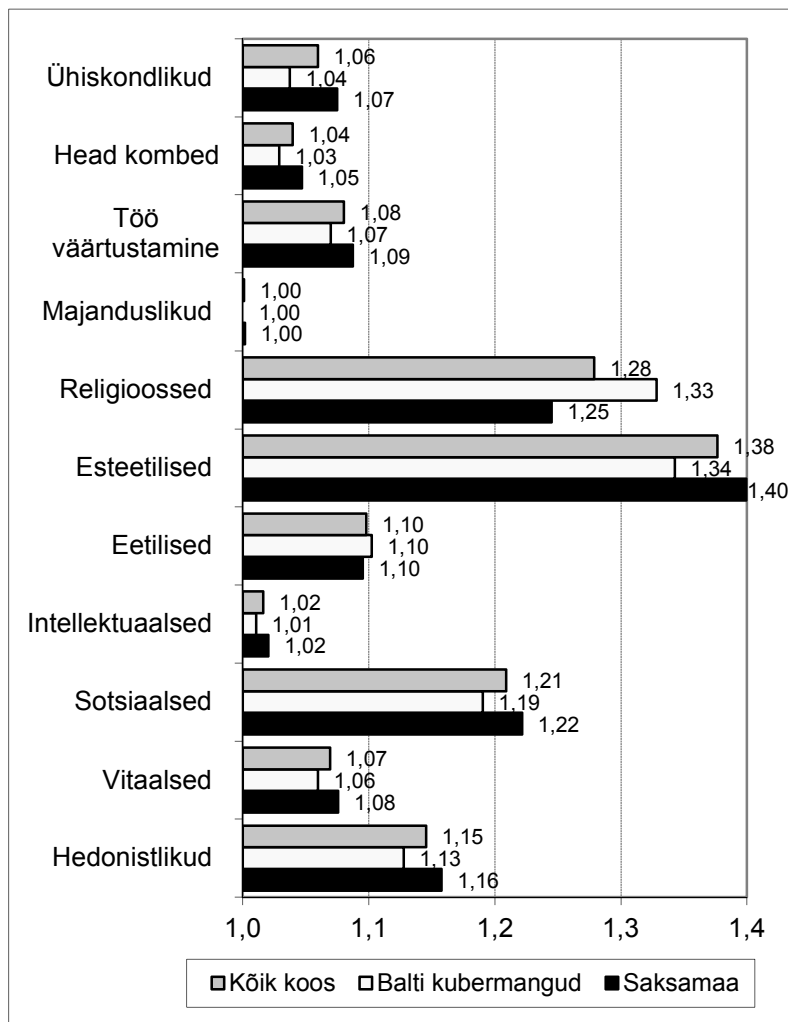
Tabel 4.42: Elusituatsioonid algkoolide lauluvaras maade ja sihtrühmade lõikes aastatel 1906–1914

Elusituatsioonid	Saksamaa						Balti kub.		Kokku	
	Tütarlapsed		Eristamata		Kokku		Eristamata		Arv	%
	Arv	%	Arv	%			Arv	%		
Looduses olek	93	46,5	108	30,4	201	36,2	112	29,5	313	33,5
Aeg issandale, palvetamine,	47	23,5	66	18,6	113	20,4	160	42,1	273	29,2
Lojaalne olek riigile, riigitruudus	10	5,0	83	23,4	93	16,8	27	7,1	120	12,8
Perekonnaga	25	12,5	28	7,9	53	9,5	29	7,6	82	8,8
Reisimine, rändamine	6	3,0	30	8,5	36	6,5	17	4,5	53	5,7
Suhtlemine avalikkusega	4	2,0	22	6,2	26	4,7	17	4,5	43	4,6
Töö, elukutse, kool	9	4,5	14	3,8	23	4,1	15	3,9	38	4,1
Suhe endasse, enesevaatlus	6	3,0	3	0,8	9	1,6	3	0,8	12	1,3
Muu			1	0,3	1	0,2			1	0,1
Kokku	200	100,0	355	100	555	100,0	380	100	935	100,0

12. Kasvatuseväärtused. Jooniselt 4.9 näeme, et hierarhia tipus oli esteetiliste kasvatuseväärtuste valdkond, mille keskvalde keskmine oli kõrgem Saksamaa päritolu laulikutes. Järgmisel kohal paiknesid religioossed kasvatuseväärtused, millede puhul aga vastupidiselt eelmisele valdkonnale oli Balti kubermangu keskmine (1,33) kõrgem Saksamaa laulikute keskmisest (1,25). Sotsiaalseid ja hedonistlikke kasvatuseväärtusi edastasid Saksamaa laulikute tekstid veidi rohkem kui Balti laulikute omad. Eetiliste kasvatuseväärtuste valdkonna keskmised olid maade lõikes sarnased. Vitaalsed ja tööd väärtustavate kasvatuseväärtuste valdkonnad olid hierarhias küllaltki võrdsetel positsioonil. Majanduslikke väärtusi ei väärtustatud kummagi maa laulikutes.

Lisa 22 annab ülevaate, millist sagedust ja osakaalu omasid väärtusvaldkonnas kui tervikus selle üksiktunnused maade lõikes aastatel 1906–1914. Märgitagu, et hedonistlike kasvatuseväärtuste seas on valdav osakaal üksiktunnusel *sihiga elust rõõmu, rahulolu, naudingut jm kogemine* nii Saksamaa (84,6%) kui ka Balti kubermangude laulikuis (86,6%). Vitaalsetest kasvatuseväärtustest moodustas tunnus *liikumise harrastamine* samuti valdava osakaalu, kusjuures Balti kubermangude

laulikus esines nimetatud väärtust 81,9%, mida oli 10% rohkem Saksamaa laulukutega võrreldes.

Joonis 4.9: Väärtusvaldkondade keskmised algkoolide laulutekstides aastatel 1906–1914

Vaatlesin üksiktunnuste keskvärtusi ja võrdlesin neid maade lõikes (vt lisa 23). Üksikvärtuste hierarhia oli viie esimese tunnuse osas sama: kõige sagedamini esines *ilumeele arendamine* ja *looduse ilu väärtustamine*, seejärel kolm religioosseid väärtusi edastavat üksiktunnust. Erinev oli kategooria *kannatlikuks*,

jumalakartlikuks kasvamine taandumine 6. positsioonilt 11. positsioonile. Selle asemel oli lauludes enam kasvatusväärtusi nagu *kaaslaste ja sõprade väärtustamine*, *sihiga elust rõõmu, rahulolu, naudingu kogemine*, *kunstide väärtustamine* ja *inimese väärtustamine* ning *isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine*.

Statistiliselt olulised erinevused (olulisuse nivool $\alpha = 0,05$) üksiktunnuste keskväertuste vahel maade lõikes olid järgmised (vt lisa 24): *Ilumeele arendamise* ($p < 0,0001$), *inimese väärtustamise* ($p = 0,003$) ja *kasvamise vastutustundlikuks inimeseks* ($p = 0,001$) vahel, mida oli Saksamaa laulikutes rohkem väärtustatud. Baltimaade laulikutes oli omakorda rohkem väärtustatud üksiktunnust *palvetama õppimine* ($p < 0,0001$).

Korrelatsioonanalüüs. Korrelatsioonimaatriks (vt lisa 25) annab ülevaate tunnustevahelistest korrelatiivsetest seostest. Positiivses korrelatiivses, kuid absoluutväärtuste poolest tugevas seoses olid omavahel religioossed tunnused ($r = 0,71$ kuni $r = 0,84$; $p < 0,01$) ning *töötegemise harjutamine ja distsiplineeritud ajakasutus*, *usinus* ($r = 0,76$; $p < 0,01$), samuti tunnus *kannatlikuks ja jumalakartlikuks kasvamine* ja religioossed tunnused ($r = 0,52$; $p < 0,01$). Absoluutväärtuste poolest keskmises positiivses korrelatiivses seoses olid esteetilised kasvatusväärtused, nende seas ka *loometegevus ja kunstide väärtustamine* ($r = 0,66$; $p < 0,01$); *Isamaa ja rahvuskultuuri ja sõjasangari väärtustamine* ($r = 0,55$; $p < 0,01$).

Korrelatiivsed seosed olid negatiivsed, aga absoluutväärtuste poolest siinses valikus jätkuvalt keskmised ühelt poolt religioossete tunnuste ja teiselt poolt mitmete erinevate väärtusvaldkondade tunnuste vahel (nt *looduse ilu väärtustamine* ($r = -0,31$ kuni $r = -0,33$; $p < 0,01$)) (vt lisa 25). Balti laulikutes domineerivaks väärtustunnuseks olnud *kannatlikuks ja jumalakartlikuks kasvamine* oli samuti pöördvõrdelises seoses kõigi esteetiliste väärtustega, samuti mitmete sotsiaalsete ja ühiskondlike väärtustega.

4.2.4. Kokkuvõte algkoolide muusikaõppekirjanduse analüüsist

Ajavahemiku 1860–1914 kohta leidsin eri perioodidel algkoolides kasutusele võetutena 38 muusikaõpikut/laulikut, millest *de visu* olid kättesaadavad siiski vaid 16 erinevat trükist. Oli laulikuid ja muusikaõpikuid, mille kasutusaeg ulatus mitmele perioodile. Nendeks olid S. Mülleri (s.a.a; s.a.b) „*Liederbuch für Mädchenschulen*“ („Laulik tütarlastekoolidele“) ja E. Hentscheli (1907a; 1907b) laulikud, samuti leidsid pikaajalist kasutust Balti kubermangudes koostatud muusikaõpikud J. Vītolsi (Vihtol, 1898) „*Liederschatz*“ („Lauluaare“), tundmatu autori „*Liederlese*“ („Lauluvalimik“) (1906) ning J. Reinfeldti (1886a) „*Baltischer Liederkrantz*“ („Balti laulupärg“). Olgu öeldud, et Mülleri väljaandeid peeti parimaiks ja võeti esmajärjekorras eeskujuks ka siinsete laulikute koostajate poolt (Oettel, 1862b).

Algkoolides domineeris Saksamaal koostatud muusikaõppekirjandus, enamik väljaannetest olid laulikud, mis sisaldasid nii vaimulikke kui ilmalikke laule,

muusikaõpikuid oli viis. Kaks väljaannet oli pärit Balti kubermangudest, viie õpiku autorid jäid teadmata, neljal olid autoriteks õpetajate seminari õpetajad. Laulikud/muusikaõpikud olid väikeseformaadilised (12–13x18–19 cm), valdavalt must-valged, gooti kirjas ja illustratsioonideta, mõnedel ka ornamendikujund esikaanel, vaid kahel Saksamaalt pärit muusikaõpikul leidis tekstis heliastmeid visualiseeriv redelikujund kui astmete sümbol (Widmann, 1868, 19; Jimmerthal, 1890), neist viimasel samaaegselt ka klaviatuuri graafiline kujund. Käsitatud õppekirjanduse kujundus järgis tollaseid arusaamu ilust, kuid tänapäevases mõttes ei avardanud õpilaste kujutus- ja kunstimeelt. Üks (Oettel, 1862b) õpik põhines täielikult relatiivse noodilugemise põhimõttel ja numbrinotatsioonil, teine (Widmann, 1868) sisaldas samuti relatiivse noodilugemise elemente, tutvustades nii tähtkirja kui ka numbrilist notatsiooni. Widmanni (1868) muusikaõpik esindas spetsiifilist nn kirjutamis-laulmismeetodit, mis põhines harmooniaõpetuse elementidel. Selles osutas muusikaõpiku autor B. Widmann tähelepanu tervikstruktuurile, helistiku põhikolmkõlade ühtsusele, terviklikkusele (*Die Tonart selbst aber ist die Einheit der Dreiklänge der I. IV. und V. Stufe*) (Widmann, 1868, 3). Õppimisel asetatigi põhirõhk arusaamisele ja mõistmisele kolmes õpikus (Jimmertahl, 1890; Oettel, 1868b; Widman, 1868). Nimetatud muusikaõpikuis edastati informatsiooni küllaltki loogiliselt. Õpijuhiseid ja küsimusi oli eelkõige Jimmerthali (1890) õpikus, mis võis soodustada personaalse õpistrateegia kujunemist. Arusaamisega noodist lugemist oli rõhutatud ühes laulikus (Serling & Rolle, 1912). Teistes muusikaõpikutes (Liederlese, 1906; Schönberg, 1876; Vihtol, 1898) edastati infot objektiivselt ja teksti väga kontsentreeritult. Teadmiskäsituse esitust võib neis pidada tekstitruuks, oodati ilmselt tekstides peituvat info adekvaatset reprodutseerimist (eelkõige mälutööd). Didaktilistest mudelitest süvendasid Balti kubermangudest pärit muusikaõpikud aga tänapäevases mõistes õpetamisteoreetilist didaktilist kultuuri ehk mõtlemismudelit, mille järgi on valdav õpetajapoolne objektiivset informatsiooni vahendav monoloog.

Vaadeldud ajajärgul oli muusikaõpetuse keskpunktiks laulmine. Samas olid tunni tegevustena ja täheldatavad ka noodi- ja rütmiõpetus koos elementaarõpetuse ülesannete sooritamise (helide kõrgusliku nn tabamise ülesanded ja rütmiülesanded). Muusikalugu kajastavalt oli õppeaine (hariduse) sisuks vaid autorite eludaatumite märkimine mõnes õppevahendis. Õppesisust puudusid pillimäng, muusikaline liikumine ja loovusülesanded. Didaktilise printsiibina väljendus liikumine kergemalt raskemale ja kontseptuaalse struktuuri ülesehitusprintsiibina laulude koondatus teemavaldkondade kaupa. Domineeris siiski kuulmise järgi (kas siis hääle või instrumendi, eriti viiuli järgi) laulude õppimise meetod.

Laulikutes oli ülekaalus väljaspool Saksamaad vähetuntud autorite (Friedrich Silcher, Franz Abt, Hans Georg Nägeli, Adolf Klauwell jt) looming. Suur oli koostaja poolt fikseerimata nii muusika (veidi üle viiendiku) kui ka sõnade autorite (veerandil kuni pooltel lauludel) osakaal. Kõige sagedamini oli viisistatud Hoffmann von Fallerslebeni luulet. Domineerisid kahehäälsed laulud. Ülekaalus

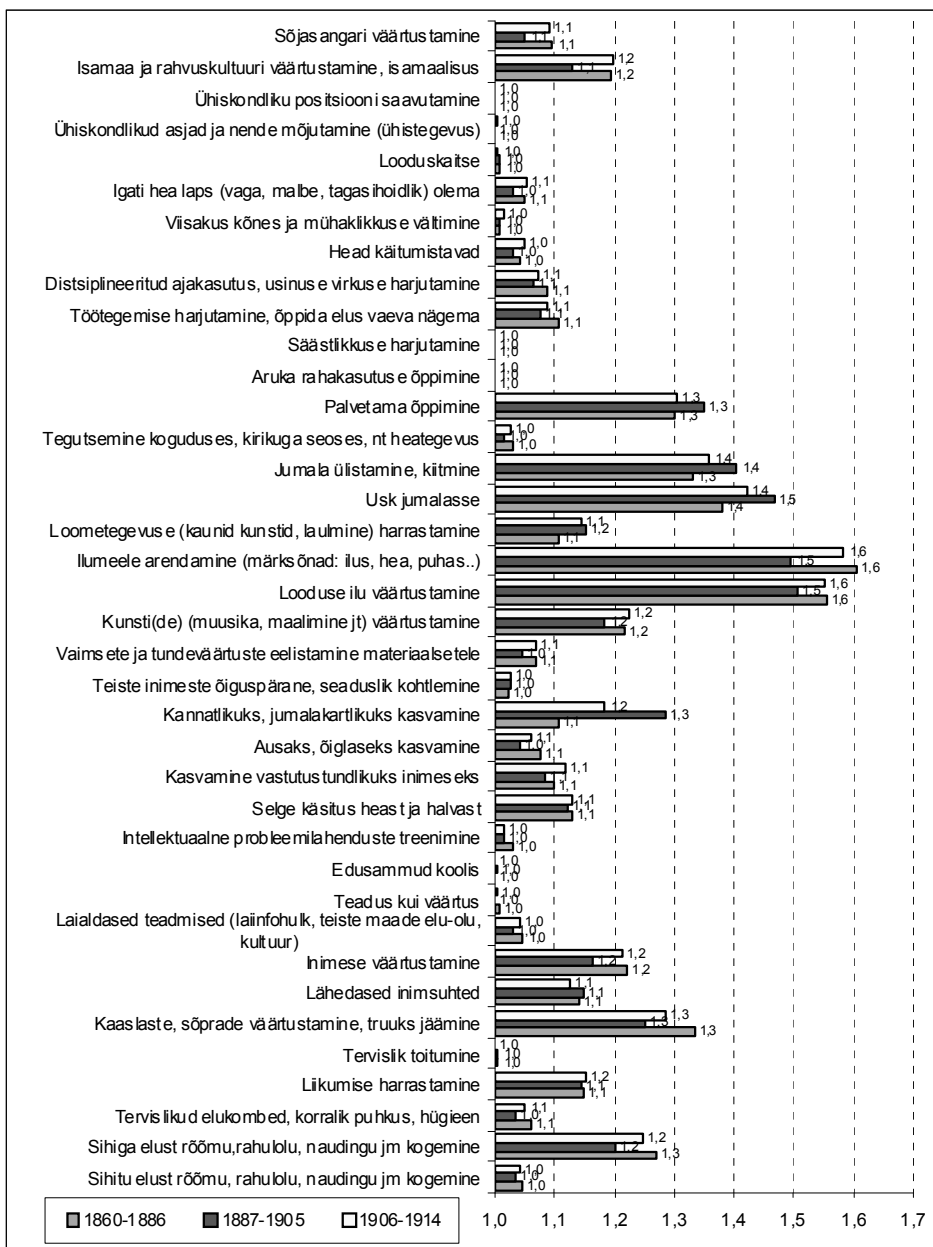
olid suure ulatusega (keskmine 12,82 pooltooni) ja diatoonilistel astmetel kulgevad meloodiad. Valitsesid G-, F- ja C-duur, minoorseid laule oli kõigest 3,5%. Järelikult oli valdav rõõmus hoiak lauludes. Laulikud olid vaadeldavad kui märgid saksa kultuurist. Saksa muusika osakaal tõusis igal perioodil, hõlmates kolmandal perioodil 90% koguhulgast. Teemad ja elusituatsioonid kattusid suuresti, valdavaks oli *looduse ülistus* (aastatel 1860–1886) või *usk jumalasse* (aastatel 1887–1914), millede osakaal kokku oli 51,4%. Olulised teemavaldkonnad olid veel *kodumaa* ja *rännak, jaht, sport*. Elusituatsioonidest oli valdav *looduses olek* (aastatel 1860–1886, 1906–1914) ja *aeg issandaga* (1887–1905), millede osakaal kokku oli 62,7%. Sagedasemad elusituatsioonid olid veel *lojaalne olek riigile* ja *perekonnaga*, kusjuures kasvatusväärtuste valdkondade hierarhia oli püsiv: esteetilised, religioossed, sotsiaalsed, hedonistlikud.

Kasvatusväärtuste üksikväärtustunnuste hierarhiast annab ülevaate joonis 4.10. Iseloomulik oli, et tunnused *looduse ilu väärtustamine* ja *ilumeele arendamine* olid kõigil perioodidel juhtivad, 3. positsioonile paigutus alati *usk jumalasse*. Järgnevate tunnuste paigutuses leidis perioodide lõikes erisusi. II perioodil paigutus tunnuse *kaaslaste, sõprade väärtustamine* ette kolm religioosset ja üks eetilisi väärtusi kandvat üksiktunnust (*usk jumalasse, jumala ülistamine* ja *palvetama õppimine, kannatlikuks jumalakartlikuks kasvamine*). Joonis näitab ilmekalt ka pöördvõrdelisust ühelt poolt religioossete väärtustunnuste ja teiselt poolt mitmete nii esteetilistesse, sotsiaalsetesse, ühiskondlikesse kui ka vitsaalsesse väärtusvaldkondadesse kuuluvate üksiktunnuste vahel. Jooniselt on näha, et II perioodil on vähenenud nii *looduse ilu kui isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine, kaaslaste ja sõprade väärtustamine*, isegi *elust rõõmu ja rahulolu tundmine*.

Ka kõikide perioodide algkoolide muusikaõppekirjanduse kohta tehtud korrelatsioonimaatriksid esitasid nimetatud väärtusvaldkondade tunnuste puhul negatiivseid korrelatiivseid seoseid.

4.2.5. Õppekirjandus keskkoolides aastatel 1860–1886

Aastate 1860–1886 kohta leidsin keskkoolide laulmistundides kasutuselolnud 12 laulikut (vt tabel 4.43), millest analüüsimiseks õnnestus hankida viis. Tabeli 4.43 andmetele kommentaariks niipalju, et Erki „*Liederkrantz*“ („Laulupärg“) I. osa ei õnnestunud hankida. Berliini riigiraamatukogu muusikaosakonnas asub küll mikrofilmil Erki „*Liederkrantz*“, 2. vihik (Erk & Greef, 1877), kuid see oli mõeldud tütarlastekoolidele, mistõttu jäi selle kasutamine Tartu Kubermangugümnaasiumis kui poeglasteõppeasutuses siiski küsitavaks. Tellitud digikoopia sisu põhjal võib öelda, et nimetatud laulikus kordus suuresti Saksa laulikutes-õpikutes sisalduv lauluvara.

Joonis 4.10: Üksikväärtustunnuste keskmised algkoolide laulutekstides aastatel 1860–1914

I. Bibliograafilised andmed. Tolle perioodi optimaalses kompromissvalimises oli kolm laulikut ilmalike ja vaimulike lauludega (Müller 1866; Mendelssohn-Bartholdy, 18...; Widmann, 1875) ning kaks ainult ilmalike lauludega (Oettel, 1862c; Oettel, 1862d). Saksamaal (Wolfenbüttel, Braunschweig ja Lepizig) oli ilmunud kolm ja Tartus kaks. Formaadilt domineerisid laulikud 14x20 cm (2 laulikut), väikseim oli 11x17 cm ja suurim 19x29 (Mendelssohn-Bartholdy, 18..). Keskmiselt oli laulikuis 62 lehekülge (miinimum 32 ja maksimum 138 lehekülge). Ametilt olid kahe lauliku koostajad õpetajad alghariduskoolis, üks aga õpetajate seminaris, üks oli tegevhelilooja ja üks teadmata tegevusalaga.

II. Kujundus. Nelja lauliku kiri oli gooti, ühel ladina kirjas. Kõikide kujundus oli must-valge. Illustratsioon leidis vaid esikaanel ühel (Widmann, 1875) ning esikaanel ja tiitellehel veel ühel laulikul (Mendelssohn-Bartholdy, 18.a), ülejäänutel aga puudus igasugune kujundav element. Esikaante illustratsioonid osutusid tüüpilisteks ornamentideks, s.t mittefiguraalseteks kujunditeks. Nende paigutamisel esikaantele lähtuti ilmselt vaid esteetilisest kaalutlustest. Ornamendid pidid tollase muusikakäsituse kohaselt arendama õpilaste fantaasiat (Hanslick, 1891, 74), kuid need sisaldasid vaid 3–4 erinevat elementi, olles seega keskkooli õpilasi silmas pidades liiga lihtsakoelised. Mendelssohn-Bartholdy „Duettide“ tiitellehel olev illustratsioon liigitus figuraalse graafilise kujutise alla (muusikainstrumentid). Sellel võib näha küllalt palju erinevaid elemente. Esteetiliselt oli see illustratsioon kaunis ja võis anda tundeliigutuslikku efekti. Illustratsioonide stiil oli ootuspäraselt romantiline. Kuna aga laulikute sees illustratsioonid puudusid, siis ei saanud kunstiline kujundus arendada õpilaste kujutlusi, hoiakuid, kunstimeelt jm.

Tabel 4.43: Aastatel 1860–1886 keskkoolides kasutusel olnud laulikud ja muusikaõpikud

Autor	Aasta	Pealkiri	Väljaandmiskoht	Kasutus Tartu õpperingkonnas	Allikaviide
Büttner*, A.	~1877	Liederharfe, 3. vihik	Erfurt: Körner	Mellini Asutus (1875;1877)	Muyschel, 1878, 12; Muyschel, 1875, 13.
Erk**, L.	1856	Deutsche Volkslieder	Berlin: Th. Chr. Fr. Enslin	M. Muyscheli erakool ja pansioon (1859–1866, 1886)	EAA, f. 386, n. 3, s. 1141, 28p; Muyschel, 1875, 10.
Erk*, L.	1852, 14. stereot	Liederkranz, I. osa	Essen: Baedeker	Tartu Kubermangugümnaasium 1878	Jahresbericht...Dorpataschen, 1878, 28.
Krauss*, Fr.	1868	Liedersammlung von Krauss, 3.-4.	?	Mellini Asutus, 1875–1878	Muyschel, 1878, 12; Muyschel, 1875, 13.

Autor	Aasta	Pealkiri	Väljaandmiskoht	Kasutus Tartu õpperingkonnas	Allikaviide
Müller, S.	1866	Liederbuch für Mädchen-schulen, 3. vihik	Wolfenbüttel: J. Zwißler	M. Muyscheli erakool (1859–1886; Tartu Kõrgem Linna tütarlastekool, Mellini Asutus (1874–1877))	EAA, f. 386, n. 3, s. 1141: 28p; Muyschel, 1875, 13; Muyschel, 1878, 12.
Mendelssohn-Bartholdy	[18...]	Duette	Braunschweig: Henry Litolff	Liivimaa Maagümnaasium (1875–1892)	Waldmann, 1892, 57,58; Einladungsprogramm, 1885, 77.
Oettel, C.	1862c 1862d	Sammlung von Liedern	Dorpat: Laakmann	Tartu elementaar- ja kreiskool	R.–r., 1862, 27–28; R[einthal], 1862, 342.
Schönberg, A. M.	1876	Liederbuch für Knaben- und Mädchen-schulen, 2. osa	Riga: [A. W. Schönberg].	Kuressaare gümnaasium	Jahresbericht..Arensburgsche, 1878, 4.
Widmann*, B.	?	Männerchorlieder	?	Tartu Gümnaasium (1878)	Jahresbericht...Dorpatschen, 1878, 28.
Widmann, B.	1875	Sammlung polyphoner zwei- und dreistimmiger Uebungen und Gesänge	Leipzig, C. Merseburger	Tartu Gümnaasium (1878, 1880–1885)	Jahresbericht...Dorpatschen 1878, 28.
Löchner*, A. L.	1856	Geistliche und weltliche Lieder.	Leipzig: Julius Klinkhardt	Tartu Gümnaasium (1878)	Jahresbericht...Dorpatschen, 1878, 28.
Oettingen, Al. v.***	1861? 1872?	Sammlung kirchlicher Kernlieder mit rythmischen Melodien	Dorpat: Schünmanns Wittve & Mattiesen	Mellini Asutuse alam- ja keskaste (1874–1878)	Muyschel, 1875, 7, 8, 10, 13; Muyschel, 1878, 12.

*Raamat pole olnud *de visu* kättesaadav

**Tähistatud laulik jäi analüüsist välja, kuna arhiiviallikast ei selgunud täpsemalt, missugune Ludwig Erki poolt avaldatud saksa rahvalaulukogumik oli kasutusel. Otsingumootori *Google* kaudu digiteerituna on kättesaadav Erki 1856. aastal ilmunud „*Deutscher Liederhort*“ („Saksa lauluare“).

*** Ei selgunud, millist Oettingeni koraalikogumikku silmas peeti, koraalikogumikud olid loetletud valdavalt religiooni õppeaines.

III. Õppeaine (ja hariduse) sisu. Lisaks põhitekstile oli eessõna olemas kahel, sisukord kolmel laulikul, kuid selgitavad lisad laulikutes/muusikaõpikutes puudusid. Õppesisuna olid laulud olemas kõigis trükistes, hääleharjutused vaid ühes õpikus (Widmann, 1875). Laulikutes puudus noodi- ja rütmiopetuse osa, ülesanded,

muusikalugu, pillimäng, muusikaline liikumine, loovusülesanded jms. Muusikaõppekirjanduse põhjal oli seega muusikaõpetuse keskpunktiks ning tunni põhikomponendiks laulmine. Õppesisult vastas õppe-eesmärkidele *täielikult* kaks, *suures osas* kaks ja *mõningal määral* üks õpik. Sisuväljenduslikult ei saa laulutekste aga analüüsida õpikutekstiga samadel alustel. Seepärast analüüsin laulutekste põhjalikult väärtuskasvatuse seisukohalt kui lauluvara dimensiooni.

IV. Aine- ja õpikudidaktika. Kuna gümnaasiumide õppeplaanides oli kasutusel sarnaselt algkoolidega termin *Einübung* 'sisseõpetamine, -harjutamine', oli laulude õppimisel pöhirõhk ilmselt meeldejätmisel ja mehaanilisel kordamisel. Õppimismudelil oli tõenäoliselt olulisim tulemuskesksus, mitte niivõrd protsessikesksus. Õpiku kontseptuaalses struktuuris võis täheldada sisemist liigendatust eelkõige teatud laulude koondamise järgi teemaplokkidesse, ilma spetsiaalse eraldava pealkirjata. Valitsevaks didaktiliseks põhimõtteks oli liikumine kergemalt raskema suunas. Laule võidi õppida nii kuulmise kui ka noodi järgi, tunda oli intervallimeetodi elementide kasutamist. Spetsiifilistest õppemeetoditest oli esindatud Galin-Paris-Chevé relatiivne noodilugemismeetod koos numbrilise notatsiooniga kahes väljaandes (Oettel, 1862c; 1862d). Teistes laulikutes oli tavanotatsioon. Üldjuhul polnud laulikuis õpijuhiseid ega lisamaterjale. Seega ei olnud ilmselt ette nähtud arendada iseseisvalt töötamise oskust ja järelikult oli välistatud ka personaalse õpistrateegia kujunemise soodustamine. Kommunikatsiooni- ja interaktsioonivormidest domineeris tavanotatsiooniga laulikutes ilmselt kesksena õpetaja õpetamine. Niisiis oli õpitegevus valdavalt väljastjuhitav ehk õpetaja poolt juhitud.

Õpikud ei sisaldanud erialalisi spetsiifilisi vigu. Kõige häirivam oli ehk nii muusika kui sõnade autorite sage märkimata jätmine. Lauluvara valiku kriteeriumidest domineeris esteetilisel kaalutlusel (maitse arendamine, tunnete õilistamine) tehtud lauluvara valik.

Laulude pealkirjad olid kantud sisukorda lehekülje järgi kahes ja järjekorranumbri alusel ühes laulikis ning sisukord puudus kahjuks kahes laulikis.

V. Lauluvara. Optimaalse kompromissvalimi põhjal (vt tabel 4.44) keskkoolides kasutuselevõetud laulikutes oli tütarlastele koostatud kaks, sooliselt eristamata sihtrühmale üks ja poeglastele kaks (Tartu kreiskooli inspektori ja õpetaja Carl Oetteli poolt koostatud numbrinotatsioonis laulikud poeglastele).

Tabel 4.44: Aastatel 1860–1886 keskkoolide laulmisõpetuses kasutatud õppekirjandus

Autor, väljaandmisaasta	Lauliku/õpiku päritolumaa		Lauliku/õpiku sihtrühm		
	Saksamaa	Balti kuber- mangud	Tütarlapsed	Poeglapsed	Sooliselt eristamata
	Laule	Laule	Laule	Laule	Laule
Oettel, 1862c		40		40	
Oettel, 1862d		27		27	
Müller, 1866	80		80		
Widmann, 1875	16				16
Mendelssohn- Bartholdy, 18...	18		18		
Kokku	114	67	98	67	16
Kõigis kokku	181		181		

1. Muusika autorid. Kui võtta vaatluse alla muusika autorid keskkoolide laulikutes, siis erinevalt algkoolide laulikute oli laulude seas mitmeid Lääne-Euroopa suurheliloojaid (vt tabel 4.45). Lisaks Felix Mendelssohn-Bartholdyle olid esindatud Christoph Willibald von Gluck, Georg Friedrich Händel, Carl Maria von Weber ja Johann Sebastian Bach. Kuid märgitagu siiski, et Mendelssohni laulude arvukust tõstis tema duettide kogumik (Mendelssohn-Bartholdy, 18...), mida koolides kasutati. Mendelssohni laulukogumiku kasutamine polnud siiki üllatav, oli ta ju 19. sajandil Euroopas saksa heliloojate seas kõikjal valitsevaks, tähtsaimaks ja autoriteetseimaks komponistiks (Lange, 1877, 37; Pappel & Keskaik, 2008, 61) ning üheks tuntuimaks romantismi heliloojaks üldse, kelle looming (iseäranis laululooming) mõjutas paljusid. Kuid huvitaval kombel oli siinses spetsiaalselt koolidele koostatud laulikute lauluvalikus vaid üksainus Mendelssohni laul algussõnadega „*Es ist bestimmt in*“ („See on kindlalt“) (Müller, 1866, 110) (vt lisa 49). Koolilaulikutes oli sagedasim helilooja hoopis August Mühling (1786–1847), kes oli alates 1823. aastast Magdeburgi Kuningliku Seminari muusikaõpetaja, silmapaistev organist ja helilooja. Tema arvuka tuntuksaanud vokaalloomingu seas oli lastelaule, motette, vokaalkvartette sega- ja meeskoorile. Ta on loonud ka oratooriume, avamänge ja sümfooniat, sonaate, klaveri- ja oreliteoseid (Riemann, 1922). Suhteliselt sagedasti oli esindatud ka Franz Abti ja Friedrich Silcheri laululooming. Franz Abt (1819–1885) töötas vaadeldaval perioodil õukonna kapellmeistrina Braunschweigis kuni pensionile minekuni 1882. aastal. Tema faktuurilt lihtsakoelised, aga meloodiliselt voluvad meeskoorilaulud olid väga armastatud, mitmed neist võetud rahva poolt omaks kui rahvalaulud (Riemann, 1922, 4; Leichter, 1991, 80, 88). Franz Abt oli revideerinud isegi Felix Mendelssohni duettide kogumikku, kuigi muudatusi oli tehtud vähe (vrd Mendelssohn-Bartholdy, [18...] ja Mendelssohn-Bartholdy, [19...]). Koostaja poolt märkimata jäänud autorite osakaal kokku kõigis laulikuis oli 8,3%, kuid Balti kubermangudes oli see näitaja siiski 10% suurem võrreldes Saksamaa laulikutega. Iseloomulik oli Saksa rahvaviiside suhteliselt väike osakaal (tabel 4.46). Nii

Saksamaalt kui Balti kubermangudest pärit laulikutes domineeris kunstmuusika (vastavalt 90% ja 62%).

Tabel 4.45: Sagedasemad muusika autorid, märgituna lauliku koostaja poolt keskkoolide laulikutes maade lõikes aastatel 1860–1886

Saksamaa laulik			Balti kubermangu laulik			Kõigis laulikuis kokku		
Muusika autor	Arv	%	Muusika autor	Arv	%	Muusika autor	Arv	%
Mendelssohn-Bartholdy, F.	19	16,7	Märkimata	10	14,9	Mendelssohn-Bartholdy, F.	19	10,5
Mühling, A.	19	16,7	Rahvaviis	7	10,4	Mühling, A.	19	10,5
Abt, Franz	13	11,4	Kreutzer, C.	5	7,5	Märkimata	15	8,3
Silcher, Fr.	5	4,4	Silcher, Fr.	4	6,0	Abt, Franz	13	7,2
Märkimata	5	4,4	Weber, C. M. v.	2	3,0	Silcher, Fr.	9	5,0
Fischer, Ch. H.	4	3,5	Werner, H.	2	3,0	Rahvaviis	8	4,4
Gluck, C. V.	3	2,6	Möhring	2	3,0	Kreutzer, C.	6	3,3
Hering, C. G.	3	2,6	Erk, L.	1	1,5	Weber, C. M. v.	5	2,8
Händel, G. F.	3	2,6	Glück, Fr.	1	1,5	Fischer, Ch. H.	4	2,2
Fischer, F. J.	3	2,6	Kuhlau, Fr.	1	1,5	Fischer, F. J.	4	2,2
Weber, C. M. v.	3	2,6	Ackens, C. F.	1	1,5	Gluck, C. V.	3	1,7
Bach, J. S.	2	1,8	Fischer, F. J.	1	1,5	Hering, C. G.	3	1,7
Muud	32	28,1	Muud	30	44,7	Muud	73	40,3
Kokku	114	100,0	Kokku	67	100,0	Kokku	181	100,0

2. Monokultuurilisus. Mõlema maa muusikavalikus oli esikohal saksa päritolu muusika (vt tabel 4.46). Tabeli 4.46. andmetel saame saksa rahva- ja kunstmuusika kokkuliitmisel saksa muusika esindatuseks Saksamaa laulikutes üle 90% ja Balti kubermangude laulikutes 86,6%. Laulikud olid seega vaadeldavad kui saksa kultuuri märgid, sest teiste maade laulude protsentuaalne osakaal oli äärmiselt väike¹⁰⁶.

¹⁰⁶ Rõhutama peab siiski, et rahvus kui selline polnud tollal niivõrd oluline. Rahvusriiklus kujunes 19. sajandi jooksul, tõrjudes aegamisi feodaalsetel ja dünastilistel alustel põhinevad poliitilised süsteemid välja. Rahvuslikul alusel eristumine hakkas toimuma 19. sajandi teisel poolel (Sirk, 2010, 53; vt ka Eesti ajalugu.,2010, 26).

Tabel 4.46: Muusika päritoluma keskkoolide laulikutes aastatel 1860–1886

Laulude päritolu	Saksamaa		Balti kubermangud	
	Arv	%	Arv	%
Saksa	103	90,2	55	82,0
Teadmata	6	5,3	6	9,0
Itaalia, Sitsiilia	2	1,8		
Inglismaa	1	0,9		
Prantsusmaa	1	0,9		
Piirkonnanimega Saksa	1	0,9	3	4,5
Iiri			1	1,5
Tšehhi			1	1,5
Šoti			1	1,5
Kokku	114	100,0	67	100,0

3. Laulusõnade autorid. Siinses valikus on laulikute koostajad jätnud laulusõnade autorid märkimata ligi pooltel lauludel (vt tabel 4.47). Sagedasemateks sõnade autoriteks on Hoffmann von Fallersleben ja Johann Ludwig Uhland (sarnaselt algkoolide laulikuteaga), kuid Saksamaa laulikud sisaldasid suhteliselt palju ka saksa luuleklassiku ja publitsisti Heinrich Heine (1797–1856) tekste. Oma loomingus toetus Heine palju saksa rahvaluulele. Tema luuletusi on teiste seas viisistanud ka F. Mendelssohn-Bartholdy. Siinses valikus leidub kolm tema laulu Heine tekstidele (Mendelssohn 18., 3, 37, 41). Laulutekstide autoreid jälgides selgus, et kunstluule on domineeriv küllalt võrdse, ligi 50% osakaaluga mõlema maa laulikuis.

Tabel 4.47: Koostaja poolt märgitud sagedasem sõnade autor keskkoolide laulikutes ja muusikaõpikutes aastatel 1860–1886

Saksamaa			Balti kubermangud			Kokku		
Sõnade autor	Arv	%	Sõnade autor	Arv	%	Sõnade autor	Arv	%
Märkimata	60	52,6	Märkimata	29	43,3	Märkimata	89	49,2
Hoffmann von Fallersleben	7	6,1	Uhland, J. L.	5	7,5	Hoffmann von Fallersleben	8	4,4
Heine, H.	4	3,5	Volkslied	3	4,5	Uhland, J. L.	7	3,9
Cassel, C.	2	1,8	Hauff, W.	3	4,5	Heine, H.	5	2,8
Krummacher, F. A.	2	1,8	Niebusch, C.	2	3,0	Rahvalaul	3	1,7
Kletke, H.	2	1,8	Eichendorff, J.	2	3,0	Hauff, W.	3	1,7
Spitta, C. J. Ph.	2	1,8	Körner, Th.	1	1,5	Eichendorff, J.	3	1,7
Uhland, J. L.	2	1,8	Gerhard, W.	1	1,5	Kind, Fr.	2	1,1
Krummacher, F. A.	2	1,8	Witting, L.	1	1,5	Krummacher, F. A.	2	1,1
Besseldt, C.	1	0,9	Goethe, J. W.	1	1,5	Niebusch, C. V.	2	1,1
Muu	30	26,1	Muu	19	28,4	Muu	57	31,5
Kokku	114	100,0	Kokku	67	100,0	Kokku	181	100,0

4. Häälte arv lauludes/seade. Aastatel 1860–1886 kasutatud laulikuis domineerisid Saksamaal väljaantud laulikutes kolmehäälsed laulud (71%), kahehäälsed oli pisut üle veerandi. Balti kubermangu kaks laulikut sisaldasid aga üksnes neljahäälsed laule (vt tabel 4.48). Tabelist nähtub, et ühehäälsed laule keskkoolide lauluvalikus polnud.

Tabel 4.48: Häälte arv lauludes/seade keskkoolide laulikuis aastatel 1860–1886

Lauliku/õpiku päritolumaa	Häälte arv/seade						Kokku Arv
	2-hääline		3-hääline		4-hääline		
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	
Saksamaa	32	28,1	81	71,1	1	0,9	114
Balti kubermangud					67	100,0	67
Kokku	32	17,8	81	45,0	68	37,2	181

5. Meetrum/taktimõõt. Sarnaselt algkoolide laulikutega oli Saksamaa laulikutes domineeriv taktimõõt 4/4, mis viitas koraalilike laulude rohkusele (vt tabel 4.49). Viiendik lauludest neis oli aga 6/8 taktimõõdu, mis oli iseloomulik just Mendelssohn-Bartholdy romantilisele muusikale. Balti kubermangude laulikutes (Oettel, 1862c, 1862d) domineeris 3-osaline taktimõõt.

Tabel 4.49: Taktimõõdud keskkoolide laulikuis ja muusikaõpikuis aastatel 1860–1886

Taktimõõdud	Saksamaa		Balti kubermangud		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
C	39	34,2			39	21,5
3/4	27	23,7			27	14,9
6/8	23	20,2			23	12,7
2/4	14	12,3			14	7,7
3-osaline			27	40,3	27	14,9
4-osaline			21	31,3	21	11,6
3/8	3	2,6			3	1,7
6/8-vastav			12	17,9	12	6,7
2-osaline			7	10,4	7	3,9
Vahelduv	2	1,8			2	1,1
Muud	6	5,4			27	3,0
Kokku	114	100,0	67	100,0	181	100,0

6. Helistik. Analüüs tõi esile (vt tabel 4.50), et helistike valik oli mitmekesine, domineerisid kuni kolme märgiga helistikud, kuid rohkem oli sealjuures bemollidega helistikes laule. Tabeli 4.50 andmed näitavad, et laulud olid sagedasti B-duuris (Saksamaa laulikuis) või Es-duuris (Balti kubermangude laulikuis), mis koos C-duuriga moodustasid ligi kolmandiku lauludest. Kõigis laulikuis oli C-, B-, G- või Es-duuris laule ligi 60%. Minoorsete laulude osakaal oli Saksamaa laulikuis 5,3 %, Balti laulikuis aga vaid 1,5%, kokku kõigis 4%.

Tabel 4.50: Helistikud keskkoolide laulikutes maade lõikes aastatel 1860–1886

Saksamaa			Balti kubermangud			Kokku		
Helistik	Arv	%	Helistik	Arv	%	Helistik	Arv	%
C-duur	19	16,7	C-duur	12	17,9	C-duur	31	17,1
B-duur	17	14,9	Es-duur	10	14,9	B-duur	26	14,4
G-duur	15	13,2	G-duur	9	13,4	G-duur	24	13,3
F-duur	15	13,2	B-duur	9	13,4	Es-duur	23	12,7
Es-duur	13	11,4	D-duur	8	11,9	F-duur	20	11,0
A-duur	12	10,5	A-duur	6	9,0	D-duur	19	10,5
D-duur	11	9,6	F-duur	6	9,0	A-duur	18	9,9
a-moll	4	3,5	E-duur	2	3,0	E-duur	4	2,2
E-duur	2	1,8	As-duur	2	3,0	a-moll	4	2,2
As-duur	2	1,8	Des-duur	2	3,0	As-duur	4	2,2
Des-duur	2	1,8	h-moll	1	1,5	Des-duur	4	2,2
g-moll	1	0,9				h-moll	1	0,6
f-moll	1	0,9				muud	3	1,1
Kokku	114	100,0	Kokku	67	100,0	Kokku	181	100,0

7. Ambitus. Tabeli 4.51 andmed osutavad, et meloodia ulatuse aritmeetiliseks keskmiseks kõigis laulikutes oli 13,05 pooltoonini, intervallina väike noon.

Tabel 4.51: Laulu meloodia ulatuse arvnäitajad pooltoonides aastatel 1860–1886

Meloodia ulatust kirjeldavad arvnäitajad	Saksamaa		Balti kubermangud	Kokku
	Tütarlapsed	Sooliselt eristamata	Poeglapsed	
Keskmine	13,5	14,63	12,67	13,05
N	98	16	67	181
Standardhälve	2,222	2,729	2,439	2,395
Miinumum	7	11	7	7
Maksimum	17	22	19	22
Mood	12	12	12	12

Suurima meloodiaulatusega olid sooliselt eristamata sihtrühmale suunatud laulud Saksamaal ilmunud laulikutes, intervalliks väike tertsi üle oktaavi. Oktavi ulatusega viise oli kõigis laulikus ligi kolmandik, oktavist suurema ulatusega olid pooled ja väiksema ulatusega viiendik lauludest (vt tabel 4.52).

Tabel 4.52: Laulu meloodia ulatus intervallides keskkoolide laulikus aastatel 1860–1886

Intervallid	Saksamaa		Balti kubermangud			Kokku		
	Arv	%	Intervallid	Arv	%	Intervallid	Arv	%
p 8, oktav	31	27,2	p 8, oktav	24	35,8	p 8, oktav	55	30,4
s 9	25	21,9	s 9	15	22,4	s 9	40	22,1
v 7	12	10,5	v 7	7	10,4	v 7	19	10,5
s 10	12	10,5	s 6	5	7,5	s 10	16	8,8
p 11	10	8,8	s 10	4	6,0	p 11	11	6,1
v 9	7	6,1	p 12	3	4,5	v 9	9	5,0
v 10	7	6,1	s 7	2	3,0	v 10	9	5,0
s 7	6	5,3	v 9	2	3,0	s 7	8	4,4
s 6	2	1,8	v 10	2	3,0	s 6	7	3,9
p 5	1	0,9	p 5	1	1,5	p 12	3	1,7
v 14	1	0,9	p 11	1	1,5	Muud	4	2,3
Kokku	114	100,0	Kokku	67	100,0	Kokku	181	100,0

8. Helilaad. Laulude raskusastet vaadeldes selgus, et keskkoolidele koostatud laulikus sisaldasid veidi üle poole kõigist lauludest kaldumist (52%). Siinses valikus andis aga just diatooniliste laulude osakaalule (35%) mahtu juurde Balti kubermangude lauluvalik.

9. Sagedasemad laulud. Kuna siinses valikus mõlema maa laulikutes ükski laul ei kordunud, siis polnud võimalik koostada ka vastavat sagedustabelit. Selgus siiski, et kaks laulu esinesid nii Saksamaa kui Balti kubermangudest pärit laulikutes. Nendeks oli Friedrich Silcheri laul „*Ich weiss nicht was*“ („*Ma ei tea, mida*“), pealkirjaga „*Lorelei*“ Heinrich Heine tekstile (Oettel, 1862c, 7; Müller 1866, 87) (vt lisa 47), ja Carl Maria von Weberi poolt 1820. aastal loodud viis „*Leise, leise, fromme Weise*“ („*Tasa, tasa, vagal viisil*“) Friedrich Kind'i tekstile (Müller, 1866, 99; Oettel, 1862d, 32) (vt lisa 48). Kahe erineva lauluga oli tegemist aga Ludwig Uhlandi luuletuse „*Das ist der Tag*“ („*See on päev*“) puhul, millele oli viisi loonud nii Felix Mendelssohn-Bartholdy (Mendelssohn 18..., 26) kui K. Kreutzer (Oettel, 1862d, 7). Seega oli sagedamate laulude seas esindatud kaks 19. sajandi Euroopa tuntuimat heliloojat – C. M. v. Weber ja F. Mendelssohn-Bartholdy, ning muusikaõpetaja Fr. Silcher, 1817. aastast alates Tübingeni Ülikooli muusikadirektor.

10. Laulude temaatika. Järgnevalt selgitan õppesisu vaatlemisel lauluvara temaatikat (vt tabel 4.53).

Tabel 4.53: Teemaatika keskkoolide laulikutes ja muusikaõpikutes maade ja sihtrühmade lõikes aastatel 1860–1886

Teemaatika	Saksamaa			Balti kubermangud	Kokku
	Tütarlapsed	Eristamata	Kokku	Poeglapsed	
	%	%	%	%	%
Jumala kiitus, vaimuliku sisuga	27,6	87,4	36,0	7,6	25,4
Looduse ülistus, aastaajad, nn <i>Waldlied</i>	22,4	6,3	20,2	12,1	17,1
Hommiku- ja õhtulaulud	13,3		11,4	13,6	12,2
Kool, õpetussõnad	11,2		9,6	1,5	6,6
Tundelüürika, ballaadilisus	10,2		8,8	16,7	11,6
Kodumaa	5,1		4,4	13,6	7,7
Laul, lust	4,1		3,5	13,6	7,2
Rännak, jaht, sport	4,1		3,5	9,1	5,5
Lein, lahkumine	2,0	6,3	2,6	12,1	6,7
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabeli 4.53 andmed kajastavad, et kaks teemavaldkonda – *Jumala kiitus* (36%) ja *looduse ülistus* (20%) – moodustasid üle poole Saksamaa laulikute lauludest, koos *hommiku- ja õhtulauludega* aga ligi 70%. Teised teemad olid esindatud alla 10% osakaaluga. Kõikides laulikutes kokku esinesid need kolm teemaatika samuti üle pooltes lauludest, kuigi Balti laulikuis oli esikohal tundelüürika.

11. Elusituatsioonid. Küsimusele, kuivõrd keskkoolide laulikute laulud sisaldasid ja käsitlesid erinevaid elusituatsioone kooli kasvatusesmärkidest lähtuvalt, annab vastuse tabel 4.54. Tabeli andmetel oli lauludes käsitletavate elusituatsioonide hierarhia järgnev: *aeg issandaga, palvetamine* (28%), *looduses olek* (25%), *perekonnaga* (11%), *lojaalne olek riigile* (8%). Kaks esimest elusituatsiooni hõlmasid tervikust 54%, kaks järgmist aga 19%, kokku seega 73%. Kuid maade lõikes oli erisusi, sest Balti kubermangude laulikutes reastasid elusituatsioonid veidi teistsuguselt: esikohal oli *looduses olek*, ning neljandal positsioonil *reisimine, rändamine*, millele järgnes alles elusituatsioon *aeg issandale*.

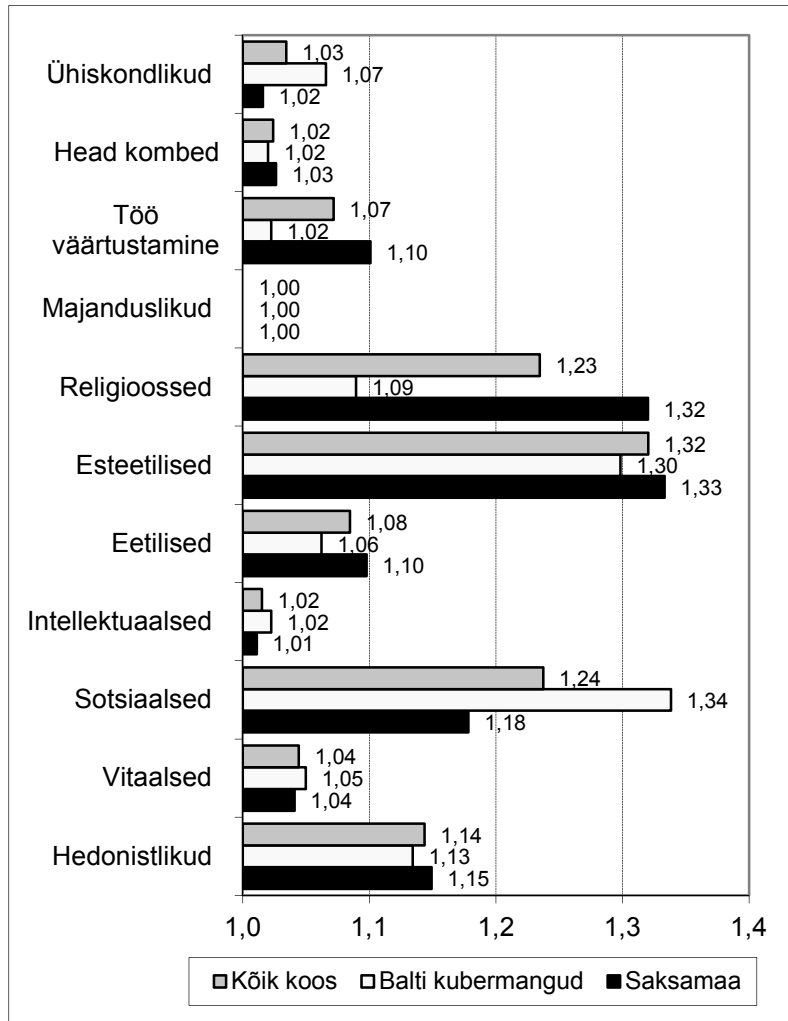
Tabel 4.54: Elusituatsioonid keskkoolide laulikuis ja muusikaõpikuis maade ja sihtrühmade lõikes aastatel 1860–1886

Elusituatsioonid	Saksamaa						Balti kub		Kokku	
	Tütarlapsed		Eristamata		Kokku		Poeglapsed		Arv	%
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%		
Aeg issandaga, palvetamine	34	34,7	12	75,0	46	40,4	5	7,6	51	28,2
Looduses olek	31	31,6	1	6,2	32	28,1	14	21,2	46	25,4
Perekonnaga	7	7,1			7	6,1	13	19,7	20	11,0

Elusituatsioonid	Saksamaa						Balti kub		Kokku	
	Tütarlapsed		Eristamata		Kokku		Poeglapsed		Arv	%
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%		
Lojalne olek riigile	5	5,1			5	4,4	10	15,2	15	8,3
Töö, elukutse, kool	6	6,1			6	5,3			6	3,3
Reisimine, rändamine	6	6,1			6	5,3	8	12,1	14	7,7
Suhe endasse, enesevaatlus	6	6,1			6	5,3			6	3,3
Suhtlemine avalikkusega	3	3,1	1	6,2	4	3,5	7	10,6	11	6,1
Muu			2	12,5	2	1,8	9	13,6	12	6,7
Kokku	98	100,0	16	100,0	114	100,0	66	100,0	181	100,0

12. Kasvatuseväärtused. Keskkoolide laulikutes sisalduvaid laulude tekste analüüsid selgusid nende väärtusprofiilid maade lõikes nii väärtusvaldkondade (vt joonis 4.11) kui üksikväärtuste hierarhiate osas. Jooniselt 4.11 on näha, et esteetiliste väärtuste valdkonda kuuluvaid väärtusi oli kõige rohkem. Järgnes sotsiaalsete, seejärel religioossete väärtuste valdkond. Nende keskmised olid aga maade lõikes küllalt erinevad, mille põhjal võis järeldada, et Balti kubermangude laulikute lauludes esines religioosset kasvatuseväärtusi märgatavalt vähem. Kuid Balti poeglastele suunatud laulikud olidki vaid ilmalike laulude kogumikud (Oettel, 1862c; 1862d) ning neis oli esile toodud rohkem sotsiaalseid väärtusi (keskmine 1,34), mis erines suuresti Saksamaa laulikute keskmisest (1,18). Ka teemade käsitlemisel ilmselt maade lõikes 30%-line erinevus vaimuliku sisuga laulude osas. Ühiskondlikud ja intellektuaalsed väärtused olid tagasihoidlikult esindatud, majanduslikke väärtusi ei esinenud üldse.

Väärtusvaldkondadest ja neid moodustavate üksiktunnuste sagedustest ja osakaaludest tervikus annab ülevaate lisa 26. Iseloomulikuna ilmselt, et väärtusvaldkondade tipus olevas esteetiliste väärtuste valdkonnas moodustasid üksiktunnustena suurima osakaalu *ilumeele arendamine* ja *looduseilu väärtustamine* (maade lõikes sarnase 40% osakaaluga), religioossete kasvatuseväärtuste valdkonnas aga *usk Jumalasse* (39%), sotsiaalsete väärtuste valdkonnas *kaaslaste, sõprade väärtustamine* (42%). Eelnimetatud neli üksiktunnust asusidki üksiktunnuste keskvaldkondade rea tipus (vt lisa 27). Järgnevad religioossete väärtusvaldkonda kuuluvad tunnused, nagu *Jumala ülistamine*, *kiitmine* ja *palvetama õppimine* ning hedonistlikku väärtusvaldkonda kuuluv üksiktunnus *sihiga elust rõõmu, rahulolu, naudingu kogemine*. Seejärel tulevad taas sotsiaalseid väärtusi esindavad üksiktunnused, nagu *inimese väärtustamine ja lähedased inimsuhted*. Küllalt kõrgel positsioonil oli siinses kompromissvalimis 38 üksiktunnuse seas esteetilisse väärtusvaldkonda kuuluvad *kunsti(de) väärtustamine* ja *loometegevuse (kaunid kunstid, muusika) harrastamine*.

Joonis 4.11: Väärtusvaldkondade keskmised keskkoolide laulutekstides aastatel 1860–1886

Üksiktunnuste keskmiste võrdlemisel T-testi abil kahe maa lõikes selgusid statistiliselt olulised erinevused üheksa väärtustunnuse vahel (vt lisa 28). Balti kubermangude laulikus esines rohkem väärtusi nagu *kaaslaste ja sõprade väärtustamine* ($p=0,023$); *lähedased inimsuhted* ($p<0,0001$); *isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine* ($p=0,005$); *sõjasangari väärtustamine* ($p=0,016$). Saksamaa laulikus oli aga rohkem religioosseid väärtusi nagu *usk jumalasse*; *Jumala ülistamine, kiitmine*; *palvetama õppimine* (kõigi puhul $p<0,0001$) ja eetiliste väärtuste valdkonda kuuluvaid üksiktunnuseid *kannatlikuks ja jumalakartlikuks*

kasvamine ($p=0,020$) ning *teiste inimeste õiguspärane, seaduslik kohtlemine* ($p=0,025$).

Korrelatsioonanalüüs (vt lisa 29). Selgus, et tunnustevahelised korrelatiivsed seosed ei muutu. Korrelatiivsed seosed olid positiivsed ja absoluutväärtuste poolest tugevad religioossete tunnuste ($r=0,74$ kuni $r=0,84$; $p<0,01$), samuti mitmete esteetiliste ($r=0,76$; $p<0,01$), samuti töö väärtustamise valdkonna ($r=0,75$; $p<0,01$), aga ka tunnuse *intellektuaalne probleemilahenduste treenimine ja edusammud koolis* ($r=0,71$; $p<0,01$) vahel. Absoluutväärtuste poolest valitsesid keskmised korrelatiivsed seosed tunnuste nagu *kaaslaste, sõprade väärtustamine* ja *inimese väärtustamine* ($r=0,53$; $p<0,01$); *selge käsitlus heast ja halvast ja ausaks ja õiglaseks kasvamine ning kasvamine vastutustundlikuks inimeseks* (vastavalt $r=0,47$ ja $r=0,46$; $p<0,01$) vahel. Ilmnesid (absoluutväärtuste poolest siiski nõrgad) positiivsed korrelatiivsed seosed tunnuste vahel nagu *inimese väärtustamine* ja *sihitu, (abstraktne) elust rõõmu, rahulolu jm kogemine* ($r=0,18$; $p<0,01$) ja *kasvamine vastutustundlikuks inimeseks* ($r=0,29$; $p<0,01$) jt.

Ilmnesid taas negatiivsed, kuid absoluutväärtuste poolest mitte enam nõrgad, vaid keskmised korrelatiivsed seosed religioossete kasvatusväärtuste ja sotsiaalsete väärtuste valdkonda kuuluva tunnuse *kaaslaste, sõprade väärtustamine* ($r=-0,34$ kuni $r=-0,37$) vahel. Absoluutväärtuste poolest nõrgas (aga siiski tendentsi näitavas ja siinses valikus tugevnenud) pöördvõrdelises seoses olid religioossed üksiktunnused eelnimetatud valdkonda kuuluvate tunnustega nt *lähedased inimsuhted* ($r=-0,24$ kuni $r=-0,28$; $p<0,01$), samuti mitmete esteetiliste, ühiskondlike, eetiliste ning hedonistlike väärtuste valdkonda kuuluvate üksiktunnustega. Jätkuvalt oli pöördvõrdelises korrelatiivses seoses ka tunnus *kannatlikuks ja jumalakartlikuks kasvamine* mõnede sotsiaalsete, ka hedonistlike tunnustega.

Keskoolide laulikute laulude kasvatusväärtustest aastatel 1860–1886 tegin faktoranalüüsi (vt lisa 30), mille tulemusena selgus kompaktsem pilt üldistest hoiakutest. Sobivaks osutus kolmefaktoriline mudel. Mudeli faktorite kirjeldusvõimeks (peale faktorite pööramist Varimax Kaiser meetodil) oli esimesel 33,2%, teisel 22,1% ja kolmandal faktoril 13,9%. Seega antud faktormudeli kui terviku kirjeldusvõime on 69,2%¹⁰⁷.

1. faktorit määratlevad tunnused *usk jumalasse, jumala ülistamine* ja *palvetama õppimine*, samuti *kasvamine kannatlikuks ja jumalakartlikuks*. Valisin sellele faktorile nimeks *jumalakartus*. 2. faktorit määratlesid tugevalt kaks tunnus: *looduse ilu väärtustamine*, ja *ilumeele arendamine*. Andsin sellele faktorile nimeks *ilu*. 3. faktorit määratlevad kaks tunnus: *laialdased teadmised ja head käitumistavad*, mis on omakorda negatiivses seoses *kannatlikuks ja jumalakartlikuks kasvamisega*. Nimetasin selle kategooria *täiuslikkus, ideaalsus*. Kolmefaktoriline mudel on seega:

¹⁰⁷ Teiste ajaperioodide juures osutus faktoranalüüsis faktorite kirjeldusvõime protsentuaalselt liiga hajuvaks.

Faktor 1 **Jumalakartus**

Faktor 2 **Ilu**

Faktor 3 **Täiuslikkus, ideaalsus** (või teadmised ja kombekus)

Antud mudeli 1. faktor sobitub hästi ka tollase üldise kasvatusesmärgiga – kasvatada sõnakuulelik kristlane. Teine faktor sobitub keskkoolide lauluõpetuses püstitatud sihiga – õilistada ja arendada noorte maitset, mida sai vormida läbi ilu. Kolmas faktor iseloomustab püüdlust ideaalse, täiusliku inimese suunas, kes lisaks eelnevale omab laialdasi teadmisi ja häid käitumiskombeid.

4.2.6. Õppekirjandus keskkoolides aastatel 1887–1905

Arhiivi- ja kirjandusallikate põhjal leidsin sellel ajaperioodil saksa õppekeelega koolides kasutatavat üheksa laulikut, millest analüüsimiseks õnnestus hankida seitse (vt tabel 4.55).

Reinfeldti laulikust „Laulupärg“ ilmus vaadeldaval ajaperioodil trükk ka 1898. aastal. Lauliku „*Liederschatz für gemischten Chor*“ („Lauluvara segakoorile“) autor Moritz Vogel oli muusikaõpetajaks Leipzигis, kes saavutas tuntuks ka heliloojana. Autorita laulukogumiku „*Das Rütli*“ tutvustuseks niipalju, et sellist nime kandis Šveitsi ühes kantonis paiknev aas¹⁰⁸.

Lisaks tabelis 4.55 toodule leidsin Tartu Kõrgema Linna-tütarlastekooli õppekavas aastatel 1874–1876 ja 1889 õppeaines „Laulmine“ kohustuslikuna äraõpitavate laulude nimekirju, millel puudusid aga nii laulude autorid kui ka viide laulikule või muusikaõpikule (EAA, f. 3580, n. 1, s. 466, l. 45–47; EAA, f. 3580, n. 1, s. 466, l. 56). Nende nimekirjade võrdlemisel kasutusele võetud õpikute lauluvaraga selgus, et repertuaar suures osas kordus.

Tabel 4.55: Aastatel 1887–1905 keskkoolides kasutusel olnud laulikud ja muusikaõpikud

Autor	Aasta	Pealkiri	Väljaandmis-koht, kirjastus	Kasutus Tartu õpperingkonnas	Allikaviide
Hentschel, E.	1883, 1906b stereot. väljaanne	Liederhain. Auswahl volkmässiger deutscher Lieder. Ausgabe B. Für Mädchen Oberklassen	Leipzig: Merseburger	Tartu Kõrgem Linna- Tütarlastekool (1892)	EAA, f. 3580, n. 1, s. 3, l. 152

¹⁰⁸ Vt www.tell.ch/schweiz/ruetli.htm

Autor	Aasta	Pealkiri	Väljaandmis-koht, kirjastus	Kasutus Tartu õpperingkonnas	Allikaviide
Hentschel, E.	1883, 1906a, stereot. väljaanne	Liederhain. Auswahl volkmässiger deutscher Lieder. Ausgabe A. Für Knaben - Oberklassen	Leipzig: Merseburger	Tartu Kõrgem Linna-Tütarlasketekooli IV, V, VI kl (1892)	EAA, f. 3580, n. 1, s. 3, l. 152.
Müller, S.	1866	Liederbuch für Mädchenschulen. 3. vihik	Wolfenbüttel: L. Holle	Tartu Kõrgem Linna-Tütarlasketekool (1892)	EAA, f. 3580, n. 1, s. 3, l. 152.
Müller, S.*	?	Liederbuch für Mädchenschulen. 4. vihik	Wolfenbüttel: L. Holle	Tartu Kõrgem Linna-Tütarlasketekool (1892)	EAA, f. 3580, n. 1, s. 3, l. 152.
Mendelssohn-Bartholdy	18...	Duette	Braunschweig: H. Litolf	Liivimaa Maagümnaasium	Waldmann, 1892, 57.
Reinfeldt, Joh.	1886b	Baltischer Liederkranz. 2.osa	Reval: Franz Kluge	Valga Tütarlasketekool Gümnaasium (1888–1891)	EAA, f. 413, n. 1, s. 53, l. 1p, 2, 3p, 4p
<i>Das Rütli</i>	1879, 17. 1901 34. stereot.	Das Rütli. Ein Liederbuch für Männergesang.	St. Gallen: J. J. Sonderreger	Hugo Treffneri Eragümnaasium (1887–1896)	Veski, 1974, 102–103; EAA, f. 2022, n. 1.
Vogel, M.	[1890]	Liederschatz für gemischten Chor	Leipzig: Peters	Saksa koolid	Bericht des Vorstandes, 1908, 62.
Вессель, Н. Х. & Альбрехт, Е.К.*	1890, 1891	„Гусельки“. 128 колыбельных, детских песенъ и прибауток	Петербургъ: Юргенсон	Tartu Kõrgem Linna-Tütarlasketekool I, II, III kl (1892)	EAA, f. 3580, n. 1, s. 3, l. 152.

*Väljaanne polnud *de visu* kättesaadav

Analüüsimisele tulid seitse saksa õppekeele koolide laulmisõpetuses kasutusel olnud trükist (Müller, 1866; Hentschel, 1906a; Hentschel, 1906b; Mendelssohn-Bartholdy, 18...; Reinfeldt, 1886b; Vogel, 1890; *Das Rütli*, 1901). Neist kaks väljaannet (Müller, 1886; Mendelssohn Bartholdy, 18...) leidsid kasutust ka eelmisel perioodil, seega oli uusi trükiseid viis.

I. Bibliograafilised andmed. Vaadeldava perioodi optimaalses kompromisvalimis kuulusid kõik laulikud segakogumike (vt lisa 10) hulka. Seitsmest laulikust üks (Reinfeldt, 1886b) oli ilmunud Tallinnas, ülejäänud Saksamaal, neist kolm Leipzigitis. Laulikud (v.a Mendelssohn-Bartholdy, 18...) olid väikeseformaadilised (tüüpilisim 13x18 või 13x20 cm). Keskmise lehekülgede arv (155,86) oli eelmise perioodiga võrreldes poole suurem, sest väikseimamahuline oli 40, suurim (*Das Rütli*, 1901) aga 560 lehekülge. Viie lauliku koostajaiks oli Saksamaa sakslane,

ühel baltisakslane ja ühel teadmata autor. Ametilt jagunesid laulikute autorid/koostajad järgmiselt: neli olid õpetajate seminari õpetajad, üks tegevhelilooja, üks organist ja õpetaja, üks teadmata.

II. Kujundus. Vaid kahe trükise (lisaks Mendelsohn-Bartholdy duettide kogumikule ka M. Vogeli laulik) kiri oli ladina kirjas. Must-valge kujundusega väljaannetest neljal olid ainukesteks illustratsioonideks ornamendid esikaanel, kahel neist lihtsakoelised (Vogel, [1890]; Mendelsohn-Bartholdy 18.), ülejäänutel elemendirikkad ja abstraktsed (Hentschel, 1906a; 1906b), kuid sobivad keskhariiduskoolide laulikuile.

III. Õppeaine (ja hariduse) sisu. Lisaks põhitekstile oli eessõna olemas vaid kahel ja sisukord kuuel laulikul. Õppesisu teemadest ja alateemadest olid laulud olemas kõigis laulikutes, kuid vaid kahes leidis muusikaloo elemente muusikaautorite eludaatumite näol. Laulikuis puudusid hääleharjutused, noodi- ja rütmiopetus, igasugused ülesanded, pillimäng, muusikaline liikumine jms. Seega oli muusikaõpetuse keskpunktiks ja tunni põhikomponendiks laulmine, sest teisi tegevusi laulikutes sisu ei kajastanud.

Õppe-eesmärkidele vastasid minu hinnagul kõik õpikud, *täielikult* aga kaks laulikut, milles õppeesmärgid olid väljendatud napisõnaliselt eessõnas. Sisuväljenduslikult võib teksti valikut monotoonseks pidada vaid ühe autori laule sisaldava lauliku puhul.

IV. Aine- ja õpikudidaktika. Kasutusel oli taas termin *Einübung*. Viie lauliku kontseptuaalses struktuuris võis täheldada printsiipi, mille kohaselt laulumatejal oli koondatud teemavaldkondade järgi plokkidesse, kuid kindlaid pealkirju sisaldas vaid M. Vogeli [1890] laulik. Selles laulikuis oli sisu liigendatud järgnevalt: I. Religioossed laulud; II. Isamaa-, kodumaa-, sõduri- ja rännakulaulud; III. Laulud looduses; IV. Armastus- ja seltskonnalaulud. Diesterwegi didaktika printsiipi – 'lihtsamalt raskemale' järgiti kahes õpikus. Õppe-eesmärk oli sõnastatud vaid kahe lauliku eessõnades (Müller, 1866; Reinfeldt, 1886). Laulikuis puudusid õpijuhised, ülesandepüstitused ja lisamaterjalid, mis oleks võimaldanud personaalse õpistrateegia kujunemist õpilastel. Muide, Hugo Treffneri Eragümnaasiumis õppinud J. V. Veski (1974, 102–103) meenutas, et laulikust „*Das Rütli*“ (1901) lauldi õpilaste endi algatusel isegi vahetundidel. Laulikutes ei kajastunud ühtki spetsiifilist õppemeetodit ning kõik laulud neis olid tavanotatsioonis.

Minu hinnangul ei sisaldanud nooditekst erialalisi spetsiifilisi vigu. Vähenenud oli ka (eriti saksa laulikutes) laulude autorite märkimata jätmine. Lauluvara valiku kriteeriumidest domineeris esteetilistel ja ideoloogilistel kaalutlustel tehtud lauluvalik. Laulud olid kantud sisukorda lehekülje järgi kahes ja järjekorranumbri alusel kahes laulikuis, mõlemal viisil kahes ja sisukord puudus ühel (Hentschel, 1906a).

V. Lauluvara. Optimaalse kompromissvalimi põhjal otsustades oli Saksamaalt pärinevate laulikute puhul kaks kavandatud poeglastele ja tütarlastele kolm. Balti

kubermangudes koostatud laulik oli kavandatud aga nii poistele kui tütarlastele (vt tabel 4.56). Analüüsitud lauluvalimi moodustasid neis 574 laulu.

Tabel 4.56: Aastatel 1887–1905 keskkoolide laulmisõpetuses kasutatud õppekirjandus

Autor väljaandmisaasta	Lauliku/õpiku päritolumaa		Lauliku/õpiku sihtrühm		
	Saksamaa	Balti kubermangud	Tütarlapsed	Poeglapsed	Sooliselt eristamata
	Laule	Laule	Laule	Laule	Laule
Müller, 1866	80		80		
Hentschel, 1906a	38			38	
Hentschel, 1906b	44		44		
Mendelssohn- Bartholdy, 18...	18		18		
Reinfeldt, 1886b		59			59
Vogel, 1890	100				100
Das Rütli, 1901	235			235	
Kokku	515	59	142	273	159
Kokku laule		574			574

1. Muusika autorid. Laulikute muusika autoreid jälgides (vt tabel 4.57) selgus, et keskkoolide laulikutes oli esindatud Lääne-Euroopa suurheliloojate (nagu Felix Mendelssohn- Bartholdy, Carl Maria von Weber, Wolfgang Amadeus Mozart, Franz Schubert, Robert Schumann jt) looming. Eelmisest perioodiga võrreldes oli kahe viimatinimetatud helilooja looming rohkem väärtustatud (vrd tabel 4.45). Paikkondlikuma tähendusega heliloojad olid samuti esindatud, s.h Franz Abt, August Mühling, Friedrich Silcher. Saksa rahvas kui rahvaviiside ja -laulude (*Volksweise, Volkslied*) autor oli sagedasemaks autoriks 15%lise osakaaluga nii Saksamaa kui ka kõigis laulikus kokku. Võrreldes eelmise perioodiga oli rahvalaulude arv laulikus suurenenud. Samas tabelis 4.57 toodut jälgides võib väita, et lauliku koostaja poolt kirja panemata muusika autorite osakaal oli veelgi kahanenud (kokku 3,3%), ehkki Balti kubermangude lauliku puhul jäi fikseerimata autorite osakaal peaaegu samaks (16,9%), kui võrrelda eelmise perioodi valikus olnud C. Oetteli laulikute (14,9%).

Ka ajajärgul 1887–1905 domineeris keskhariduskoolide lauluvalikus 80% osakaaluga kunstmuusika.

Tabel 4.57: Sagedasemad muusika autorid, märgituna koostaja poolt keskkoolide laulikutes aastatel 1887–1905

Saksamaa laulik			Balti kubermangude laulik			Kõigis laulikus kokku		
Muusika autor	Arv	%	Muusika autor	Arv	%	Muusika autor	Arv	%
Rahvaviis, -laul	78	15,9	Märkimata	10	16,9	Rahvaviis, -laul	85	14,8
Mendelssohn-Bartholdy, F.	52	10,1	Abt, Franz	3	5,1	Mendelssohn-Bartholdy, F.	55	9,6
Abt, Franz	27	5,2	Kreutzer, C.	3	5,1	Abt, Franz	30	5,2
Mühling, A.	19	3,7	Schubert, F.	3	5,1	Märkimata	19	3,3
Silcher, Fr.	18	3,5	Mendelssohn-Bartholdy, F.	3	5,1	Mühling, A.	19	3,3
Weber, C. M. v.	15	2,9	Volkswaise	3	5,1	Silcher, Fr.	19	3,3
Kreutzer, C.	14	2,7	Mozart, W. A.	2	3,4	Kreutzer, C.	17	3,0
Schumann, R.	11	2,1	Fischer, O.	2	3,4	Weber, C. M. v.	16	2,8
Märkimata	9	1,7	Heuser, P.	1	1,7	Schumann, R.	12	2,1
Baumgartner, W.	8	1,6	Pfeil	1	1,7	Baumgartner, W.	8	1,4
Ecker, C.	7	1,4	Flemming	1	1,7	Schubert, F.	8	1,4
Schubert, F.	5	1,0	Weber, C. M. v.	1	1,7	Ecker, C.	7	1,2
Muud	248	48,1	Muud	26	44,1	Muud	279	48,6
Kokku	515	100,0	Kokku	59	100,0	Kokku	574	100,0

2. Monokultuurilisus. Laulikute lauluvalikus oli valdav saksa muusika (kokku 92,2%). Teiste maade ring oli küll laienenud (nt Slovakkia, Šveitsi jt), kuid nende protsentuaalne osakaal jäi väikeseks.

3. Laulusõnade autorid. Tekstiautorite uurimisel selgus (vt tabel 4.58), et eelmise perioodiga võrreldes oli koostajate poolt märkimata jäänud laulutekstide autorite osakaal vähenenud (9% võrra) ja seda eelkõige Saksamaa laulikutes. Balti kubermangu laulikus oli märkimata laulusõnade autorite osakaal hoopis tõusnud 20% võrra, ulatudes 59,3%ni. Tabelist 4. 58 nähtub, et sagedasemaks tekstide autoriks on taas Hoffmann von Fallersleben. Johann Ludwig Uhlandi edestab vaid ühe laulu võrra J. v. Eichendorff. Neile järgnesid saksa klassikud J. W. v. Goethe ja H. Heine. Domineeris kunstluule.

Tabel 4.58: Koostaja poolt märgitud sagedasem sõnade autor keskkoolide laulikus aastatel 1887–1905

Saksamaa laulik/õpik			Balti kubermangu laulik/õpik			Kokku		
Sõnade autor	Arv	%	Sõnade autor	Arv	%	Sõnade autor	Arv	%
märkimata	200	38,8	märkimata	35	59,3	märkimata	235	40,9
Hoffmann von Fallersleben	23	4,5	Uhland, J. L.	1	1,7	Hoffmann von Fallersleben	24	4,2
Eichendorff, J. v.	12	2,3	[Kerner, J.]	1	1,7	Eichendorff, J. v.	13	2,3
Uhland, J. L.	11	2,1	Sydow	1	1,7	Uhland, J. L.	12	2,1
Goethe, J. W. v.	9	1,7	Kilzer, W.	1	1,7	Goethe, J. W. v.	9	1,6

Saksamaa laulik/õpik			Balti kubermangu laulik/õpik			Kokku		
Sõnade autor	Arv	%	Sõnade autor	Arv	%	Sõnade autor	Arv	%
Heine, H.	8	1,6	Franz, A.	1	1,7	Heine, H.	8	1,4
Kerner, J.	6	1,2	Klingemann, C.	1	1,7	Kerner, J.	6	1,0
Falk, J. D.	5	1,0	Eichendorff, J.	1	1,7	Vogl, J. N.	5	0,9
Vogl, J. N.	5	1,0	Patzke, J. S.	1	1,7	Falk, J. D.	5	0,9
Körner, Th.	4	0,8	Bayer, E.	1	1,7	Wolff, P. A.	4	0,7
Müller, W.	3	0,6	[Müller, W.]	1	1,7	Rückert, Fr.	4	0,7
Feuchtersleben, E. v.	3	0,6	[Braun, J. K. v]	1	1,7	Körner, Th.	4	0,7
Muu	226	43,9	Muu	13	22,	Muu	247	42,7
Kokku	515	100	Kokku	59	100	Kokku	574	100

4. Häälte arv lauludes/seade. Kõige rohkem oli neljahäälseid laule, mille arvu suurendas mahukas, korduvalt trükiis ilmunud Saksamaa laulik „*Das Rütli*“ (1901) (vt tabel 4.59).

Tabel 4.59: Häälte arv lauludes/seade keskkoolide laulikuis aastatel 1887–1905

Lauliku/õpiku päritoluma	Mitmehäälsus								Kokku
	2-häälne		3-häälne		4-häälne		5-häälne		
	Arv	%	Arv	%	Arv	%			Arv
Saksamaa	35	6,8	146	28,3	333	64,7	1	0,2	515
Balti kubermangud			59	100,0					59
Kokku	35	6,1	205	35,7	333	58,0	1	0,2	574

Kokku kõigis laulikuis oli kolme- ja neljahäälsete laulude osakaal eelmise perioodiga võrreldes tõusnud 10% võrra, ulatudes 93,7% laulude koguhulgast.

5. Meetrum/taktimõõt. Erinevalt eelmisest perioodist, mil viiendik laule oli kirjutatud 4/4-taktimõõdus, olid siinses lauluvalikus pooled lauludest nimetatud taktimõõdus, mis viitas koraalilike laulude arvu kasvule (vt tabel 4.60). Vastav näitaja oli tõusnud just Balti laulikuis, ulatudes 59%ni. Liites kokku nelja sagedamini esineva taktimõõdu osakaalud (C, $\frac{3}{4}$, $\frac{6}{8}$, $\frac{2}{4}$), selgus, et neis taktimõõdudes oli kirja pandud 94,6% lauludest.

Tabel 4.60: Taktimõõdud keskkoolide laulikuis aastatel 1887–1905

Taktimõõt	Saksamaa laulik		Balti kubermangu laulik		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
C	240	46,6	35	59,3	275	47,9
$\frac{3}{4}$	138	26,8	17	28,8	155	27,0
$\frac{6}{8}$	57	11,1	4	6,8	61	10,6
$\frac{2}{4}$	50	9,7	2	3,4	52	9,1
$\frac{3}{8}$	13	2,5	1	1,7	14	2,4

Taktimõõt	Saksamaa laulik		Balti kubermangu laulik		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Vahelduv	4	0,8			4	0,7
9/8	3	0,6			3	0,5
3/2	2	0,4			2	0,3
5/4	2	0,4			2	0,3
4/2	2	0,4			2	0,3
4/4	1	0,2			1	0,2
4/8	1	0,2			1	0,2
6/4	1	0,2			1	0,2
12/8	1	0,2			1	0,2
Kokku	515	100,0	59	100,0	574	100,0

6. Helistik. Analüüs tõi esile, et kõikides laulikutes kokku olid laulud valdavalt viies helistikus, nimelt C-, F-, G-, D- ja Es- duuris (80% osakaaluga), minoorseid laule oli 3,5% (vt tabel 4.61). Saksamaalt pärit laulikutes oli moll-helistike ring laienenud, moodustades siiski vaid 3,6% koguhulgast. Balti kubermangude laulikutes oli moll-helistikes vaid kaks laulu. Ilmnes veel huvitav tendents, et kõigis laulikuis kokku oli bemoll-helistikes laule rohkem (44,2%).

Tabel 4.61: Helistikud keskkoolide laulikuis maade lõikes 1887–1905

Helistik	Saksamaa laulik		Balti kubermangu laulik		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
C-duur	84	16,3	12	20,3	96	16,7
F-duur	72	14,0	10	16,9	82	14,3
G-duur	69	13,4	6	10,2	75	13,1
Es-duur	65	12,6	4	6,8	69	12,0
D-duur	62	12,0	10	16,9	72	12,5
B-duur	53	10,3	4	6,8	57	9,9
A-duur	41	8,0	6	10,2	47	8,2
As-duur	27	5,2	3	5,1	30	5,3
E-duur	16	3,1	2	3,4	18	3,1
Des-duur	7	1,4			7	1,2
a-moll	5	1,0			5	0,9
g-moll	4	0,8	1	1,7	5	0,9
e-moll	2	0,4			2	0,3
h-moll	2	0,4			2	0,3
H-duur	1	0,2			1	0,2
fis-moll	1	0,2			1	0,2
gis-moll	1	0,2			1	0,2
c-moll	1	0,2			1	0,2
f-moll	1	0,2	1	1,7	2	0,3
b-moll	1	0,2			1	0,2
Kokku	515	100,0	59	100,0	574	100,0

7. Ambitus. Eelmise perioodiga võrreldes oli meloodia ulatus veelgi suurenenud, sest aritmeetiliseks keskmiseks kõigi maade lõikes kokku oli 13,50 pooltooni ehk intervallina suur noon (vt tabel 4.62).

Tabel 4.62: Lauu meloodia ulatust kirjeldavad arvnäitajad pooltoonides keskkoolide laulikus aastatel 1887–1905

Arvnäitajad	Saksamaa				Balti kubermangud	Kokku
	Tütarlapsed	Poeglapsed	Eristamata	Kokku	Eristamata	
Keskmine	13,1	13,49	14,11	13,48	13,73	13,50
N	142	273	100	515	59	574
Standardhälve	2,193	2,830	2,538	2,633	2,427	2,612
Miinumum	7	3	9	3	9	3
Maksimum	19	23	19	23	19	23
Mood	12	12	12	12	12	12

Suurima meloodia ulatusega (14,11 pooltooni) olid laulud sooliselt eristamata sihtrühmale mõeldud Saksamaa laulikus ning väikseim tütarlastele mõeldud laulikus. Samas iseloomustavad tabeli 4.63 andmed, et oktavi ulatusega laule on kõigis laulikus kokku 29%, mis on esimese perioodiga võrreldes üks protsent vähem.

Tabel 4.63: Lauu meloodia ulatus intervallides keskkoolide laulikus aastatel 1887–1905

Intervallid	Saksamaa		Balti kubermangud			Kokku		
	Sagedus	%	Intervallid	Sagedus	%	Intervallid	Sagedus	%
p 8, oktav	150	29,1	p 8, oktav	14	23,7	p 8, oktav	164	28,6
s 9	124	24,1	s 9	11	18,6	s 9	135	23,5
p 11	52	10,1	p 11	10	16,9	p 11	62	10,8
v 7	39	7,6	v 7	7	11,9	v 7	46	8,0
v 10	39	7,6	v 10	6	10,2	v 10	45	7,8
s 10	31	6,0	s 10	5	8,5	s 10	36	6,3
v 9	22	4,3	v 9	3	5,1	v 9	25	4,4
p 12	16	3,1	s 6	1	1,7	p 12	17	3,0
s 6	13	2,5	s 7	1	1,7	s 6	14	2,4
s 7	10	1,9	p 12	1	1,7	s 7	11	1,9
p 5	8	1,6				p 5	8	1,4
v 6	3	0,6				v 6	3	0,5
s 13	3	0,6				s 13	3	0,5
v 14	2	0,4				v 14	2	0,3
v 3	1	0,2				v 3	1	0,2
v 13	1	0,2				v 13	1	0,2
s 14	1	0,2				s 14	1	0,2
Kokku	515	100,0	Kokku	59	100,0	Kokku	574	100,0

Oktavist suurema meloodia ulatusega laule oli üle poolte keskkoolides lauldavatest lauludest ja alla oktaivi ulatusega vaid 14,4 %. Maade lõikes oli üle oktaivi ulatusega laulude osakaal Saksamaa laulikus 56,6%, Balti laulikus 61% ja alla oktaivi vastavalt 14,3% ja 15,3%.

8. Helilaad. Analüüs näitas, et kaldumist sisaldasid üle poolte lauludest. Balti kubermangu laulikus omakorda oli vastav osakaal 14% võrra suurem, võrreldes Saksamaa päritolu laulikutega. Kaldumist sisaldas tavaliselt laulu kolmas fraas.

9. Sagedasemad laulud. Kõige sagedamini esinevaks lauluks siinses optimaalses valikus oli F. Mendelssohn-Bartholdy laul algussõnadega „*Es ist bestimmt in*“ („See on kindlalt“) (tekst E. v. Feuchtersleben), mida leidis kuues laulikus (vt joonis 4.12, tabel 4.64, lisa 49).

Joonis 4.12: Mendelssohn-Bartholdy „*Volkslied*“ („Rahvalaul“ (Müller, 1866, 110)

Laul kandis erinevaid pealkirju: „*Gottes Rat und Scheiden*“ („Jumala nõu ja lahutamine“), „*Es ist bestimmt in Gottes Rat*“ („See on kindlalt Jumala nõu“), väga hinnatud Selmar Mülleri (1866, 110) laulikus oli laulule pandud pealkirjaks „*Volkslied*“ („Rahvalaul“). Nimetatud seik näitas, et armsamast lahkumineku-teemalisest laulust oli saanud rahvalik laul.

Tabel 4.64: Sagedasemad laulud keskkoolide laulikus aastatel 1887–1905

Laulu algussõnad	Muusika autor	Teksti autor	Arv	%
Es ist bestimmt in	Mendelssohn-Bartholdy, F.	Feuchtersleben, E.v.	6	1,0
Der Mai ist gekommen	Rahvaviis [Lyra J. W.]	Geibel, E.	4	0,7
Die Sonn erwacht mit	Weber, C. M. v.	Wolff, P. A.	4	0,7
Harre meine Seele Harre	Malan, C.	Röder, J. Fr.	4	0,7
In der Heimat ist	Zöllner, A.	Krebs, C.	4	0,7
Nun ade du mein	Rahvaviis	Disselhof, A.	4	0,7
O Täler weit o	Mendelssohn-Bartholdy, F.	Eichendorff, J. v.	4	0,7
Wie sie so sanft	Neefe, C. G; Beneken, Fr	Lange, J. P.; Stockman	4	0,7
Muud			540	94,0
Kokku			574	100,0

Populaarne oli ka Mendelssohn-Bartholdy laul „*O Täler weit*“ J. v. Eichendorffi sõnadele, mida esines neljas trükises. Viisile „*Wie sie so sanft ruhn*“ (vt lisa 55) oli märgitud kaks autorit: Neefe (Das Rütli, 1901, 92; Müller 1866, 132; Reinfeldt, 1886, 146) ja Fr. Beneken (Vogel, 1890, 24), kuid tegemist oli ühe ja sama viisiga. Valikus oli veel J. W. Lyra loodud viis „*Der Mai ist gekommen*“ (kõigis laulikutes oli selle laulu muusika autori positsiooni märgitud „rahvaviis“) (vt lisa 43) ja vana sõduriviis „*Nun ade, du mein*“, esimene Emanuel Geibeli, teine August Disselhofi sõnadele. Mõlemad laulud on rännuteemalised ning seotud looduse ja isamaaga.

10. Laulude temaatika. Allolev tabel 4.65 näitab laulude teemavaldkondade jaotuvust.

Tabel 4.65: Teemaatika keskkoolide laulikutes ja muusikaõpikutes maade ja sihtrühmade lõikes aastatel 1887–1905

Temaatika	Saksamaa				Balti kub	Kokku
	Tütarlapsed	Poeg-lapsed	Eristamata	Kokku	Eristamata	
	%	%	%	%	%	
Jumala kiitus, vaimuliku sisuga	29,6	15,0	10,0	18,1	50,8	21,4
Looduse ülistus, aastaajad, nn <i>Waldlied</i>	21,8	10,6	19,0	15,3	10,2	14,8
Hommiku- ja õhtulaulud	13,4	8,1	10,0	9,9	8,5	9,8
Kool, õpetussõnad	7,7	1,5	2,0	3,3	1,7	3,1
Tundelüürika, ballaadilisus	8,5	9,5	25,0	12,2		11,0
Kodumaa	5,6	25,6	11,0	17,3	3,4	15,9
Laul, lust	3,5	13,6	3,0	8,7	5,1	8,4
Rännak, jaht, sport	3,5	6,2	7,0	5,6	5,1	5,6
Lein, lahkumine	4,9	9,5	9,0	8,2	13,6	8,7
Lapsepõlv	1,4	0,4	4,0	1,4	1,7	1,4
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabeli 4.65 andmed osutavad, et vaimuliku sisuga laule oli kokku kõigis laulikuis viiendik. Erinevalt eelmisest perioodist olid looduse ülistuse teemalised laulud taandunud kolmandale positsioonile (14,8%) kodumaateemaliste laulude järel (15,9%). Viimaste arv oli kasvanud just Saksamaa poeglastele kavandatud laulikutes, hõlmates veerandi lauludest. Käesoleva ajajärgu eripäraks oli aga vaimulike laulude arvu suurenemine Balti laulikuis. Kui eelmisel ajajärgul oli vastav näitaja Balti kubermangude muusikaõppekirjanduses vaid 8%, siis käsitletaval ajajärgul 50,8%. Samas oli Balti kubermangu laulikuis teisele positsioonile tõusnud leina ja lahkumisega seotud laulud loodusteemaliste laulude ees. Taolised muutused ei pruukinud olla juhuslikud, vaid tegemist oli ilmsete ühiskondlike ja sotsiokultuuriliste muutuste ja mõjutustega paikkonnas.

11. Elusituatsioonid. Elusituatsioonide reastumise tipus olid (vt tabel 4.66) *aeg issandale, palvetamine* (30%), *looduses olek* (20,9%), mis sarnaselt eelmise perioodiga kajastusid rohkem kui pooltes lauludes. Kolmandale positsioonile oli tõusnud *lojaalne olek riigile* (17,6%) ja seda kategooria *perekonnaga* (12,2%) ees. Kokku kajastusid neli nimetatud elusituatsiooni 80,7% lauludes. Samas iseloomustavad tabeli 4.66 andmed, et Balti kubermangude sooliselt eristamata sihtrühmale mõeldud laulikus oli kategooria *aeg issandaga* määr tõusnud 56%ni, mis tähendas 48% tõusu eelmise ajajärgu sama näitajaga võrreldes. Samasugune tendents oli ka laulude temaatikas. Balti laulikus paigutus kolmandale positsioonile elusituatsioon *reisimine, rändamine* (13,6%), Saksamaa poeglastele suunatud laulikutes oli esikohal aga *lojaalne olek riigile* (29%).

Tabel 4.66: Elusituatsioonid keskkoolide laulikus maa ja sihtrühma lõikes aastatel 1887–1905

Elusituatsioonid	Saksamaa								Balti kub		Kokku	
	Tütarlapsed		Poeglapsed		Eristamata		Kokku		Eristamata		Arv	%
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%		
Aeg issandaga, palvetamine,	53	37,3	67	24,5	19	19,0	139	27,0	33	55,9	172	30,0
Looduses olek	42	29,6	43	15,8	25	25,0	110	21,4	10	16,9	120	20,9
Perekonnaga	14	9,9	24	8,8	27	27,0	65	12,6	5	8,5	70	12,2
Lojaalne olek riigile	10	7,0	79	28,9	11	11,0	100	19,4	1	1,7	101	17,6
Töö, elukutse, kool	6	4,2	3	1,1			9	1,7			9	1,6
Reisimine, rändamine	8	5,6	16	5,9	9	9,0	33	6,4	8	13,6	41	7,1
Suhe endasse, enesevaatlus	6	4,2	6	2,2			12	2,3			12	2,1
Suhtlemine avalikkusega	3	2,1	21	7,7	8	8,0	32	6,2	2	3,4	34	5,9
Muu			14	5,1	1	1,0	15	2,9			15	2,6
Kokku	142	100,0	273	100,0	100,0	100,0	515	100,0	59	100,0	574	100,0

Kasvatuseväärtused. Keskkoolide laulikutes sisalduvaid laulude tekste analüüsid selgusid nende väärtusprofiilid maade lõikes nii väärtusvaldkondade (joonis 4.13) kui ka üksikväärtuste hierarhiate osas. Jooniselt 4.13 ilmneb, et kõikides väljaannetes domineeris esteetiliste väärtuste valdkond. Religioossetest väärtustest eristus Balti kubermangu laulik nende ilmse rohkemise ning sotsiaalsete väärtuste valdkonnas omakorda vähenemisega. Neljandale positsioonile paigutusid hedonistlikud väärtused, mille keskmised olid küllaltki sarnased eetiliste väärtuste valdkonnaga. Väärtusvaldkondade sisemisest struktuurist annab ülevaate lisa 31.

Üksiktunnuste keskvväärtuste võrdlemisel selgus (vt lisa 32), et hierarhias olid neli esimest üksiktunnust eelmise perioodiga võrreldes samad: *ilumeele arendamine, looduse ilu väärtustamine, usk Jumalasse, kaaslaste ja sõprade väärtustamine, truuks jäämine*. Alanevas suunas viienda kasvatusväärtusena paigutus aga *inimese*

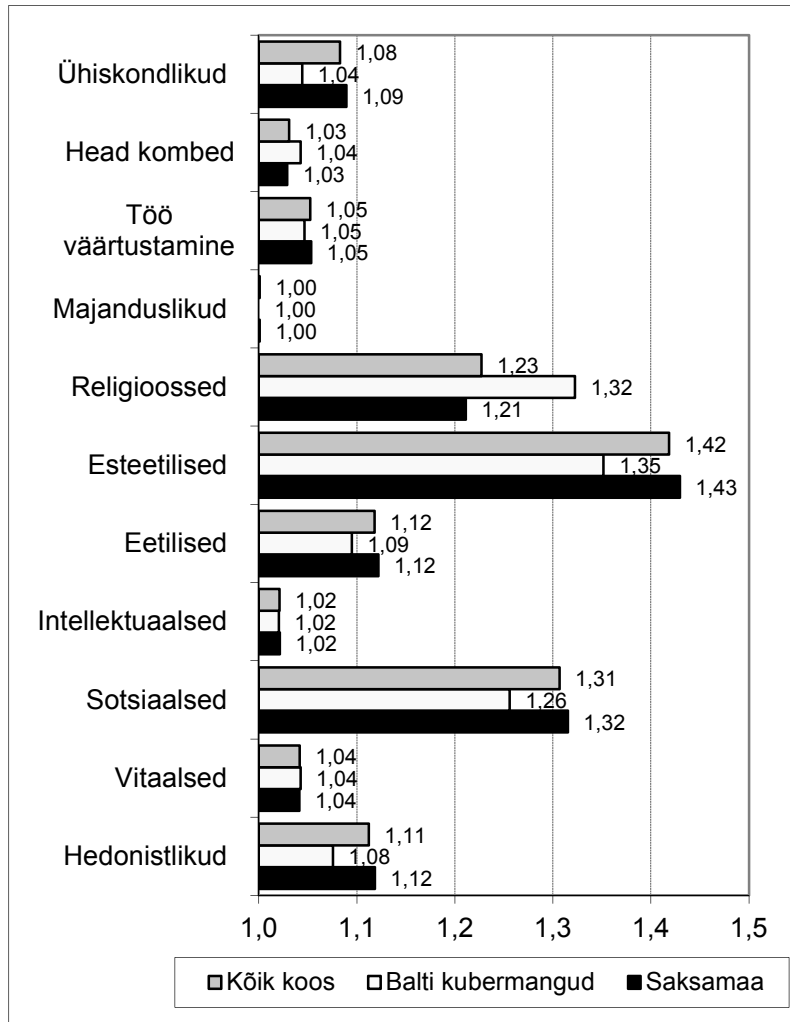
väärtustamine, kuuendana isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine ning seejärel Jumala ülistamine ja kiitmine ning palvetama õppimine.

Üldse ei esinenud kasvatusväärtusena ühiskondlikest väärtustest *looduskaitset, majanduslikest säästlikkuse harjutamist ja aruka rahakasutuse õppimist, intellektuaalsetest edusamme koolis ning vitaalsetest väärtustest tervislikku toitumist* kajastavaid.

Keskväärtuste võrdlemisel maade lõikes (vt lisa 33) selgus, et statistiliselt oluline erinevus ilmnis 38 üksiktunnuse seast 15-ne (40%) tunnuse vahel. Eelmise perioodiga võrreldes oli pilt maade lõikes järsult muutunud, sest erinevalt eelmisest perioodist väärtustati just Balti kubermangudes rohkem kõiki usuga seotud kasvatusväärtusi, nagu *usk jumalasse* (sulgudes on esitatud kõigepealt üksiktunnuse keskvärtus Saksamaa, seejärel Balti kubermangude laulikus), keskmine vastavalt 1,37 ja 1,73 ($p < 0,0001$); *Jumala ülistamine, kiitmine* (1,23, ja 1,53; ($p < 0,0001$); *palvetama õppimine* (1,22 ja 1,36 ($p = 0,038$); *kannatlikuks, jumalakartlikuks kasvamine* (1,11 ja 1,34 ($p = 0,001$)). Saksamaa laulikus väärtustati rohkem hedonistlikke, sotsiaalseid, ühiskondlikke väärtusi, nagu: *sihitu elust rõõmu, rahulolu naudingu kogemine* ($p = 0,001$); *sihiga elust rõõmu, rahulolu naudingu kogemine* ($p = 0,015$); *kaaslaste sõprade väärtustamine* ($p = 0,036$); *kasvamine vastutustundlikuks inimeseks*, ($p < 0,0001$); *ausaks, õiglaseks kasvamine* ($p = 0,005$); *vaimsete ja tunde väärtuste eelistamine materiaalsetele* ($p = 0,036$); *Looduse ilu väärtustamine* ($p = 0,048$); *ilumeele arendamine* ($p = 0,009$), *isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine* ($p = 0,015$); *sõjasangari väärtustamine* ($p < 0,0001$); *ausaks, õiglaseks kasvamine* ($p = 0,005$).

Korrelatsioonanalüüs. Lisas 34 esitatud korrelatsioonimaatriksi põhjal ilmnis, et tunnustevahelised seosed olid suuresti samaks jäänud eelmise perioodiga võrreldes. Positiivsed korrelatiivsed seosed olid absoluutväärtuste poolest vaid veidi vähenenud religioossete tunnuste vahel ($r = 0,64$ kuni $r = 0,74$; $p < 0,01$), kuid samas tugevnenud tunnuste vahel nagu *kaaslaste, sõprade väärtustamine* ja *inimese väärtustamine* ($r = 0,64$).

Jätakuvalt ilmnisid korrelatsioonimaatriksist negatiivsed (pöördvõrdelised) korrelatiivsed seosed religioossete kasvatusväärtuste ja sotsiaalsete väärtustunnustega, nagu näiteks *kaaslaste, sõprade väärtustamine* ($r = -0,27$ kuni $r = -0,36$) jt, samuti mitmete esteetiliste, eetiliste, hedonistlike väärtuste valdkonda kuuluvate tunnustega (vt lisa 34). Jätakuvalt oli pöördvõrdelises korrelatiivses seoses tunnus *kannatlikuks ja jumalakartlikuks kasvamine* mitmete eelmisel perioodil väljatoodud tunnustega.

Joonis 4.13: Väärtusvaldkondade keskmised keskkoolide laulutekstides aastatel 1887–1905

4.2.7. Õppekirjandus keskkoolides aastatel 1906–1914

Ajavahemiku 1906–1914 kohta leidsin üheksa keskkoolides kasutuses olnud laulikut, millest analüüsimiseks õnnestus hankida kuus (vt tabel 4.67). Tabeli 4.67. andmed osutavad, et koolide laulmistundides kasutati uute kõrval palju ka samu laulikuid ja muusikaõpikuid, mis eelmisel ajajärgul. Ilmnes, et kõige sagedamini

leidis rakendust saksa muusikaõpetaja Moritz Vogeli¹⁰⁹ koostatud muusikaõppekirjandus: (Vogel, 1901; Vogel 1890). Ka oli Tallinna Saksa Eragümnaasiumis 1908.–1909. õppeaastal läbivõetud õppematerjalide kohta märgitud, et laulmise õppeaines tarvitati M. Vogeli teost, kuid millist, jääb paraku selgusetuks. Pealkirja asemel oli märgitud vaid „*Stufe II*“ („II aste“). Võib-olla oli siin mõeldud C. F. Petersi poolt välja antud Vogeli „*Liederschatz*“ („Lauluaare“) teist osa, mis koondas enda alla isamaa- kodumaa, sõduri- ja rännakulaule (Vogel [1890]).

Siinse optimaalse kompromissvalimi moodustavad seega kuus laulik/muusikaõpikut, mille kasutatavus Tartu õpperingkonnas ajajärgul 1906–1914 oli faktiliselt tuvastatav ja mis olid füüsiliselt kättesaadavad. Kuuest trükisest korduvad viis (Müller, 1866; Hentschel, 1906a; Hentschel, 1906b; Reinfeldt, 1886; Vogel, [1890]). Valikus senini analüüsimata trükiseks on vaid Vogeli (1901) „*Liederbuch für höhere Mädchenschulen*“ („Laulik kõrgematele tütarlastekoolidele“), kuid perioodi muusikaõppekirjanduse kompromissvalim ei sisalda enam laulik „*Das Rütli*“, milles oli 235 laulu ning uues laulikus (Vogel, 1901) on 115 laulu. Seega on 61% lauludest muutunud. Siiski eritlesin laulikuid, tuues välja vaid erisusi eelmise perioodiga võrreldes.

Tabel 4.67: Aastatel 1906–1914 keskkoolides kasutusel olnud laulikud ja muusikaõpikud

Autor	Aasta	Pealkiri	Väljaandmis-koht, kirjastus	Kasutus Tartu õpperingkonnas	Allikaviide
Müller, S.	1866	Liederbuch für Mädchenschulen, 3. Heft	Wolfenbüttel: L. Holle	A. Salomoni Erakool (1912/1913)	EAA, f. 384, n. 1, s. 1485, l. 449, 450–450p.
Hentschel, E.	1906a	Liederhain. Auswahl volksmässiger deutscher Lieder Aug A.	Leipzig: C. Merseburger	A. Salomoni Erakool (1912/1913)	EAA, f. 384, n. 1, s. 1485, l. 449, 450–450p.
Hentschel, E.	1906b	Liederhain. Auswahl volksmässiger deutscher Lieder. Aug B.	Leipzig: Carl Merseburger	Tütarlastekoolide keskmised klassid; A. Salomoni Erakool	EAA, f. 384, n. 1, s. 1485, l. 449, 450–450p.
Reinfeldt, J.	1886, 1907	Baltischer Liederkranz	Reval: Franz Kluge	Saksa koolid (1907, 1908)	Bericht des Vorstandes, 1907, 77; Bericht des Vorstandes, 1908, 61.

¹⁰⁹ Wilhelm Moritz Vogel (1846–1922) oli muusikadirektor Leipzигis, töötas samas Kõrgema Tütarlastekooli muusikaõpetajana, ka klaveripedagoogina ja organistina Leipzigi Püha Matteuse kirikus, 1903. aastast oli ta kuninglik muusikadirektor, 1914. aastast professor. On kirjutanud motette ja teisi 3–4-häälsed koorilaule, teoseid orelile, klaverile, avaldanud koolilaulikuid ja mitmeid teoreetilisi töid (Riemann, 1922, 1371).

Autor	Aasta	Pealkiri	Väljaandmis-koht, kirjastus	Kasutus Tartu õpperingkonnas	Allikaviide
Vogel, M.	[1890]	Liederschatz für gemischten Chor.	Leipzig: C. F. Peters	Kõik saksa koolid Eestimaal (1906/07; 1907/1908)	Bericht des Vorstandes, 1908, 62.
Vogel, M.	1901	Liederbuch für höhere Mädchenschulen.	Leipzig: Hug & Co	Kõik saksa (keskharidus) koolid Eestimaal, 1906–1909	Bericht des Vorstandes, 1908, 62; ETMM, M 5: 1.
„In dulci jubilo“**	19..	Liederbuch „In dulci jubilo“. [Volkliedebuch für Männerchor]	Leipzig: C. F. Peters	Saksa koolid Eestimaal, (1906–1908) (pühapäevased kooriharjutused)	Bericht des Vorstandes, 1907: 77.
Глезер,*** [Glezer]	1907	Сборник гимновъ (saksa kodanikele) Evangel. Luth. Schulgesangbuch für Schule und Kindergottesdienste.	Riga: Jonck & Poliewsky	Valga tütarlaste-gümnaasium; Saksa koolid Eestimaal (1907-1909)	Arbeiten..., 1907, 113.
Vogel*	1908	Vogel, Stufe II	?	Tallinna Saksa Eragümnaasium, Tallinna „Eliise“ kool (1908–1909)	Bericht des Vorstandes, 1908; TLA, f. 1218, n. 1, s. 53.

*Trükiis polnud *de visu* kättesaadav

**Laulik „In dulci jubilo“ oli kasutusel vaid pühapäeviti koolide koorilauluharjutustel ja jäi seetõttu käesolevas töös uurimise alt välja.

*** Koraalikogumikud olid põhiliselt õppeaine „Religioon“ õppematerjaliks ja ei tulnud uurimise alla

I. Bibliograafilised andmed. Vogeli (1901) laulik oli koostatud Saksamaal segakogumikuna, mis sisaldas ka hääleharjutusi. Tiitellehele eelnevale leheküljele sissekirjutatud nime järgi kuulus kõnealune laulik helilooja Konstantin Türnpule (eksemplar pärineb Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumi raamatukogust) (ETTM, M 5: 1, Konstantin Türnpu isikukogu). Laulik oma 211 leheküljega oli kõige suuremahulisem tolle ajajärgu valimist, mille keskmiseks lehekülgede arvuks kujunes 112.

II. Kujundus. Vogeli laulik ei erinenud teistest kujunduse poolest, oli illustratsioonideta ja formaadilt eelmise perioodi tüüpilisim (14x19 cm).

III. Õppeaine (ja hariduse) sisu. Lauliku õppesisu eripäraks oli hääle- ja kuulamisharjutuste (*Übungen für Stimme und Gehör*) lisa lauliku lõpus (Vogel, 1901, 208–211). Häälearenduslikud harjutused sisaldasid selgitavaid viiteid nii harjutuste juures kui ka eessõnas. Harjutustega kaasnes helirea, intervallide ja

septakordide laulmine koos klaverisaatega. Eripäraks oli heliloojate nimede esiletõste sisukorras. Laulik vastas *täielikult* õppe-eesmärkidele.

IV. Aine- ja õpikudidaktika. Sarnaselt eelnevaga oli olulisimaks didaktiliseks printsiibiks liikumine kergemalt raskema suunas. Õppimismudelis võis olla oluline tulemuskeskus, sest muusikateosed tuli esitamiseks selgeks õppida kunstiliselt kõrgel tasemel (Vogel, 1901, VI). Õpiku kontseptuaalses struktuuris võis täheldada sisemist liigendatust kindlate teemade kaupa. Vogeli laulik sisaldas õpiabisid ja harjutusi, võimaldades mõningal määral õpilase iseseisvat töötamist ehk personaalse õpistrateegia kujunemist. Spetsiifilise meetodina ilmses intervallide järgi õppimist. Lauluvara valiku kriteeriumidest domineerisid esteetilised ja kasvatuseesmärged järgivad (praktilisus, laulurõõm) kaalutlused. Laulud olid kantud sisukorda järjekorranumbri alusel.

V. Lauluvara. Tabeli 4.68 andmetel on siinses optimaalses kompromissvalimis Saksamaa päritolu viis trükist. Riia muusikaõpetaja Johannes Reinfeldti koostatud „*Baltischer Liederkrantz*“ („Balti Laulupärg“) ilmus vaadeldaval perioodil 1907. ja 1912. (5. trükk) aastal. Kuna 1907. aasta väljaandes kordusid 90% ulatuses 1886. aasta väljaande laulud, siis on analüüsimiseks võetud viimane.

Tabel 4.68: Aastatel 1906–1914 keskkoolide laulmisõpetuses kasutatud õppekirjandus

Autor, väljaandmisaasta	Lauliku/õpiku päritolumaa		Lauliku/õpiku sihtrühm		
	Saksamaa	Balti kubermangud	Tütarlapsed	Poeglapsed	Sooliselt eristamata
	Laule	Laule	Laule	Laule	Laule
Müller, 1866	80		80		
Hentschel, 1906a	38			38	
Hentschel, 1906b	44		44		
Reinfeldt, 1886b		59			59
Vogel, 1890	100				100
Vogel, 1901	115		115		
Kokku	377	59	239	38	159
Kokku laule		436			436

1. Muusika autorid. Sagedasema 12 muusikaautori nime seas olid eelkõige: saksa rahvaviisid ja -laulud (13,4%), Mendelssohn-Bartholdy (11,2%) ja Franz Abt (4,6%). Märkimata autorita laule oli eelmise perioodiga võrreldes samapalju (3,4%). Siiski oli täheldatav, et tõusnud oli rahvusvaheliselt tuntud heliloojate (Robert Schumanni, Franz

Schuberti) laulude hulk laulikutes ja vähenenud lokaalsema tähendusega heliloojate (Friedrich Silcheri, Franz Abti, Conrad Kreutzeri) laululooming. Samaks oli jäänud

aga Carl Maria von Weberi laulude osakaal (2,8%). Kunstmuusikat (80%) sisaldasid laulikud eelneva perioodiga samavõrra.

2. Monokultuurilisus. Laulikud rajanesid ülekaalukalt ühe (Saksa) kultuuri tutvustamisele, sest saksa muusikat oli 92%, kuigi esindatud oli küll kümnekond muud maad, kuid väga väikese osakaaluga.

3. Laulusõnade autorid. Sagedamini esinevaiks tekstide autoreiks osutusid Hoffmann von Fallersleben, Joseph Karl von Eichendorff, Johann Wolfgang von Goethe, Heinrich Heine, Johann Ludwig Uhland jt. Nelja luuletusega oli esindatud ka Friedrich von Schiller. Kuid andmed jäid lünklikuks, sest kõigis laulikuis kokku oli koostajate poolt jäänud teksti autor fikseerimata üle kolmandiku laulude puhul. Saksamaa laulikuis näitas vastav kategooria vähenemistendentsi 7% võrra, Balti laulikuis jäi aga samaks (59,3%). Domineeris kunstluule (61,7 %), mille osakaal Saksamaa laulikutes ulatus isegi 65%ni .

4. Häälte arv lauludes/seade. Häälte arvust lauludes annab ülevaate tabel 4.69, mille andmetel oli tolle perioodi eripäraks ühehäälsed laulude olemasolu laulikuis, mida eelmistes valikutes polnud. 34 ühehäälsed laulu sisaldas tütarlaste koolidele mõeldud Vogeli (1901) laulik. Erinevalt eelmisest perioodist domineerivad siinses valikus kolmehäälsed laulud (58,5%), neljahäälsed oli üksnes veerand.

Tabel 4.69: Häälte arv lauludes/seade keskkoolide laulikuis maade lõikes aastatel 1906–1914

Lauliku/õpiku päritolumaad	Häälte arv/seade								Kokku
	1-häälnene		2-häälnene		3-häälnene		4-häälnene		
	Arv	%	Arv	%	Arv	%			Arv
Saksamaa	34	9,0	41	10,9	196	52	106	28,1	377
Baltimaad					59	100			59
Kokku	34	7,8	41	9,4	255	58,5	106	24,3	436

5. Meetrum/taktimõõt. Ülekaalus olid endiselt 4/4-taktimõõt (tähistatuna C), mille osakaal oli siiski 5% võrra vähenenud (43,3%), seda eelkõige Saksamaa laulikute vastava näitaja languse tõttu. Erinevuseks kahe eelneva perioodiga võrreldes oli 2/4-taktimõõdu osakaalu tõus ja seda 6/8-taktimõõduga võrdsele positsioonile (11,9%), mis viitas elavama iseloomuga laulude arvu tõusule. Ka siinses valikus oli üle 90% lauludest kas 2/4-, 3/4-, 6/8- või 4/4-taktimõõdus.

6. Helistik. Erinevalt eelmisest perioodist oli sageduselt esikohale tõusnud F-duur (17% lauludest). Eelmainituga kokku oli C- (15,4%), G- (14,4%), B- (11,5%) ja D- (11,0%) duuris kirja pandud 70% lauludest. Jätkuvalt domineerisid bemoll-helistikud (47,0%). Minoorsete laulude osakaal oli vähenenud, sest 436st laulust olid minoorseid kõigest 11 (2,5%).

7. Ambitus. Laulude meloodiate ambitus oli eelmise perioodiga võrreldes 0,18 pooltooni võrra suurem, sest maade lõikes tuli aritmeetiliseks keskmiseks 13,68 pooltooni. Tütarlastele mõeldud laulude keskmine ulatus (13,63 pooltooni) oli lähedane kõigi laulikute ulatuse keskmisele. Domineerisid laulud, mille meloodia ulatus oli oktav kuni kvart üle oktavi, kõigis laulikuis kokku 65,6%. Eripäraks oli undeetsimi (p 11) ulatusega laulude arvu kasv, Saksamaa laulikuis 15,9%, kõigis laulikuis 16,1%. Oktavilise ulatusega laulude arv oli kahe protsendi võrra langenud (26,6%). Uurimistulemused näitasid, et oktavist suurema meloodiaulatusega oli 59% ja väiksema ulatusega vaid 14% keskkoolide lauludest.

8. Helilaad. Diatoonilistel astmetel kulgesid üle kolmandiku laulude meloodiatest. Sarnaselt eelmise perioodiga sisaldasid pooled lauludest kaldumist (Balti kubermangude laulikuis 64,4%).

9. Sagedasemad laulud. Sagedamini esinevaks lauluks osutus F. Mendelssohn-Bartholdy toosama laul („*Es ist bestimmt in*“), mis eelmiselgi perioodil (vt tabel 4.70, lisa 49). Teise perioodi tulemusega võrreldes (vrd tabel 4.64), kordusid pooled lauludest.

Tabel 4.70: Sagedasemad laulud keskkoolide laulikuis ja muusikaõpikuis aastatel 1906–1914

Laulu algussõnad	Muusika autor	Teksti autor	Arv	%
Es ist bestimmt in	Mendelssohn-Bartholdy, F.	Feuchtersleben, E. v.	5	1,1
Harre meine Seele Harre	Malan, C.	Röder, J. Fr.	4	0,9
Der Mai ist gekommen	Rahvaviis [Lyra, J. W.]	Geibel, E.	3	0,7
Der Frühling naht mit	Mendelssohn-Bartholdy, F.	Klingemann, C; Eichendorff, J. v.	3	0,7
Gute Nacht Gute Nacht	Nägeli, H. G.	Chezy, H.	3	0,7
In der Heimat ist	Zöllner, A.	Krebs, C.	3	0,7
Sah ein Knab ein	Werner, H.	Goethe, W. v.	3	0,7
Stille Nacht heilige Nacht	Gruber, Fr.	Mohr, J.	3	0,7
Muud			403	92,5
Kokku			436	100,0

10. Laulude temaatika. Teemavaldkondade jaotuvust demonstreerib tabel 4.71, mille põhjal saab järeldada, et kõigis lauludes kokku oli teemavaldkonna *Jumala kiitus* laulude arv suurenenud (27,8%). Muutus oli tingitud Saksamaa poeglastele koostatud laulikute vastava näitaja suurenemise tõttu 15% võrra, kuid eelnevast perioodist erinevalt järgnesid osakaalult mitte kodumaatemaatika, vaid *looduse ülistus, aastaajad* (19,3) ning *tundeliürika, ballaadilisus* (11%). Kokku oli neist teemavaldkondadest 58,3% lauludest. Tuli nentida maade ja sihtrühmade erinevuste

säilimist: laulikutes esimesel positsioonil oli eristamata sihtrühmal endiselt *tundelüürika*, *ballaadilisuus*, teisel positsioonil Saksamaa poeglastel *kodumaa* (üle veerandi lauludes), tütarlastel *looduse ülistus* (22,6%), Balti laulikud aga *lein*, *lahkumine* (16,9%).

Tabel 4.71: Temaatika keskkoolide laulikutes maade ja sihtrühmade lõikes aastatel 1906–1914

Temaatika	Saksamaa				Balti kub	Kokku
	Tütarlapsed	Poeglapsed	Eristamata	Kokku	Eristamata	
	%	%	%	%	%	
Jumala kiitus, vaimuliku sisuga	28,0	36,8	10,0	24,1	50,8	27,8
Looduse ülistus, aastaajad, nn Waldlied	22,6	13,2	19,0	20,7	10,2	19,3
Tundelüürika, ballaadilik	10,0		25,0	13,0		11,2
Hommiiku ja õhtulaulud	11,7	2,6	10,0	10,3	8,5	10,1
Kodumaa	5,9	26,3	11,0	9,3	3,4	8,5
Lein, lahkumine	3,8	15,8	9,0	6,4	13,6	7,3
Rännak, jaht, sport	4,6	5,3	7,0	5,3	5,1	5,3
Laul, lust	5,4		3,0	4,2	5,1	4,4
Kool, õpetussõnad	5,9		2,0	4,2	1,7	3,9
Lapsepõlv	1,7		4,0	2,1	1,7	2,1
Töö, elukutse	0,4			0,3		0,2
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

11. Elusituatsioonid. Eelmise perioodiga võrreldes oli erinevuseks elusituatsiooni *lojaalne olek riigile* (9,6%) paigutumine kõikides laulikutes kolmandalt positsioonilt neljandale. Samuti oli erinevusi Saksamaa poeglastele suunatud sihtrühmas, milles elusituatsiooni *aeg issandaga* esinemine lauludes oli tõusnud 10% ja *reisimine, rändamine* 5% – seda võrreldes II perioodiga. Seega oli tähtsustunud viimatinimetatud elusituatsiooni osakaal, mis Balti laulikud esinevate elusituatsioonide seas omas kolmandat positsiooni.

12. Kasvatuseväärtused. Kompromissvalimi põhjal otsustades kordus suuresti eelmise perioodi väärtusvaldkondade profiil maade lõikes. Eripäraks oli religioossete väärtuste, Balti kubermangude laulikud eetilise väärtusvaldkonna keskmise tõus.

Valdkondadesisest üksiktunnuste jaotuvust on võimalik vaadelda lisast 35. Selle perioodi väärtusvaldkondade tipus olid esteetilised, religioossed, sotsiaalsed ja eetilised väärtused. Üksikute kasvatuseväärtuste keskmistest annab ülevaate lisa 36.

Üksiktunnuste keskväertuste hierarhias algasid erinevused viiendale positsioonile paigutatud väärtustunnusest, milleks oli *Jumala ülistamine, kiitmine*. Ka üksikväärtust *palvetama õppimine* on siinse valiku laulikutes rohkem, samas esines vähem üksiktunnust *kunstide, muusika väärtustamine*. Eelmise perioodiga võrreldes ei esinenud laulikutes samu üksiktunnuseid, v.a *ühiskondliku positsiooni saavutamine*.

Aastatel 1906–1914 kasutusel olnud laulikutes vähenes nende üksikväärtustunnuste arv (11), millede keskväertused erinesid maade lõikes statistiliselt olulisel määral (vt lisa 37). Statistiliselt olulist erinevust (olulisuse nivool $\alpha=0,05$) pole maade lõikes enam tunnuste *kaaslaste, sõprade väärtustamine* ($p=0,248$); *ausaks, õiglaseks kasvamine* ($p=0,169$); *palvetama õppimine* ($p=0,097$); *isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine* ($p=0,624$) vahel. Balti laulikutes oli eelmise ajajärguga võrreldes jätkuvalt enam väärtustatud kõiki usuga seotud kasvatusväärtusi, ka tunnust *kannatlikuks, jumalakartlikuks kasvamine* ($p=0,002$):

Korrelatsioonanalüüs. Lisas 38 esitatud korrelatsioonimaatriks tõi esile, et eelmise perioodiga võrreldes olid kasvanud positiivsed, absoluutväärtuste poolest tugevad või keskmised korrelatiivsed seosed selliste tunnuste vahel nagu *töötegemise harjutamine ja distsiplineeritud ajakasutus* ($r=0,73$; $p<0,01$), *kaaslaste, sõprade väärtustamine ja inimese väärtustamine* ($r=0,65$; $p<0,01$), ning *kaaslaste, sõprade väärtustamine ja lähedased inimsuhted* ($r=0,48$; $p<0,01$), *ühiskondlikud asjad ja nende mõjutamine ning ühiskondliku positsiooni saavutamine* ($r=0,35$; $p<0,01$); *igati hea laps ja tervislikud elukombed* ($r=0,29$; $p<0,01$); *looduseilu väärtustamine ja ilumeele arendamine* ($r=0,66$; $p<0,01$); *head käitumistavad ja viisakus kõnes* ($r=0,65$; $p<0,01$); Absoluutväärtuste poolest oli eelmise perioodiga võrreldes veidi nõrgemaks jäänud seos tunnuste vahel nagu *kunsti(de) väärtustamine ja loometegevuse harrastamine*, ($r=0,69$; $p<0,01$) ning *isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine ja sõjasangari väärtustamine* ($r=0,45$; $p<0,01$); *ausaks ja õiglaseks kasvamine ja selge käsitus heast ja halvast* ($r=0,30$; $p<0,01$);

Korrelatsioonimaatriksist ilmnes (vt lisa 38), et veidi tugevnenud olid negatiivsed, aga absoluutväärtuste poolest keskmised korrelatiivsed seosed religioosete kasvatusväärtuste ja sotsiaalsete üksiktunnustega nagu näiteks *kaaslaste, sõprade väärtustamine* ($r=-0,31$; $p<0,01$), *inimese väärtustamine* ($r=-0,25$ kuni $r=-0,32$), esteetiliste üksiktunnustega, eelkõige *looduse ilu väärtustamine* ($r=-0,29$ kuni $r=-0,36$) ja *ilumeele arendamine* ($r=-0,29$ kuni $r=-0,39$). Samaks olid pöördvõrdelised seosed jäänud ühiskondliku väärtustunnusega *isamaa väärtustamine*, eetilise väärtustunnusega *kasvamine vastutustundlikuks inimeseks* ja hedonistliku väärtustunnusega *sihiga elust rõõmu, rahulolu jm kogemine*. Pöördvõrdeline korrelatiivne seos oli suurenenud ka tunnuse *kannatlikuks ja jumalakartlikuks kasvamine* ja mitmete sotsiaalsete tunnuste vahel.

4.2.8. Kokkuvõte keskkoolide muusikaõppekirjanduse analüüsist

Ajavahemikul 1860–1914 tuvastasin Tartu õpperingkonna keskkoolides kasutuselevõetutena 23 erinevat muusikaõpiku/laulikut, millest erinevatel põhjustel

kättesaadavad olid vaid 11. Mitmed laulikud olid niivõrd hinnatud, et need leidsid jätkuvalt kasutust erinevate perioodide laulmisõpetuses. Eelkõige oli selleks Selmar Mülleri laulik (1866), mida leidis kõigi perioodide õppekavades. Vajalikuks peeti ka Mendelssohn-Bartholdy (18..) duettide kogumikku, mis leidis minu andmetel kasutust nii I kui II perioodil (aastatel 1860–1905). Nii II kui III perioodil kasutati Hentscheli (1906a, 1906b), Reinfeldti (1886) ja Vogeli [1890] laulikuid. Uurimisel selgus, et III perioodil uuenes siiski 61% lauluvarast võrreldes II perioodiga. Analüüsisin nii II kui III perioodil kasutuselevõetud laulikuid eraldi terviklike komplektidena, mis moodustasid minu arvates vastava perioodi ehk ajastuspetsiifilise ruumaja muusikalise arengukeskkonna saksa õppekeele koolides. Trükistest kuulusid laulikud valdavalt segakogumike hulka. Kolm neist pärinesid Balti kubermangudest, teised aga olid koostatud Saksamaal ja trükitud enamasti Leipzigin. Laulikute kujundus oli mustvalge, ainult neljal neist leidis esikaanel illustratsioon, milleks oli ornament.

Siinse valimi põhjal oli õppesisuks ja põhiliseks laulmistunni komponendiks laulmine, häälearenduslik töö ja kuulmise arendamine (vt lisa 39). Õppesisus olid teemadest ja alateemadest esindatud lisaks lauludele hääleharjutused vaid kahes, kuulamisharjutused ühes ja muusikaloo elemendid (heliloojate ja laulusõnade autorite eludaatumid) kahes laulikus. Sisuelementidest oli lisaks põhitekstile eessõna olemas neljal ja sisukord kaheksal ning selgitavad lisad vaid ühel trükisel (Vogel, 1901). Laulikutes polnud küsimusi, ülesandepüstitusi ega juhiseid, mis välistasid võimaluse personaalse õpistrateegia kujunemiseks. Saadud teadmine õppeainest oli valdavalt monokultuuriline – saksa kultuuri keskne. Ainedidaktiliselt oli kasutusel termin *Einübung* 'sisseõpetamine, -harjutamine' ning ilmselt domineeris pedagoogilise interaktsiooni vormidest väljastjuhitav (s.t õpetaja poolt juhitud) õpitegevus. Kõigi laulikute kontseptuaalses struktuuris võis täheldada laulumaterjali koondamisprintsipi teemavaldkondade järgi plokkidesse, kuid pealkirjastatud olid need vaid M. Vogeli [1890] laulikus. Spetsiifilistest õppemeetoditest oli esindatud Galin-Paris-Chevê relatiivne noodilugemismeetod koos numbrilise notatsiooniga kahes väljaandes. Laule õpiti nii kuulmise kui ka noodi järgi, tunda oli intervallimeetodi elementide kasutamist (Vogel, 1901).

Koostaja poolt fikseerituna kõige sagedasemateks muusika autoriteks I perioodil olid võrdse osakaaluga Felix Mendelssohn-Bartholdy ning Magdeburgi Kuningliku Seminari muusikaõpetaja August Mühling. Järgnevatel perioodidel oli sagedasimaks muusika autoriks Saksa rahvas kui rahvaviiside ja -laulude (*Volksweise, Volkslied*) looja, Mendelssohn-Bartholdy oli taandunud teisele, Franz Abt kui helilooja kolmandale positsioonile. Kui esimesel perioodil mahtus 12 sagedama helilooja sekka (lisaks Mendelssohn-Bartholdyle) Lääne-Euroopa suurheliloojatest Carl Maria von Weber ja Christoph Willibald von Gluck, siis järgmistel perioodidel lisandusid Franz Schubert, Robert Schumann ja Wolfgang Amadeus Mozart. Kogu ajavahemiku muusikaautoreid jälgides ilmnes, et kõigil perioodidel olid tuntud heliloojate kõrval esindatud ka lokaalsema tähendusega heliloojate – lisaks eelpoolnimetatutele ka Friedrich Silcheri, Conradin Kreutzeri jt.

– looming. Saksamaaga võrreldes oli Balti kubermangude laulikus iseloomulikuks nende laulude suhteliselt suur osa (15–17%), mille muusika autor oli jäetud märkimata. Mõlema maa muusikavalikus domineeris kunstmuusika ja esikohal oli saksa päritolu muusika (I perioodil 82%, järgmistel üle 90%).

Sagedasemateks laulutekstide autoreiks osutusid Hoffmann von Fallersleben (kelle luule domineeris kõigil perioodidel), J. L. Uhland (eelstatuim luuletaja eelkõige Balti laulikutes) ja J. K. Eichendorff. Sagedasti oli viisistatud ka saksa luuleklassikute, nagu J. W. Goethe, H. Heine, vähem Fr. Schilleri jt luuletusi. Kuid andmed jäid paraku lünklikuks, sest koostaja poolt märkimata jäänud laulusõnade autoreid oli väga palju, kõigis laulikus kokku kolmandik. Selgus huvitav tõik, et kui autorita laulusõnade osakaal Saksamaa laulikus igal perioodil kahanes, siis Balti kubermangu laulikus tõusis see vastupidi ligi 60%ni.

Helistike analüüs tõi esile, et nende valik oli küllalt mitmekesine. Kasutati põhiliselt kuni kolme märgiga nii duur- kui moll-helistikke. Ilmnes, et rohkem oli bemoll-helistikes laule (I perioodil 44%, II perioodil 47%). Minoorseid laule oli vaid 3,2%.

Lauluvarast domineerisid keskkoolide laulikutes aastatel 1860–1886 ja 1906–1914 3-häälsed (vastavalt 45% ja 58,5%) ja aastatel 1887–1905 4-häälsed laulud (58%). Erinevus maade vahel seisnes selles, et Balti kubermangude laulikutes polnud ühe- ja kahehäälsed laule. Valitseval positsioonil oli 4/4-taktimõõt (märgituna C) ja seda esimesel perioodil kokku viiendiku, hilisematel ajajärkudel poolte laulude puhul, mis viitas rahulikule meetrumile ja koraalilike laulude arvu kasvule. Vastav näitaja tõusis oluliselt (kuni 59%ni) just Balti laulikus.

Vaadeldud ajavahemiku jooksul kasvas pidevalt laulude meloodia ulatuse aritmeetiline keskmine. Kui I perioodil oli ambituse aritmeetiline keskmine 13,05 pooltooni ehk intervallina väike noon, siis III perioodil oli keskmine (13,68) ehk peaaegu suure nooni lähedane intervall. Kuigi toona meloodia ambituse suurt ulatust kritiseeriti, kasvas vaadeldaval ajavahemikul nende laulude arv, millede meloodia ulatus oli üle oktavi (I perioodil üle poolte, II ja III perioodil vastavalt 57% ja 59% lauludest). Neid laule, mille meloodiaulatus jäi alla oktavi, oli vaadeldaval ajavahemikul algul viiendik, mis vähenes hiljem isegi 14%ni. Ka olid ülekaalus kaldumist sisaldavad laulud, millede osakaal Balti kubermangus laulikus tõusis II ja III perioodil 64%ni.

Kõige sagedamini korduvaks lauluks keskkoolide lauluvalikus osutus F. Mendelssohn Bartholdy laul „*Es ist bestimmt in*“ (tekst E. v. Feuchtersleben) (vt lisa 49), mida leidis kuues laulikus. Nimetatud laul esindab laule, mis on rahva poolt omaks võetud ja saanud rahvalikuks lauluks (*Volkslied*).

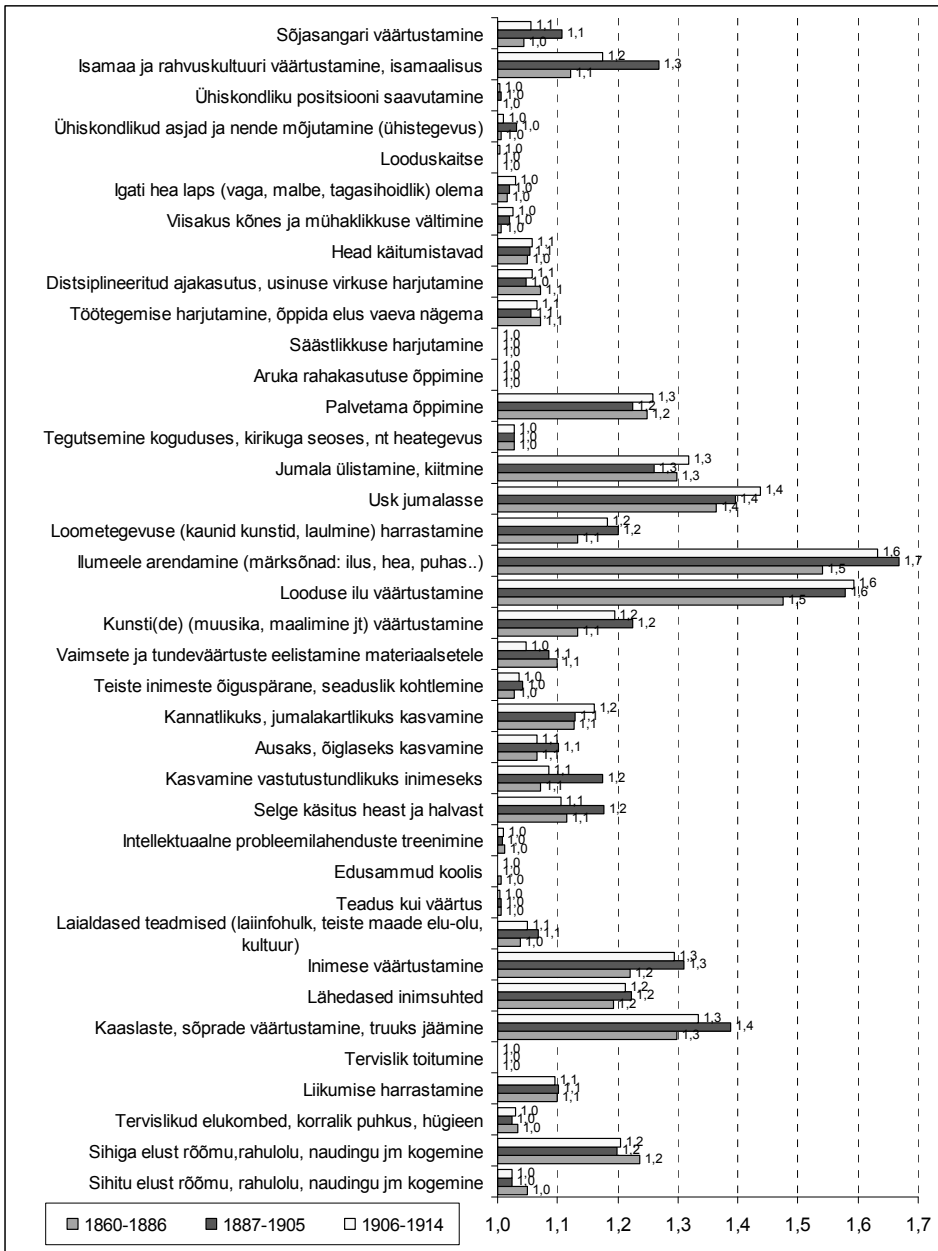
Selgus, et laulude teemadehierarhia tipus oli kõigil perioodidel jumala kiituse ja vaimuliku sisuga laulud osakaaluga 25,4% kuni 27,8%. Teisel positsioonil oli I ja III perioodil teemavaldkond *looduse ülistus, aastaajad*, II perioodil aga kodumaatemaatika, mis oli sisuks suuresti Saksamaa poeglastele koostatud laulikutes (tollel perioodil veerand lauludest). Eripäraks maade lõikes oli vaimulike laulude 43%line osakaalu tõus Balti kubermangude laulikus aastatel 1887–1905

ning Saksamaa laulikute erinev osakaal leina ja lahkumisega seotud laulude osas (nimetatud perioodil tõus teisele positsioonile 13,6% osakaaluga). Muutused lauluvaras olid ilmselt mõjutatud lokaalsest sotsiaalkultuurilisest tegelikkusest. Teematikates ilmneseid erinevused sihtrühmade ja maade lõikes.

Elusituatsioonidest domineerisid kõikidel perioodidel kõigis laulikus kokku *aeg issandaga*, *palvetamine* (28,2–34,4% lauludest) ja *looduses olek*. Need kaks elusituatsiooni hõlmasid 50–60% lauludest. Järgnesid elusituatsioonid *perekonnaga* ja *lojaalne olek riigile*, neist viimane tõusis aastatel 1906–1914 kolmandale positsioonile. Sihtrühmade ja maade lõikes oli elusituatsioonide vahekorras tuntavaid erisusi. Ajaperioodil 1887 kuni 1914 eristus selgelt Balti kubermangudes ilmunud õpik, milles elusituatsiooni *aeg issandaga* osakaal oli tõusnud 56%ni, võrreldes eelneva perioodiga (7,6%). Saksamaa poeglastele suunatud laulikutes oli samal ajal esikohal lojaalne olek riigiga ligi kolmandikes lauludes. Aastast 1887 alates oli kasvanud maade lõikes elusituatsiooni *reisimine*, *rändamine* olulisus. Balti lauluvalikus hõlmas see hierarhias kolmanda positsiooni (13,6%), millel võis olla paikkondlik eripära kui nn härrasmehereiside väärtustamine (Dellingshausen, 2011,54; Elias, 2011, 644).

Väärtusvaldkondade hierarhia tipus olid esteetilised kasvatusväärtused, millest omakorda suurima osakaalu moodustasid ilumeelt arendavad, seejärel looduse ilu väärtustavad kasvatusväärtused. Esimesel perioodil edestas sotsiaalsete väärtuste valdkond religioossete kasvatusväärtuste valdkonda, neljandale positsioonile jäi aga kogu vaadeldaval ajajärgul hedonistlike väärtuste valdkond. Vitaalseid, töö väärtustamist, häid kombeid ja intellektuaalseid kasvatusväärtusi edastati laulikutes tunduvalt vähem, majanduslikud väärtused puudusid praktiliselt üldse.

Üksiktunnuste keskväertustest kõigi perioodide ja maade lõikes annab ülevaate joonis 4.14. See kinnitab üksikute perioodide üksikväärtuste hierarhiates ilmenenut (vt lisad 27, 32, 36). Sama järjestus kordus kõigil perioodidel nelja üksiktunnuse puhul: *ilumeele arendamine*, *looduse ilu väärtustamine*, *usk Jumalasse* ja *kaaslaste, sõprade väärtustamine*, *truuks jäämine*. Religioossete väärtuste valdkonda kuuluvad üksiktunnuste hulk kasvas pidevalt, samuti oli tunnuse *kannatlikuks*, *jumalakartlikuks kasvamine* puhul kasvutendents eriti märgatav III perioodil. Ilmnes aga, et sel perioodil oli laulutekstides edastatud vähem üksikväärtusi nagu *ilumeele arendamine*, *kaaslaste sõprade väärtustamine*, *inimese väärtustamine*, *lähedased inimsuhted*, *kunsti(de)(muusika, maalimine) väärtustamine*, *isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine*, *liikumise harrastamine*. Üksikväärtuste keskväertuste võrdlemisel T-testi abil osutusid maade lõikes statistiliselt oluliseks mitmed keskväertuste erinevused. Selge pööre statistiliselt oluliselt erinevate tunnuste keskväertuste vallas algas aastaga 1887. Eelkõige oli sellele perioodile iseloomulik nende tunnuste suur osakaal (40%), millel oli maade lõikes statistiliselt oluline erinevus. Balti kubermangude laulikutes väärtustati tollest perioodist alates rohkem vaid kõiki usuga seotud kasvatusväärtusi, samuti eetilisse väärtusvaldkonda kuuluvat üksiktunnust *kannatlikuks*, *jumalakartlikuks kasvamine*. Saksamaa laulikus väärtustati sellest ajast peale rohkem tunnuseid, nagu *sihitu* ja ka *sihiga*

Joonis 4.14: Üksikväärtustunnuste keskmised keskkoolide laulutekstides eri perioodidel

elust rõõmu, rahulolu naudingu kogemine, kasvamine vastutustundlikuks inimeseks, isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine, sõjasangari väärtustamine jt.

Korrelatsioonanalüüs selgitaski, et religioossed kasvatusväärtused olid pöördvõrdelises, aga absoluutväärtuste poolest keskmises või nõrgas seoses kõigi eelnimetatud üksikväärtustega – seega väärtustunnustega, mis kuulusid erinevatesse nii esteetiliste, sotsiaalsete, ühiskondlike, vitaalsete kui hedonistlike väärtuste valdkonda. Eelnevast selgus, et mida rohkem tegeldi nt jumalaülistamisega, seda vähem oli võimalik väärtustada sõpru, lähedasi inimesi, kunste, isamaad, kogeda elust rõõmu, rahulolu jm. Täheldada võis nende pöördvõrdeliste korrelatiivsete seoste tugevnemist aastatel 1887–1914. Üksiktunnuste vahel eksisteerisid tugevad positiivsed korrelatiivsed seosed nii samasse väärtusvaldkonda kuuluvate tunnuste vahel kui ka tunnuste vahel *isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine ja kasvamine vastutustundlikuks inimeseks, kannatlikuks ja jumalakartlikuks kasvamine ja igati hea laps olema*. Keskmise tugevusega positiivsed korrelatiivsed seosed valitsesid tunnuste *vaimsete ja tunde väärtuste eelistamine materiaalsetele ja sihitu (abstraktne) elust rõõmu, rahulolu jm kogemine, selge käsitlus heast ja halvast, inimese väärtustamine* vahel.

Faktoranalüüs tõi esile kolmefaktorilise mudeli (kirjeldatavusega 69,2%), kus faktoritena olid nimetatud 1) jumalakartus, 2) ilu, 3) täiuslikkus, ideaalsus (või teadmised ja kombekus). See mudel sobitus hästi tollaste kasvatusesmärkidega.

4.3. SUMMEERIV SISUANALÜÜS VÕTMEVÄÄRTUSI VÄLJENDAVATE SÖNADEGA *SCHÖN, GOTT, FRÖHLICH*¹¹⁰

Summeeriv kvalitatiivne sisuanalüüs on tehtud SPSS-programmi abil sooritatud kvantitatiivse analüüsi tulemuste toetamiseks. Teisisõnu: püüdsin välja selgitada, kas eelnenud analüüsi käigus esilekerkinud väärtusvaldkonnad ja neid väljendavad sõnad olid sageduselt enamesinevad ja missugustes semantilistes kontekstides nad esinesid. Püüdsin tõlgendada teatud sõnaühendite tähendusi.

Tekstikorpuse moodustasid aastatel 1860–1886 ehk siinse uurimuse esimesel perioodil ilmunud ja algkoolidele mõeldud 12 lauliku ja muusikaõpiku laulutekstid. Analüüsisin neid andmetöötluspaketi NVivo abil, kasutades sõna ja teksti otsingumootorit. Elimineerisin (üld)keeleomased sõnad nagu saksa keeles artiklid *der, die das*, omastavad asesõnad jms. Esimeses analüüsietapis oli sihiks kindlaks teha konkreetse sõna esinemus tekstis, s.t uurida selle kasutussagedust. Seega tegin esinemissagedust uuriva sisuanalüüsi (ingl *manifest content analysis*). Määratlesin eelnevate uurimistulemuste põhjal põhilisteks uuritavateks võtmesõnadeks *Gott* 'jumal', *schön* 'ilus' ja tollastest kasvatusesmärkidest lähtuvalt *froh, fröhlich* 'rõõmus, rõõmsalt'. Teine analüüsietapp kujutas endast vastuse otsimist küsimusele „Mis kontekstis vastavaid sõnu kasutatakse?“.

Sõnasageduse otsingumootoriga (*Word frequency query*) tegin kindlaks sõna *schön* sageduse 200 sõna seas. Piiranguks seadsin otsida vähemalt 5-täheliste sõnade hulgast, kaasa arvatud kõik samatähenduslikud sõnad (*Including Synonyms*). 'Schön'ile sarnaste sõnade ehk teisendsõnade loetelusse kuulusid kõik sõna *schön* pöördelised ja apostroofiga vormid. Et mitte saada eksitavaid tulemusi, pidin eemaldama sõna *schon* 'juba'. Otsingu tulemusel paigutus sõna *schön* esimesele kohale 563-e esinemiskorruga, millele järgnesid sama tasandi sõnadena *Liebe* 'armastus' ja *leben* 'elama'. Need kolm sõna paigutusid esinemissageduselt ühte sõnasageduskategooriasse märksõnadekaardi (*Tree map*) töölehel, millel esitatakse 100 sagedasemat sõna.

Sagedustasandite alanev hierarhia on järgmine:

1. *schön, Liebe, leben* 'ilus, armastus, elama'
2. *Alles, Gottes, Himmel, still* 'kõik, jumala, taevas, vaikne'
3. *Nacht, Reich, Freude, grünen, singen* 'öö, riik, rõõm, rohelist (osastav kääne), laulma'
4. *wied'rum, meine, uns're, kommt, fröhlich* 'jällegi, minu, meie, tuleb, rõõmsalt'
5. *seine, Herrn, Vaterland, Herzen, lasst, weiss* 'tema, issandat, isamaa, südant, lubage, valge'

¹¹⁰ Käesolev alapeatükk 4.3 on valminud Euroopa Sotsiaalfondi projekti nr 1.2.0401.09-0070 kaasabil.

6. *leiden, immer, macht, gross, dieser, Frühling* 'kannatama/taluma, alati, teeb, suur, see, selle, kevad'

Sõnaotsingus leitud 29 esimest sagedasemat sõna edastavad minu arvates laulusõnade sisu vägagi terviklikul moel ja kinnitavad selgelt eelneva empiirilise osa uurimistulemuste valiidsust eriti kasvatusväärtuste uurimistulemuste osas. Sest esteetiline kategooria 'ilus' on hierarhia tipus ja moodustab koos sõnadega 'armastus' ja 'elama' ühise sageduskategooria tasandi. Tõlgendan seda kui „on ilus armastada elu“ või „elu armastamises on ilu“ või „ilu armastamises on elu“. Toon siia paralleelina näiteks kogu siinse lauluvaliku esilaulu „*Der Mai ist gekommen*“, mis seab kõige kõrgemaks väärtuseks elu ja ilu armastamise laias maailmas. See on üldinimlik väärtus, mitte niivõrd usku rõhutav. Sagedustasandite hierarhias teisel positsioonil ongi Jumala, taeva ning kõiksusega seotu, mis väljendab tollal ametlikku ideoloogilist kasvatusesemärki. Kolmandal tasandil on sõna 'rõõm', mis tundus mulle tekste lugedes täiesti valdava sõnana. Kõigi 100 sõna loetelus esineb rõõmu väljendavate sõnadena veel *fröhlich* 'rõõmsalt', *frohen* 'rõõmsat', *freue* 'rõõmusta', *lustig* 'lõbusalt'. Sõna 'rõõm' esineb koos ühel tasandil sõnaga 'laulma' (*singen*) ja 'rohelist' (*grünen*), 'riik', 'rikas' (*Reich, reich*). Need väljendavad implitsiitselt, et väärtustatakse kunsti ja loodust, sest riik esineb mitte institutsioonina, vaid ka metsariigina.

Mis kontekstis kasutatakse sõna ilus? Otsingu tulemusena moodustus sõnapuu (*Word Tree*), milles on näha laused, kus kontekstis sõnad esinevad. Arvutiprogramm annab otsitavale sõnale viis eelnevat ja viis järgnevat sõna. Sõna 'ilus' sisuelementidel on palju seoseid, millest esitan vaid olulisemad sõnapaarid:

Ilus ja loodus. Loodust imetletakse ja ülistatakse järgmiste sõnadega: *Schön, schön, bist du Natur* 'Ilus, ilus oled sa loodus'. Seda seostatakse omakorda kõige sagedamini metsa ja kevadega.

Üheks sagedasemaks sõnapaariks on **ilus ja kodumaa**. Sõna 'ilus' kasutatakse siin koos kodumaaga *In der Heimat ist es schön* 'Kodumaal on ilus', või *Schön bist du Vaterland* 'Ilus oled isamaa', mille lause teises poole põhjendatakse, miks on kodumaal ilus. Näiteks seetõttu, et seal *die Lüfte sanfter wehen* 'puhuvad mahedad tuuled', igatsetakse kodumaale tagasi. Kodumaa on ilus ka unenäos.

Ülisagedane on sõnapaar **so schön 'nii ilus'**. Imetletakse eelkõige ilusat laia maailma; ööbiku, kellukese ja laulu helisemist, ka õhtupäikese, taeva laotuse (*Vom schönen blauen Himmel ab*), tähtede kui silmade, lillede ilu. Tähtis on vabadus, sest vabaduses on nii ilus. Manitsetakse lapsi mõtlema, kes on kõike nii ilusaks teinud ja kaunistanud, millele on õige vastus – Jumal.

Märgitagu, et esteetiliselt enam kasvatasid J. Reinfeldti (1886), Oetteli (1862b) ja Göckeri (1861) koostatud laulikud, milles esineski ka enim sõnaga 'ilus' seonduvaid viiteseoseid.

Esitasin päringu 200 sagedasema sõna kohta (piiranguks minimaalne sõnapikkus neli tähte ning soovisin leida ka vastavad sõnatüved (*stemmed words*)¹¹¹. Märksõnakaardilt (*Tree map*) nähtub, et kõige kõrgemate suurusjärkude tasandi moodustavad järgmised sõnad:

1. tasand: *all* 'kõik' (ka *all, alle, allem, allen, aller, alls*) – 788 korda; *Gott* 'Jumal' (ka *Gott, Gotte, Gottes, Gotts*) – 656 korda; *lieb* 'armas' (ka *lieben* 'armastama', *Liebe* 'armastus' muutevormidega – 654 korda.

2. tasand: *schönstes* 'ilusaim' (ka *schön, schön', schönem* jt) – 563 korda; *Herzens* 'südame' – 540 korda; *wenn* 'kui' – 498 korda; *doch* 'siiski' – 445 korda.

3. tasand: *wohl* 'terve, hea' – 397 korda; *leb* 'ela' (ka *leben, lebens* jt) – 394 korda; *seine* 'tema' (omastav kääne) – 354 korda; *Wäldern* 'metsadele' (*Wald, Walde, Waldes, Wälder, Wäldern*) – 347 korda.

Seega esinevad sõnad 'Jumal' ja 'ilu' sageduselt viie esimese sõna seas ning järelikult on sõnaotsingu tulemusel 12 lauliku valimis kordunud juba kogu empiirilises osas ilmnenud hierarhia (nii laulude temaatikates, elusituatsioonides kui väärtusvaldkondades).

Sama sõnaotsingu tegin ka sünonüümidega, mispuhul sõna *Gott* 'jumal' vasteteks olid ka *Herr* 'Issand' ja *Vater* 'Isa'. Tulemuseks oli peaaegu samasugune järjekord: sõnad *Gott* 'jumal' ja *schön* 'ilus' leiame esimese viie sõna seast. Märgitagu aga, et sõna *schön* sünonüümide alt leiame ainult *schön*-tüvelisi sõnu. Siia pole liitunud samatähenduslikke sõnu. Kõnealuses otsingus asetus absoluutsele esikohale *Welt* 'maailm', mille sünonüümideks oli pakutud ka *Erde* 'maa', *Sphäre* 'sfäär' ja *All* (ülakomaga), mis võib esineda nii maailmaruumi ja kõiksuse tähenduses (*All*), kui ka *all* (kõik, kogu). Loetelusse võivad alles jääda ka sõnad *Alls*, ja *All* kui võimalikud sõna *All* genitiivi käänded. Eemaldasin aga sõnad *alle*, mis võib tähendada ka 'iga, igasugune'.

Sõnaotsing 500 sõna seast näitas, et kõige sagedasemaks koondmõisteks tähenduses 'Jumal' olid *Gott* ja *Vater* koos sünonüümiga *Herr* 'Issand' kõigis nende käändevormides. Sagedustasandite hierarhia on järgmine:

1. *Gott, alle, Liebe* 'Jumal (Issand), kõik, igaüks (kõiksus), armastus';
2. *leben, sich, schön, Herz* 'elama, enesekohane grammatikavorm, ilus, süda';
3. *wenn, doch, wohl, still* 'kui, siiski, terve/hästi/hüvjang, vaikne';
4. *Wald, noch, Himmel, will, grünen* 'mets, veel, taevas, verbi 'tahtma' isikulise tegumoe 1. või 3. pööre ainsuses, rohelist';

¹¹¹ Sünonüümide otsingu kasutuse muutis küsitavaks tõsiasi, et sõna 'Jumal' (sks keeles nii *Gott* kui ka *Vater*) sünonüümiks on 'Issand' (*Herr*). Probleem kerkis sellest, et arvuti ei eralda sünonüümidel religioosset ja ilmalikku tähendust, sest sõnadel *Herr* 'mees, härra', ja *Vater* 'isa', ei pruugi olla religioosset tähendust. Arvuti aga ei suuda eraldada neid kui homonüüme.

5. *gute, Nacht, sind, singen, dann* 'hea, öö, on (mitmuses), laulma, siis';

6. *Freude, dein, froh, Lied, nach* 'rõõm, sinu, rõõmus, rõõmsalt, laul, järele';

Seega on siinse otsingutulemusena esimesel sagedustasandil religioossusega seotud sõnad 'Jumal' ja 'Issand' ja teisel tasandil esteetilisse kategooriasse kuuluv sõna 'ilus'.

Sõnal 'Jumal' on palju viiteseoseid, kõige tüüpilisem: *Behüte dich Gott* 'kaitsku sind Jumal' (13 viiteseost), *Grüss dich Gott* 'tervitagu sind Jumal'. Lastele sisendatakse, et *Alle dieser Pracht hat Gott gebracht* 'kogu toreduse on jumal andnud/toonud'.

Sõnade *froh* ja *fröhlich* 'rõõmus, rõõmsalt' konteksti otsingud (vt lisa 40) andsid järgmisi tulemusi:

'Rõõmus' seostub jumala kiitmisega: *Lobt froh den Herrn, ihr jugendlichen Chöre* 'Kiitkem rõõmsalt issandat, teie nooruslikud/noortekoorid' (23 viiteseost);

'Rõõmus' seostub ka kevadega: *Alle lustig, flink und froh sich regen* 'kõik liigutavad end väledalt ja rõõmsalt (10 viiteseost);

'Rõõmus' seostub võimlemisega (*Turnen*), metsas rändamisega [*Die*] *Turner ziehen froh dahin* 'Võimlejad liiguvad rõõmsalt edasi' (neli viiteseost);

'Rõõmus' esineb koos sõnadega *frei* 'vaba', *gesund, heiter* 'terve', *klar* 'selge, pilvitu', *leicht* 'kerge', *hell* 'reibas/rõõmus/lõbus' jm.

Sõna *fröhlich* 'rõõmsalt' esineb tüüpilisemalt koos sõnaga *ins Freie* 'vabadusse' nt *Hinaus ins freie! Da will ich fröhlich sein!* 'Vabadusse! Seal tahan ma õnnelik olla!'

Kõige rohkem sisaldab viiteseoseid sõnadele 'rõõmus' ja 'rõõmsalt' Selmar Mülleri (s.a.a) laulik. See asjaolu võib olla ka lauliku populaarsuse üheks põhjuseks, sest laulik oli laialt levinud ja seda kasutati käesoleva uurimuse põhjal saksa õppekeele koolide laulmise õppeaines pikka aega. Sellest laulikust implitsiitselt läbikumav joviaalse inimese käsitus võis olla põhjuseks lauliku intensiivseks kasutamiseks pedagoogilises protsesis.

Kokkuvõtteks võib öelda, et summeeriv sisuanalüüs kinnitas kvantitatiivse empiirilise uuringu tulemuste valiidsust. Laulusõnade uurimine tõestas, et nii väärtusvaldkondade (ka temaatikate ja elusituatsioonide puhul) kui ka sõnasagedustasandite hierarhiate tipus asuvad esteetiliste ja religioossete väärtuste tähenduskategooriad.

5. LAULIKUTE JA MUUSIKAÕPIKUTE ANALÜÜSITULEMUSTE KOKKUVÕTLIK VÕRDLUS JA ARUTELU

Käesolevas osas esitan kokkuvõtlikult uurimistulemuste võrdluse, andes seeläbi vastused ka sissejuhatuses esitatud uurimisküsimustele. Arutlen esilekerkinud probleemide ning võimalike edasiste uurimissihtide üle. Esitan tõlgendusi, miks saadud tulemused on just sellised nagu on.

Esimeseks uurimistööküsimuseks oli: **Milliseid laulikuid ja muusikaõpikuid (ka kasvatusalaseid käsiraamatuid) kasutati vaadeldaval ajavahemikul saksa õppekeele koolides?**

Analüüsitud optimaalse kompromissvalimi moodustasid 27 saksakeelset laulikut ja muusikaõpikut, sisaldades 2330 laulu (vt tabel 5.1). Kõiki kasutusel olnuid, mida tuvastasin kokku 61, ei õnnestunud erinevatel põhjustel *de visu* hankida. Selgus aga, et mitmed laulikud olid niivõrd hinnatud, et neid kasutati pikaajaliselt erinevatel ajaperioodidel (Hentschel, 1906a; 1906b; 1907a; 1907b; Müller, s.a.a.; s.a.b; 1866; Vihtol, 1898). Vaatlesin erinevatel ajaperioodidel kasutusel olnud muusikaõppekirjandust tervikkogumina kui ajastuspetsiifilise ruumaja arengukeskkonda ja kasvatustegelikkust õpilase seisukohalt.

Detailsete analüüside tulemusel selgus, et muusikaõppekirjandus, vastavad tekstid ning lauluvara oli vaadeldud ajavahemikul suhteliselt püsiv, isegi konservatiivne fenomen. Samade sõnadega võib iseloomustada kogu ajastule iseloomulikku muusikaõpetuse hariduslikku sisu. Miks nii oli? Probleemile leidsin mitmeid põhjusi:

1) Rootsi uurija Staffan Selanderile (1990, 148) tuginedes võib öelda, et ka eri õpikutes jäävad püsima alati mingid baasfaktid või alusteadmised, mistõttu on loomulik, et ka laulikus püsisid teatud kindlad noodiõppetekstid ja laulud, kuigi osa laule vaheldusid vastavalt ajastu spetsiifikale;

2) Lauluvalikut mõjutas ilmselt Saksamaa (haridus)poliitika, kus eesmärgiks oli kujundada rahvale ühine laulupagas. Korduvalt ilmus Saksamaa kooliseadustes ja metoodilistes juhendites, mis jõudsid kiiresti ka Balti kubermangudesse, nimekirju kohustuslikest ja soovitatavatest lauludest, mida laulikute koostajad järgisid. Seetõttu oli ka lauluvara eri väljaannetes ja erinevatel perioodidel suhteliselt sarnane;

Tabel 5.1: Laulmisõpetuses kasutatud õppekirjandus aastatel 1860–1914

Autor, väljaandmisaasta, pealkiri	Lauliku päritolumaad		Lauliku sihtrühm		
	Saksa- maa	Balti kubermangud	Tütar- lapsed	Poeg- lapsed	Sooliselt eristamata
	Laule		Laule		
	Arv	Arv	Arv	Arv	Arv
Göcker (1861) Des Knaben Liederschatz	150			150	
Oettel (1862b) Practischer Cursus		105			105
Müller (s.a.a) Liederbuch für Mädchenschulen 1. Heft	100		100		
Müller (s.a.b) Liederbuch für Mädchenschulen 2. Heft	100		100		
Widmann (1868) Elementar-Cursus der Gesanglehre	57				57
Klauwell (1869) Liederlust	36				36
Hentschel (1907a) (stereot) Liederhain 1. Heft	48				48
Hentschel (1907b) (stereot) Liederhain 2. Heft	44				44
Vierundzwanzig Volkslieder (1871)		24	24		
Preuss & Vetter (1872) Lieder und Canons	107				107
Schönberg (1876) Liederbuch		80			80
Reinfeldt (1886a) Baltischer Liederkranz I. Teil		157			157
Jimmerthal (1890) Gesanglehre	64				64
Vihtol (1898) Liederschatz		123			123
Liederlese (1906)		100			100
Sering & Rolle (1912) Gesänge für Gymnasien	263				263
Oettel (1862c) Sammlung		40		40	
Oettel (1862d) Sammlung		27		27	
Müller (1866) Liederbuch für Mädchenschulen 3. Heft	80		80		
Widmann (1875) Sammlung polyphoner	16				16
Hentschel (1906a) Liederhain 1. Heft	38			38	
Hentschel (1906b) Liederhain	44		44		
Mendelssohn-Bartholdy (18...) Duette	18		18		
Reinfeldt (1886b) Baltischer Liederkranz II.T.		59			59
Vogel (1890) Liederschatz	100				100
Vogel (1901) Liederbuch für höhere Mädchenschulen	115		115		
Das Rütli (1901)	235			235	
Kokku	1 615	715	481	490	1 359
Kokku laule		2330			2330

3) Õpetajad, pidades silmas erinevaid koolitüüpe ja väga erineva rahvuse-, seisuse-, vanuse- ja haridustasemega õpilaskonna koosseisu, koostasid universaalseid laulikuid ja muusikaõpikuid, jaotades õppematerjali mitme aasta peale ja paigutades nendesse ka raskemaid laule, et neid sobiva häälematerjali olemasolu korral laulda. Ka oli laulmisõpetus kooliti erinev ja toimus tavapäraselt kombineerituna koos mitme klassi õpilastega. Seetõttu olid laulikud kasutatavad pikka aega.

4) Mõju võis avaldada ka baltisakslaste konservatiivsus, nende tahtmine säilitada olemasolevat ning hoida kinni kõigest traditsioonilisest, nii nagu selgus töö teoreetilises osas käsitletud mitmetest allikatest (Jürjo, 2011; Jansen, 2001; Dellingshausen, 2011; Saagpakk, 2008), ja mida kinnitavad ka käesolevas töös empiirilised andmed.

5) Mõjutas kindlasti ka asjaolu, et laulmisõpetuse positsioon oli madal, mistõttu ei pööratud laulmise õppeainele (sks *Gesang, Singen*) erilist tähelepanu. Õpikuid ei arendatud ega uuendatud. Õppeaine positsiooni indikaatoriteks on tema koht õppeplaanis ja õpinguteks ettenähtud tundide hulk. Uurimistulemustest selgus, et õppeaine laulmine oli 19. sajandi algkoolide õppeplaanides ainete loetelus tavaliselt viimasel kohal, keskkoolide õppeplaanides aga fakultatiivainete seas. Vaatamata laulmise tagasihoidlikule kohale, selgus aastaaruandeid lugedes siiski, et muusikalisest tegevusest keskkoolides võttis osa keskmiselt 35% õpilaskonnast. Laulmisõpetusele oli olenevalt koolitüübist ja tasemest ettenähtud üks kuni kolm tundi nädalas, algkoolides tavaliselt kaks tundi. Kogu ühiskonna moderniseerumisprotsess, mida käsitlesin teoreetilises osas, tähtsustas üha enam teisi õppeaineid, mistõttu laulmisõpetus marginaliseerus ajapikku veelgi.

Kasvatusalastest käsiraamatutest leidis kasutust Berliini koolinõuniku Karl Bormanni (1869a; 1869b) „*Schulkunde*“ („Kooliteadus“) ja „*Unterrichtskunde*“ („Õpetusteadus“) ning Berliini seminari muusikaõpetaja Rudolph Lange (1877) „*Ein Lehrplan für den Gesangunterricht*“ („Laulmisõpetuse õppeplaan“). Neid väljaandeid hakati kasutama Preisi seminarides õppetöö põhialusena ja nad muutusid kõige laiemalt levinud õpperaamatuteks nii Saksamaal (Brümmer, 1903; Andresen, 2002, 237) kui ka Eesti alal (Lehrpläne..., 1869, 64; Aarma jt, 2004; Baltischer..., 1865, 10, 12). Need käsiraamatud põhinesid Preisi seadustele ja neist selgusid preisi/saksa kasvatusteaduse põhitõed, ühtlasi ka muusikapedagoogika alused ja aine „Laulmisõpetus“ meetodilised ja didaktilised põhimõtted. Olgu öeldud, et Bormanni käsiraamatute eestikeelsed mugandused, mille tegid Woldemar Hansen ja Wilhelm Normann (Hansen, 1873; Normann, 1873), said saksa kasvatusteaduse edasikandjatena olulisemateks väljaanneteks siinmail.

Teiseks uurimisküsimuseks oli: **Missugused olid kasutuselolnud laulikute ja muusikaõpikute kesksed tunnused, kui neid analüüsida ja võrrelda omavahel päritolumaade lõikes, jälgides sealjuures viit aspekti: a) Bibliograafilised andmed; b) Kujundus; c) Õppeaine sisu ja valitsev teadmiskäsitus; d) Õppeaine sisu vahendamine ehk didaktiline kultuur ja õppimiskäsitus; e) Lauuluvara ning kasvatusväärtused laulutekstides.**

I. Bibliograafilised andmed. Selgus (vt tabel 5.1), et Saksamaa päritolu oli 2/3 trükistest ning omakorda pooled neist olid välja antud Leipzgis, kolm Wolfenbüttelis. Seega domineeris eksplitsiitse kasvatustegelikkuse komponendina saksa laulmisõpetuse ja hariduse sisu ning selle vahendamine. Need edastasid Saksamaal tavapärase kasvatustegelikkuse implitsiitseid komponente – teadmise- ja õppimiskäsitust, mida vaatlen järgnevas alalõigus. Balti kubermangudest oli pärit üheksa trükist, millest Liivimaal ilmus seitse (Tartus neli, Riias kolm) ja Tallinnas kaks. Ilmselt mängis Tartu domineerimises rolli asjaolu, et siin paiknes õpperingkonna ainus ülikool. Tallinnat peetigi tollal konservatiivsemaks, nagu selgus ajaloolisest ülevaatest.

Kasutuselevõetud muusikaõppekirjandusest oli laulikuid 21 (78%) ja muusikaõpikuid kuus. Domineerisid väikeseformaadilised (nn taskuformaadis) väljaanded (12x18 cm), vaid Mendelssohn-Bartholdy [18...] duettide kogumik oli suures, tänapäeval tavapärases A4-formaadis. Uurimistulemustest selgus, et trükiste formaadis toimusid vaid õige väikesed nihked suurenemise suunas aastatel 1860–1914. Ilmselt peeti väikese nn taskuformaadi eelistamisel silmas nii nende odavust trükkimisel kui ka praktilise kasutuse mugavust. Lauliku universaalsus, mida toonitasin juba eelpool, tähendas ühtlasi ka, et seda said kasutada laulude omandamiseks väga paljud, mitte ainult õpilased. Laulud pidi juurduma rahva seas. Peeti ju laulmisõpetuse ühe eesmärgina silmas kooli lõpetamisel liitumist nn ilmaliku muusikaühinguga. Kui juba õppeaine sisu pidi olema edaspidises elus kasutatav, pidi seda olema kindlasti ka vorm. Pestalozzist alguse saanud idee elluviimisele, et muusika peaks saama kogu rahva omanduseks, mille saavutamist nähti laulmises (eriti koorilaulus), aitas minu arvates kaasa ka vastav levinud õppekirjanduse formaat.

Algkoolide laulikute maht suurenes igal ajajärgul 10 lk võrra, olles kolmandal perioodil keskmiselt 88,13 lehekülge. Mahu miinimumväärtuseks oli 26 lehekülge, milleks oli A. Klauwelli (1869) poolt koostatud laulik algkoolidele, mahukaim aga 560 leheküljeline „*Das Rütli*“ (1901). Selgus, et laulikute koostajatest kolmandik töötas õpetajate seminari muusikaõpetajana. See tulemus ei üllatanud. Olid ju õpetajate seminaride muusikaõpetajad saavutanud põhilist edu laulmise õpetamisel 19. sajandil kõikides saksa keelt rääkivates maades. Ja toodud tulemus võinuks ehk suuremgi olla, kui oleks õnnestunud tuvastada kõikide analüüsimise all olnud väljaannete koostajad.

II. Kujundus. Valdavalt oli laulikuis ja muusikaõpikuis kasutatud gooti kirja, ladina kirjas oli vaid kaks trükist (Mendelssohn-Bartholdy, (18...); Vogel, 1890). Märgitagu, et gooti kirja kasutamine 20. sajandi algul ilmunud trükistes (nt Sering & Rolle, 1912) võib viidata kooli kui institutsiooni suletusele ja konservatiivsusele, kuigi on tõsi, et seda kirja kasutati ka ajalehtede trükkimisel. Kõikide trükiste kujundus oli must-valge. Õpikute kujundus sai õpilaste kujutlusi, kunstimeelt ja esteetilisi oskusi arendada tänapäevases mõistes õige vähesel määral, sest 17 laulikul ja muusikaõpikul puudusid põhitekstis igasugused kujundavad elemendid. Vaid kolmandik uuritud muusikaõppekirjanduse trükistest sisaldas üks kuni kaks

illustratsiooni, üheksal esines vaid ornament esikaanel, ühel lisaks ka tiitellehel. Vaid kahel õpikul leidus heliastmeid visualiseeriv, redelikujundit sümboliseeriv illustratsioon graafilise kujundina ka teksti sees (Jimmerthal, 1890; Widmann, 1868, 19). Viimatinimetatul oli samas ka klaviatuuri kujund, mis on tänapäeval harjumuspärane element muusikaõpikutes.

Miks siiski olid esikaane illustratsioonina eelistatud ornamendid? Tollal valitsenud formalistlikus esteetikas taandati ilu eelkõige nähtuste vormiomadustele, tähtsustades kunstiteoses abstraktseid, geomeetrilisi vorme kui kauneid. Muusika sisu käsitleti kui helisevalt liikuvaid/elavaid vorme ja ornamentikat vaadeldi ilusana ka ilma mingi sisuta ning käsitleti kui kunstilise hinge väljahoovamist, mis pidi levitama lakkamatut fantaasiat¹¹² (Hanslick, 1891, 74–75; Nettle, 2005, 427). Seetõttu võib vaadelda käsitletaval ajajärgul ornamentide kasutamist esikaanel nii esteetilise kasvatusena kui laste fantaasiat arendava võttena, mis väljendas koostaja ja selle läbi kogu ühiskonna vastavat arusaama. Muidugi võisid taustaks olla ka majanduslikud kaalutlused, sest ornament oli odav vahend illustreerimiseks ja neid kasutati trükiklõpsena. Illustratsioonid olid stiililt ajastule iseloomuliku kultuuri põhisuundumuse kohaselt romantilised.

Didaktilise eesmärgiga lisatud illustratsioonid (Jimmerthal, 1890; Widmann, 1868, 19), milledele oli ühine sarnase näitlikustamisvahendi kasutamine (nimelt redelikujundi esitamine helikõrguste ja -astmike õpetamisel), olid huviäratavad, kiirendasid sisu mõistmist, aitasid luua seoseid. Seega olid nad mõtteid elavdavad ja võisid motiveerida õppimist. Kindlasti edendas redelikujund arusaamist helide suhetest ja aitas kujundada helilaadi taju, mis on oluline täpsel intoneerimisel. Redelikujundi juures olid toodud ka helikõrguste tähtnimetused, ühel puhul ka numbrid (Widmann, 1868, 19), mis viitas relatiivsele elemendile helistike õpetamisel. B. Widmanni (1868) muusikaõpik esindas tollal spetsiifilist kirjutamis-laulmismeetodit (*Schreibgesangmethode*), mis oli analoog tollal üldõpetuses levinud nn kirjutamis-lugemismeetodile (Ritter, 1916, 4), ja kasutas tavanotatsiooni kõrval nii numbreid kui ka tähtkirja, eraldades oktaveid vastavalt ühe või kahe kriipsuga numbrite või tähtede kohal. On tähelepanuväärne, et eelnimetatud õpik oli juba järgmisel aastal pärast ilmumist ette nähtud Tartu õpperingkonna poeglaste elementaarkoolide laulmistunnis vajaliku õppevahendina (Lehrpläne..., 1869, 64). Järelikult oli redel kui graafiline kujund (otsevaates trepikujund) helirea õppimise abivahendina Eesti alal tuntud juba vähemalt 1869. aastast. Asjaomast kirjandust uurides selgus, et Saksamaal ilmus redelikujund koos numbritega 1860. aastatel mitmes väljaandes (Richter, 1867, 18; Lehmann, 1860, 9–24).

Kokkuvõtteks tuleb nentida, et käsitletud õppekirjanduse kujundus järgis tollaseid arusaamu ilust, oli küll ajakohase, kuid õpilase arengule mitte kõige kohasema kujundusega.

¹¹² E. Hanslick mõistab ilu muusikas põhiliselt vormidesse asetatuna (vt ptk 2.1), kuid nende helivormidega seisab tihedas ühenduses ka vaimne sisu (Hanslick, 1891, 77, 78–79).

III. Õppeaine sisu ja valitsev teadmiskäsitlus. Käsitletud muusikaõppekirjanduse põhjal võib järeldada ja tõlgendada, et muusikaõpetuse keskpunktiks oli laulmine kui auditivne kommunikatsioon, sest tunni põhikomponendiks oli põhilise tegevusena laulmine. Õppesisu materjalina olid laulud kõigis trükistes (vt lisa 39). Tunni komponentideks oli hääleharjutuste laulmine, mida väljendasid nii laulikud (Vogel, 1901; Widmann, 1875) kui ka muusikaõpikud (Jimmerthal, 1890; Widmann, 1868). Keskkoolides hõivasid häälearenduslikud harjutused laulmistunnist veerandi (Widmann, 1875), mille jooksul üht harjutustest lihviti täiuslikkuseni. Häälearenduslike harjutuste juures kasutati klaverisaadet, nendega kaasnes ka helirea, intervallide ja septakordide laulmine (Vogel, 1901). Iseseisva töö ülesandeid sisaldas vaid üks muusikaõpik (Jimmerthal, 1890).

Kindlaks tunnikomponendiks oli kogu vaadeldaval ajajärgul tegelemine mitmesuguste helikõrgus- ja -vältussuhteid arendavate elementaarharjutustega. Erinevad autorid nimetasid neid harjutusi erinevalt: kas nn tabamis- ja taktiharjutusteks (*Treff- und Tactübungen*) (Oettel, 1862b, 1 jj), laulmisharjutusteks (*Gesangübungen, Singübungen*) (Widmann, 1868, 6; Jimmerthal, 1890, 3), harjutusteks häälele ja kuulmisele (*Übungen für Stimme und Gehör*) (Vogel, 1901, IV) või muusikalise märgikirja (*musikalische Zeichenschrift*) lugemise harjutusteks (Widmann, 1868, 2–3). Alternatiivses noodikirjas harjutusi esines kahes õpikus (Oettel, 1862b, 2–54; Widmann, 1868, 9, 10, 13). Igal perioodil suurenes nõue, et harjutused tuli seostada õppimisele tulevate lauludega¹¹³.

Uurimistulemustest selgus, et kasutuselolnud muusikaõpikud (Jimmerthal, 1890; Liederlese, 1906; Oettel, 1862b; Schönberg, 1876; Vihtol, 1898; Widmann, 1868) sisaldasid noodid- ja rütmioõpetust. Vastuolu oli selles, et keskkoolides oli noodikirjaõpe ettenähtud õppesisuks, kuid optimaalses kompromissvalimis olnud muusikaõpikud olid minu hinnangul mõeldud pigem algkoolides kasutamiseks, kus oli valdavaks laulude õppimine kuulmise järgi, sest juhinduti Rousseau ning tema mõjukate järgijate (Hentschel jt) põhimõtetest, mille alusel peeti kõrva silmast usaldusväärsemaks. Seetõttu ei väärtustatud noodioõpetust ja noodist laulmist ning soovitati vältida noodimärkide liiga varajast õppimist (vrd Schünemann, 1931, 236). On siiski teada, et teatud kõrgema astme algkoolides, nimelt kreiskoolides, jõuti ka noodilugemiseni (eelkõige neis, kus laulmine oli kohustuslikuks õppeaineks) (vt Elango jt, 2010, 168, 170). Kuna muusikaõpikuid ja laulikuid koostati aga mitmeaastase kasutusperspektiiviga, siis võidi ülalootletud muusikaõpikuid kasutada universaalsetena ka vanemates klassides. Kindlasti olid keskkoolides kasutusel oma noodid- ja rütmioõpetuse ning teooriaõpikud, mida mul pole seni õnnestunud arhiiviallikatest aga leida. Noodid järgi iseseisva laulmise oskuse andmine sai õppe-eesmärgiks alles 1910. aasta õppeplaanis.

¹¹³ Elementaarharjutused tuginesid 19. sajandi algul J. H. Pestalozzi ja muusikaõpetajate M. T. Pfeifferi, H. G. Nägeli ja B. C. L. Natorpi koostööna väljatöötatud elementaarõpetuse metoodikale, milles oli algul esmatahtis elementaarharjutuste sooritamine ja laulni jõuti õppeprotsessis viimasena, kuid sajandi kestel toimunud modifikatsioonides harjutuste ja laulu osatahtsus tasakaalustus (vt ka Ritter, 1916, 3–4).

Tunni komponentidena puudusid tänapäevasele õpikule iseloomulike sisuelementidena muusikalugu ja muusika kuulamine, kuid muusikaloo ühe tunnusemääratletuna olid olemas siiski heliloojate ja laulusõnade autorite eludaatumid viies laulikus (Hentschel, 1906a, 1906b, 1907a, 1907b; Sering & Rolle, 1912). Eksplitsiitse kasvatustegelikkuse komponentidena puudusid laulmistunnist pillimäng, muusikaline liikumine ja loovusülesanded. Neid ei leidunud ka siinse kompromissvalimi 20. sajandi alguskümnendite väljaannetes, kuigi uue vooluna oli levima hakanud reformpedagoogika.

Oletan laulude sisukorda kandmise viisi põhjal (s.t järjekorranumbri alusel), et kooli õppekirjanduse väljaannete koostamisel võeti eeskujuks ilmselt lauluraamat. Neid oli siiski vähem (30% koguhulgast) kui trükiseid, kus laulud olid sisukorda kantud lehekülgede alusel (10 trükist, 37%). Mõlemal viisil leidis see kahes laulikus (7,4%). Sisukord puudus hoopis kuues laulikus (22%).

Sisuväljenduslikult edastati pooltes muusikaõpikutes teksti kontsentreeritult, napsõnaliselt ja leksikonilaadselt, keskendudes detailidele ja üksikfaktidele (Liederlese, 1906; Schönberg, 1876; Vihtol, 1898). Teadmiskäsitust neis võib pidada objektivistlikuks ning seniseid stereotüüpe kinnistavaks. Iseloomulik oli, et muusikateoreetiline osa oli edastatud lakooniliselt ja stereotüüpselt (erinevates keeltes sarnaselt korduvana), mis eeldas mäletööd ning täpset reprodutseerimist. Tekstid neis olid valdavalt üheperspektiivilised, sest teadmist serveriti kui midagi kindlat ja püsivat, mida tuli n-õ sisse harjutada (*Einübung*). **Tõlgendan seega, et teadmiskäsitus oli neis õpikuis ainekeskset mõtlemist väljendav. Taolist teadmiskäsitust võib pidada tollase muusikalise kasvatustegelikkuse üheks implitsiitseks põhikomponendiks.**

Ülejäänud muusikaõpikutes (Jimmerthal, 1890; Oettel, 1862b; Widmann, 1868) sisalduvat teadmist võib pidada ratsionalistlikult järeldav-põhjendavaks. Neis oli tunda ka mõningast õpilasekeskset lähenemist, eriti H. Jimmerthali õpikus, milles oli esitatud küsimusi õpilasele. Teadmine sisaldas selles probleeme, mis võimaldas mõtlemist, vastuse otsimist ja arutlemist (Jimmerthal, 1890). Seega oli teadmiskäsitus nimetatud õpikus mitmeperspektiiviline ning avatud. Kahes muusikaõpikus (Widmann, 1868; Jimmerthal, 1898) juhiti tähelepanu ka tervikstruktuurile. Meetodikeskne oli Tartu kreiskooli inspektori C. Oetteli (1862b) muusikaõpik, mis pakkus rohkelt (54 lk) relatiivse noodilugemise harjutusi numbrilises noodikirjas.

Tekstid olid kõigis muusikaõpikuis monokultuurilised, sest nad olid vaid ühe kultuuri – saksa muusika – kesksed (üle 90%). Seega polnud teadmine neis integratiivne.

IV. Aine- ja õpikudidaktika. Õppimiskäsitus. Nii käsitletud muusikaõppekirjanduses kui õppeplaanides, ja seda mõlema kooliastme puhul, oli valdavalt kasutusel termin *Einübung* 'sisseharjutamine, kätteõpetamine' s.t tuli puhtalt ja kindlalt laulda. Õppimisel oli seega põhirõhk nn äraõppimisel, meeldejätmisel, mehaanilisel kordamisel. Rõhutati ülesannete ja harjutuste

kordamist senikaua, kuni oli saavutatud perfektne täiuslikkus. Rohkele päheõppimisele kui õppemeetodile (mälu treenimisele) leidis arvukalt viiteid nii tollastes muusikakasvatuse põhiprintsiipides kui ka memuaarkirjanduses (nt Bormann, 1869a; Bormann, 1869b; Dellingshausen, 2011, 30). Puhtalt mehaanilistele toimimisviisidele, sisseharjutamisele (*mechanisches Einüben*) põhinevad lauluõpetusmeetodid olid tollal valdavad nii harjutuste, intervallide ja heliredelite kui ka laulude puhul. Põhirõhu asetamine meeldejätmisele, mehaanilisele äraõppimisele on aga üheks väljenduseks nn surnud õppimisest (vt Liimets, 2009c, 307), mis ajastule iseloomuliku õppimiskäsitusena toetab ainekeskset mõtlemist, mitte isiksuse arengukeskset.

Kolm õpikut (Liederlese, 1906; Schönberg, 1876; Vihtol, 1898) järgisid didaktilistest mudelitest tänapäevases tähenduses õpetamisteoreetilist mõtlemismudelit (didaktilist kultuuri), mille järgi oli valdav õpetajapoolne objektiivset informatsiooni vahendav monoloog. Kahel õpikul võis täheldada tänapäevases tähenduses õppe-eesmärgile orienteeritud didaktilist kultuuri, sest neis rõhutati ratsionaalsust eesmärgile lähenemisel (Oettel, 1862b; Widmann, 1868). 19. sajandi lõpukümnendil oli kasutusel ka üks õpik (Jimmerthal, 1890), mille puhul võis tunnetada haridusteoreetilist didaktilist mõtlemist. Selle taustaks oli vaimuteaduslik kasvatusteadus ja võis tajuda püüdlust õpilase isiksuse arengukesksusele. Õppimismudelis oli olulisel kohal süstemaatiline toimimisviis ja tulemuskesksus, mitte aga niivõrd protsessikesksus, sest laulud tuli selgeks õppida kunstiliselt kõrgel tasemel,

Muusikaõpikute kontseptuaalse struktuuri aluseks oli neljas õpikus nende liigendatus muusikateoreetiliste teemade kaupa (Jimmerthal, 1890; Oettel, 1862a; Schönberg, 1876; Widmann, 1868), mille kohaselt valiti ka laulud. Kahes õpikus oli struktureeritud sisu jaotatud eraldi laulude ja teoreetilise osa plokiks. Samas laulikutes võis struktureerimise alusena tunnetada printsiipi, mille kohaselt laulumaterjal oli koondatud teatud teemavaldkondade järgi plokkidesse. Kohati oli laule ühest teemavaldkonnast ebaproportsionaalselt palju, näiteks 30 kevadelaulu (Reinfeldt, 1886a). Pealkirjastatud olid need plokid ainult ühes õpikus (Vogel, 1890) ja nende jaotust selgitatud vaid ühes (Sering & Rolle, 1912). Mitte üheski õpikus polnud selget liigendatust aastaegade järgi, nii nagu on püütud jälgida kalendriaasta kulgu tänapäeva laulikus. Domineerivaks didaktiliseks printsiibiks teksti struktureerimisel oli liikumine kergemalt raskemale, milles kajastus Diesterwegi üks didaktika põhiprintsiipe. Ainematerjali jaotusest võis aimata, et taoliselt oli konstrueeritud ka tollane õppeprotsess.

Õppimises ja kasvatuses oli põhiline harjutamine ja treenimine. Õpjuhiseid oli kolmes (Jimmerthal, 1890; Oettel, 1862b; Widmann, 1868) muusikaõpikus ning ka ühes laulikus (Vogel, 1901). Seega võimaldasid need neli trükist vähesel määral õpilastel personaalse õpistrateegia kujunemist. Valitsev oli siiski ilmselt kujutus kõigile sarnasest ja üheülbasesst õppimisprotsessist. Ülejäänud õpikus (ka laulikus) polnud üldjuhul küsimusi, lisamaterjale, teste enesehindamiseks jm. Seega ei saanud nad arendada õpilase iseseisvalt töötamise oskust.

Spetsiifilistest õppemeetoditest olid esindatud Galin-Paris-Chev  relatiivne noodilugemismeetod (Oettel, 1862b; Oettel, 1862c; Oettel, 1862d) ja kirjutamis-laulmismeetod (Widmann, 1868), milles helisid, intervale ja kolmk lasid nähti osana orgaaniliselt liigendatud tervikust. Oeteli ja Widmanni õpikud erinesid tollasest peavoolust, sest p uidsid teoreetiliste ja praktiliste harjutuste kaudu kujundada arusaamist tonaalsusest ning arendada helilaadi taju (Widmann, 1868, 4; Oettel, 1862b). Jimmerthali (1890) muusikaõpik sisaldas iseseisva noodilugemise elemente ja oli ilmselt *liikuva-do* meetodi eelkäijaks.  lej anud (2/3 koguhulgast) trükiste puhul domineeris ilmselt kõrva järgi laulude õppimine, mida rõhutati Saksamaalt lähtunud mitmetes õppeplaanides kui lapsele sobivaimat (Bormann, 1869a; Bormann, 1869b; Lange, 1877; Lange, 1894).

Domineerisid tavanotatsioonis kirjapandud laulud (23s laulikus ehk 85%). Numbrilist notatsiooni esines kolmes trükises ja nii tavanotatsioon kui alternatiivne astmek rguste t histamine (numbrid ja t htnimed) esinesid Jimmerthali (1890)  pikus.

Kommunikatsiooni- ja interaktsioonivormidest domineeris kesksena ilmselt frontaalne  ppet o ja õpetaja monoloog. Seega oli  pитеgevus valdavalt väljastjuhitav ehk õpetaja poolt juhitud.  pikutekstides polnud probleeme, mis suunaksid arutlema, sünteesima, ise konstrueerima. Aktuaalseid probleeme ja vaidlusküsimusi, diskussiooniteemat laulmisõpetuse eesmärkidest ning noodilugemise ja kõrva järgi laulmise vahekorda kajastasid mõningal m aral kolm muusikaõpikut (Jimmerthal, 1890; Oettel, 1862a; Widmann, 1868), lisaks veel mõnede laulikute eessõnad.

Kirjeldatud didaktilise aspekti ( ppeaine ja hariduse sisu vahendamise) kaudu ilmnis ajastuspetsiifiline kasvatustegelikkust iseloomustav õppimiskäsitus, mis peegeldas omakorda tollaste inimeste teadvust. Sellest lähtus ka tollane õpetaja oma igapäevases tegevuses.

V. Lauluvara. Valiku kriteeriumid. 1)  ppe-eesmärke (praktilisus, laulur o mu kasvatamine) silmas pidades oli laulude valiku kriteeriumidest olulisim nende elulähedus ja praktiline kasutamisk lblikkus erinevates eluvaldkondades, mis oli sisse kirjutatud Preisi muusikakasvatuse alusprints ipidesse ning mis jõudsid nii saksa- kui eestikeelsete muganduste kaudu ka Eesti alale. Tänapäeva perspektiivist vaadatuna suhtutakse taolisse lauluvalikusse ja kasvatusk situsse kui haridust kitsendavasse elementi (Knörzer & Grass, 1998), mis ei pidanud silmas inimest kui tervikut. Praktilisus avaldus veel sel moel, et algklasside laulud olid seatud kaheh alseteks. Esimesel  piaaastal lauldi neid  heh alsetena, hiljem korraliti samu laule mitmeh alsetena; 2) Oluliseks ideoloogiliseks kaalutluseks laulude valikul oli saksa (rahva)laulu kullavara säilitamine, mis aktualiseerus noorte rahvustunde tugevdamise vahendina 20. sajandi algul (Bericht des Vorstandes., 1907, 77; Bericht des Vorstandes., 1908, 60–62); 3) Esteetilisel kaalutlusel (maitse arendamine v artusliku ja kvaliteetse repertuaari kaudu) lauluvara valik oli täheldatav eriti keskkoolides kasutuselevõetud laulikuis. Esteetiline prints ip oli tollal esikohal aga ilmselt igasuguses kunstmuusikas; 4)  pilase eluringi

silmaspidavat (*Gesichts- und Lebenskreis*) lauluvalikut pidas küll veidi silmas Theodor Göcker (1861), kuid see ei leidnud kuigivõrd kinnitust lauluvara analüüsid. Lauluvara amplituud ületas sageli õpilase eluringi nt leinalaulude ja sõjasangarit ülistavate laulude poolest ning jäi kohati abstraktseks ja üheplaaniliseks.

Uurimusest selgus, et 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi algul oli laulikuis laule väga erineva raskusastme ja mitmekesise ning universaalse kasutusamplituudiga. Laulikud olid kasutatavad nii erinevates klassides kui koorilaulukogumikena.

1. Muusika autorid. Selgus, et algkoolide õpilastele jäi iga viienda laulu puhul helilooja nimi teadmata, sest lauliku koostaja polnud neid kirja pannud (vt tabel 5.2). Keskkoolide laulikuis oli koostaja poolt märkimata jäetud muusikaautorite osakaal siiski kokku kõigis laulikuis 3,9%. Võis täheldada, et samaaegselt, kui muusika autorite märkimata jätmise Saksamaalt pärit laulikuis ajaperioodi lõpuks enam praktiliselt polnudki), siis Balti kubermangude väljaannetes tõusis märkimata muusikaautorite osakaal laulikutes (algkoolide osas ligi kolmandikuni, keskkoolide osas kuni 17%ni). Uurimisel selgus, et algkoolide lauluvaras oli saksa rahvaviise kokku ligi veerand lauludest. Samas ilmnis tendents, et Balti laulikutes oli saksa rahvalaule vähem kui Saksamaalt pärit laulikutes. Gümnaasiumiastmele mõeldud laulikutes oli aga suurem osakaal kunstmuusikal (75%), võrreldes algkoolide laulikutega (47%).

Algkoolide lauluvara vaadeldes selgus, et side tollase nn suure muusikaga oli suhteliselt nõrk, mille väljenduseks oli tunnustatud heliloojate suhteliselt vähene esindatus algkoolide laulikuis. Metoodik Rudolf Lange (1867, 37) väitis näiteks, et ka ajastu tuntuim helilooja F. Mendelssohn-Bartholdy, „pole koolitubades koduseks saanud“.

Kõigil perioodidel domineeris väljaspool Saksamaad vähemtuntud autorite, n-ö lokaalsema tähendusega heliloojate nagu Friedrich Silcheri, Hans Georg Nägeli, Adolf Klauwelli, Joseph Gersbachi, Franz Abti, jt laululooming. Kõik eelnimetatud olid omal ajal saksa keeleruumis tunnustatud muusikaõpetajad. Helilooja, muusikapedagoogi ja rahvalaulude koguja Friedrich Silcheri laululooming hõivas kõigil perioodidel praktiliselt kolmanda positsiooni kõigis kasutusel olnud algkoolide laulikuis. Tema laule oli Saksamaal laulikuis neli korda rohkem kui Wolfgang Amadeus Mozarti laule. Suurheliloojate Carl Maria von Weberi, Felix Mendelssohn-Bartholdy, Ludwig van Beethoveni jt muusika oli esindatud vaevalt 1% osakaaluga.

Nagu metoodilistest käsitlustest selgus, laulikute koostajad siiski lausa ootasid suurheliloojatelt laululoomingut lastele, ent see jäi ikkagi väga napiks. Ilmselt heliloojad ei mõelnud muusikat kirjutades oma adressaadile, mistõttu olid nende laulud sageli koolis laulmiseks rasked. Seminaride muusikaõpetajad aga, tunnetades vajadust kooliõpilaste muusikaliseks kasvatamiseks, pidasid laule kirjutades silmas konkreetset adressaati.

Tabel 5.2: Sagedasemad muusika autorid, märgituna koostaja poolt algkoolide laulikutes ja muusikaõpikutes aastatel 1860–1914

Saksamaa laulik/õpik			Balti kubermangude laulik/õpik			Kõigis laulikus/õpikus kokku		
Muusika autor	Arv	%	Muusika autor	Arv	%	Muusika autor	Arv	%
Rahvaviis, -laul	236	24,4	Märkimata	163	27,7	Rahvaviis, -laul	350	22,5
Märkimata	181	18,7	Rahvaviis, -laul	114	19,4	Märkimata	344	22,1
Silcher, Fr.	49	5,1	Schönberg, A.	27	4,6	Silcher, Fr.	75	4,8
Klauwell, A.	37	3,8	Silcher, Fr.	26	4,4	Nägeli, H. G.	46	3,0
Nägeli, H. G.	35	3,6	Abt, Franz	18	3,1	Klauwell, A.	38	2,4
Gersbach, J.	22	2,3	Nägeli, H. G.	11	1,9	Gersbach, J.	28	1,8
Schulz, J. A. P.	18	1,9	Mozart, W. A.	8	1,4	Schönberg, A.	27	1,7
Sileesia rahvaviis	15	1,5	Gläser, C. G.	6	1,0	Schulz, J. A. P.	20	1,3
Reichardt, J. Fr.	14	1,4	Gersbach, J.	6	1,0	Abt, Franz	20	1,3
Mozart, W. A.	12	1,2	Mendelssohn-Bartholdy	5	0,8	Mozart, W. A.	20	1,3
Müller, S.	12	1,2	Weber, C. M. v.	5	0,8	Reichardt, J. Fr.	17	1,1
Mühling, A.	11	1,1	Fröhlich, Th.	5	0,8	Sileesia rahvaviis	17	1,1
Weber, C. M. v.	11	1,1	Methfessel, A.	4	0,7	Weber, C. M. v.	16	1,0
Muud	316	32,7	Muud	191	32,4	Muud	540	34,6
Kokku	969	100,0	Kokku	589	100,0	Kokku	1558	100,0

Keskoolide lauluvarale lisasid kaasaegsed saksa nn suured heliloojad siiski kaalukust. Kõikidel perioodidel domineerisid Felix Mendelssohn-Bartholdy laulud, ennekõike tema duettide kogumiku leviku tõttu koolides. Imnes siiski tähelepanuväärne tulemus maade lõikes, et esinemissageduselt veenev ülekaal üksikautorite seas oli Mendelssohnil eelkõige Saksamaa laulikutes (vt tabel 5.3). Mendelssohn-Bartholdy laulude domineerimine käesolevas kompromissvalimis on kooskõlas tema positsiooniga 19. sajandil. Oli ta ju tookord üks mõjuvõimsamaid heliloojaid. Tema klassitsismi tavadega põimunud romantilised teosed olid Euroopas väga populaarsed. Ja seetõttu, et keskkoolide muusikaõpetus järgis ja matkis avalikus muusikaelus toimuvat, ei koostatud Mendelssohni muusikata ühtki segakavaga kontserti. Populaarne oli keskkoolide laulikutes ka Carl Maria von Weber. C. M. v. Weberiga ühepalju (19) oli keskkoolide laulikutes ka Robert Schumanni ja August Mühlingi laule, vaid veidi vähem oli Franz Schubertilt. Sagedustabelis olid 15. – 16. kohal Beethoven ja Mozart, kumbki seitsme lauluga (0,9%). Laule oli samuti Joseph Haydnilt, Christoph Willibald v. Gluckilt, Johann Sebastian Bachilt, Anton Rubinsteinilt, Robert Schumannilt ja Johannes Brahmsilt. Sajandi lõpukümnenditel lisandusid Saksamaalt pärit laulikusse ka Richard

Wagneri, Ferenc Liszti, Fryderyk Chopini üksikuid laule, kuid nagu väitis Moritz Vogel (1901, IV) paigutati neid lauluvarasse nende liigse raskuse tõttu vaid uuemate kunstimuusikute tutvustamise eesmärgil. Tabelist 5.3. nähtub aga, et nii maade lõikes kui ka kõigis laulikus kokku oli tuntud heliloojate kõrval, isegi neid edestades, väärtustatud ka keskkoolide laulikes lokaalsema tähendusega heliloojate Franz Abti, Friedrich Silcheri, Conradin Kreutzeri laululooming.

Tabel 5.3: Sagedasemad muusika autorid, märgituna koostaja poolt keskkoolide laulikes ja muusikaõpikes aastatel 1860–1914

Saksamaa laulik/õpik			Balti kubermangude laulik/õpik			Kõigis laulikus/õpikus kokku		
Muusika autor	Arv	%	Muusika autor	Arv	%	Muusika autor	Arv	%
Mendelssohn-Bartholdy, F.	88	13,6	Märkimata	21	16,7	Rahvaviis, rahvalaul	96	12,4
Rahvaviis, -laul	71	11,0	Rahvaviis	10	7,9	Mendelssohn-Bartholdy, F.	75	9,7
Abt, Franz	29	4,5	Kreutzer, C.	8	6,3	Abt, Franz	32	4,1
Silcher, Fr.	19	2,9	Silcher, Fr.	5	4,0	Märkimata	30	3,9
Mühling, A.	19	2,9	Mozart, W. A.	3	2,4	Silcher, Fr.	24	3,1
Schumann, R.	18	2,8	Weber, C.M. v.	3	2,4	Kreutzer, C.	22	2,8
Weber, C. M. v.	16	2,5	Schubert, F.	3	2,4	Schumann, R.	19	2,5
Kreutzer, C.	14	2,2	Abt, Franz	3	2,4	Mühling, A.	19	2,5
Schubert, F.	12	1,9	Mendelssohn-Bartholdy, F.	3	2,4	Weber, C. M. v.	19	2,5
Hauptmann, M.	10	1,5	Rebling	2	1,6	Schubert, F.	15	1,9
Vogel, M.	9	1,4	Werner, H.	2	1,6	Hauptmann, M.	10	1,3
Märkimata	9	1,4	Möhring	2	1,6	Vogel, M.	9	1,2
Baumgartner, W.	8	1,2	Fischer, O.	2	1,6	Baumgartner, W.	8	1,0
Muud	324	50,2	Muud	59	46,7	Muud	394	51,1
Kokku	646	100,0	Kokku	126	100,0	Kokku	772	100,0

Kuna Saksa päritolu muusika domineeris (77%–92%) kogu käsitletava ajaperioodi jooksul nii kooliastmete kui maade lõikes, siis võime järeldada, et lauluvarale oli iseloomulik **monokultuurilisus**. Seega olid kasutuselolnud laulikud ja muusikaõpikud vaadeldavad eelkõige kui märgid saksa kultuurist. Saksa muusika valik oli tingitud vajadusest kasvatada rahvustunnet ja tugevdada ühtsustunnet (Knörzer & Grass, 1998). See oli tingitud 19. sajandile omasest liikumisest seisuseühiskonnast kodanikuühiskonna ja rahvusriigi suunas, mille olulisus hakkas tõusma sajandi lõpupoole (Paul, 1999; Jääts, 2005, 48; Sirk, 2010). Teisalt oli juba Preisi 19. sajandi alguse reformiplaanides seatud sihiks rahvustunde tugevdamine (Grass & Knörzer, 1998, 24).

3. Laulusõnade autorid. Sagedasemateks laulutekstide autoriteks kõigil ajajärkudel osutus saksa kirjanik ja rahvaluuleteadlane Hoffman von Fallersleben, kelle kirjutatud luuletusi kasutati koos saksa rahvalauludega (vt tabel 5.4). Tema

tekstide osakaal oli veidi suurem Saksa päritolu algkoolide laulikutes. Teisele kohale paigutus Johann Ludwig Uhlandi luule, kelle rahvapärast lembe- ja looduslüürikat on rohkesti viisistatud. Tabeli 5.4 andmed iseloomustavad, et laulutekstide kaudu puutus saksa õppekeelega kooli õpilane kokku paljude saksa luuletajate, sealhulgas W. v. Goethe ja H. Heine, luulega. Uurimistulemustest selgus, et suur oli nende laulude hulk, millele koostaja polnud lisanud sõnade autorit (vt tabel 5.5). See näitas Saksamaa laulikutes aja jooksul toimivat langustendentsi (sarnaselt muusika autoritega).

Tabel 5.4: Sagedasemad laulusõnade autorid muusikaõppekirjanduses aastatel 1860–1914

Saksa laulik/õpik			Balti kubermangu laulik/õpik			Kokku		
Lauluteksti autor	Arv	%	Lauluteksti autor	Arv	%	Lauluteksti autor	Arv	%
Märkimata	432	26,7	Märkimata	375	52,4	Märkimata	807	34,6
Hoffmann von Fallersleben	143	8,9	Hoffmann von Fallersleben	44	6,2	Hoffmann von Fallersleben	187	8,0
Uhland, J. L.	41	2,5	Uhland, J. L.	19	2,7	Uhland, J. L.	60	2,6
Rahvalaul	27	1,7	Goethe, J. W. v.	12	1,7	Rahvalaul	34	1,5
Hey, W.	22	1,4	Hey, W.	9	1,3	Goethe, J. W. v.	33	1,4
Eichendorff, J. v.	21	1,3	Schmid, Ch. v.	9	1,3	Hey, W.	31	1,3
Goethe, J. W. v.	21	1,3	Rahvalaul	7	1,0	Eichendorff, J. v.	25	1,1
Krummacher, F. A	19	1,2	Hauff, W.	6	0,8	Krummacher, F. A	23	1,0
Arndt, E. M.	18	1,1	Anschütz, E.	5	0,7	Heine, H.	21	0,9
Claudius, M	17	1,1	Heine, H.	5	0,7	Claudius, M.	20	0,9
Kerner, J.	16	1,0	Rückert, Fr.	5	0,7	Kerner, J.	20	0,9
Heine, H.	16	1,0	Krummacher, F. A	4	0,6	Arndt, E. M.	20	0,9
Schenkendorf, M.	14	0,9	Kerner, J.	4	0,6	Rückert, Fr.	19	0,8
Rückert, Fr.	14	0,9	Wolff, P. A.	4	0,6	Geibel, E.	17	0,7
Muud	794	49,0	Muud	207	28,7	Muud	1013	43,4
Kokku	1615	100	Kokku	715	100	Kokku	2330	100

Tabel 5.5: Koostaja poolt märkimata jäänud sõnade autorite osakaal (%)

Sõnade autorid „märkimata, teadmata“				
Kooliaste	Periood	Saksamaa laulik	Balti kubermangude laulik	Kokku
Algkoolid	1860-1886	21,2	58,9	30,4
	1887-1905	50,0	55,4	54,8
	1906-1918	11,4	49,2	26,7
	Kokku	27,5	54,5	37,3
Keskkoolid	1860-1886	52,6	43,3	49,2
	1887-1905	38,8	59,3	40,9
	1906-1918	31,6	59,3	35,3
	Kokku	41,0	53,6	41,6

Balti kubermangude laulikutes oli aga praktiliselt igal teisel laulul sõnade autor jäetud märkimata. Miks? Ilmselt tuleb silmas pidada tõika, et Balti kubermangudes puudusid ühtsed trükiste avaldamisprintsipiibid, ka võisid tekstiautorite märkimata jätmisel olla eeskujuks koraaliraamatud, milles autoreid üldjuhul ei fikseeritud ning siinmail võis olla suurem osatähtsus ka nn mugandatud luulel. Ilmnes tendents, et Balti kubermangudes koostatud muusikaõppekirjandus (ehkki neid oli vaid kolmandik valimist) pakkus koostaja poolt märkimata jäänud nii muusika- kui tekstiautoriteta laulude poolest ilmset vähem silmaringi avardavat arengukeskkonda.

Laulutekstides domineeris kunstluule, eriti kasvavalt keskkoolide laulikutes (vastavalt kolmel perioodil 47,5%, 56,8 ja 61,7%ni).

4. Häälte arv lauludes/seade. Algkoolide laulud olid seatud valdavalt kahehäälseiks, mis domineeris kõikidel perioodidel küllaltki püsiva osakaaluga (71%). Ühehäälseid laule oli viiendik. Keskkoolides lauldi aga põhiliselt kolme- ja neljahäälseid laule. Nende domineerimine keskkooli muusikaõpetuses oli seletatav asjaoluga, et seal oli oluline osa koorilaulul, mis nõudis mitmehäälsel laulu. Koolis loodavate laulukooride ja koorilaulurepertuaari vahendusel pidi olema võimalik hiljem liituda hilisemas elus nii kirikukogukonnaga kui ka ilmaliku lauluühinguga. Koorilaulu tähtsustamise juured ulatuvad 19. sajandi Saksa muusikakasvatust oluliselt mõjutanud isikuteni, nagu J. W. Goethe ja J. H. Pestalozzi, keda käsitlesin teoreetilises osas (vt pkt 2.1.2).

Lauluvara statistilise analüüsi tulemusel selgus, et Eesti alal koostatud laulikutes ja seega laulmisõpetuses olid nõuded mitmehäälele laulmisele suuremad kui samal ajajärgul Saksamaal. Kõigi perioodide kohta selgus, et enama häälte arvuga lauluseadeid oli Balti kubermangude laulikuis veidi rohkem, samas sisaldasid Saksamaal koostatud laulikud rohkem ühehäälseid laule. Seda tähelepanekut kinnitas nii käesolevas töös kasutatud õppeplaanide uurimine kui ka mu varasemad uuringud (Ernits, 2010). Kui Saksamaa õppeplaanides rõhutati ühe-kahehäälsel laulmist (alglateteks Rousseau, Pestalozzi ja nende järgijate soovitusel ja Saksamaa konservatiivne koolipoliitika), siis 1849. aastal ilmunud kooliseaduses (Koli..., 1849, IV) soovitati koolides laulda mitmehäälselt nootide järgi. Samuti koorus Eesti Õpetatud Seltsi poolt korraldatud küsitluse (1863. a.) vastustest välja tõsiasi, et mitmetes valla- ja kihelkonnakoolides maal lauldi 3-ja 4-häälselt (EAA, f. 2569, n. 1, s. 78, l. 34, 200; Leichter, 1991, 35–49). Võib-olla oli selle tendentsi tekkes mingi osa hernhuutlusel, mis oli sajandi I poolel väga levinud. Vaatamata sellele, et mitmehääle laulmise teket ja arengut Eestis, sealhulgas ka koolides, on uuritud (vt näiteks Leichter, 1991), vajaks see teema igal juhul edasisi uuringuid.

5. Meetrum. Lauludes oli valdavaks 4/4-taktimõõt (märgiti C). See oli kõigis – nii alg- kui ka keskkoolidele mõeldud – laulikutes ja kõigil ajajärkudel domineeriv. Erand oli siinjuures vaid Balti kubermangude nii algkoolide kui keskkoolide laulikutes 3/4-taktimõõdu (3-osalise) suurem osakaal I perioodil (1860–1886). Neil perioodidel domineeris Balti kubermangudes algkoolide laulikuis *looduse ülistus, aastaajad (nn Waldlied)* ning keskkoolide omades tundelüürika. Selgesti tõusis C-

taktimõõdus laulude osakaal Balti kubermangu laulikutes II ja III perioodil (algkoolide laulikutes 13%lt vastavalt 46% ja 50%ni, keskkoolide laulikutes 32%lt 59%ni). 4/4-taktimõõdu sagedane esinemine oli üks viide sellele, et laulupalikus olid saksa laulud, mille kujunemist on teatavasti tugevasti mõjutanud protestantlik koraal. Ajastu omapäraseks tunnuseks oli 6/8-taktimõõdu kui romantilisele muusikale omase püsimine 3.–4.-positsioonil.

6. **Helistik.** „Froh zu sein bedarf man wenig und wer froh ist, ist ein König“ (Rõõmus olemiseks on vähe vaja, kes on aga rõõmus, see on kuningas) (vt joonis 5.1) Need kaanoni sõnad on siinkirjutaja arvates väga iseloomulikud kogu lauluvara üldisele alatoonile.

Joonis 5.1: Neljahääline kaanon laulikust (Preuss & Vetter, 1872, 10)

Joonisel 5.1 toodud 4-hääline kaanon on ühefraasiline, 4/4-taktimõõdus, liikuva meloodiaga, G-duuris. Laulikute eessõnades oli rõhutatud lauluarmastuse ja -rõõmu säilitamist ja edendamist, mida peeti Preisi kooliseadustes põhiselt kõlbelises kasvatuses oluliseks ja mis oli kogu muusikakasvatuse üheks eesmärgiks. Muusika pidi äratama nii ilu-, harmoonia- kui ka rõõmutunnet (Schünemann, 1931, 294, 302, 322). Ka statistilise helistikulise analüüsi tulemused osutasid duur-helistike ülekaalukale domineerimisele. Algkoolide laulikuis valitsesid helistikud järjestuses G- (stabiilselt üle veerandi), F- (alla veerandi), C- (alla viiendiku) ja D-duur (10%). Keskkoolide laulikuis oli helistike palett ootuspäraselt tunduvalt mitmekesisem, kuid põhiliselt kasutati kuni kolme märgiga helistikke. Ilmnes, et rohkem oli bemoll-helistikes laule. Minoorsete laulude osakaal oli algkoolide laulikutes kokku 3,5%, keskkoolide õppekirjanduses 3,2%, seega olid laulud valdavalt duur-helilaadis.

Laulurõõmu kogemise, säilitamise ja edendamise juured viivad tagasi J. J. Rousseau ja J. H. Pestalozzini. Ilmselt juhitud laulikute koostamisel ka Saksamaa ühe tuntuima, Weißenfelsi õpetajate seminari juhi Wilhelm Harnischi nõuetest laulmisele (Oberborbeck, 1989, 1121; Bemerkungen, 1863, 332; Schünemann, 1931, 294, 302, 322; vt ptk 2.1.1). B. Widman (1868, 3) osutab, et enamik rahva- ja rahvalikke laule ongi duur-laadis. Seega teoreetilises osas toodut, mille järgi üheks koolilaulmise eesmärgiks oli rõõmsa meeleolu saavutamine, rõõmutunde kogemine, siinne laulupalik tõestas. Selles muusikakasvatustliku

tegelikkuse ilmingus väljendub kogu ühiskonnas valitsev implitsiitselt peituv hoiak – rõõmsa oleku tähtsustamine.

7. Ambitus. Laulud ei arvestanud lapse hääleulatusega. Algkoolide laulikus olevate laulude meloodiate keskmine oli 12,82 pooltoonini ehk väikese nooni lähedane intervall (vt tabel 5.7), jäädes keskkoolide laulikus olevate laulumeloodiate keskmisele (13,61) alla vaid tooni võrra. Kuigi meloodia laia ulatust toona kritiseeriti (Jimmerthal, 1890, *Vorwort*), suurenes aastatel 1860–1914 üle oktaavi meloodiaulatusega laulude hulk mõlemas kooliastmes, algkoolide lauluvaras 44%-ni, keskkoolide omas isegi 60%-ni.

Tabel 5.7: Laulu meloodia ulatuse arvnäitajad pooltoonides laulikus ja muusikaõpikus aastatel 1860–1914

Kooliaste	Arvnäitajad	1860-1886			1887-1905			1906-1914		
		Saksa	Balti	Kokku	Saksa	Balti	Kokku	Saksa	Balti	Kokku
Algkool	Keskmine	12,83	12,34	12,71	13,06	12,63	12,69	12,95	12,78	12,88
	N	642	209	851	64	460	524	555	380	935
	Standardhälve	2,660	2,503	2,630	2,788	2,600	2,625	2,672	2,547	2,622
	Miinumum	7	7	7	5	6	5	7	6	6
	Maksimum	21	17	21	19	19	19	21	19	21
	Mood	12	12	12	12	12	12			
Keskkool	Keskmine	13,27	12,67	13,05	13,48	13,73	13,50	13,68	13,73	13,68
	N	114	67	181	515	59	574	377	59	436
	Standardhälve	2,351	2,439	2,395	2,633	2,427	2,612	2,601	2,427	2,576
	Miinumum	7	7	7	3	9	3	7	9	7
	Maksimum	22	19	22	23	19	23	22	19	22
	Mood	12	12	12	12	12	12	12	12	12

Nagu helistike analüüs näitas, domineeris algkoolide laulikus suhteliselt kõrges registris laulmine. Suur ulatus oli tänapäeva lastelauludega võrreldes üllatav, kuid uurides kauaaegse saksa metoodiku R. Lange (1877) poolt koostatud ja Saksamaa 1872. aasta koolikorraldust järgivat õppeplaani, selgus, et kuueklassilise rahvakooli madalamas astmes oli sobivaks heliulatuseks määratud D4-E5, seega noon, keskmises astmes veelgi suurem C4-E5 ning ülemises astmes lausa kaks oktaavi G3-G5 (Lange, 1877, 9, 15, 26). Seega analüüsitud muusikaõppekirjanduses oli laulude ulatus õppekavale vastav, kuid lapse hääleulatusele mitte.

8. Helilaad. Algkoolide laulikutes domineerisid diatoonilistel astmetel kulgevad meloodiad, millel oli Saksamaa laulikus omakorda suurem osakaal (73%–84%), Balti kubermangu laulikus on diatoonilistel astmetel kulgevate laulude osakaal kümmekond protsenti väiksem (57%–65%), keskmiselt 69%–72% ja kaldumisi sisaldavaid laule sama võrra rohkem kui Saksamaa laulikutes. Kui Saksamaa keskkoolide laulikutes sisaldavad kaldumist keskmiselt pooled lauludest, siis Balti kubermangu laulikutes ulatub osakaal isegi 64%-ni. Uurimusest aimub, et

Baltimaade laulikuis olid mõnevõrra keerukamad laulud, millele osutas ka laulude seadete analüüs.

9. Sagedasemad laulud. Alljärgnevas loetelus esitan uuritud lauluvaras (koguhulk 2330 laulu) 9 sagedamini esinenud laulu. Loetlen need järjekorras ning esitan iga laulu puhul järgmised andmed: 1) laulu neli algussõna, 2) esinemissagedus, 3) muusika autor, 4) teksti autor. Asukoht laulikutes on joonealuses viites. Aastaarv muusika- ja tekstiautorite järel tähendab vastavalt muusika ja sõnade loomise aastat.

1) „*Der Mai ist gekommen*“ („Mai on käes“), 13 korda, muusika: [Justus Wilhelm Lyra] (1842), tekst: Emanuel Geibel (1834)¹¹⁴; Lauuluvaliku hierarhia tipus asuv laul algussõnadega „*Der Mai ist gekommen*“ (vt lisa 43) kandis erinevaid pealkirju: „*Burschenlied*“ („Buršide laul“), „*Wanderschaft*“ („Matk“), „*Frühlingswanderung*“ („Kevadrännak“). Lihtsa viisiga neljafraasiline laul ülistab kevadet, loodust ja Jumalat, väärtustab rändamist, on rõõmsailmeline, optimistlik, lõppedes sõnadega „Kui ilus küll oled, oo avar, avar maailm“ (*Wie bist du doch so schön, o du weite, weite Welt*). Kõigis laulikutes oli märgitud helilooja positsiooni „rahvaviis“, mis tähendas, et J. W. Lyra 1842. aastal loodud laul oli rahva poolt omaks võetult saanud üheks armastatuimaks kevadlauluks kogu saksa keeleruumis üldse (Widmayer, 2008). Tulemus näitas, et rahva tegelik laulueelistus polnud nii religioosne, kui ametlik ideoloogia seda ootas. Siinse lauluvaliku esilaul seab kõige kõrgemaks väärtuseks hoopis elu ja ilu armastamist laias maailmas, on üldinimlik, mitte niivõrd usku rõhutav. „*Der Mai ist gekommen*“ oli sagedamaks lauluks ka Balti kubermangude algkoolide lauluvaras aastatel 1860–1886;

2) „*Ich weiss nicht was*“ („Ma ei tea, mida“), 13 korda, muusika: Friedrich Silcher (1837), tekst Heinrich Heine (1834)¹¹⁵. Osutatakse (Weber, 1892), et rahvalaulu stiilis kirjutatud lihtsa harmooniaga laul pealkirjaga „Lorelei“ sai üheks rahva poolt armastatuimaks saksa rahvalikuks lauluks (vt joonis 5.3 ja lisa 47);

3) „*Stille Nacht*“, 12 korda, muusika: Franz Xavier Gruber (1818), uuem rahvalaul, tekst Joseph Mohr (1816)¹¹⁶ (vt lisa 45);

¹¹⁴ Das Rütli, 1901, 248; Göcker, 1861, 8; Hentschel, 1906a, 9; Hentschel, 1906b, 9; Liederlese, 1906, 49; Oettel, 1862b, 4; Preuss & Vetter, 1872, 47; Reinfeldt, 1886, 16; Schönberg, 1876, 18; Sering & Rolle, 1912, 70; Vierundzwanzig, 1871, 22; Vihtol, 1898, 46; Vogel, 1890, 48.

¹¹⁵ Das Rütli, 1901, 551; Göcker, 1861, 64; Hentschel, 1907a, 22; Liederlese, 1906, 52; Oettel, 1862b, 46; Oettel, 1862c, 7; Preuss & Vetter, 1872, 62; Reinfeldt, 1886, 52; Schönberg, 1876, 20; Sering & Rolle, 1912, 136; Vihtol, 1898, 71; Vierundzwanzig, 1871, 27; Vogel, 1890, 117;

¹¹⁶ Göcker, 1861, 116; Hentschel, 1906a, 1; Hentschel, 1906b, 1; Jimmerthal, 1890, 43; Liederlese, 1906, 43; Oettel, 1862b, 17; Preuss & Vetter, 1872, 22; Reinfeldt, 1886, 94; Schönberg, 1876, 50; Sering & Rolle, 1912, 199; Vihtol, 1898, 32; Vogel, 1901, 14.

8. Die Lore-Lei.

4=1. Mäßig langsam. Griabr. Sittler.

005 | 5 .6 5 | 1 7 6 | 5 4.4 | 3 . 3 | 3 2 1 2 | 3 .05 | 5 .6 5 | 1 7 6 |

003 | 3 .4 3 | 6 5 4 | 3 2.2 | 1 . 1 | 7 6 7 | 1 .03 | 3 .4 3 | 6 5 4 |

1. Ich weiß nicht, was soll es be-deu-ten, daß ich so frau-rig bin; ein Märchen aus al-ten
schön-ste Jung-frau sit-zet dort o-ben von-der-bar, ihr gold'nes Ge-schmeide
Schiffer im kle-nen Schiffe er-greift es mit wil-dem Weh; er schaut nicht die Fel-sen-

005 | 1 .1 1 | 1 1 1 | 1 6.6 | 5 . 5 | 5 . 5 | 5 .01 | 1 .1 1 | 1 . 1 |

001 | 1 .1 1 | 1 1 1 | 1 4.4 | 5 . 5 | 5 . 5 | 1 .01 | 1 .1 1 | 1 . 1 |

Joonis 5.3: „Lorelei“ (Oettel, 1862c, 7)

4) „Sah ein Knab ein“ („Nägi poiss roosi“), 11 korda, muusika: Heinrich Werner (1827), tekst Johann Wolfgang von Goethe (1771)¹¹⁷ (vt joonis 5.4 ja lisa 50);

N. 38. Sah ein Knab' ein Röslein steh'n.

Mäßig. H. Werner. Volkslied.

1. Sah ein Knab' ein Rös-lein steh'n, Rös-lein auf der
2. Kna-be sprach: „Ich bre-che dich, Rös-lein auf der
3. Und der wil-de Kna-be brach's Rös-lein auf der

Joonis 5.4: „Sah' ein Knab“ („Nömmeroos“; Reinfeldt, 1886, 28)

5) „Lobt froh den Herrn“ („Kiitkem röömsalt Issandat“), 10 korda, muusika: Hans Georg Nägeli, tekst Georg Gessner¹¹⁸ (vt joonis 5.5 ja lisa 51);

¹¹⁷ Das Rütli, 1901, 304; Göcker, 1861, 27; Hentschel, 1906b, 21; Liederlese, 1906, 40; Oettel, 1862b, 6; Reinfeldt, 1886, 28; Schönberg, 1876, 6; Vierundzwanzig, 1871, 25; Vihtol, 1898, 49; Vogel, 1890, 89; Vogel, 1901, 191.

¹¹⁸ Hentschel, 1907a, 24; Jimmerthal, 1890, 42; Liederlese, 1906, 48; Müller, (s.a.,a), 52; Müller (s.a.,b), 68; Preuss & Vetter, 1872, 24; Reinfeldt, 1886, 102; Schönberg, 1876, 57; Sering & Rolle, 1912, 55; Widmann, 1868, 32.

109. Loblied.

Munter. H. G. Uggell.

f

1. Lobt froh den Herrn, ihr ju-gend-li-chen
 2. Es schallt em-por zu bei-nem Hei-lig-
 3. Vom Prei-se voll laß un-ser Herz dir
 4. Wir stau-meln hier, doch hörst du un-ser
 5. Einß kommt die Zeit, wo wir auf-tau-send

Joonis 5.5: „Loblied,, („Kiituslaul“; Jimmerthal, 1890, 42)

6) „O du fröhliche“ („Oh sa rõõmustav“), 10 korda, muusika: siitsiilia rahvaviis, tekst Johannes Daniel Falk (1816)¹¹⁹ (vt lisa 52);

7) „Nun ade du mein“ („Nüüd hüvasti, mu“), 10 korda, muusika: vana sõduriviis, tekst: August Disselhoff (1851)¹²⁰ (vt lisa 53), laul levis rahva sekka tudengi- ja koorilauluna, omandas 20. sajandi algul noorsooliikumise „Wandervogelbewegung“ („Rändlinnuliikumine“) laulurepertuaaris kindla koha (Widmayer, 2012) ja on populaarne tänini;

8) „Ich hatt' einen Kameraden“, 10 korda, muusika: rahvaviis 18. sajand, tekst Johann Ludwig Uhland (1809)¹²¹ (vt joonis 5.6 ja lisa 54); Vana sõduriviis.

Nr. 62. Ich hatt' einen Kameraden.

Schrittmäßig. Volksweise.

1. Ich hatt' ei-nen Ka-me-ra-den, ei-nen bej-fern
 2. Ei-ne Ku-gel kam ge-flo-gen: Gilt es mir o-der
 3. Will mir die Hand noch rei-chen, der- weil ich

Joonis 5.6: „Ich hatt' einen Kameraden“ („Mul oli kaaslane“; Reinfeldt, 1886, 48)

¹¹⁹Göcker, 1861, 113; Hentschel, 1907a, 30; Liederlese, 1906, 59; Müller, (s.a.,a) 53; Oettel, 1862b, 56; Preuss & Vetter, 1872, 21; Reinfeldt, 1886, 91; Sering & Rolle, 1912, 61; Vihtol, 1898, 34; Vogel, 1890, 13; EAA, f. 3580, n. 1, s. 466, l. 56.

¹²⁰Das Rütli, 1901, 229; Hentschel, 1906a, 13; Hentschel, 1906b, 19; Liederlese, 1906, 50; Oettel 1862d, 25; Reinfeldt, 1886, 58; Schönberg, 1876, 41; Sering & Rolle, 1912, 139; Vihtol, 1898, 56; Vogel, 1890, 44.

¹²¹Göcker, 1861, 94; Hentschel, 1907a, 18; Jimmerthal, 1890, 42; Liederlese, 1906, 38; Vierundzwanzig, 1871, 9; Oettel, 1862c, 8; Preuss & Vetter, 1872, 42; Reinfeldt, 1886, 48; Sering & Rolle, 1912, 50; Vihtol, 1898, 54.

9) „*Wie sie so sanft* („Kuidas nad nii rahulikult“), 10 korda, muusika: Neefe, C. G; Beneken, Fr. tekst: Stockmann¹²² (vt lisa 55); Lisaks kordusid üheksa korda veel kuus laulu.

Siin toodud väike valik (nn *Top 9*) iseloomustab saksa ja baltisaksa kooli lauluvara ilmekalt. Valikus oli autorilaulu (domineerivad 19. sajandi autorid). Kuid tuleb silmas pidada, et mitmed laulud võeti rahva poolt nii omaks (nt Lyra „*Der Mai ist gekommen*“, Silcheri „*Ich weiss nicht*“, Gruberi „*Stille Nacht*“), et mitmes väljaandes oli koostaja märkinud laulu autori positsiooni rahvalaulu. *Top 9* laulusisud esindavad kõiki tähtsamaid teemavaldkondi, mis esinevad kogu lauluvaras. Laulud jagunevad temaatikalt: kevade ülistuslaul („*Der Mai ist gekommen*“). Isamaa ja rändamise temaatika jätkub laulus „*Nun Ade du mein*“. Vaimuliku sisuga on kolm laulu: „*Stille Nacht*“, „*O du fröhliche*“, „*Lobt froh den Herrn*“. Sõdurilaulu „*Ich hatt' einen Kameraden*“ temaatika on sõprusest, truudusest kodumaale. Ballaadilike laulude tekstid pärinevad saksa klassikutelt: vastavalt Heinrich Heinelt („*Ich weiss nicht, was*“) ja Johann Wolfgang Goethelt („*Sah ein Knab ein*“). Tuleks veel rõhutada, et siintoodud teemad ei iseloomustanud mitte ainult koolilaulikutes domineerinud laulude temaatikat, vaid 19. sajandi luulet üldiselt.

10. Laulude temaatika. Uurimuse põhjal selgus, et laulude teemade hierarhia tipus püsisid, vaheldudes periooditi, kaks teemavaldkonda: *Jumala kiitus* ja *looduse ülistus, aastaajad, nn Waldlied* (metsalaulud), mis hõlmasid 45% laulude temaatikast. Nende teemade domineerimine on mõistetav, oli ju vaadeldaval perioodil (vaatamata sekulariseerimisprotsessile) kooli alusbaasiks jäänud kristlus. Looduse kaudu õpetati aga 19. sajandil armastama isamaad. Looduses käik tähendas õppida armastama kodupaika ja selle kaudu kogu isamaad. Järgmised kaks – *kodumaa* ja *hommiku- ja õhtulaulud, kellad, tähed* – hõlmasid ligi veerandi temaatikatest ja need neli hierarhia ülemises osas olevat teemat kokku moodustasid 67% lauludest. Järgnesid rännakuga seotud temaatika algkoolide ja tundelüürikaga seotud temaatika keskkoolide laulikus. Saksamaa poeglastele koostatud laulikutes oli suurem osatähtsus *kodumaa* temaatikal. Aastast 1887 tõusis Balti kubermangude laulikutes vaimuliku sisuga laulude osakaal **51%-ni** laulude koguhulgast, mis tähendas 43%list tõusu, mis jäi püsima. Huvitavaks detailiks oli sealjuures, et Balti kubermangude laulikutes suurenes kolmandal perioodil leina ja lahkumisega seotud temaatika. Võib-olla võis selle ilmingu põhjuseks olla ka baltisaksluse ja tema haridusinstituutide ebakindel positsioon, seega laulikutes kajastusid ühiskondlikud ja sotsiaalkultuurilised mõjutused. Suhteliselt vähe oli esindatud lapsepõlve temaatika. Miks? Üheks põhjuseks võis olla näiteks tõsiasi, et lapsepõlve kui omanäolise eluetapi käsitletult tekkis alles 16.–18. sajandil ja lapsepõlve käsitati pigem sotsioloogiliselt määratletud ajana, mil õpiti täiskasvanuks saamist (Mattheus, 2012, 17; Plath, 2011, 698). Lange (1867, 36)

¹²² Das Rütli, 1901, 92; Hentschel, 1907b, 31; Liederlese, 1906, 63; Müller, 1866, 132; Müller, (s.a.,a), 60; Oettel 1862b, 57; Reinfeldt, 1886, 146; Schönberg, 1876, 58; Vihtol, 1898, 35; Vogel, 1890, 24.

tõdemus, et suurheliloojad kirjutasid lastele vähe muusikat, võis olla mõjustatud just sellest ühiskonna hoiakust. Lastelauludest tundsid puudust ka Balti kubermangude muusikaõpetajad. Näiteks kirjutab Ado Grenzstein (1849–1916): „Loodaks ometi 100 armastuslaulu kohta ükski lastelaul, see ärataks rohkem armu ja tooks kasu kui ülejäänud sada“ (Grenzstein, 1878, 2).

11. Elusituatsioonid (kui väärtuskasvatuse osa). Elusituatsioonide hierarhia püsis suhteliselt muutumatuna läbi eri ajaperioodide. Uurimisandmed (vt tabel 5.9) osutavad, et praktiliselt võrdsel positsioonil kõigi laulude lõikes olid *looduses olek* ja *aeg Issandale, palvetamine*, mis koos moodustasid 57% kõikidest elusituatsioonidest. Nimetatud elusituatsioonid jagasidki hierarhias esimest ja teist positsiooni nii ajaperioodide, maade, kooliastmete kui ka nende sihtrühmade lõikes. Järgnesid elusituatsioonid *lojaalne olek riigile* ja *perekonnaga* ning nimetatud neli moodustasid kokku üle 80%. Kuigi *lojaalne olek riigile* paigutus üldkokkuvõttes kolmandale positsioonile, valitses siin maade lõikes siiski diskrepants. Saksamaa poeglastele suunatud laulikutes (eriti keskkoolide laulikutes) oli enam väärtustatud

Tabel 5.9: Elusituatsioonid lauluvaras aastatel 1860–1914

Elusituatsioonid	Algkoolide laulikud		Keskkoolide laulikud		Kõik laulikud kokku		
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Kumulatiivne %
Looduses olek	495	31,8	176	22,8	671	28,8	28,8
Aeg Issandale, palvetamine	431	27,7	226	29,3	657	28,2	57,0
Lojaalne olek riigile	208	13,4	119	15,4	327	14,0	71,0
Perekonnaga	145	9,3	100	13,0	245	10,5	81,5
Reisimine, rändamine	113	7,3	55	7,1	168	7,3	88,8
Suhtlemine avalikkusega	66	4,1	45	5,8	111	4,8	93,6
Töö, elukutse, kool	73	4,6	12	1,6	85	3,6	97,2
Suhe endasse, enesevaatlus	26	1,7	12	1,6	38	1,6	98,8
Muu	1	0,1	27	3,5	28	1,2	100,0
Kokku	1558	100,0	772	100,0	2330	100,0	

elusituatsiooni *lojaalne olek riigile*, mis oli sarnane laulude temaatika valdkondades väljendatuga. Ühelt poolt oli mõistetav, et patriotismi kasvatamist peeti oluliseks, on ju erinevatel aegadel hinnatud kodumaa vabadust ja väärikust üksikindiviidi elust kõrgemaks (Tilk, 2011, 193). Kuid teiselt poolt avaldas Saksamaa laulikuile mõju juba 19. sajandi preisi koolireformides sätestatu, mis seadis eesmärgiks isamaa kaitsmise ja ühtsustunde loomise, mis oli kannatada saanud Napoleoni sõdades (Knörzer & Grass, 1998, 24). Poiste eluringi kuulusid sõdurilaulud ja sõjasangari ülistamine. Balti kubermangude laulikud kajastasid eelmainitut vähem.

Kuid Balti kubermangude esimese ajajärgu algkoolide ja kõigi keskhariiduskoolide laulikutes eristus elusituatsioon *reisimine, rändamine* suurema protsentuaalse osakaaluga kui Saksamaa laulikutes. Väites, et näitaja pole juhuslik, osutan paikkondlikule ajastuspetsiifilisele sotsiaalkultuurilisele ja ühiskondlikule kontekstile. Rändamist peeti tähtsaks kasvatusvahendiks Balti kubermangudes (Das Wandern..., 1912, 66). Koolirännakuid (*Schulwanderungen*) toetas Liivimaa Saksa seltsi koduloo sektsioon (*Sektion für Heimatkunde des Deutschen Vereins in Livland*). 1912. aasta Liivimaa kalendris tsiteeriti Konrad Mek'i raamatut „*Deutschtum und Erziehung*“, milles sedastati, et rändamine on sakslastel veres (Das Wandern..., 1912, 68; vt ka Schroeder, 2012, 57) ja esitati kõik rändamisega seotud kasvatusväärtused. Koolirännakutele Balti kubermangudes võis olla eeskujuks ka Saksamaal sajandivahetusel alanud omapärane noorsooliikumine „Rändlinnuliikumine“ (*Wandervogelbewegung*). Liikumine sai alguse 1897. aastal Berliini gümnasistide poolt algatatud rännakutest linnast välja loodusesse. 1904. aastaks oli tekkinud liikumisega seotud ühendusi üle kogu Saksamaa ning 1913. aastaks ühendas liikumine juba 25000 liiget. Liikumine polnud poliitiline, vaid ajendatud noorte soovist mitte olla vanemate poolt talutatud, vaid määrata ise oma elusamme ning astuda vastu vanade poolt soovitud liigsele kunstlikkusele. Liikumine tähendas looduslikku elustiili koos rännakute, laagrielu, rahvatantsu ja -muusikaga (vt Die Wandervogelbewegung, 2012; Knörzer & Grass, 1998, 80–82). Kuid baltisaksa ringkondades võisid endiselt olla olulisel kohal (reliktina ääremaal) nn härrasmehe reisirid (*Kavaliersreise* ehk *Kavalierstour*)¹²³ mida peeti baltisaksa perekonnas tähtsaks igal juhul pojale võimaldada (Elias, 2011, 644; Dellingshausen, 2011, 54; Lukas, 2006, 47).

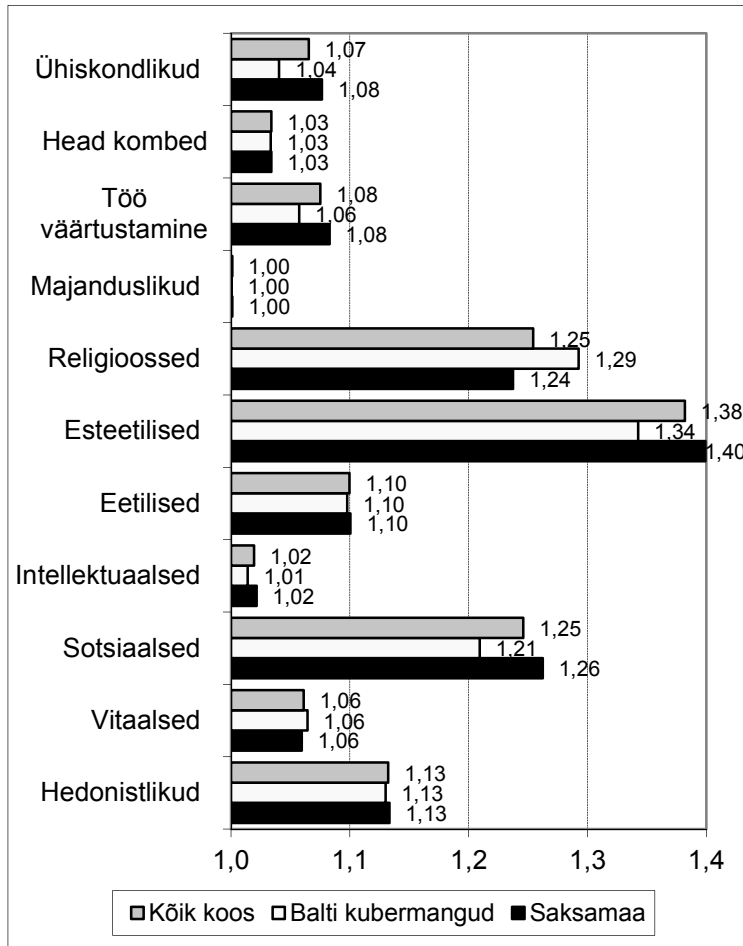
Olles lugenud läbi kõikide analüüsitavate laulude tekstid, võin öelda, et lapsele sisendati kõige sagedamini hommikul vara ärkamist ja loodusesse minekut, selle imetlemist, mille juures kiideti jumalat kui kõige loojat (vt ka Schroeder, 2013, 56). Nii et looduses olek, olek Issandale ja kunstilise võttena allegooriline lindude ja loomade vaatlemine, nende kõnetamine, olid põimunud. Looduses pöörduti sagedamini ööbiku, lõokese, vindi poole, lilledeist peeti ilusaimaks roosi, kuid ka kannike kui truuduse sümbol oli tähtis. Mets üldse oli vabaduse sümboliks.

Elusituatsioonid (eksplitsiitsete kasvatustegelikkuse komponentidena) viitasid normatiivsetele hoiakutele ja suhtumistele ning soovitud käitumis- ja tegutemisviisidele ühiskonnas ja väljendas tollaseid kasvatuspõhimõtteid. Kasvatuspõhimõtted põhinevad rohkemal või vähemal määral teadmisel inimesest ja inimese arenemisest (Hämäläinen, 1999, 41). Juha Hämäläinen (1999, 41) osutab, et lapse ja noorte kui isiksuste arengule oleks soovitatav, et kodu kasvatuskultuur oleks konstrueeritud laiapõhjaliselt ja mitmekülgselt, toetudes eri

¹²³ Tava võimaldada täiskasvanud pojale nn härrasmehe reis *Kavalierstour* Euroopas oli pärit renessansiajast eelkõige aadliperekondades, hiljem ka rikkama kodanluse perekondades. Kasvatuse ühe osana oluliseks peetava reisi eesmärgiks oli avardada silmaringi teiste maade kultuuri ja kombeid tundma õppides, süvendada keeleoskust, lihvida kombeid ja sõlmida suhteid (Dellingshausen, 2011, 54).

kasvatuse väärtustele. Õelduga paralleelse tömmates ja silmas pidades, et laulikud ja muusikaõpikud on käsitletavad arengukeskkonnana, on minu meelest oluline, et nad oleksid koostatud samuti võimalikult mitmekülgset, eri kasvatuse väärtustele toetudes ja et nad suudaksid kaasa aidata isiksuse terviklikule arengule. Uurimistulemustele toetudes tuleb mõnda, et tollal saksa õppekeelega koolides kasutusel olnud laulikud ja õpikud edastasid üheülbalisi elusituatsioone (ka teemasid) ning need polnud lapse kui isiksuse terviklikule arengule alati kõige soodsamad. Domineeris kaks elusituatsiooni: *aeg Issandale* ja *looduses olek*, samas kui vähe leidis kajastamist lapse lähemast eluringist: *kool, töö, elukutse, suhtlemine avalikkusega* jms. Tuleb nentida, et laulikute ja õpikute temaatika ja elusituatsioonid vastasid peamiselt romantismi kui 19. sajandil domineeriva kultuurisuundumuse hoiakutele.

12. Kasvatuse väärtused. Seadsin eesmärgiks väärtustehierarhia väljaselgitamise laulikutes ja muusikaõpikutes, et teada saada, mida väärtustas nii lauliku koostaja kui n-õ tema suu läbi kogu tollane ühiskond. Kogu ühiskond, vanemad, samuti kool kui institutsioon soovivad kas teadlikult või mitteteadlikult sotsialiseerida lapsi oma väärtusjärjestust järgiva mõtteviisi kohaselt (Hämäläinen, Kraav, Bizaeva, 2002, 15; Kraav, 2001, 54; Lindeberg, 2007; Toomere, 2001, 2546–2547). Seepärast püstitasin küsimuse, missugune väärtuste hierarhia õpikutes ilmnes, mis on ajastut iseloomustavate normatiivsete hoiakute väljenduseks. Väärtushinnangute ja -hoiakute domineerimise järgi sai iseloomustada spetsiifilises ruumajas valitsenud kasvatuskultuuri. Ühiskonnas sotsiaalkultuuriliselt heakskiidetud väärtus(hinnangu)te kohaselt kujundatakse õppe-eesmärgid, mis on omakorda baasiks nii õppeplaanidele kui ka kooliõpikutele. Väärtustehierarhia väljendab seega tollast kasvatusteadvust. Seejuures ilmneb selle kõige läbi implitsiitselt inimesekäsitus, mis on pedagoogilise teadvuse oluliseks komponendiks. Joonis 5.7 iseloomustab väärtusvaldkondade hierarhiat, mille tipus on esteetiliste, religioossete, sotsiaalsete ja hedonistlike väärtuste valdkonnad. Erandina edestas keskkoolide muusikaõppekirjanduses esimesel perioodil sotsiaalsete väärtuste valdkond religioosset väärtusi. Ühtemoodi olid maade lõikes esindatud ka hierarhias järgnenud eetiliste ja vitaalsete väärtuste valdkonnad. Eelviimastele positsioonidele jäid heade kommete ja intellektuaalsete väärtuste valdkond ning praktiliselt ei esinenud majanduslikke väärtusi. Jooniselt 5.7 näeme, et Saksamaalt pärit laulikud ja muusikaõpikud edastasid kokkuvõttes oma laulude kaudu esteetilisi ja sotsiaalseid, samuti tööd väärtustavaid ja ühiskondlikke väärtusi rohkem kui Balti kubermangudest pärit laulikud.

Joonis 5.7: Väärtusvaldkondade keskmised kõigis laulutekstides kokku aastatel 1860–1914

Kõigi väärtusvaldkondade sisemisest struktuurist annab ülevaate lisa 41. Üksiktunnuste keskväärtuste kindlakstegemisel kõigi perioodide ja maade lõikes selgus, et õppekirjanduses kordus üksiktunnuste järjestus suuresti nelja üksiktunnuse osas (vrd lisad 15, 19, 23, 27, 32, 36). Kaks esimest olid *looduse ilu väärtustamine* ja *ilumeele arendamine*. Esimene neist paiknes 1. positsioonil algkoolide, teine aga keskkoolide muusikaõppekirjanduses; 3. positsioonile jäi *usk Jumalasse*, 4. positsioonile *kaaslaste sõprade väärtustamine* kõigi perioodide keskkoolide ja I perioodi algkoolide laulikutes. II perioodil paigutus neis aga viimatinimetatud kategooria ette kolm religioosset ja üks eetilist väärtust kandev üksiktunnus (*usk jumalasse, jumala ülistamine ja palvetama õppimine, kannatlikuks jumalakartlikuks kasvamine*). Teine periood tähiski aga suurt sotsiaalkultuurilist

muutust Balti kubermangudes, mis saksa koolidele tõi alates 1887. aastast 5 aasta jooksul kaasa loobumise senisest õppekeelest (v.a religiooniõpetus). Eristus selgelt, et mõlema kooliastme üksiktunnuste vallas kasvas siis Balti kubermangudest pärit laulikutes kannatliku, jumalakartliku, malbe, tagasihoidliku ning religioosete üksikväärtuste esinemine lauludes. Uurimusest selgus, et erinevus polnud juhuslik. Ühelt poolt oli ootuspärane, et kuna aastatel 1887–1905 olid religiooniõpetuses lubatud saksakeelsed kirikulaulud, siis oli ka laulikute valikus suurem rõhk koraalidel ja teistel vaimulikel lauludel. Kuid nagu selgus, olid koostajad julgenud tollal muusikaõppekirjandusse paigutada ka saksakeelseid ilmalikke laule. Miks siis ikkagi domineeris nii reljeefselt usuga seotud temaatika? Teoreetilises osas sotsiokultuurilisele käsitlusele toetudes järeldasin, et baltisaksa mõjusfääris olevate saksa õppekeele koolides kasutatavatele muusikakirjandusele avaldas muu hulgas mõju ka baltisakslaste koondumine luteri usu ja kiriku ümber. See tekkis reaktsioonina tugevnevale venestussurvele ja kasvavale ebastabiilsusele. Asjaolu tingis omakorda religioossetele kasvatusväärtustele suurema rõhuasetuse ja väljendus vastavate väärtuste kasvus eksplitsiitselt väljendatuna ka laulikutes. Tõdesin, et lauliku koostajat mõjutab ajastuspetsiifiline ühiskondlik ja sotsiaalkultuuriline tegelikkus (millele viitavad ka mitmed teoreetilises osas toodud allikad) (Kalmus, 1999; Säljö, 2003 jt) rohkem, kui oodata võis.

Ilmnes huvipakkuv tõsiasi, et märgatav osakaal oli laulutekstides hedonistlikel väärtustel, kusjuures kõige rohkem esines üksikväärtustunnust *sihiga elust rõõmu, rahulolu naudingu kogemine*. Naudingu ja rõõmu põhjuseks oli kõige sagedamini loodus, kevad, jumal, ka jahilkäik – seda eriti keskkoolide laulikutes. Hedonistlikud väärtused on iseloomulikud tänapäeva mõistes postmodernistlikule ühiskonnale. Seetõttu oli nende esinemine 19. sajandi koolilaulikutes minule üllatav. Uuriija Inglehart (1995) on vaadelnud moderniseerumise protsessi ühe põhijoonena puuduseväärtuste (ingl *scarcity values*) nihkumist postmodernistlike ehk turvalisuse väärtuste suunas. Väärtushierarhia tipus oli rahulolu eluga, positiivsed tunded, esteetiline rahulduse saavutamine – teisiti öeldes subjektiivne heaolu. Need ilmingud olid tunnetatavad ka 19. sajandi laulutekstides ilmnenust. Oletan, et käsitletaval ajaperioodil väärtustas tollane ühiskond turvalisust, sest eelnimetatud väärtused olid olulisel kohal. Lapsele sisendati eluga rahulolu kui suurt väärtust, positiivsus ja esteetilisus olid juba kasvatusesmärkides fikseeritud, mis väljendus muusikaõppekirjanduse (ja hariduse) sisus. Esteetiliste väärtuste domineerimise puhul võib positiivsena välja tuua, et õpikud ei tegeleenud ainult alama astme vajadustega Maslow' teooria kohaselt, vaid õpilased said rahuldada hierarhia tipus paiknevaid esteetilisi vajadusi (Krull, 2000, 407; vt ka Toomere, 2001).

Väärtustevahelised korrelatiivsed seosed. Kõikidel ajajärkudel püsisid ühtede ja samade tunnuste vahelised korrelatiivsed seosed küllaltki stabiilsetena. Üksiktunnuste vahel valitsesid absoluutväärtuste poolest tugevad positiivsed korrelatiivsed seosed nii samasse väärtusvaldkonda kuuluvate tunnuste (eriti religioossete, mis olid peaaegu identsed ($r=0,72$ kuni $r=0,84$; $p<0,01$) kui ka mitmete esteetiliste ja sotsiaalsete väärtusvaldkonda kuuluvate tunnuste vahel, aga

ka eri valdkondadesse kuuluvate tunnuste vahel, nagu *isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine ja kasvamine vastutustundlikuks inimeseks; vaimsete ja tundeväärtuste eelistamine materiaalsetele ja sihitu (abstraktne) elust rõõmu, rahulolu jm kogemine; selge käsitus heast ja halvast ja inimese väärtustamine; kannatlikuks ja jumalakartlikuks kasvamine ja igati hea laps (vaga, malbe, tagasihoidlik) olema.*

Korrelatsioonanalüüsist ilmnis, et religioosset kasvatust väärtused olid negatiivses (pöördvõrdelises), aga absoluutväärtuste poolest keskmises või nõrgas seoses mitmete väärtustunnustega, mis kuulusid eelkõige esteetiliste, ent samuti nii sotsiaalsete, ühiskondlike, vitsaalsete kui ka hedonistlike väärtuste valdkonda. See tähendas, et mida rohkem tegeldi tekstides jumala ülistamistega ja palvetamisega (aga kasvatuse üheks põhiliiniks oligi jumalakartlikkuse kasvatamine), seda enam vähenes võimalus ilumeelt arendada või väärtustada looduse ilu ($r = -0,47$; $p < 0,01$), sõpru ($r = -0,35$; $p < 0,01$), lähedasi inimesi, kunste, isamaad; kogeda elust rõõmu, rahulolu, harrastada liikumist jm. Oli täheldatav pöördvõrdeliste korrelatiivsete seoste järjekindel tugevnemine aastatel 1887–1914 eriti keskkoolide laulikutes. Tulemus tundus esialgu kummastav, seda eelkõige kahe domineeriva väärtusvaldkonna (religioosse ja esteetilise), milles kõrge taseme saavutamine olid seatud kooli põhilisteks eesmärkideks/sihtideks, vastandumise tõttu. Ilmselt oli siin tegemist abstraktse (jumalik) ja objektiivse (loodus) maailma vastandumisega.

Silmas pidades teoreetikute väidet (Hämäläinen, 1999; Hämäläinen, Kraav, Bizaeva, 2002, jt), et on oluline kasvatuskultuuri konstrueeritus laiapõhjaliselt ja mitmekülgselt, seejuures toetudes eri kasvatust väärtustele, mis suudaks lapse ja noorte kui isiksuste terviklikule arengule paremini kaasa aidata, tuleb teha järeldus, et siinses valimis analüüsitud laulikud ja muusikaõpikud pakkusid võrdlemisi ühekülgselt arengukeskkonda. See oli tingitud ühtede väärtusvaldkondade domineerimisest ja mitmete teiste oluliste valdkondade tahaplaanile jätmisest. Esteetiliste ja religioossete väärtusvaldkondade niivõrd reljeefne ja mastaapne esinemine järgis küll tollast nii ühiskonnas kui kooli eesmärkides heakskiidetud väärtusi, vastates seega igati heakskiidetud normidele ja hoiakutele ning ühiskonna iseloomulikule mentaliteedile, kuid see ei aidanud sellisel viisil kaasa konkreetse inimese kui isiksuse terviklikule arengule. Kuna korrelatsioonanalüüsist ilmnis, et domineerivaid väärtusvaldkondi esindavate üksiktunnuste vahel valitsevad pöördvõrdelised seosed, julgen teha järelduse, et **õpilasele oli õpikutes ja laulikutes pakutav arengukeskkond küllaltki vastuoluline.**

Kasvatust väärtuste hierarhiad andsid tunnistust ka inimesekäsitusest tollel ajajärgul, ühiskonna ootustest inimesele. Tulemuste põhjal võib järeldada, et normatiivseks hoiakuks ja kasvatust põhimõtteks peeti esteetilisuse kõrge taseme saavutamist looduseilu imetlemise kaudu ja samas jumalakartlikkuse (*Gottesfurcht*) ning kuulekuse (*Gehorsam*) kasvatamist, mis olid sõnastatud ka (muusika)kasvatust eesmärkidenä (vt ptk 2.1.3). Arvan, et sõnakuulelikkuse idealiseerimine kätkes endas aga ka ohte, eelkõige isiksuse muutumise tõttu liialt manipuleeritavaks. Liigne kuulekus ja jumalakartlikkus oli ja on ka tänapäeval

lapse arengut pärssivad tegurid. Nagu ilmnes ka üksikute tunnuste vahelistest korrelatiivsetest seostest, oli jumala ülistamine ja palvetamine jms lausa ka vastuolus inimese väärtustamise ja teiste sotsiaalsete väärtustega. Kui seostada öelduga tekstidest ilmnenu õppimiskäsitused (s.t õppimine suunatud tekstide reproduktiivsele mehaanilisele äraõppimisele), siis võibki öelda, et valitsev oli normatiivne, lausa dogmaatiline inimesekäsitlus. Seega kasvatusväärtuste põhjal otsustades valitses aastatel 1860–1914 inimesekäsitluses ühiskonnas keskaegse ja uusaegse mõtlemise vaheline pingeväli.

Faktoranalüüs tõi esile keskkooli laulikutes kolmefaktorilise mudeli (kirjeldusvõimega 69,2%), mille faktoriteks olid 1) jumalakartus, 2) ilu, 3) täiuslikkus, ideaalsus (või teadmised ja kombekus). Mudeli esimesed kaks faktorit sobitusid samuti hästi tollaste kasvatusesmärkidega. Kolmas faktor iseloomustas püüdlust täiusliku inimese suunas, kes omab ka laialdasi teadmisi ja häid käitumiskombeid.

Summeeriva kvalitatiivse sisuanalüüsi abil ilmnes, et domineerivaid väärtuskategooriaid esindavad kõige reljeefsemalt märksõnad *Gott* 'Jumal' ja *schön* 'ilus'. Need olid sageduselt enamesinevamad. Sagedamini kasutati sõna 'ilus' looduse ja isamaaga seotud kontekstides. Sõna 'Jumal' esines kõige rohkem kaitsja ja tervitaja tähenduses, samuti sisendati lastele, et kogu toreduse on andnud Jumal (*Alle dieser Pracht hat Gott gebracht*).

Kolmas uurimisküsimus oli järgmine: **Kuidas mõjutas ajastuspetsiifiline ühiskondlik ja sotsiaalkultuuriline tegelikkus lauluvara valikut ja muusikaõpetust saksa õppekeele koolis?** Nagu osutab Weinbrenner (1992, 50), ei saa kooliõpiku mõistmist isoleerida ühiskondlikust kontekstist. Uurimus tõi otseselt esile vaadeldud ajavahemiku sotsiaalkultuurilise tegelikkuse kajastumise õpikutes ja laulikutes, mis tuli ilmsiks nii muusikaliste tunnuste, temaatika, elusituatsioonide kui ka kasvatusväärtuste muutuste läbi eri aegadel. Lisan siin veel mõned asjakohased näited. Balti erikorra tõttu eristusid Balti kubermangud Vene tsaaririigi sise-kubermangude haridussüsteemist ja seetõttu sai kasvatus-tegelikkuse komponendiks eelkõige Lääne-Euroopa, eriti Preisi hariduse sisu. Ühtlasi püsis sinne koolikorraldus seetõttu stabiilsena ja saavutas kõrge taseme enne 1880. aastate venestusreformi. Balti kubermangudes 1887. aastani valitsenud klassikalises saksa gümnaasiumis oli oluline osa antiikkeeltele, kuid laulmistunnid toimusid keskkoolides väljaspool kohustuslikke õppekursusi. See aga võimaldas minu arvates olla just tihedamalt seotud tollase kaasaegse muusikaeluga (puudus seotus haridusideoloogiaga, mida väljendas õppekava). Gümnaasiumi muusikakasvatus võttis eeskujuks kohaliku avaliku muusikaelu tavade. Kohalik muusikaelu järgis aga tollaseid Saksamaa ja Euroopa linnade muusikaelu traditsioone, mida kinnitavad mitmed muusikaajaloolised uurimused (Pappel & Keskpai, 2008, 11, 16, 69; Rohtla, 2005, 452–455; Siitan, 2010).

Mu empiiriline uurimus tõestas, et 1887. aastast alanud venestusreformidega kaasnenud muutused kajastusid kohe ka käsitletavate maade õppekirjanduses, seda nii muusikaliste parameetrite kui ka religioosset sisu väljendava asjaomase

temaatika, elusituatsioonide ja kasvatusväärtuste kaudu. Aastatel 1887–1905 koolides kasutuselolnud laulikud ja muusikaõpikud peegeldasid implitsiitselt kujunenud keerulisi ja pingelisi ühiskondlikke ja sotsiaalkultuurilisi suhteid nii koolisüsteemis kui ka ühiskonnas. Selle eksplitsiitseks väljundiks oli perioodile iseloomulikult muusikaõppekirjanduse ilmumine konvoluutidena, milles esimeseks alligaadiks paigutati vene laulik, teiseks aga saksakeelne laulik. Need konvoluudid edastasid aga implitsiitselt teavet ka pedagoogilisest mõtlemisest. Muusikaõppekirjanduse analüüs näitas, et keerulisel perioodil leidsid muusikaõpetajad võimaluse laulda lubatud koraalide kõrval ka ilmalikke laule. Empiirilistest analüüsist selgusid erinevused maade lõikes nii temaatikates, elusituatsioonide rõhuasetustes kui ka mõnedes väärtusvaldkondadesse puudutavates küsimustes, mis on ilmselt ka sotsiaalkultuurilised. Saksamaa poeglastele koostatud laulikuis oli periooditi suurem osatähtsus *kodumaa* temaatikal ja situatsioonil *lojaalne olek riigile* (vt nt tabelid 4.15, 4.16, 4.28, 4.42, 4.65), Balti kubermangude laulikud eristusid aga rändamise ning leina ja lahkumisega seotud temaatika veidi suurema osakaaluga.

Missuguseid impulsse saadi Saksamaa, eelkõige Preisi muusikakasvatusest?

Selgus, et Eesti ala saksa õppekeelega koolidel oli Lääne-Euroopa koolide süsteemiga niivõrd tihed seos, et mõeldamatu oli sealse kasvatustegelikkuse ilmingute mittejäudmine Baltimaadesse, sealjuures nii uuenduslike, traditsiooniliste kui ka arengut takistavate tendentsidena. Tõsi küll, siinmail erinevat vastukaja leides.

19. sajandile iseloomuliku moderniseerumisprotsessi põhijoonteks oli nihkumine traditsiooniliselt religioosselt autoriteedilt riigi mõjuvõimu ehk ratsionaalseadusliku autoriteedi suunas (Inglehart, 1995, 383–384). Nähtused mõjutasid ka 19. sajandi Saksamaa muusikakasvatust, sest Preisi koolipoliitika jäi sekulariseerimisprotsessis küllaltki kõhklevaks, mistõttu oli seal iseloomulik haridusideoloogiline võitlus eelkõige kirikliku traditsiooni ja riikliku hariduspoliitika vahel, mis mõjutas tugevasti ka kooli laulmisõpetust (Richter jt, 1997, 1487, 1491; Schünemann, 1931, 368). Moderniseerumisprotsess põhjustas pingevälju, mis kajastus ka laulmisõpetuse ja muusikaõppekirjanduse sisus. Ajaloolisest käsitlusest peatükis 2.1 selgus, et Saksamaa muusikaõpetust iseloomustas tol ajajärgul n-õ mahajäämus ja jäikus teiste maadega võrreldes.

Uurimus tõi esile, et 19. sajandil toetuti Liivi- ja Eestimaal nii praktiliselt kui teoreetiliselt Preisi kasvatusteadusele. Koolijuhtidel ja õpetajatel, kellest enamus oli hariduse saanud Saksamaal, oli võimalus käia tutvumas Preisi koolikorralduse ja õpetusega. Siinmail levisid aga kiiresti nii saksakeelsetena kui ka mugandatutena Preisi korraldused 1854. ja 1872. aastast, millede kaudu rakenduski siinmail Preisi kasvatusteadus. Seda peetakse aga suhteliselt konservatiivseks oma kasvatuspõhiliinide – jumalakartlikkuse, kuulekuse ja isamaa-armastuse kasvatamise – järgimise jäikus ja hariduse kitsendamises praktilise elu vajadustele (Knörzer & Grass, 1998). Lisan siinkohal, et Preisi muusikakasvatusel oli ka pidurdavaid mõjusid Eesti ala muusikakasvatusele.

Uurimistöö tulemusena koorus pilt sellest, et Balti kubermangude eesti õppekeelega maal asuvates maa- ehk talurahva algkoolides võis laulmisõpetusel koolis olla kõrgem positsioon, samuti oli noodilugemisel ja mitmehäälsel laulul suurem osatähtsus, kui see oli vastaval ajajärgul Saksamaal. Järeldus põhineb eelkõige kriitilis-võrdleval dokumendianalüüsil. Võib-olla oli selle tendentsi tekkes mingi osa hernhuutlusel, mis oli sajandi I poolel väga levinud (mis lähtus muidugi ka Saksamaalt). Igal juhul vajaks see teema edasisi uuringuid. Uurijana julgen oletada, et kahjuks langes eestlaste emantsipatsiooniprotsess ajale, mil Saksamaal valitses muusikaõpetuses suhteliselt konservatiivne suund.

Kokkuvõtteks võib öelda, et muusikaõpetus ja -kirjandus edastasid arengukeskkonnana Saksamaa, seeläbi aga kogu läänepoolse Euroopa (koolide) lauluvara, muusikastiile, -vorme, kasvatusväärtusi.

Neljas uurimisküsimus oli järgmine: **Missuguseid tänapäeva kasvatusteaduses oluliseks peetavaid ideid, kontseptsioone ja käsitusi võib leida baltisaksa muusikaõpikutest? Kas saab täheldada teatud mõtlemiskultuuri jätkuvust läbi aegade?**

Uurimusest selgus, et muusikaõpetuses eksisteeris 19. sajandil sisuliselt kaks mõttesuunda: üks neist nägi koolilaulmise sihina kõrgetasemelise kunstlaulu saavutamist ja tegeles seetõttu eelkõige hääle arendamisega. Matkiti kunstlaulu ja väljundiks, iseäranis gümnaasiumiastmes, olid esinemised avalikel kontsertidel, mida nimetati sarnaselt avalikus muusikaelus toimuvatele kontsertidele muusikalisteks õhtumeelelahutusteks (*Musikalische Abendunterhaltung*). Nagu öeldud (ptk 1.1), põhines vokaalmuusika ja instrumentaalmuusika segunemine 19. sajandil tollasel haridusideel – ettekujutusel muusikalise ja kirjandusliku vastastikusest põimumisest (Dahlhaus, 1996, 135). Teise seisukoha kohaselt käsitleti koolilikku kooslaulu, seega ka koorilaulu, eeskätt kõlbelise, moraalse ja sotsiaalse kasvatuselise olulise osana, mitte aga kui kunsti (Bormann, 1869b, 26–28). Katsesse rahvakooli n-õ kunsti istutada suhtuti negatiivselt, milles nähti kahju nii koolile kui ka kunstile. Nimetatud suhtumises ilmneb võtmetähendusega seisukoht, mõistmaks muusika tähendust 19. sajandi koolipraktikas kui kasvatustegelikkuses. Minu arvamuse kohaselt jäi mõlema mõttesuuna juures tähelepanuta aga lapse kui isiksuse terviklik areng. Samuti on eelmainitud kahe mõttesuuna jätkumine mõningal määral tunnetatav tänapäevaseski muusikapedagoogikas. Ühelt poolt on koolilaulmise sihiks kõrgetasemelise kunstlaulu (eelkõige koorilaulu) traditsiooni hoidmine, teisalt aga koolilaulu käsitlemine suuresti sotsiaalse kasvatuselise osana.

Muusikaõppekirjanduses leidis mitmeid mõttesuundi, mis haakuvad tänapäevaste aktuaalsete mõttesuundadega. Esitan neist kaalukaimad:

- 1) Taotleti ainete lõimimist. Nii nähti ette laulmisõpetuse integreerimist emakeele, ajaloo jm õpetamisega. Tänapäeval on see ju väga aktuaalne!
- 2) Didaktilis-metoodilistest printsiipidest oli aktuaalne liikumine õpetuses lihtsamalt ja kergemalt raskemale, lähemalt kaugemale, mis on tähtis ka tänases koolis. Matkad, õppekäigud, kooliekskursioonid oli ja on oluline kasvatusvahend,

mille läbi õpitakse armastama kodupaika kui ka avardama silmaringi teiste maade kultuuri tundma õppides (Elias, 2011, 644; Dellingshausen, 2011, 54; Das Wandern..., 1912, 66).

3) Tänapäeval on jätkuvalt aktuaalne, et ei lähtutaks vaid ainekesksest lähenemisest, mis oli 19. sajandil domineeriv. Ka tänapäeval on probleemiks, et õppetöös oodatakse tekstis peituvat info pelka reprodutseerimist ja liiga tähtsaks peetakse mälutööd, mis viitab reproduktiivsele teadmisele. Õpilase ülesandena koolis nähakse info omandamist kirjutandud kujul (Selander, 1990; Säljö, 2003). Kuid 19. sajandil leidis ka muusikaõppekirjanduses trükiseid, milles taotleti õpetuse läbiviimist kogu inimest kui tervikut haaraval viisil (Widmann, 1868; Jimmerthal, 1890), mis on ka tänapäeval jätkuvalt aktuaalne.

4) Taotleti kooli ja kodu koostööd (üks Pestalozzi põhitõdedest), mis on aktuaalne ka tänapäeva pedagoogikas.

5) Rõhutati pideva enesetäiendamise ja eluaegse õppimise vajadust. Õpetamispädevuse tõstmiseks soovitati omandada kogemusi kolleegidelt konverentsidel ning töökogemuslikelt kohtumistelt. Ka tänapäeval on aktuaalne elukestva õppe diskursus (Aava, 2010).

6) Tänapäevalgi on Eesti püüdlused suunatud tegutsemisele Euroopa kultuuriruumis, nii nagu 19. sajandi Eesti ala sotsiaalkultuuriline tegelikkus oli suunatud Lääne-Euroopale, mida iseloomustab ka Eduard Bornhöhe (1963, 301) ütlus: „Me ei ole ju mitte ainult eestlased, vaid ühtlasi ka eurooplased“; 20. sajandi algul taotles eurooplust „Noor-Eesti“ liikumine. Keskkoolide muusikakasvatuse järgis tollal suundumusi Euroopa muusikaelus (kontserdiliigid, kontserdiprogrammide struktuur ja sisu).

7) 19. sajandil oli väärtustatud hariduses ratsionaalsus ja kasulikkus (Bormann 1869a; 1869b). Tänapäeva Eesti hariduses on instrumentaalse eesmärgina legitimeeritud samuti ratsionaalsuse ideoloogia (Aava, 2010, 124).

8) Tänapäevalgi on jätkuvalt probleemiks õpikute raskusaste, sest uuringud näitavad, et muusikaõpikud on ülemäära keerulise, raske sõnastusega (vrd Die Lehrbücher..., 1863, 598; Die pädagogische..., 1863, 646; Puksand & Kerge, 2012).

Esilekerkinud probleeme uurimistöös. Valiidsusküsimustele pöörasin töös erilist tähelepanu. Kasutasin mitmedimensioonilist ja mitmeperspektiivilist vaadet uurimisobjektile, rakendasin kombineeritud uuringudisaini. Siiski kerkis ka mitmesuguseid probleeme. Näiteks sai probleemiks mõistevaliidsus teemavaldkondade ja elusituatsioonide puhul mõistete komplitseerituse tõttu. Seepärast on nende liigitus tinglik. Püüdsin koostada erinevate uurimistööde eeskujul kõikehaaravat, teaduslikkusel põhinevat ja kooliõpikut terviklikult hõlmavat dimensioonide ja kategooriatesüsteemi. Töö käigus pidin kogema ja nõustuma teiste uurijate väitega, et ühe uurimistööga pole võimalik hõlmata muusikaõpiku või lauliku kui polüfunktsionaalse fenomeni kõiki aspekte, uurida neid ühtse tervikuna, analüüsides **kõiki** võimalikke parameetreid.

Selgus, et üksikuurijana on töö arhiivides väga ajamahukas, sest huvipakkuvad andmed leiduvad arhiivaalides sageli väga hajusalt. Probleem kerkis ka sellest, et kuigi leidsin kirjasõnast teateid ühe või teise saksa õppekeele koolides laulmisõpetuses kasutuselolnud õpiku kohta, ei õnnestunud mul alati seda hankida *de visu*.

Töötasin välja analüüsimalli eelkõige muusikaõpikute uurimiseks. Kuid moodustunud kompromissvalimis haarasid need väiksema osa. Suurem osa trükistest olid materjalikogumikena laulikud. Laulude sõnu (mis liigitub luulekunsti alla) kui teksti ei saanud uurida muusikaõpikuga samadel alustel, väljatöötatud teadusliku analüüsimudeli põhiselt (tekstide sisuväljendusse puutuvate kategooriate puhul). Seetõttu uurisin laulutekste üksnes väärtuskasvatuse seisukohalt lauluvara ühe dimensioonina. Kasvatustegelikkuse üks komponent – õppija oma individuaalsete iseärasustega – jäi uurimise alt välja. Seetõttu leidis ka pedagoogilise protsessi ja teadvuse üks implitsiitsetest põhikomponentidest – inimesekäsitus – käesolevas uurimuses vähemat käsitlust, kuna teatud järelduste tegemiseks oleks vaja põhjalikumat informatsiooni õppetööst koolides ja selles osalenud reaalistest inimestest.

Teemat käsitledes olen jõudnud ka veendumusele, et ei tohi ega saa vastandada Balti regiooni eesti ja saksa muusikakasvatust. Eestlased olid esindatud suuremal või vähemal määral pea kõikides koolitüüpides, eriti 1870. aastatest alates ning siinmail levisid nii saksakeelsetena kui ka mugandatutena saksa/Preisi kasvatusteadust edastavad õpetajakäsiraamatud, millele tugines õpetajakoolitus 19. sajandi lõpuni. Kuhu siin piir tõmmata, mis on Eesti, mis saksa muusikakasvatus? Edasises uurimistöös tuleks käsitada Balti kubermangude kooliharidust ühtse haridusstruktuurina, mis rikastaks teadmisi muusikapedagoogika arenguloost Eesti alal. Uurimused võiksid olla süstemaatilised ning inter- ja transdistsiplinaarsed, kus võrdlevalt uuritaks õppekirjandust eri õppeainete, -valdkondade ning koolitüüpide ja -astmete kaupa. Muidugi on vajalikud uuringud muusikaõppekirjanduse funktsionaalsusest õppetöös tänases koolis.

Käesoleva uurimuse tulemused võivad abiks olla uute muusikaajalooliste ja haridusajalooliste trükiste koostamisel, samuti olla kasutatavad õppematerjalina muusikakasvatuse ajaloo õpetamisel. Teoreetiline peatükk õpikust kui teadusliku uurimistöö objektist võib olla abiks autoreile õpikute koostamisel ja uurijaile nende analüüsimisel. Muusikaõpetaja võib siit leida erinevaid võimalikke „uusi“ didaktilisi kontseptsioone oma igapäevatöös rakendamiseks. Nii õpetaja kui teadlane saaksid tuge oma töö mõtestamiseks ajaloolises ja sotsiokultuurilises perspektiivis.

KOKKUVÕTE

Käsitletud aines – saksa õppekeele koolide muusikaõppekirjandus ja laulmisõpetus – on senini olnud uurimata valdkonnaks. Selle uurimatusest kerkis ka käesoleva doktoritöö põhiline probleem – selgitada, mis iseloomustas Eesti ala saksa õppekeele polüetnilise kooli muusikaõppekirjandust ja laulmisõpetust aastatel 1860–1914, ehk teisiti öeldes, missugust arengukeskkonda pakkus sealne muusikakasvatus, otsustades eelkõige õppekirjanduse põhjal, mida võib käsitada arengukeskkonnana. Probleemist kasvas välja käesoleva doktoritöö eesmärk: uurida mitmest perspektiivist – nii teoreetiliselt kui empiirilisel – saksa õppekeele koolide muusikaõppekirjandust ja laulmisõpetust aastatel 1860–1914, keskendudes sealjuures järgmistele uurimisküsimustele:

- 1) Milliseid laulikuid ja muusikaõpikuid (ka kasvatusalaseid käsiraamatuid) kasutati vaadeldaval ajavahemikul saksa õppekeele koolides?;
- 2) Missugused olid kasutusel olnud laulikute ja muusikaõpikute kesksed tunnused, kui neid analüüsida ja võrrelda omavahel päritolumaade lõikes, jälgides sealjuures viit aspekti: a) Bibliograafilised andmed; b) Kujundus; c) Õppeaine sisu ja valitsev teadmiskäsitlus; d) Õppeaine sisu vahendamine ehk didaktiline kultuur ja õppimiskäsitlus; e) Lauluvara ning kasvatusväärtused laulutekstides;
- 3) Kuidas mõjutas ajastuspetsiifiline ühiskondlik ja sotsiaalkultuuriline tegelikkus lauluvara valikut ja laulmisõpetust saksa õppekeele koolis? Missuguseid impulsse saadi Saksamaa, eelkõige Preisi muusikakasvatusest?;
- 4) Missuguseid tänapäeva kasvatuses oluliseks peetavaid ideid, kontseptsioone ja käsitlusi võib leida saksa õppekeele koolide laulmisõpetusest ja muusikaõppekirjandusest aastatel 1860–1914? Kas saab täheldada teatud mõtlemiskultuuri jätkuvust läbi aegade?

Töö teoreetilises osas annan ülevaate vaadeldava perioodi (1860–1914) saksakeelsest kooliharidusest ja laulmisõpetusest Balti kubermangudes (Liivimaa Eesti osas ja Eestimaa kubermangus), analüüsides vastavat ajaloolist ja sotsiaalkultuurilist tegelikkust, ning käsitlen kooliõpikut teadusliku uurimistöö objektina. Empiirilises osas analüüsin nii kvantitatiivselt kui kvalitatiivselt kasutuselevõetud muusikaõppekirjanduse sisu.

Uurimus toetub aastatel 2007–2011 arhiividest ning Eesti ja Saksamaa raamatukogudest kogutud allikmaterjalidele. Lauluvara analüüsiks konstrueerisin analüüsi- ja tõlgendusmudeli, mis toetus eelkõige saksa koolkonnale (vrd Hofstetter, 1994; Jünger, 2006; Rauch, 1995; Weinbrenner, 1992). Kasvatuseväärtuste määramisel lähtusin rahvusvahelise uurijategrupi väljatöötatud klassifikatsioonist (Hämäläinen, Kraav, Bizaeva, 2002), seda ise modifitseerides üksiktunnuste osas. Põhiliseks uurimismeetodiks oli töös läbivalt dokumendianalüüs. Lauluvara eritlemisel kasutasin kvantitatiivse uurimissuuna meetodeid (kirjeldav statistika, korrelatsioon- ja faktoranalüüs) statistilise

andmetöötluspaketi SPSS 14.0 abil ning summeerivat kvalitatiivset sisuanalüüsi (NVivo 9 abil).

Süsteemse uurimistöö tulemusel moodustus analüüsiv optimaalne kompromissvalim, kokku 27 saksakeelset trükist ja 2330 laulu. Selgus, et kaks kolmandikku kasutuselolnud muusikaõppekirjanduse trükistest pärinesid Saksamaalt, millest omakorda pooled olid ilmunud Leipzgis. Kolmandik väljaannetest oli koostatud õpetajate seminaride muusikaõpetajate poolt, kelle osatähtsus laulmisõpetuses oli vaadeldaval perioodil suur. Tuli ilmsiks, et mitmed laulikud (Hentschel, 1906a; 1906b; 1907a; 1907b; Müller, s.a.a.; s.a.b; 1866; Vihtol, 1898) olid niivõrd hinnatud, et neid kasutati pikaajaliselt erinevatel ajaperioodidel. Selgus samuti, et muusikaõppekirjandus, vastavad tekstid ning lauluvara oli vaadeldud ajavahemikul suhteliselt püsiv, isegi konservatiivne fenomen. Samade sõnadega võib iseloomustada kogu ajastule iseloomulikke muusikaõpetuse hariduslikku sisu. Võib leida mitmeid põhjusi, miks see nii oli: 1) eri õpikutes jäävad püsima alati mingid baasfaktid või alusteadmised (Selander, 1990, 148), mistõttu säilisid ka laulikutes ja muusikaõpikutes teatud kindlad noodiõppetekstid ja laulud; 2) laulikute koostajad järgisid kohustuslike ja soovitatavate laulude nimekirju, mis olid avaldatud Preisi kooliseadustes, sest Saksamaa (haridus)poliitika eesmärgiks oli kujundada rahvale ühtne laulupagas; 3) laulmisõpetajad koostasid teatud kaalutlustel universaalseid laulikuid, mis olid kasutatavad pikaajaliselt; 4) mõju võis avaldada ka baltisakslaste üldine konservatiivsus ja 5) laulmisõpetuse positsioon oli madal ja seetõttu õpikuid ei arendatud ega uuendatud.

Vaadeldud väljaannete seas oli 21 laulikut ja kuus muusikaõpikut, mis olid väikeseformaadilised (domineeriv 13x18 cm), valdavalt gooti kirjas, kujunduselt must-valged. Muusikaõpikute kujundus sai õpilaste kujutlusi ja kunstimeelt arendada tänapäevases mõistes õige vähesel määral, sest 17 laulikul ja muusikaõpikul puudusid põhitekstis igasugused kujundavad elemendid. Ainult kolmandikul paiknes esikaanel mittefiguraalne kujundornament, mis väljendas tollast koostaja ja selle kaudu kogu ühiskonna arusaama ornamentikast kui sisuta vormilisest ilusast, mis pidi arendama esteetilist maitset ja fantaasiat (Hanslick, 1891, 74–75). Kahel õpikul leidis tekstis didaktilise suunitlusega heliastmeid visualiseeriv, redelikujundit sümboliseeriv illustratsioon (Jimmerthal, 1890; Widmann, 1868, 19). Vaadeldaval ajajärgul oli muusikaõpetuse keskpunktiks laulmine kui auditivne kommunikatsioon, õppesisuks tegelemine hääle-, kuulamis- ning helikõrgus- ja vältussuhteid arendavate harjutustega (nn tabamis- ja taktiharjutustega) samuti noodilugemisega. Tänapäevaseks mõistetud õpiku sisuelementidena puudusid muusikalugu ja muusika kuulamine, muusikaline liikumine ja loovusülesanded.

Sisuväljenduslikult edastati pooltes muusikaõpikutes (Liederlese, 1906; Schönberg, 1876; Vihtol, 1898) teksti kontsentreeritult, napisõnaliselt ja leksikonilaadselt, keskendudes detailidele ja üksikfaktidele, ka stereotüüpselt korduvana erinevates keeltes. Teadmiskäsitus oli neis muusikaõpikutes ainekeskset mõtlemist toetav.

Oluliseks peeti mälutööd ja oodati tekstides oleva info laitmatut reprodutseerimist, teadmise esitus neis oli objektivistlik. Taolist teadmiskäsitust võib pidada tollase muusikalise kasvatustegelikkuse üheks implitsiitseks põhikomponendiks. Leidus siiski muusikaõpikuid, kus teadmine oli ratsionalistlikult järeldav-põhjendav ja ka mõningast õpilasekeskset lähenemist sisaldav (Widmann, 1868; Oettel, 1862b; Jimmerthal, 1890).

Domineerivaks didaktiliseks printsiiibiks teksti struktureerimisel oli liikumine kergemalt raskemale, mis oli ilmselt ka õppeprotsessi konstrueerimise aluseks. Nii käsitletud muusikaõppekirjanduses kui ka õppeplaanides oli valdavalt kasutusel termin *Einübung* 'sisseharjutamine, kätteõpetamine'. Rõhutati ülesannete ja harjutuste kordamist senikaua, kuni oli saavutatud perfektne esitus (s.t puhtalt ja kindlusega laulmine). Õppeaine didaktikas oli põhirõhk mehaanilisel kordamisel, mis oli tunnuseks ainekeskselt edastatud teadmisele. Kommunikatsiooni- ja interaktsioonivormidest domineeris kesksena ilmselt frontaalne õppetöö ja õpetaja monoloog. Seega oli õpitegevus valdavalt väljastjuhitav ehk õpetaja poolt juhitud. Didaktilistest mudelitest tänapäevases tähenduses järgiti õpetamisteoreetilist mõtlemismudelit. Vähesel määral võis eeldada õpilase isejuhitavat õppimist kolmes muusikaõpikus (Jimmerthal, 1890; Oettel, 1862b; Widman, 1868) ja ühes laulikus (Vogel, 1901). Jimmerthali (1890) õpikus võis tajuda püüdlust õpilase isiksuse arengukesksusele. Spetsiifilistest õppemeetoditest olid esindatud Galin-Paris-Chevé relatiivne noodilugemismeetod (Oettel, 1862b; Oettel, 1862c; Oettel 1862d) ja kirjutamis-laulmismeetod (Widmann, 1868). Need õpikud erinesid oma taotlustelt tollasest peavoolust – kõrva järgi laulude õppimisest –, mida rõhutati Saksamaalt lähtunud õppeplaanides kui lapsele sobivaimat. Kirjeldatud didaktilise aspekti (õppeaine ja hariduse sisu vahendamise) kaudu ilmnes ajastuspetsiifiline pedagoogilisele protsessile iseloomulik õppimiskäsitus, mis peegeldas omakorda tollaste inimeste teadvust.

Uurimusest selgus, et kasvatusesmärgi kohaselt oli lauluvaliku üheks olulisemaks printsiiibiks laulude praktiline kasutamiskõlblikkus viies praktilises eluvaldkonnas (kirikus, kodus/perekonnas, elukutses/ametis, vallas ja riigis). Seetõttu sisaldasid laulikud vastavates valdkondades vajaminevaid laule. Lauluvara amplituud ületas sageli õpilase eluringi (nt leinalaulude ja sõjasangarit ülistavate laulude poolest) ja jäi kohati abstraktseks ning õppeplaaniliseks.

Kõigil uuritud ajaperioodidel domineeris algkoolide laulikutes väljaspool Saksamaad suhteliselt vähetuntud autorite, kuid saksa keeleruumis tunnustatud muusikaõpetajate ja komponistide, nagu Friedrich Silcheri, Franz Abti, Hans Georg Nägeli, Adolf Klauwelli, Joseph Gersbachi jt laululooming. Keskoolide lauluvarale andsid aga kaalukuse kaasaegsed tuntud saksa heliloojad. Esikohal olid Felix Mendelssohn-Bartholdy laulud. Kasutuselolnud laulikud ja muusikaõpikud olid vaadeldavad eelkõige kui märgid saksa kultuurist, sest saksa päritolu muusika domineeris (77%–92%) nii kooliastmete kui ka maade lõikes. Saadud teadmine oli seega valdavalt monokultuuriline. Saksamaa algkoolide laulikutes sisaldus saksa rahvalaule veerand, Balti kubermangudes veidi alla viiendiku.

Sagedasem sõnade autor mõlema kooliastme laulikutes oli saksa kirjanik ja rahvaluuleteadlane Hoffman von Fallersleben, kelle kirjutatud luuletusi kasutati koos saksa rahvaviisidega. Ilma sellise koosluseta ei üllitatud ühtki laulikut. Iseloomulik oli, et laulusõnade autorid olid jäänud märkimata Saksa laulikutes keskmiselt kolmandikul, balti laulikutes aga üle pooltel lauludel.

Algkoolide laulikuis domineerisid 2-häälsed, keskkoolide omades aga 3–4-häälsed laulud. Valdavaks jäi 4/4-taktimõõt. Statistilise helistikulise analüüsi tulemusel selgus, et minoorseid laule oli vaid 3%. Duur-helistike domineerimine oli tingitud laulmisõpetuse eesmärgi (laulurõõmu pakkumine) järgimisest ja ilmselt oli rõõmsa oleku tähtsustamine kogu toonases ühiskonnas valitsevaks hoiakuks. Meloodia ambitus/ulatus oli algkoolide lauluvaras mitteeakohane (keskmiselt 12,82 pooltooni), sarnanedes keskkooli laulikuis olevate meloodiatega (keskmiselt 13,61 pooltooni).

Lauluvaliku hierarhia tipus asus laul algussõnadega „*Der Mai ist gekommen*“ („Mai on käes“). J. W. Lyra 1842. aastal loodud laul oli rahva poolt omaks võetud kui rahvalaul ja saanud üheks armastatuimaks kevadlauluks kogu saksa keeleruumis üldse (Widmayer, 2008).

Selgus, et teemade hierarhia laulude tekstides oli küllaltki püsiv: *Jumala kiitus ja looduse ülistus, aastaajad, nn Waldlied* (metsalaulud) hõlmasid 45% laulude temaatikatest. Järgmised kaks – *kodumaa* temaatika ja *hommiku- ja õhtulaulud* – hõlmasid ligi veerandi laulude temaatikatest. Järgnesid rännakuga seotud temaatika algkoolide ja tundelüürikaga keskkoolide laulikuis. Nende teemade domineerimine oli mõistetav, sest ühelt poolt oli kasvatusel alusbaasiks 19. sajandil kristlus, teisalt aga õpetati looduse kaudu armastama isamaad. Balti kubermangude laulikutes tõusis märgatavalt vaimuliku sisuga laulude osakaal aastatel 1887–1914. Samas oli suhteliselt vähe esindatud lapseõlvetemaatika, mille põhjuseks võis olla tõsiasi, et lapseõlve käsitlemine omaette eluetapina oli ajaloos suhteliselt hiline nähtus ning seda mõisteti pigem sotsioloogiliselt kui õpiaega täiskasvanuks saamisel (Mattheus, 2012, 17; Plath, 2011, 698). Lauludes kajastuvad temaatikad vastasid küll romantismi kui 19. sajandil domineeriva kultuurisuundumuse hoiakutele, kuid vähem leidsid neis kajastamist lapse huvid.

Elusituatsioonide kajastamine õppekirjanduses viitas normatiivsetele hoiakutele ühiskonnas ja väljendas tollaseid kasvatuspõhimõtteid. Uurimusest ilmnes, et elusituatsioonide hierarhia oli püsiv, milles domineerisid: *aeg Issandale ja looduses olek* (koos moodustasid 57%) ning *lojaalne olek riigile ja perekonnaga*. Viiendale positsioonile paigutus *reisimine, rändamine*, millel oli Balti laulikutes suurem osakaal. Rändamist peeti sel ajal tähtsaks kasvatusvahendiks (Das Wandern, 1912, 66; Dellingshausen, 2011, 54).

Uurimistöö tulemusel selgines väärtusjärjestus, mis iseloomustas kogu spetsiifilises ruumajas valitsenud kasvatuskultuuri ning ühiskonnas ringlevat mõtteviisi. Väärtusvaldkondade (11) hierarhia tipus olid kogu vaadeldaval ajavahemikul (alanevas järjestuses) esteetilised, religioossed, sotsiaalsed ja hedonistlikud väärtused.

Selgus, et esteetiliste ja religioossete väärtusvaldkondade reljeefne domineerimine vastas ühiskonnas heakskiidetud normidele ja hoiakutele, kuid ei aidanud sellisena ilmselt kaasa lapse kui isiksuse terviklikule arengule, mis peaks toetuma võimalikult erinevatele kasvatusväärtustele. Sest oluline on kasvatuskultuuri konstrueeritus laiapõhjaliselt ja mitmekülgset. Selgus, et religioossete kasvatusväärtused olid negatiivses (pöördvõrdelises), aga absoluutväärtuste poolest keskmises või nõrgas korrelatiivses seoses mitmete väärtustunnustega, mis kuulusid eelkõige esteetiliste, aga ka sotsiaalsete, ühiskondlike, vitsaalsete ja hedonistlike väärtuste valdkonda. See aga tähendab, et mida rohkem tegeldi nt jumala ülistamisega ja palvetamisega (sest kasvatus üheks põhiliiniks oli jumalakartlikkuse kasvatamine), seda enam vähenes võimalus arendada ilumeelt või väärtustada looduse ilu, sõpru, kunste, isamaad, kogeda elust rõõmu, harrastada liikumist jm. Ilmselt oli siin tegemist abstraktse (jumaliku) ja objektiivse (looduspärase) maailma vastandumisega. Üldistades uurimuse tulemusi võib teha järelduse, et õpilastele oli õpikutes ja laulikutes pakutav arengukeskkond ühekülgne ja sisult vastuoluline. 19. sajandile iseloomulik moderniseerumisprotsess põhjustas pingevälju, mis kajastus ka laulmisõpetuse ja muusikaõppekirjanduse sisus.

Summeeriv kvalitatiivne sisuanalüüs kinnitas kvantitatiivse empiirilise uuringu valiidsust. Nii väärtusvaldkondade kui ka sõnasagedustasandite hierarhiate tipus asuvad esteetiliste ja religioossete väärtuste tähenduskategooriad.

Faktoranalüüsi tulemusel laulikute laulude kasvatusväärtustest aastatel 1860–1886 selgus kolmefaktoriline mudel (kirjeldusvõimega 69,2%) järgmiste faktoritega – Jumalakartus, ilu ja täiuslikkus. Neist esimesed kaks faktorit sobitusid hästi tollaste kasvatusesmärkidega. Kolmas faktor iseloomustas püüdlust ideaalse inimese suunas, kes omab ka laialdasi teadmisi. Võib öelda, et selle mudeli kaudu tuleb ilmsiks tollane nii koolile kui küllap ka ühiskonnale tervikuna implitsiitselt omane inimesekäsitus.

Uurimus tõi esile sotsiaalkultuurilise tegelikkuse mõju muusikaõppekirjandusele. Balti erikorra (*Baltischer Landesstaat*) tõttu eristusid Balti kubermangud Vene tsaaririigi sise-kubermangude haridussüsteemist ja seetõttu sai kasvatusetelikkuse komponendiks eelkõige Lääne-Euroopa, eriti Preisi hariduse sisu. Periood alates 1887. aastast tähistas suurt sotsiaalkultuurilist muutust. Eredamaks indikaatoriks tol perioodil olid muutused muusikalistes parameetrites ja religioosse sisuga laulude märgatav kasv Balti kubermangude laulikutes, samuti venestusperioodil muusikaõppekirjanduse ilmumine konvoluutidena (alligaatideks vene- ja saksakeelne laulik), mida võis vaadelda esemestunud peegeldustena kujunenud keerulistest ja pingelistest ühiskondlikest ja sotsiaalkultuurilistest suhetest.

Uurimusest selgus, et Balti kubermangude laulmisõpetus rajanes preisi/saksa muusikakasvatusele, mille eesmärgiks oli kõrge taseme saavutamine esteetilisuses (tunnete ja muusikalise maitse rafineerimine väärtusliku repertuaari kaudu), moraalsuses ja kõlbelisuses (tahtejõu- ja karakteri tugevdamine, laululusti ja muusikaarmastuse kasvatamine), sotsiaalsuses (lauluoskuse andmine ning parimatest saksa (rahva)lauludest kindla pagasi kujundamine, osalemaks kirikukoguduses ja

ilmalikus lauluühingus. Kasvatuse vundamendiks oli kristlus ja põhilisteks märksõnadeks olid kuulekus, jumalakartlikkus ja isamaarmastus. Need põhimõtted ilmnisid ka kasutuselolnud muusikaõppekirjandusest. Paljud tollased põhimõtted lähtusid otseselt Rousseault, Goethelt, Pestalozzilt ja nende järgijatelt 19. sajandil. Aastatel 1854 ja 1872 ilmunud Preisi kooliseadusi, millel põhines paikkonna laulmisõpetus, peetakse tänapäeval konservatiivseteks oma nõude poolest kuulekusele ja vaieldamatule usklikkusele (*fraglose Gläubigkeit*), samuti hariduse kitsendamise poolest vaid praktilise elu teadmiste (vt Knörzer & Grass, 1998, 43).

19. sajandil toetuti Liivi- ja Eestimaal nii praktiliselt kui teoreetiliselt Preisi kasvatusteadusele. Saksamaa, sealäbi aga kogu läänepoolse Euroopa, kasvatustegelikkuse ilmingud jõudsid kiiresti Balti kubermangudesse, sealjuures nii uuenduslike, traditsiooniliste kui arengut takistavate tendentsidena.

Uuritud ajaperioodil olid juba eos olemas tänapäevalgi aktuaalsed mõttesuunad, nagu ainete integreerimise vajadus; õpikute raskusaste ja sobivus, ning õpetamine mitmekultuurilises keskkonnas; rõhutati pideva enesetäiendamise ja eluaegse õppimise vajadust; taotleti õpetuse läbiviimist inimest kui tervikut haaraval viisil, mitte lähtudes ainuüksi ainekesksest mõtlemisest; õpilase ettevalmistus hakkamasaamiseks erinevates hilisemates elukeskkondades; taotleti kodu ja kooli koostööd; püüdlus tegutseda Euroopa kultuuriruumis; koorilaulu olulisus jm. Need kõik olid olulised teemad saksa õppekeele koolis ja on jätkuvalt olulised tänapäeval. 19. sajandil oli hariduses väärtustatud ratsionaalsus ja kasulikkus (Bormann, 1869a; 1869b). Tänapäeva hariduses on eesmärgina legitimeeritud samuti instrumentaalse ratsionaalsuse ideoloogia (Aava, 2010, 124).

Muusikaõpetuses eksisteeris 19. sajandil sisuliselt kaks mõttesuunda: üks neist nägi koolilaulmise sihina kõrgetasemelise kunstlaulu saavutamist ja tegeles seetõttu eelkõige hääle arendamisega ehk häälekooliga. Matkiti kunstlaulu ja väljundiks olid esinemised avalikel kontsertidel, mida nimetati sarnaselt tollases muusikaelus toimuvatele kui muusikalised õhtumeelelahutused (*Musikalische Abendunterhaltung*). Teise seisukoha kohaselt nähti koolilikus kooslaulus eeskätt kõlbelse ja moraalse kasvatuse üht olulist osa, mitte aga kunsti (Bormann, 1869b, 26–28). Katsesse rahvakooli n-õ kunsti istutada suhtuti negatiivselt, milles nähti kahju nii koolile kui ka kunstile. Nimetatud seisukohta tuleb pidada võtmetähendust kandvaks muusika tähenduse mõistmisel 19. sajandi koolipraktikas Eelmainitud mõttesuundade jätkumine on tunnetatav tänapäevaseski muusikapedagoogikas.

Uurimus laiendab muusikakasvatuse ajaloo-alaste teadmiste piire ning selle tulemusi on võimalik rakendada uute muusika- ja haridusajalooliste trükiste koostamisel, õppematerjalina muusikakasvatuse ajaloo alases kursuses ja õpikute analüüsimisel. Muusikaõpetajad võivad leida vanu „uusi“ väärtusi, erinevaid võimalikke didaktilisi kontseptsioone, mida saaks rakendada mõnel uuel viisil. Edasises uurimistöös tuleks käsitada Balti regiooni kooliharidust ühtse haridusstruktuurina (siinses mitmekeelses kultuuriruumis olid näiteks eestlasedki esindatud suuremal või vähemal määral kõigis koolitüüpides). Vajalikud on uuringud muusikaõppekirjanduse funktsionaalsusest tänapäeva koolis.

VIITEALLIKAD

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Ajalooarhiiv (EAA)

EAA, f. 90, n. 2. Eestimaa Kubermangu Koolide Direktooraat. Estländisches Gouvernements-Schulendirektorat.

s. 1087. Acta des Revelschen Gouv. Gymnasiums, betreffend die Errichtung der Privatschulen 1867.

EAA, f. 384, n. 1. Tartu Õpperingkonna kuraator. Kurator des Dorpater Lehrbezirk. Попечитель Дерптского Учебного Округа.

s. 1051. Briefwechsel mit dem Ministerium der Volksaufklärung und den Schuldirektoren über die Lehrpläne der Gymnasien in Arensburg, Pernau und Libau. 1866–1868.

s. 1055. Jahresbericht über die Thätigkeit des Dorpater Gymnasiums. 1867.

s. 1058. Tallinna Rüütli ja Toomkool.

s. 1072. Lehrplan für die Estländische Ritter- und Domschule. 1869.

s. 1073. Jahresbericht über die Thätigkeit des Dorpater Gymnasiums. Verfasst 1870.

s. 1104. Tartu õpperingkond. Дерпт 1874. Канцелярия Попечителя Рижского Учебного Округа. 1874–1908. Устав, учебные планы, программа и переписка с Дерптскими директорами училищ.

s. 1111. Отчет о деятельности Дерптской...за 1875. год. Jahresbericht über die Thätigkeit des Dorpatschen Gymnasiums im Laufe des Jahres 1875. Dorpat: C. Mattiesen.

s. 1112. Канцелярия Попечителя Дерптского Учебного Округа. О преобразовании Перновской, Лидовской и Голдинской гимназий в семиклассном составе. Проекты учебных планов, программ, штатов. 1875.

s. 1118. Jahresbericht über die Thätigkeit des Dorpatschen Gymnasiums im Laufe des Jahres 1876. Dorpat: C. Mattiesen.

s. 1119. 1876–1882. Устав, штаты преобразований Дерптского уездного училища.

s. 1122. Предписания, инструкция, правила и перепись с Департаментом Народного Просвещения, Дерптскими директорами училищ и др. об управлении городскими училищами. 1876–1912.

s. 1132. Преподавания Дерптского городского начального училища. Учебный план, правила и переписка с Дерптским директором училища, о преобразований 1877–1882.

s. 1138. Попечитель Рижского Учебного Округа 1878. Учебные планы, программ и переписка с Департаментом Нар. Просвещ. 1878–1910.

s. 1144. Устав, правила и переписка с директором Перновской гимназии (Перновск. городского училища о преобразований первого мужского Перновского начального училища 1880–1882).

s. 1199. Циркуляры, списки, каталоги и переписка с Департаментом Народного Просвещения и учебными заведениями о пересмотре к ней нескольких библиотек и их пополнений 1888–1911.

s. 1221, l. 8, 175. Tartu õpperingkonna kuraator. [Teade 1891. aastast, et Balti kubermangudes linna koolides käivatest õpilastest on ligi 75% maapäritolu lapsed.]

s. 1278. Канцелярия Попечителя Рижского Учебного Округа. Списки и переписка с директорами и инспекторами гимназий и училищ о перемене употребляемых учебников. 1894–1902.

s. 1485. Циркуляры и переписка с Департаментам Народного Просвещения и директорами учебных заведений о проекте учебников, употребленных в учебных заведениях. 1907–1916.

ЕАА, f. 386. Tartu kubermangukoolide direktoraat. Dorpater gouvernements-Schuldirektorat.

n. 3, s. 1141. Acte des Dorpatschen Gouvern. Schulen Direktorats betreffend die Privat-Lehr- und Pensions Anstalt der Demoiselle Marie Muyschell, für die weiblichen Jugend in Dorpat. [1859–1886].

ЕАА, f. 409, n. 2. Pärnu Poeglaste Gümnaasium.

s. 409. Pernausches Gymnasium. Die Conferenz des Gymnasiums betreffend. Beilage zu Protokollen der Lehrkonferenz. 1880.

ЕАА, f. 413, n. 1. Valga linna tütarlastegümnaasium 1846–1919.

s. 53. Valga Tütarlastegümnaasium. Valga linna algkoolid.

ЕАА, f. 855, n. 1. Eestimaal Kubermangu Ülem Koolikomisjon. Estländische Gouvernements Oberschulkommission.

s. 51. Verzeichnisse der für den Gebrauch der Schulen des Dorpater Lehrbezirks bestätigten Bücher. 1859.

s. 64. Eingekommene Schreiben des Inspektors des Dorpater Lehrbezirks, der Kreisschulkommissionen und anderer über Lehrbücher, Schulensitationen, Ehrengeschenke für Lehrer und anders. 1890.

ЕАА, f. 1872, n. 1. Tartu Saksa Eragümnaasium (Schroeder-Kollmann-Zeddelmann-Walteri erakool).

s. 43. F. Kollmanni I järgu eraõppeasutus. Aastaruanded, statistilised teated kooli kohta. 1883–1891.

s. 98. Tartu Klassikaline Eragümnaasium.

s. 99. R. Zeddelmanni poeglaste I järgu õppeasutus.

s. 100. R. Zeddelmanni poeglaste I järgu õppeasutus. Saksa koolide õppekavad. [Balti – Saksa õpetajate päevade lisa]. 1894–1909.

s. 102. R. Zeddelmanni poeglaste I järgu õppeasutuse õppekavad. Tallinna Rüütli- ja Toomkooli õppekavad. 1906–1909.

s. 394. Protokollbuch des Schüler-Musikvereins. Eragümnaasiumi ja teiste koolide õpilaste muusikaseltsi põhikiri ja protokollid. 1891–1894.

s. 431 R. Zeddelmanni poeglase eraõppeasutus. Õpikute nimestikud.

EAA, f. 2569, n. 1, s. 78. Kooliõpetajate aruanded maakooliolude kohta II. Tartu-Võru maakond.

EAA, f. 3580, n. 1. Tartu Kõrgem ja Elementaar Linna-tütarlasketkool. Die Höhere und Elementar-Stadttöchtersehule in Dorpat.

s. 3. Jahresberichte der Höheren und Elementar-Stadttöchtersehule in Dorpat. 1875–1892.

s. 59. Zensurliste für Abgangezeugnisse 1889.

s. 465. Lehrpläne 1853–1892. Tartu Kõrgem ja Elementaar Linna-tütarlasketkool. Õppeplaanid.

s. 466. Lehrpläne 1855–1889. Tartu Kõrgem ja Elementaar Linna-tütarlasketkool. Õppeplaanid.

EAA, f. 3848, n. 1. Pärnu Koolide inspektoraat. Pernauer Schulinspektorat.

s. 9. Verordnungen...über Bücher und andere Lehrhilfsmittel. (Acte des Pernaueshes Schuleninspektorat, seit dem 1. Juli 1865 Pernaueshes Direktorat. Betreffend Verordnungen des Kurators des Dorpater Lehrbezirks, des Dorpater Gouvernements-Schuldirektorats u. a. über Bücher und andere Lehrhältsmittel. Vol. II, vom Jahre 1837–1877.

s. 38. Pärnu Gümnaasium.

s. 393. Pärnu Kreiskool.

Tallinna Linnaarhiiv (TLA)

TLA, f. 1218, n. 1. Tallinna Saksa Eragümnaasium. Tallinna „Elise“ kool.

s. 53. Berichte über den durchgenommene Lehrstoff. Schuljahr 1908/09.

Eesti Teatri- ja Muusikamuseum (ETMM)

ETMM, M 5: 1. Konstantin Türnpu isikukogu.

TRÜKIALLIKAD

AARMA, L., TALVOJA, R., VIITKAR, Ü. (2004). *Kuuda Seminar 150: ülevaade ja lühilood*. Mahtra Talurahvamuseumi toimetised nr. 1. Juuru: Mahtra Talurahvamuseum.

AAVA, K. (2010). *Eesti haridusdiskursuse analüüs*. Tallinna Ülikool, sotsiaalteaduste dissertatsioonid 44. Tallinn: Tallinna Ülikool, Kasvatusteaduste Instituut.

ANDERSON, W. 2001. Music education, Classical, Greece. In: S. Sadie, J. Tyrrell (Eds.). *The new Grove Dictionary of Music and Musicians*. 2. Edition. London: Macmillan, XVII, 480–582.

- ANDERSSON, H. (1982). Lärböcker och läromedel i ett historiskt perspektiv. In: A. Remgård, K. A. Wengström (rediger). *Problem och metoder i utbildningshistorisk forskning: rapport från nordiskt symposium i Kungälv den 16-17 oktober 1980*, 102–109.
- ANDRESEN, L. (1995). *Eesti kooli ajalugu: algusest kuni 1940. aastani*. Tallinn: Avita.
- ANDRESEN, L. (2002). *Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu. III, Koolireformid ja venestamine (1803–1918)*. [Tallinn]: Avita.
- ANDRESEN, A. (2005). Die kirchliche Schulpolitik im Gouvernement Estland im 18./19. Jahrhundert. In: D. Kühn (Hrsg.). *Schulwesen im Baltikum: Elf Beiträge zum 10. Baltischen Seminar 1998*. Lüneburg: Verlag Carl-Schirren-Gesellschaft.
- ANSCHÜTZ, E. M. (1824). *Musikalisches Schulgesangbuch nach einer genauen Stufenfolge vom leichtern zum Schwerern in drei Heften*. 1. Heft. Leipzig: C. H. Reclam.
- ARBEITEN... (1907). *Arbeiten und Ergebnisse des Ersten Deutsch-Baltischen Lehrertages am 3. und 4. August 1907 in Riga*. Riga: G. Löffler.
- ARRO, E. (1933). *Geschichte der Estnischen Musik*. Bd. 1. Tartu: Akadeemiline Kooperatiiv.
- ARRO, E. (2003a). Baltisaksa Laulukoolkond. Rmt. H. Heinmaa (Koost. ja tõlk.), E. Priidel (Toim.). *Vana aja muusikud*. Tartu: Ilmamaa, 11–106.
- ARRO, E. (2003b). Balti koraaliraamatud ja nende koostajad. H. Heinmaa (Koost. ja tõlk.), E. Priidel (Toim.). *Vana aja muusikud*. Tartu: Ilmamaa, 107–130.
- BALLIEN, TH. (1867). *Liederschatz für Schule und Haus*. 3. Aufl. Brandenburg: Merseburger.
- BALTI RIIGID (2009). *Tea entsüklopeedia*. 3. kd. Tallinn: TEA, 281.
- BALTI KEELED (2009). *Tea entsüklopeedia*. 3. kd. Tallinn: TEA, 277.
- BALTISCHER ... (1865). *Baltischer Schul-Almanach für das Jahr 1866*. Mit Benutzung amtlicher Quellen hrsg von C. Mickwitz (Inspector) und A. Riemenschneider (Oberlehrer) am Gymnasium zu Dorpat. Dorpat: E. J. Karow.
- BALTISCHER... (1878). *Baltischer Schul-Almanach für das Jahr 1879*. Mit Benutzung amtlicher Quellen hrsg von C. Mickwitz (Inspector) und C. Treffner (Oberlehrer) am Gymnasium zu Dorpat. Dorpat: Schnakenburg.
- BAMBERGER, R. (1997). International Pedagogic Text Research with special regard to student-centered point of views survey and aims for future development. In: S. Selander (Ed.). *Textbooks and educational Media: Collected Papers 1991–1995*. IARTEM-information. Stockholm: LHS, 9–24.
- BARNEHL, F. (1910). *Deutsche Kirchenschule zu Weissenstein: Jahresbericht über das Schuljahr 1908/1909* von Director Pastor F. Bahrnehl. Weissenstein: A. Seidelberg.
- B[ECKMANN], F. (1862). Aus dem pädagogischen Verein zu Dorpat. *Das Inland*, 10, 147–152.
- BEHNE, K.-E. 1997. Musikästhetik. In: L. Finscher (Hrsg.). *Die Musik in Geschichte und Gegenwart: allgemeine Enzyklopädie*. 2. Neuauflage. Kassel, Basel [etc]: Bärenreiter-Metzler, 968–990.

- BEMERKUNGEN...(1863). Bemerkungen über einige in unseren Elementarschulen vorkommende Lehrbücher. *Das Inland*, 21, 331–332; 22, 341–342.
- BENNETT, A. (2005). *Culture and Everyday Life*. London & Thousand Oaks & New Delhi: Sage Publication.
- BERICHT DES VORSTANDES...(1907). *Bericht des Vorstandes über das zweite Geschäftsjahr des Deutschen Schul-Vereins in Estland 1906/1907*. Reval: Revalsche Zeitung.
- BERICHT DES VORSTANDES...(1908). *Bericht des Vorstandes über das dritte Geschäftsjahr des Deutschen Schul-Vereins in Estland 1907/1908*. Reval: Revalsche Zeitung.
- BLUMBERG, G. (1864). *Bericht über den Besuch einiger Schulen in Deutschland im Jahre 1864*. Dorpat: C. Mattiesen.
- BLUMBERG, G. (1880). *Vorschule des Gymnasiums zu Dorpat von 1855 bis 1880*. Dorpat: C. Mattiesen.
- BLOSFELD, P. (1923). *Geschichte der Domschule zu Reval 1906–1922*. Reval, Leipzig: F. Wassermann.
- BORMANN, K. (1869a). *Schulkunde für evangelische Volksschullehrer auf Grund der Preussischen Regulative vom 1., 2. und 3. Oktober 1854 über Einrichtung des evangelischen Seminar-, Präparanden- und Elementarschul-Unterrichts*. 15. verb. Aufl., Berlin: Wiegandt und Grieben.
- BORMANN, K. (1869b). *Unterrichtskunde für evangelische Volksschullehrer auf Grund der Preussischen Regulative vom 1., 2. und 3. Oktober 1854 über Einrichtung des evangelischen Seminar-, Präparanden- und Elementarschul-Unterrichts*. 9. verb. Aufl. Berlin: Wiegandt und Grieben.
- BOWMAN, W. D. (1998). *Philosophical Perspectives on Music*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- BORNHÖHE, E. (1963). *Teosed. Jutud ja reisikirjad*. Koostanud, järelsõna ja selgitavad märkused kirjutanud E. Nirk. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- BRÜMMER, F. (1903). Bormann, Karl. In: *Allgemeine Deutsche Biographie*, hrsg von der Historischen Kommission bei Bayerischen Akademie der Wissenschaften; Bd. 47, 113–115. www.deutsche-biographie.de/sfz5326.html [8.05.2012]
- BÜTTNER, A. (1877). *Liederharfe: Auswahl geistliche und weltliche Volks- und Kinderlieder*. 3. Heft. Lieder für Oberklassen. Erfurt: Körner.
- COOK, N. (2005). *Muusika. Kujutus. Kultuur*. K. Sarv (Tõlk.). [Tallinn]: Scripta Musicalia.
- CHRONIK... 1877. *Chronik des Gymnasium zu Pernau*. Für die Jahre 1877 und 1878. Pernau: Fr. W. Borm.
- CHRONIK...(1878–1889). *Chronik des Gymnasium zu Pernau*. Für die Jahre... 1878–1889. Dorpat: Schnakenburg (1879–1882); Pernau: Borm's Erben (1883–1889).
- DAHLHAUS, C. (1995). *Esthetics of Music*. Translated by W. W. Austin. Cambridge: Cambridge University Press.

DAHLHAUS, C. (1996). *Die Musik des 19. Jahrhunderts. Neues Handbuch der Musikwissenschaft*. Bd. 6. Sonderausg. Laaber: Laaber-Verlag.

DAS RÜTLI (1901). *Das Rütli: ein Liederbuch für Männergesang*. 34. unveränderte Aufl.. Stereotypausgabe. St. Gallen: J. J. Sonderreger.

DAS SCHROEDER... (1938). *Das Schroeder-Kollmann-Zeddelmann-Walter'sche Klassische Privat-Gymnasium 1875–1938*. Tartu: J. G. Krüger.

DAS WANDERN... (1912). Das Wandern – ein Erziehungsmittel. In: *Kalender der Deutschen Vereine in Liv- Est- Kurland*. Riga: Jonck u. Poliewsky.

DEMAINE, J. (1981). *Contemporary theories in the sociology of education*. London [etc]: The Macmillan Press LTD.

DELLINGSHAUSEN, E. v. (2011). *Kodumaa teenistuses: Eestimaa rüütelkonna peamehe mälestused*. V. Tamm, K. Uustalu (Tõlk), T. Hiio (Toim.), J. Undusk (järelsõna tõlk). Tallinn: Eesti Päevaleht, (Leck [Saksamaa]: CPI books).

DER VERFASSER.. (1863). Der Verfasser des Aufsatzes „die Musik wider die Musiker“. Antwort auf das Wort an die Redaction des Inlandes in Nr. 101 des Dorpater Tagesblattes unterzeichnet: Graf W. Sollogub, Ehrenmitglied der Societé Chorale Galin-Paris-Chevé. *Das Inland*, 21, 326–330.

DIE MUSIK... (1863). Die Musik gegen die Musiker. *Das Inland*, 6, 83–90.

DIE LEHRBÜCHER... (1863). Die vorschriftmässigen Lehrbücher in unseren Schulen. *Das Inland*, 38, 597–603; 39, 613–622.

DIE PÄDAGOGISCHE... (1863). Die pädagogische Erfahrung in Beziehung zur Theorie und Praxis. *Das Inland*, 41, 645–650.

DIE WANDERVOGELBEWEGUNG. (2012). [6.07.2012]

<http://www.dhm.de/lemo/html/weimar/alltag/wandervogel/index.html>

DIGÓN REGUEIRO, P. (2000). An Analysis of gender in a Spanish Music textbook. *Music Education Research*, 2 (1), 57–73. doi:10.1080/14613800050004431

<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14613800050004431>

EESTI AJALUGU (2010). *Eesti ajalugu. V, Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani*. Kirjutanud A. Andresen, E. Jansen, T. Karjahärm, M. Laar...[jt]. T. Karjahärm, T. Rosenberg (Tegevtoim.), S. Vahre (Peatoim.). Õpetatud Eesti Selts. Tartu: Ilmamaa.

EESTI...(1998). *Eesti Kooli Biograafiline Leksikon*. H. Rannap (Koost.) Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

EESTI KIRJAKEELE... (1991). *Eesti kirjakeele seletussõnaraamat*. I kd. 2. vihik. [Tallinn]: Eesti Teaduste Akadeemia, Keele ja Kirjanduse Instituut.

EESTI KIRJAKEELE... (2007). *Eesti kirjakeele seletussõnaraamat*. VII kd, 2. vihik. Eesti Keele Instituut. M. Tiits, T. Valdre, L. Veski (Toim.). Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

EINLADUNG... Arensburg. 1871. *Einladung zur öffentlichen Prüfung im Gymnasium zu Arensburg am 17. und 18. December 1871*. Arensburg: H. Assafrey.

EINLADUNG...Reval (1870). *Einladung zum feierlichen Redeact im Gouvernements-Gymnasium zu Reval am 19. December 1871, Vormittags 11 Uhr. Jahresbericht über die Thätigkeit des Revalschen Gymnasiums im Jahre 1870.* Reval: [s.n.].

EINLADUNG...REVAL (1871). *Einladung zum feierlichen Redeact im Gouvernements-Gymnasium zu Reval am 20. December 1870, Vormittags 11 Uhr. Jahresbericht über die Thätigkeit des Revalschen Gymnasiums im Jahre 1870.* [Reval]: (Gressel).

EINLADUNG...REVAL (1873). *Einladung zum feierlichen Redeact im Gouvernements-Gymnasium zu Reval am 20. December 1873, Vormittags 11 Uhr.* Reval: [s.n.].

EINLADUNG...REVAL (1874). *Einladung zum feierlichen Redeact im Gouvernements-Gymnasium zu Reval am 20. December 1874, Vormittags 10 1/2 Uhr. Jahresbericht über die Thätigkeit des Revalschen Gymnasiums im Jahre 1874.* Reval: [s.n.].

EINLADUNG...REVAL (1876). *Einladung zum feierlichen Redeact im Gouvernements-Gymnasium zu Reval am 20. December 1876, Vormittags 11 Uhr. Jahresbericht über die Thätigkeit des Revalschen Gymnasiums im Jahre 1876.* Reval: [s.n.].

EINLADUNG...REVAL (1877). *Einladung zum feierlichen Redeact im Gouvernements-Gymnasium zu Reval am 19. December 1877, Vormittags 11 Uhr. Jahresbericht über die Thätigkeit des Revalschen Gymnasiums im Jahre 1877.* Reval: [s.n.].

EINLADUNG...REVAL (1878). *Einladung zum feierlichen Redeact im Gouvernements-Gymnasium zu Reval am 19. December 1878, Vormittags 11 Uhr. Jahresbericht über die Thätigkeit des Revalschen Gymnasiums im Jahre 1878.* Reval: [s.n.].

EINLADUNG...REVAL (1881). *Einladung zum feierlichen Redeact im Gouvernements-Gymnasium zu Reval am 19. December 1881, Vormittags 11 Uhr. Jahresbericht über die Thätigkeit des Revalschen Gymnasiums im Jahre 1881.* Reval: [s.n.].

EINLADUNG...REVAL (1883). *Einladung zum feierlichen Redeact im Gouvernements-Gymnasium zu Reval am 20. December 1883, Vormittags 11 Uhr. Jahresbericht über die Thätigkeit des Revalschen Gymnasiums im Jahre 1883.* Reval: [s.n.].

EINLADUNG...REVAL (1884). *Einladung zum feierlichen Redeact im Gouvernements-Gymnasium zu Reval am 20. December 1884, Vormittags 11 Uhr. Jahresbericht über die Thätigkeit des Revalschen Gymnasiums im Jahre 1884.* Reval: [s.n.].

EINLADUNG...REVAL (1886). *Einladung zum feierlichen Redeact im Gouvernements-Gymnasium zu Reval am 20. December 1886. Vormittags 11 Uhr. Jahresbericht über die Thätigkeit des Revalschen Gouvernements-Gymnasiums im Jahre 1886.* Reval: [s.n.].

EINLADUNG...REVAL (1887). *Einladung zum feierlichen Redeact im Gouvernements-Gymnasium zu Reval am 20. December 1887. Vormittags 11 Uhr. Jahresbericht über die Thätigkeit des Revalschen Gouvernements-Gymnasiums im Jahre 1887.* Reval: [s.n.].

EINLADUNGS-PROGRAMM...(1877). *Einladungs-Programm zu dem am 17. December 1877 im Livländischen Landesgymnasium zu Fellin stattfindenden festlichen Redeact.* Fellin: F. Feldt.

EINLADUNGS-PROGRAMM...(1885). *Einladungs-Programm zu dem am 20. December 1885 im Livländischen Landesgymnasium zu Fellin stattfinden festlichen Redeact.* Fellin: [s.n.].

- ELANGO, A. (2001). J. H. Pestalozzi ja Eesti. Rmt. I. Kraav, H. Palamets, K. Trasberg (Toim.). *Tagasivaade: Valik publitseeritud artikleid 1928-2000*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 232–240.
- ELANGO, A., Laul, E., Liim, A., Sirk, V. (2010). *Eesti kooli ajalugu. 2. köide, 1860. aastast 1917. aastani*. E. Laul (Koost. ja toim.), V. Varik (Toim.). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- ELIAS, O.-H. (2011). August von Kotzebue estofiilina. *Keel ja kirjandus*, 8–9, 643–659.
- ERK, L. (1856). *Deutscher Liederhort: Auswahl der vorzüglichern deutschen Volkslieder aus der Vorzeit und der Gegenwart mit ihren eigenthümlichen Melodien*. Berlin: Verlag Th. Chr. Fr. Enslin.
- ERK, L. (1869). *Liederkrantz*. I. Teil. Essen: G. D. Baedeker.
- ERK, L. & GREEF, W (1877) (1898) [1907]. *Liederkrantz: Auswahl heiterer und ernster Gesänge für Schule, Haus und Leben*. 2. Heft. 88 Gesänge, dreistimmig gesetzt für Sopran- und Altstimmen. 40. Aufl. [1898]. Essen: G. D. Baedeker. Zur Erinnerung an die Feier des 100. Geburtstages des Sangesmeister Ludwig Erk am 6. Januar 1907 den jugendlichen Sängern gewidmet. Essen: G. D. Baedeker.
- ERK, L., WIDMANN, B. (1868). *Neue Liederquelle: Periodische Samml. ein- und mehrstimmige Lieder für Schule und Leben*. 1. Heft. Leipzig: C. Merseburger.
- ERKS DEUTSCHER... (19..). *Erks deutscher Liederschatz: Eine Auswahl der beliebsten Volks-, Vaterlands-, Soldaten-, Jäger-, Studenten & Weihnachts-Lieder für eine Singstimme mit Pianofortebegleitung*. 1. Bd. Leipzig: C. F. Peters.
- ERNITS, E. (1975). Elementaarkoolide õppeplaanidest 19. sajandil. *Nõukogude Kool*, 10, 872–879.
- ERNITS, E. (1999a). Koolide juhtimis- ja järelevalveorganid. Rmt. A. Liim (Koost.). *Haridusinstituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917. aastani: Ajaloolised instituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917. aastani*. Tartu: Rahvusarhiiv, 13–16.
- ERNITS, E. (1999b). Ülem-maakoolikomisjon, Ülem-maakoolivalitsus. Rmt. A. Liim (Koost.). *Haridusinstituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917. aastani: Ajaloolised instituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917.aastani*. Tartu: Rahvusarhiiv; 53-56.
- ERNITS, T. (2005). *Voldemar Tamman – Eesti koolilauluvara kujundaja ja muusikaõpetuse meetodika arendaja*. [Magistritöö]. Tallinn: Tallinna Ülikool, Muusika osakond.
- ERNITS; T. (2007). Über Musik(unterricht) am Lehrerseminar in Tartu. In: DSpace at University of Tartu> 4. raamatukogu> TÜ raamatukogu konverentsid> *Tartu ülikooli muusikadirektor 200*> <http://hdl.handle.net/10062/5241>
- ERNITS, T. (2009a). About music literature in the Baltic-German schools in Tartu Study District in 1860–1870: a glimpse into the songbooks of the birth decade of Estonian song festivals. In M. Mäesalu & A. Liimets (Comp.). *International conference "Music Inside and Outside the School" : abstracts, [Tallinn (Estonia) July 1–4, 2009] = Muusika koolis ja väljaspool kooli : teesid*. European Association for Music in Schools (EAS), International Society for Music Education (ISME). Tallinn: Estonian Academy of Music and Theatre, 31.

- ERNITS, T. (2009b). Muusikaõpetuse reformimise katsest ehk Galin-Paris-Chevé lauluõpetusmeetodi levikust baltisaksa haridusmaastikul 1860. aastatel. *Haridus*, 11–12, 56–62.
- ERNITS, T. (2009c). Relatiivse astmesümboolika kasutuselevõttust Eestis ja Voldemar Tammani osa selles. Rmt. A. Liimets (Koost. ja toim.) *Muusikalise kontegellikkuse ühendused identiteedi ja diferentsiga*. Tallinn: [Tallinna Ülikooli Kirjastus], 207–240.
- ERNITS, T. (2009d) The distribution of the Galin-Paris-Chevé method in the 19th century Baltic-German environment. In: T. Selke, G. Lock (Eds.). *2nd International Conference The Changing Face of Music Education (CFME09), Music and environment. Abstracts, April 23–25, 2009*. Tallinn University, Institute of Fine Arts, Department of Music. [www.tlu.ee/CFME09/proceedings/CFME09 Abstracts.pdf](http://www.tlu.ee/CFME09/proceedings/CFME09%20Abstracts.pdf), CD-ROM, ISBN 978-9985-58-632-7, 33–34.
- ERNITS, T. (2009e). The distribution of the Galin-Paris-Chevé method in the 19th century Baltic-German environment. In: T. Selke & G. Lock (Eds.). *2nd International Conference The Changing Face of Music Education (CFME09), Music and environment. Articles* [Elektroniline teavik], April 23–25, 2009. Tallinn University, Department of Music. CD-ROM, ISBN 978-9985-58-632-7, 85–90.
- ERNITS, T. (2010). Laulmisõpetusest 1873. aasta eestikeelsetes koolmeistri käsiraamatutes Preisi kasvatusteaduse kontekstis. *Res musica*, 2, 15–32.
- ERNITS, T. (2011). Music literature in the Baltic-German schools in Tartu Study District in 1860-1870. In: A. Liimets, M. Mäesalu (Eds.). *Music Inside and Outside the School*. Baltische Studien zur Erziehungswissenschaft, Bd. 21. Herausgegeben von G.-B. v Carlsburg, A. Gaižutis und A. Liimets. Frankfurt am Main: Peter Lang, 435–451.
- ERNITS, T. (2013). Über den Liedschatz der polyethnischen deutschsprachigen Schulen in Livland und Estland im 19. Jahrhundert. In: Bobéth, M. (posthum.), Scheunchen, H. (Hrsg.). *Musik im Baltikum*. Schriftenreihe: Baltische Seminare (23. Baltisches Seminare der Carl Schirren Gesellschaft 2011), Bd. 21. Lüneburg: Carl-Schirren-Gesellschaft. [In print]. URL <http://www.carl-schirren-gesellschaft.de/publikationen.htm>
- FRÄNKEL, C. (1863). *Reisebericht vom Oberlehrer des Dorpatschen Gymnasiums Dr. Fränkel*. Dorpat: Karow.
- GLAESER, [GLEZER] H. (1907). *Evangelisch-lutherisches Gesangbuch für Schule und Kinder-Gottesdienst*. Riga: Jonck & Poliewsky.
- GRENZSTEIN, A. (1878). *Kooli laulmise raamat: kuues jaos kirja pannud A. Grenzstein*. Eesti Kirjameeste Seltsi Toimetused. Tartu: Schnakenburg.
- GOODMAN, G. S. (2008). Coming to a Critical Constructivism: Roots and Brances. In: G. S. Goodman (Ed). *Educational Psychology: an Application of Critical Constructivism*. New York [etc.]: Peter Lang, 13–32.
- GÖCKER, Th. (1861). *Des Knaben Liederschatz: eine Sammlung geistlicher und weltlicher Volkslieder*. 3. Aufl. Bielefeld und Leipzig: Volhagen & Klasing.
- GÜMNAASIUMI... (2011). Gümnaasiumi riiklik õppekava. [7.12.2011]. <https://www.riigiteataja.ee/akt/114012011002>.

HACKMANN, J. (2005). Was bedeutet „baltisch“? Zum semantischen Wandel des Begriffs im 19. und 20. Jahrhundert: Ein Beitrag zur Erforschung von *mental maps*. In: H. Bosse, O.-H. Elias, R. Schweizer (Hrsg.). *Buch und Bildung im Baltikum: Festschrift für Paul Kaegbein zum 80. Geburtstag*. Schriften der Baltischen Historischen Kommission, Bd. 13. Münster: LIT, 15–39.

HACKMANN, J. & Schweitzer, R. (2006). Nordosteuropa als Geschichtsregion – ein neuer Blick auf den Ostseeraum? In: J. Hackmann, R. Schweitzer (Hrsg.). *Nordeuropa als Geschichtsregion. Beiträge des III. Internationalen Symposiums zur deutschen Kultur und Geschichte im europäischen Nordosten vom 20.–22. September 2001 in Tallinn* (Estland). Helsinki, Lübeck: Aue-Stiftung, Verlag Schmidt-Römhild, 13–25.

HACKMANN, J. (2009). Rahvus(lus)tamine kui ühiskonna ülemkihti püsima jäämise strateegia? Saksa seltsid (*Deutsche Vereine*) Venemaa Läänemere-provintside. Rmt. T. Tannberg ja B. Woodworth (Koost.). *Vene Impeerium ja Baltikum: venustus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses*. Eesti Ajalooarhiivi toimetised. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 207–231.

HANSEN, W. A. (1873). *Kooli-teadus*. Tartu: W. Gläser.

HANSLICK, E. (1891). *Vom Musikalisch-Schönen: Ein Beitrag zur Revision der Ästhetik der Tonkunst*. 8. verm und verb. Aufl. Leipzig: J. A. Barth.

HEIDEGGER, M. (2003). Aja mõiste. E. Parhomenko (Tõlk.). *Akadeemia*, 2003, 10, 1019–1041.

HEINMAA, H. (2008). Hans Schmidt – suurvaim baltisaksa muusikaloos. Rmt. U. Lippus (Koost.). *19. sajandi muusikaelu Eestis=Musikleben in Estland im 19. Jahrhundert*. Eesti muusikaloo toimetised, 9. Tallinn: Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia, muusikateaduse osakond, 163–206.

HEISE, W. (1986). Musikunterricht im 19. Jahrhundert – Ideen und Realitäten. In: H.-Chr. Schmidt (Hrsg.). *Geschichte der Musikpädagogik. Bd. 1. Handbuch der Musikpädagogik*. Kassel [etc.]: Bärenreiter.

HENTSCHEL, E. (1867). *Liederhain*. 1. Heft. 24. Aufl. 2. Heft. 16. Aufl. Leipzig: C. Merseburger.

HENTSCHEL, E. (1906a). *Liederhain: Auswahl volksmäßiger deutscher Lieder für jung und alt zunächst für Knaben und Mädchenschulen*. 3. Heft. Ausg. A: Für Knaben-Oberklassen. 35. Aufl. Leipzig: C. Merseburger.

HENTSCHEL, E. (1906b). *Liederhain: Auswahl volksmäßiger deutscher Lieder für jung und alt zunächst für Knaben und Mädchenschulen*. 3. Heft. Ausg. B: Für Mädchen-Oberklassen. 20. Stereotyp-Auflage. Leipzig: C. Merseburger.

HENTSCHEL, E. (1907a). *Liederhain: Auswahl volksmäßiger deutscher Lieder für jung und alt zunächst für Knaben und Mädchenschulen*. Hrsg. von Ernst Hentschel. 1. Heft. 88. Aufl. Leipzig: C. Merseburger.

HENTSCHEL, E. (1907b). *Liederhain: Auswahl volksmäßiger deutscher Lieder für jung und alt zunächst für Knaben und Mädchenschulen*. Hrsg. von Ernst Hentschel. 2. Heft. 71. Aufl. Leipzig: C. Merseburger.

- HIRSJÄRVI, S. (1998). Kasvatuse väärtused ja eesmärgid tänapäeval. Rmt. I. Kraav, K. Kameron (Toim.), E. Pilli (Tõlk.). *Via educationis: Artiklite kogumik*. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne, 4. Tartu: Tartu Ülikool, 7–14.
- HIRSJÄRVI, S. & HUTTUNEN, J. (2005). *Sissejuhatus kasvatusteadusesse*. M.-L. Laherand. (Tõlk.) Tallinn: AS Medicina.
- HOFSTETTER, R. (1994). Schulbuchanalyse aus methodologischer Sicht – eine Synopse. In: H. Gembris, R.-D. Kraemer, G. Maas (Hrsg.). *Forum Musikpädagogik; Bd. 6. Forschungsberichte 1993*. Augsburg: Dr. Bernd, 239–267.
- HOHEISEL, K. H. (1866). *Bericht an Seine Erlaucht den Herrn Curator des Dorpatschen Lehrbezirks Grafen Keyserlings über die bei dem Besuche einiger Schulanstalten Deutschlands gemachten Wahrnehmungen*. Reval: J. H. Gressel.
- HÄMÄLÄINEN, J. (1999). *Kotikasvatuksen arvot nuorten arvioimana*. Kuopio: Snellman-instituutti.
- HÄMÄLÄINEN, J., Kraav, I., Bizaeva, A. (2002). *Kotikasvatuksen arvot Suomessa, Venäjällä ja Virossa*. Kuopio: Sosiaalitieteiden laitos, Kuopion yliopisto.
- HÄRM, S. (2010). *Eestikeelne piibliaalne kirjandus religiooniõpetuse perspektiivist: ülevaade ja juhatusi kasutajatele*. [Magistritöö]. Tartu: Tartu Ülikool, usuteaduskond.
- „IN DULCI JUBILO“ *Volksliederbuch für Männerchor*. [1906]. Hrsg auf Verlassung seiner Majestät des Deutschen Kaisers Wilhelm II. Partituur. Bd. I. Leipzig: C. F. Peters.
- INGLEHART, R. (1995). Changing values, economic development and political change. In: *International Social Science Journal*, 145, September 1995. Fundamental values Across Nations: Blackwell Publishers/UNESCO, Vol. XLVII, No 3, 379–403 .
- JAHRESBERICHT...ARENSBURGSCHEN (1868–1884, 1886–1889). *Jahresbericht über die Thätigkeit des Arensburgschen Gymnasium im Jahre...* Arensburg: Ch.Assafrey; (1879): Ch. Assafrey's Erben (1886): Arensburger Wochenblatt.
- JAHRESBERICHT...ARENSBURGSCHEN (1885). *Jahresbericht über die Thätigkeit des Arensburgschen Gymnasium im Jahre 1884*. Arensburg: J. J. Steffenhagen & Sohn.
- JAHRESBERICHT...DOMSCHULE (1909). *Jahresbericht der Ritter- und Domschule über das Jahr 1908/09*. Reval: Revalsche Zeitung.
- JAHRESBERICHT...DOMSCHULE (1912). *Jahresbericht der Ritter- und Domschule über das Jahr 1911/12*. Reval: Revalsche Zeitung.
- JAHRESBERICHT...DOMSCHULE (1913). *Jahresbericht der Ritter- und Domschule über das Jahr 1912/13*. Reval: Revalsche Zeitung.
- JAHRESBERICHT...DORPATSCHEN 1864. *Jahresbericht über die Thätigkeit des Dorpatschen Gymnasiums vom 1. Januar 1864 bis zum 1. Januar 1865*. Dorpat: C. Mattiesen.
- JAHRESBERICHT...DORPATSCHEN (1865–1869). *Jahresbericht über die Thätigkeit des Dorpatschen Gymnasiums im Laufe des Jahres* Dorpat: C. Mattiesen.
- JAHRESBERICHT...DORPAT (1870). *Jahresbericht über den Bestand und die Thätigkeit des Gymnasiums zu Dorpat im Jahre 1870*. Dorpat; C. Mattiesen.

- JAHRESBERICHT...DORPATSCHEN (1875–1878). *Jahresbericht über die Thätigkeit des Dorpatschen Gymnasiums im Laufe des Jahres...* Dorpat: C. Mattiesen.
- JAHRESBERICHT...DORPATSCHEN (1880). *Jahresbericht über den Bestand und die Thätigkeit des Dorpatschen Gymnasiums für das Jahr 1880*. Th. Gööck. Dorpat: C. Mattiesen.
- JAHRESBERICHT...DORPATSHEN (1881). *Jahresbericht über den Bestand und die Thätigkeit des Dorpatschen Gymnasiums für das Jahr 1881*. Dorpat: C. Mattiesen.
- JAHRESBERICHT...DORPATSHEN (1882). *Jahresbericht über den Bestand und die Thätigkeit des Gouvernements-Gymnasiums für das Jahr 1882*. Dorpat: C. Mattiesen.
- JAHRESBERICHT...DORPATSCHEN (1883). *Jahresbericht über den Bestand und die Thätigkeit des Gouvernements-Gymnasiums zu Dorpat im Jahre 1883*. Dorpat: C. Mattiesen.
- JAHRESBERICHT...DORPATSCHEN (1885). *Jahresbericht über den Bestand und die Thätigkeit des Gouvernements-Gymnasiums zu Dorpat im Jahre 1885*. Dorpat: C. Mattiesen.
- JAHRESBERICHT...PERNAUSCHEN (1866–1876). *Jahresbericht über die Thätigkeit des Pernauschen Gymnasiums im Laufe des Jahres... 1866–1876*. Perna: [s.n].
- JANSEN, E. (1995). Tallinna kultuurielu 19. sajandi teisel poolel. H. Gustavson (Koost.). *Vana Tallinn V (IX)*. Tallinn: Estopol, 112–142.
- JANSEN, E. (2001). Baltisaksa raamat Eesti kultuuriloos. Rmt. T. Tender (Toim.) *Raamatu osa Eesti arengus*: [Eesti Raamatu Aasta avakonverentsi ettekanded Tartus 6.-7. aprillil 2000]. Tartu: Eesti Raamatu Aasta peakomitee, 200–220.
- JANNSEN, J. V. (1865). *Eesti Lauliko wisi-ramat. 120 uut laulo-wisi*. Tartu: H. Laakmann.
- JIMMERTHAL, H. (1890). *Gesanglehre und Liederbuch für Volks- und Bürgerschulen. In vier Heften*. 1. Heft nebst einem Vorwort. Lübeck: F. W. Kaibel.
- JOHNSEN, E. B. (1997). In the Kaleidoscope: Textbook Theory and Textbook Research. In: S. Selander (Ed.). *Textbook and educational Media: Collected Papers 1991–1995*. IARTEM-information. Stockholm: LHS, 25–44.
- JÄÄTS, I. (2005). *Etnilised protsessid vene impeeriumi siseperifeerias 1801–1904. Komi rahvusluse süüd*. Dissertationes ethnologiae Universitatis Tartuensis, 2. Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna ajaloo osakond. Tartu: Tartu University Press.
- JÜNGER, H. (2005). Schulbuch. In: S. Helms, R. Schneider, R. Weber, R. *Lexikon der Musikpädagogik*. Neuausgabe. Kassel, Mainz: G. Bosse, 220–221.
- JÜNGER, H. (2006). *Schulbücher im Musikunterricht?: Quantitativ-qualitative Untersuchungen zur Verwendung von Musiklehrbüchern an allgemein bildenden Schulen*. Unipress Hochschulschriften Bd. 153. Hamburg: LIT VERLAG.
- JÜRJO, I. (2004). *Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819*. Tallinn: Riigiarhiiv.
- JÜRJO, I. (2011). *Ideed ja ühiskond: Balti provintside mõtte- ja kultuuriloost 18.–19. sajandil*. I. Põltsam-Jürjo ja T. Tannberg (Koost.). Ajalooarhiiv, Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.

- JÜRGENSON, D. H. (1833). *Elementarlehrer-Seminarium zu Dorpat nach seiner gegenwärtigen Einrichtung und Verfassung*. Dorpat: J. C. Schönemann.
- KALMUS, V. (1999a). Õppekirjanduses esinevate väärtuste uurimise meetodikast. Rmt. J. Mikk (Toim.). *Väärtuskasvatus õppekirjanduses: Artiklite kogumik*. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne, 8. Tartu: [Tartu Ülikooli Kirjastus], 6–22.
- KALMUS, V. (1999b). Väärtused Eesti aabitsais käesoleval sajandil. Rmt. J. Mikk (Toim.). *Väärtuskasvatus õppekirjanduses: Artiklite kogumik*. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne, 8. Tartu: [Tartu Ülikooli Kirjastus], 23–35.
- KALMUS, V. (2000). Õpikudiskursus muutuvus ühiskonnas. Rmt. V.-R. Ruus (Koost.). *Kõnelev ja kõneldav inimene: Eesti erinevate eluvaldkondade diskursus: artiklite kogumik*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus, 205–218.
- KALYONCU, N. & UÇAR, A. (2009). An investigation about visual image of music study books in Turkish Primary Schools. In: M. Mäesalu & A. Liimets (Comp.). *International conference "Music Inside and Outside the School" : abstracts, [Tallinn (Estonia) July 1-4, 2009] = Muusika koolis ja väljaspool kooli : teesid / [European Association for Music in Schools (EAS), International Society for Music Education (ISME). Tallinn: Estonian Academy of Music and Theatre, 36.*
- KALYONCU, N. & UÇAR, A. (2011). Visual image in the primary school music students' book in Turkey. In: A. Liimets, M. Mäesalu (Eds.). *Music Inside and Outside the School*. Baltische Studien zur Erziehungswissenschaft; Bd. 21. Hrsg. von G.-B. von Carlsburg, A. Gaižutis und A. Liimets. Frankfurt am Main [etc]: Peter Lang, 453–464.
- KENNEDY, K. (2000). Visual Representation and National Identity in the Elementary Schoolbooks of Imperial Germany. *Paedagogica Historica*, 36 (1), 224–245. doi:10.1080/0030923000360111.
- KENNEDY, K. (2005). The persistence of religion in Germany's modernizing schools, from Empire to Republic. *Paedagogica Historica*, 41, (1-2), 119–130. doi:10.1080/0030923042000335493.
- KENNEDY, K. (2007). Eastern Borderlands in German Schoolbooks, 1890–1945. *Paedagogica Historica*, 43(1), 29–43. doi: 10.1080/00309230601080568.
- KIIRATS, M. (1929). *Tartu Õpetajate Seminar: 1828-1928*. Tartu: Tartu Õpetajate Seminari Vilitlaskogu.
- KIRME, M. (2008). Muusika mõistest II Maailmasõja eelses eestikeelses muusikakriitikas. Rmt. R. Veidemann, M. Kirme (Toim.). *Kriitika diskursus: minevik ja tänapäev. Acta universitatis Tallinnensis* Tallinna ülikooli toimetised. A 28 Humaniora. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 161–176.
- KIVERIK, I. (2005). Der politische Kampf um das Bildungswesen der Esten im 19. Jahrhundert. In: D. Kühn (Hrsg.) *Schulwesen im Baltikum: Elf Beiträge zum 10. Baltischen Seminar*. Lüneburg: Verlag Carl-Schirren-Gesellschaft, 51–66.
- KIVISAAR, J. (1932). *Tartu Eesti vallakooliõpetajate (Hollmanni) seminar: 1873.–1887*. Tartu: [s.n.].

- KIILU, K. (2011). *The development of the concept of music education in Estonian kindergartens, 1905–2008: A historical-critical overview*. Research Report 314. Helsinki: Helsingin Yliopisto.
- KLAUWELL, A. (1860). *Liederlust*. 2. Aufl. Leipzig: C. Merseburger.
- KLAUWELL, A. (1869). *Liederlust*. 3. Stereotypische Aufl. Leipzig: C. Merseburger.
- KNÖRZER, W., GRASS, K. (1998). *Einführung Grundschule: Geschichte-Auftrag-Innovation*. Weinheim, Basel: Beltz Verlag.
- KRAAV, I. (2001). Lastevanemate kasvatusväärtused ja -meetodid laste hinnangute alusel. Rmt. H. Kukemelk, K. Karlep, E. Krull, J. Mikk, E. Pilli, K. Trasberg (Toim.). *Kasvatus ja aated: artiklite kogumik*. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne, 11. Tartu: [Tartu Ülikooli Kirjastus], 54–64.
- KRAUSS, FR. (1868). *Liedersammlung von Krauss*, 3. und 4. Heft. [Berliin, N.15.391]
- KRULL, E. (2000). *Pedagoogilise psühholoogia käsiraamat*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- KRŪZE, A., ŖESTERE, I., SIRK, V., TIJŪNĒLIENĒ, O. (2009). *History of education and pedagogical Thought in the Baltic countries up to 1940: an overview*. Baltic Association of Historians of Pedagogy. Rīgā: Izdevniecība RaKa.
- KOLI...(1849). *Koli-seädus*. Riga: W. F. Häcker.
- KÄIS, J. (1996; 2004). *Kooli-raamat*. F. Eisen (Koost). Tartu: Ilmamaa.
- KŪHN, D. (2005). Einführung in die Geschichte des Schulwesens im Baltikum. In: D. Kühn (Hrsg.) *Schulwesen im Baltikum: Elf Beiträge zum 10. Baltischen Seminar 1998*. Lüneburg: Verlag Carl-Schirren-Gesellschaft.
- LAHERAND, M.-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Meri-Liis Laherand.
- LAHERAND, M.-L. (2000). Postmodernistliku identiteedi suunas: mina-repertuaarid 1970. ja 1990. aastate eesti aabitsates. Rmt. V.-R. Ruus (Koost.). *Kõnelev ja kõneldav inimene: Eesti erinevate ehvaldkondade diskursus: Artiklite kogumik*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus, 219–228.
- LANG, J. (1925). *Tartu Poeglaste Realgümnaasium (end. Realkool): 1880–1925*. Tartu: Pädagoogikanõukogu kirjastus.
- LANGE, H. (1890). *Erste Dorpatsche Lehrer-Seminar: mit seinen Schülern und Lehrern von seiner Gründung 1828 bis zu seiner Schliessung 1889*. Dorpat: Schnakenburg.
- LANGE, R. (1867). *Der Deutsche Schulgesang seit fünfzig Jahren: Ein Beitrag zur Schulbuch Literatur* von Rudolph Lange, Seminarlehrer. Berlin: Julius Springer.
- LANGE, R. (1877). *Ein Lehrplan für den Gesangunterricht einer dreistufigen Volksschule mit methodischen Bemerkungen im Anschluss an die „Allgemeinen Bestimmungen vom 15. October 1872“* von Rudolph Lange, Seminarlehrer. Berlin: Julius Springer.
- LANGE, R. (1894). *Winke für Gesanglehrer in Volksschulen*. 8. durchgesehene und vermehrte Aufl. Berlin: Julius Springer.
- LEHMAN, J. E. (1860). *Grundzüge zur methodischen Behandlung des Gesangunterrichtes in der Volksschule*. Langensalza: Verlag-Comptoir.

- LEHRPLAN DER DORPATER...(1885). *Lehrplan der Dorpater Realschule und der mit ihr verbundenen Elementarschule*. Dorpat: H. Laakmann.
- LEHRPLAN DER DORPATER...(1887). *Lehrplan der Dorpater Realschule und der mit ihr verbundenen Elementarschule*. Dorpat: H. Laakmann.
- LEHRPLAN...ESTNISCHE (1879). *Lehrplan für das Estnische Gemeinde-Schullehrer-Seminar zu Dorpat*. Riga: Alex. Stahl.
- LEHRPLAN..ESTNISCHE (1881). *Lehrplan für das Estnische Gemeinde-Schullehrer-Seminar zu Dorpat*. Dorpat: [s.n.].
- LEHRPLÄNE... (1869). *Lehrpläne für Knaben-Elementarschulen im Dorpater Lehrbezirk mit den nöthigen Erläuterungen und Ergänzungen*, entworfen unter Mitberathung erfahrener Schulmänner und hrsg von Professor Strümpell. Dorpat: W. Gläser.
- LEICHTER, K. (1991). *Seitse sajandit eestlaste lauluteel*. Tallinn: Eesti Raamat.
- LIEDERLESE...(1878). *Liederlese: Eine Sammlung von Chorälen, Liedern und Canons für die Rigaschen Stadtschulen*. Riga: W. Betz.
- LIEDERLESE... (1888). *Liederlese: Eine Sammlung von Chorälen, Liedern und Canons für die Rigaschen Stadt-Elementarschulen*. 2., umgearb. Aufl. Riga: A. Flutwedel & Co.
- LIEDERLESE...(1895). *Liederlese: Eine Sammlung von Chorälen, Hymnen und Liedern*. 3., veränd. Aufl. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn Auflage.
- LIEDERLESE... (1906). *Liederlese: Eine Sammlung von Chorälen, Hymnen und Russischen und deutschen Liedern*. 5. Aufl. Riga: W. Mellin & Co. [Kirjandumuuseumis (I 7873), konvoluudis 1. alligaat Гусли, 1908, 2. alligaat Liederlese, 1906].
- LIEDERLESE.. (1912). *Liederlese: Eine Sammlung von Chorälen, geistlichen und weltlichen Liedern*. 6. verbesserte Auflage. Riga: Verlag von W. Mellin & Ko. [TLÜ Baltika osakond (XV 221), konvoluut: 1. alligaat, Гусли., 1913, 2. alligaat Liederlese, 1912].
- LINDEBERG, T. (2007). *Muusikaalane õppekirjandus ühiskonna väärtuste edasikandjana Eestis (1985–2007) ja Soomes (1991–2007)*. [Magistritöö]. Tallinn: Tallinna Ülikool, Kunstide teaduskond, Muusika osakond.
- LINDER-BEROUD, W. (2007). Kuckuck, kuckuck, ruft aus dem Wald. In: *Populäre und traditionelle Lieder. Historisch-kritisches Liederlexikon*. URL: http://www.liederlexikon.de/lieder/kuckuck_kuckuck_ruft_aus_dem_wald/
- LIIM, A. (1984). Tartu Kubermangugümnaasium, hilisem Aleksandri Gümnaasium, ja tema koht Eesti kultuuriloos. *Eesti Loodus*, 8, 528–532.
- LIIM, A. (1998). Saksa koolidest Tartus 19. sajandil. Rmt. H. Piirimäe, C. Sommerhage (Koost.). *Tartu, baltisakslased ja Saksamaa: Artiklite kogumik*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 140–166.
- LIIM, A. (1999). *Haridusinstituutide Eestis keskajast kuni 1917. aastani*. A. Liim (Koost.). Ajaloolised instituutid Eestis keskajast kuni 1917. aastani. Tartu: Rahvusarhiiv.
- LIIM, A. (2005). Koolid. Rmt. H. Pullerits (Koost.), H. Pullerits, U. Tõnisson, A. Liim, A. Andresen (Toim.). *Tartu: ajalugu ja kultuurilugu*. Tartu: Tartu Linnamuuseum; Ilmamaa, 215–246.

- LIIM, A. (2006). Eestlaste tee keskhariduseni. *Eestikeelne keskharidus 100: konverentsitekkanded*. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium, 50–79.
- LIIMETS, A. (1999). *Refleksioon õpitegevuse stiilist kasvatusteadusliku kategooriana: monograafia = Reflection on the learning style as a category of educational science: a monograph* / Airi Liimets ; [tõlked inglise keelde: Ulve Kala, Andres Luure] Tallinn : Tallinna Pedagoogikaülikooli kirjastus.
- LIIMETS, A. (2006). Teel integraalse didaktikani. *Haridus*, 1–2, 14–15.
- LIIMETS, A. (2009a). Distsiplinaarsest, aporeetilisest ning mittedistsiplinaarsest mõtlemisest. Rmt. A. Liimets (Koost. ja toim.). *Muusikalise kontegelikkuse ühendused identiteedi ja diferentsiga*. Tallinn: [Tallinna Ülikooli Kirjastus], 15–52.
- LIIMETS, A. (2009b). Küsivast inimesest ehk Eesti muusikaüliõpilaste ajalisustamisviisid ruumajas ning suhe surma. Rmt. A. Liimets (Koost. ja toim.). *Muusikalise kontegelikkuse ühendused identiteedi ja diferentsiga*. Tallinn: [Tallinna Ülikooli Kirjastus], 163–175.
- LIIMETS, A. (2009c). Millest võib kõnelda (muusika)õpik kui kultuurimärk ehk mida peaksin silmas õpikut kirjutades. Rmt. A. Liimets (Koost. ja toim.). *Muusikalise kontegelikkuse ühendused identiteedi ja diferentsiga*. Tallinn: [Tallinna Ülikooli Kirjastus], 301–315.
- LIIMETS, A. (2009d). Saateks ehk osutusi raamatu kui terviku lugemiseks. Rmt. A. Liimets (Koost. ja Toim.). *Muusikalise kontegelikkuse ühendused identiteedi ja diferentsiga*. Tallinn: [Tallinna Ülikooli Kirjastus], 7–12.
- LIIMETS, A. (2009e). Muusika noorte elustiilis ja nüüdisaja koolikultuuris. Rmt. A. Liimets (Koost. ja toim.). *Muusikalise kontegelikkuse ühendused identiteedi ja diferentsiga*. Tallinn: [Tallinna Ülikooli Kirjastus], 55–93.
- LIIMETS, R. (2005). *Mina kui ruumilis-ajaline konstrukt: eesti ja saksa noorte elufiktsioonid*. Dissertationes Philologiae Germanicae Universitatis Tartuensis 4. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- LIIVIMAA... (1875). *Liivimaa Lutheri usu Maakoolide Säädus*. Välja antud Liivimaa Ülem-Maakooli kohtu poolt Riias, juuli kuul, aastal 1874. Viljandi: F. Feldt.
- LIPPUS, U. (2002). Omakultuur ja muusika: muusika rahvuslikkuse idee Eestis I. Rmt. U. Lippus (Koost.). *Rahvuslikkuse idee ja eesti muusika 20. sajandi algupoolel*. Eesti muusikaloo toimetised, 6. Tallinn: EMA muusikateaduse osakond, 7–78.
- LUIK, T. (2002). *Filosoofiast kõnelda*. Eesti mõttelugu 44. Tartu: Ilmamaa.
- LUKAS, L. (1997). Võõra motiiv baltisaksa kirjanduses. *Akadeemia*, 11, 2322–2343.
- LUKAS, L. (2006). *Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918*. Tartu-Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvaluule osakond.
- LUKAS, L. (2008). Balti kirjakuultuuri mitmekeelsest loomust. Rmt. R. Undusk (Toim.). *Rahvuskultuur ja tema teised*. Tallinn: Underi ja Tuglase kirjanduskeskus, 23–33.
- LINNANKIVI, M., TENKKU, L., URHO, E. (1981). *Musiikkin didaktikka*. Jyväskylä: Gummerus.
- LOTMAN, J. (2001). *Kultuur ja plahvatus*. P. Lotman (Tõlk.). [Tallinn]: Varrak.

- LOTMAN, J. (2006). *Kultuurisemiootika. Tekst – kirjandus – kultuur*. 2. tr. Tallinn: Olion.
- LÄÄNEMETS, U. (1991). How to evaluate the quality of language textbooks and ascertain their suitability for practical learning. In: [J. Mikk (vastutav toim.)]. *Problems on textbook effectivity. Papers on education II*. Tartu: [Tartu Ülikool], 28–33.
- LÄÄNEMETS, U. (2000). *Õppevara: küsimisi ja kostmisi*. [Tallinn]: Avita.
- LÖCHNER, A. L. (1856). *Geistliche und weltliche Lieder aus der Sammlung von Löchner*. Leipzig: Julius Klinkhardt.
- MALTSEVA-ZAMKOVAJA, N., MULDMA, M., MÜRSEPP, M. (2006). Rahvuslik ja rahvusvaheline I kooliastme keele ja muusika õpikutes. Rmt. I. Kraav, R. Mikser (Toim.). *Rahvuslik ja rahvusvaheline Eesti hariduses: [artiklite kogumik]*. Tartu: Eesti Akadeemiline Pedagoogika Selts.
- MARTIAL, I. & LADENTHIN, V. (2002). *Medien im Unterricht: Grundlagen und Praxis der Mediendidaktik*. Hohengehren: Schneider-Verlag.
- MATTHEUS, A. (2012). *Eesti laste- ja noortekirjanduse genees: küsimusepüstitusi ja uurimisperspektiive*. Tallinna Ülikool, Humanitaarteaduste dissertatsioonid 31. Tallinn: Tallinna Ülikool, Eesti Keele ja Kultuuri Instituut.
- MENDELSSOHN-BARTHOLDY, F. [18...]. Collection Litolff. No. 965. *Mendelssohn Duette*. Sämtliche Lieder und Gesänge für 2 Singstimmen mit Pianofortebegleitung von Felix Mendelssohn-Bartholdy. Revidirt von Franz Abt. Braunschweig: H. Litolff.
- MENDELSSOHN-BARTHOLDY, F. [19..]. *Duett-Album. Sammlung Berühmter Duette für zwei Singstimmen mit Pianofortebegleitung*. Leipzig & Berlin: C. F. Peters.
- MIKK, J. (1999). Õppekirjandus väärtuste kujundajana. Rmt. J. Mikk (Toim.). *Väärtuskasvatus õppekirjanduses: Artiklite kogumik*. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne, 8. Tartu: [Tartu Ülikooli Kirjastus], 74–96.
- MIKK, J. (2000). *Textbook: research and writing*. G.-B. Reinert, I. Musteikiené, J. Orn (Hrsg.). Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft; Bd. 3. Frankfurt am Main: [etc.]: Peter Lang.
- MIKULIC, R. (2008). *Das Schulbuch: politisch überschätzt, pädagogisch unterschätzt, wissenschaftlich vernachlässigt? Konferenz am 29. und 30. September im Georg-Eckert Institut für Internationale Schulbuchforschung*. Braunschweig. [18.11.2010] <http://bildungsklick.de/pm/62369/das-schulbuch-politisch-ueberschaetzt-paedagogisch-unterschaetzt-wissenschaftlich-vernachlaessigt>
- MORITZ, V. (1901). *Liederbuch für Höhere Mädchenschulen. Sammlung ein-, zwei-, drei- und vierstimmiger Lieder und Gesänge, geistlichen und weltlichen Inhalts. Oberstufe. Ergänzungsband*. Leipzig: Gebrüder Hug & Co.
- MUMME, R. (1862). Zu Nr. 33 des “Inlandes”, die Anwendung der Chevè'schen Methode betreffend. *Das Inland*, 35, 558–560.
- MUONI, H. (1981). *Tartu Ülikooli filosoofia ja pedagoogika professor Ludwig Heinrich Strümpell: Humanitaarteaduste arengust Tartu Ülikoolis*. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi, X. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.

- MUYSCHER, M. (1875). *Bericht über Entwicklung und Organisation der Mellinschen Anstalt in Dorpat*. Dorpat: H. Laakmann.
- MUYSCHER, M. (1878). *Bericht der Mellinschen Anstalt zu Dorpat über die Jahre 1874-1877*. Dorpat: H. Laakmann.
- MÄESALU, M. (2009). Kuidas, kus ja miks kuulavad noored muusikat? Rmt. A. Liimets (Koost. ja toim.). *Muusikalise kontegelikkuse ühendused identiteedi ja diferentsiga*. Tallinn: [Tallinna Ülikooli Kirjastus], 95–108.
- MÜLLER, S. (s.a.a). *Liederbuch für Mädchenschulen: Eine Sammlung ein-, zwei-, drei- und vierstimmiger Lieder und Gesänge in 4 Heften*. 1. Heft, enthaltend 100 einstimmige Lieder. Wolfenbüttel: Julius Zwißler.
- MÜLLER, S. (s.a.b). *Liederbuch für Mädchenschulen: Eine Sammlung ein-, zwei-, drei- und vierstimmiger Lieder und Gesänge in 4 Heften*. 2. Heft, enthaltend 100 zweistimmige Lieder. Wolfenbüttel: Julius Zwißler.
- MÜLLER, S. (1866). *Liederbuch für Mädchenschulen: Eine Sammlung ein-, zwei-, drei- und vierstimmiger Lieder und Gesänge in 4 Heften*. 3. Heft, enthaltend 80 dreistimmige Lieder. 4. unveränderte Aufl. Wolfenbüttel: Holle.
- MÜLLER, S. (?) *Liederbuch für Mädchenschulen: Eine Sammlung ein-, zwei-, drei- und vierstimmiger Lieder und Gesänge in 4 Heften*. 4. Heft. Wolfenbüttel: L. Holle.
- MÜÜRSEPP, M. (2009). Kooliraamatus oma lugu otsides. Rmt. M. Muldma (Koost.) *Kultuuride dialoog – võimalus või paratamatus?: Teadusartiklite kogumik = Dialogue of cultures – possibility or inevitability?* Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 119–130.
- NETTL, B. (2001). Music. In: S. Sadie, J. Tyrrell (Eds.). *The new Grove Dictionary of Music and Musicians*. 2. Ed. London: Macmillan, XVII, 425–436.
- NEWTON, D. P. & NEWTON, L. D. (2006). Could elementary textbooks serve as models of practice to help new teachers and non specialists attend to reasoning in music? *Music Education Research*, 8 (1), 3–16. doi:10.1080/14613800600570660 <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14613800600570660>
- NIGLAS, K. (2004). *The Combined Use of Qualitative and Quantitative Methods in Educational Research*. Tallinna Pedagoogikaülikool, Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, Tallinn Pedagogical University Dissertations on social sciences, 8. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus.
- NIGLAS, K. (2008). *Statistilise andmetötluse pakett SPSS 14.0: Põhikursus*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- NORMANN, W. (1873). *Öppetuis koli-piddamisest ning laste kasvatamisest isseärranis koolmeistrite ja laste wannemate heaks, õppetuseks ning juhutamiseks väljaantud*. Tartu: H. Laakmann.
- NUS, B. (1881). *Ausgewählte Lieder für Töchterschulen, zum Gebrauch für den Gesangunterricht*. 2. Heft. Enthaltend: 100 zweistimmige und 70 dreistimmige Lieder für die mittlern und obern Classen. Mitau: E. Sieslack.
- OBERBORBECK, F. (1989). Geschichte der Schulmusik in Deutschland 1810–1960. In: Fr. Blume (Hrsg.). *Die Musik in Geschichte und Gegenwart: Allgemeine Enzyklopädie der Musik*; Bd. 9. Kassel [u.a.]: Deutschen Taschenbuch Verlag, Bärenreiter-Verlag, 1120–1130.

- OETTEL, C. (1860). Vortrag über die Galin-Paris-Chevé'sche Methode des Gesangunterrichts. *Das Inland*, 20, 386–391; 21, 401–411.
- OETTEL, C. (1862a). „Die Musiker gegen die Musik“. *Das Inland*, 45, 711–720.
- OETTEL, C. (1862b). *Practischer Cursus der Chevé'schen Elementar-Gesang-Methode: Zunächst für Elementar- und Kreisschulen, nebst einem kurzen Vorworte für Lehrer*. Von Dr. Carl Oettel, Dorpatschem Kreis-Schul-Inspector. 1. Theil. Zifferschrift. Dorpat: H. Laakmann.
- OETTEL, C. (1862c). *Sammlung von Lieder für vier Männerstimmen nach der Schule Galin-Paris-Chevé*. 1. Heft. Dorpat: Laakmann.
- OETTEL, C. (1862d) *Sammlung von Lieder für vier Männerstimmen nach der Schule Galin-Paris-Chevé*. 2. Heft. Dorpat: Laakmann.
- OETTINGEN, AL. V. (1874). Die Wiedereinführung der alten Kernlieder nebst rhythmischen Singweisen in Kirche, Schule und Haus. Ein Wort zur Verständigung in der Gesangbuchsfrage. In: *Dorpater Zeitschrift für Theologie und Kirche*, Bd. 14, Jahrgang 1872–1873. Der Neuen Folge, Bd. 2.
- OETTINGEN, A. V. (1861). *Sammlung kirchlicher Kernlieder mit Singweisen*. Dorpat: Schünmanns Wittve und C. Mattiesen.
- PAATSI, V. (2001). Seal kirjutab nüüd karjapoiss....: Eesti rahvakooli muutumisi 1840–1886. I. *Akadeemia*, 5 (146), 875–903.
- PAATSI, V. (2009). Raamat Saaremaa rahvakoolides ja Kaarma kihelkonnas 1840. aastatel. *Akadeemia*, 1 (238), 133–150.
- PAUCKER, H. (1880). *Die Deutsche Kreisschule in Reval 1805-1880: ein Beitrag zur Geschichte der Schulen Ehtlands*. Reval: [s.n.].
- PAUL, T. (1999). *Eesti piiblitõlke ajalugu: esimestest katsetest kuni 1999. aastani*. Eesti Teaduste Akadeemia. Tallinn: Emakeele Selts.
- PAPPEL, K., KESKPAIK, T. (2008). Tallinna Muusikaühingu kujunemine ja tegevus kontserdielu korraldamisel 1835–1845. Rmt. U. Lippus (Koost.). *19. sajandi muusikaelu Eestis = Musikleben in Estland im 19. Jahrhundert*. Eesti muusikaloo toimetised, 9. Tallinn: Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia, 10–97.
- PARHOMENKO, E. (2003). Ajast Martin Heideggeri fundamentaalontoloogilises mõtlemises. *Akadeemia*, 10, 2184–2200.
- PEDASTSAAR, T. & VASSILTŠENKO, L. (2001). Õppeained tänase õpilase väärtuste skaalal. Rmt. H. Kukemelk, K. Karlep, E. Krull, J. Mikk, E. Pilli, K. Trasberg (Toim.). *Kasvatus ja aated: Artiklite kogumik*. Tartu Ülikooli Pedagoogika osakonna väljaanne nr. 11. Tartu: Tartu Ülikool, 125–131.
- PEZOLD, L. (1901). *Schattenrisse aus Revals Vergangenheit*. 2. verm. Aufl. Reval: Fr. Kluge
- PIIRIMÄE, H. (1998). Tartu kujunemine teaduse- ja kultuurikeskuseks: rahvusvaheliste sidemete osa. Rmt. H. Piirimäe, C. Sommerhage (Koost.). *Tartu, baltisakslased ja Saksamaa: Artiklite kogumik*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 5–32.

PFEIL, TH. (1878) *Die höhere Stadt-Töchterschule zu Dorpat nach ihrem 25-jährigen Bestehen*. Dorpat: H. Laakmann.

PLATH, U. (2011). Baltisaksa laste- ja noorsookirjandusest kuni 1840. aastateni. *Keel ja Kirjandus*, 8–9, 698–715.

PLUMMERIDGE, C. (2001). Schools. S. Sadie, J.Tyrrell. (Eds). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. London [etc.]: Macmillan, XXII, 614–629.

POSTEL, R. (1862, 25. September). Reformen der Musik. *Rigasche Zeitung*.

PREUSS, A. E & VETTER, J. A. (1872). *Hundert und acht ein- und mehrstimmige Lieder und Canons für Schule und Haus, für Jung und Alt*. Gratis-Beigabe zur alten im Jahre 1868 neu revidirten Ausgabe des Preußischen Kinderfreund. Königsberg: J. H. Bon.

PROGRAMM...DORPATSCHEN (1871). *Programm als Einladung zum öffentlichen Actus des dorpatschen Gymnasium am 21. December 1871. Goethe's Einfluß auf Uhland vom stellv. Oberlehrer F. Sintenis. Jahresbericht vom Director*. Dorpat: C. Mattiesen.

PROGRAMM...DORPATSCHEN (1872). *Programm als Einladung zum öffentlichen Actus des dorpatschen Gymnasium am 20. December 1872. Die Tagfalter und Schwärmer der Ostsee-Provinzen vom wissenschaftlichen Lehrer A. Bruttan.. Jahresbericht vom Director*. Dorpat: C. Mattiesen

PROGRAMM...DORPATSCHEN (1873). *Programm als Einladung zum öffentlichen Actus des dorpatschen Gymnasium am 21. December 1873. Jahresbericht vom Director*. Dorpat: C. Mattiesen.

PROGRAMM...DORPATSCHEN (1874). *Programm als Einladung zum öffentlichen Actus des dorpatschen Gymnasium am 14. December 1874. Jahresbericht vom Director*. Dorpat: C. Mattiesen.

PROGRAMM...PERNAU (1865). *Programm des Progymnasiums zu Pernau, womit zu der am 17. und 18. December 1865 stattfindenden öffentlichen Prüfung aller Classen und dem auf den 19. December festgesetzten Schlussactus ergebenst einladet der Inspector des Progymnasiums Collegenrath Bührig*. Pernau: F. W. Borm.

PROGRAMM...PERNAU (1864–1865, 1872, 1874). *Programm des Gymnasiums zu Pernau (1864–1865, 1872, 1874)*. Pernau: F.W. Borm.

PROGRAMM...(1885). *Programm des classischen Privat-Gymnasium zu Dorpat*. Dorpat: C. Mattiesen.

PUKSAND, H., KERGE, K. (2012). Õpiteksti analüüs kirjaoskuse omandamise kontekstis. Mati Erelt (Peatoim.). *Emakeele seltsi aastaraamat*, 57, 2011. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

PÕHIKOOLI...(2011). Põhikooli riiklik õppekava. [7.12.2011; 04.01.2012]

<https://www.riigiteataja.ee/akt/114012011001>

PÕLD, P. (1911). Kultura ja rahvahariduse korraldus. Rmt. V. Reiman (Korrald.). *Eesti Kultura. 1*. Tartu: Postimehe Kirjastus, 127–182.

PÕLDMÄE, R. (1988). *Noor Jakob Hurt: Monograafia*. Tallinn: Eesti Raamat.

- RAITMAA, P. (2008). Arutlused koraalilaulu teemal Liivimaal 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi algusaastatel. Rmt. U. Lippus (Koost.). *19. sajandi muusikaelu Eestis= Musikleben in Estland im 19. Jahrhundert*. Eesti muusikaloo toimetised, 9. Tallinn: Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia, 207–284.
- RAND, M., JAANSON, E.-L. (2000). *Muusikaharuldusi käsikirjas ja trükis: Tartu Ülikooli Raamatukogu töid*, XI. Tartu: Tartu Ülikool, 76–96.
- RANNAP, H. (1972). *Muusika eesti perekonnas ja rahvakoolis*. Tallinn: Eesti Raamat.
- RANNAP, H. (1975). Eesti heliloojad muusikaõpetajatena koolides. *Nõukogude pedagoogika ja kool*, XII, 108–115.
- RAUCH, M. (1995). Rezensionen: Neue Bücher zur Schulbuchforschung. *Internationale Schulbuchforschung*, S. 17, 77–94. Frankfurt: Diesterweg.
- RAUTIAINEN, K.-H. (2003). *Laulutunnin ulkoinen ja sisäinen rakenne. Aksel Törnudd (1874–1923) ja Wilho Siukonen (1885–1941) seminaarien ja kansakoulun laulunopetusmenetelmien kehittäjinä 1893–1941*. [Väitöskirja]. Studia Musica 19. Joensuu: Sibelius-Akatemia.
- REINFELDT, J. (1886a). *Baltischer Liederkrantz*. Ausgewählte Lieder zum Gebrauch für den Gesangunterricht. 2. verm. und verb. Aufl. 1. Teil. Reval: Franz Kluge.
- REINFELDT, J. (1886b). *Baltischer Liederkrantz*. Ausgewählte Lieder zum Gebrauch für den Gesangunterricht. 2. verm. und verb. Aufl. 2. Teil. Reval: Franz Kluge.
- REINFELDT, J. (1907). *Baltischer Liederkrantz*. Ausgewählte Lieder zum Gebrauch für den Gesangunterricht. 4. verm. und verb. Aufl. 1. Teil. Reval: Franz Kluge.
- R[EINTHAL], E. V. (1862). Zwei Stunden in der Chevéschen Singschule bei Oettel. *Das Inland*, 27 (22), 341–344.
- RIAÑO GALÁN, M. E. (2009). Education in Values: A Music Programme at School. In: M. Mäesalu, A. Liimets (Comp.). *International conference "Music Inside and Outside the School": abstracts, [Tallinn (Estonia) July 1-4, 2009] = Muusika koolis ja väljaspool kooli: teesid / [European Association for Music in Schools (EAS), International Society for Music Education (ISME)*. Tallinn: Estonian Academy of Music and Theatre, 46.
- RICHTER, A. L. (1815). *Musikalisches Schulgesangbuch*. Berlin: Fr. Späthen.
- RICHTER, E. (1867). *Anweisung zum Gesang-Unterrichte in der Volksschule von E. Richter, königl. Musikdirektor und Seminar-Musiklehrer zu Steinau*. 2. verb. Aufl. Essen: G. D. Bädeker.
- RICHTER, C., EHRENFORTH, K., H., MAHLERT, U. (1997). Musikpädagogik. In: L. Finscher (Hrsg.). *Die Musik in Geschichte und Gegenwart: allgemeine Enzyklopädie der Musik*. 2. Ausg. Sachteil 6. Kassel [u.a.]: Bärenreiter, Metzler, 1440–1534.
- RIEMANN, H. (1922). *Musik-Lexikon*. 10. Aufl. Berlin: Max Hesses Verlag.
- RITTER, M. (1916). *Methodik des Gesangunterrichtes: Für Lehrerbildungsanstalten und die Hand des Lehrers*. Von Seminaroberlehrer M. Ritter. Leipzig: Quelle & Meyer.

- ROHTLA [RÄMMER], G. (2005). Tartu varasem muusikaelu. Rmt. H. Pullerits (Koost.), H. Pullerits, U. Tõnisson. A. Liim, A. Andresen (Toim.). *Tartu ajalugu ja kultuurilugu*. Tartu: Tartu Linnamuseum, Kirjastus Ilmamaa, 443–455.
- ROKEACH, M. (1979). *Understanding Human Values: Individual and Societal*. New York: The Free Press; London: Collier Macmillan.
- ROMANTISM (1995). *Eesti Entsüklopeedia*. 8. kd. Tallinn, 181–182.
- R-R. (1862). Korrespondenz. Livland. Aus dem Schulleben. *Das Inland*, 27 (2), 26–28.
- RÜÜTEL, I., TIIT, E.-M. (2005). Eesti kooliõpilaste väärtushinnanguist ja huvialadest. *Akadeemia*, 11, 2401–2441.
- RÜÜTEL, I. (2012). *Eesti uuema rahvalaulu kujunemine*. [Tartu]: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- SAAGPAKK, M. (2006). *Deutschbaltische Autobiographien als Dokumente des Zeit- und Selbstempfindens: vom Ende des 19. Jahrhunderts bis zur Umsiedlung 1939*. Tallinn: Tallinna Ülikool. [15.12.2012]. http://e-ait.tlulib.ee/98/1/saagpakk_maris1.pdf
- SAAGPAKK, M. (2008). Mälestustekst kui kogukondliku identiteedi manifest: Mõttearendusi baltisaksa autobiograafiakirjanduse põhjal. *Akadeemia*, 5 (230), 947–965.
- SALUMÄE, I.-J. (2001). Saateks. Rmt. E. Salumäe...jt (Toim.) *Kelle laule me laulame? : hümnooloogiline kogumik "Kiriku laulu- ja palveraamatu" 10. aastapäeva tähistamiseks*. [Tallinn]: Eesti evangeelse luterliku kiriku konsistoorium.
- SCHAEFER, A. (1883). *Gesangschule in Tonziffern für den Schul- und Selbstunterricht mit Anwendung einer das Selbstüben unterstützenden Tonziffern-Tastatur (eines Hilfs-Apparates zum Harmonium) zugleich als Schule für das Treffsingen nach Noten*. Theil II. Libau: S. L. Zimmermann.
- SCHIHALEJEV, O. [2011]. *Väärtuskasvatus õpetajakoolituses*. Tartu Ülikooli eetikakeskus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- SCHLESIEEN (1893). *Meyers kleines Konversations-Lexikon*. 5. umgearb. und verm. Aufl. Bd. 3. Leipzig und Wien: Bibliographisches Institut.
- SCHNEIDER (1877). Diesterweg Adolf. *Allgemeine Deutsche Biographie*. Hrsg. von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 5, 150–152. [18.11.2009]. http://de.wikisource.org/wiki/ADB:Diesterweg,_Adolf
- SCHLÄBITZ, N. (2009). Obligat: Interdiziplinarität. In: N. Schläbitz (Hrsg.). *Interdisziplinarität als Herausforderung musikpädagogischer Forschung*. Musikpädagogische Forschung, Bd. 30. Essen: DIE BLAUE EULE, 7–12.
- SCHROEDER, L. v. (2013). *Memuaarid*. Tartu. Ilmamaa.
- SCHUL-ALMANACH...(1861). *Schul-Almanach des Dorpatschen Lehrbezirks 1862*. Mit Benutzung amtlicher Quellen hrsg von C. Mickwitz (Inspector) und A. Riemenschneider (Oberlehrer) am Gymnasium zu Dorpat. Dorpat: E. J. Karow.
- SCHUL-ALMANACH.. (1862). *Schul-Almanach des Dorpatschen Lehrbezirks für das Jahr 1863*. Mit Benutzung amtlicher Quellen hrsg von C. Mickwitz (Inspector) und A. Riemenschneider (Oberlehrer) am Gymnasium zu Dorpat. Dorpat: E. J. Karow.

- SCHÖNBERG, A. W. (1876). *Liederbuch für Knaben und Mädchenschulen*: von A. W. Schönberg Gesanglehrer am Gymnasium zu Arensburg. 1.–2. Riga: [A. W. Schönberg].
- SCHÜNEMANN, G. (1931). *Geschichte der deutschen Schulmusik*. T. 1: Textband, 2. Aufl. Leipzig: Fr. Kistner & C. F. W. Siegel.
- SCHULZ-BERTRAM, G. J. V. (2003). *Balti idealisti kirjad emale*. I. Vene (Tölk.). Tartu: Ilmamaa.
- SELANDER, S. (1990). Towards a Theory of Pedagogic Text Analysis. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 34, 2, 143–150.
- SELKE, T. (2007). *Suundumusi Eesti üldhariduskooli muusikakasvatuses 20. sajandi II poolel ja 21. sajandi alguses*. Tallinna Ülikool, Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 28. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- SEPP, A. (2001). *4.–6. klassi muusika õppekirjanduse kontseptuaalsed alused*. [Magistritöö]. Tallinna Pedagoogikaülikool, Kasvatusteaduste teaduskond, eelpedagoogika õppetool.
- SEPP, A., RUOKONEN, I. (2011). Approaches to Estonian and Finnish Music Syllabi in the Respective National Curriculum. In: A. Liimets, M. Mäesalu (Eds.). *Music Inside and Outside the School*. Baltische Studien zur Erziehungswissenschaft, 21. Bd. Herausgegeben von G.-B. v Carlsburg, A. Gaižutis und A. Liimets. Frankfurt am Main: Peter Lang, 345–358.
- SERING, F. W. & ROLLE, G. [1912]. *Gesänge für Gymnasien*. Bd. 1, für die Worschule und die unteren Klassen. Herausgegeben von F. W. Sering; auf Grund der preussischen Lehrpläne neu bearbeitet von Georg Rolle. Lahr, Baden: Schauenburg.
- SIITAN, T. (2003). *Die Choralreform in den Ostseeprovinzen in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts: Ein Beitrag zur Geschichte des protestantischen Kirchengesangs in Estland und Livland*. Sinzig: studio.
- SIITAN, T. (2007). Eesti kooriliikumise lätetest ja selle kiriklikest seostest 19. sajandi esimesel poolel. Rmt. U. Lippus (Koost.). *Meeskoor ja meestelaul*. Eesti muusikaloo toimetised, 8. Tallinn: Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia, muusikateaduse osakond, 10–22.
- SIITAN, T. (2009). Baltisaksa ja eesti kultuuriruumid 19. sajandi teise poole Eesti- ja Liivimaal: kooriseltsid ja identiteedikujundus. *Res musica*, 1, 9–19.
- SIITAN, T. (2010). Der deutschbaltische und der estnische Kulturraum im Estland und Livland der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts: Gesangvereine und Identitätsbildung. In: T. Siitan, K. Pappel, A. Sõõro (Hrsg.). *Musikleben des 19. Jahrhunderts im nördlichen Europa. 19th-Century Musical Life in Northern Europe. Strukturen und Prozesse*. Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms Verlag, 13–35.
- SIRK, V. (2010). Balti talurahvakoolist rahvuskooli lävele: Terminoloogilisi ja tüpoloogilisi vaatlusi. *Acta Historica Tallinnensia*, 15, 51–72.
- SOLLOGUB, V. A. (1863, 2. Mai). Ein Wort an die Redaction des Inlandes. *Dorpater Tagesblatt*.
- STADLER ELMER, S. (2000). New Method for Analysing and representing Singing. In: *Psychology of Music*, 28, 23–42.

- STEIN, G. (1977). Das Schulbuch – Politicum/Informatorium/Paedagogicum oder: Von der Unzulänglichkeit eindimensionaler Schulbuchforschung. In: G. Stein (Hrsg.). *Schulbuchwissen, Politik und Pädagogik: Untersuchungen zu einer praxisbezogenen und theoriegeleiteten Schulbuchforschung*. Zur Sache Schulbuch, Bd. 10. Kastellaun: J. Klinkhardt, 231–241.
- STEIN, G. (1985). Schulbuch. In: O. Gunter, W. Schultz (Hrsg.). *Methoden und Medien der Erziehung und des Unterrichts*. Enzyklopädie Erziehungswissenschaft, Bd. 4. Stuttgart, 581–589.
- STEIN, G. (1991). Schulbücher in Lehrerbildung und pädagogischer Praxis. In: Roth, L (Hrsg.). *Pädagogik: Handbuch für Studium und Praxis*. München: Ehrenwirth, 752–759.
- SÄLJÖ, R. (2003). *Õppimine tegelikkuses: sotsiokultuuriline käsitlus*. E. Nõmm (Tõlk.). Stockholm: Eesti Vabariidusliidu Kirjastus.
- SÄRG, T. (2004). Mis on eesti rahvamuusika. Rmt. J. Ross (Koost. ja toim.) ja K. Maimets (Toim.). *Mõeldes muusikast: sissevaateid muusikateadusesse*. Tallinn: Varrak, 125–159.
- TAUBE, A. V. & THOMSON, E. (1996). *Baltisakslased Eestis ja Lätis: Baltisakslaste ajaloo lühiülevaade*. Tartu: [Baltisaksa Kultuuri Selts].
- TARTU ...(1927). *Tartu: [koguteos]*. Tartu linna-uurimise toimkonna korraldatud ja toimetatud. Tartu: Tartu linnavalitsus.
- TILK, M. (2011). Eesti kool ja tema väärtused võõrvõimu oludes. Rmt. T. Kuurme (Koost. ja toim.). *Kõneldud ja elatud väärtused erinevates pedagoogilistes kultuurides*. Tallinn: [Tallinna Ülikooli Kirjastus], 183–193.
- TYNJÄLÄ, P. (1999). *Oppiminen tiedon rakentamisena: Konstruktivistisen oppimiskäsityksen perusteita*. Helsinki: Kirjayhtymä OY.
- TOBIEN, A. V. (1925). *Die livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus*. Bd. 1. Riga: G. Löffler.
- TOOMERE, T. (2001). Väärtusorientatsioonide muutused postsotsialistlikes riikides. *Akadeemia*, 12, 2543–2560.
- TORK, J. (1935). Pilg meie kooliraamatu minevikku seoses tema osatähtsusega eestluse arengus. Rmt. D. Palgi (Toim.). *Raamatu osa Eesti arengus: koguteos*. Tallinn: Eesti Kirjanduse Selts, 205–229.
- TUULIK, M. (2001). *Kasvatusõpetus*. Tallinn: REKK.
- TŠERVOVA, T. (2003) „Lauluselts Gusli“. Rmt. R. Pullat (Toim.). *Vana Tallinn*. Tallinn: Estopol, 141–148.
- UNDUSK, J. (2000). Ajalootõde ja metahistoorilised žestid: Eesti ajaloo mitmest moraalist. *Tuna*, 2, 114–130.
- VALLASTE, T. (2008). August Krüger ja linnakapell Tallinna muusikaelus 19. sajandi teisel poolel. Rmt. U. Lippus (Koost.). *19. sajandi muusikaelu Eestis = Musikleben in Estland im 19. Jahrhundert*. Eesti muusikaloo toimetised, 9. Tallinn: Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia, 98–162.
- VESKI, J. V. (1974). *Mälestuste raamat*. Tallinn: Eesti Raamat.

VIERUNDZWANZIG.. (1871). *Vierundzwanzig Volkslieder mit ihren Singweisen*. Erstes Heft für Sopran und Alt. Dorpat: Heinrich Laakmann.

VIHTOL, J. (VĪTOLS, J) (1898). *Liederschatz. Eine Sammlung von Chorälen und Liedern*. Riga: C. J. Sichmann.

VILU, K. (2004). *Eesti rahvalaul trükitud laulikutes 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses*. [Bakalaureusetöö]. Tallinn: EMTA muusikateaduse osakond.

VOGEL, M. [1890]. *Liederschatz für gemischten Chor: hundert beliebte Volks- und andere Lieder für Sopran, Alt, Tenor und Bass*. Leipzig: C. F. Peters

VOGEL, M. (1901). *Liederbuch für höhere Mädchenschulen*. Sammlung ein-, zwei-, drei- und vierstimmiger Lieder und Gesänge, geistlichen und weltlichen Inhalts. Leipzig: Gebrüder Hug & Co.

WALDMANN, F. (1892). *Schlussbericht über den Bestand und die Thätigkeit des Livl. Landesgymnasiums zu Fellin 1875–1892*. Fellin: F. Feldt.

WANDERVOGELBEWEGUNG (2012).(as). [13.06.2012].

<http://www.dhm.de/lemo/html/weimar/alltag/wandervogel/index.html>

WEBER, C. (1862, 2. (14.) Dezember). Ergänzungen zu dem Aufsätze „Reformen in der Musik“. *Rigasche Zeitung*.

WIDMAYER, T. (2008). *Der Mai ist gekommen*. In: *Populäre und traditionelle Lieder: Historisch-kritisches Liederlexikon*. [24.05.2012]. URL:

http://www.liederlexikon.de/lieder/der_mai_ist_gekommen

WIDMANN, B. (1868). *Elementar-Cursus der Gesanglehre nach einer rationellen Methode: Für Volks- und Bürgerschulen*. Leipzig: C. Merseburger.

WIDMANN, B. (1875). *Sammlung polyphoner zwei- und dreistimmiger Uebungen und Gesänge für höhere Töchter- und Realschulen, Gymnasien und Präparandenanstalten*. 3. Heft. 2. Aufl. Leipzig: C. Merseburger.

WEINBRENNER, P. (1992). Grundlagen und Methodenprobleme sozialwissenschaftlicher Schulbuchforschung. In: K. P. Fritzsche (Hrsg.). *Schulbücher auf dem Prüfstand. Studien zur internationalen Schulbuchforschung*. Bd. 75. Frankfurt am Main: M. Diesterweg, 33–54.

WERBECK, W. (2004). Das geistliche Lied im Ostseeraum: Schwerpunkte und Perspektiven der Forschung. In: E. Ochs, W. Werbeck, L. Winkler (Hrsg.). *Das geistliche Lied im Ostseeraum*. Frahhfurt am Main [etc.]: Peter Lang, 9–26.

ZEDDELMANN, R. (1900). *Die Zeddelmannsche Privat-Lehranstalt...(ehem „Dorpatener Privat-Knabenanstalt) 1875–1900: Lehrer- und Schüler-Album*. Jurjew (Dorpat): Mattiesen.

ВИТОЛ, [VĪTOLS] И. (1899). *Родные звуки: Классное пособие при обучении пению для низших и средних учебных заведений*. Рига: К. Г. Зихман.

ВИТОЛ, [VĪTOLS] И. (1901). [1.tiitellehel] *Певец: Классное пособие при обучении пению для низших и средних учебных заведений*. Рига: К. Г. Зихман. [2.tiitellehel] Vihtol, J. (1898). *Liederschatz. Eine Sammlung von Chorälen und Liedern*. Zusammengestellt von J. Vihtol, alterer Lehrer am kaiserlichen Conservatorium zu St. Petersburg. Riga: C. J. Sichmann.

ВЕССЕЛЬ, Н. Х., АЛЬБРЕХТ, Е. К. (1891). „Гусельки“. 128 колыбельных, детских песен и прибауток, с голосами и акомпанементом фортепианою. 10. изд. С.-Петербург: И. Юргенсон.

ГУСЛИ...(1890). *Гусли: Русские народные песни для начальных училищ*. Рига: В. Меллин.

ГУСЛИ... 1908 [Esikaanel] *Гусли: Русские и немецкие народные песни и хоралы для начальных училищ. Liederlese. Eine Sammlung von Chorälen, Hymnen und russischen und deutschen Liedern*. 5. Aufl. Riga (1906): W. Mellin & Co. [Tiitellehel] *Гусли: Сборник употребительнейших русских гимнов и народных песен для начальных училищ*. Изд. 6. Рига: В. Меллина и Ко.

КАТАЛОГ...(1903). *Каталог учебных руководств и пособий, допущенных к употреблению в средних учебных заведениях ведомства Министерства народного просвещения: (по 1-е января 1903 года)*. Изд. Ученого комитета Министерства народного просвещения. С.-Петербург: Т-во Художественной печати.

КАТАЛОГ...(1908). *Каталог учебных руководств и пособий, допущенных к употреблению в средних учебных заведениях ведомства Министерства народного просвещения: (по 1-е января 1908 года)*. Изд. Ученого комитета Министерства народного просвещения. С.-Петербург. Тренке и Фюсно.

КУЛЬБАРС, Ф. (1892). *Школьные Гусельки: Сборник песен одно- и двухголосных для городских элементарных и других начальных училищ*. Дерпт: Г. Лакман.

НУС, Б. (1893). *Баян. Сборник песен для школ*. Сост. Бальдуин Нусь, учитель пения. Ч. 1, 75 народных песен на два голоса. 3. изд. Рига: П. Нельднер.

НУС, Б. (1899). *Баян. Сборник песен для школ*. Сост. Бальдуин Нус, учитель пения. Ч. 3, 90 различных песен на три голоса. 2. изд. Рига: П. Нельднер.

ПОЛНОЕ.. (1889а). *Полное собрание законов Российской империи*. (ПСЗ). Собр 3. Том VII, 1887. Нр. 4343. Санкт-Петербург.

ПОЛНОЕ.. (1889б). *Полное собрание законов Российской империи*. (ПСЗ). Собр 3. Том VII, 1887. Нр. 4455. Санкт-Петербург.

ПОЛНОЕ.. (1890). *Полное собрание законов Российской империи*. (ПСЗ). Собр 3. Том X, 1890. Нр. 6720. Санкт-Петербург.

ЮРЯН, П. (1903). *Песни для средних учебных заведений*. Рига: П. Юрян.

LISAD

LISA 1a: LAULMISÕPETUSE NÄDALATUNDIDE ARV JA ÕPPESISU ALGKOOLIDE ÕPPEPLAANIDES AASTATEL 1860–1886

Kooli liik	Õppeaine Laulmine (<i>Gesang, Singen</i>)				
	Järjekord	Tunde nädalas	Aastad	Õppesisu	Allikas
Elementaarkoolid (väikelinnades ja maaasulates)	7/7*	2 t	1848-1880	Kirikulaulude õppimine	Ernits, 1975, 875-876
Tallinna poeglaste elementaarkoolid, 2-kl	12/10	2 t	1882-1885		Ernits, 1975, 877
Tartu III Poeglaste Elementaarkool (gümnaasiumi eelkool), 1864. a 3-kl; 1866. a 4-kl; 1870. a 3-kl, 1877. a 4-kl; 1880–1883 6-kl	Vpk**	1 t, kõik klassid koos	1864-1868	Tabamisharjutused, laulud ja koraalid kuulmise järele. <i>Singen. Treffübungen. Lieder und Choräle nach dem Gehör.</i>	Jahresbericht..Dorpatschen, 1864, 26, 29, 43; 1865, 6, 11, 31; 1866, 6, 11, 33; 1867, 11, 42; 1868, 6, 12, 50; EAA, f. 384, n. 1, s. 1055, 12p, 21p.
	Vpk	2 t, kombineeritud klassides	1869	Kombineeritud klassides. Hääle- ja tabamisharjutused. 1-häälsed koraalid ja 1- ja 2-häälsed koolilaulud. <i>Gesang. In den combinirten Classen: Stimm- und Treffübungen. Einstimmige Choräle und ein- und zweistimmige Schullieder.</i>	Jahresbericht..Dorpatschen, 1869, 6, 12, 45; 1870, 7, 10, 37; EAA, f. 384, n. 1, s. 1073, l. 19;
	9/9	1 t, kolm klassi koos	1870	Kombineeritud klassides. Hääle- ja tabamisharjutused. 1-häälsed koraalid ja 1- ja 2-häälsed koolilaulud. <i>Gesang In den combinirten Classen. Stimm- und Treffübungen. Einstimmige Choräle und ein- und zweistimmige Schullieder.</i>	Jahresbericht..Dorpatschen, 1870, 7, 10, 37.
	9/9	1 t, kolm või kaks klassi koos	1871-1878	Kombineeritud klassides. Hääle- ja tabamisharjutused. Koraalid ja koolilaulud. <i>Gesang/Singen. In den kombinierten Classen. Stimm- und Treffübungen. Choräle und Schullieder.</i>	Programm...Dorpatschen, 1871, 37, 40, 64; 1872, 37, 40, 62; 1873, 23, 26, 50; 1874, 23, 55; Jahresbericht...Dorpatschen, 1875, 7, 10, 39; 1876, 7, 10, 40; 1877, 9, 12, 41; 1878, 9, 12, 43; EAA, f. 384, n. 1, s. 1111, l. 21; EAA, f. 384, n. 1, s. 1118, l. 22p

Kooli liik	Õppeaine Laulmine (<i>Gesang, Singen</i>)				
	Järjekord	Tunde nädalas	Aastad	Õppesisu	Allikas
	9/9	1 t, kolmes jaos IIIb+IIIa, IIb+IIa, Ib+Ia	1880-1882	Hääle- ja tabamisharjutused. Ühehäälsed koraalid ja koolilaulud <i>Gesang. Stimm- und Treffübungen. Einstimmige Choräle und Schullieder.</i>	Jahresbericht Dorpatschen, 1880, 2, 4, 8; 1881, 4, 5, 10; 1882, 4, 5, 9.
	9/9	IIIb+IIIa 1t.; IIb+IIa+Ib+Ia 2t	1883	Hääle- ja tabamisharjutused. Ühehäälsed koraalid ja koolilaulud <i>Gesang. Stimm- und Treffübungen. Einstimmige Choräle und Schullieder.</i>	Jahresbericht... Dorpatschen, 1883, 4, 9;
	9/9	1 t, IIIb+IIIa+IIb ja IIa+Ib+Ia	1885	Hääle- ja tabamisharjutused. Ühehäälsed koraalid ja koolilaulud <i>Gesang. Stimm- und Treffübungen. Einstimmige Choräle und Schullieder.</i>	Jahresbericht... Dorpatschen, 1885, 5, 9.
Liivimaa Maagümnaasiumi Eelkool ja alamad klassid	Vpk**	2t koos eelkool + VII+VI;	1885, 1886	III. jagu (Eelkl+VII+VI): Harjutused noodilugemises. Nootide väärtusest. Toonide suhted ja vahekorrad üksteisega C-duur helistikus. Skaala, akordide ja intervallide laulmine. Eelharjutused mitmehäälses laulus. Kergelt läbiviidavad, normaalsest tooniulatusest mitte ülesammuvad ilmaliku ja vaimuliku sisuga ühe- ja kahehäälsed laulud Jimmerthali laulmisõpetusest ja Seringi laulikust, vihik nr 1. 1886. aastal: III. jagu (Eelkl+VII+VI). Harjutused noodilugemises. Hääleharjutused. Takti- ja tabamisharjutused. Skaala/astmiku, akordide ja intervallide laulmine. Sissejuhatus kahehääelse laulmisele. Koraaliviisid ja kergelt teostatavad ühe- ja kahehäälsed laulud Jimmerthali lauluõpikust ja Seringi laulikust, vihikust nr 1 <i>III. Abt (Vorschule, VII und VI): Übungen im Notenlesen. Stimmübungen. Takt- und Treffübungen. Das Singen der Skala, der Akkorde und Intervalle. Einführung in den zweistimmigen Gesang. Chormelodien und leicht ausführbare ein- und zweistimmige Tonstücke aus der Gesanglehre von Jimmerthal und dem Liederbuche von Sering, Heft I.</i>	Einladungs-Programm, 1885, 77; Waldmann, 1892, 57.

Kooli liik	Õppeaine Laulmine (<i>Gesang, Singen</i>)				
	Järjekord	Tunde nädalas	Aastad	Õppesisu	Allikas
Tartu reaalkooliga seotud elementaarkool, 3-kl	9/8	III kl 1t, II+I kl 2t	1885	III. klass. Lihtsad meloodiad. II–I klass (kombin.) Tabamisharjutused, 2-häälsed laulud ja koraalid. <i>III. Klasse Einfache Melodien. II-I Klasse (Kombiniert) Treffübungen, zweistimmige Lieder und Choräle</i>	Lehrplan der Dorpater, 1885, 3, 4.
Pärnu (I) Poeglaste elementaarkool	9/9	2 t	1883	III. jagu. Harjutused kirikulaulus, II jagu: Laulud & sisseharjutamine/kätteõpetamine; I jagu: Kerged laulud. <i>Gesang III. Abth: Uebung im Kirchengesange; II. Abth: Gesänge & Einübung, I. Abth: Leichter Lieder;</i>	EAA, f. 384, n. 1, s. 1138, l. 32; EAA, f. 3848, n. 1, s. 393, pag-mata;
Paide poeglaste Elementaarkool, 1-kl	12/10	2 t igas klassis	1882-1885		Ernits, 1975, 877.
Linna-tütarlastekoolid (Stadt-töchterschule)	9/9	2 t,	1855-1889	Tabamisharjutused. Laulud, koraalid kuulmise järele. (<i>Treffübungen. Lieder. Choräle nach dem Gehör.</i>)	
Tallinna tütarlaste elementaarkoolid, 2-kl	12/10	2 t igas klassis	1882-1885		Ernits, 1975, 877.
Tartu linna tütarlaste elementaarkoolid	8/7	2 t igas klassis	1853		Ernits, 1975, 876.
Eestimaa kubermangukoolide direktoraadi saksa elementaarkoolid	7/7	2 t, igas jaos	1883	III. jagu: Harjutused 2 tundi; II: jagu: Kirikus 2 t; I. jagu: Laulud 2 tundi. <i>III Abth.: Uebungen „ St; II. Abth: Im Kirchen 2 St; I. Abth: Gesange.. 2St;</i>	EAA, f. 384, n. 1, s. 1138, l. 39.
Tartu linna-tütarlastekool, <i>Töchterschule zu Dorpat</i>	12/12	2t, kaks klassi koos	1855-1889	Koraalidele ja koorilaulule pühendatud. <i>Gesang: Auf den Choral und Chorgesang sich beschränkend</i>	EAA, f. 3580, n. 1, s. 466, l. 12, 17, 21p,56.

Kooli liik	Õppeaine Laulmine (<i>Gesang, Singen</i>)				Allikas
	Järjekord	Tunde nädalas	Aastad	Õppesisu	
Mellini Asutus, (alam- ja keskmine aste) <i>Mellinsche Anstalt (Unter-Stufe, Mittel-Stufe)</i>	3/0 6/6, 8/6, 10/8, 10/9	2 t neli klassi koos 2t	1875	Laulmine X (Va): [puudub] IX (Va): Tabamisharjutused, Koraalide ja lastelaulude sisseharjutamine/kätteõpetamine; VIII (IVb): Tabamisharjutused. Koraalide ja lastelaulude sisseharjutamine. Oettingen: Põhilaulud VII (IV a): Tabamisharjutused. Koraalide sisseharjutamine Oettingeni Põhilaulude järgi. Ühe- ja kahehäälised laulud Selmar Mülleri 1. ja 2. vihikust. VI (IIIb) ja V (IIIa) Tabamisharjutused. Koraalide ja 1- ja 2-häälsete laulude kätteharjutamine. – rahvalaulud. Oettingen: Põhilaulud. Selmar Müller 1. ja 2. osa. 25 rahvalaulu, ilmunud Laakmanni juures Dorpatis. <i>Gesang X (Va)----</i> <i>IX (Va): Treffübungen. Einüben einiger Choräle und Kinderlieder;</i> <i>VIII (IVb) Treffübungen. Einüben von Chorälen und Kinderliedern. Oettingen: Kernlieder;</i> <i>VII (IVa): Treffübungen. Einüben von Chorälen nach Oettingen: Kernlieder. Ein und zweistimmige Lieder nach Selmar Müller 1. und 2. Heft;</i> <i>VI (IIIb): Treffübungen. Einüben von Chorälen und von ein- und zweistimmigen Liedern, Volkslieder. Oettingen: Kernlieder, Selmar Müller 1. und 2. Theil. 25 zweistimmige Volkslieder, erschienen bei Laakmann in Dorpat;</i> <i>V(IIIa) wie in der VI. Classe;</i>	Muyschel ,1875, 6, 7, 8, 10.
Haapsalu tütarlaste Elementaarkool, 1-kl	12/10	1 t, igas jaos	1882- 1885		Ermits,1975, 877; EAA, f. 90, n. 2, s. 438, l. 12,51.
Lihula elementaarkool <i>Die Elementar-Schule zu Leal</i>			1864	Ulman, Vaimulikud laulud. <i>Ulmann, Geistliche Lieder</i>	Nachrichten Baltischport., 1864, 46.
Ühiseraelementaarkoolid: <i>Privat-Elementarschulen für Knaben und Mädchen</i>	9/7	2 t	1878- 1883, 1884	Laulmine. Harjutused ja koraalid, kiriku- ja rahvalaulud. <i>Gesang. Übungen und Chorälen, Kirchen- und Volkslieder.</i>	EAA, f. 384, n. 1, s. 1138, l. 36.
Jochmanni Poiste Eraelementaarkool Pärnus, 2-kl;	9/9, 12/10	2 t t (1878) 1 t	1878; 1882- 1885	III. jagu 2 t: Harjutused; II jagu 2 t: Harjutused & Sisseharjutamine; I jagu 2 t: Kerged laulud. <i>III Abt 2 St: Uebung im Kirchen, II Ab 2 St: Uebung & Einübung; I Abt 2 St: Leichte Lieder</i>	EAA, f. 384, n. 1, s. 1138, 32; Ernits, 1975, 877.

Kooli liik	Õppeaine Laulmine (<i>Gesang, Singen</i>)				
	Järjekord	Tunde nädalas	Aastad	Õppesisu	Allikas
Tartu Elementaarkooli-õpetajate Seminari harjutuskool	9/9	2 t, kahes jaos: alamad ja ülemised klassid	1861-1862, 1865	Alamad klassid: Tabamisharjutused. Laulud kuulmise järgi. Koraalid. Ülemised klassid: Nooditundmine. Koraalid. Kahehäälsed laulude laulmine. <i>Singen: Untere Classe. Treffübungen. Lieder nach dem Gehör. Choräle. Obere Classe: Kenntniss der Tonzeichen. Singen zweistimmige Lieder. Choräle.</i>	Baltischer... 1865, 17.
Tartu linna kreiskool (<i>Stadt-Kreisschule in Dorpat</i> , 3 kl	13/13; 17/17	1t igale klassile; 2 t kombineeritult	1877-1882	Tabamis- ja hääleharjutused.. Kahe- ja mitmehäälsed koraalid ja laulud. <i>Singen. Treff- und Stimmübungen. Zwei- und mehrstimmige Choräle und Lieder</i>	EAA, f. 384, n. 1, s. 1132, l. 20, 22p, 29-32. Elango jt, 2010, 170.
<i>Dorpatsche Stadtschule</i> , 4 klassi, 1872.a põhimääruse alusel Tartu I Poeglaste Elementaarkoolist moodustatud saksa õppekeelega linnakool, töötas 1877-1881.	Vpk 13/12	1-2 t, III kl 1t, II+I koos 2 t	1879	III klass: Tabamis- ja häälekujundusharjutused. Ühehäälsed lastelaulud ja kerged koraalid . II ja I klass : Harjutused noodilugemises ja 2-häälsed koraalide ja laulude laulmises. <i>Singen: III Classe: Treff- und Stimbildungs-Uebungen. Einstimmige Kinderlieder und leichte Choräle. II und I: Classe Uebung im Notenlesen und im Singen von zweistimmigen Chorälen und Liedern.</i>	EAA, f. 384, n. 1, s. 1132, l. 13.
Tartu Klassikalise Eragümnaasiumi eelkool (klassid C, B, A)	8/8	1 t, C ja B klassis eraldi	1884-1883	Kerged koraalid ja lastelaulud lauldakse kuulmise järgi. sisseharjutatud või õpitud rahvalaulude peastlaulmine. <i>Leichte Choräle und Kinderlieder werden nach dem Gehöre gesungen Auswendigsingen der eingeübten oder gelernten Volkslieder.</i>	EAA, f. 1872, n. 1, s. 98, l. 8p, 9; Programm... 1885, 12, 14,
Pärnu Kreiskool, 3-kl	Vpk 17/17	1-2 t III 2 t, II 1t, I 1 t	1880-1882	Tähtsaimate noodi-, tabamis- ja hääleharjutuste selgeks (ära)õppimine. 2- ja 3-häälsed koraalid, kaanonid ja laulud. <i>Erlernung der wichtigsten Noten-, Treff- und Stimmübungen. 2- und 3-stimmige Choräle, Canons und Lieder.</i>	EAA, f. 384, n. 1, s. 1144, l. 8, 40p, 62p, 78, 80p Elango 2010 jt, 170; EAA, f. 3848, n. 1, s. 393, l. pagineerimata.

* esimene number tähistab õppeainete arvu ja teine õppeaine „Laulmine“ järjekorranumbrit õppekavas

**Vpk on lühend sõnadest “väljaspool kursust” (*Außer dem Cursus*)

LISA 1b: LAULMISÕPETUSE NÄDALATUNDIDE ARV JA ÕPPESISU TARTU ÕPPERINGKONNA POEGLASTE-ELEMENTAARKOOLIDE 1869. AASTA ÕPPEPLAANIS

Kooli liik	Laulmine (<i>Gesang, Singen</i>)			Õppe-eesmärk ja allikaviide
	Järjekord	Tunde nädalas	Õppesisu	
1-klassiline eelkool	7/0	0	-	-
1-klassiline, 3 jaoga: alumine 1-aastase, ülemised koos 2-aastase kursusega, 1 õpetaja	9/9	2 t, III+ II+I koos, kolmap ja laup kell 11-12	Kõikidele õpilastele hääle- ja tabamisharjutused. Harjutatakse sisse/õpetatakse kätte ühehäälsed koraalid ja ühe- ja kahehäälsed koolilaulud. <i>Für alle Schüler Stimm- und Treffübungen. Einstimmige Choräle und ein- und zweistimmige Schullieder werden eingeübt.</i> (Lehrpläne, 1869, 24)	Enamike õpilaste poolt lauldakse kindlusega nii ühehääline kirikulaul kui ka ühe- ja kahehääline koolilaul. <i>Das einstimmige Kirchenlied, wie das ein- und zweistimmige Schullied, wird von der mehrzahl der Schüler mit Sicherheit gesungen.</i> (Lehrpläne, 1869, 25)
2-klassiline, alumine klass 1-aastase kursusega, ülemine klass 2-aastase kursusega kahes jaos	11/11	2 t, II + I kl koos, kolmap ja laup kell 12-13	Alumises, II. klassis: Hääle- ja tabamisharjutused. Õpetatakse kätte ühehäälsed koraalid ja koolilaulud. <i>Stimm- und Treffübungen. Einstimmige Choräle und Schullieder werden eingeübt.</i> (Lehrpläne, 1869, 29) Ülemises, I. klassis: Mõlemad õppeasutuse klassid samaaegselt. Hääle- ja tabamisharjutused. Õpetatakse kätte ühehäälsed koraalid ja ühe- ja kahehäälsed koolilaulud. <i>Beide Klassen der Anstalt gleichzeitig. Stimm- und Treffübungen. Einstimmige Choräle und ein- und zweistimmige Schullieder werden eingeübt</i> (Lehrpläne, 1869, 35).	II. klassis: Lihtsate koolilaulude või kergete koraalide meloodiad lauldakse kooris küllaldase kindluse ja puhtusega. <i>Die Melodie eines einfachen Schulliedes oder leichten Choraales wird im Chor ziemlich sicher und rein gesungen.</i> (Lehrpläne, 1869, 30); I. klassis: Enamuse õpilaste poolt lauldakse kindlusega nii ühehääline kirikulaul, kui ka ühe- ja kahehääline koolilaul. <i>Das einstimmige Kirchenlied, wie das ein- und zweistimmige Schullied wird von der Mehrzahl der Schüler mit Sicherheit gesungen.</i> (Lehrpläne, 1869, 36)
Iseseisev, 3-klassiline, 3-aastane kursus*	8/8	2 t, III. kl, Kolmap ja laup kell 12-13	Alumises, III. klassis: Hääle- ja tabamisharjutused. Harjutatakse sisse/õpetatakse kätte ühehäälsed koraalid ja koolilaulud. <i>Stimm- und Treffübungen. Einstimmige Choräle und Schullieder werden eingeübt</i> (Lehrpläne, 1869, 40)	Enamiku õpilaste poolt lauldakse kindlusega nii ühehääline kirikulaul kui ka ühe- ja kahehääline koolilaul. <i>Das einstimmige</i>

Kooli liik	Laulmine (<i>Gesang, Singen</i>)			
	Järjekord	Tunde nädalas	Õppesisu	Õppe-eesmärk ja allikaviide
	7/7	2 t, II. kl, Teisip ja reede kell 12-13	Keskmisses, II. klassis: Hääle- ja tabamisharjutused ja jätkatakse koolilaulude ja koraalide kätteõppimist. <i>Stimm- und Treffübungen und die Eintübung von Schulliedern und Chorälen werden fortgesetzt</i> (Lehrpläne, 1869, 43).	<i>Kirchenlied, wie das ein- und zweistimmige Schullied, wird von der Mehrzahl der Schüler mit Sicherheit gesungen</i> (Lehrpläne 1869, 49).
	8/8	2 t, I. kl T, R 12-1	Ülemises I klassis: Hääle- ja tabamisharjutustega jätkatakse. Õpetatakse kätte ühehäälsed koraalid ja ühe- ja kahehäälsed koolilaulud. <i>Die Stimm- und Treffübungen werden fortgesetzt. Einstimmige Choräle und ein- und zweistimmige Schullieder werden eingeübt.</i> (Lehrpläne,1869, 47)	
3-klassiline elementaarkool kui gümnaasiumi eelkool	10, Väljaspool kursust	Väljaspool kursust 2 t	Kombineeritud klassides: Hääle- ja tabamisharjutused. Ühehäälsed koraalid ja ühe- ja kahehäälsed koolilaulud. <i>In den kombinierten Klassen: Stimm- und Treffübungen. Einstimmige Choräle und ein- und zweistimmige Schullieder.</i> (Lehrpläne, 1869,51).	Laulmises on õpilasi niikaugele harjutatud, et nad laulavad kindlusega kerget koraale ja koolilaule. <i>Im Gesang sind die Schüler so weit geübt, dass sie leichte Choräle und Schullieder mit Sicherheit singen.</i> (Lehrpläne, 1869, 58).

*Siin oli eesmärgiks elementaarteadmiste andmine, millega kogu haridus piirduski, sest suurem osa õpilasi lõpetas oma õpingud. Väheimal määral kasutati nimetatud elementaarkooli kreiskooli eelastmena ning ühel õpetajal oli selles õpetamine väga komplitseeritud (Lehrpläne, 1869, 6, 8)

**LISA 2. LAULMISÕPETUSE NÄDALATUNDIDE ARV JA ÕPPESISU
ALGKOOLIDE ÕPPEPLAANIDES AASTATEL 1887–1905**

Kooli liik	Aine Laulmine (<i>Gesang, Singen, Пение</i>)				
	Järjekord	Tunde* nädalas	Aastad	Õppesisu	Allikas
Linna-tütarlaskeskool, <i>Stadt-töchterschule</i>	9/9*	2t III+II+I koos kombineerituna kahes klassis	1855–1889	Laulmine III, II, I klassid. 4 t. nädalas. Kolm klassi õpetatakse kombineerituna kahes lauluklassis. Tabamisharjutused. Laulud. Koraalid kuulmise järgi <i>Gesang: III, II; I Klasse 4 St wöchentlich. Die drei Klasse werden combinirt in 2 Gesang-Klassen unterrichtet. Treffübungen. Lieder. Choräle nach dem Gehör.</i>	EAA, f. 3580, n. 1, s. 466, l. 7p..
Tartu linna tütarlaskeskool, <i>Töchterschule zu Dorpat</i>	12/12	2 t, kaks klassi koos	1889	Koraalidele ja koorilaulule pühendatud. <i>Gesang. Auf den Choral und Chorgesang sich beschränkend. [Brenner]</i>	EAA, f. 3580, n. 1, s. 466, l. 12,17, 21p, 26.
Tartu Elementaar-tütarlaskeskool, <i>Elementar Töchterschule zu Dorpat</i>		2 t	1855–1889	Laulud elementaar-tütarlaskeskoolile 1889. [150 laulu pealkirjad käsikirjas]. <i>Lieder für die Elementar Töchterschule 1889</i>	EAA, f. 3580, n. 1, s. 466, l. 56.
Tartu kõrgem ja elementaar linna-tütarlaskeskool		2 VI+V 2t, IV, III, II, I igal 1t, 1892 kõigis 1t	1887–1892	[õppesisu pole] <i>1892.a.; „Гусельки“. 128 колыбельных, детских песен и прибауток С.-Петербурга 1890. I, II.</i>	EAA, f. 3580, n. 1, s. 465, l. 99, 103, 125p; EAA, f. 3580, n. 1, s. 466, l. 32; EAA, f. 3580, n. 1, s. 3, l. 152
Eestimaa kubermangu alghariduskoolides			1894–1902	<i>Гусли: Сборник употребительнейших русских гимнов и народных песен; Маренич, Сборник песен; Нус, Б. Баян: Сборник песен для школ; Фаминцын, Русский детский песенник; Яичков, Д., Школьный хор</i>	EAA, f. 384, n. 1, s. 1278, l. 286p.
Madalamates linna õppeasutustes, Liivimaa kubermang			1894–1902	<i>Яичков, Школьный хор; Юрянс, Сборник песен; Витол, Родные звуки; Кульбарс, Школьные Гусельки; Нус, Баян: Сборник песен для школ, Пуншел, Книга церковных мелодий;</i>	EAA, f. 384, n. 1, s. 1278, l. 300, 305.

Kooli liik	Aine Laulmine (<i>Gesang, Singen, Пение</i>)				
	Järjekord	Tunde* nädalas	Aastad	Õppesisu	Allikas
				<i>Гусли; Вессель и Альбрехт „Гусельки“, Рожнов, Сборник народных песен; Ячков Школьный хор</i>	
Kõik algkoolid, Valga linnakoolis Valga linnatütarlastekool <i>Stadt-Töchterschule zu Walk</i>		1-2 t Kombineeritud 1-3 klassi koos	1888–1907	<i>Гусли: Сборник употребительнейших русских гимнов и народных песен; Маренич, Сборник песен; Нус, Б. Баян: Сборник песен для школ; Фаминцын, Русский детский песенник; Ячков, Д., Школьный хор; Liederbuch von Nus. Riga.1880</i>	EAA, f. 413, n. 1, s. 53, l. 4
Liivimaa Maagümnaasium <i>Livländisches Landesgymnasiums zu Fellin;</i> Eelkool+ VII +VI	10/10 Vpk*	2 t, VII+VI	1875–1892	III jagu. Eelklassid+VII+VI klass. I sem. Harjutused noodilugemises. Hääleharjutused. Takti- ja tabamisharjutused. Skaala/astmiku, akordide ja intervallide laulmine. Sissejuhatus kahehäälele laulmisele. Koraaliviisid ja kergelt teostatavad ühe- ja kahehäälsed heliteosed Jimmerthali lauluõpikust ja Sering'i laulikust, vihik nr 1.	Waldmann, 1892, 57.
Каталог учебных руководств и пособий			1903	<i>Пособия для учебных заведений с немецким преподавательским языком Wihtol, J.[Vitols, J] Eine Sammlung von Chorälen. Riga, 1898.</i>	EAA, f. 384, n. 1, f. 1199, l. 650.
R. Zeddelmanni poeglaste I järgu õppeasutus. Tartu saksa Eragümnaasium, (Schroederi-Kollmanni-Zeddelmanni-Walteri erakool)		1-2 t, 2. ja 3. kooliaastal 2 t; <i>Septimas, Sextas</i> 1 t.	1894–1909		EAA, f. 1872, n. 1, s. 100, l. 22; EAA, f. 1872, n. 1, s. 43.
Amalie Salomoni Erakool, 3-kl		1 t 3 klassi koos	1883–1891	[Laulmise õpisisu pole, tund laup. kell 12-13]	EAA, f. 1872, n. 1, s. 43, l. 68
Võru I järgu Tütarlaste erakool		1 t, I-VI, eelklassis 0	1896		Programm..., 1896, 10.

* esimene number tähistab õppeainete arvu ja teine õppeaine „Laulmine“ järjekorranumbrist õppekavas

**LISA 3: LAULMISÕPETUSE NÄDALATUNDIDE ARV JA ÕPPESISU
ALGKOOULIDE ÕPPEPLAANIDES AASTATEL 1906–1914**

Kooli liik	Õppeaine Laulmine (<i>Gesang, Singen</i>)				Allikas
	Järjekord	Tunde nädalas	Aastad	Õppesisu	
<i>Privat-Lehranstalt des Frl A. Salomon, III järgu erakool</i>			1912-1913	Alamad ettevalmistusklassid: Gläser Evang. Luterl. Koolilauluraamat; S. Müller „Laulik“ 2. vihik; Keskmised ettevalmistusklassid: Gläser „Põhilaulud“, S. Müller „Laulik tütarlastekoolidele“ 2. vihik; Hentschel „Laulusalu“; B. Nus „Bajan“; Ülemised ettevalmistusklassid: Gläser „Põhilaulud“; S. Müller „Laulik“ II. vihik; Hentschel „Laulusalu“ III. vihik tütarlastekoolidele, B. Nus „Bajan“ I; I-II. klass, Gläser „Põhilaulud“ S. Müller Liederbuch II. vihik, Hentschel „Laulusalu“ III. v, B. Nus „Bajan“, III., IV klass Oettingen „Põhilaulud, S. Müller „Laulik“ II. Hentschel Liederhain 3. v; B. Nus „Bajan“ I <i>Untere Vorbereitungs-klasse Gläser Evangel. Luth. Schulgesangbuch; Selmar Müller Liederbuch 2. Heft; Mittlere Vorbereitungs-klasse Gläser Kernlieder; Selmar Müller Liederbuch für Mädchenschulen 2. Heft; Hentschel Liederhain 3. Heft für Mädchenschulen; Balduin Nus Bajan I; Obere Vorbereitungs-klasse Gläser Kernlieder; Selmar Müller Liederbuch II. Heft; Hentschel Liederhain III. Heft für Mädchenschulen, Balduin Nus Bajan I, I, II. Klasse Gläser Kernlieder, S. Müller Liederbuch II. Heft; Hentschel Liederhain III. Heft für Mädchenschulen, Balduin Nus Bajan; III, IV Klasse Oettingen Kernlieder, S. Müller Liederbuch II. H; Hentschel Liederhain 3. H.; B. Nus Bajan I</i>	EAA, f. 384, n. 1, s. 1485, l. 449, 450-450p.
Saksa kirikukool Paides A, B, C (ettevalmistusklassid) ja I, II, III	15/15 *	1t igas klassis, 1. ja 2. õppeaastal 2 korda ½ t	1908/1909	Ettevalmistusklassides.1. -2. kooliaasta: Lauldakse kuulmise järgi väikesi laste- ja rahvalaule ühenduses võimlemise ja saksa keele õpetusega. Heliulatus c-d. Tugevusaste <i>mezzoforte</i> ja <i>piano</i> . Enne kui laulu laulma hakatakse, peab laulude tekst olema pähe õpitud. Rangelt tuleb tähele panna selget hääldamist. 3. kooliaasta. Õppetöö kulgeb nagu B-klassis. Heliulatus d–f. Tugevusaste <i>piano, cresc., dim</i> Juurde tulevad kerged koraalimeloodiad, ja lastel on tekstiraamatud. Jälgitakse rangelt õiget keha- ja suuhoidu, hingamist, hoolikat hääldust ja täpset sisseastumist. Laulmistundides lülitatakse võimalikult sageli välja instrumendi saade. Nn Normaalklassides 4. kooliaasta: Sama, mis C-klassis, sest mõlemad klassid on tunnis koos. 5.-6. kooliaasta: Noodiõppimine. Kõrgendus- ja madaldusmärgid. Duurhelirida ja duur-helistikud. Lihtsad meloodilised ja rütmilised harjutused. Tabamisharjutused. Heliulatus laieneb läbi <i>h, a</i> . Tugevusaste <i>piano, cresc., forte</i> . Harjutatakse 2-häälsel laulu, võimalikult ilma saateinstrumendita. 6. kooliaasta. Mollhelistikud. Jätkamine meloodiliste ja rütmiliste ülesannetega ja tabamisharjutustega. 2-hääline laul võimalikult	Barnehl, 1910, 13, 27, 34.

Kooli liik	Õppeaine Laulmine (<i>Gesang, Singen</i>)				
	Järjekord	Tunde nädalas	Aastad	Õppesisu	Allikas
				ilma saateta, heliulatus g-g. Tugevusaste: <i>pianissimo, piano, crescendo</i> ja <i>forte</i> . <i>Singen. Es werden kleine Kinder- und Volkslieder im Anschluss an den Turnunterricht und den deutschen Unterricht nach Gehör gesungen. Tonumfang von c-d. Stärkegrad mezzoforte und piano. Der Text der Lieder muss eingepägt sein, ehe das Lied gesungen wird. Auf deutliche Aufsprache wird streng geachtet...</i>	
Võru Kõrgem Linna-Tütarlastekool <i>Die höhere Stadt-Töchterchule in der Stadt Werro</i>	13/12	2 t igas klassis	1874-1908,	[õppesisu pole lahti kirjutatud]	EAA, f. 384, n. 1, s. 1104, l. 42, 94.
Saksa (keskaste)-koolid <i>Vereinschule 4-kl</i>	14/11	1 t eel- ja alamas klassis	1906, 1907	[õppesisu pole lahti kirjutatud]	Bericht des Vorstandes, 1907, 45
Tallinna Rütli- ja Toomkool	18/18	1 t Alamad klassid :VII, VI, V	1912-1913	1912. aastal. Laulmine Septima: Kõik 14 õpilast võtsid laulmisest osa. Sisse harjutati/kätte õpetati vajalikumaid ja kergemaid koraalimeloodiaid ja kergeid tuntud rahvalaule (ühehäälselt). Harjutused noodikirjutamises. Sexta: 19 st õpilasest laulsid I poolaastal 17, II ainult 14. Kõik vajalikud (ka raskemad) koraalimeloodiad, rahvalaulud kahehäälselt. Helirea- ja kolmkõla tabamisharjutused. Quinta: 27st õpilasest, kes aasta algul klassis olid, laulsid sügisel 11 ja kevadel ainult 9. Harjutati sisse, nagu Sextas, kõik vajalikud (ka raskemad) koraalimeloodiad, ühe- ja kahehäälsed rahvalaulud. Helirea- ja kolmkõla tabamisharjutused. <i>Singen. Septima: Alle 14 Schüler nahmen am Gesange Teil. Eingebüt wurden die gebräuchlichsten leichteren Choralmelodien und leichte bekannte Volkslieder (Einstimmig). Übungen im Notenschreiben.</i> <i>Sexta: Von 19 Schüler sangen im I. Halbjahre 17, im II. nur 14. Alle gebräuchlichen (auch schwereren) Choralmelodien, Volkslieder zweistimmig. Tonleiter- und Dreiklangstreffübungen.</i> <i>Quinta: Von 27 Schülern, die zu Beginn des Jahres in der Klasse waren, sangen im Herbste 11, im Frühling nur 9. Geübüt wurden, wie Sexta, alle gebräuchlichen (auch schwereren) Choralmelodien, Volkslieder ein- und zweistimmig. Tonleiter- und Dreiklangstreffübungen.</i>	Jahresbericht ... Domschule, 1909, 17; 1912, 15, 21, 23; 25.

* esimene number tähistab õppeainete arvu ja teine õppeaine „Laulmine“ järjekorranumbrit õppekavas

**LISA 4: LAULMISÕPETUSE ÕPPESISU KESKKOOLIDE ÕPPEPLAANIDES
AASTATEL 1860–1886**

Kool	Õppeaine Laulmine (<i>Gesang, Singen</i>)			Õppesisu	Allikas
	Järjekord	Tunde nädalas	Aastad		
Tartu reaalkool <i>Lehrplan für die Dorpatsche Realschule</i> 1879 5-kl	14/14	1 t (2s või 3s jaos;	1876,	Laulmine 3 jaos: Nooditundmine. Tabamis- ja hääleharjutused. Kahe- ja enamahäälsed koraalid ja laulud. Laulmine 2 jaos: Tabamis- ja hääleharjutused. Kahe- ja enamahäälsed koraalid ja laulud. <i>Singen in 3 Abtheilungen, 3 Stunde wöchentlich Notenkenntniß, Treff- und Stimmübungen. Zwei- und mehrstimmige Choräle und Lieder;</i> <i>Singen in 2 Abtheilungen, 3 Stunden wöchentlich, Treff- und Stimmübungen, zwei- und mehrstimmige Choräle und Lieder</i> [lk 133 sama vene keeles]	EAA, f. 384, n. 1, s. 1119, l. 100, 125p, 133;
1885 6-kl	14/15 *	VI kl 1 t, V-I 2t (koor)	1885	Sexta: Noodisüsteemi sisseharjutamine/kätteõpetamine. Tabamisharjutused. Kerged meloodiad; V-I: ühendatud koorilaulmisega; rütmiliste koraalide kätteõpetamine hommikupalvuste jaoks. Võimlemislaulud. <i>Sexta: Einübung des Notensystems. Treffübungen. Leichtere Melodien; Quinta-Prima I: Vereinigt zu Chorgesängen; Einübung rhythmischer Choräle für die Morgenandachten; Turnlieder.</i>	Lehrplan der Dorpater..., 1885, 11.
7-kl gümnaasiumi õppeplaan	Vpk* *	3 t	1862	Õppeained, millede külastamine pole kõigile õpilastele kohustuslik, vaid jäetud otsustada vanemate korralduse või õpilase oma soovi kohaselt. <i>Lehrfächer, deren Besuch, als nicht für alle Schüler verbindlich, der Bestimmung der Eltern oder dem eigenen Wunsche der Schüler anheimgestellt wird.</i>	Schul-Almanach..., 1862, 12.
Pärnu progümnaasium, 6-kl	Vpk	1t 3-s jaos, igale 1 tund	1864-1866	Laulmine kolmes jaos, millega on ühendatud reeglipärane 3-hääline laulmine. <i>Singen in drei Abtheilungen, die zu dreistimmigem Gesang regelmässig vereinigt werden.</i>	Programm ... Pernau, 1864,4,5; 1865, 6.
Tartu Kubermangugümnaasium	Vpk	3 jaos; igale 1 tund	1864-1869;	1864., 1865., 1866., 1867., 1868. 1869., a [õppesisu pole kirjas]; 1865. aastal: 1. jagu: 4-häälselt (56 õpilast+12 paralleelklassidest), 2. jagu Sopran ja Alt (24 õpilast), 3. jagu Sopran (21 õpilast), kokku 101 õpilast. <i>Am Singen 1. Abthl. 4-stimmig 56 mit Hinzuziehung von 12 Schülern aus den Parallelclassen. 2. Abthl. Sopran und Alt 24 (Schüler aus den parallelclassen), 3. Abthl. Sopran 21- im Ganzen 101.</i>	Jahresbericht ...Dorpatschen, 1864, 24, 27, 29; 1865, 5, 8, 39; 1866, 5, 8; 1867, 5, 8; 1868, 5, 9; 1869, 5, 9, 39;
	Vpk	1t 3 jaos, igale 1 VII, VI, VI-I	1870-1872	1870., 1871., 1872. õppesisu pole kirjas	Jahresbericht ...Dorpatschen, 1870, 5, 8, 9; EAA, f. 384, n. 1, s. 1073, l. 3, 3p, 5;

Kool	Õppeaine Laulmine (<i>Gesang, Singen</i>)				
	Järjekord	Tunde nädalas	Aastad	Õppesisu	Allikas
					Programm.. Dorpatschen, 1871, 35, 36, 38, 39; 1872, 35, 36, 38, 39.
Vpk	2 jaos VII 2 t, VI-I 1 t	1873- 1874	II jagu (VII klass): Kuulamis- ja hääleharjutused. Koraalid, 1- ja 2-häälsed laulud. 1. Jagu (VI-I) sega- ja meeskoor. Neljahäälsed koraalid, vaimulikud ja ilmalikud laulud. (Paralleelklassides ühiselt koos gümnaasiumiõpilastega). <i>Singen, 2. Abth. (VII) Gehör- und Stimmübungen. Choräle, ein- und zweistimmige Lieder. 1. Abth (VI-I) gemischter und Männerchor. Vierstimmige Choräle, geistliche und weltliche Lieder. (In den Parallelklassen gemeinschaftlich mit den Schülern des Gümnaasiums)</i>	Programm... Dorpatschen, 1873, 21, 22, 24, 25, 38, 48; 1874: 21, 22, 24, 40.	
Vpk	2 jaos, igale 1 tund VII 1 t, VI-I 1t; 1876.a VII 1t, VI-IV 1t, II+I 1t	1875- 1877	II jagu (VII): Kuulamis- ja hääleharjutused. Koraalid, 1- ja 2-häälsed laulud. I. jagu (VI-I) Sega- ja meeskoor. Neljahäälsed koraalid, vaimulikud ja ilmalikud laulud. (Paralleelklassides ühiselt koos gümnaasiumiõpilastega). <i>Singen, 2. Abth. (VII) Gehör- und Stimmübungen. Choräle, ein- und zweistimmige Lieder. 1. Abth (VI-I) gemischter und Männerchor. Vierstimmige Choräle, geistliche und weltliche Lieder. (In den Parallelklassen gemeinschaftlich mit den Schülern des Gümnaasiums).</i>	Jahresbericht ... Dorpatschen, 1875, 5, 6, 8, 9, 24, 37; 1876, 5, 6, 8, 9, 24, 37; 1877, 8, 9, 11, 12, 26, 38; EAA, f. 384, n. 1, s. 1118, l. 6.	
Vpk	2 jaos, igale 1 t VII 1, VI-I 1	1878	Hääle- ja kuulamisharjutused. Rahvalaulud Erk'i „Laulupärg“ I osast ja kõige vajalikumad koraalid: 2. jagu. Vaimulikud ja ilmalikud laulud Löchneri kogumikust, 1. jaos. Meeskoorilaulud ja kahehäälsed polüfoonilised harjutused B. Widmann'i järgi. <i>Singen: Stimm- und Gehörübungen. Volkslieder aus Erk's Liederkrantz Th. I und die gebräuchlichsten Choräle. 2. Abth. geistliche und weltliche Lieder aus der Sammlung von Löchner, 1. Abth. Männerchorlieder und zweistimmige polyphone Uebungen nach B. Widmann.</i>	Jahresbericht.. Dorpatschen, 1878, 8, 9, 11, 12, 28, 40.	
Vpk	3 jaos, igale 1 t VII alam+VI I ülem; VI alam+VI ülem, III -I (<i>Selecta</i>)	1880- 1883, 1885	III. jagu (VII alam+VII ülem) Hääle- ja kuulamisharjutused. Rahvalaulud ja koraalid. II. jagu (VI alam + -V ülem). Vaimulikud ja ilmalikud laulud. I Abth (IIIu - Selecta) meeskoorilaulud ja kahehäälsed polüfoonilised harjutused. 1882st aastast juhatab kooliorkestri harjutusi professor, riiginõunik ja rüütel Dr. Karl Wehrauch. <i>Singen: 3. Abth. (VII) Stimm- und Gehörübungen. Volkslieder und Choräle. 2. Abth (VI untere-V obere). Geistliche und weltliche Lieder. 1. Abth. (III untere-Selecta)</i>	Jahresbericht.. Dorpatschen, 1880, 3, 18; 1881, 4, 5, 21; 1882, 18 ;19; 1883, 1, 19; 1885, 19.	

Kool	Õppeaine Laulmine (<i>Gesang, Singen</i>)				Allikas
	Järjekord	Tunde nädalas	Aastad	Õppesisu	
				<i>Männerchorlieder und zweistimmige polyphone Uebungen.</i> <i>Die Uebungen des Schüler-Orchester leitet Prof. Staatsrat und Ritter Karl Wehrauch</i>	
Tallinn Kubermangugümnaasium	Vpk	1t, VII 1t; VI 1t, V+IV 1t, III+II+I 1t	1870-1887	[Õppesisu pole kirjutatud]	Einladung...Reval, 1870, 4, 6; 1871, 4; 1873, 4; 1874, 3, 4; 1876, 3, 6; 1877, 3, 4; 1878, 4; 1881, 4; 1883, 4; 1884, 4; 1885, 4, 5; 1886, 4, 5; 1887, 5.
Pärnu Gümnaasium, 7-klassiline	Vpk	3t, kombineeritud 3s jaos	1864-1881	1864: Laulmine kolmes jaos, mis on reeglipäraselt seotud 3-hääle laulmisega. <i>Singen in drei Abtheilungen, die zu dreistimmigen gesang regelmässig vereinigt werden.</i> 1865: Laulmine 3-s jaos, mis on reeglipäraselt seotud 3-hääle laulmisega kõik neli nädalat. <i>Singen in drei Abtheilungen, die zu dreistimmigem Gesang regelmässig alle 4 Wochen vereinigt werden;</i> 1866-1868: Kõik neli nädalat tegeletakse kolmes jaos mitmehääle lauluga. <i>1866-1868: Alle 4 Wochen werden 3 Abtheilungen zu mehrstimmigem Gesange vereinigt.</i> 1875. Projekt. Laulmisõpetus: 3 t. Õpilased kolmes jaos, igale 1 tund nädalas. Juhatus polüfoonilisele laulmisele. Enesestmõistetavalt liigutakse edasi kergemalt raskemale ja pakkuda tohib kõikjal ainult puhast/ehedat/kvaliteetset ja maitset õilistavat. <i>1875. Projekt. Gesangunterricht 3 St: die Schüler in 3 Abtheilungen in je 1 St. wöchentlich. Anleitung polyphonem Gesangen. Es versteht sich von selbst, dass auf von leichteren zu schwereren fortgeschritten wird, doch überall nur Gediegenes und dem geschmack veredelndes den Schülern geboten werden darf.</i> 1879, 1880, 1881: I jagu koosneb peamiselt ülemiste klasside õpilastest, mille juurde kasutatakse ka üksikuid õpilasi Quartast ja Quintast. Selles jaos harjutatakse meeskoore, hümnid, motette ja laule meeskvaritile. II jagu koosneb alumistest klassidest, mida täiendatakse ka õpilastega III jaost. Selles jaos harjutavad õpilased kaanoneid, laule ja segakvarteti (aastatel 1880 ja 1881 segakoori) soprani-, ning aldpartiisid. III jagu koosneb algajatest, keda õpetatakse tundma noodilugemise elemente, intervale ja nende tabamist, heliastmiku/-redeli	EAA, f. 384, n. 1, s. 1051, l. 107; EAA, f. 384, n. 1 s. 1112, l. 124; EAA, f. 3848, n. 1, s. 38, l. 6; Programm ..Pernau, 1864, 5; Programm ...Pernau, 1865, 6, Jahresbericht Pernauschen, 1866, 10, 11, 17; 1867, 4, 7, 19; 1868, 7, 8, 15; 1869, 6; 1875, 4, 1876, 4, Chronik, 1877, 4; 1879, 5, 7-22, 1880, 7-12, 19, 1881, 31; 1882, 24; 1884, 7; 1886, 7, 10; 1887, 7, 8, 9-11, 1888, 8; 1889, 8, 10

Kool	Õppeaine Laulmine (<i>Gesang, Singen</i>)			Õppesisu	Allikas
	Järjekord	Tunde nädalas	Aastad		
				kujundamist jne. II ja III jao õpilased tegelevad laulutundides aegajalt ka noodikirjutamisega. 1879, 1880, 1881: I Abth. bestand hauptsächlich aus Schülern der oberen Classen, denen auch einzelne Quartaner und Quintaner beigelegt waren. Es wurden in dieser Abth. Männerchöre, Hymnen, Motetten und Lieder für Männerquartett geübt.- II. Abth. bestand aus den unteren Classen und wurde aus Schülern der III. Abth. vervollständigt. In dieser Abtheilung üben die Schüler Canons, Lieder und die Sopran- und Altpartien für gemischte Quartette. (1880, 1881 gemischten Chor)- III. Abth. endlich bestand aus Anfängern, welche in den Elementen, im Notenlernen, Erkennen der Intervalle und Treffen derselben, Bilden der Tonleiter etc. unterrichtet wurden.- Die Schüler der zweiten und dritten Abtheilung beschäftigten sich von Zeit zu Zeit in den Gesangstunden mit Notenschreiben.	
	Vpk	2s või 3s jaos, igale 1 t	1875	Sissejuhatus polüfoonilise laulmise. Iseenesest mõistetavalt, et liikudes lihtsamast raskema suunas, tohib pakkuda õpilastele ainult puhast/kvaliteetset ja nende maitset õilistavaid laule. Anleitung zu den polyphonen Gesängen. Es versteht sich von selbst, daß auf von leichteren zu Schwereren fortgeschritten wird, doch überall nur Gediegenes und Geschmack veredelndes den Schülern geboten werden darf.	EAA, f. 384, n. 1, s. 1112, l. 19, 124, 136.
Pärnu Gümnaasium,	Vpk	S 1-2 t, VII 2t, teistel 1t	1880	[Õppesisu pole]	EAA, f. 409, n. 2, s. 409, l. 91
Kuressaare Gümnaasium Arenburgsches Gymnasium 1869 6-kl; 1877 7-kl	Vpk	2 t VI-I, (kõik koos) 1877.a VII-I (kõik klassid koos), 1880st 3 tundi VII+I koos, 1881-1888 4 tundi VII+I koos	1868-1888	[Laulmisõpetuse õppesisu pole lahti kirjutatud] Aastatel 1880 ja 1881: Neljast nädalatunnist on määratud 1 segakoorile, 1 meeshälte harjutusele, 1 poiste hältele, 1 ettevalmistavale lauluõpetusele. Von den 4 wöchentlichen Gesangstunden sind bestimmt: 1 für den gemischten Chorgesang, 1 für Uebung der Männerstimmen, 1 für Uebung der Knabenstimmen, 1 Für den vorbereitenden Gesangunterricht.;	Jahresbericht ...Arenburgschen. 1868,4,6; 1869, 4,6; 1870,4,7; Einladung ...Arensburg, 1871, 6, 9; Jahresbericht.. Arensburgschen, 1872, 4,7; 1873, 4, 7; 1874, 4, 7; 1875, 4, 7; 1876, 4, 7; 1877, 4, 5; 1878, 4, 5; 1879, 4, 5; 1880, 4, 5; 1881, 4, 5; 1882, 4, 5; 1883, 4, 5; 1884, 4, 5;

Kool	Õppeaine Laulmine (<i>Gesang, Singen</i>)				Allikas
	Järjekord	Tunde nädalas	Aastad	Õppesisu	
					1885, 4; 1886, 4, 5; 1887, 4, 5; 1888, 4, 5.
Tartu kõrgem ja elementaarlinna-tütarlaskeskool, <i>Die höhere und elementar-Stadttöchterschule in Dorpat</i> ; Tartu tütarlaskeskool <i>Töchterschule zu Dorpat</i> ,	12/12	1–2t, kaks klassi koos. 1878.a VI+V 2 t IV 2 t; III, II, Unterprima+Oberprima 1 t	1855-1889	Koraalile ja koraalilaulmisele kitsendatud. Brenner. <i>Gesang. Auf den Choral und Chorgesang sich beschränkend. Brenner.</i> <i>1878. aastal. Laulmine: VI+V kombineerituna 2 t</i> 1878.a Gesang: VI+V combiniert 2 St	EAA, f. 3580, n. 1, s. 466, l. 10, 18, 21p; Pfeil, 1878, 23.
Tartu kõrgem linna-tütarlaskeskool, <i>Die höhere Stadttöchterschule</i>	13/11	2 t VI–V 2t, teistel 1t, vaid 1883. a ka IV 2t	1874-1876 1866-1886	[Laulude nimekirjad, lk 45-47, 58 laulu] Laulmine kombineerituna koos I-II klass ja V+VI klass <i>Der Gesang ist combiniert für Cl. I-II u. Cl V-VI</i>	EAA, f. 3580, n. 1, s. 466, l. 31, 37, 37p, 38, 45-45p; EAA, f. 3580, n. 1, s. 465, l. 23, 5, 12
Võru kõrgem linna-tütarlaskeskool <i>Die höhere Stadttöchterschule in Werro</i>	13/12	2 t igas klassis;	1874-1908,	Laulmine. Laulud, koraalid, ühehäälset ja kahehäälset <i>Gesang. Liedern, Choräle, einstimmige und zweistimmig.</i>	EAA, f. 384, n. 1, s. 1104, l. 3p, 9, 94p.
Tallinna Rüütli- ja Toomkool. <i>Estländische Ritter- und Domschule</i>		0	Õppe plaan 1869	[õppeaine Laulmine puudub]	EAA, f. 384, n. 1, s. 1058, f. 1, 11p.
Tartu Klassikaline Eragümnaasium <i>Classisches Privat-Gymnasium zu Dorpat</i>	Vpk	1 t, kõik klassid koos, või VII–V 1 t, IV–I 1 t	1876-1880 1880-1884	1876[Õppesisu pole lahti kirjutatud] 1884. a. Õpilaskestri harjutusi juhendab prof Dr. K. Wehrauch. Laulmine: I jagu (B+ A + VII): 1 tund: hääle- ja tabamisharjutused. Ühehäälset rahvalaulud ja koraalid. II jagu 8VI–V kl): 1 t. Rahvalaulud kahehäälset ja koraalid. III jao tunde ei toimunud osavõtjate puuduse tõttu. <i>Die Übungen des Schüler-Orchesters leitet Professor Dr. K. Wehrauch.</i> <i>Singen: I Abth. B. A. und VII. 1 St. Stimm- und Treffübungen. Einstimmige Volkslieder und Choräle. II. Abth. VI und V. 1 St. Volkslieder zweistimmig und Choräle. III. Abth. IV-I kam aus Mangel an Betheiligung nicht zu Stande</i>	EAA, f. 1872, n. 1, s. 98, l. 8p, 13p; Programm..., 1885, 3, 13, 25.
Liivimaa Maagümnaasium, Eelkool+ 8	Vpk	2 t, V+IV; III+OI, igale 2	1875-1892	II jagu. V+IV klass. Heliastmiku/heliredeli kordamine ja tabamisharjutused. Kahehäälset laulud Sering'i kogumikust „Laulud gümnaasiumidele ja reaalkoolidele“, II vihik.	Waldmann, 1892, 57,58, 65.

Kool	Õppeaine Laulmine (<i>Gesang, Singen</i>)				Allikas
	Järjekord	Tunde nädalas	Aastad	Õppesisu	
klassi (Septima, Sexta, Quinta, Quarta, Tertia, Sekunda, Unterprima, Oberprima) <i>Livländisches Landesgymnasium zu Fellin</i>		tundi		Kaks Mendelssohni duetti. <i>II Abt. (V und IV). Wiederholung der Tonleiter und Treffübungen, Zweistimmige Lieder aus Sering, Gesänge für Gymnasien und Realschulen, Heft II. Zwei Duette von Mendelssohn.</i> I jagu III+0I klass. Kaks koori Mendelssohni muusikast „Antigone“. Meestekoorid [autoreilt] Schumann, Baumgartner, Niels W. Gade, R. Franz, Mendelssohn, Abt, Zwyszig, Pfeil, Heim, Häser, Zöllner, Gackstätter, C. Kreutzer, Lachner, L. Berger. <i>Op Simonson [alates 1884] I Abt. (III–0I). zwei Chöre aus Mendelssohns Musik zur „Antigone“. Männerchöre von Schumann, Baumgartner, Niels W. Gade, R. Franz, Mendelssohn, Abt, Zwyszig, Pfeil, Heim, Häser, Zöllner, Gackstätter, C. Kreutzer, Lachner, L. Berger. Simonson.</i>	
	Vpk	2 t 3 jaos, III 1, II 2, I 3t	1877	III jagu: kuulamisharjutused. Noodiõpetus 1 t.; II jagu. Tabamisharjutused. Ühe- ja kahehäälsed laulud 2 t.; I jagu: Sega- ja meeskoorid 3 t. I semestril <i>III Abth.: Gehörübungen. Notenlernen I St.; II Abth. Treffübungen. Ein- und zweistimmige Lieder 2.St.; I Abth.: Gemischte und Männerchöre 3St.</i> <i>Im I Sem. „Hoch tut euch auf“ Aus Messias von Händel; „Nicht so ganz wirst du meiner vergessen“ von Hauptmann; 3 Stücke aus dem c-moll Requiem von Cherubini; „O Mensch beweine dem Sühne gross“ von J. S. Bach; 42. Psalm von Mendelssohn; „Kommt mit Zacken“ aus der Walpurgisnacht von Mendelssohn, Zigeunerleben von R. Schumann; Lorelei-Finale von Mendelssohn.</i> <i>Im II Sem: Vierstimmige Lieder von Mendelssohn, Schumann, Abt, Maier und Psalm 95 von Mendelssohn</i>	Einladungsprogramm, 1877.
	Vpk	2 t kolmes jaos, igale 2 t	1885	III jagu (Eelkl+VII+VI): Harjutused noodilugemises. Nootide väärtused. Toonide suhted ja vahekorrad üksteisega C-duuris. Skaala, akordide ja intervallide laulmine. Eelharjutused mitmehäälses laulüks. Kergelt läbiviidavad, normaalset hääleulatust mitte ületavad ühe- ja kahehäälsed ilmaliku ja vaimuliku sisuga laulud Jimmerthali laulmisõpetusest ja Sering'i laulikust, Vihik I; II jagu (V+IV): kahehäälsed laulud Seringi laulikust „Laulud gümnaasiumidele ja reaalkoolidele“, II vihik. Kaks kergelt Mendelssohni ja Schumanni duetti; I jagu (III+II+I): Koorid Mendelssohni „Antigonest“ ja „Oidipusest“ auf Kolonos,? Meeskoorid autoritelt nagu Mozart, Beethoven, Hauptmann, Schumann, Rob. Franz, Kreutzer, Silcher, Abt, Niels, W. Gade, J. Otto, Berger, Schubert, Lachner, Zwyszig.	Einladungsprogramm, 1885, 77.

Kool	Õppeaine Laulmine (<i>Gesang, Singen</i>)				Allikas
	Järjekord	Tunde nädalas	Aastad	Õppesisu	
Ida Pahnsch'i tütarlaste kõrgem eraõppeasutus		4 t			EAA, f. 90, n. 2, s. 1087, l. 19.
Marie Muyschel'i Erakool ; 1875. aastast Mellini Asutus, Ülemaste (<i>Privat- und pensions-Anstalt; von 1875 Mellinsche Anstalt, Ober-Stufe</i>)	12/10	2 t, kaks klassi koos (I+II ja III+IV)	1859 -1866	III–IV kl: koraalid ja laulud Selmar Mülleri 1. ja 2. vihikust. Tabamisharjutused. Teoreetiline ettevalmistus. II–I kl: Laulud Selmar Müller 2. ja 3. osa. Saksa rahvalaulud. Mitmehäälsed psalmide kätteõpetamine, kõige vajalikum teooriast. <i>III+IV Classe. Choräle u. Lieder nach Selmar Müller 1.2. Heft. Treffübungen, Theoretische Vorbereitung.</i> <i>II+I Classe : Lieder Selmar Müller 2. u. 3. Theil. Deutsche Volkslieder. Einübe mehrstimmigen Psalmen, des notwendigsten des Theorie</i>	EAA, f. 386, n. 3, s. 1141, l. 2, 6, 28p.
	11/10 11/9; 11/11	2 tundi, (neli klassi koos)	1875	Laulmine IV (IIb). Tabamisharjutused. Koraalide ja 2- ja 3-häälsed laulude sisseharjutamine. Oettingen. Selmar Müller 2. ja 3. osa. Büttneri „Lauluharf“ 3. vihik. Kraussi „Laulukogumik“ 3. ja 4. osa. III (IIa), II (Ib), I (Ia) [sama, mis IV klassis] <i>Gesang IV (IIb): Treffübungen. Einüben von Chorälen und 2- und 3-stimmigen Liedern. Oettingen. Selmar Müller 2. und 3. Theil. Liederharfe Büttner 3. Heft; Liedersammlung von Krauß 3. und 4. Heft;</i> <i>III (IIA) II (Ib), I (Ia): wie in der IV Classe.</i>	Muyschel, 1875, 13, 17; 19.
			1877	V–I klass: Oettingeni Põhilaulud rütmilist meloodiaga. II–I klass S. Müller. Laulud 1–3 vihik. Büttner „Lauluharf“, Krauss „Laulukogumik“. <i>Oettingen. Kernlieder mit rythmischen Melodien. II ja I: Selmar Müller. Lieder 1.-3. Heft. Büttner. Liederharfe 3. Heft. Krauss Liedersammlung.</i>	Muyschel, 1877, 12.
E. Horni erakool Viljandis, kõrgem tütarlastekool, 6-kl		IVb, IVa, IIIa+IIIb,	1877	IVb: Tabamisharjutused. Koraalimeloodiad ja lastelaulud; IVa: Tabamisharjutused. Koraalimeloodiad, ühe- ja kahehäälsed lastelaulud.; IIIb ja IIIa koos; tabamisharjutused. 2- ja 3-häälsed laulud. Üksikud partiid suurtest klassikalistest meistriteostest.	Programm. Fel lin, 1877, 3.
Tartu Elementaarkooli õpetajate Seminar				Kogu kursuse vältel: a) muusika ja laul. Muusikat kui viiuli-, orel- klaverimängu ja laulu õpetatakse ja harjutatakse vastavalt elementaarõpetaja vajadustele ja kasvandike loomulikule võimekusele. <i>Während der ganzen Dauer des Cursus: a) die Musik und der Gesang. Die Musik wird als Violin-, Orgel- und Klavierspiel und Gesang so weit gelehrt und geübt, als es nach Massgabe der Bedürfnisse eines Elementarlehrers und der natürlichen Befähigung der Zöglinge möglich ist.</i>	Baltischer., 1865, 13.

Kool	Õppeaine Laulmine (<i>Gesang, Singen</i>)				Allikas
	Järjekord	Tunde nädalas	Aastad	Õppesisu	
Eesti Külakool-meistrite seminar Tartus, Tartu Eesti vallakooliõpetajate nn Hollmanni Seminar 2-aastane kursus, 1873-1887, saksakeelne õppeplaan!	9/5	4 t; viiulimäng 2 t, laulmise õpetus ja koorilaul 2 t.,	1879, 1881	<p>Muusika: 4 tundi, eesmärk: Omandada võimekus osa võtta 4-häälsel laulust ja saata 2-häälsel koorilaulu. A. Viiulimäng. Koorilaulu saatmise otstarbel peab iga kasvandiku niikaugemale viidama, et ta on võimeline lehest mängima igat lauluhäält puhta intonatsiooni ja kindla strihhiga. [Õppesisu] jaotumus: 1. aastal Brähmigi Viiulikooli 1. vihik; 2. aastal Brähmigi Viiulikooli 2. vihik B. Laulmine 2 tundi (mõlemad kursused kombineerituna): Häälekool, kindel intervallide tabamine küllaldase nooditundmise põhjal, intervalli- ja akordiõpetuse elementid. Mälupõhine kirikumeloodiate omandamine kaheaastase kursuse jooksul ja peale selle veel 28 teiste kasutatavate koraalimeloodiate omandamine.</p> <p>[Õppesisu] 1. õpiaasta: nooditundmine, intervalli- ja akordiõpetus ja 30 koraalimeloodiat. 2. õpiaasta: noodiõpetus, intervalli- ja akordiõpetus ja 30 teist/muud koraaliviisi. Igat laulutundi avavad skaalalaulmine ja tabamisharjutused. Vajalikku noodi-, intervalli- ja akordiõpetusest selgitatakse ja harjutatakse sisse/õpetatakse kätte järk-järgult. 2- ja 3-häälsel laulud (kiriku- ja rahvalaul) harjutatakse/õpetatakse kätte võimalikult hästi. Päheõpitavate koraalimeloodiate laulmine üksinda. Tõelist kunstlaulmist ei taotleta.</p> <p><i>Erstes Jahr: Notenlehre, Intervallen- und Accordlehre und 30 Choralmelodien. Zweites Jahr: Notenlehre, Intervallen- und Accordlehre und die anderen 30 Choralmelodien. Scalasingen und Treffübungen eröffnen jede Singstunde. Das Notwendige aus der Notenlehre, aus der Intervallen- und Accordlehre wird in angemessener Stufenfolge erläutert und eingeübt. 2- und mehrstimmige Gesangstücke (Kirchen- und Volksgesang) werden außerdem nach Möglichkeit gut eingeübt. Einzelgesang der zu memorierenden Choralmelodien. Eigentlicher Kunstgesang wird nicht angestrebt.</i></p>	Lehrplan..., Estnischen..., 1879, 1, 9-10; 1881, 1, 9-10; Kivisaar, 1932, 26, 40.
Kuuda seminar	13/12	Laulmine ja muusika 2-3 t; II 2 t, III 3 t	1854-1887	<p>Preisi Lastesöber <i>Preußischer Kinderfreund</i> (6 eksemplari), Bormanni Kooli- ja õpetusteadus 2 osa (1869a; 1869b). <i>Bormann Schul- und Unterrichtskunde</i>;</p> <p>Punscheli Koraaliraamatut (13 eksemplari), J. W. Janseni (1860) Eesti laulik: „125 laulo neile, kes hea meelega laulavad“; J. A. Hageni Lauluviisi raamatu lisa (Tallinn 1859., 326 ühehäälsel laulu) ja Reiseri <i>Klavierschule für Kinder</i>.</p>	Aarma jt, 2004, 62, 127-128.

**LISA 5: LAULMISÕPETUSE ÕPPESISU KESKKOOLIDE ÕPPEPLAANIDES
AASTATEL 1887–1905**

Kool	Aine Laulmine (<i>Gesang, Singen, Пение</i>)			Õppesisu	Allikas
	Järjekord	Tunde* nädalas	Aastad		
Tartu reaalkool <i>Realschule (Sexta-Prima)</i>	15/16	VI kl 1 t, V-I 2 t (koor)	1887	VI. Noodisüsteemi kätteõpetamine. Tabamisharjutused. Kerged meloodiad. V–I: ühendatud koorilauluga. Rütmiiliste koraalide sisseharjutamine/kätteõpetamine hommikupalvuste jaoks. Võimlemislaulud <i>Sexta: Einübung des Notensystems. Treffübungen. Leichtere Melodien. Quinta-Prima: Vereinigt zu Chorgesängen; Einübung rhythmischer Choräle für die Morgenandachten. Turnlieder.</i>	Lehrplan der Dorpater, 1887, 13.
Saksa progümnaasium Võrus	13/13	2 t	1894-1909	(Laulmise õppesisu pole lahti kirjutatud) Kirikulaulud: Ma tulen taevast ülevalt, Püha õd, Oh sa rõõmustav. <i>Kirchenlieder: "Vom Himmel hoch", „Stille Nacht“, O der Fröhliche“</i>	EAA, f. 1872, n. 1, s. 100, l. 124
Riia õpperingkonna kõrgemates koolides		1 t	1894-1909	Kõige vajalikumate kirikumeloodiate omandamine kindlustatakse läbi religiooniõpetaja ja lauluõpetaja mõistva koostöö; <i>Die Einübung der gebräuchlichsten Kirchenlieder-melodien ist durch eine Verständigung zwischen den Religionslehrer und dem Gesanglehrer zu sichern.</i>	EAA, f. 1872, n. 1, s. 100, l. 37.
Tartu kõrgem linna-tütarlastekool, 6-kl <i>Die höhere Stadtöchterschule zu Tartu.</i>	12/12 või 13/13	1–2 t, kaks klassi koos, 1889-1890 V–VI 2 t, teistel 1t; 1992 I-II 2t, teistel 1t	1855-1889	Laulmine. Koraalile ja koraalilaulmisele kitsendatud. <i>Gesang: Auf den Choral und Chorgesang sich beschränkend. Brenner.</i> (Religioon. Mõned laulud Oettingeni „Kogu kiriklikke põhilaulu. Religion <i>„Einige Lieder aus Oettingen „Sammlung kirchlichen Kernlieder“)</i>	EAA, f. 3580, n. 1, s. 466, l. 12, 21p. 12,17,27, 32; EAA, f. 3580, n. 1, s. 465, l. 103,107, 114, 127, 132, 137, 139; EAA, f. 3580, n. 1, s. 59, l. 1.
	13/11	1-2 t VI+V 2t IV+III+ II+I 2t; või I-II 1t, III 1t, IV 2t; V-VI 2t	1870-1892	Laulmine kombineeritud klassidele I–IV ja V–VI. <i>Gesang ist kombiniert für Klasse I-IV und Klasse V-VI</i> [Õpitavate laulude nimekiri (pealkirjad) 1874–1876 .	EAA, f. 3580, n. 1, s. 466, l. 31, 37-37p, 38, 45-47.
Tartu kõrgem linna-tütarlastekool	?		1892	I–III: „Гусельки“. 128 колыбельных, детских песенъ и прибауток. 1890. IV–VI: Ernst Hentschel, Liederhain, Leipzig 1883; Müller, Liederbuch, Wolfenbüttel	EAA, f. 3580, n. 1, s. 3, l. 152.
Võru 5-kl tütarlaste õppe-asutus	13/10	2t; I 2t, II+III+IV+V 2t;	1890-1892	[õppesisu pole lahti kirjutatud] Põhilaulud, kirikulaulud <i>Kernlieder, Kirchenlieder</i>	EAA, f. 384, n. 1, s. 1104, l. 23,42.
Võru I järgu tütarlaste erakool <i>Privat-</i>		I-VI 1 t, eelklassis pole	1896		Programm... , 1896, 10.

Kool	Aine Laulmine (<i>Gesang, Singen, Пение</i>)				
	Järjekord	Tunde* nädalas	Aastad	Õppesisu	Allikas
<i>Mädchenschule I. Ordnung zu Werro</i>					
Valga Tütarlaste-gümnaasium			1888-1891	Reinfeldti „Laulupärg“, sisse viidud augustis 1888. <i>Liederkrantz von Reinfeldt. Введено в август 1888.</i> [NB maha tõmmatud „Gusli“. Vene rahvalaulud. <i>Гусли: Руския народныя песни. Рига.: 1890</i>]	EAA, f. 413, n. 1, s. 53, l. 1p, 2, 3p, 4p, 5.
Zeddelmanni poeglaste I järgu õppeasutus (Schroderi-Kollmanni-Zeddelmanni-Walteri erakool)		1 t 4.kooliaasta 1	1894-1909	Hääleharjutused, Koraalid. Rahvushümnid. Noodiõpetus. <i>Stimmübungen, Choräle, Nationalhymne, Volkslieder, Notenzeichen.</i>	EAA, f. 1872, n. 1, s. 100, l. 22; EAA, f. 1872, n. 1, s. 43, EAA, f. 1872, n. 1s, 99.
Liivimaa Maagümnaasium <i>Livländisches Landesgymnasiums</i>	Vpk	2 t, 3-s jaos: VII+VI; V+IV;III+I igale 2 tundi	1875-1892	I jagu III+0I klass, kaks koori Mendelssohni muusikast „Antigone“. Meestekoorid [autoritelt] Schumann, Baumgartner, Niels, W. Gade, R. Franz, Mendelssohn, Abt, Zwyszig, Pfeil, Heim. Häser, Zöllner, Gackstätter, C. Kreutzer, Lachner, L. Berger. Õp Simonson <i>Tertia, Secunda, Unterprima, Oberprima</i>	Waldmann, 1892, 57, 58, 65.
Tallinna Kubermangu gümnaasium = Nikolai I Gümnaasiumi 13. 08. 1890.	Vpk	VII 1 t; VI 1 t, V+IV 1 t, III+II+I 1 t		[Õpisisu pole lahti kirjutatud]	Einladung ..Reval 1887.

* esimene number tähistab õppeainete arvu ja teine õppeaine „Laulmine“ järjekorranumbrit õppekavas

**Vpk on lühend sõnadest „väljaspool kursust“ (*Außer dem Cursus*)

**LISA 6. LAULMISÕPETUSE ÕPPESISU KESKKOOLIDE ÕPPEPLAANIDES
AASTATEL 1906–1914**

Kool	Aine Laulmine (<i>Gesang, Singen</i>)			Õppesisu	Allikas
	Järjekord	Tunde nädalas	Aastad		
Saksa progümnaasium Võrus		2 t		[õppesisu pole kirjutatud]	EAA, f. 1872, n. 1, s. 100, l. 124
Valga Reaalkool			1907-1916	Глезер, Сборник гимновъ для уч. эв. Лютер. Испов. немец. гр. 1909	EAA, f. 384, n. 1, s. 1485, l. 440
Valga Tütarlastegümnaasium		2 t	1907-1916	Глезер, Сборник гимновъ для уч. эв. Лютер. Испов. немец. гр. 1909	EAA, f. 384, n. 1, s. 1485, l. 440, 443. EAA, f. 413, n. 1.
Võru tütarlaste progümnaasium	Vpk*	2 t I+II, III+IV	1907	[õppesisu pole kirjutatud]	EAA, f. 384, n. 1, s. 1104, l. 184p
Tallinna Rüütli- ja Toomkool	18/18 Vpk*	1 t, eraldi VII, VI, V klassides	1906-1909; 1916	[klassides VII-V nimetatud õpik]: <i>Cantate! Auswahl geistlicher Lieder für Kindergottesdienst, Schule und Haus.</i> <i>VII. Kirchenlieder: Lobe den Herren, den mächtigen König der Ehren; Ach bleib' mit Deiner Gnade; Stille Nacht; Segne und behüte; VI Kirchenlieder: Vom Himmel hoch, da komm' ich her, Jesu, geh voran, O Haupt voll Blut und Wunden.</i> 1912. aastal Laulmine Septimas. Kõik 14 õpilast võtsid laulmisest osa. Sisse harjutati kõige vajalikumaid kergemaid koraalimeloodiaid ja kergeid tuntud rahvalaule (ühehäälselt). Harjutused noodikirjutamises. Sextas: 19 st õpilasest laulsid I poolaastal 17, II ainult 14. Kõik vajalikud (ka raskemad) Koraalimeloodiad, Rahvalaulud kahehäälselt. Helirea- ja kolmkõla(tabamis)harjutused. Quintas: 27 õpilasest, kes aasta algul klassis olid, laulsid sügisel 11 ja kevadel ainult 9. Harjutati nagu Sexta's kõik vajalikud (ka raskemad) Koraalimeloodiad, rahvalaulud kahehäälselt. Helirea- ja kolmkõla (tabamis)harjutused. <i>Singen. Septima: Alle 14 Schüler nahmen am Gesange Teil. Eingebübt wurden die gebräuchlichsten leichteren Choralmelodien und leichte bekannte Volkslieder (Einstimmig). Übungen im Notenschreiben.</i> <i>Sexta: Von 19 Schüler sangen im I. Halbjahre 17, im II. nur 14. Alle gebräuchlichen (auch schwereren) Choralmelodien, Volkslieder zweistimmig. Tonleiter- und Dreiklangstreffübungen.</i> <i>Quinta: Von 27 Schülern, die zu Beginn des Jahres in der Klasse waren, sangen im Herbst 11, im Frühling nur 9. Geübt wurden, wie Sexta, alle gebräuchlichen (auch schwereren) Choralmelodien, Volkslieder ein- und zweistimmig. Tonleiter- und</i>	Jahresbericht.. Domschule 1909, 17; Jahresbericht Domschule 1912: 15, 2, 23; Jahresbericht ..Domschule 1913. EAA, f. 1872, n. 1 s. 102, l. pagineeri-mata; EAA, f. 384, n. 1, s. 1485, l. 446.

Kool	Aine Laulmine (<i>Gesang, Singen</i>)			Õppesisu	Allikas
	Järjekord	Tundenädalas	Aastad		
				<i>Dreiklangstreffübungen.</i>	
<i>Livländisches Landesgymnasium zu Birkenruh.</i>			1906	Riemi Koolilaulraamat. Kogumik kiriklike põhilaule. <i>Schulgesangbuch von Riemi, Sammlung kirchlicher Kernlieder</i>	EAA, f. 1872, n. 1, s. 431, l. pagineerimata;
Zeddelmanni poeglaste I järgu õppeasutus. Tartu saksa Eragümnaasium (Schroderi-Kollmanni-Zeddelmanni-Walteri erakool)		2 t (2.ja3. õpi-aastal) 2 t; 4. õpi-aastal, 1 t VII+VI)	1894-1909	Häälharjutused. Koraalid. Rahvushümnid. Rahvalaulud. Noodimärgid.. <i>Stimmübungen, Choräle, Nationalhymne, Volkslieder, Notenzeichen.</i>	EAA, f. 1872, n. 1, s. 100. L. 22; EAA, f. 1872, n. 1, s. 43; EAA, f. 1872, n. 1, s. 99.
Preili A. Salomoni Erakool <i>Privat Lehranstalt Frl A. Salomon</i>			1908-1909	Raamatute nimekiri: Ettevalmistusklassid: Oettingen „Põhilaulud“, S. Müller „Laulik“ 2.v. E. Hentschel „Laulusalu“ 3. V. B. Nus „Bajan“ I. keskmised ettevalmistusklassid: <i>Oettingen, Põhilaulud; S. Müller L 2. Heft; Hentschel Liederhain 3. Heft; Balduin Nus Bajan I; Bücherverzeichniß: Vorbereitungs-klasse: Oettingen Kernlieder; Selmar Müller Liederbuch, 2. Heft, E. Hentschel Liederhain 3. Heft, Balduin Nus Bajan I; Mittlere Vorbereitungs-klasse: Oettingen, Kernlieder; Selmar Müller Liederbuch für Mädchen 2. Heft; Hentschel Liederhain 3. Heft; Balduin Nus Bajan I; Obere Vorbereitungs-klasse Oettingen Kernlieder; Selmar Müller Liederbuch 2. Heft; Hentschel Liederhain, Balduin Nus Bajan I.; I; II. Klasse Oettingen Kernlieder, S. Müller Liederbuch für Mädchen II. Heft; Hentschel Liedrehain 3. Heft, Balduin Nuss Bajan I; III Klasse Oettingen Kernlieder;</i>	EAA, f. 384, n. 1, s. 1485, l. 449; 450-451p.
Tallinna Saksa Eragümnaasium, Tallinna „Elise“ kool	Eelkole, viimane		1908-1909	Vogel II aste/tase <i>Gesang: Vogel, Stufe II</i>	Berichte über... 1908; TLA, f. 1218, n. 1, s. 53.
Tallinna saksa koolid	Vpk*	I	1908	Naiskoor harjutas 1- ja 2-häälsed laule, segakoor rahvalaule Vogeli kogumikust, kokku harjutati selgeks 50 vaimulikku laulu <i>Vom Frauenchor sind leichtere ein- und zweistimmige, von gemischten Chor Volkslieder aus der Vogelschen Sammlung gesungen, im ganzen sind 50 geistliche Lieder geübt worden</i>	Bericht des Vorstandes, 1908, 60-62.

*Vpk on lühend sõnadest “väljaspool kursust” (*Außer dem Cursus*)

LISA 7: LIIVIMAA MAAGÜMNAASIUMI MUUSIKALISTE ÕHTUMEELELAHUTUSTE KAVAD

Programm 29. aprillil 1884.

1. Beethoveni avamäng, neljal käel
2. Abt „Õhtukellad“, meeskoor
3. Brahms „Hällilaul“, baritonisoolo
4. Mendelssohn „O säh' ich auf der Haide dort“, duett
5. Silcher „Barbarossa“, Soolo-kvartett
6. Silcheri korneti soolo (*Cornet-Solo*)
7. Mendelssohni oratoorium¹ „Antigone“, „Heliose kiir“
8. Mendelssohni oratoorium „Antigone“, kooriretsitatiiv (Chorrecitation)
kreeka ja saksa keeles
9. Mendelssohn „Veesõit“, duett
10. Billeter „Maga hästi“ soolo-kvartett
11. a) Heller „Tarantella“ b) Chopin „Mazurka“
12. Volkmann „Õhtulaul“, soolo-kvartett
13. Engelsberg „Metsalaul“, meeskoor
14. Engelsbergi korneti soolo
15. Rietz „Maikuus“, soolokvartett
16. – „Laevalaul“, meeskoor
(Waldmann, 1892, 29)

Programm 18. novembril 1884

1. Eckert „Kus laine kohiseb“
2. Wagneri rahusaadikute koor (*Chor der Friedensboten*) „Rienzist“
3. Billeter „Metsa pead Sa rändama minema“, soolokvartett
4. Mendelssohn „Pühapäevahommik“, meeskoor
5. Deklamatsioon (*Recitation*)
6. Abt „Rännulust“, meeskoor
7. Pacius „Soome laul“, soolo-kvartett
8. Otto „Hõljub läbi teie rahu“, meeskoor
9. Mendelssohn „Jahimehe hüvastijätt“, meeskoor
10. Deklamatsioon
11. Peters „Reini laul“, meeskoor.
(Waldmann, 1892, 29)

Programm 2. märtsil 1885

1. Mendelssohn „Wem Gott will rechte Gunst erweisen“, meeskoor
2. Schubert „So lang' im deutschen Eichenthale“, meeskoor
3. Beethoven „Gute Nacht“, sopran ja alt
4. Wilhelm „In der klaren, stillen Quelle“, sopran ja alt
5. Goltermann „Nun die Schatten dunkeln“, duett
6. Sophoklese retsitatiiv „Kuningas Oidipuse“ proloogist ja esimesest koorilaulust
(*Recitation des Prologes und des ersten Chorliedes a.d. König Oedipus (V. 1 bis 166) von Sophokles*)
7. Hauptmann „Ich will die Fluren meiden“, meeskoor
8. Mendelssohn „Am fernen Horizonte“, meeskoor

¹ „Antigone“ ei ole zanrimääratluselt tegelikult mitte oratoorium, vaid muusika näidendile (loodud 1841. a).

9. Hauptmann „Auf dem Rasen im Walde“, Sopran und alt
10. Stunz „Im Pokale klaren Wein“, meeskoor
11. Goltermann „Herbstlied“, duett
12. Retsitatiiv „Kuningas Oidipusest“ (V. 1 bis 166), kreeka keeles

**LISA 8: BIELEFELDI PROJEKT: DIMENSIOONID JA KATEGOORIAD
KOOLIÕPIKU UURIMISEKS**

Dimensioonid	Kategooriad
1. Teadusteooria (<i>Wissenschaftstheorie</i>)	1.1 Tunnetust juhtivad huvid (<i>Erkenntnisleitende Interessen</i>)
	1.2 Väidete/ütluste (sisu)analüüs (<i>Aussagenanalyse</i>)
	1.3 Mõistete/terminite moodustumine (<i>Begriffsbildung</i>)
	1.4 Väärtushinnangud (<i>Werturteile</i>)
	1.5 Ideoloogiad (<i>Ideologien</i>)
2. Kujundus (<i>Design</i>)	2.1 Väline kujundus (<i>Ausseres Design</i>)
	2.2 Tüpopraafia (<i>Typographie</i>)
	2.3 Värv (<i>Farbe</i>)
	2.4 Graafika (<i>Graphik</i>)
3. Eri(ala)teadus (<i>Fachwissenschaft</i>)	3.1 Erialaline õigsus (<i>Sachliche Richtigkeit</i>)
	3.2 Aktuaalne teaduslik diskussioonitasand ja paradigmade vahetus
	3.3 Vaieldavus/teaduslik vaidlus (<i>Kontroversität</i>)
	3.4 Meetodid
4. Ainedidaktika (<i>Fachdidaktik</i>)	4.1 Ainedidaktiline lähenemisviis (<i>Fachdidaktischer Ansatz</i>)
	4.2 Orienteeritus õppe-eesmärgile (<i>Lernzielorientierung</i>)
	4.3 Struktureerimine ja sekventseerimine/järjestamine
	4.4 Reduktsioon ja transformatsioon
	4.5 Orienteeritus probleemile (<i>Problemorientierung</i>)
	4.6 Suhe direktiividega (<i>Richtlinienbezug</i>)
5. Kasvatusteadus (<i>Erziehungswissenschaft</i>)	5.1 Kasvatusteaduslik paradigma
	5.2 Kooliõpiku tüüp
	5.3 Didaktilised funktsioonid
	5.4 Metoodilised funktsioonid
	5.5 Teksti liigid/laadid, teksti struktuur ja tekstist arusaadavus
	5.6 Kommunikatsiooni- ja interaktsioonivormid

(Weinbrenner, 1992, 36, 42–50; Hofstetter, 1994, 253–255)

LISA 9: REUTLINGENI ANALÜÜSIRASTER (TEADUSLIKE KRITEERIUMIDE RAAMISTIK)

1. Bibliograafilised andmed

- Meediatüüp (õpilas- või õpetajaköide...)
- Täiendav meedia
- Multimeediumisüsteem /meediapakett
- Kontseptsiooni (ära)proovimine õppetöös
- Ilmumisaasta, ulatus, formaat, hind...
- Sisukorrad, loendid

2. Eesmärgid ja sisud

- Kontseptsioon (Konzeption)
- Õpperaamatu ülesehitus (õppekursus...)
- Ainedidaktiline refleksioon
- Eriteaduse seisund/tase
- Õppimiseesmärgid
- Teemavaliku ja –seade motiveerimine
- Rohkem õppimissisu kui etteantud
- Ühtki objektiivset puudust
- Puuduvad teemavaldkonnad
- Ühtki suletud maailmapilti
- Ühtki ühekülgset esitust/kirjeldust

2. Õppemeetodid

- Üldine (süsteemaalne/probleemile orienteeritud toimimisviis; sisule või protsessile orienteeritud teemaesitus)
- Motivatsioon (uudishimu poolt äratatud, õppeprotsessi hoiavad ülal kindlad situatsioonid)
- Informatsioon (ühemõtteline/ühetähenduslik, aktuaalne; allikapõhine)
- Situatsioonide representatsioonid (ühetähenduslikud/selged situatsioonid, reageerimist esilekutsuvad/ärritavad; harjutusvõimalikud; õpikontrollid)
- Õppeprotsessi juhtimine (abi koduülesanneteks; sotsiaalvormid; õppemeetodid nagu vestlus, rollimängud...; õppetöö käik; ettepanekud õppimise ajavalikuks; koostöö vanematega; kaaspanus ainete integratsiooniks)

3. Adressaadid

- Erinevate õppimiseelduste/-tingimuste arvessevõtmine
- Didaktilised printsiibid nagu näitlikustamine, range valik...
- Arengupsühholoogiline tunnetustasand
- Instrumentaalne õppimiseesmärk nagu kirjeldamine, leiutamine, järjestamine...
- Oma kogemuste sissetoomine
- Asjakohane mõttevahetus/sissejuhatus

4. Kujundamine, kujundus

- Väline (köide, hea käsitsemine, isetegev läbitöötamine/redaktsioon)
- Paber (paberi toon, paksus...)
- Trükk (kirja- ja pildikvaliteet)
- Kirja loetavus (sobiv lugeja vanusele; kirjatahe/sõna vahemaa; ridade vahemaa/pikkus; ei ühtki mõttetut lahutamist)

- Ülevaatlikkus (selge liigendamine; nimekirjad, piktogramm, kvantitatiivne pildi ja teksti vahekord; Tekstitüüp/-suurus; vaba ruum)
- Esimene mulje (veetlus/sarm): sümpaatne kujundamine; äratav huvi

5. Tekst

- Tekstiliigid
- Ühetähenduslikud mõisted
- Kogemuse laiendamine/avardamine
- Mõtteid elavdav/ergutav
- Lühikesed ja sisutihedad informatsioonitekstid
- Oskussõnade seletused
- Täiendavad arusaamise abid
- Soovitustekstid
- Motivatsioonifunktsiooniga ehk toetava- ja suunava funktsiooniga, kokkuvõtted

6. Ülesanded

- Lihtne ülesandeseatus
- Trükitehniliselt selge esiletõste (sõrendused)
- Mitmekülgsed ülesandeseatused (koos tekstiga, pildiga...)
- Nokitsemiss/meisterdamisõpetused
- Ei ühtki tühist õppesisu kordamist
- Lai käsitlusspekter
- Sobiv/eakohane raskusaste
- Erinevad funktsioonid (sisenemine, harjutamine, kordamine...)

7. Illustratsioon

- Pildimaterjal (fotod, pildid, joonistused...)
- Pildilikud esitlusvariandid (kollaaž, karikatuur, koomiks...)
- Suurused
- Õpilase kogemusruumist
- Sisalduv tuumikprobleem
- Värvivalik
- Didaktiline funktsioon esteetilise ees
- Orienteerumine noorte meediatele (pildiraamatud, koomiksid...)
- Teemakohane visualiseerimine
- Pildistiil (realistlik, romantiline, ekspressiivne, pisendatud 'verniedlichend'...)
- Pildiliigid (akvarell, ofort)
- Mitmekihilised pilditähendused
- Pildijärgnevus
- Järelemõtlemiseks/diskuteerimiseks

8. Illustratsioon/tekst

- Vahekord reflekteeritakse
- Sisulised seosed (kahekordistamine, lisandamine, kontradiktsioon/vasturääkivus)
- Lisatud õppeabid tekstile (kõnemullid, piktogramm...) ja pildi juurde (peal- ja allkirjad).
- Lisatud õppeabid pildile

(Hofstetter, 1994, 248–250)

LISA 10: ANALÜÜSIMALLI DIMENSIOONID, KATEGOORIAD JA ÜKSIKELEMENDID

(Analüüsi- ja tõlgendusmudel, koodid SPSSis)

Ekspliitsine aspekt, õppeaine keskne sisu.	Implitsiitne aspekt või subjektiivset tõlgendust võimaldav fakt.
I dimensioon: Bibliograafilised andmed	
<p>B1. Muusikaõppekirjanduse tüüp</p> <p>1 Muusikaõpik muusikalise kirjaoskuse osaga teose alguses või lõpus, 2 Muusikaõpik, muusikalise kirjaoskuse õpetus seostatud lauludega 3 Laulik segakogumikuna s.t sisaldab nii vaimulikke kui ilmalikke laule 4 Ilmalike laulude kogumik 5 Koraalide kogumik 6. Laulude ja hääleharjutuste kogu 7 Universaalne õpik: Õpetajakäsiraamat ja muusikaõpik 8 Õpetajakäsiraamat (metoodiline juhend, didaktilised kommentaarid) ilma lauludeta 9 Kasvatusalane käsiraamat 10 Instrumendiõpik 11 Muu täiendav</p>	Milline õpiku/lauliku tüüp domineerib?
B2. Trükise ilmumisaasta Mis ajajärgul ilmus?	
B3. Ilmumiskoht Kus on õpikud ilmunud?	
B4. Formaat , raamatu külgede ulatus cm, (pindala) Missugune on formaat? Kas õpikute formaadis/välises kujus toimub muutusi?	
B5. Maht, lehekülgede arv Missugune maht domineeris, kas on täheldatav sisulise mahu muutusi (stabiilne, kasvav, kahanev?)	
<p>B6. Koostaja päritolu, rahvus (Kas domineerisid sissetoodud või kohalike autorite koostatud õpikud?)</p> <p>1 Saksamaalane, 2 Baltisakslane, 3 Eestlane, 4 Lätlane 5 Teadmata</p>	
<p>B7. Koostaja kutse: Kes olid peamised laulikute koostajad?</p> <p>1 õpetaja algkoolis, (kreiskool, <i>Bürgerschule</i>) 2 õpetaja gümnaasiumis 3 õpetajate seminaris (Musikdirektor) 4 õppejõud ülikoolis, kõrgkoolis 5 märkimata, teadmata (õpetaja, organist, helilooja jm)</p>	

II dimensioon: Kujundus	Kesksed tunnused kujunduse osas
K1. Kiri: 1 gooti, 2 ladina, 3 kirillitsa	Missugune kiri oli õpikutes? Tõlgendan, kuivõrd oli kool institutsiooniliselt suletud
K2. Värvid 1 must-valge, 2 värviline	Kas arendas õpilast esteetiliselt
K3. Illustratsioonide paiknemine 1 puuduvad 2 ainult esikaanel 3 teksti sees	Kas õpikud sisaldavad illustreerimisi? Illustreerimised on vajalikud sisu tähendusrikkal omandamisel, struktuuri mõistmisel.
K4. Illustratsioonide liik (ehk joonised, graafilised kujutised) 1 figuuralsed graafilised kujutised (inimene, loom, taim), 2 mittefiguuralsed kujutised ehk kujundid, mis koosnevad korduvatest elementidest s.t ornament 3 mittefiguraalne ebamäärane kujund 4 joonistus 5 foto 6 skeemid, tabelid jm abstraktsemad kujundid 7 heliastmete visualiseerimine (trepp astmete sümbolina)	Millised illustreerimised domineerivad? Seotus tekstiga või noodimaterjaliga? Tõlgendan, kas kujundus arendas õpilase kujutlusi, kunstimeelt, esteetilisi oskusi, kas aitasid sisu tähendusrikkamal omandamisel ja struktuuri mõistmisel jm. Seotus noodimaterjaliga peaks kiirendama info töötlemist (verbaalsest kanalist info töötlemisel vt Mikk, 2000, 289), Illustreerimised kui kahekordsed kodeeringud
K5. Illustratsioonide funktsioonid 1 esteetiline, 2 didaktiline: 21 huviäratav 22 infot edastav 23 arusaamist edendav, selgitav 24 mõtlemist toetav 25 mälu abivahend 26 hoiakuid, väärtusi sisendav	Kas domineerib esteetiline või didaktiline suunitlusega illustreerimine? Mis kaalutlustel on illustreerimine tehtud? Kui didaktiline, siis (21) kas äratav huvi, on kaasahaarav, afektiivse/tundeliigutusliku eesmärgiga, mis motiveerib õppimisele. Järgnevad kognitiivsed funktsioonid: (22) abistab info omandamisel, (23) kiirendab mõistmist ja edendab arusaamist, parandab probleemi lahendamist; (24) toetab mõtlemist, mõtteid elavdab, aitab luua seoseid, (25) kergendab materjali mälu jäämist; (26) sisendab õpilasele teatud hoiakuid
K6. Illustratsioonide seotus tekstiga/noodimaterjaliga 1 ei ole seotud 2 on seotud	Kas on seotud tekstiga? Missugune on suhe tekstiga (infot tugevdav, kokkuvõttev, võrdlev, uut infot andev). Tegelikult pildi ja sisu diskrepants ka mõnevõrra soodustab mõtlemist.
K7. Illustratsioonide raskusaste: 1 eakohane (5–7 elementi), 2 liiga detailirohke	Seos eakohasusega – kui illustreerimine sisaldab liiga palju elemente, siis ei sobi algkooli. Kas sisaldab tuttavaid elemente, kas pole liiga abstraktsed, kas sisaldab ebaolulist infot? Kas on liiga väike?
K8. Illustratsioonide stiil: 1 romantiline, 2 realistlik,	Milline stiil domineerib?

3 ekspressiivne, 4 muu	
III dimensioon: Õppeaine (ka hariduse) sisu	Mis oli ajastuspetsiifilise sotsiaalkultuurilise tegelikkuse kohaselt hariduse sisuks ehk milline oli domineeriv teadmiskäsitlus?
Muusikaõpiku siselemendid: 1 puudub, 2 on Õ1. Eessõna (pakub asjakohast mõttevahetust?) Õ2. Sisukord Õ3. Põhitekst Õ4. Selgitavad lisad Õ5. Ülesanded	Missugused muusikaõpiku siselemendid on olemas?
Õppesisu materjal (teemad ja alateemad): 1 puudub, 2 on Õ6. Laulud, laulmine Õ7. Hääleharjutused, hääleseade Õ8. Rütmi- ja noodiõpetus Õ9. Tabamis- (helide meloodiline ja kõrguslik tabamine) ja/või taktiharjutused (rütmiharjutused) tavanotatsioonis Õ10. Tabamis- ja/või taktiharjutused alternatiivses noodikirjas (numbrisüsteem) Õ11. Muusikalugu ja muusika kuulamine Õ12. Pillimäng Õ13. Muusikaline liikumine (laulumängud) Õ14. Loovusülesanded, omaloomingulised saate-, liikumisimprovisatsioonid vms	Teemad ja alateemad tähistavad ühtlasi ka tegevusi kui tunni komponente (õppekava 2010); Tõlgendan, mis on muusikaõpetuse keskpunktiks, näiteks kas laulmine kui auditiivne kommunikatsioon
Õ15. Sisu vastavus õpetamise eesmärkidele, tollasele ainekavale, 1 ei vasta 2 mõningal määral 3 suures osas 4 täielikult	Sisu vastavuse mõõtmistasandid
Õ16. Sisuväljendus: Ütluste informatsioonisisu 1 palju informatsiooni valdkonnast, tekst on kontsentreeritud, napsõnaline leksikonilaadne, teadmisi edastatakse objektiivselt ja üheselt – s.t ainekeskselt; 2 tekstis on arvestatud inimese individuaalsete eripäradega – s.t isiksuse arengukeskus domineerib	Tõlgendan sisuväljenduse põhjal implitsiitse aspekti: 1 – teadmiskäsitlus on ainekeskne. Ilmselt on õppeprotsessis kõige olulisem mäletöö ja oodatakse tekstides peituvat info adekvaatset reprodutseerimist; 2 – teadmiskäsitlus on isiksuse arengukeskne. NB: tõlgendan, kas õpik on ainekeskne (teaduskeskne, meetodikeskne) või isiksusekeskne
Õ17. Teadmise eksplitsiitne aspekt 1 objektivistlik 2 ratsionaalne 3 konstruktivistlik 4 integratiivne	Tõlgendan, missugune on teadmiskäsitlus. Kuivõrd on teadmine: 1 – tekstitruu, 2 – järeldav, kõigis – tagajärg suhetele rajanev, 3 – konstruktivistlik ehk

5 stereotüüpne	sotsiaalkultuuriliselt konstrueeritud ja teadmist luuakse kohapeal, 4 – integratiivne teadmine, mis haakub filosoofilise, kunstiajaloolise, kirjandusliku jm teadmisega; 5 – olemasolevat kollektiivset mälu tsementeeriv ning tugevdav, seniseid stereotüüpe kinnistav;
Õ18. Keskendumine seoses ainevaldkonnaga: 1 detailidele ja üksikfaktidele, 2 tervikstruktuuridele üldistele probleemidele, 3 tasakaalustatult mõlemale	Tõlgendan, missugune on teadmiskäsitlus? Kas seoses ainevaldkonnaga juhitakse eelkõige tähelepanu detailidele ja üksikfaktidele või tervikstruktuuridele ja üldistele probleemidele või mõlemale tasakaalustatult
Õ19. Teksti valiku sihipärasus: 1 sisult juhuslik; 2 ei oska öelda, määratlemata, sest puudub eessõna 3 sisult sihipärane,	Missugune on ütluste informatsioonisisu? Kas tekstide ja informatsiooni valik on juhuslik või erinevaid huvigruppe arvestav?
Õ20. Teksti valiku mitmekesisus: 1 üheülbane, üht huvigruppi arvestav 2 mitmekesine, erinevaid huvigruppe arvestav	Kas teksti sisuvalik on monotoonne (tegemist ühe autori lauludega), või erinevaid huvigruppe arvestav?
Õ21. Teksti eakohasus: 1 eakohane, õpilasele arusaadav, individuaalset eripära arvestav, 2 mitteakohane, liiga raske	Kas teksti sisuvalik on eakohane ja arusaadav ning individuaalset eripära arvestav või mitte?
Õ22. Teksti mono- või mitmekultuurilisus: 1 monokultuuriline, 2 mitmekultuuriline	Tõlgendan, et teadmine on ühe kultuuri keskne (näit saksa) või integratiivne
Õ23. Teksti sisu perspektiivilisus: 1 üheperspektiiviline 2 mitmeperspektiiviline, sisaldab probleeme, vasturääkivusi, teaduslikke avastusi	Kas teadmiskäsitlus on ühe- või mitmeperspektiiviline – s.t kas asju vaadatakse tsentreeritult või detsentreeritult, kas sisaldab probleeme, vasturääkivusi, teaduslikke avastusi?
Õ24. Teadmise probleemsus: 1 midagi kindlalt, üheselt konstateeriv 2 probleemne, arutlust nõudev	Kas õpikus avaldub probleemiteadvus, s.t kas teadmine on midagi kindlalt üheselt konstateerivat või teadmine sisaldab probleeme, mille üle tuleb arutleda ja mõelda?
IV dimensioon: Õppeaine sisu vahendamine. Aine- ja õpikudidaktika.	Õppimiskäsitlus
D1. Põhirõhk õppimisel: 1 meeldejätmisel, mehhaanilisel kordamisel, nn äraõppimisel, 2 arusaamisel, mõistmisel	1 – Kui üks tunnus esindab nn surnud õppimist, sest teadmine on ainekeskne
D2. Didaktilised kultuurid ja mõtlemismudelid õpikus: (Jank, Meyer, 1994) 1 haridusteoreetiline didaktika (vaimuteaduslik, hermeneutiline)	Missugused didaktilised kultuurid ja (mõtlemis)mudelid on esindatud?

<p>2 õpetamisteoreetiline (empiirilis-positivistlik, õpetajapoolne objektiivset informatsiooni vahendav monoloog)</p> <p>3 dialektiliselt orienteeritud</p> <p>4 õppe-eesmärgile orienteeritud</p> <p>5 konstruktivistlik subjektiivne</p> <p>6 tegevusteoreetiline</p>	
<p>D3. Üldised õppemeetodid:</p> <p>1 süstemaatiline/probleemile orienteeritud toimumisviis; 2 protsessile orienteeritud</p>	<p>Mis on õppimismudel oluline? Kas domineerib tulemuskesksus või protsessikesksus?</p>
<p>D4. Õpiku/lauliku kontseptuaalne struktuur.</p> <p>Struktureerimise aluseks on:</p> <p>1 didaktilised põhiprintsiibid tekstis (kergemalt/lihtsamalt raskemale, lähemal asuvast kaugemale, tuttavast tundmatule, osalt tervikule, näitlikustamine)</p> <p>2 sisemine liigendatus ja ülesehitus kindlate teemade kaupa,</p> <p>3 liigendatus teatud (laulude) liigituse järgi;</p> <p>4 liigendatus aastaegade järgi, (kalendri-tähtpäevade järgi</p> <p>5 laulud põimituna muusikalise kirjaoskusega,</p> <p>6 muu valik (pole tunnetatav ühtki printsiipi)</p> <p>7 poiste eluring</p>	<p>Missugune on õpiku kontseptuaalne struktuur ja karakter, sisemine liigendatus, ainematerjali jaotus? Didaktiline otsustustasand kooliõpiku struktuuri ja ülesehitusprintsiipide analüüsimiseks. Struktureerimine ja sekventseerimine näiteks didaktiliste printsiipide järgi (Weinbrenner, 1992, 47) Kas on struktureeritud ja missugused põhilised didaktilised printsiibid on teksti struktureerimisel tunnetatavad? 1– didaktiliste printsiipide järgi; 2 – Kuidas on ainematerjal jaotatud, sellest võib aimata ka õppeprotsessi konstrueerimise viisi</p>
<p>D5. Eesmärgi sõnastatus:</p> <p>1 eessõnas, 2 peatüki alguses, 3 ei ole sõnastatud</p>	
<p>D6. Didaktilised funktsioonid:</p> <p>1 omandamine, 2 süvendamine, 3 kordamine, 4 harjutamine, 5 eneserefleksioon</p>	<p>Missugused didaktilised funktsioonid on kooliõpikus/laulikus esindatud?</p>
<p>D7. Metoodiliste funktsioonide kajastumine:</p> <p>1 personaalne õpistrateegia, s.t kas sisaldab õpijuhiseid, -abisid, küsimusi, teste enesehindamiseks, ülesandepüstitusi, lisamaterjale, kas arendab õpilase iseseisva töötamise oskust</p> <p>2 üldine õpistrateegia</p>	<p>Kas arendab õpilase iseseisva töötamise oskust? Tõlgendan, kas valdav on personaalne või üldine õpistrateegia.</p>
<p>D8. Spetsiifilised õppemeetodid:</p> <p>1 Pestalozzi elementaarõpetuse meetod,</p> <p>3 Wilhelmi meetod,</p> <p>4 Galin-Paris-Chevé meetod,</p> <p>5 intervallimeetod,</p> <p>6 mudellaulumeetod,</p> <p>7 analüütilis-sünteesiline meetod,</p> <p>8 toonika-do-meetod</p> <p>9 rühmatöö, partnerlus, rollimäng, probleem-, avastusõpe jm</p> <p>10 ei ilmne ühtki meetodit</p>	<p>Missugused muusikadidaktilised kontseptsioonid/teooriad/meetodid ilmnevad?</p>

<p>D9. Domineeriv laulu õppimise meetod: 1 kõrva järgi laulmise meetod (instrument, laul) 2 noodistlugemise meetod</p>	<p>Milline on domineeriv lauluõppimismeetod?</p>
<p>D10. Noodikiri: 1 tavanotatsioon, 2 numbriline notatsioon</p>	<p>Noodikiri kui sisuline parameeter</p>
<p>D11. Domineeriv kommunikatsiooni- ja interaktsiooni vorm: 1 õpetaja õpetamine, s.t frontaalne õppetöö + õpetajapoolne objektiivset informatsiooni vahendav monoloog 2 õpilase isejuhitav õppimine 3 mõlemad on tasakaalus, toimub diskussioon 4 juhitud vestlus (19. sajandil vestlus, kus õpetaja ootas kindlaid „õigeid“ vastuseid)</p>	<p>Tõlgendan, et tunnetatav on: 1 – õpitegevus on väljastjuhitav (õppejõu poolt juhitud); 2 – isejuhitav ehk õpitegevus on õpilase vaatekohast isejuhitav; 3 – nende protsesside vahel eksisteerib suhteline tasakaal ja õpetaja ja õpilase kui osapoolte vahel valitseb dialoogilisus; 4 – vestlus etteoodatavate vastustega</p>
<p>D12. Erialaline õigus 1 õpik sisaldab terminoloogilisi/sisulisi vigu, 2 ei sisalda 3 sisaldab vähesel määral (1-3 viga)</p>	<p>Kas õpik sisaldab erialalisi vigu või mitte? Kas on tolle aja kohta spetsiifilisi väljendeid? Kas teaduslikud väljendid esitatakse erialaliselt õieti? Kas õpik on vananenud?</p>
<p>D13. Probleemide ja vaidlusküsimuste kajastatus: Kuivõrd on adekvaatselt esitatud parajasti olemasolevaid probleeme karaktersetes teaduslikes ja poliitilistes vaidlustes: 1 vaidlusküsimused on kajastunud, 2 vaidlusküsimused pole kajastunud</p>	<p>Vaidlused laulmisõpetuse põhimõtete üle, nt muusikakasvatuse üldesmärgi, kuulmise järgi laulmise ja noodistlaulmise vaherkord (1860ndail oli laulmisõpetuses vaidlusküsimuseks näiteks noodivõtmete rohkus, tavanotatsiooni keerukus)</p>
<p>D14. Õpikäsitus: 1 nn biheivioristlik, s.t teatud kindlate teadmiste andmine nende reprodutseerimiseks ja omandamine; 2 konstruktivistlik õpikäsitus, s.t teadmine luuakse kohapeal loovalt diskussiooni käigus interaktiivses kommunikatsioonis</p>	<p>Tõlgendan, missuguseid erinevaid teoreetilisi mõtlemiskontekste esindavad õppimiskäsitused; missugune neist domineerib: 1 – biheivioristlik mõtteviis, korrespondents-teooria, õpetaja annab, õpilane võtab vastu; õpikultuurina nn surnud õppimine, 2 – konstruktivistlik mõtteviis, õpikultuurina nn elav õppimine</p>
<p>D15. Kasvatusteaduslikud paradigmad 1 Hermeneutiline paradigma 2 Empiirilis-analüütilise ning kogemusliku kasvatusteaduse paradigma. 3 Kriitilis-emantsipatoorne paradigma 4 Reformpedagoogika, 5 Strukturalistlik 6 Konstruktivistlik</p>	<p>Milliseid kasvatusteaduslikke positsioone, kontseptsioone, paradigmasid võib ära tunda?</p>

<p>V. Dimensioon: Lauluvara. L25. Lauluvaliku kriteerium: 1 ideoloogiline, sealhulgas kiriklik 2 saksa rahvalaulu kullavara säilitamine 3 didaktiline (didaktilised printsüübid nagu kergemalt raskemale, lähemalt kaugemale, tuntust tundmatule, üksikult tervikule jt) 4 esteetiline (maitse arendamine, tunnete õilistamine) 5 õpilase eluringi silmaspidav 6 õppe-eesmärke silmaspidav (laulurõõm, praktilisus, kasutatavus) 7 muud</p>	<p>Missugustel kaalutlustel on tehtud lauluvalik, s.t lauliku ideoloogiakujundus</p>
<p>L26 laulud kantud sisukorda/registrisse: 1 laulu järjekorranumbri alusel 2 lehekülje alusel, 3 mõlemal viisil, 4 muul alusel</p>	<p>Laulu järjekorranumbri alusel sissekantuna järelتان, et eeskujuks oli lauluraamat.</p>

**LISA 11: LAULUVARA TUNNUSED JA KOODID STATISTILISE
ANDMETÖÖTLUSE PAKETIS SPSS**

V. dimensioon Lauluvara

Tunnuse nimi SPSS-s	Koodi number	Tunnuse kirjeldus
L1laulik	1-27	Lauliku järjekorranumber
L2maa		Lauliku päritolumaa
	1	Saksamaa
	2	Balti kubermang
L3sihtr		Lauliku sihtrühm
	1	Tütarlapsed
	2	Poeglapsed
	3	Sooliselt eristamata
L4ljrjk	1..	Laulu järjekorranumber laulikus
L4alehek	1...	Lehekülje number
L5algusõ		Laulu neli esimest algussõna
L5apealk		Laulu pealkiri
L6muaut		Lauliku koostaja poolt märgitud muusika autor (sõnasõnaline märgi pealkirjast paremal, s.t positsioonis, kus seisab tavaliselt muusika autori nimi)
L76muusli		Viisi kodeering töö autori poolt rahva- ja kunstmuusika määratlemiseks
	1	Saksa rahvas
	4	Muu rahvas
	7	Kunstmuusika (autorimuusika, nii ilmalik kui vaimulik)
	9	Muu (märgitud lastelaul)
	10	Autor märkimata/teadmata
L8mumaa		Muusika päritolumaa
	1	Austria
	2	Eesti
	3	Hispaania
	4	Holland
	5	Iiri
	6	Inglismaa
	7	Itaalia+ Sitsiilia
	8	Jaapan
	9	Läti
	10	Norra
	11	Poola
	12	Prantsuse
	13	Rootsi
	14	Saksa (märgitud saksa)
	15	Piirkonnanimega Saksa
	16	Soome
	17	Šveits
18	Taani	

Tunnuse nimi SPSS-s	Koodi number	Tunnuse kirjeldus
	19	Tšehhi (Böömi)
	20	Ukraina (Väikevene)
	21	Ungari
	22	Vene
	23	Valgevene
	24	Šoti
	25	Teadmata
	26	Rahvusvaheline
	27	Leedu
	28	Slovakkia
L10sõaut		Lauliku koostaja poolt märgitud sõnade autor (s.t mis seisab positsioonis, kus tavapäraselt paikneb laulusõnade autori nimi (teksti lõpus, või hilisemates väljaannetes pealkirja all) (kategoriaalne väärtus)
L11sõlii		Teksti (laulusõnade) kodeering töö autori poolt rahva- ja kunstluule määratlemiseks
	1	saksa rahva luule
	2	saksa rahva luule töötlus
	3	muu rahva luule
	4	muu rahva luule töötlus
	5	kunstluule
	6	kunstluule töötlus
	7	autor märkimata/teadmata
	10	muu (märgitud mingist kogumikust „Aus...)
L12sõmaa		Laulusõnade päritolumaa (sama mis muusika päritolumaa)
L78temaa		Laulude temaatika (teemavaldkonnad)
	1	Kodumaa
	3	Lapsepõlv
	7	Homniku- ja õhtulaulud, kellad, tähed
	9	Looduse ülistus, aastaajad, nn <i>Waldlied</i>
	12	Töö, elukutse
	16	Laul, lust
	20	Kool, õpetussõnad
	21	Lein, lahkumine
	22	Tundelüürika, ballaadilisuus
	23	Rännak, jaht, sport
	24	Jumala kiitus, vaimulik sisuga
L18hääls		Häälte arv lauludes/seade
	1	1-hääline
	2	2-hääline
	3	3-hääline
	4	4-hääline
	5	5-hääline
	6	6-hääline
L20taktm		Taktimõõt

Tunnuse nimi SPSS-s	Koodi number	Tunnuse kirjeldus
	1	4/4
	2	C
	3	2/4
	4	C/ (alla breve)
	5	2/2
	6	3/4
	7	3/8
	8	4/8
	9	6/8
	10	3/2
	11	5/2
	12	Vahelduv
	13	6/4
	14	2/8
	15	12/8
	16	8/8
	17	5/4
L21helis		Helistik
	1	C-duur
	2	G-duur
	3	D-duur
	4	A-duur
	5	E-duur
	6	H-duur
	7	Fis-duur
	8	Cis-duur
	9	a-moll
	10	e-moll
	11	h-moll
	12	fis-moll
	13	cis-moll
	14	gis-moll
	15	eis-moll
	16	ais-moll
	17	F-duur
	18	B-duur
	19	Es-duur
	20	As-duur
	21	Des-duur
	22	Ges-duur
	23	d-moll
	24	g-moll
	25	c-moll
	26	f-moll
	27	b-moll

Tunnuse nimi SPSS-s	Koodi number	Tunnuse kirjeldus
	28	es-moll
L22rasku		Laulu helilaad
	1	Diatoonilistel astmetel
	2	Kromaatilisust sisaldav
	3	Kaldumist sisaldav
	4	Moduleeriv
L23ambit		Laulu meloodia ambitus
	1	v 2 (väike sekund)
	2	s 2
	3	v 3
	4	s 3
	5	p 4
	6	> 4, < 5
	7	p 5
	8	v 6
	9	s 6
	10	v 7
	11	s 7
	12	p 8, oktav
	13	v 9
	14	s 9
	15	v 10
	16	s 10
	17	p 11
	18	> 11, < 12
	19	p 12
	20	v 13
	21	s 13
	22	v 14
	23	s 14
	24	2 oktavi
V79elust		Elusituatsioonid
	1	Aeg issandale
	2	Perekonnaga
	3	Töö, elukutse, kool
	7	Reisimine, rändamine
	8	Suhtlemine avalikkusega
	9	Looduses olek (allegooriline) lindude loomade vaatlemine
	10	Lojaalne olek riigile, riigitruudus
	12	Suhe endasse, enesevaatlus
	13	Muu

LISA 12: KASVATUSVÄÄRTUSTE LIIGITUS

(koodid SPSS-s)

Hedonistlikud

- 1 V29hed1. Sihitu, (abstraktne) elust rõõmu, rahulolu, naudingu, mõnu, lõbu kogemine
- 2 V29hed2. Sihiga (üht või mitut objekti, nt loodust, jumalat jahti vm silmas pidades) elust rõõmu, rahulolu, naudingu, mõnu, lõbu kogemine

Vitaalsed väärtused

- 3 V29vita1. Tervislikud elukombed, korralik puhkus/uni, puhtus, hügieen
- 4 V29vita2. Liikumise harrastamine
- 5 V29vita3. Tervislik toitumine

Sotsiaalsed väärtused

- 6 V29sots1. Kaaslaste, sõprade väärtustamine, austamine, truuks jäämine
- 7 V29sots2. Lähedased inimsuhted
- 8 V29sots3. Inimese väärtustamine

Intellektuaalsed väärtused (kognitiivsed väärtused)

- 9 V29inte1. Laialdased teadmised (laia infohulga saavutamine, huvi teiste maade elu-olu vastu, nende kultuuri väärtustamine)
- 10 V29inte2. Teadus kui väärtus
- 11 V29inte3. Edusammud koolis
- 12 V29inte4. Intellektuaalne probleemilahenduste treenimine (mõistatused)

Eetilised väärtused

- 13 V29eeti1. Selge käsitlus heast ja halvast
- 14 V29eeti2. Kasvamise vastutustundlikuks inimeseks
- 15 V29eeti3. Ausaks, õiglaseks kasvamise
- 16 V29eeti4. Kannatlikuks, jumalakartlikuks kasvamise
- 17 V29eeti5. Teiste inimeste õiguspärane, seaduslik kohtlemine
- 18 V29eeti6. Vaimsete ja tunde väärtuste eelistamine materiaalsetele

Esteetilised väärtused

- 19 V29estee1. Kunsti(de) (muusika, maalimine jt) väärtustamine
- 20 V29estee2. Looduseilu väärtustamine
- 21 V29estee3. Ilumeele arendamine (märksõnad: ilus, hea, puhas, rõõmus, selge, süütu, valge, healõhuline jms)
- 22 V29estee4. Loometegevuse (kaunid kunstid, laulmine) harrastamine

Religioossed (usulised) väärtused

- 23 V29reli1. Usk jumalasse
- 24 V29reli2. Jumala ülistamine, kiitmine
- 25 V29reli3. Tegutsemise koguduses, kirikuga seoses, nt heategevus
- 26 V29reli4. Palvetama õppimine

Majanduslikud väärtused

- 27 V29maja1. Aruka rahakasutuse õppimine
- 28 V29maja2. Säästlikkuse harjutamine

Töö väärtustamine

- 29 V29töö1. Töötegemise harjutamine, õppida elus vaeva nägema
- 30 V29töö2. Distiplioneeritud ajakasutus, usinuse, virkuse harjutamine

Head kombed (hea käitumine)

- 31 V29komb1. Head käitumistavad
- 32 V29komb2. Viisakus kõnes ja mühaklikkuse vältimine

- 33 V29 komb3. Igati hea laps (vaga, malbe, tagasihoidlik) olema
Ühiskondlikud väärtused
- 34 V29ühis1. Looduskaitse
- 35 V29ühis2. Ühiskondlikud asjad ja nende mõjutamine (ühistegevus)
- 36 V29ühis3. Ühiskondliku positsiooni saavutamine
- 37 V29 ühis4. Isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine, isamaalisus
- 38 V29ühis5. Sõjasangari väärtustamine

LISA13a: EKSPERTHINNANGU NÄIDISLEHT

Lp ekspert

Tallinna Ülikooli Kasvatusteaduste Instituudi doktorandina vajan oma väitekirja „Muusikaõppekirjandus ja laulmisõpetus saksa õppekeele koolides Eestis aastatel 1860–1914“ jaoks ekspertanalüüsi õppesisu kasvatuslike väärtuste kohta kümnes laulus.

Palun fikseerida esmaselt tajutav, selgelt tunnetatav kasvatusväärtus (üks või mitu), mis

laulus esineb: 1. Ei esine kasvatusväärtusena, märkida vastavasse lahtrisse –

2. Esineb kasvatusväärtusena, märkida vastavasse lahtrisse +

Tänan teid abi eest!

Tiiu Ernits

Kasvatus- väärtused	Laulud									
	I Lob e	II In der	III Ich hab	IV All es	V Nur	VI Schl um mer lied	VII Wenn ich	VIII. Das zerbroc hene	IX. Abschi edslie d	X. Wie ist
Hedonistlikud										
hed1. Sihitu, (abstraktne) elust rõõmu, rahulolu, naudingut, mõnu, lõbu kogemine										
hed2. Sihiga (üht või mitut objekti, nt loodust, jumalat jahti vm silmas pidades) elust rõõmu, rahulolu, naudingut, mõnu, lõbu kogemine										
Vitaalsed										
Tervislikud elukombed, puhkus/uni										

Tabel jne... jätkub

**LISA 13b: EKSPERTIDE JA KOGUTABELIS KAJASTUVATE HINNANGUTE
VÖRDLUS KASVATUSVÄÄRTUSTE ESINEMISEST LAULUTEKSTIDES (χ^2 -test)**

Väärtusvaldkonnad ja üksiktunnused		Eks- pertide antud sage- dused	Sagedus kogu- tabelis	Ekspertide % antud kasvatus- väärtusest	Kogutabeli % antud kasvatus- väärtusest	Hii- ruut χ^2	p olulisuse tõenäosus
Hedonistlikud väärtused	Sihitu elust rõõmu, rahulolu, naudingu jm kogemine	4	85	20,0%	13,8%	0,623	0,430
	Sihiga elust rõõmu, rahulolu, naudingu jm kogemine	16	532	80,0%	86,2%	0,623	0,430
Kokku hedonistlikke väärtusi		20	617				
Vitaalsed väärtused	Tervislikud elukombed, korralik puhkus, hügieen	6	103	42,9%	24,1%	2,551	0,110
	Liikumise harrastamine	8	317	57,1%	74,2%	2,039	0,153
	Tervislik toitumine	0	7	0,0%	1,6%	0,233	0,630
Kokku vitaalseid väärtusi		14	427				
Sotsiaalsed väärtused	Kaaslaste, sõprade väärtustamine, truuks jäämine	7	767	30,4%	44,5%	1,829	0,176
	Lähedased inimsuhted	9	389	39,1%	22,6%	3,525	0,060
	Inimese väärtustamine	7	566	30,4%	32,9%	0,061	0,805
Kokku sotsiaalseid väärtusi		23	1722				
Intellektuaalsed väärtused	Laialdased teadmised (laiinfohulk, teiste maade elu-olu, kultuur)	0	125				
	Teadus kui väärtus	0	11				
	Edusammud koolis	0	5				
	Intellektuaalne probleemilahenduste treenimine	0	39				
Kokku intellektuaalseid väärtusi		0	180				
Eetilised väärtused	Selge käsitus heast ja halvast	5	322	23,8%	23,1%	0,006	0,937
	Kasvamise vastutustundlikuks inimeseks	4	297	19,0%	21,3%	0,062	0,803
	Ausaks, õiglaseks kasvamise	1	175	4,8%	12,5%	1,151	0,283
	Kannatlikuks, jumalakartlikuks kasvamise	5	372	23,8%	26,7%	0,086	0,769
	Teiste inimeste õiguspärane, seaduslik kohtlemine	1	71	4,8%	5,1%	0,005	0,946

Väärtusvaldkonnad ja üksiktunnused		Eks- pertide antud sage- dused	Sagedus kogu- tabelis	Ekspertide % antud kasvatus- väärtusest	Kogutabeli % antud kasvatus- väärtusest	Hii- ruut χ^2	p olulisuse tõenäosus
	Vaimsete ja tundeväärtuste eelistamine materiaalsetele	5	158	23,8%	11,3%	3,163	0,075
Kokku eetilisi väärtusi		21	1395				
Esteetilised väärtused	Kunsti(de) (muusika, maalimine jt) väärtustamine	1	496	2,8%	13,9%	3,720	0,054
	Looduse ilu väärtustamine	18	1288	50,0%	36,2%	2,947	0,086
	Ilumeele arendamine (märksõnad: ilus, hea, puhas..)	11	1409	30,6%	39,6%	1,211	0,271
	Loometegevuse (kaunid kunstid, laulmine) harrastamine	6	368	16,7%	10,3%	1,534	0,216
Kokku esteetilisi väärtusi		36	3561				
Religioossed väärtused	Usk jumalasse	6	931	46,2%	39,2%	0,263	0,608
	Jumala ülistamine, kiitmine	4	740	30,8%	31,1%	0,001	0,977
	Tegutsemine koguduses, kirikuga seoses, nt heategevus	1	60	7,7%	2,5%	1,387	0,239
	Palvetama õppimine	2	645	15,4%	27,1%	0,905	0,341
Kokku religioosseid väärtusi		13	2376				
Majanduslikud väärtused	Aruka rahakasutuse õppimine	0	3				
	Säästlikkuse harjutamine	0	2				
Kokku majanduslikke väärtusi		0	5				
Töö väärtustamine	Töötetegemise harjutamine, õppida elus vaeva nägema	2	191	50,0%	54,6%	0,033	0,855
	Distsiplineeritud ajakasutus, usinuse virkuse harjutamine	2	159	50,0%	45,4%	0,033	0,855
Kokku töö väärtustamisi		4	350				
Head kombed	Head käitumistavad	3	114	60,0%	47,5%	0,305	0,580
	Viisakus kõnes ja muhaklikkuse vältimine	0	35	0,0%	14,6%	0,847	0,357
	Igati hea laps (vaga, malbe, tagasihoidlik) olema	2	91	40,0%	37,9%	0,009	0,924
Kokku häid kombeid		5	240				

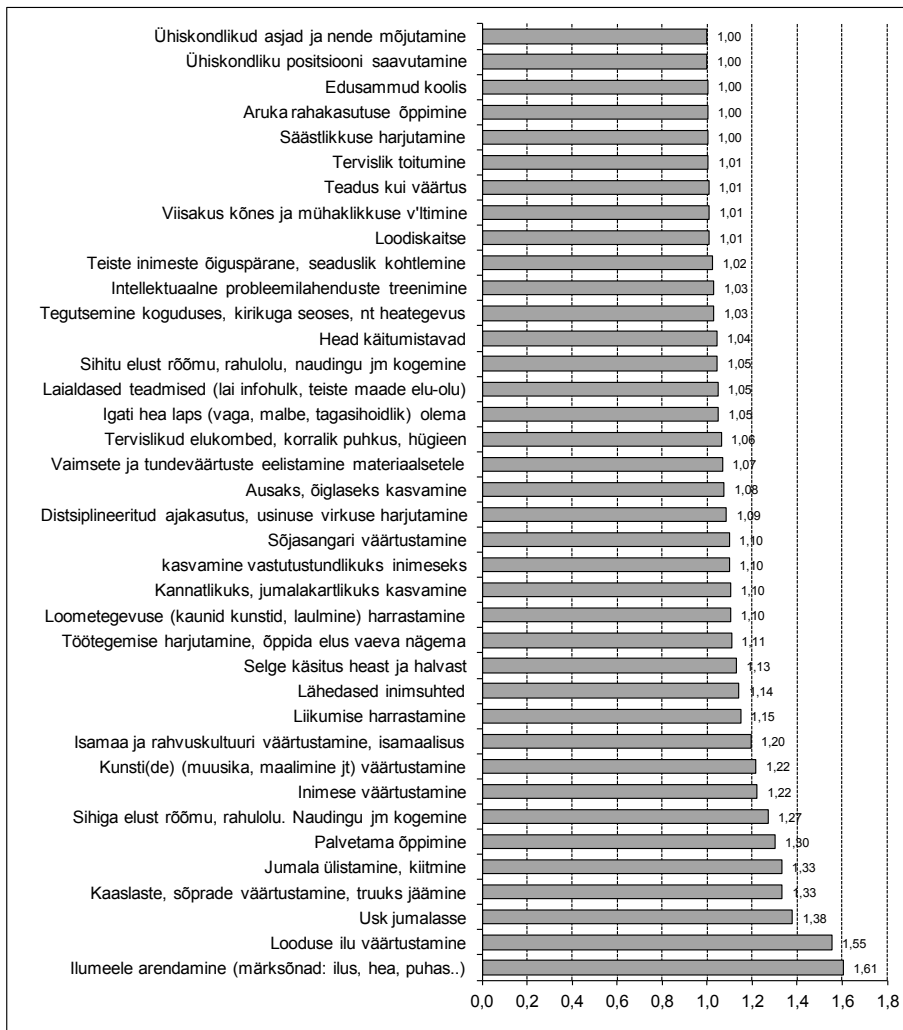
Väärtusvaldkonnad ja üksiktunnused		Ekspertide antud sagedused	Sagedus kogutabelis	Ekspertide % antud kasvatusväärtusest	Kogutabeli % antud kasvatusväärtusest	Hii-ruut χ^2	p olulisuse tõesaosus
Ühiskondlikud väärtused	Looduskaitse	0	14	0,0%	1,8%	0,259	0,611
	Ühiskondlikud asjad ja nende mõjutamine (ühistegevus)	1	23	7,1%	3,0%	0,799	0,371
	Ühiskondliku positsiooni saavutamine	1	4	7,1%	0,5%	9,507	0,002
	Isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine, isamaalisus	11	500	78,6%	64,9%	1,125	0,289
	Sõjasangari väärtustamine	1	229	7,1%	29,7%	3,383	0,066
Kokku ühiskondlikke väärtusi		14	770				

**LISA 14: VÄÄRTUSVALDKONNAD ALGKOOLIDE LAULIKUTES MAADE
LÕIKES AASTATEL 1860–1886**

			Lauliku päritolumaad		Kõik kokku
			Saksamaa	Balti kubermangud	
Hedonistlikud	Sihitu elust rõõmu, rahulolu, naudingut jm kogemine	% kasvatusväärtustest	13,2%	18,5%	14,5%
	Sihiga elust rõõmu, rahulolu, naudingut jm kogemine	% kasvatusväärtustest	86,8%	81,5%	85,5%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		204	65	269
	Kokku laule		204	65	269
Vitaalsed	Tervislikud elukombed, korralik puhkus, hügieen	% kasvatusväärtustest	29,0%	27,8%	28,6%
	Liikumise harrastamine	% kasvatusväärtustest	69,5%	66,7%	68,6%
	Tervislik toitumine	% kasvatusväärtustest	1,5%	5,6%	2,7%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		131	54	185
	Kokku laule		129	52	181
Sotsiaalsed väärtused	Kaaslaste, sõprade väärtustamine, truuks jäämine	% kasvatusväärtustest	48,0%	46,7%	47,7%
	Lähedased inimsuhted	% kasvatusväärtustest	18,8%	26,2%	20,3%
	Inimese väärtustamine	% kasvatusväärtustest	33,2%	27,0%	31,9%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		473	122	595
	Kokku laule		290	82	372
Intellektuaalsed väärtused	Laialdased teadmised (laiinfohulk, teiste maade elu-olu, kultuur)	% kasvatusväärtustest	51,7%	64,3%	54,1%
	Teadus kui väärtus	% kasvatusväärtustest	10,0%		8,1%
	Edusammud koolis	% kasvatusväärtustest	3,3%		2,7%
	Intellektuaalne probleemilahenduste treenimine	% kasvatusväärtustest	35,0%	35,7%	35,1%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		60	14	74
	Kokku laule		55	13	68
Eetilised väärtused	Selge käsitlus heast ja halvast	% kasvatusväärtustest	25,5%	26,6%	25,8%
	Kasvamise vastutustundlikuks inimeseks	% kasvatusväärtustest	22,5%	12,9%	19,7%
	Ausaks, õiglaseks kasvamise	% kasvatusväärtustest	15,6%	14,5%	15,3%
	Kannatlikuks, jumalakartlikuks kasvamise	% kasvatusväärtustest	18,2%	27,4%	20,9%
	Teiste inimeste õiguspärane, seaduslik kohtlemine	% kasvatusväärtustest	5,0%	4,8%	4,9%
	Vaimsete ja tunde väärtuste eelistamine materiaalsele	% kasvatusväärtustest	13,2%	13,7%	13,4%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		302	124	426
	Kokku laule		200	81	281
Esteetilised väärtused	Kunsti(de) (muusika, maalimine jt) väärtustamine	% kasvatusväärtustest	16,0%	10,2%	14,7%
	Looduse ilu väärtustamine	% kasvatusväärtustest	37,0%	38,8%	37,4%
	Ilumeele arendamine (märksõnad: ilus, hea, puhas...)	% kasvatusväärtustest	40,0%	43,5%	40,8%
	Loometegevuse (kaunid kunstid, laulmine) harrastamine	% kasvatusväärtustest	6,9%	7,5%	7,1%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		967	294	1261
	Kokku laule		438	139	577
Religioossed väärtused	Usk jumalasse	% kasvatusväärtustest	36,9%	34,7%	36,4%
	Jumala ülistamine, kiitmine	% kasvatusväärtustest	31,7%	31,9%	31,8%
	Tegutsemine koguduses, kirikuga seoses, nt heategevus	% kasvatusväärtustest	2,4%	4,6%	2,9%

	Palvetama õppimine	% kasvatusväärtustest	29,0%	28,7%	28,9%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		672	216	888
	Kokku laule		272	86	358
Majanduslikud väärtused	Aruka rahakasutuse õppimine	% kasvatusväärtustest	33,3%	100,0%	50,0%
	Säästlikkuse harjutamine	% kasvatusväärtustest	66,7%		50,0%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		3	1	4
	Kokku laule		2	1	3
Töö väärtustamine	Töotegemise harjutamine, õppida elus vaeva nägema	% kasvatusväärtustest	53,8%	66,7%	55,4%
	Distiplineeritud ajakasutus, usinuse virkuse harjutamine	% kasvatusväärtustest	46,2%	33,3%	44,6%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		145	21	166
	Kokku laule		88	15	103
Head kombed	Head käitumistavad	% kasvatusväärtustest	38,1%	52,0%	42,0%
	Viisakus kõnes ja mihaklikkuse vältimine	% kasvatusväärtustest	11,1%	4,0%	9,1%
	Igati hea laps (vaga, malbe, tagasihoidlik) olema	% kasvatusväärtustest	50,8%	44,0%	48,9%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		63	25	88
	Kokku laule		57	22	79
Ühiskondlikud väärtused	Looduskaitse	% kasvatusväärtustest	3,3%	2,4%	3,1%
	Ühiskondlikud asjad ja nende mõjutamine (ühistegevus)	% kasvatusväärtustest			
	Ühiskondliku positsiooni saavutamine	% kasvatusväärtustest			
	Isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine, isamaalisus	% kasvatusväärtustest	62,3%	76,2%	64,6%
	Sõjasangari väärtustamine	% kasvatusväärtustest	34,4%	21,4%	32,3%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		215	42	257
	Kokku laule		145	35	180

**LISA 15: VÄÄRTUSTUNNUSTE KESKVÄÄRTUSED ALGKOOLIDE LAULIKUTES
AASTATEL 1860–1886**

LISA 16: VÄÄRTUSTUNNUSTE KESKVÄÄRTUSED MAADE LÕIKES JA NENDE ERINEVUSTE OLULISUSTÖENÄOSUSED ALGKOOLIDE LAULIKUTES AASTATEL 1860–1886

Nr	Kasvatuseväärtus	Lauliku päritolumaa	N	Keskmine	Standardhälve	Standardviga	P Olisuse tõenäosus
1	Sihitu elust rõõmu, rahulolu, naudingut jms kogemine	Saksamaa	642	1,04	,201	,008	,393
		Balti kubermangud	209	1,06	,233	,016	
2	Sihiga elust rõõmu, rahulolu, naudingut jms kogemine	Saksamaa	642	1,28	,447	,018	,527
		Balti kubermangud	209	1,25	,436	,030	
3	Tervislikud elukombed, korralik puhkus, hügieen	Saksamaa	642	1,06	,236	,009	,533
		Balti kubermangud	209	1,07	,259	,018	
4	Liikumise harrastamine	Saksamaa	642	1,14	,349	,014	,303
		Balti kubermangud	209	1,17	,379	,026	
5	Tervislik toitumine	Saksamaa	642	1,00	,056	,002	,189
		Balti kubermangud	209	1,01	,119	,008	
6	Kaaslaste, sõprade väärtustamine, truus jäämine	Saksamaa	642	1,35	,478	,019	,026
		Balti kubermangud	209	1,27	,446	,031	
7	Lähedased inimsuhted	Saksamaa	642	1,14	,346	,014	,611
		Balti kubermangud	209	1,15	,361	,025	
8	Inimese väärtustamine	Saksamaa	642	1,24	,430	,017	,005
		Balti kubermangud	209	1,16	,366	,025	
9	Laialdased teadmised (laiinfolu, teiste maade eluolu, kultuur)	Saksamaa	642	1,05	,215	,008	,751
		Balti kubermangud	209	1,04	,203	,014	
10	Teadus kui väärtus	Saksamaa	642	1,01	,096	,004	,014
		Balti kubermangud	209	1,00	,000	,000	
11	Edusammud koolis	Saksamaa	642	1,00	,056	,002	,157
		Balti kubermangud	209	1,00	,000	,000	
12	Intellektuaalne probleemilahenduste treenimine	Saksamaa	642	1,03	,178	,007	,490
		Balti kubermangud	209	1,02	,153	,011	
13	Selge käsitlus heast ja halvast	Saksamaa	642	1,12	,325	,013	,182
		Balti kubermangud	209	1,16	,366	,025	
14	Kasvamine vastutustundlikuks inimeseks	Saksamaa	642	1,11	,308	,012	,184
		Balti kubermangud	209	1,08	,267	,018	
15	Ausaks, õiglaseks kasvamine	Saksamaa	642	1,07	,261	,010	,558
		Balti kubermangud	209	1,09	,281	,019	
16	Kannatlikuks, jumalaktlikuks kasvamine	Saksamaa	642	1,09	,280	,011	,006
		Balti kubermangud	209	1,16	,370	,026	
17	Teiste inimeste õiguspärane, seaduslik kohtlemine	Saksamaa	642	1,02	,151	,006	,682
		Balti kubermangud	209	1,03	,167	,012	
18	Vaimsete ja tunde väärtuste eelistamine materiaalsele	Saksamaa	642	1,06	,242	,010	,370
		Balti kubermangud	209	1,08	,274	,019	
19	Kunsti(de) (muusika, maalimine jt) väärtustamine	Saksamaa	642	1,24	,428	,017	,001
		Balti kubermangud	209	1,14	,351	,024	

20	Looduse ilu väärtustamine	Saksamaa	642	1,56	,497	,020	,759
		Balti kubermangud	209	1,55	,499	,035	
21	Ilumeele arendamine (märksõnad: ilus, hea, puhas..)	Saksamaa	642	1,60	,490	,019	,805
		Balti kubermangud	209	1,61	,488	,034	
22	Loometegevuse (kaunid kunstid, laulmine) harrastamine	Saksamaa	642	1,10	,306	,012	,971
		Balti kubermangud	209	1,11	,308	,021	
23	Usk jumalasse	Saksamaa	642	1,39	,487	,019	,476
		Balti kubermangud	209	1,36	,481	,033	
24	Jumala ülistamine, kiitmine	Saksamaa	642	1,33	,471	,019	,965
		Balti kubermangud	209	1,33	,471	,033	
25	Tegutsemise koguduses, kirikuga seoses, nt heategevus	Saksamaa	642	1,02	,156	,006	,154
		Balti kubermangud	209	1,05	,214	,015	
26	Palvetama õppimine	Saksamaa	642	1,30	,460	,018	,846
		Balti kubermangud	209	1,30	,458	,032	
27	Aruka rahakasutuse õppimine	Saksamaa	642	1,00	,039	,002	,522
		Balti kubermangud	209	1,00	,069	,005	
28	Säästlikkuse harjutamine	Saksamaa	642	1,00	,056	,002	,157
		Balti kubermangud	209	1,00	,000	,000	
29	Töötlemise harjutamine, õppida elus vaeva nägema	Saksamaa	642	1,12	,327	,013	,012
		Balti kubermangud	209	1,07	,251	,017	
30	Distiplineeritud ajakasutus, usinuse virkuse harjutamine	Saksamaa	642	1,10	,306	,012	,000
		Balti kubermangud	209	1,03	,180	,012	
31	Head käitumistavad	Saksamaa	642	1,04	,190	,007	,177
		Balti kubermangud	209	1,06	,242	,017	
32	Viisakus kõnes ja mühaklikkuse vältimine	Saksamaa	642	1,01	,104	,004	,332
		Balti kubermangud	209	1,00	,069	,005	
33	Igati hea laps (vaga, malbe, tagasihoidlik) olema	Saksamaa	642	1,05	,218	,009	,875
		Balti kubermangud	209	1,05	,224	,015	
34	Looduskaitse	Saksamaa	642	1,01	,104	,004	,332
		Balti kubermangud	209	1,00	,069	,005	
37	Isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine, isamaalisus	Saksamaa	642	1,21	,407	,016	,062
		Balti kubermangud	209	1,15	,361	,025	
38	Sõjasangari väärtustamine	Saksamaa	642	1,12	,320	,013	,000
		Balti kubermangud	209	1,04	,203	,014	

LISA 17: KORRELATSIONIMAATRIKS, VÄÄRTUSTUNNUSED ALGKOOLOIDE LAULIKUTES AASTATEL 1860–1886 (jätkub)

1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
1	1	-.13(**)	0.06	-.18(**)	-0.02	-0.01	0.01	0.00	0.03	-0.02	-0.01	0.03	0.07	0.00	0.06	-.04	.07(*)	.23(**)	.08(*)	0.04	0.02	.08(**)
2	-.13(**)	1	-.07(*)	.24(**)	-0.01	-0.04	-.11(**)	-.08(*)	0.05	.08(*)	0.03	0.03	-0.01	-0.04	-0.06	-.12(**)	-.08(*)	0.00	.10(**)	.21(**)	.23(**)	0.06
3	0.06	-.07(*)	1	-0.05	-0.02	-.12(**)	0.06	-0.04	-0.03	-0.02	-0.01	-0.05	-0.01	-.07(*)	-0.02	.12(**)	-0.01	.09(*)	-.08(*)	-.07(*)	-.07(*)	0.02
4	.18(**)	.24(**)	-0.05	1	-0.03	.10(**)	0.06	0.04	.17(**)	-0.04	-0.02	-0.04	-0.04	-0.04	-0.04	-.08(**)	-0.05	.07(*)	.12(**)	.15(**)	.14(**)	-.15(**)
5	-0.02	-0.01	-0.02	-0.03	1	0.01	0.01	0.00	0.06	-0.01	0.00	0.00	-0.01	0.02	-0.03	-0.02	-0.03	-0.01	0.04	0.03	0.03	.07(*)
6	-0.01	-0.04	-.12(**)	.10(**)	0.01	1	.23(**)	.47(**)	.11(**)	0.00	0.02	-.08(*)	-0.01	.12(**)	.07(*)	-.13(**)	.08(*)	0.01	.11(**)	-0.01	0.02	0.00
7	0.01	-.11(**)	0.06	0.06	0.01	.23(**)	1	.18(**)	.10(**)	0.01	.12(**)	-0.01	-0.05	0.01	0.01	-0.03	0.04	0.00	-.08(*)	-0.03	0.04	0.00
8	0.00	-.08(*)	-0.04	0.04	0.00	.47(**)	.19(**)	1	0.04	0.02	0.03	-0.01	0.03	.14(**)	0.06	-.12(**)	.10(**)	0.03	-0.01	-.10(**)	-0.06	0.00
9	0.03	0.05	-0.03	-.17(**)	0.06	.11(**)	.10(**)	0.04	1	.11(**)	.10(**)	0.06	-0.04	-0.04	-0.04	-0.04	-0.04	-0.04	0.03	-0.01	-0.03	-0.04
10	-0.02	.08(*)	-0.02	-0.04	-0.01	0.00	0.01	0.02	.11(**)	1	.29(**)	0.07	0.01	-0.03	0.03	0.02	-0.01	-0.02	.13(**)	-0.07	-.08(*)	-0.03
11	-0.01	0.03	-0.01	-0.02	0.00	0.02	.12(**)	0.03	.10(**)	.29(**)	1	.13(**)	-0.02	0	-0.01	-0.02	-0.01	-0.01	-0.03	-0.01	0.04	-0.02
12	0.03	0.03	-0.05	-0.04	-0.01	-.08(*)	-0.01	-0.01	0.06	0.07	.13(**)	1	.07(*)	0.01	0.00	-0.06	-0.03	0.01	-0.01	0.06	0.06	0.01
13	0.07	-0.01	-0.01	-0.04	0.02	-0.01	-0.05	0.03	-0.04	0.01	-0.02	.07(*)	1	.30(**)	.35(**)	.07(*)	.21(*)	.13(**)	-0.04	-.07(*)	-0.03	0.01
14	0.00	-0.04	-.07(*)	-0.04	-0.03	.12(**)	0.01	.14(**)	-0.04	-0.03	-0.02	0.01	.30(**)	1	.39(**)	0.05	.20(*)	0.04	-0.01	-.13(**)	-.07(*)	-0.01
15	0.06	-0.06	-0.02	-0.01	-0.02	.07(*)	0.01	0.06	-0.04	0.03	-0.01	0.00	.35(**)	.39(**)	1	.12(**)	.15(**)	.08(*)	-0.06	-.08(*)	0.01	-0.01
16	-0.04	-.12(**)	.12(**)	-.08(**)	-0.03	-.13(**)	-0.03	-.12(**)	-0.04	0.02	-0.02	-0.06	.07(*)	0.05	.12(**)	1	.08(*)	0.03	-.07(*)	-.17(**)	-.08(*)	-0.04
17	.07(*)	-.08(*)	-0.01	-0.05	-0.01	.08(*)	0.04	.10(**)	-0.04	-0.01	-0.03	.21(**)	.20(**)	.15(**)	.09(**)	.15(**)	1	.08(*)	-0.05	-.07(*)	-0.06	0.00
18	.23(**)	0.00	.09(*)	.07(*)	0.04	0.01	0.00	0.03	-0.04	-0.02	-0.01	0.01	.13(**)	0.04	.08(*)	0.03	.08(*)	1	.08(*)	-0.02	0.01	.08(*)
19	.08(*)	.10(**)	-.08(*)	.12(**)	0.03	.11(**)	-.08(*)	-0.01	0.03	.13(**)	-0.03	-0.01	-0.04	-0.01	-0.06	-.07(*)	-0.05	.09(*)	1	.32(**)	.25(**)	.52(**)
20	0.04	.21(**)	-.07(*)	.15(**)	0.04	-0.01	-0.03	-.10(**)	-0.01	-0.07	-0.01	0.06	-.07(*)	-.13(**)	-.08(*)	-.17(**)	-.07(*)	-0.02	.32(**)	1	.68(**)	.20(**)
21	0.02	.23(**)	-.07(*)	.14(**)	0.03	0.02	0.04	-0.06	-0.03	-.08(*)	0.04	0.06	-0.03	-0.07(*)	0.01	-.08(*)	-0.06	0.01	.25(**)	.69(**)	1	.21(**)
22	.08(**)	0.06	0.02	.15(**)	.07(*)	0.00	0.00	0.00	-0.04	-0.03	-0.02	0.01	0.01	-0.01	-0.01	-0.04	0.00	.08(*)	.53(**)	.20(**)	.21(**)	1
23	-.08(*)	-.14(**)	0.01	-.23(**)	-0.06	-.25(**)	-.18(**)	-.15(**)	-.12(**)	-0.04	-0.04	-0.04	-0.01	-0.04	0.02	.26(**)	-0.02	-.10(**)	-.17(**)	-.25(**)	-.21(**)	-.11(**)
24	-0.03	-.14(**)	-0.01	-.23(**)	-0.05	-.24(**)	-.19(**)	-.15(**)	-.11(**)	-0.03	-0.03	-0.07	-0.04	-.07(*)	-0.03	.26(**)	-0.02	-.08(*)	-.15(**)	-.25(**)	-.19(**)	-.11(**)
25	-0.01	-0.02	0.04	-0.06	-0.01	-0.04	-0.01	-0.01	-0.04	-0.01	-0.01	0.01	0.01	-0.04	0.00	.07(*)	-0.03	0.01	-0.03	-.09(*)	0.00	0.03
26	-0.02	-.11(**)	0.04	-.20(*)	-0.05	-.21(**)	-.17(**)	-.16(**)	-.10(**)	-0.02	-0.03	-0.04	-0.02	-.07(*)	0.00	.24(**)	-0.01	-0.05	-.16(**)	-.24(**)	-.20(**)	-.12(**)
27	-0.01	-0.03	-0.01	0.05	0.00	0.02	-0.02	-0.03	.10(**)	0.00	0.00	-0.01	-0.02	-0.02	-0.02	.08(*)	-0.02	-0.01	-0.03	-0.05	-0.06	-0.02
28	-0.01	-0.03	-0.01	-0.02	0.00	-0.03	-0.02	-0.03	.10(**)	0.00	0.00	-0.01	-0.02	-0.02	0.01	-0.02	-0.01	-0.01	-0.03	-0.05	-0.06	-0.02
29	.10(**)	0.04	.13(**)	0.02	-0.03	0.05	0.03	.15(**)	0.01	0.06	-0.02	-0.02	0.05	0.01	0.01	-0.02	-0.01	.07(*)	0.05	-0.04	-0.06	0.00
30	0.05	0.03	.09(**)	0.02	-0.02	0.06	0.07	.18(**)	0.03	-0.03	-0.01	-0.03	0.01	0.00	-0.04	-0.04	-0.02	0.03	0.04	-0.03	-0.03	0.00
31	0.04	0.00	.09(*)	-0.01	0.06	0.01	0.05	0.04	0.03	0.05	-0.01	0.00	.11(**)	-0.03	0.05	0.00	0.00	.10(**)	0.06	0.03	0.03	0.02
32	0.04	-0.06	-0.03	-0.04	-0.01	0.03	0.06	0.01	.15(**)	-0.01	0.00	-0.02	0.00	-0.03	0.02	0.01	-0.02	-0.03	0.07	-0.04	-0.02	0.01
33	-0.02	-.10(**)	.18(**)	-.07	-0.02	-.12(**)	0.06	-.09(*)	-0.03	-0.02	-0.01	-0.04	.07(*)	0.00	-0.03	.36(**)	0.03	.08(**)	0.00	-.15(**)	-0.06	-0.01
34	0.04	0.05	-0.03	0.03	-0.01	-0.02	0.00	0.01	-0.02	-0.01	0.00	-0.02	0.04	0.05	0.02	-0.03	-0.02	0.02	.10(**)	0.04	.08(*)	.09(*)
37	-0.04	-0.03	-.08(*)	.08(*)	0.04	.17(**)	.08(*)	.18(**)	.11(**)	.10(**)	-0.02	-0.04	-0.07	.20(**)	0.03	-.12(**)	-0.06	-0.04	-0.02	-.10(**)	-.11(**)	-0.06
38	-0.03	-0.04	-0.04	-0.02	-0.03	.15(**)	0.01	.16(**)	0.02	-0.03	-0.02	-0.01	-.07(*)	.16(**)	0.05	-.09(*)	0.00	-.07(*)	-.10(**)	-.12(**)	-.10(**)	-0.06

** Korrelatsioon on statistiliselt oluline niivool 0,01 (kahepoolne); * Korrelatsioon on statistiliselt oluline niivool 0,05 (kahepoolne)

LISA 17: KORRELATSIONIMAATRIKS, VÄÄRTUSTUNNUSED ALGKOOLOIDE LAULIKUTES AASTATEL 1860–1886

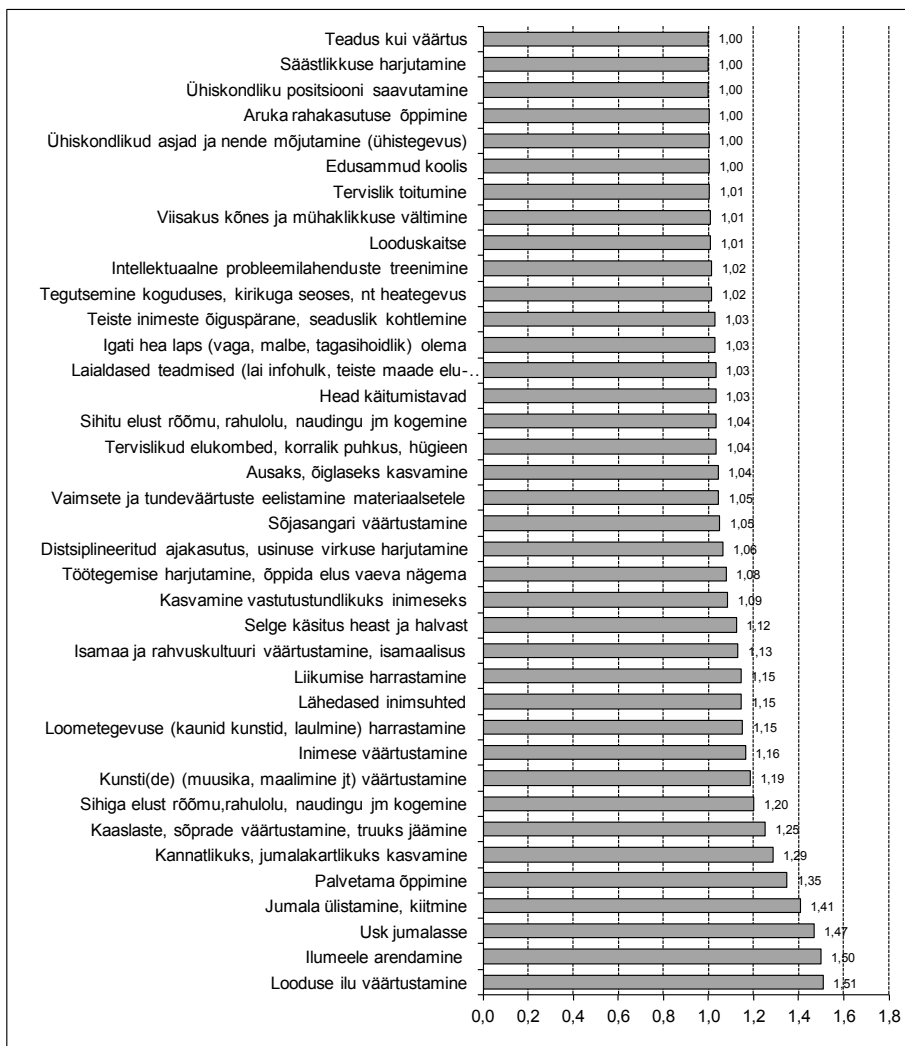
	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	37	38
Kasvatustasemed														
1	-0,08(**)	-0,03	-0,01	-0,02	-0,01	-0,01	,10(**)	0,05	0,04	0,04	-0,02	0,05	-0,04	-0,03
2	-1,14(**)	-1,14(**)	-0,02	-1,11(**)	-0,03	-0,03	0,04	0,03	0,00	-0,06	-1,10(**)	0,05	-0,03	-0,04
3	0,06	-0,01	0,04	0,04	-0,01	-0,01	,13(**)	,09(**)	,09(**)	-0,03	,16(**)	-0,03	-0,08(**)	-0,04
4	-26(**)	-23(**)	-0,06	-20(**)	0,05	-0,02	0,02	0,02	-0,01	-0,04	-0,07	0,03	,08(**)	-0,02
5	-0,06	-0,05	-0,01	-0,05	0,00	-0,03	-0,02	0,06	-0,01	-0,02	-0,01	0,04	-0,03	-0,03
6	-25(**)	-24(**)	-0,04	-21(**)	0,02	-0,03	0,05	0,06	0,01	0,03	-1,12(**)	-0,02	,17(**)	,15(**)
7	-18(**)	-19(**)	-0,01	-1,17(**)	-0,02	-0,02	0,03	0,07	0,05	0,06	0,06	0,00	,08(**)	0,01
8	-15(**)	-15(**)	-0,01	-1,16(**)	-0,03	-0,03	,15(**)	,18(**)	0,04	0,01	-0,09(**)	0,01	,18(**)	,16(**)
9	-12(**)	-11(**)	-0,04	-1,10(**)	,10(**)	,10(**)	0,01	0,03	0,03	,15(**)	-0,03	-0,02	,11(**)	0,02
10	-0,04	-0,03	-0,01	-0,02	0,00	0,00	0,06	-0,03	0,05	-0,01	-0,02	-0,01	,10(**)	-0,03
11	-0,04	-0,07	0,01	-0,04	-0,01	-0,01	-0,02	-0,03	0,00	-0,02	-0,04	-0,02	-0,04	-0,01
12	-0,04	-0,07	0,01	-0,02	-0,02	-0,02	0,05	0,01	,11(**)	0,00	,07(**)	0,04	-0,07	-0,07(**)
13	-0,04	-0,07	0,01	-0,02	-0,02	-0,02	0,01	0,00	-0,03	-0,03	0,00	0,05	,20(**)	,16(**)
14	0,02	-0,03	0,00	0,00	-0,01	,08(**)	0,01	-0,04	0,05	0,02	-0,03	0,02	0,03	0,05
15	,26(**)	,26(**)	,07(**)	,24(**)	-0,02	-0,02	-0,02	-0,04	0,00	0,01	,36(**)	-0,03	-1,12(**)	-0,09(**)
16	-17(**)	-15(**)	-0,03	-1,16(**)	-0,03	-0,03	0,05	0,04	0,06	0,07	0,00	,10(**)	0,04	-1,10(**)
17	-10(**)	-0,08(**)	0,01	-0,05	-0,01	-0,01	,07(**)	0,03	,10(**)	-0,03	,09(**)	0,02	-0,04	-0,07(**)
18	-25(**)	-25(**)	-0,09(**)	-24(**)	-0,05	-0,05	-0,04	-0,03	0,03	-0,04	-1,15(**)	0,04	-1,10(**)	-1,12(**)
19	-21(**)	-19(**)	0,00	-20(**)	-0,06	-0,06	-0,06	-0,03	0,03	-0,02	-0,06	,08(**)	-1,11(**)	-1,10(**)
20	-11(**)	-11(**)	0,03	-1,12(**)	-0,02	-0,02	0,00	0,00	0,02	0,01	-0,01	,09(**)	-0,06	-0,06
21	1	,83(**)	,16(**)	,72(**)	0,01	-0,04	-0,09(**)	,10(**)	-1,10(**)	-0,03	,14(**)	-0,03	-1,15(**)	-0,02
22	,83(**)	1	,17(**)	,74(**)	0,02	-0,03	-0,05	-1,10(**)	-0,08(**)	-0,02	,16(**)	-0,04	-1,18(**)	-1,10(**)
23	,16(**)	,17(**)	1	,11(**)	,13(**)	-0,01	-0,02	-0,05	-0,04	-0,02	0,02	-0,02	-0,07(**)	-0,04
24	,72(**)	,74(**)	1	0,02	0,02	0,02	-0,05	-0,08(**)	-0,04	-0,01	,13(**)	-0,04	-2,11(**)	-1,11(**)
25	0,01	0,02	,13(**)	0,02	1	,50(**)	0,06	-0,01	-0,01	0,00	-0,01	0,00	-0,02	-0,02
26	-0,04	-0,03	-0,01	0,02	,50(**)	1	-0,02	-0,01	-0,01	0,00	-0,01	0,00	-0,02	-0,02
27	-0,09(**)	-0,05	-0,02	-0,05	0,06	-0,02	1	,74(**)	0,02	-0,03	-0,05	0,01	-0,03	-0,05
28	-10(**)	-10(**)	-0,05	-0,08(**)	-0,01	-0,01	0,02	0,04	1	,16(**)	,11(**)	-0,02	-0,06	-0,07(**)
29	-10(**)	-10(**)	-0,06	-0,04	-0,04	-0,01	-0,01	0,02	0,04	1	,09(**)	-0,01	-0,05	-0,05
30	-0,03	-0,02	-0,02	-0,01	0,00	0,00	-0,03	-0,03	0,03	,16(**)	1	,09(**)	0,01	-0,05
31	,14(**)	,16(**)	0,02	,13(**)	-0,01	-0,01	-0,05	-0,01	,11(**)	,09(**)	1	-0,02	-1,10(**)	-0,08(**)
32	-0,03	-0,04	-0,02	-0,04	0,00	0,00	0,02	-0,02	-0,02	-0,01	-0,02	-0,01	-0,02	0,01
33	-15(**)	-18(**)	-0,07(**)	-21(**)	-0,02	-0,02	-0,03	-0,05	-0,06	-0,05	-1,10(**)	-0,02	1	,60(**)
34	-0,02	-1,10(**)	-0,04	-1,11(**)	-0,02	-0,02	-0,05	-0,05	-0,07(**)	-0,03	-0,08(**)	0,01	,60(**)	1

**LISA 18: VÄÄRTUSVALDKONNAD ALGKOOLOIDE LAULIKUTES MAADE
LÖIKES AASTATEL 1887–1905**

			Lauliku päritolumaa		Kõik kokku
			Saksamaa	Balti kubermangud	
Hedonistlikud	Sihitu elust rõõmu, rahulolu, naudingu jm kogemine	% kasvatusväärtustest	11,5%	15,4%	11,9%
	Sihiga elust rõõmu, rahulolu, naudingu jm kogemine	% kasvatusväärtustest	88,5%	84,6%	88,1%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		122	13	135
	Kokku laule		122	13	135
Vitaalsed	Tervislikud elukombed, korralik puhkus, hügieen	% kasvatusväärtustest	20,3%	9,1%	18,7%
	Liikumise harrastamine	% kasvatusväärtustest	79,7%	90,9%	81,3%
	Tervislik toitumine	% kasvatusväärtustest			
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		64	11	75
	Kokku laule		61	11	72
Sotsiaalsed väärtused	Kaaslaste, sõprade väärtustamine, truuks jäämine	% kasvatusväärtustest	42,7%	37,9%	42,1%
	Lähedased inimsuhted	% kasvatusväärtustest	23,2%	31,8%	24,2%
	Inimese väärtustamine	% kasvatusväärtustest	34,1%	30,3%	33,6%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		487	66	553
	Kokku laule		259	37	296
Intellektuaalsed väärtused	Laialdased teadmised (laiinfoluhk, teiste maade elu-olu, kultuur)	% kasvatusväärtustest	81,8%	71,4%	80,4%
	Teadus kui väärtus	% kasvatusväärtustest	9,1%		7,8%
	Edusammud koolis	% kasvatusväärtustest	2,3%		2,0%
	Intellektuaalne probleemilahenduste treenimine	% kasvatusväärtustest	6,8%	28,6%	9,8%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		44	7	51
	Kokku laule		43	7	50
Eetilised väärtused	Selge käsitus heast ja halvast	% kasvatusväärtustest	24,7%	26,5%	24,9%
	Kasvamine vastutustundlikuks inimeseks	% kasvatusväärtustest	26,8%	8,2%	24,6%
	Ausaks, õiglaseks kasvamine	% kasvatusväärtustest	15,4%	6,1%	14,3%
	Kannatlikuks, jumalakartlikuks kasvamine	% kasvatusväärtustest	15,1%	42,9%	18,3%
	Teiste inimeste õiguspärane, seaduslik kohtlemine	% kasvatusväärtustest	5,6%	8,2%	5,9%
	Vaimsete ja tunde väärtuste eelistamine materiaalsetele	% kasvatusväärtustest	12,5%	8,2%	12,0%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		377	49	426
	Kokku laule		221	38	259
Esteetilised väärtused	Kunsti(de) (muusika, maalimine jt) väärtustamine	% kasvatusväärtustest	13,1%	15,7%	13,4%
	Looduse ilu väärtustamine	% kasvatusväärtustest	34,7%	33,9%	34,6%
	Ilumeele arendamine (märksõnad: ilus, hea, puhas..)	% kasvatusväärtustest	40,3%	37,2%	40,0%
	Loometegevuse (kaunid kunstid, laulmine) harrastamine	% kasvatusväärtustest	11,9%	13,2%	12,0%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		885	121	1006
	Kokku laule		393	49	442
Religioossed väärtused	Usk jumalasse	% kasvatusväärtustest	43,2%	45,0%	43,6%
	Jumala ülistamine, kiitmine	% kasvatusväärtustest	27,8%	31,5%	28,6%
	Tegutsemine koguduses, kirikuga seoses, nt heategevus	% kasvatusväärtustest	3,2%	2,7%	3,1%

	Palvetama õppimine	% kasvatusväärtustest	25,7%	20,7%	24,7%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		435	111	546
	Kokku laule		202	50	252
Majanduslikud väärtused	Aruka rahakasutuse õppimine	% kasvatusväärtustest	100,0%		100,0%
	Säästlikkuse harjutamine	% kasvatusväärtustest			
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		1		1
	Kokku laule		1		1
Töö väärtustamine	Töotegemise harjutamine, õppida elus vaeva nägema	% kasvatusväärtustest	52,7%	62,5%	54,0%
	Distsiplineeritud ajakasutus, usinuse virkuse harjutamine	% kasvatusväärtustest	47,3%	37,5%	46,0%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		55	8	63
	Kokku laule		34	6	40
Head kombed	Head käitumistavad	% kasvatusväärtustest	60,0%	45,5%	57,1%
	Viisakus kõnes ja mühaklikkuse vältimine	% kasvatusväärtustest	20,0%	27,3%	21,4%
	Igati hea laps (vaga, malbe, tagasihoidlik) olema	% kasvatusväärtustest	20,0%	27,3%	21,4%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		45	11	56
	Kokku laule		34	8	42
Ühiskondlikud väärtused	Looduskaitse	% kasvatusväärtustest	,4%		,4%
	Ühiskondlikud asjad ja nende mõjutamine (ühistegevus)	% kasvatusväärtustest	8,3%		7,6%
	Ühiskondliku positsiooni saavutamine	% kasvatusväärtustest	1,3%		1,2%
	Isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine, isamaalisus	% kasvatusväärtustest	62,6%	89,5%	64,7%
	Sõjasangari väärtustamine	% kasvatusväärtustest	27,4%	10,5%	26,1%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		230	19	249
	Kokku laule		153	18	171

**LISA 19: VÄÄRTUSTUNNUSTE KESKVÄÄRTUSED ALGKOOLOIDE LAULIKUTES
AASTATEL 1887–1905**

LISA 20: VÄÄRTUSTUNNUSTE KESKVÄÄRTUSED MAADE LÕIKES JA NENDE ERINEVUSTE OLULISUSTÖENÄOSUSED ALGKOOLIDE LAULIKUTES AASTATEL 1887–1905

Nr	Kasvatuseväärtus	Lauliku päritolumaad	N	Keskmine	Standardhälve	Standardviga	p Olulisuse tõe osus
1	Sihitu elust rõõmu, rahulolu, naudingu jm kogemine	Saksamaa	64	1,03	,175	,022	,810
		Balti kubermangud	460	1,04	,189	,009	
2	Sihiga elust rõõmu, rahulolu, naudingu jm kogemine	Saksamaa	64	1,11	,315	,039	,017
		Balti kubermangud	460	1,22	,411	,019	
3	Tervislikud elukombed, korralik puhkus, hügieen	Saksamaa	64	1,02	,125	,016	,196
		Balti kubermangud	460	1,04	,194	,009	
4	Liikumise harrastamine	Saksamaa	64	1,09	,294	,037	,151
		Balti kubermangud	460	1,15	,360	,017	
5	Tervislik toitumine	Saksamaa	64	1,02	,125	,016	,481
		Balti kubermangud	460	1,00	,066	,003	
6	Kaaslaste, sõprade väärtustamine, truuks jäämine	Saksamaa	64	1,22	,417	,052	,501
		Balti kubermangud	460	1,26	,437	,020	
7	Lähedased inimsuhted	Saksamaa	64	1,14	,350	,044	,878
		Balti kubermangud	460	1,15	,355	,017	
8	Inimese väärtustamine	Saksamaa	64	1,19	,393	,049	,611
		Balti kubermangud	460	1,16	,368	,017	
9	Laiadused teadmised (laiinfohulk, teiste maade elu-olu, kultuur)	Saksamaa	64	1,05	,213	,027	,556
		Balti kubermangud	460	1,03	,172	,008	
11	Edusammud koolis	Saksamaa	64	1,00	,000	,000	,158
		Balti kubermangud	460	1,00	,066	,003	
12	Intellektuaalne probleemilahenduste treenimine	Saksamaa	64	1,00	,000	,000	,005
		Balti kubermangud	460	1,02	,131	,006	
13	Selge käsitlus heast ja halvast	Saksamaa	64	1,14	,350	,044	,685
		Balti kubermangud	460	1,12	,327	,015	
14	Kasvamine vastutustundlikuks inimeseks	Saksamaa	64	1,11	,315	,039	,520
		Balti kubermangud	460	1,08	,276	,013	
15	Ausaks, õiglaseks kasvamine	Saksamaa	64	1,02	,125	,016	,106
		Balti kubermangud	460	1,05	,209	,010	
16	Kannatlikuks, jumalakartlikuks kasvamine	Saksamaa	64	1,30	,460	,058	,844
		Balti kubermangud	460	1,28	,452	,021	
17	Teiste inimeste õiguspärane, seaduslik kohtlemine	Saksamaa	64	1,03	,175	,022	,898
		Balti kubermangud	460	1,03	,166	,008	
18	Vaimsete ja tundeväärtuste eelistamine materiaalsetele	Saksamaa	64	1,03	,175	,022	,493
		Balti kubermangud	460	1,05	,214	,010	
19	Kunsti(de) (muusika, maalimine jt) väärtustamine	Saksamaa	64	1,13	,333	,042	,136
		Balti kubermangud	460	1,19	,395	,018	

20	Looduse ilu väärtustamine	Saksamaa	64	1,50	,504	,063	,897
		Balti kubermangud	460	1,51	,500	,023	
21	Ilumeele arendamine (märksõnad: ilus, hea, puhas..)	Saksamaa	64	1,44	,500	,063	,304
		Balti kubermangud	460	1,51	,501	,023	
22	Loometegevuse (kaunid kunstid, laulmine) harrastamine	Saksamaa	64	1,20	,406	,051	,284
		Balti kubermangud	460	1,15	,353	,016	
23	Usk jumalasse	Saksamaa	64	1,53	,503	,063	,282
		Balti kubermangud	460	1,46	,499	,023	
24	Jumala ülistamine, kiitmine	Saksamaa	64	1,50	,504	,063	,116
		Balti kubermangud	460	1,39	,489	,023	
25	Tegutsemise koguduses, kirikuga seoses, nt heategevus	Saksamaa	64	1,03	,175	,022	,422
		Balti kubermangud	460	1,01	,114	,005	
26	Palvetama õppimine	Saksamaa	64	1,44	,500	,063	,133
		Balti kubermangud	460	1,34	,473	,022	
27	Aruka rahakasutuse õppimine	Saksamaa	64	1,00	,000	,000	,318
		Balti kubermangud	460	1,00	,047	,002	
29	Töötamise harjutamine, õppida elus vaeva nägema	Saksamaa	64	1,09	,294	,037	,650
		Balti kubermangud	460	1,08	,265	,012	
30	Distiplineeritud ajakasutus, usinuse virkuse harjutamine	Saksamaa	64	1,06	,244	,030	,934
		Balti kubermangud	460	1,07	,247	,012	
31	Head käitumistavad	Saksamaa	64	1,00	,000	,000	,000
		Balti kubermangud	460	1,04	,189	,009	
32	Viisakus kõnes ja mühaklikkuse vältimine	Saksamaa	64	1,00	,000	,000	,025
		Balti kubermangud	460	1,01	,104	,005	
33	Igati hea laps (vaga, malbe, tagasihoidlik) olema	Saksamaa	64	1,00	,000	,000	,000
		Balti kubermangud	460	1,03	,183	,009	
34	Looduskaitse	Saksamaa	64	1,02	,125	,016	,670
		Balti kubermangud	460	1,01	,093	,004	
35	Ühiskondlikud asjad ja nende mõjutamine (ühistegevus)	Saksamaa	64	1,00	,000	,000	,318
		Balti kubermangud	460	1,00	,047	,002	
36	Ühiskondliku positsiooni saavutamine	Saksamaa	64	1,00	,000(a)	,000	
		Balti kubermangud	460	1,00	,000(a)	,000	
37	Isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine, isamaalisus	Saksamaa	64	1,17	,380	,048	,363
		Balti kubermangud	460	1,13	,332	,015	
38	Sõjasangari väärtustamine	Saksamaa	64	1,08	,270	,034	,393
		Balti kubermangud	460	1,05	,214	,010	

LISA 21: KORRELATSIONIMAAATRIKS, VÄÄRTUSTUNNUSED ALGKOOLOIDE LAULIKUTES AASTATEL 1887–1905 (jätukub)

Nr	1	2	3	4	5	6	7	8	9	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
1	1	-10(*)	-04	18(**)	-01	03	06	-03	02	-01	-02	14(**)	01	06	-10(*)	03	25(**)	09(*)	03	05	14(**)	-12(**)
2	-10(*)	1	100	20(**)	09(*)	08(*)	03	03	02	-03	-02	-05	-09(*)	-08	-20(**)	-03	05	21(**)	28(**)	30(**)	18(**)	-18(**)
3	-04	000	1	01	-01	-07	06	05	-04	-01	-02	-04	01	-03	04	-03	01	-01	01	-01	000	004
4	18(**)	20(**)	01	1	-03	16(**)	10(*)	07	14(**)	-03	-05	-06	07	-04	-24(**)	-07	08(*)	14(**)	18(**)	15(**)	16(**)	-30(**)
5	-01	09(*)	-01	-03	1	-04	-03	-03	-01	000	-01	05	-02	-02	-05	-01	-02	09(*)	02	03	11(*)	-07
6	03	09(*)	-07	16(**)	-04	1	26(**)	41(**)	07	-04	-04	10(*)	06	14(**)	-34(**)	03	10(*)	14(**)	17(**)	21(**)	07	-33(**)
7	06	03	06	10(*)	-03	26(**)	1	18(**)	06	15(**)	-05	02	05	05	-19(**)	-04	04	06	11(**)	11(*)	-03	-25(**)
8	-03	03	05	07	-03	41(**)	19(**)	1	06	-03	-06	11(**)	10(*)	14(**)	-25(**)	11(*)	10(*)	-03	06	10(*)	000	-25(**)
9	02	02	-04	14(**)	-01	07	08	06	1	-01	-02	-04	-06	-04	-12(**)	-03	-04	08	03	05	01	-11(*)
11	-01	-03	-01	-03	000	-04	15(**)	-03	-01	1	-01	-02	-02	-01	-04	-01	-01	-03	06	06	06	-03
12	-02	-02	-02	-05	-01	-04	-05	-06	-02	-01	1	09(*)	02	05	-08	-02	-03	-02	06	06	-01	-05
13	14(**)	-05	-04	-06	05	10(*)	02	11(**)	-04	-02	09(*)	1	38(**)	24(**)	-14(**)	28(**)	17(**)	-08	-01	000	-05	-13(*)
14	01	-09(*)	01	07	-02	06	05	10(*)	-06	-02	02	39(**)	1	24(**)	-15(**)	31(**)	13(**)	-06	-05	-07	-04	-18(**)
15	06	-08	-04	-03	-02	14(**)	05	-14(**)	-04	-01	05	24(**)	24(**)	1	-08(*)	25(**)	14(**)	-03	-08	-02	-01	-12(*)
16	-10(*)	-20(**)	04	-24(**)	-05	-34(**)	-19(**)	-25(**)	-12(**)	-04	-08	-14(**)	-15(**)	-09(*)	1	-03	-08	-23(**)	-42(**)	-39(**)	-22(**)	58(**)
17	03	-03	-03	-07	-01	03	-04	11(*)	-03	-01	-02	28(**)	31(**)	25(**)	-03	1	13(**)	-02	-01	-01	-01	-05
18	25(**)	05	01	09(*)	-02	10(*)	04	-10(*)	-04	-01	-03	17(**)	13(**)	14(**)	-08	13(*)	1	04	-02	04	03	-15(*)
19	09(*)	21(**)	-01	14(**)	09(*)	14(**)	-02	-03	-03	06	-03	-02	-08	-06	-23(**)	-02	04	1	36(**)	36(**)	70(**)	-24(**)
20	03	28(**)	01	19(**)	02	17(**)	06	06	03	06	06	-01	-05	-08	-42(**)	-01	-02	36(**)	1	76(**)	32(**)	-35(**)
21	05	30(**)	-01	15(**)	03	21(**)	11(**)	10(*)	05	06	06	000	-07	-02	-39(**)	-01	04	36(**)	76(**)	1	33(**)	-36(**)
22	14(**)	18(**)	000	16(**)	11(*)	07	-03	000	01	-03	-01	-05	-04	-01	-22(**)	-01	03	70(**)	32(**)	33(**)	1	-18(**)
23	-12(*)	-18(**)	04	-30(**)	-07	-33(**)	-25(**)	-25(**)	-11(*)	-06	-05	-13(**)	-18(*)	-12(*)	58(**)	-05	-15(**)	-24(**)	-35(**)	-36(**)	-18(**)	1
24	-10(*)	-19(*)	-06	-30(**)	-06	-35(**)	-26(**)	-26(**)	-11(*)	-05	-07	-18(**)	-21(**)	-13(**)	64(**)	-07	-14(**)	-29(**)	-40(**)	-36(**)	-23(**)	84(**)
25	-02	01	-02	04	-01	04	-05	11(**)	-02	-01	11(*)	000	-04	-03	-08	-02	-03	-02	-03	03	-01	10(*)
26	-10(*)	-21(**)	01	-28(**)	-06	-35(**)	-28(**)	-27(**)	-13(**)	-05	-06	-18(**)	-14(**)	-07	63(**)	-05	-10(*)	-31(**)	-47(**)	-44(**)	-23(**)	75(**)
27	-01	-02	-01	11(*)	000	08	-02	-02	-01	000	-01	-02	-01	-01	-03	-01	-01	-02	-04	-04	-02	05
29	06	01	13(**)	18(**)	-02	01	04	12(*)	03	-02	-04	06	09(*)	01	-14(**)	-05	-06	01	-08	-08	01	-20(**)
30	11(**)	02	11(**)	18(**)	-02	03	04	11(**)	04	-02	-03	07	11(**)	06	-13(**)	-05	-02	-03	-11(**)	-08(*)	02	-20(**)
31	-04	-01	02	-04	-01	04	28(**)	12(*)	03	-01	07	03	14(**)	12(*)	-08(*)	03	-04	05	03	05	-05	-15(*)
32	-02	000	-02	-04	-01	06	13(**)	12(*)	31(**)	-01	-01	02	-03	-02	-06	-02	-02	10(*)	-02	06	01	-09(*)
33	-03	02	02	-04	-01	-05	11(**)	-05	-03	-01	-02	07	06	02	18(**)	17(**)	01	-06	-11(**)	02	-06	08
34	-02	000	-02	-04	-01	-06	-04	01	-02	-01	-01	08	11(*)	-02	-06	22(*)	-02	000	10(*)	06	01	-05
35	-01	-02	-01	-02	000	06	-02	10(*)	-01	000	-01	12(*)	-01	21(**)	-03	-01	-01	-02	04	04	-02	-04
37	-05	-11(*)	-08	-10(*)	-03	26(**)	17(**)	18(**)	06	-02	-05	-10(*)	16(**)	09(*)	-25(**)	-03	000	06	08	04	07	-36(**)
38	-05	-10(*)	-05	-07	-02	06	-05	06	05	-01	-03	-06	05	-05	-15(**)	01	-05	07	01	-01	07	-08

**Korrelatsioon on statistiliselt oluline nivool 0,01 (kahepoolne); *Korrelatsioon on statistiliselt oluline nivool 0,05 (kahepoolne)

LISA 21: KORRELATSIOONIMAA TRIKS, VÄÄRTUSTUNNUSED ALGKOOULIDE LAULIKUTES AASTATEL 1887–1905

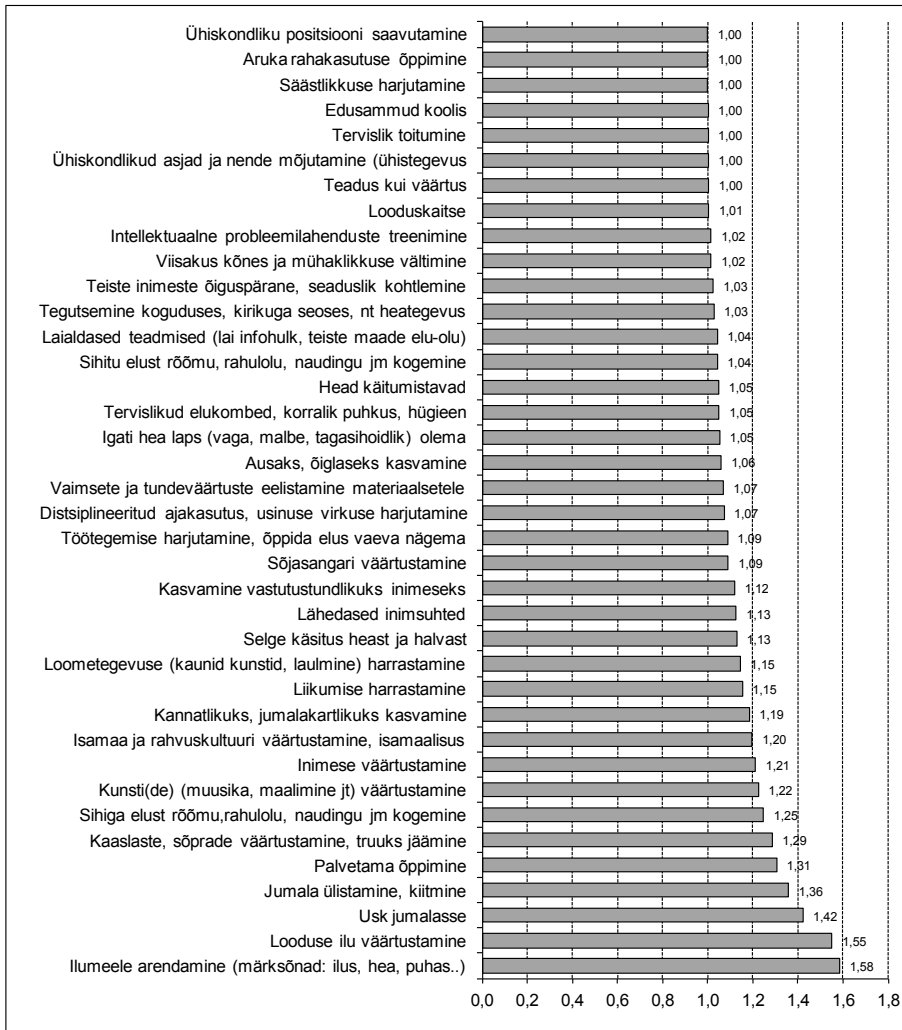
Kasvatustunnused														
Nr	24	25	26	27	29	30	31	32	33	34	35	37	38	
1	-1,10(**)	-0,02	-1,10(**)	-0,01	0,06	,11(**)	-0,04	-0,02	-0,03	-0,02	-0,01	-0,05	-0,05	Shitu elust rõõmu, rahulolu, naudingut jm kogemine
2	-1,19(**)	0,01	-2,21(**)	-0,02	0,01	0,02	-0,01	0,00	0,02	0,00	-0,02	-1,11(*)	-1,10(*)	Shiga elust rõõmu, rahulolu, naudingut jm kogemine
3	-0,06	-0,02	0,01	-0,01	,13(**)	,11(**)	0,02	-0,02	0,02	-0,02	-0,01	-0,08	-0,05	Tervislikud elukombed, korralik puhkus, hügieen
4	-3,30(**)	0,04	-2,26(**)	,11(*)	,16(**)	,18(**)	-0,04	-0,04	-0,04	-0,04	-0,02	,10(*)	-0,07	Liikumise harrastamine
5	-0,06	-0,01	-0,06	0,00	-0,02	-0,02	-0,01	-0,01	-0,01	-0,01	0,00	-0,03	-0,02	Tervislik toitumine
6	-3,35(**)	0,04	-3,35(**)	0,08	0,01	0,03	0,04	0,06	-0,05	-0,06	0,06	,26(**)	0,06	Kaaslaste, sõprade väärtustamine, truuks jäämine
7	-2,26(**)	-0,05	-2,26(**)	-0,02	0,04	0,04	,26(**)	,13(**)	,11(**)	-0,04	-0,02	,17(**)	-0,05	Lähedased inimsuhted
8	-2,26(**)	,11(**)	-2,27(**)	-0,02	,12(**)	,11(**)	,12(**)	,13(**)	-0,05	0,01	,10(*)	,19(**)	0,06	Inimese väärtustamine
9	-1,11(*)	-0,02	-1,13(**)	-0,01	0,03	0,04	0,03	,31(**)	-0,03	-0,02	-0,01	0,06	0,05	Laialdased teadmised (laimfohuk, teiste maade elu-olu, kultuur)
10	-0,05	-0,01	-0,05	0,00	-0,02	-0,02	-0,01	-0,01	-0,01	-0,01	0,00	-0,02	-0,01	Edusammud koolis
11	-0,07	,11(*)	-0,06	-0,01	-0,04	-0,03	0,07	-0,01	-0,02	-0,01	-0,01	-0,05	-0,03	Intellektuaalne probleemilahenduste treenimine
12	-1,18(**)	0,00	-1,18(**)	-0,02	0,06	0,07	0,03	0,02	0,02	0,07	,12(**)	-1,10(*)	-0,06	Selge käsitlus heast ja halvast
13	-2,21(**)	-0,04	-1,14(**)	-0,01	,09(*)	,11(**)	,14(**)	-0,03	0,06	,11(*)	-0,01	,18(**)	0,05	Kasvatamine vastutustundlikuks inimeseks
14	-1,13(**)	-0,03	-0,07	-0,01	0,01	0,06	,12(**)	-0,02	0,02	-0,02	,21(**)	,09(*)	-0,05	Ausaks, õiglasaks kasvamine
15	,64(**)	-0,08	,63(**)	-0,03	-1,14(**)	-1,13(**)	-0,09(*)	-0,06	,18(**)	-0,06	-0,03	-2,25(**)	-1,15(**)	Kannatlikuks, jumalakartlikuks kasvamine
16	-0,07	-0,02	-0,05	-0,01	-0,05	-0,05	0,03	-0,02	,17(**)	,22(**)	-0,01	-0,03	0,01	Teiste inimeste õiguspärane, seaduslik kohtlemine
17	-1,14(**)	-0,03	-1,10(*)	-0,01	-0,06	-0,02	-0,04	-0,02	0,01	-0,02	-0,01	0,00	-0,05	Vaimsete ja tundevääruste eelistamine materiaalsele
18	-2,28(**)	-0,02	-3,1(**)	-0,02	0,01	-0,03	0,05	,10(*)	-0,06	0,00	-0,02	0,06	0,07	Kunstide (muusika, maalimine jt) väärtustamine
19	-4,40(**)	-0,03	-4,47(**)	-0,04	-0,08	-1,11(**)	0,03	-0,02	-1,11(**)	,10(*)	0,04	0,06	0,01	Looduse ilu väärtustamine
20	-3,36(**)	0,03	-4,44(**)	-0,04	-0,08	-0,09(*)	0,05	0,06	0,02	0,06	0,04	0,04	-0,01	Lumele arendamine (märksõnad: ilus, hea, puhas...)
21	-2,23(**)	-0,01	-2,23(**)	-0,02	0,01	0,02	-0,05	0,01	-0,08	0,01	-0,02	0,07	0,07	Loometegevuse (kaunid kunstid, laulmine) harrastamine
22	,84(**)	,10(*)	,75(**)	0,05	-1,12(**)	-2,20(**)	-1,15(**)	-0,09(*)	0,08	-0,05	-0,04	-3,30(**)	-0,06	Usk jumalasse
23	1	-0,01	,80(**)	0,05	-1,15(**)	-2,22(**)	-1,15(**)	-0,08	,10(*)	-0,08	-0,04	-3,30(**)	-1,11(*)	Jumala ülistamine, kiitmine
24	-0,01	1	-0,03	,35(**)	0,02	-0,03	-0,02	-0,01	-0,02	-0,01	-0,01	-0,05	-0,03	Tegutsemise koguduses, kirikuga seoses, nt heategevus
25	,80(**)	-0,03	1	0,06	-1,15(**)	-1,18(**)	-1,13(**)	-0,07	0,06	-0,07	-0,03	-2,29(**)	-1,17(**)	Palvetama õppimine
26	0,05	,35(**)	0,06	1	,15(**)	-0,01	-0,01	0,00	-0,01	0,00	0,00	-0,02	-0,01	Aruka rahakasutuse õppimine
27	-1,15(**)	0,02	-1,15(**)	,15(**)	1	,79(**)	0,03	-0,03	-0,05	-0,03	-0,01	-0,05	-0,04	Töötlemise harjutamine, õppida elus vaeva nägema
28	-2,22(**)	-0,03	-1,18(**)	-0,01	,79(**)	1	0,00	-0,03	-0,05	-0,03	-0,01	-0,03	-0,03	Distiplinneeritud ajakasutus, usinuse virkuse harjutamine
29	-1,15(**)	-0,02	-1,13(**)	-0,01	0,03	0,00	1	,20(**)	0,03	-0,02	-0,01	0,06	-0,04	Head käitumistavad
30	-0,08	-0,01	-0,07	0,00	-0,03	-0,03	,20(**)	1	-0,02	-0,01	0,00	-0,04	-0,02	Viisakus kõnes ja münaklõkkuse vältimine
31	,10(*)	-0,02	0,06	-0,01	-0,05	-0,05	0,03	-0,02	1	-0,02	-0,01	-0,07	-0,04	Igati hea laps (vaga, malbe, tagasihoidlik) olema
32	-0,08	-0,01	-0,07	0,00	-0,03	-0,03	-0,02	-0,01	-0,02	1	0,00	-0,04	-0,02	Looduskaitse
33	-0,04	-0,01	-0,03	0,00	-0,01	-0,01	-0,01	0,00	-0,01	0,00	1	-0,02	-0,01	Ühiskondlikud asjad ja nende mõjutamine (ühistegevus)
34	-3,30(**)	-0,05	-2,29(**)	-0,02	-0,05	-0,03	0,06	-0,04	-0,07	-0,04	-0,02	1	,45(**)	Isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine, isamaalisus
35	-1,11(*)	-0,03	-1,17(**)	-0,01	-0,04	-0,03	-0,04	-0,02	-0,04	-0,02	-0,01	,45(**)	1	Sõjasangari väärtustamine

**LISA 22: VÄÄRTUSVALDKONNAD ALGKOOLIDE LAULIKUTES MAADE
LÕIKES AASTATEL 1906–1914**

			Lauliku päritolumaad		Kõik kokku
			Saksamaa	Balti kubermangud	
Hedonistlikud	Sihitu elust rõõmu, rahulolu, naudingut jm kogemine	% kasvatusväärtustest	15,4%	13,4%	14,7%
	Sihiga elust rõõmu, rahulolu, naudingut jm kogemine	% kasvatusväärtustest	84,6%	86,6%	85,3%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		175	97	272
	Kokku laule		175	97	272
Vitaalsed	Tervislikud elukombed, korralik puhkus, hügieen	% kasvatusväärtustest	27,8%	19,1%	24,7%
	Liikumise harrastamine	% kasvatusväärtustest	70,6%	80,9%	74,2%
	Tervislik toitumine	% kasvatusväärtustest	1,6%		1,0%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		126	68	194
	Kokku laule		125	65	190
Sotsiaalsed väärtused	Kaaslaste, sõprade väärtustamine, truuks jäämine	% kasvatusväärtustest	46,1%	45,2%	45,7%
	Lähedased inimsuhted	% kasvatusväärtustest	17,1%	25,8%	20,3%
	Inimese väärtustamine	% kasvatusväärtustest	36,9%	29,0%	34,0%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		369	217	586
	Kokku laule		233	143	376
Intellektuaalsed väärtused	Laialdased teadmised (laiinfohulk, teiste maade elu-olu, kultuur)	% kasvatusväärtustest	66,7%	62,5%	65,6%
	Teadus kui väärtus	% kasvatusväärtustest	8,9%		6,6%
	Edusammud koolis	% kasvatusväärtustest		12,5%	3,3%
	Intellektuaalne probleemilahenduste treenimine	% kasvatusväärtustest	24,4%	25,0%	24,6%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		45	16	61
	Kokku laule		44	16	60
Eetilised väärtused	Selge käsitlus heast ja halvast	% kasvatusväärtustest	24,9%	17,6%	21,8%
	Kasvamine vastutustundlikuks inimeseks	% kasvatusväärtustest	25,9%	12,9%	20,4%
	Ausaks, õiglaseks kasvamine	% kasvatusväärtustest	13,2%	6,0%	10,2%
	Kannatlikuks, jumalakartlikuks kasvamine	% kasvatusväärtustest	16,1%	52,4%	31,5%
	Teiste inimeste õiguspärane, seaduslik kohtlemine	% kasvatusväärtustest	4,4%	4,3%	4,4%
	Vaimsete ja tunde väärtuste eelistamine materiaalsele	% kasvatusväärtustest	15,5%	6,9%	11,8%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		317	233	550
	Kokku laule		216	193	409
Esteetilised väärtused	Kunsti(de) (muusika, maalimine jt) väärtustamine	% kasvatusväärtustest	15,1%	14,6%	14,9%
	Looduse ilu väärtustamine	% kasvatusväärtustest	36,5%	36,9%	36,6%
	Ilumeele arendamine (märksõnad: ilus, hea, puhas...)	% kasvatusväärtustest	39,5%	37,6%	38,8%
	Loometegevuse (kaunid kunstid, laulmine) harrastamine	% kasvatusväärtustest	8,9%	10,9%	9,7%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		887	521	1408
	Kokku laule		399	223	622
Religioossed väärtused	Usk jumalasse	% kasvatusväärtustest	38,1%	37,7%	37,9%
	Jumala ülistamine, kiitmine	% kasvatusväärtustest	31,6%	32,9%	32,2%
	Tegutsemine koguduses, kirikuga seoses, nt heategevus	% kasvatusväärtustest	3,9%	1,0%	2,5%

	Palvetama õppimine	% kasvatusväärtustest	26,5%	28,5%	27,4%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		544	499	1043
	Kokku laule		224	193	417
Majanduslikud väärtused	Aruka rahakasutuse õppimine	% kasvatusväärtustest	50,0%		50,0%
	Säästlikkuse harjutamine	% kasvatusväärtustest	50,0%		50,0%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		2		2
	Kokku laule		1		1
Töö väärtustamine	Töotegemise harjutamine, õppida elus vaeva nägema	% kasvatusväärtustest	54,6%	54,7%	54,7%
	Distsiplineeritud ajakasutus, usinuse virkuse harjutamine	% kasvatusväärtustest	45,4%	45,3%	45,3%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		97	53	150
	Kokku laule		60	32	92
Head kumbed	Head käitumistavad	% kasvatusväärtustest	39,7%	45,5%	41,4%
	Viisakus kõnes ja mühakikkuse vältimine	% kasvatusväärtustest	14,1%	12,1%	13,5%
	Igati hea laps (vaga, malbe, tagasihoidlik) olema	% kasvatusväärtustest	46,2%	42,4%	45,0%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		78	33	111
	Kokku laule		65	31	96
Ühiskondlikud väärtused	Looduskaitse	% kasvatusväärtustest	1,0%	4,2%	1,8%
	Ühiskondlikud asjad ja nende mõjutamine (ühistegevus)	% kasvatusväärtustest	1,0%	1,4%	1,1%
	Ühiskondliku positsiooni saavutamine	% kasvatusväärtustest			
	Isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine, isamaalisus	% kasvatusväärtustest	65,9%	67,6%	66,3%
	Sõjasangari väärtustamine	% kasvatusväärtustest	32,2%	26,8%	30,8%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		208	71	279
	Kokku laule		146	55	201

**LISA 23: VÄÄRTUSTUNNUSTE KESKVÄÄRTUSED ALGKOOLIDE LAULIKUTES
AASTATEL 1906–1914**

**LISA 24: VÄÄRTUSTUNNUSTE KESKVÄÄRTUSED MAADE LÕIKES JA NENDE
ERINEVUSTE OLULISUSTÕENÄOSUSED ALGKOOLIDE LAULIKUTES
AASTATEL 1906–1914**

Nr	Kasvatusväärtus	Lauliku päritolumaa	N	Keskmine	Standardhälve	Standardviga	P Olulisuse tõenäosus
1	Sihitu elust röömu, rahulolu, naudingu jm kogemine	Saksamaa	555	1,05	,215	,009	,269
		Balti kubermangud	380	1,03	,182	,009	
2	Sihiga elust röömu, rahulolu, naudingu jm kogemine	Saksamaa	555	1,27	,443	,019	,109
		Balti kubermangud	380	1,22	,416	,021	
3	Tervislikud elukombed, korralik puhkus, hügieen	Saksamaa	555	1,06	,243	,010	,039
		Balti kubermangud	380	1,03	,182	,009	
4	Liikumise harrastamine	Saksamaa	555	1,16	,367	,016	,513
		Balti kubermangud	380	1,14	,352	,018	
5	Tervislik toitumine	Saksamaa	555	1,00	,060	,003	,157
		Balti kubermangud	380	1,00	,000	,000	
6	Kasvatuste, sõprade väärtustamine, truuks jäämine	Saksamaa	555	1,31	,461	,020	,105
		Balti kubermangud	380	1,26	,438	,022	
7	Lähedased inimsuhted	Saksamaa	555	1,11	,318	,013	,135
		Balti kubermangud	380	1,15	,355	,018	
8	Inimese väärtustamine	Saksamaa	555	1,25	,431	,018	,003
		Balti kubermangud	380	1,17	,372	,019	
9	Laialdased teadmised (laiinfohulk, teiste maade elu-olu, kultuur)	Saksamaa	555	1,05	,226	,010	,029
		Balti kubermangud	380	1,03	,160	,008	
10	Teadus kui väärtus	Saksamaa	555	1,01	,085	,004	,045
		Balti kubermangud	380	1,00	,000	,000	
11	Edusammud koolis	Saksamaa	555	1,00	,000	,000	,158
		Balti kubermangud	380	1,01	,072	,004	
12	Intellektuaalne probleemilahenduste treenimine	Saksamaa	555	1,02	,140	,006	,240
		Balti kubermangud	380	1,01	,102	,005	
13	Selge käsitlus heast ja halvast	Saksamaa	555	1,14	,350	,015	,114
		Balti kubermangud	380	1,11	,311	,016	
14	Kasvatamine vastutustundlikuks inimeseks	Saksamaa	555	1,15	,355	,015	,001
		Balti kubermangud	380	1,08	,270	,014	
15	Ausaks, õiglaseks kasvatamine	Saksamaa	555	1,08	,265	,011	,009
		Balti kubermangud	380	1,04	,189	,010	
16	Kannatlikuks, jumalakartlikuks kasvatamine	Saksamaa	555	1,09	,289	,012	,000
		Balti kubermangud	380	1,32	,467	,024	
17	Teiste inimeste õiguspärane, seaduslik kohtlemine	Saksamaa	555	1,03	,157	,007	,918
		Balti kubermangud	380	1,03	,160	,008	
18	Vaimsete ja tunde väärtuste eelistamine materiaalsele	Saksamaa	555	1,09	,284	,012	,004
		Balti kubermangud	380	1,04	,201	,010	

19	Kunsti(de) (muusika, maalimine jt) väärtustamine	Saksamaa	555	1,24	,428	,018	,131
		Balti kubermangud	380	1,20	,401	,021	
20	Looduse ilu väärtustamine	Saksamaa	555	1,58	,493	,021	,018
		Balti kubermangud	380	1,51	,501	,026	
21	Ilumeele arendamine (märksõnad: ilus, hea, puhas...)	Saksamaa	555	1,63	,483	,021	,000
		Balti kubermangud	380	1,52	,500	,026	
22	Loometegevuse (kaunid kunstid, laulmine) harrastamine	Saksamaa	555	1,14	,350	,015	,746
		Balti kubermangud	380	1,15	,358	,018	
23	Usk jumalasse	Saksamaa	555	1,37	,484	,021	,000
		Balti kubermangud	380	1,49	,501	,026	
24	Jumala ülistamine, kiitmine	Saksamaa	555	1,31	,463	,020	,000
		Balti kubermangud	380	1,43	,496	,025	
25	Tegutsemise koguduses, kirikuga seoses, nt heategevus	Saksamaa	555	1,04	,191	,008	,014
		Balti kubermangud	380	1,01	,114	,006	
26	Palvetama õppimine	Saksamaa	555	1,26	,439	,019	,000
		Balti kubermangud	380	1,37	,484	,025	
27	Aruka rahakasutuse õppimine	Saksamaa	555	1,00	,042	,002	,318
		Balti kubermangud	380	1,00	,000	,000	
28	Säästlikkuse harjutamine	Saksamaa	555	1,00	,042	,002	,318
		Balti kubermangud	380	1,00	,000	,000	
29	Töötgemise harjutamine, õppida elus vaeva nägema	Saksamaa	555	1,10	,294	,012	,300
		Balti kubermangud	380	1,08	,266	,014	
30	Distiplineeritud ajakasutus, usinuse virkuse harjutamine	Saksamaa	555	1,08	,270	,011	,342
		Balti kubermangud	380	1,06	,244	,012	
31	Head käitumistavad	Saksamaa	555	1,06	,230	,010	,241
		Balti kubermangud	380	1,04	,195	,010	
32	Viisakus kõnes ja mühaklikkuse vältimine	Saksamaa	555	1,02	,140	,006	,240
		Balti kubermangud	380	1,01	,102	,005	
33	Igati hea laps (vaga, malbe, tagasihoidlik) olema	Saksamaa	555	1,06	,247	,010	,050
		Balti kubermangud	380	1,04	,189	,010	
34	Looduskaitse	Saksamaa	555	1,00	,060	,003	,410
		Balti kubermangud	380	1,01	,089	,005	
35	Ühiskondlikud asjad ja nende mõjutamine (ühistegevus)	Saksamaa	555	1,00	,060	,003	,791
		Balti kubermangud	380	1,00	,051	,003	
36	Ühiskondliku positsiooni saavutamine	Saksamaa	555	1,00	,000(a)	,000	
		Balti kubermangud	380	1,00	,000(a)	,000	
37	Isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine, isamaalisus	Saksamaa	555	1,25	,432	,018	,000
		Balti kubermangud	380	1,13	,333	,017	
38	Sõjasangari väärtustamine	Saksamaa	555	1,12	,326	,014	,000
		Balti kubermangud	380	1,05	,218	,011	

LISA 25: KORRELATSIONIMAATRIKS, VÄÄRTUSTUNNUSED ALGKOOULIDE LAULIKUTES AASTATEL 1906–1914 (jätkub)

Nr	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	
1																							
2	-12(**)																						
3	-0,03	1,00																					
4	26(**)	14(**)	1,00																				
5	-0,01	0,03	-0,01	1,00																			
6	0,04	0,01	-0,08(*)	15(**)	1,00																		
7	-0,02	0,00	0,06	0,01	0,05	23(**)	1,00																
8	-0,05	-0,03	-0,04	0,04	0,03	46(**)	18(**)	1,00															
9	0,01	0,00	-0,03	14(**)	-0,01	0,04	0,03	-0,01	1,00														
10	-0,01	0,04	-0,02	-0,03	0,00	-0,01	-0,03	0,01	0,07(*)	1,00													
11	-0,01	-0,03	-0,01	-0,02	0,00	-0,03	12(**)	-0,02	-0,01	0,00	1,00												
12	0,02	0,01	-0,03	-0,05	-0,01	-0,06	0,00	-0,05	-0,03	-0,01	1,00	13(**)											
13	0,08(**)	0,02	0,00	-0,04	-0,02	0,00	0,01	0,07(*)	0,01	0,02	-0,02	13(**)	1,00										
14	-0,03	-0,07(*)	0,00	0,07(*)	-0,02	0,06(*)	0,01	14(**)	0,00	-0,02	-0,02	29(**)	1,00	30(**)									
15	0,06(*)	-0,06	-0,06	-0,06	-0,01	12(**)	0,04	13(**)	0,04	0,05	-0,01	0,00	28(**)	30(**)	1,00								
16	-10(**)	-18(**)	-11(**)	-20(**)	-0,02	-25(**)	-0,07(*)	-19(**)	-0,08(**)	0,01	-0,02	-0,06	-0,08(*)	-12(**)	-0,07(*)	1,00							
17	0,07(*)	-0,03	-0,04	-0,03	-0,01	0,00	-0,04	0,08(*)	0,00	-0,01	-0,01	-0,02	20(**)	19(**)	22(**)	-0,06	1,00						
18	21(**)	0,02	0,05	12(**)	-0,01	0,06(*)	0,01	0,09(**)	0,05	-0,02	-0,01	0,00	15(**)	0,05	0,06	-0,08(**)	0,04	1,00					
19	10(**)	12(**)	-0,03	13(**)	0,03	15(**)	-0,05	0,04	14(**)	12(**)	-0,02	-0,03	-0,01	-0,04	-0,01	-1,6(**)	-0,01	1,00					
20	12(**)	24(**)	-0,01	18(**)	0,04	0,04	-0,04	-0,05	0,03	-0,04	0,04	0,06	0,03	-11(**)	-0,08(*)	-2,8(**)	0,00	0,05	1,00				
21	10(**)	25(**)	0,00	13(**)	0,04	10(**)	0,05	0,04	0,02	-0,08(*)	0,04	0,07(*)	0,08(**)	-0,04	0,00	-2,7(**)	0,01	11(**)	2,6(**)	1,00			
22	15(**)	13(**)	0,01	17(**)	0,05	0,07(*)	-0,05	0,04	0,05	-0,03	-0,02	0,00	0,01	-0,02	0,02	-1,3(**)	0,01	13(**)	6,6(**)	2,6(**)	1,00		
23	-11(**)	-16(**)	0,06	-30(**)	-0,04	-28(**)	-1,9(**)	-1,9(**)	-1,2(**)	-0,02	-0,04	-0,01	-0,07(*)	-1,5(**)	-0,04	4,7(**)	0,01	-1,2(**)	-2,5(**)	-2,7(**)	-2,8(**)	-1,4(**)	
24	-0,07(*)	-18(**)	0,01	-28(**)	-0,03	-28(**)	-2,1(**)	-2,1(**)	-1,0(**)	-0,01	-0,03	-0,04	-1,2(**)	-1,9(**)	-1,0(**)	5,2(**)	-0,01	-1,1(**)	-2,6(**)	-3,1(**)	-3,0(**)	-1,8(**)	
25	-0,04	0,01	-0,01	-0,04	-0,01	0,01	-0,05	0,09(**)	-0,04	-0,01	-0,01	0,08(*)	-0,01	-0,04	0,01	-0,03	0,01	-0,05	0,00	-0,08(*)	-0,02	0,02	
26	-0,05	-17(**)	0,00	-25(**)	-0,03	-28(**)	-2,0(**)	-2,2(**)	-1,2(**)	-0,01	-0,03	-0,01	-1,0(**)	-1,5(**)	0,07(*)	4,5(**)	0,01	-0,09(**)	-2,7(**)	-3,3(**)	-3,3(**)	-1,8(**)	
27	-0,01	-0,02	-0,01	-0,01	0,00	-0,02	-0,01	-0,02	1,5(**)	0,00	0,00	0,00	-0,01	-0,01	-0,01	-0,02	-0,01	-0,01	-0,01	-0,02	-0,04	-0,01	
28	-0,01	-0,02	-0,01	-0,01	0,00	-0,02	-0,01	-0,02	-0,02	-0,01	0,00	0,00	-0,01	-0,01	-0,01	-0,02	-0,01	-0,01	-0,01	-0,02	-0,04	-0,01	
29	0,07(*)	0,02	1,2(**)	0,08(**)	-0,01	0,00	0,02	1,0(**)	0,01	1,0(**)	-0,01	-0,01	0,03	0,04	0,03	-0,05	-0,03	0,03	0,03	-0,04	-0,05	-0,03	
30	0,08(*)	0,02	1,2(**)	1,1(**)	-0,01	0,04	0,04	1,2(**)	0,02	-0,02	-0,01	-0,04	-0,01	0,06	0,02	-0,05	-0,02	0,07(*)	0,02	-0,05	-0,05	-0,02	
31	0,05	-0,02	0,04	0,01	-0,01	0,06	20(**)	14(**)	0,00	0,06	-0,01	-0,03	0,08(*)	1,0(**)	-0,07(*)	0,06	0,04	0,08(*)	0,00	0,05	0,00	0,05	
32	0,02	-0,03	-0,03	-0,01	-0,01	0,08(**)	1,0(**)	0,08(*)	1,4(**)	-0,01	-0,01	-0,02	0,00	0,01	0,04	-0,04	0,03	0,00	1,4(**)	-0,06	0,02	0,04	
33	-0,03	-0,06	2,7(**)	-1,0(**)	-0,01	-0,07(*)	1,7(**)	-0,03	-0,05	-0,02	-0,01	-0,03	0,08(*)	0,00	-0,02	2,8(**)	1,1(**)	0,03	-0,05	-1,5(**)	-0,02	-0,04	
34	0,06	-0,01	-0,02	0,01	0,00	-0,05	-0,03	0,00	0,00	-0,02	0,00	0,01	0,06	0,02	-0,02	-0,03	0,08(*)	0,04	0,03	0,04	0,06	0,05	
35	-0,01	-0,03	-0,01	-0,02	0,00	0,05	-0,02	0,06	0,08(*)	0,00	0,00	-0,01	1,5(**)	1,0(**)	2,2(**)	-0,03	1,1(**)	-0,02	0,01	0,01	0,05	0,03	
37	-0,05	-0,08(*)	-0,08(*)	0,06	0,04	1,9(**)	1,2(**)	1,9(**)	0,9(**)	-0,02	-0,02	0,00	3,0(**)	1,5(**)	-2,2(**)	-0,01	-0,04	0,02	-0,07(*)	-0,05	-0,01	-0,01	
38	-0,05	-1,1(**)	-0,06	-0,01	-0,01	0,08(**)	-0,03	1,0(**)	0,01	-0,02	-0,01	0,02	-0,01	2,4(**)	0,03	-1,3(**)	-0,03	-0,07(*)	-0,06	-1,0(**)	-0,08(*)	-0,05	

**Korrelatsioon on statistiliselt oluline nivool 0,01 (kahepoolne); * Korrelatsioon on statistiliselt oluline nivool 0,05 (kahepoolne)

LISA 25: KORRELATSIOONIMAA TRIKS, VÄÄRTUSTUNNUSED ALGKOOLOIDE LAULIKUTES AASTATEL 1906–1914

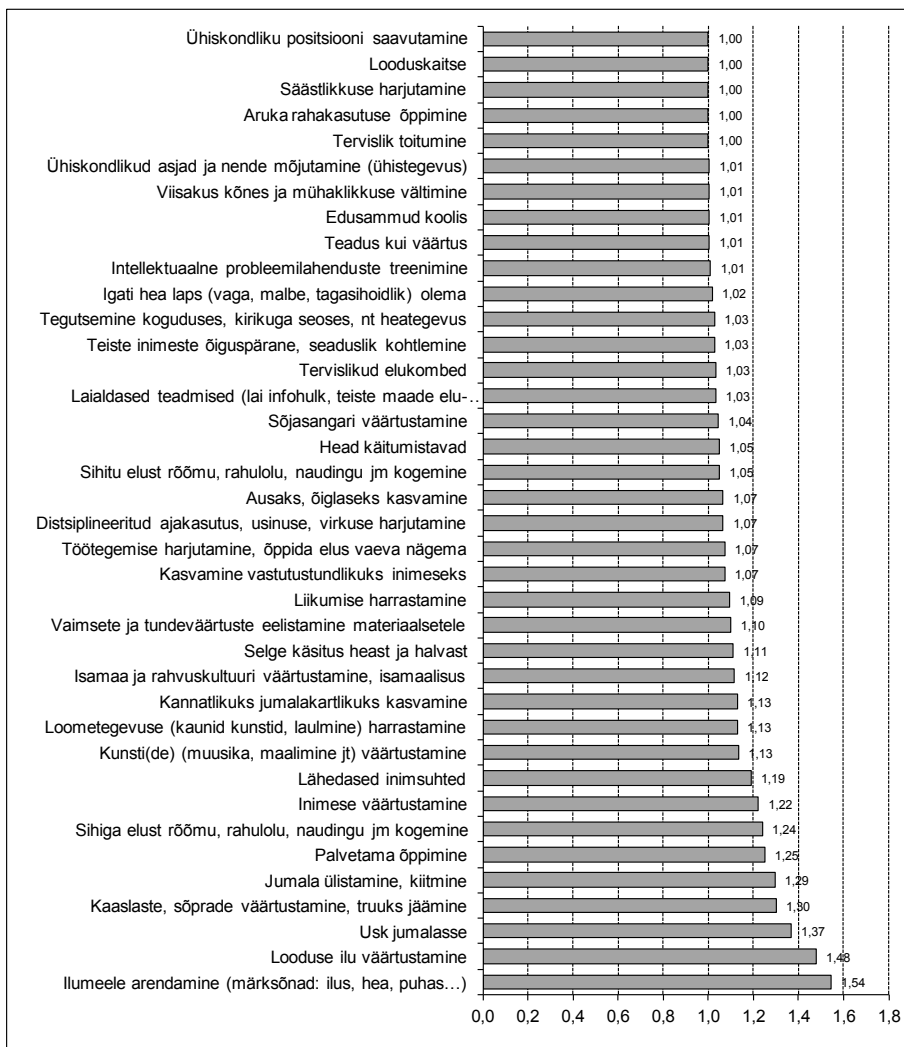
23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	37	38	Nr	
-11(**)	-07(*)	-04	-05	-01	-01	07(*)	08(*)	05	02	-03	06	-01	-05	-05	1	
-16(**)	-18(**)	01	-17(**)	-02	-02	02	02	-02	-03	-06	-01	-03	-08(*)	-11(**)	2	
0.06	0.01	-0.01	0.00	-0.01	0.01	12(**)	12(**)	0.04	-0.03	27(**)	-0.02	-0.01	-0.08(*)	-0.06	3	
-30(**)	-29(**)	-0.04	-25(**)	-0.01	0.01	09(**)	11(**)	0.01	-0.01	-10(**)	0.01	-0.02	0.06	-0.01	4	
-0.04	-0.03	-0.01	-0.03	0.00	0.00	-0.01	-0.01	-0.01	-0.01	-0.01	0.00	0.04	-0.01	-0.01	5	
-28(**)	-29(**)	0.01	-28(**)	-0.02	-0.02	0.00	0.04	0.06	08(**)	-0.07(*)	-0.05	0.05	19(**)	08(**)	6	
-19(**)	-21(**)	-0.05	-20(**)	-0.01	-0.01	0.02	0.04	20(**)	10(**)	17(**)	-0.03	-0.02	12(**)	-0.03	7	
-19(**)	-21(**)	08(**)	-22(**)	-0.02	-0.02	10(**)	12(**)	14(**)	08(*)	-0.03	0.00	0.06	19(**)	10(**)	8	
-12(**)	-10(**)	-0.04	-12(**)	15(**)	15(**)	0.01	0.02	0.00	14(**)	-0.05	0.02	0.08(*)	0.06	0.01	9	
-0.02	-0.01	-0.01	-0.01	0.00	0.00	10(**)	-0.02	0.06	-0.01	-0.02	0.00	0.00	0.06	-0.02	10	
-0.04	-0.03	-0.01	-0.03	0.00	0.00	-0.01	-0.01	-0.01	-0.01	-0.01	0.00	0.00	-0.02	-0.01	11	
-0.01	-0.04	0.08(*)	-0.01	0.00	0.00	-0.01	-0.04	-0.03	-0.02	-0.03	-0.01	-0.01	-0.02	0.02	12	
-0.07(*)	-12(**)	-0.01	-10(**)	-0.01	-0.01	0.03	0.01	0.08(*)	0.00	0.08(*)	0.06	15(**)	0.00	-0.01	13	
-15(**)	-19(**)	-0.04	-15(**)	-0.01	-0.01	0.04	0.06	10(**)	0.01	0.00	0.02	10(**)	30(**)	24(**)	14	
-0.04	-10(**)	0.01	-0.07(*)	-0.01	-0.01	0.03	0.02	11(**)	0.04	-0.02	-0.02	22(*)	15(**)	0.03	15	
47(**)	52(**)	-0.03	45(**)	-0.02	-0.02	-0.05	-0.05	-0.07(*)	-0.04	28(**)	-0.03	-0.03	-22(*)	-13(**)	16	
0.01	-0.01	0.01	0.01	-0.01	-0.01	-0.03	-0.02	0.06	0.03	11(**)	0.08(*)	11(**)	-0.01	-0.03	17	
-12(**)	-11(**)	-0.05	-0.08(**)	-0.01	-0.01	0.03	0.07(*)	0.04	0.00	0.03	0.04	-0.02	-0.04	-0.07(*)	18	
-25(**)	-26(**)	0.00	-27(**)	-0.02	-0.02	0.03	0.02	0.08(*)	14(**)	-0.05	0.03	0.01	0.02	-0.06	19	
-27(**)	-31(**)	-0.08(*)	-33(**)	-0.04	-0.04	-0.04	-0.05	0.00	-0.06	-15(**)	0.04	0.01	-0.07(*)	-10(**)	20	
-28(**)	-30(**)	-0.02	-33(**)	-0.04	-0.04	-0.05	-0.05	0.05	0.02	-0.02	0.06	0.05	-0.05	-0.08(*)	21	
-14(**)	-18(**)	0.02	-18(**)	-0.01	-0.01	-0.03	-0.02	0.00	0.04	-0.04	0.05	0.03	-0.01	-0.05	22	
1.00	84(**)	13(**)	71(**)	-0.03	-0.03	-13(**)	-16(**)	-13(**)	-0.04	13(**)	-0.03	-0.05	-23(**)	-0.05	23	
84(**)	1.00	0.08(*)	80(**)	-0.02	-0.02	-12(**)	-14(**)	-12(**)	-14(**)	-0.06	14(**)	-0.05	0.00	-28(**)	24	
13(**)	0.08(*)	1.00	0.04	-0.01	-0.01	-0.05	-0.05	-0.04	-0.02	-0.01	-0.01	11(**)	-0.07(*)	-0.03	25	
71(**)	80(**)	0.04	1.00	-0.02	-0.02	-13(**)	-14(**)	-0.05	0.07(*)	-0.05	0.07(*)	-0.05	-0.04	-28(**)	26	
-0.03	-0.02	-0.01	-0.02	1.00	1.00(**)	-0.01	-0.01	-0.01	0.00	-0.01	0.00	0.00	-0.02	-0.01	27	
-0.03	-0.02	-0.01	-0.02	1.00	1.00(**)	-0.01	-0.01	-0.01	0.00	-0.01	0.00	0.00	-0.02	-0.01	28	
-13(**)	-12(**)	-0.05	-13(**)	-0.01	-0.01	1.00	76(**)	0.08(**)	-0.01	-0.02	-0.02	-0.02	-0.05	-0.05	29	
-16(**)	-14(**)	-0.05	-14(**)	-0.01	-0.01	0.01	76(**)	1.00	0.07(*)	0.00	-0.02	-0.02	-0.01	-0.06	-0.04	30
-13(**)	-12(**)	-0.04	-0.08(**)	-0.01	-0.01	0.01	0.08(**)	0.07(*)	1.00	25(**)	-0.02	-0.01	-0.03	-0.07(*)	31	
-0.04	-0.06	-0.02	-0.05	0.00	0.00	-0.01	-0.01	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	-0.02	-0.01	32	
13(**)	14(**)	-0.01	0.07(*)	-0.01	-0.01	-0.02	-0.01	12(**)	12(**)	1.00	-0.02	-0.01	-0.06	-0.04	33	
-0.03	-0.05	-0.01	-0.05	0.00	0.00	-0.02	-0.02	-0.02	-0.01	-0.02	1.00	0.00	-0.04	-0.02	34	
-0.05	0.00	1.11(**)	-0.04	0.00	0.00	-0.02	-0.02	-0.01	-0.01	-0.01	0.00	1.00	0.07(*)	0.05	35	
-23(**)	-28(**)	-0.07(*)	-28(**)	-0.02	-0.02	-0.05	-0.07(*)	-0.03	-0.06	-11(**)	-0.04	0.07(*)	1.00	55(**)	37	
-0.05	-12(**)	-0.03	-1.16(**)	-0.01	-0.01	-0.05	-0.06	-0.07(*)	-0.04	-0.08(*)	-0.02	0.05	-55(**)	1.00	38	

LISA 26: VÄÄRTUSVALDKONNAD MAADE LÕIKES KESKKOOLIDE LAULIKUTES AASTATEL 1860–1886

			Lauliku päritolumaa		Kõik kokku
			Saksamaa	Balti kubermangud	
Hedonistlikud	Sihitu elust rõõmu, rahulolu, naudingu jm kogemine	% kasvatusväärtustest	17,6%	16,7%	17,3%
	Sihiga elust rõõmu, rahulolu, naudingu jm kogemine	% kasvatusväärtustest	82,4%	83,3%	82,7%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		34	18	52
	Kokku laule		34	18	52
Vitaalsed	Tervislikud elukombed, korralik puhkus, hügieen	% kasvatusväärtustest	28,6%	20,0%	25,0%
	Liikumise harrastamine	% kasvatusväärtustest	71,4%	80,0%	75,0%
	Tervislik toimumine	% kasvatusväärtustest			
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		14	10	24
	Kokku laule		14	10	24
Sotsiaalsed väärtused	Kaaslaste, sõprade väärtustamine, truuks jäämine	% kasvatusväärtustest	44,3%	39,7%	41,9%
	Lähedased inimsuhted	% kasvatusväärtustest	18,0%	35,3%	27,1%
	Inimese väärtustamine	% kasvatusväärtustest	37,7%	25,0%	31,0%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		61	68	129
	Kokku laule		38	41	79
Intellektuaalsed väärtused	Laialdased teadmised (laiinfohulk, teiste maade elu-olu, kultuur)	% kasvatusväärtustest	40,0%	83,3%	63,6%
	Teadus kui väärtus	% kasvatusväärtustest	20,0%		9,1%
	Edusammud koolis	% kasvatusväärtustest	20,0%		9,1%
	Intellektuaalne probleemilahenduste treenimine	% kasvatusväärtustest	20,0%	16,7%	18,2%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		5	6	11
	Kokku laule		4	6	10
Eetiliselt väärtused	Selge käsitlus heast ja halvast	% kasvatusväärtustest	17,9%	36,0%	22,8%
	Kasvamine vastutustundlikuks inimeseks	% kasvatusväärtustest	11,9%	20,0%	14,1%
	Ausaks, õiglaseks kasvamine	% kasvatusväärtustest	13,4%	12,0%	13,0%
	Kannatlikuks, jumalakartlikuks kasvamine	% kasvatusväärtustest	28,4%	16,0%	25,0%
	Teiste inimeste õiguspärane, seaduslik kohtlemine	% kasvatusväärtustest	7,5%		5,4%
	Vaimsete ja tunde väärtuste eelistamine materiaalsele	% kasvatusväärtustest	20,9%	16,0%	19,6%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		67	25	92
	Kokku laule		37	19	56
Esteetilised väärtused	Kunsti(de) (muusika, maalimine jt) väärtustamine	% kasvatusväärtustest	11,8%	7,5%	10,3%
	Looduse ilu väärtustamine	% kasvatusväärtustest	37,5%	36,3%	37,1%
	Ilumeele arendamine (märksõnad: ilus, hea, puhas...)	% kasvatusväärtustest	40,8%	45,0%	42,2%
	Loometegevuse (kaunid kunstid, laulmine) harrastamine	% kasvatusväärtustest	9,9%	11,3%	10,3%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		152	80	232
	Kokku laule		68	39	107
Religioossed väärtused	Usk jumalasse	% kasvatusväärtustest	36,3%	54,2%	38,8%
	Jumala ülistamine, kiitmine	% kasvatusväärtustest	33,6%	20,8%	31,8%
	Tegutsemine koguduses, kirikuga seoses, nt heategevus	% kasvatusväärtustest	2,1%	8,3%	2,9%

	Palvetama õppimine	% kasvatusväärtustest	28,1%	16,7%	26,5%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		146	24	170
	Kokku laule		56	14	70
Majanduslikud väärtused	Aruka rahakasutuse õppimine	% kasvatusväärtustest			
	Säästlikkuse harjutamine	% kasvatusväärtustest			
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi				
	Kokku laule				
Töö väärtustamine	Töötegemise harjutamine, õppida elus vaeva nägema	% kasvatusväärtustest	52,2%	33,3%	50,0%
	Distiplineeritud ajakasutus, usinuse virkuse harjutamine	% kasvatusväärtustest	47,8%	66,7%	50,0%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		23	3	26
	Kokku laule		14	2	16
Head kombed	Head käitumistavad	% kasvatusväärtustest	55,6%	100,0%	69,2%
	Viisakus kõnes ja mühaklikkuse vältimine	% kasvatusväärtustest	11,1%		7,7%
	Igati hea laps (vaga, malbe, tagasihoidlik) olema	% kasvatusväärtustest	33,3%		23,1%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		9	4	13
	Kokku laule		8	4	12
Ühiskondlikud väärtused	Looduskaitse	% kasvatusväärtustest			
	Ühiskondlikud asjad ja nende mõjutamine (ühistegevus)	% kasvatusväärtustest	11,1%		3,2%
	Ühiskondliku positsiooni saavutamine	% kasvatusväärtustest			
	Isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine, isamaalisus	% kasvatusväärtustest	77,8%	68,2%	71,0%
	Sõjasangari väärtustamine	% kasvatusväärtustest	11,1%	31,8%	25,8%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		9	22	31
	Kokku laule		8	15	23

**LISA 27: VÄÄRTUSTUNNUSTE KESKVÄÄRTUSED KESKKOOLIDE
LAULIKUTES AASTATEL 1860–1886**

LISA 28: VÄÄRTUSTUNNUSTE KESKVÄÄRTUSED MAADE LÕIKES JA NENDE ERINEVUSTE OLULISUSTÕENÄOSUSED KESKKOOLIDE LAULIKUTES AASTATEL 1860–1886

Nr	Kasvatuseväärtused	Lauliku päritolumaad	N	Keskmine	Standardhälve	Standardviga	P Olulisuse tõenäosus
1	Sihitu elust rõõmu, rahulolu, naudingut jm kogemine	Saksamaa	114	1,05	,224	,021	,812
		Balti kubermangud	67	1,04	,208	,025	
2	Sihiga elust rõõmu, rahulolu, naudingut jm kogemine	Saksamaa	114	1,25	,432	,040	,740
		Balti kubermangud	67	1,22	,420	,051	
3	Tervislikud elukombed, korralik puhkus, hügieen	Saksamaa	114	1,04	,185	,017	,847
		Balti kubermangud	67	1,03	,171	,021	
4	Liikumise harrastamine	Saksamaa	114	1,09	,284	,027	,510
		Balti kubermangud	67	1,12	,327	,040	
6	Kaaslaste, sõprade väärtustamine, truuks jäämine	Saksamaa	114	1,24	,427	,040	,023
		Balti kubermangud	67	1,40	,494	,060	
7	Lähedased inimsuhted	Saksamaa	114	1,10	,297	,028	,000
		Balti kubermangud	67	1,36	,483	,059	
8	Inimese väärtustamine	Saksamaa	114	1,20	,403	,038	,429
		Balti kubermangud	67	1,25	,438	,054	
9	Laialdased teadmised (laiinifohulk, teiste maade elu-olu, kultuur)	Saksamaa	114	1,02	,132	,012	,103
		Balti kubermangud	67	1,07	,265	,032	
10	Teadus kui väärtus	Saksamaa	114	1,01	,094	,009	,319
		Balti kubermangud	67	1,00	,000	,000	
11	Edusammud koolis	Saksamaa	114	1,01	,094	,009	,319
		Balti kubermangud	67	1,00	,000	,000	
12	Intellektuaalne probleemilahenduste treenimine	Saksamaa	114	1,01	,094	,009	,723
		Balti kubermangud	67	1,01	,122	,015	
13	Selge käsitlus heast ja halvast	Saksamaa	114	1,11	,308	,029	,569
		Balti kubermangud	67	1,13	,344	,042	
14	Kasvamise vastutustundlikuks inimeseks	Saksamaa	114	1,07	,257	,024	,912
		Balti kubermangud	67	1,07	,265	,032	
15	Ausaks, õiglaseks kasvamise	Saksamaa	114	1,08	,271	,025	,343
		Balti kubermangud	67	1,04	,208	,025	
16	Kannatlikuks, jumalakartlikuks kasvamise	Saksamaa	114	1,17	,374	,035	,020
		Balti kubermangud	67	1,06	,239	,029	
17	Teiste inimeste õiguspärane, seaduslik kohtlemine	Saksamaa	114	1,04	,206	,019	,025
		Balti kubermangud	67	1,00	,000	,000	
18	Vaimsete ja tunde väärtuste eelistamine materiaalsetele	Saksamaa	114	1,12	,330	,031	,139
		Balti kubermangud	67	1,06	,239	,029	
19	Kunsti(de) (muusika, maalimine jt) väärtustamine	Saksamaa	114	1,16	,366	,034	,166
		Balti kubermangud	67	1,09	,288	,035	

20	Looduse ilu väärtustamine	Saksamaa	114	1,50	,502	,047	,385
		Balti kubermangud	67	1,43	,499	,061	
21	Ilumeele arendamine (märksõnad: ilus, hea, puhas...)	Saksamaa	114	1,54	,500	,047	,933
		Balti kubermangud	67	1,54	,502	,061	
22	Loometegevuse (kaunid kunstid, laulmine) harrastamine	Saksamaa	114	1,13	,340	,032	,958
		Balti kubermangud	67	1,13	,344	,042	
23	Usk jumalasse	Saksamaa	114	1,46	,501	,047	,000
		Balti kubermangud	67	1,19	,398	,049	
24	Jumala ülistamine, kiitmine	Saksamaa	114	1,43	,497	,047	,000
		Balti kubermangud	67	1,07	,265	,032	
25	Tegutsemine koguduses, kirikuga seoses, nt heategevus	Saksamaa	114	1,03	,161	,015	,891
		Balti kubermangud	67	1,03	,171	,021	
26	Palvetama õppimine	Saksamaa	114	1,36	,482	,045	,000
		Balti kubermangud	67	1,06	,239	,029	
29	Töötegemise harjutamine, õppida elus vaeva nägema	Saksamaa	114	1,11	,308	,029	,006
		Balti kubermangud	67	1,01	,122	,015	
30	Distiplineeritud ajakasutus, usinuse virkuse harjutamine	Saksamaa	114	1,10	,297	,028	,057
		Balti kubermangud	67	1,03	,171	,021	
31	Head käitumistavad	Saksamaa	114	1,04	,206	,019	,651
		Balti kubermangud	67	1,06	,239	,029	
32	Viisakus kõnes ja mühakkuse vältimine	Saksamaa	114	1,01	,094	,009	,319
		Balti kubermangud	67	1,00	,000	,000	
33	Igati hea laps (vaga, malbe, tagasihoidlik) olema	Saksamaa	114	1,03	,161	,015	,083
		Balti kubermangud	67	1,00	,000	,000	
35	Ühiskondlikud asjad ja nende mõjutamine (ühistegevus)	Saksamaa	114	1,01	,094	,009	,319
		Balti kubermangud	67	1,00	,000	,000	
37	Isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine, isamaalisus	Saksamaa	114	1,06	,241	,023	,005
		Balti kubermangud	67	1,22	,420	,051	
38	Sõjasangari väärtustamine	Saksamaa	114	1,01	,094	,009	,016
		Balti kubermangud	67	1,10	,308	,038	

LISA 29: KORRELATSIONIMAAATRIKS, VÄÄRTUSTUNNUSED KESKKOOLIDE LAULIKUTES AASTATEL 1860–1886 (jätkub)

Nr	1	2	3	4	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
1	1	-0,13	0,10	10(*)	0,13	-0,05	,18(*)	-0,04	-0,02	-0,02	-0,02	,24(**)	0,04	0,14	-0,09	-0,04	,36(**)	0,06	0,04	0,11	-0,01
2	-0,13	1	-0,03	0,07	-0,08	-0,10	-0,02	-0,10	0,13	-0,04	-0,06	-0,03	-,15(*)	-0,10	-,18(*)	-0,02	0,09	0,14	0,12	,17(*)	-0,03
3	0,10	-0,03	1	-0,06	0,02	0,07	0,05	-0,03	-0,01	-0,01	-0,04	0,03	0,07	0,07	-0,07	-0,03	,15(*)	0,11	0,13	0,11	,20(**)
4	,10(*)	0,07	-0,06	1	0,11	-0,11	0,09	0,04	-0,02	-0,02	-0,04	-0,06	-0,09	-0,09	-0,13	0,06	0,02	,21(**)	0,09	0,08	0,03
6	-0,13	-0,08	0,02	0,11	1	,25(**)	,53(**)	0,02	-0,05	-0,05	0,05	,24(**)	,32(**)	0,07	-,21(*)	,19(*)	,21(**)	,23(**)	0,02	0,00	0,11
7	0,10	-0,10	0,07	-0,11	,25(**)	1	0,02	-0,01	-0,04	-0,04	0,08	0,06	,16(*)	0,10	-0,14	0,00	-0,11	-0,10	0,08	0,01	-0,11
8	,18(*)	-0,02	0,05	0,09	,53(**)	0,02	1	0,05	-0,04	-0,04	-0,02	,19(**)	,29(**)	0,13	-,16(*)	,23(**)	,33(**)	0,08	-0,08	-0,02	0,07
9	0,10	-0,10	-0,03	0,04	0,02	-0,01	0,05	1	-0,01	-0,01	-0,02	-0,07	-0,05	-0,05	-0,07	-0,03	-0,06	-0,07	-0,05	-0,08	0,02
10	0,13	0,13	-0,01	-0,02	-0,05	-0,04	-0,04	-0,01	1	-0,01	-0,01	-0,03	-0,02	-0,02	-0,03	-0,01	-0,02	,20(**)	-0,07	-0,08	0,03
11	-0,05	-0,04	-0,01	-0,02	-0,05	-0,04	-0,04	-0,01	-0,01	1	,71(**)	-0,03	-0,02	-0,02	-0,03	-0,01	-0,02	-0,03	-0,07	-0,08	-0,03
12	0,18	-0,06	-0,02	-0,04	0,05	0,08	0,07	-0,02	-0,01	,71(**)	1	0,13	,18(*)	,18(*)	-0,04	-0,02	-0,03	-0,04	-0,10	-0,12	-0,04
13	-,04(**)	-0,03	0,03	-0,06	,24(**)	0,06	,19(**)	-0,07	-0,03	-0,03	0,13	1	,47(**)	,47(**)	-0,03	,16(*)	,31(**)	0,08	-0,13	-0,10	0,07
14	0,04	-,15(*)	0,07	-0,09	,32(**)	,16(*)	,29(**)	-0,05	-0,02	-0,02	,18(*)	,47(**)	1	,46(**)	0,03	,23(**)	,22(**)	,23(**)	-0,03	-0,07	,16(*)
15	0,14	-0,10	0,07	-0,09	0,07	0,10	0,13	-0,05	-0,02	-0,02	,18(*)	,47(**)	,46(**)	1	,16(*)	,23(**)	,22(**)	0,03	-0,03	0,07	0,09
16	-0,09	-,18(*)	-0,07	-0,13	-,21(*)	-0,14	-,16(*)	-0,07	-0,03	-0,03	-0,04	-0,03	0,03	,16(*)	1	0,04	0,10	0,00	-0,10	-0,05	0,05
17	-0,04	-0,02	-0,03	0,06	,19(*)	0,00	,23(**)	-0,03	-0,01	-0,01	-0,02	,16(*)	,23(**)	,23(**)	0,04	1	,18(*)	0,14	0,04	0,08	0,13
18	,36(**)	0,09	,15(*)	0,02	,21(*)	-0,11	,33(**)	-0,06	-0,02	-0,02	-0,03	,31(**)	,22(**)	,22(**)	0,10	,18(*)	1	,22(**)	0,03	0,14	,26(**)
19	0,06	0,14	0,11	,21(*)	,23(**)	-0,10	0,08	-0,07	,20(**)	-0,03	-0,04	0,08	,23(**)	0,03	0,00	0,14	,22(**)	1	,30(**)	,18(*)	,54(**)
20	0,04	0,12	0,13	0,09	0,02	0,08	-0,08	-0,05	-0,07	-0,07	-0,10	-0,10	-0,03	-0,03	-0,10	0,04	0,03	,30(**)	1	,76(**)	,21(*)
21	0,11	,17(*)	0,11	0,08	0,00	0,01	-0,02	-0,08	-0,08	-0,08	-0,12	-0,10	-0,07	0,07	-0,05	0,09	0,14	,18(*)	,76(**)	1	,26(**)
22	-0,01	-0,03	,20(**)	0,03	0,11	0,11	0,07	0,02	-0,03	-0,03	-0,04	0,07	,16(*)	0,09	0,05	0,13	,26(**)	,54(**)	,21(*)	,26(**)	1
23	-0,12	-0,13	-0,08	-0,10	-,37(**)	-,25(**)	-,24(**)	-0,01	-0,06	-0,06	-0,08	-,16(*)	-,20(**)	-0,02	,30(**)	0,08	-0,13	-0,12	-0,13	-0,07	-0,03
24	-0,09	-0,11	-0,05	-0,06	-,34(**)	-,28(**)	-,23(**)	-0,05	-0,05	-0,05	-0,07	-0,12	-,17(*)	0,02	,29(**)	0,11	-0,05	-0,11	-0,14	-0,11	-0,01
25	0,12	-0,09	,16(*)	-0,06	-0,11	-0,08	0,07	-0,03	-0,01	-0,01	-0,02	,16(*)	-0,05	,23(**)	0,14	-0,03	,18(*)	-0,06	-0,09	-0,05	0,03
26	-0,01	-0,08	-0,04	-0,02	-,29(**)	-,28(**)	-,19(*)	-0,11	-0,04	-0,04	-0,06	-0,12	-,15(*)	0,05	,24(*)	0,06	-0,05	-0,14	-0,06	-0,06	-,15(*)
29	0,03	0,05	,18(*)	-0,09	0,06	0,03	,21(*)	-0,05	,27(**)	-0,02	-0,03	,17(*)	,18(*)	,18(*)	-0,04	0,08	,20(**)	,15(*)	-0,01	0,00	0,08
30	0,03	-0,06	0,07	-0,09	0,06	-0,02	,21(*)	-0,05	-0,02	,27(**)	,18(*)	0,11	,18(*)	0,10	-0,04	0,08	,20(**)	0,09	-0,05	0,06	0,08
31	-0,05	0,11	-0,04	-0,08	0,08	0,02	,18(*)	0,10	-0,02	-0,02	-0,02	-0,08	0,04	-0,06	-0,09	-0,04	0,01	0,06	-0,02	0,06	-0,01
32	-0,02	-0,04	-0,01	-0,02	-0,05	-0,04	0,14	-0,01	-0,01	-0,01	-0,03	-0,02	-0,02	-0,02	-0,03	-0,01	-0,02	-0,03	-0,07	0,07	-0,03
33	-0,03	-0,07	-0,02	-0,04	0,01	-0,06	0,03	-0,02	-0,01	-0,01	-0,01	0,09	0,14	-0,03	,21(*)	-0,02	-0,04	-0,05	0,05	0,03	-0,05
35	-0,02	-0,04	-0,01	-0,02	0,12	-0,04	0,14	0,01	-0,01	-0,01	-0,01	-0,03	,28(**)	,28(**)	-0,03	,44(**)	-0,02	-0,03	0,08	0,07	-0,03
37	0,08	-0,08	-0,07	-0,01	,26(**)	0,13	0,10	0,03	,21(*)	-0,03	0,13	-0,02	,25(**)	0,04	-0,09	0,04	-0,06	0,12	-0,04	-0,12	-0,04
38	-0,05	-0,12	-0,04	-0,07	-,16(*)	-0,04	0,14	-0,04	-0,02	-0,02	-0,02	-0,08	0,05	-0,06	0,00	0,13	-0,07	0,00	-0,15(*)	-0,13	-0,01

** Korrelatsioon on statistiliselt oluline nivool 0,01 (kahepoolne); * Korrelatsioon on statistiliselt oluline nivool 0,05 (kahepoolne)

Lisa 29: KORRELATSIONIMAATRIKS, VÄÄRTUSTUNNUSED KESKKOOLIDE LAULIKUTES AASTATEL 1860–1886

	23	24	25	26	29	30	31	32	33	35	37	38	Nr
Kasvatvusväärtused													
Shitu elust rõõmu, rahulolu, naudingu jm kogemine	-0.12	-0.09	0.12	-0.01	0.03	0.03	-0.05	-0.02	-0.03	-0.02	0.08	-0.05	1
Shiga elust rõõmu, rahulolu, naudingu jm kogemine	-0.13	-0.11	-0.08	-0.08	0.05	0.06	0.11	-0.04	-0.07	-0.04	-0.08	-0.12	2
Tervislikud elukombed, korralik puhkus, hügieen	-0.08	-0.05	,16(*)	-0.04	,19(*)	0.07	0.14	-0.01	-0.02	-0.01	-0.07	-0.04	3
Likumise harrastamine	-0.10	-0.06	-0.06	-0.02	-0.09	-0.09	-0.08	-0.02	-0.04	-0.02	-0.01	-0.07	4
Kaaslaste, sõprade väärtustamine, truukus jäämine	-,37(**)	-,34(**)	-0.11	-,29(**)	0.06	0.06	0.08	-0.05	0.01	0.12	,26(**)	,16(*)	6
Lahedased inimsuhted	-,25(**)	-,28(**)	-0.08	-,28(**)	0.03	-0.02	0.02	-0.04	-0.06	-0.04	0.13	-0.04	7
Inimese väärtustamine	-,24(**)	-,23(**)	0.07	-,18(*)	,21(**)	,21(**)	,18(*)	0.14	0.03	0.14	0.10	0.14	8
Laialdased teadmised (talifoonik, teiste maade elu-olu, kultuur)	-0.01	-0.05	-0.03	-0.11	-0.05	-0.05	0.10	-0.01	-0.02	-0.01	0.03	-0.04	9
Teadus kui väärtus	-0.06	-0.05	-0.01	-0.04	,27(**)	-0.02	-0.02	-0.01	-0.01	-0.01	,21(**)	-0.02	10
Edusammud koolis	-0.06	-0.05	-0.01	-0.04	-0.02	,27(**)	-0.02	-0.01	-0.01	-0.01	-0.03	-0.02	11
Intellektuaalne probleemilahenduste treenimine	-0.08	-0.07	-0.02	-0.06	-0.03	,18(*)	-0.02	-0.01	-0.01	-0.01	0.13	-0.02	12
Selge käsitlus heast ja halvast	-,16(*)	-0.12	,16(*)	-0.12	,17(*)	0.11	-0.08	-0.03	0.09	-0.03	-0.02	-0.08	13
Kasvatamine vastutustundlikuks inimeseks	-,20(**)	-,17(**)	-0.05	-,15(*)	,18(*)	,18(*)	0.04	-0.02	0.14	,28(**)	,25(**)	0.05	14
Ausaks, õiglaseks kasvamine	-0.02	0.02	,23(**)	0.05	,18(*)	0.10	-0.06	-0.02	-0.03	,28(**)	0.04	-0.06	15
Kannatlikuks, jumalakatlikuks kasvamine	,30(**)	,29(**)	0.14	,24(**)	-0.04	-0.04	-0.09	-0.03	,21(**)	-0.03	-0.09	0.00	16
Teiste inimeste õiguspärane, seaduslik kohtlemine	0.08	0.11	-0.03	0.06	0.08	0.08	-0.04	-0.01	-0.02	,44(**)	0.04	0.13	17
Teiste ja tundeäärtuste eelistamine materiaalsele	-0.13	-0.05	,18(*)	-0.05	,20(**)	,20(**)	0.01	-0.02	-0.04	-0.02	-0.06	-0.07	18
Kunsti(de) (muusika, maalimine jt) väärtustamine	-0.12	-0.11	-0.06	-0.14	,15(*)	0.09	0.06	-0.03	-0.05	-0.03	0.12	0.00	19
Looduse ilu väärtustamine	-0.13	-0.14	-0.09	-0.06	-0.01	-0.05	-0.02	-0.07	0.05	0.08	-0.04	-,15(*)	20
Ilumeele arendamine (märksõnad: ilus, hea, puhas..)	-0.07	-0.11	-0.05	-0.06	0.00	-0.05	0.06	0.07	0.03	0.07	-0.12	-0.13	21
Loomegevuse (kaunid kunstid, laulmine) harrastamine	-0.03	-0.01	0.03	-,15(*)	0.08	0.08	-0.01	-0.03	-0.05	-0.03	-0.04	-0.01	22
Usk jumalasse	1	,84(**)	0.08	,68(**)	-0.08	-0.08	-0.12	0.10	0.08	-0.06	-0.10	-0.05	23
Jumala ülistamine, kiitmine	0.08	0.11	1	,74(**)	-0.09	-0.09	-,15(*)	-0.05	0.10	-0.05	-,16(*)	-0.08	24
Tegutsemise koguduses, kirikuga seoses, nt heategevus	,68(**)	,74(**)	0.14	1	-0.11	-0.11	-0.13	-0.04	0.13	-0.04	-0.09	-0.06	26
Palvetama õppimine	-0.08	-0.09	0.08	-0.11	1	,75(**)	0.03	,27(**)	-0.04	-0.02	0.10	-0.06	29
Töötlemise harjutamine, õppida elus vaeva nägema	-0.08	-0.09	-0.05	-0.11	,75(**)	1	0.03	,27(**)	-0.04	-0.02	-0.03	-0.06	30
Distiplinieritud ajakasutus, usinuse virkuse harjutamine	0.10	-,15(*)	-0.04	-0.13	0.03	0.03	1	,33(**)	-0.03	-0.02	0.00	-0.05	31
Head käitumistavad	-0.12	-0.05	-0.01	-0.04	,27(**)	,27(**)	,33(**)	1	-0.01	-0.01	-0.03	-0.02	32
Viisaku kõnes ja mühakklikkuse vältimine	0.08	0.10	-0.02	0.13	-0.04	-0.04	-0.03	-0.01	1	-0.01	-0.05	-0.03	33
Igati hea laps (vaga, malbe, tagasihoidlik) olema	-0.06	-0.05	-0.01	-0.04	-0.02	-0.02	-0.02	-0.01	-0.01	1	-,21(**)	-0.02	35
Ühiskondlikud asjad ja nende mõjutamine (ühistegevus)	-0.10	-,16(*)	-0.06	-0.09	0.10	-0.03	0.00	-0.03	-0.05	,21(**)	1	,51(**)	37
Isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine, isamaaligus	-0.05	-0.08	-0.04	-0.06	-0.06	-0.06	-0.05	-0.02	-0.03	-0.02	,51(**)	1	38
Sõjasangari väärtustamine													

**LISA 30: FAKTORANALÜÜS KESKKOOLIDE LAULIKUTE LAULUDEST
AASTATEL 1860–1886**

(Väljavõte SPSSist)

Rotated Component Matrix^a

	Component		
	1	2	3
Laialdased teadmised (laiinf ohulk, teiste maade elu-olu, kultuur)	-,007	-,101	,769
Kannatlikuks, jumalakartlikuks kasvamine	,418	-,091	-,231
Looduse ilu väärtustamine	-,086	,931	-,031
Ilumeele arendamine (märksõnad: ilus, hea, puhas..)	-,041	,938	,004
Usk jumalasse	,916	-,040	,021
Jumala ülistamine, kiitmine	,932	-,067	-,034
Palvetama õppimine	,861	,004	-,078
Head käitumistavad	-,126	,059	,681

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 4 iterations.

Component Transformation Matrix

Component	1	2	3
1	,958	-,246	-,149
2	,222	,962	-,162
3	,183	,122	,976

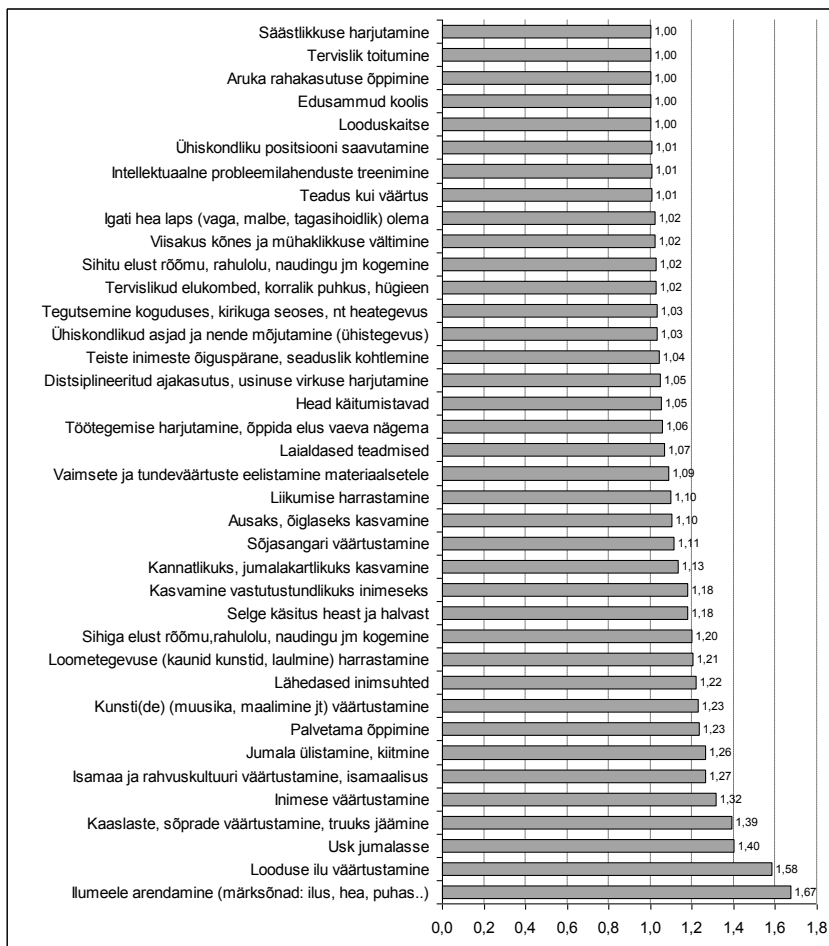
Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

**LISA 31: VÄÄRTUSVALDKONNAD KESKKOOLIDE LAULIKUTES MAADE
LÖIKES AASTATEL 1887–1905**

			Lauliku päritolumaad		Kõik kokku
			Saksamaa	Balti kubermangud	
Hedonistlikud	Sihitu elust rõõmu, rahulolu, naudingu jm kogemine	% kasvatusväärtustest	11,5%	15,4%	11,9%
	Sihiga elust rõõmu, rahulolu, naudingu jm kogemine	% kasvatusväärtustest	88,5%	84,6%	88,1%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		122	13	135
	Kokku laule		122	13	135
Vitaalsed	Tervislikud elukombed, korralik puhkus, hügieen	% kasvatusväärtustest	20,3%	9,1%	18,7%
	Liikumise harrastamine	% kasvatusväärtustest	79,7%	90,9%	81,3%
	Tervislik toitumine	% kasvatusväärtustest			
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		64	11	75
	Kokku laule		61	11	72
Sotsiaalsed väärtused	Kaaslaste, sõprade väärtustamine, truuks jäämine	% kasvatusväärtustest	42,7%	37,9%	42,1%
	Lähedased inimsuhted	% kasvatusväärtustest	23,2%	31,8%	24,2%
	Inimese väärtustamine	% kasvatusväärtustest	34,1%	30,3%	33,6%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		487	66	553
	Kokku laule		259	37	296
Intellektuaalsed väärtused	Laialdased teadmised (laiinfohulk, teiste maade elu-olu, kultuur)	% kasvatusväärtustest	81,8%	71,4%	80,4%
	Teadus kui väärtus	% kasvatusväärtustest	9,1%		7,8%
	Edusammud koolis	% kasvatusväärtustest	2,3%		2,0%
	Intellektuaalne probleemilahenduste treenimine	% kasvatusväärtustest	6,8%	28,6%	9,8%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		44	7	51
	Kokku laule		43	7	50
Eetiliselt väärtused	Selge käsitlus heast ja halvast	% kasvatusväärtustest	24,7%	26,5%	24,9%
	Kasvamine vastutustundlikuks inimeseks	% kasvatusväärtustest	26,8%	8,2%	24,6%
	Ausaks, õiglaseks kasvamine	% kasvatusväärtustest	15,4%	6,1%	14,3%
	Kannatlikuks, jumalakartlikuks kasvamine	% kasvatusväärtustest	15,1%	42,9%	18,3%
	Teiste inimeste õiguspärane, seaduslik kohtlemine	% kasvatusväärtustest	5,6%	8,2%	5,9%
	Vaimsete ja tunde väärtuste eelistamine materiaalsele	% kasvatusväärtustest	12,5%	8,2%	12,0%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		377	49	426
	Kokku laule		221	38	259
Esteetilised väärtused	Kunsti(de) (muusika, maalimine jt) väärtustamine	% kasvatusväärtustest	13,1%	15,7%	13,4%
	Looduse ilu väärtustamine	% kasvatusväärtustest	34,7%	33,9%	34,6%
	Ilumeele arendamine (märksõnad: ilus, hea, puhas...)	% kasvatusväärtustest	40,3%	37,2%	40,0%
	Loometegevuse (kaunid kunstid, laulmine) harrastamine	% kasvatusväärtustest	11,9%	13,2%	12,0%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		885	121	1006
	Kokku laule		393	49	442
Religioossed väärtused	Usk jumalasse	% kasvatusväärtustest	43,2%	45,0%	43,6%
	Jumala ülistamine, kiitmine	% kasvatusväärtustest	27,8%	31,5%	28,6%
	Tegutsemise koguduses, kirikuga seoses, nt heategevus	% kasvatusväärtustest	3,2%	2,7%	3,1%

	Palvetama õppimine	% kasvatusväärtustest	25,7%	20,7%	24,7%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		435	111	546
	Kokku laule		202	50	252
Majanduslikud väärtused	Aruka rahakasutuse õppimine	% kasvatusväärtustest	100,0%		100,0%
	Säästlikkuse harjutamine	% kasvatusväärtustest			
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		1		1
	Kokku laule		1		1
Töö väärtustamine	Töötegemise harjutamine, õppida elus vaeva nägema	% kasvatusväärtustest	52,7%	62,5%	54,0%
	Distsiplineeritud ajakasutus, usinuse virkuse harjutamine	% kasvatusväärtustest	47,3%	37,5%	46,0%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		55	8	63
	Kokku laule		34	6	40
Head kombed	Head käitumistavad	% kasvatusväärtustest	60,0%	45,5%	57,1%
	Viisakus kõnes ja mühaklikkuse vältimine	% kasvatusväärtustest	20,0%	27,3%	21,4%
	Igati hea laps (vaga, malbe, tagasihoidlik) olema	% kasvatusväärtustest	20,0%	27,3%	21,4%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		45	11	56
	Kokku laule		34	8	42
Ühiskondlikud väärtused	Looduskaitse	% kasvatusväärtustest	,4%		,4%
	Ühiskondlikud asjad ja nende mõjutamine (ühistegevus)	% kasvatusväärtustest	8,3%		7,6%
	Ühiskondliku positsiooni saavutamine	% kasvatusväärtustest	1,3%		1,2%
	Isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine, isamaalisus	% kasvatusväärtustest	62,6%	89,5%	64,7%
	Sõjasangari väärtustamine	% kasvatusväärtustest	27,4%	10,5%	26,1%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		230	19	249
	Kokku laule		153	18	171

**LISA 32: VÄÄRTUSTUNNUSTE KESKVÄÄRTUSED KESKKOOLIDE
LAULIKUTES AASTATEL 1887–1905**

LISA 33: VÄÄRTUSTUNNUSTE KESKVÄÄRTUSED MAADE LÕIKES JA NENDE ERINEVUSTE OLULISUSTÕENÄOSUSED KESKKOOLIDE LAULIKUTES AASTATEL 1887–1905

	Kasvatuseväärtused	Lauliku päritolumaad	N	Keskmine	Standardhälve	Standardviga	P Olulisuse tõenäosus
1	Sihitu elust rõõmu, rahulolu, naudingut jms kogemine	Saksamaa	515	1,02	,151	,007	,001
		Balti kubermangud	59	1,00	,000	,000	
2	Sihiga elust rõõmu, rahulolu, naudingut jms kogemine	Saksamaa	515	1,21	,407	,018	,015
		Balti kubermangud	59	1,10	,305	,040	
3	Tervislikud elukombed, korralik puhkus, hügieen	Saksamaa	515	1,03	,157	,007	,652
		Balti kubermangud	59	1,02	,130	,017	
4	Liikumise harrastamine	Saksamaa	515	1,10	,299	,013	,714
		Balti kubermangud	59	1,08	,281	,037	
6	Kaaslaste, sõprade väärtustamine, truukus jäämine	Saksamaa	515	1,40	,491	,022	,036
		Balti kubermangud	59	1,27	,448	,058	
7	Lähedased inimsuhted	Saksamaa	515	1,22	,414	,018	,546
		Balti kubermangud	59	1,19	,393	,051	
8	Inimese väärtustamine	Saksamaa	515	1,32	,468	,021	,266
		Balti kubermangud	59	1,25	,439	,057	
9	Laiialdased teadmised (läänefohulk, teiste maade eluolu, kultuur)	Saksamaa	515	1,07	,255	,011	,540
		Balti kubermangud	59	1,05	,222	,029	
10	Teadus kui väärtus	Saksamaa	515	1,01	,088	,004	,045
		Balti kubermangud	59	1,00	,000	,000	
11	Edusammud koolis	Saksamaa	515	1,00	,044	,002	,318
		Balti kubermangud	59	1,00	,000	,000	
12	Intellektuaalne probleemilahenduste treenimine	Saksamaa	515	1,01	,076	,003	,522
		Balti kubermangud	59	1,02	,130	,017	
13	Selge käsitlus heast ja halvast	Saksamaa	515	1,18	,385	,017	,578
		Balti kubermangud	59	1,15	,363	,047	
14	Kasvamine vastutustundlikuks inimeseks	Saksamaa	515	1,20	,397	,018	,000
		Balti kubermangud	59	1,02	,130	,017	
15	Ausaks, õiglaseks kasvamine	Saksamaa	515	1,11	,316	,014	,005
		Balti kubermangud	59	1,03	,183	,024	
16	Kannatlikuks, jumalakatlikuks kasvamine	Saksamaa	515	1,11	,314	,014	,001
		Balti kubermangud	59	1,34	,477	,062	
17	Teiste inimeste õiguspärane, seaduslik kohtlemine	Saksamaa	515	1,04	,198	,009	,432
		Balti kubermangud	59	1,07	,254	,033	
18	Vaimsete ja tunde väärtuste eelistamine materiaalsele	Saksamaa	515	1,09	,288	,013	,036
		Balti kubermangud	59	1,03	,183	,024	
19	Kunsti(de) (muusika, maalimine jt) väärtustamine	Saksamaa	515	1,23	,418	,018	,631
		Balti kubermangud	59	1,25	,439	,057	
20	Looduse ilu väärtustamine	Saksamaa	515	1,60	,491	,022	,048
		Balti kubermangud	59	1,46	,502	,065	
21	Ilumeele arendamine (märksõnad: ilus, hea, puhas...)	Saksamaa	515	1,69	,462	,020	,009
		Balti kubermangud	59	1,51	,504	,066	

22	Loometegevuse (kaunid kunstid, laulmine) harrastamine	Saksamaa	515	1,20	,403	,018	,775
		Balti kubermangud	59	1,22	,418	,054	
23	Usk jumalasse	Saksamaa	515	1,37	,482	,021	,000
		Balti kubermangud	59	1,73	,448	,058	
24	Jumala ülistamine, kiitmine	Saksamaa	515	1,23	,424	,019	,000
		Balti kubermangud	59	1,53	,504	,066	
25	Tegutsemise koguduses, kirikuga seoses, nt heategevus	Saksamaa	515	1,03	,163	,007	,429
		Balti kubermangud	59	1,05	,222	,029	
26	Palvetama õppimine	Saksamaa	515	1,22	,413	,018	,038
		Balti kubermangud	59	1,36	,483	,063	
27	Aruka rahakasutuse õppimine	Saksamaa	515	1,00	,044	,002	,318
		Balti kubermangud	59	1,00	,000	,000	
29	Töötægemise harjutamine, õppida elus vaeva nägema	Saksamaa	515	1,06	,231	,010	,740
		Balti kubermangud	59	1,07	,254	,033	
30	Distiplineeritud ajakasutus, usinuse virkuse harjutamine	Saksamaa	515	1,05	,219	,010	,089
		Balti kubermangud	59	1,02	,130	,017	
31	Head käitumistavad	Saksamaa	515	1,05	,223	,010	,657
		Balti kubermangud	59	1,07	,254	,033	
32	Viisakus kõnes ja mühaklikkuse vältimine	Saksamaa	515	1,02	,131	,006	,261
		Balti kubermangud	59	1,05	,222	,029	
33	Igati hea laps (vaga, malbe, tagasihoidlik) olema	Saksamaa	515	1,02	,131	,006	,261
		Balti kubermangud	59	1,05	,222	,029	
34	Looduskaitse	Saksamaa	515	1,00	,044	,002	,318
		Balti kubermangud	59	1,00	,000	,000	
35	Ühiskondlikud asjad ja nende mõjutamine (ühistegevus)	Saksamaa	515	1,04	,189	,008	,000
		Balti kubermangud	59	1,00	,000	,000	
38	Ühiskondliku positsiooni saavutamine	Saksamaa	515	1,01	,076	,003	,083
		Balti kubermangud	59	1,00	,000	,000	
37	Isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine, isamaalisus	Saksamaa	515	1,28	,449	,020	,015
		Balti kubermangud	59	1,15	,363	,047	
38	Sõjasangari väärtustamine	Saksamaa	515	1,12	,328	,014	,000
		Balti kubermangud	59	1,02	,130	,017	

LISA 34: KORRELATSIONIMAATRIKS, VÄÄRTUSTUNNUSED KESKKOOLIDE LAULIKUTES AASTATEL 1887–1905 (jätkub)

Nr	1	2	3	4	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	
1	-0,08	12(**)	10(*)	15(**)	-0,03	0,96(*)	-0,04	-0,01	-0,01	-0,01	-0,01	16(**)	0,07	0,98(*)	0,00	13(**)	19(**)	-0,01	0,00	0,98(*)	-0,02	-0,04	-0,04	
2	-0,08	1	0,01	17(**)	-0,06	-0,02	-0,05	0,02	17(**)	-0,02	-0,04	-0,07	-11(*)	-0,04	-13(**)	-0,04	0,07	15(**)	17(**)	21(**)	0,08	-12(**)	-16(**)	
3	12(**)	0,01	1	0,06	-0,03	-0,03	-0,01	-0,04	-0,01	-0,01	-0,01	-0,04	-0,04	-0,02	-0,03	-0,03	0,07	-0,03	0,07	0,06	0,00	-0,01	-0,07	
4	10(*)	17(**)	0,06	1	0,98(*)	-0,08(*)	0,04	14(**)	-0,03	-0,03	-0,03	0,02	-0,01	-0,05	-13(**)	-0,01	0,05	11(**)	11(**)	10(*)	11(**)	-10(*)	-0,08	
6	15(**)	-0,06	-0,03	0,98(*)	1	3,91(**)	0,64(**)	0,04	-0,02	-0,03	-0,02	17(**)	18(**)	0,07	-20(**)	20(**)	14(**)	18(**)	-0,02	11(**)	14(**)	-27(*)	-36(**)	
7	-0,03	-0,02	-0,03	-0,98(*)	3,91(**)	1	2,01(**)	0,01	-0,04	-0,02	0,06	-0,02	-0,03	0,06	-13(**)	0,07	-0,07	0,98(*)	16(**)	-0,06	-15(**)	-28(**)		
8	0,98(*)	-0,05	-0,01	0,04	64(**)	2,01(**)	1	0,03	-0,01	-0,03	-0,01	16(**)	19(**)	0,98(*)	0,05	0,07	0,98(*)	10(*)	0,05	0,07	0,98(*)	-22(*)	-29(**)	
9	-0,04	0,02	-0,04	14(**)	0,04	0,01	0,03	1	-0,02	-0,03	-0,01	11(**)	0,98(*)	0,04	-0,05	0,04	-0,01	0,05	0,07	11(**)	0,07	-12(**)	-13(**)	
10	-0,01	17(**)	-0,01	-0,03	-0,02	-0,04	-0,01	-0,02	1	0,00	-0,01	-0,04	0,07	-0,03	-0,03	-0,02	0,05	0,06	-0,01	-0,03	-0,04	-0,07	-0,05	
11	-0,01	-0,02	-0,01	-0,01	-0,03	-0,02	-0,03	-0,01	0,00	1	50(**)	-0,02	-0,02	-0,01	-0,01	-0,01	-0,01	-0,02	-0,05	-0,06	-0,02	-0,03	-0,03	
12	-0,01	-0,04	-0,01	-0,03	-0,02	0,06	-0,01	-0,02	-0,01	50(**)	1	0,02	0,02	0,04	-0,02	0,04	0,00	-0,06	-0,08	0,01	-0,03	0,00		
13	18(**)	-0,07	-0,04	0,02	17(**)	-0,02	18(**)	11(**)	-0,04	-0,02	0,02	1	43(**)	3,91(**)	0,00	28(**)	18(**)	11(*)	0,06	0,06	14(**)	-0,98(*)	-17(**)	
14	0,07	-11(*)	-0,04	-0,01	18(**)	-0,03	19(**)	0,98(*)	0,07	-0,02	0,02	43(**)	1	4,51(**)	-0,04	17(**)	0,02	0,06	-0,05	10(*)	0,08	-19(**)	-21(**)	
15	0,98(*)	-0,04	-0,02	-0,05	0,07	0,06	0,98(*)	0,04	-0,03	-0,01	0,04	3,91(**)	4,51(**)	1	0,07	18(**)	0,08	0,04	0,06	0,07	0,08	-0,05	-0,98(*)	
16	0,00	-13(**)	-0,03	-13(**)	-20(**)	-13(**)	-17(**)	-0,05	-0,03	-0,02	-0,03	0,00	0,04	0,07	1	0,04	-0,03	-0,07	-1,00(*)	-0,08	-0,06	3,91(**)	3,7(**)	
17	13(**)	-0,04	-0,03	-0,01	20(**)	0,07	19(**)	0,04	-0,02	-0,01	-0,02	2,61(**)	1,71(**)	1,81(**)	0,04	1	1,81(**)	0,05	-1,31(**)	1,31(**)	0,04	0,00	-0,01	
18	19(**)	0,07	0,05	14(**)	-0,07	0,98(*)	-0,01	-0,03	-0,01	-0,03	0,02	18(**)	0,02	0,06	0,04	1	1,81(**)	0,04	12(**)	21(**)	1,41(**)	-11(**)		
19	-0,01	15(**)	-0,03	11(*)	18(**)	-0,07	10(*)	0,05	0,05	-0,02	0,00	11(*)	0,06	0,04	-0,07	0,05	18(**)	1	2,91(**)	17(**)	7,41(**)	-14(**)	-19(**)	
20	0,00	17(**)	0,07	11(**)	-0,02	0,98(*)	-0,05	0,07	-0,01	-0,05	-0,06	-0,06	-0,05	-0,06	-1,00(*)	-1,31(**)	-0,04	2,91(**)	1	5,91(**)	2,71(**)	-22(*)	-2,61(**)	
21	0,98(*)	21(**)	0,06	10(*)	11(**)	16(**)	0,07	11(**)	-0,03	-0,06	-0,06	0,06	1,00(*)	0,07	-0,08	1,31(**)	12(**)	1,71(**)	5,91(**)	1	2,21(**)	-1,81(**)	-3,01(**)	
22	-0,02	0,08	0,00	11(*)	14(**)	-0,06	0,98(*)	0,07	-0,04	-0,02	0,01	1,41(**)	0,08	0,06	0,06	0,04	2,11(**)	7,41(**)	2,71(**)	2,21(**)	1	-1,41(**)	-1,51(**)	
23	-0,04	-12(**)	-0,01	-10(*)	-27(**)	-15(**)	-22(**)	-12(**)	-0,07	-0,03	-0,03	-0,98(*)	-1,91(**)	-0,05	3,91(**)	0,00	-1,41(**)	-2,21(**)	-1,81(**)	-1,41(**)	1	6,71(**)	1	
24	-0,04	-18(**)	-0,07	-0,08	-3,91(**)	-2,81(**)	-2,91(**)	-1,31(**)	-0,05	-0,03	0,00	-1,71(**)	-2,11(**)	-0,98(*)	3,71(**)	-0,01	-1,11(**)	-1,91(**)	-2,61(**)	-3,01(**)	-1,51(**)	6,71(**)	1	
25	0,04	-0,06	0,04	-0,06	-0,08	-0,07	-0,01	-0,05	-0,01	-0,01	-0,01	0,05	0,00	1,41(**)	-0,01	0,06	0,02	-1,00(*)	-1,41(**)	-0,05	-0,04	0,07	2,21(**)	
26	-0,01	-12(**)	-0,03	-0,03	3,41(**)	-2,61(**)	-2,61(**)	-1,31(**)	-0,05	-0,02	0,00	-1,91(**)	-1,81(**)	-0,07	3,01(**)	-0,06	-0,98(*)	-1,71(**)	-2,21(**)	-2,61(**)	-1,71(**)	6,21(**)	7,41(**)	
27	-0,01	-0,02	-0,01	13(**)	-0,03	-0,02	-0,03	1,51(**)	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,02	0,98(*)	-0,01	-0,02	-0,01	-0,01	0,04	0,03	-0,02	-0,03	-0,03	
29	0,06	0,06	11(*)	-0,03	0,05	0,02	1,21(**)	-0,01	1,61(**)	-0,01	-0,02	1,01(*)	0,04	1,11(**)	0,06	1,31(**)	1,11(**)	0,04	-0,03	-0,02	0,00	-0,03	-0,08	
30	0,02	0,01	0,02	-0,05	0,06	0,04	1,11(**)	-0,03	-0,02	1,91(**)	0,06	0,07	0,03	0,06	0,08	1,11(**)	0,08	0,02	-0,01	0,01	0,01	0,00	-0,05	-0,08
31	11(**)	-0,02	-0,04	-0,05	1,61(**)	1,21(**)	2,01(**)	-0,03	-0,02	-0,01	-0,02	1,31(**)	1,11(**)	0,02	0,02	1,11(**)	1,21(**)	0,02	-0,98(*)	0,05	-0,03	-0,07	-1,41(**)	
32	0,06	-0,07	-0,02	-0,05	1,11(*)	1,31(**)	1,91(**)	0,01	-0,01	-0,01	-0,01	0,98(*)	0,03	-0,01	-0,06	2,71(**)	1,31(**)	-0,08	-1,71(**)	0,00	-0,07	0,00	-0,98(*)	
33	-0,02	-0,07	13(**)	-0,05	-0,98(*)	0,01	-0,07	-0,04	-0,01	-0,01	-0,01	0,00	-0,04	-0,01	2,61(**)	-0,03	-0,04	-0,02	0,03	0,05	-0,04	1,01(*)	-1,11(*)	
34	-0,01	0,98(*)	-0,01	0,01	-0,03	-0,02	-0,03	-0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,02	0,98(*)	-0,01	-0,02	-0,01	-0,01	-0,02	0,04	0,03	-0,02	-0,03	
35	2,21(**)	-0,04	-0,03	-0,03	0,03	-0,05	0,98(*)	1,01(*)	-0,02	-0,01	-0,02	1,41(**)	2,71(**)	1,91(**)	-0,04	3,41(**)	0,01	-0,01	-0,04	0,98(*)	0,05	-0,05	-0,04	
36	1,51(**)	-0,04	-0,01	0,06	0,04	0,05	0,08	0,00	-0,01	0,01	0,98(*)	-0,03	-0,02	-0,03	1,01(*)	1,01(*)	-0,02	-0,04	-0,98(*)	0,05	-0,04	-0,06	-0,04	
37	0,06	-0,05	-0,01	0,00	0,08	-0,02	1,21(**)	2,01(**)	1,41(**)	-0,03	0,04	0,98(*)	3,71(**)	1,91(**)	-1,41(**)	0,01	-0,98(*)	0,05	0,00	0,01	0,04	-2,51(**)	-2,31(**)	
38	0,02	-1,51(**)	-0,02	-0,04	-0,01	-1,51(**)	-0,01	0,08	-0,03	-0,01	-0,03	0,07	2,81(**)	1,01(*)	-0,04	-0,02	-0,98(*)	-0,98(*)	-0,04	-0,06	-0,05	-0,05	-0,98(*)	

** Korrelatsioon on statistiliselt oluline niivool 0,01 (kahepoolne), * Korrelatsioon on statistiliselt oluline niivool 0,05 (kahepoolne)

LISA 34: KORRELATSIONIMAATRIKS, VÄRTUSTUNNUSED KESKKOOLIDE LAULIKUTES AASTATEL 1887–1905

25	26	27	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	Nr	Kasvatvusväärtused
0,04	-0,01	-0,01	0,06	0,02	,11(**)	0,06	-0,02	-0,01	,22(**)	,15(**)	0,06	0,02	1	Sihtu elust rõõmu, rahulolu, naudingu jm kogemine
-0,06	-,12(**)	-0,02	0,06	0,01	-0,02	-0,07	,08(*)	-0,04	-0,04	-0,05	-0,05	-,15(**)	2	Shiga elust rõõmu, rahulolu, naudingu jm kogemine
0,04	-0,03	-0,01	,11(*)	0,02	-0,04	-0,02	,13(**)	-0,01	-0,03	-0,01	-0,07	-0,02	3	Tervislikud elukombed, korralik puhkus, hügieen
-0,06	-0,03	,13(**)	-0,03	-0,05	-0,05	-0,05	-0,01	-0,03	0,06	0,00	0,00	-0,04	4	Likumise harrastamine
-0,08	-,34(**)	-0,03	0,05	0,06	,16(**)	,11(**)	-,09(*)	-0,03	0,03	0,04	0,08	-0,01	6	Kaaslaste, sõprade väärtustamine, truuks jäämine
-0,07	-,26(**)	-0,02	0,02	0,04	,12(**)	,13(**)	0,01	-0,02	-0,05	-0,04	-0,02	-,15(**)	7	Lähedased inimsuhted
-0,01	-,28(**)	-0,03	,12(**)	,11(**)	,20(**)	,19(**)	-0,07	-0,03	,08(*)	0,05	,12(**)	-0,01	6	Inimese väärtustamine
-0,05	-,13(**)	,15(**)	-0,01	-0,03	-0,03	0,01	-0,04	-0,01	,10(*)	0,08	,20(*)	0,08	9	Laialdased teadmised (lainfohulk, teiste maade elu-olu, kultuur)
-0,01	-0,05	0,00	,16(**)	-0,02	-0,02	-0,01	-0,01	0,00	-0,02	-0,01	,14(**)	-0,03	10	Teadus kui väärtus
-0,01	-0,02	0,00	-0,01	,19(**)	-0,01	-0,01	-0,01	0,00	-0,01	0,00	-0,03	-0,01	11	Edusammud koolis
-0,01	0,00	0,00	-0,02	0,08	-0,02	-0,01	-0,01	0,00	-0,02	-0,01	0,04	-0,03	12	Intellektuaalne probleemilahenduste treenimine
0,05	-,19(**)	-0,02	,10(*)	0,07	,13(**)	,09(*)	0,00	-0,02	,14(**)	,09(*)	,09(*)	0,07	13	Selge kasutus heast ja halvast
0,00	-,18(**)	,09(*)	0,04	0,03	,11(**)	0,03	-0,04	,09(*)	,27(**)	-0,03	,37(**)	,28(**)	14	Kasvatamine vastutustundlikuks inimeseks
,14(**)	-0,07	-0,01	,11(**)	0,06	0,02	-0,01	-0,01	-0,01	,19(**)	-0,02	,19(**)	,10(*)	15	Ausaks, õiglaseks kasvatamine
-0,01	,30(**)	-0,02	0,06	0,08	0,02	-0,06	,28(**)	-0,02	-0,04	-0,03	-,14(**)	-0,04	16	Karmatlikuks, jumatakaritlikuks kasvatamine
0,06	-0,06	-0,01	,13(**)	,11(**)	,18(**)	,27(**)	-0,03	-0,01	,34(**)	,10(*)	,10(*)	0,01	17	Teiste inimeste õiguspärane, seaduslik kohtlemine
0,02	-,09(*)	-0,01	,11(**)	0,08	,12(**)	,13(**)	-0,04	-0,01	0,01	-0,02	-,09(*)	-0,09(*)	18	Vaimsete ja tundevääruste eelistamine materiaalsele
-,10(*)	-,17(**)	-0,02	0,04	0,02	0,02	-0,08	-0,02	-0,02	-0,01	-0,04	0,05	-,09(*)	19	Kunstil(de) (muusika, maalimine jt) väärtustamine
-,14(**)	-,22(**)	0,04	-0,03	-0,01	-,09(*)	-,17(**)	0,03	0,04	-0,04	-,09(*)	0,00	-,09(*)	20	Looduse ilu väärtustamine
-0,05	-,28(**)	0,03	-0,02	0,01	0,05	0,00	0,05	0,03	,09(*)	0,05	0,01	-0,04	21	Ilumeele arendamine (märksõnad: ilus, hea, puhas...)
-0,04	-,17(**)	-0,02	0,00	0,01	-0,03	-0,07	-0,04	-0,02	0,05	-0,04	0,04	-0,06	22	Loomegevuse (kaunid kunstid, laulimine) harrastamine
0,07	,62(**)	-0,03	-0,03	-0,05	-0,07	0,00	,10(*)	-0,03	-0,05	-0,06	-,25(**)	-0,05	23	Usk jumalasse
,22(**)	,74(**)	-0,03	-0,08	-0,08	-,14(**)	-,09(*)	,11(*)	-0,03	-0,04	-0,04	-,23(**)	-,09(*)	24	Jumala ülistamine, kiitmine
,12(**)	1	0,08	-,08(*)	-,08(*)	-,11(**)	-0,08	,12(**)	-0,02	-0,06	-0,04	-,19(**)	-0,06	26	Tegutsemine koguduses, kirikuga seoses, nt heategevus
-0,01	0,08	1	-0,01	-0,01	-0,01	-0,01	-0,01	0,00	-0,01	0,00	0,07	-0,01	27	Palvetama õppimine
0,00	-,08(*)	-0,01	1	,72(**)	,14(**)	,12(**)	-0,04	-0,01	-0,05	-0,02	-0,03	-0,04	29	Aruka rahakasutuse õppimine
-0,04	-,08(*)	-0,01	,72(**)	1	,17(**)	,14(**)	-0,03	-0,01	-0,04	-0,02	-0,08	-0,08	30	Disiplinneeritud ajakasutus, usinuse virkuse harjutamine
-0,04	-,11(**)	-0,01	,14(**)	,17(**)	1	,61(**)	0,07	-0,01	,09(*)	-0,02	-0,07	-0,06	31	Head käitumistavad
-0,03	-0,08	-0,01	,12(**)	,14(**)	,61(**)	1	-0,02	-0,01	0,04	-0,01	-0,03	-0,01	32	Vitsikas kõnes ja mähaklikkuse vältimine
0,05	,12(**)	-0,01	-0,04	-0,03	0,07	-0,02	1	-0,01	-0,03	-0,01	-,09(*)	-0,05	33	Igati hea laps (vaga, malbe, tagasihoidlik) olema
-0,01	-0,02	0,00	-0,01	-0,01	-0,01	-0,01	1	-0,01	0,00	-0,03	-0,01	0,01	34	Looduskaitse
,14(**)	-0,06	-0,01	-0,05	-0,04	,09(*)	0,04	-0,03	-0,01	1	,26(**)	,22(**)	,12(**)	35	Ühiskondlikud asjad ja nende mõjutamine (ühistegevus)
-0,01	-0,04	0,00	-0,02	-0,02	-0,02	-0,01	-0,01	0,00	,26(**)	1	0,07	0,05	36	Ühiskondliku positsiooni saavutamine
-0,01	-,19(**)	0,07	-0,03	-0,08	-0,07	-0,03	-,09(*)	-0,03	,22(**)	0,07	1	,54(**)	37	Isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine, isamaaluis
0,04	-0,06	-0,01	-0,04	-0,08	-0,06	-0,01	-0,05	-0,01	,12(**)	0,05	,54(**)	1	38	Sõjasangari väärtustamine

**LISA 35: VÄÄRTUSVALDKONNAD KESKKOOLIDE LAULIKUTES MAADE
LÕIKES AASTATEL 1906–1914**

			Lauliku päritolumaad		Kõik kokku
			Saksamaa	Balti kubermangud	
Hedonistlikud	Sihitu elust rõõmu, rahulolu, naudingu jm kogemine	% kasvatusväärtustest	10,8%		10,1%
	Sihiga elust rõõmu, rahulolu, naudingu jm kogemine	% kasvatusväärtustest	89,2%	100,0%	89,9%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		93	6	99
	Kokku laule		93	6	99
Vitaalsed	Tervislikud elukombed, korralik puhkus, hügieen	% kasvatusväärtustest	24,5%	16,7%	23,6%
	Liikumise harrastamine	% kasvatusväärtustest	75,5%	83,3%	76,4%
	Tervishik toitumine	% kasvatusväärtustest			
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		49	6	55
	Kokku laule		47	6	53
Sotsiaalsed väärtused	Kaaslaste, söprade väärtustamine, truuks jäämine	% kasvatusväärtustest	40,0%	38,1%	39,8%
	Lähedased inimsuhted	% kasvatusväärtustest	25,2%	26,2%	25,3%
	Inimese väärtustamine	% kasvatusväärtustest	34,8%	35,7%	34,9%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		325	42	367
	Kokku laule		168	22	190
Intellektuaalsed väärtused	Laialdased teadmised (laainfohulk, teiste maade elu-olu, kultuur)	% kasvatusväärtustest	76,0%	75,0%	75,9%
	Teadus kui väärtus	% kasvatusväärtustest	8,0%		6,9%
	Edusammud koolis	% kasvatusväärtustest	4,0%		3,4%
	Intellektuaalne probleemilahenduste treenimine	% kasvatusväärtustest	12,0%	25,0%	13,8%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		25	4	29
	Kokku laule		23	4	27
Eetilised väärtused	Selge käsitus heast ja halvast	% kasvatusväärtustest	20,4%	23,7%	21,0%
	Kasvamine vastutustundlikuks inimeseks	% kasvatusväärtustest	19,9%	2,6%	16,9%
	Ausaks, õiglaseks kasvamise	% kasvatusväärtustest	14,9%	5,3%	13,2%
	Kannatlikkus, jumalakartlikuks kasvamise	% kasvatusväärtustest	27,6%	52,6%	32,0%
	Teiste inimeste õiguspärase, seaduslik kohtlemine	% kasvatusväärtustest	6,6%	10,5%	7,3%
	Vaimsete ja tunde väärtuste eelistamine materiaalsele	% kasvatusväärtustest	10,5%	5,3%	9,6%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		181	38	219
	Kokku laule		129	31	160
Esteetilised väärtused	Kunsti(de) (muusika, maalimine jt) väärtustamine	% kasvatusväärtustest	11,4%	17,6%	12,2%
	Looduse ilu väärtustamine	% kasvatusväärtustest	37,6%	31,8%	36,9%
	Ilumeele arendamine (märksõnad: ilus, hea, puhas..)	% kasvatusväärtustest	40,1%	35,3%	39,5%
	Loometegevuse (kaunid kunstid, laulmine) harrastamine	% kasvatusväärtustest	10,9%	15,3%	11,4%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		614	85	699
	Kokku laule		276	33	309
Religioossed väärtused	Usk jumalasse	% kasvatusväärtustest	41,5%	43,9%	42,0%
	Jumala ülistamine, kiitmine	% kasvatusväärtustest	30,3%	31,6%	30,5%
	Tegutsemise koguduses, kirikuga seoses, nt heategevus	% kasvatusväärtustest	2,5%	3,1%	2,6%

	Palvetama õppimine	% kasvatusväärtustest	25,8%	21,4%	24,8%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		357	98	455
	Kokku laule		158	43	201
Majanduslikud väärtused	Aruka rahakasutuse õppimine	% kasvatusväärtustest			
	Säästlikkuse harjutamine	% kasvatusväärtustest			
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi				
	Kokku laule				
Töö väärtustamine	Töotegemise harjutamine, õppida elus vaeva nägema	% kasvatusväärtustest	51,0%	80,0%	53,7%
	Distiplineeritud ajakasutus, usinuse virkuse harjutamine	% kasvatusväärtustest	49,0%	20,0%	46,3%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		49	5	54
	Kokku laule		30	4	34
Head kombed	Head käitumistavad	% kasvatusväärtustest	53,8%	40,0%	51,0%
	Viisakus kõnes ja mühakikkuse vältimine	% kasvatusväärtustest	20,5%	30,0%	22,4%
	Igati hea laps (vaga, malbe, tagasihoidlik) olema	% kasvatusväärtustest	25,6%	30,0%	26,5%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		39	10	49
	Kokku laule		27	7	34
Ühiskondlikud väärtused	Looduskaitse	% kasvatusväärtustest	2,0%		1,9%
	Ühiskondlikud asjad ja nende mõjutamine (ühistegevus)	% kasvatusväärtustest	4,1%		3,7%
	Ühiskondliku positsiooni saavutamine	% kasvatusväärtustest	2,0%		1,9%
	Isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine, isamaalisus	% kasvatusväärtustest	68,4%	90,0%	70,4%
	Sõjasangari väärtustamine	% kasvatusväärtustest	23,5%	10,0%	22,2%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		98	10	108
	Kokku laule		72	10	82

LISA 37: VÄÄRTUSTUNNUSTE KESKVÄÄRTUSED MAADE LÕIKES JA NENDE ERINEVUSTE OLULISUSTÖENÄOSUSED KESKKOOLIDE LAULIKUTES AASTATEL 1906–1914

Nr	Kasvatuseväärtused	Lauliku päritolumaad	N	Keskmine	Standardhälve	Standardviga	P Olulisuse tõe-näosus
1	Sihitu elust rõõmu, rahulolu, naudingu jm kogemine	Saksamaa	377	1,03	,161	,008	,001
		Balti kubermangud	59	1,00	,000	,000	
2	Sihiga elust rõõmu, rahulolu, naudingu jm kogemine	Saksamaa	377	1,22	,415	,021	,010
		Balti kubermangud	59	1,10	,305	,040	
3	Tervislikud elukombed, korralik puhkus, hügieen	Saksamaa	377	1,03	,176	,009	,441
		Balti kubermangud	59	1,02	,130	,017	
4	Liikumise harrastamine	Saksamaa	377	1,10	,298	,015	,736
		Balti kubermangud	59	1,08	,281	,037	
6	Kaaslaste, sõprade väärtustamine, truuks jäämine	Saksamaa	377	1,34	,476	,025	,248
		Balti kubermangud	59	1,27	,448	,058	
7	Lähedased inimsuhted	Saksamaa	377	1,22	,413	,021	,576
		Balti kubermangud	59	1,19	,393	,051	
8	Inimese väärtustamine	Saksamaa	377	1,30	,459	,024	,464
		Balti kubermangud	59	1,25	,439	,057	
9	Laialdased teadmised (laiinfohulk, teiste maade elu-olu, kultuur)	Saksamaa	377	1,05	,219	,011	,988
		Balti kubermangud	59	1,05	,222	,029	
10	Teadus kui väärtus	Saksamaa	377	1,01	,073	,004	,158
		Balti kubermangud	59	1,00	,000	,000	
11	Edusammud koolis	Saksamaa	377	1,00	,052	,003	,318
		Balti kubermangud	59	1,00	,000	,000	
12	Intellektuaalne probleemilahenduste treenimine	Saksamaa	377	1,01	,089	,005	,610
		Balti kubermangud	59	1,02	,130	,017	
13	Selge käsitlus heast ja halvast	Saksamaa	377	1,10	,298	,015	,277
		Balti kubermangud	59	1,15	,363	,047	
14	Kasvamine vastutustundlikuks inimeseks	Saksamaa	377	1,10	,294	,015	,001
		Balti kubermangud	59	1,02	,130	,017	
15	Ausaks, õiglaseks kasvamine	Saksamaa	377	1,07	,258	,013	,169
		Balti kubermangud	59	1,03	,183	,024	
16	Kannatlikuks, jumalakartlikuks kasvamine	Saksamaa	377	1,13	,340	,017	,002
		Balti kubermangud	59	1,34	,477	,062	
17	Teiste inimeste õiguspärane, seaduslik kohtlemine	Saksamaa	377	1,03	,176	,009	,297
		Balti kubermangud	59	1,07	,254	,033	
18	Vaimsete ja tunde-väärtuste eelistamine materiaalsetele	Saksamaa	377	1,05	,219	,011	,532
		Balti kubermangud	59	1,03	,183	,024	
19	Kunsti(de) (muusika, maalimine jt) väärtustamine	Saksamaa	377	1,19	,389	,020	,262
		Balti kubermangud	59	1,25	,439	,057	

20	Looduse ilu väärtustamine	Saksamaa	377	1,61	,488	,025	,030
		Balti kubermangud	59	1,46	,502	,065	
21	Ilumeele arendamine (märksõnad: ilus, hea, puhas...)	Saksamaa	377	1,65	,477	,025	,043
		Balti kubermangud	59	1,51	,504	,066	
22	Loometegevuse (kaunid kunstid, laulmine) harrastamine	Saksamaa	377	1,18	,383	,020	,464
		Balti kubermangud	59	1,22	,418	,054	
23	Usk jumalasse	Saksamaa	377	1,39	,489	,025	,000
		Balti kubermangud	59	1,73	,448	,058	
24	Jumala ülistamine, kiitmine	Saksamaa	377	1,29	,453	,023	,001
		Balti kubermangud	59	1,53	,504	,066	
25	Tegutsemise koguduses, kirikuga seoses, nt heategevus	Saksamaa	377	1,02	,153	,008	,370
		Balti kubermangud	59	1,05	,222	,029	
26	Palvetama õppimine	Saksamaa	377	1,24	,430	,022	,097
		Balti kubermangud	59	1,36	,483	,063	
29	Töötgemise harjutamine, õppida elus vaeva nägema	Saksamaa	377	1,07	,249	,013	,967
		Balti kubermangud	59	1,07	,254	,033	
30	Distipliineeritud ajakasutus, usinuse virkuse harjutamine	Saksamaa	377	1,06	,244	,013	,029
		Balti kubermangud	59	1,02	,130	,017	
31	Head käitumistavad	Saksamaa	377	1,06	,230	,012	,731
		Balti kubermangud	59	1,07	,254	,033	
32	Viisakus kõnes ja mühaklikkuse vältimine	Saksamaa	377	1,02	,144	,007	,324
		Balti kubermangud	59	1,05	,222	,029	
33	Igati hea laps (vaga, malbe, tagasihoidlik) olema	Saksamaa	377	1,03	,161	,008	,421
		Balti kubermangud	59	1,05	,222	,029	
34	Looduskaitse	Saksamaa	377	1,01	,073	,004	,158
		Balti kubermangud	59	1,00	,000	,000	
35	Ühiskondlikud asjad ja nende mõjutamine (ühistegevus)	Saksamaa	377	1,01	,103	,005	,045
		Balti kubermangud	59	1,00	,000	,000	
36	Ühiskondliku positsiooni saavutamine	Saksamaa	377	1,01	,073	,004	,158
		Balti kubermangud	59	1,00	,000	,000	
37	Isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine, isamaalisus	Saksamaa	377	1,18	,383	,020	,624
		Balti kubermangud	59	1,15	,363	,047	
38	Sõjasangari väärtustamine	Saksamaa	377	1,06	,240	,012	,038
		Balti kubermangud	59	1,02	,130	,017	

LISA 38: KORRELATSIONIMAATRIKS, VÄÄRTUSTUNNUSED KESKKOOLIDE LAULIKUTES AASTATEL 1906–1914 (jättkub)

Nr	1	2	3	4	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
1	1	-0,05	,14(**)	,20(**)	,16(**)	-0,08	,12(*)	-0,04	-0,01	-0,02	,14(**)	0,00	,13(**)	-0,07	-0,03	,24(**)	,11(*)	0,04	0,09	0,07	-0,05	
2	-0,05	1	-0,02	,18(**)	-0,07	-0,06	-0,03	0,01	,13(**)	-0,02	-0,05	-0,06	-0,07	-0,09	-1,14(**)	,10(*)	,17(**)	,15(**)	,22(**)	,11(*)	-0,16(**)	
3	,14(**)	-0,02	1	0,03	-0,07	-0,03	-0,02	-0,04	-0,01	-0,01	-0,02	-0,02	0,00	0,01	0,03	-0,03	0,09	-0,05	,12(*)	,11(*)	-0,05	0,04
4	,20(**)	,18(**)	0,03	1	,13(**)	-0,08	0,01	,21(**)	-0,02	-0,02	-0,03	-0,09	-0,07	-0,08	-1,14(**)	0,06	0,07	,13(**)	,16(**)	,17(**)	,15(**)	-1,15(**)
6	,16(**)	-0,07	-0,07	,13(**)	1	,48(**)	,65(**)	0,04	-0,05	-0,03	-0,07	,12(*)	,17(**)	0,08	-2,27(**)	,17(**)	0,07	0,08	0,02	,16(**)	0,04	-3,1(**)
7	-0,08	-0,06	-0,03	-0,08	,48(**)	1	,34(**)	0,03	-0,04	-0,02	0,07	0,00	,15(**)	-1,2(*)	0,08	-0,09	-0,03	,10(*)	,20(**)	-0,02	-1,18(**)	
8	,12(*)	-0,03	-0,02	0,01	,65(**)	,34(**)	1	-0,01	-0,04	-0,03	-0,06	0,09	,18(**)	0,07	-2,20(**)	,17(**)	0,09	0,01	-0,04	,16(**)	0,01	-2,25(**)
9	-0,04	0,01	-0,04	,21(*)	0,04	0,03	-0,01	1	-0,02	-0,01	0,09	0,02	-0,07	-0,02	-1,10(*)	0,07	0,00	-0,01	0,08	,11(*)	-0,06	-1,18(**)
10	-0,01	,13(**)	-0,01	-0,02	-0,05	-0,04	-0,04	-0,02	1	0,00	-0,01	-0,02	-0,02	-0,02	-0,03	-0,01	-0,02	,14(**)	-0,08	-0,09	-0,03	-0,06
11	-0,01	-0,02	-0,01	-0,02	-0,03	-0,02	-0,03	-0,01	0,00	1	,50(**)	-0,02	-0,01	-0,01	-0,02	-0,01	-0,01	-0,02	-0,06	-0,06	-0,02	-0,04
12	-0,02	-0,05	-0,02	-0,03	-0,07	0,07	0,06	0,09	-0,01	50(**)	1	-0,03	-0,03	-0,03	-0,04	,11(*)	-0,02	0,01	-0,07	-0,08	0,02	-0,04
13	,14(**)	-0,06	-0,02	-0,09	,12(*)	0,00	0,09	0,02	0,02	-0,02	-0,03	1	,27(**)	30(**)	-0,03	,25(**)	,27(**)	-0,02	-0,06	-0,03	-0,01	-0,09
14	0,00	-0,07	0,00	-0,07	,17(**)	-0,02	,18(**)	-0,07	-0,02	-0,01	-0,03	,27(**)	1	,22(**)	-0,07	,12(*)	,12(*)	0,00	-0,01	0,00	0,03	-1,19(**)
15	,13(**)	-0,09	0,01	-0,09	0,08	,15(**)	0,07	0,07	-0,02	-0,02	-0,01	-0,03	,30(**)	,22(**)	1	0,03	,14(**)	,15(**)	0,03	0,00	0,07	,11(*)
16	-0,07	-1,14(**)	0,03	-1,14(**)	-2,27(**)	-1,2(*)	-2,20(**)	-1,10(*)	-0,03	-0,02	-0,04	-0,03	-0,07	0,03	1	-0,02	0,05	-1,14(**)	-2,23(**)	-2,21(**)	-1,13(**)	,37(**)
17	-0,03	-0,04	-0,03	0,06	,17(**)	0,08	,17(**)	0,07	-0,01	-0,01	,11(*)	,25(**)	,12(*)	,14(**)	-0,02	1	,18(**)	0,00	-1,14(**)	0,07	0,03	-0,02
18	,24(**)	,10(*)	0,09	0,07	0,07	-0,09	0,09	0,00	-0,02	-0,01	-0,02	,27(**)	,12(*)	,15(**)	0,05	,18(**)	1	,13(**)	-0,05	0,08	,14(**)	-0,09
19	,11(*)	,17(**)	-0,05	,13(**)	0,08	-0,03	0,01	-0,01	,14(**)	-0,02	0,01	-0,02	0,00	0,03	-1,14(**)	0,00	,13(**)	1	,28(**)	,16(**)	,69(**)	-1,19(**)
20	0,04	,15(**)	,12(*)	,16(**)	0,02	,10(*)	-0,04	0,08	-0,08	-0,06	-0,07	-0,06	-0,01	0,00	-2,23(**)	-1,14(**)	-0,05	,28(**)	1	,66(**)	,24(**)	-2,29(**)
21	0,09	,22(**)	,11(*)	,17(**)	,16(**)	,20(**)	,16(**)	,11(*)	-0,09	-0,06	-0,08	-0,03	-0,01	0,07	-2,21(**)	0,07	0,08	,16(**)	,66(**)	1	,18(**)	-2,29(**)
22	0,07	,11(*)	-0,05	,15(**)	0,04	-0,02	0,01	-0,06	-0,03	-0,02	0,02	-0,01	0,03	,11(*)	-1,13(**)	0,03	,14(**)	,69(**)	,24(**)	,18(**)	1	-1,14(**)
23	-0,05	-1,16(**)	0,04	-1,15(**)	-3,1(**)	-1,18(**)	-2,25(**)	-1,18(**)	-0,06	-0,04	-0,04	-0,09	-1,19(**)	-0,09	,37(**)	-0,02	-0,09	-1,19(**)	-2,29(**)	-2,29(**)	-1,14(**)	1
24	-0,02	-1,15(**)	-0,09	-1,12(*)	-3,8(**)	-3,0(**)	-3,4(**)	-1,14(**)	-0,05	-0,03	-0,01	-1,12(*)	-1,17(**)	-0,06	,42(**)	-0,03	-0,06	-1,19(**)	-3,39(**)	-3,39(**)	-1,16(**)	,72(**)
25	0,06	-0,09	0,05	-0,05	-0,06	-0,05	0,01	-0,04	-0,01	-0,01	-0,02	,12(*)	0,00	,18(**)	0,00	0,04	0,09	-0,08	-1,12(*)	-0,08	-0,01	0,05
26	0,00	-1,12(*)	-0,07	-0,09	-3,4(**)	-3,0(**)	-3,2(**)	-1,14(**)	-0,04	-0,03	-0,00	-1,13(**)	-1,14(**)	-0,05	,31(**)	-0,06	-0,04	-1,16(**)	-2,29(**)	-3,34(**)	-1,15(**)	,63(**)
29	0,02	,12(*)	,12(*)	-0,02	0,04	0,00	,17(**)	-0,02	,25(**)	-0,01	-0,03	,15(**)	,15(**)	,11(*)	-0,02	,14(*)	,20(*)	0,03	-0,08	0,05	-0,01	-0,07
30	-0,04	-0,03	0,01	-0,05	0,05	-0,01	,17(**)	-0,06	-0,02	,19(**)	0,08	,11(*)	,14(**)	0,05	0,00	,11(*)	,13(*)	-0,02	-0,08	0,04	-0,01	-0,08
31	-0,04	-0,08	-0,04	-0,01	,14(**)	,21(**)	,19(**)	-0,01	-0,02	-0,01	-0,02	0,08	0,03	0,05	-0,03	,11(*)	-0,01	0,00	-0,06	,15(**)	-0,07	-0,06
32	-0,03	-0,08	-0,03	0,00	,10(*)	,13(**)	,21(**)	0,03	-0,01	-0,01	-0,02	0,09	0,00	-0,04	-0,07	,20(**)	-0,04	-0,01	-1,10(*)	0,09	-0,04	0,03
33	-0,03	-0,09	,29(**)	-0,06	-0,04	0,07	-0,02	-0,04	-0,01	-0,01	-0,02	0,07	0,00	0,01	,25(**)	-0,03	-0,04	-0,02	0,04	0,08	-0,05	0,04
34	-0,01	0,05	-0,01	0,09	-0,05	-0,04	-0,04	-0,02	0,00	0,00	-0,01	-0,02	-0,01	-0,02	-0,03	,17(*)	-0,02	-0,03	0,06	0,05	-0,02	-0,06
35	-0,02	-0,05	-0,02	-0,03	0,03	0,03	0,04	0,09	-0,01	0,00	-0,01	-0,05	,23(**)	,17(**)	-0,04	,24(**)	-0,02	-0,05	-0,07	0,02	0,03	-0,04
36	-0,01	-0,03	-0,01	-0,02	0,02	-0,04	0,03	,14(**)	0,00	0,00	-0,01	0,09	-0,02	-0,02	-0,03	,17(*)	-0,02	-0,03	-0,08	0,05	-0,03	-0,06
37	0,04	-0,04	-0,05	-0,01	0,07	0,04	0,08	,17(**)	,15(**)	-0,02	0,02	0,02	,19(**)	,12(*)	-2,20(**)	-0,03	-0,08	0,03	0,06	0,01	0,02	-2,25(**)
38	0,03	-1,10(*)	0,02	-0,04	-0,02	-1,13(**)	-0,02	0,04	-0,02	-0,01	-0,02	0,02	,14(**)	-0,02	-1,11(*)	0,01	-0,05	-1,12(*)	0,00	-0,02	-0,09	-0,05

**Korrelatsioon on statistiliselt oluline niivool 0,01 (kahepoolne); * Korrelatsioon on statistiliselt oluline niivool 0,05 (kahepoolne)

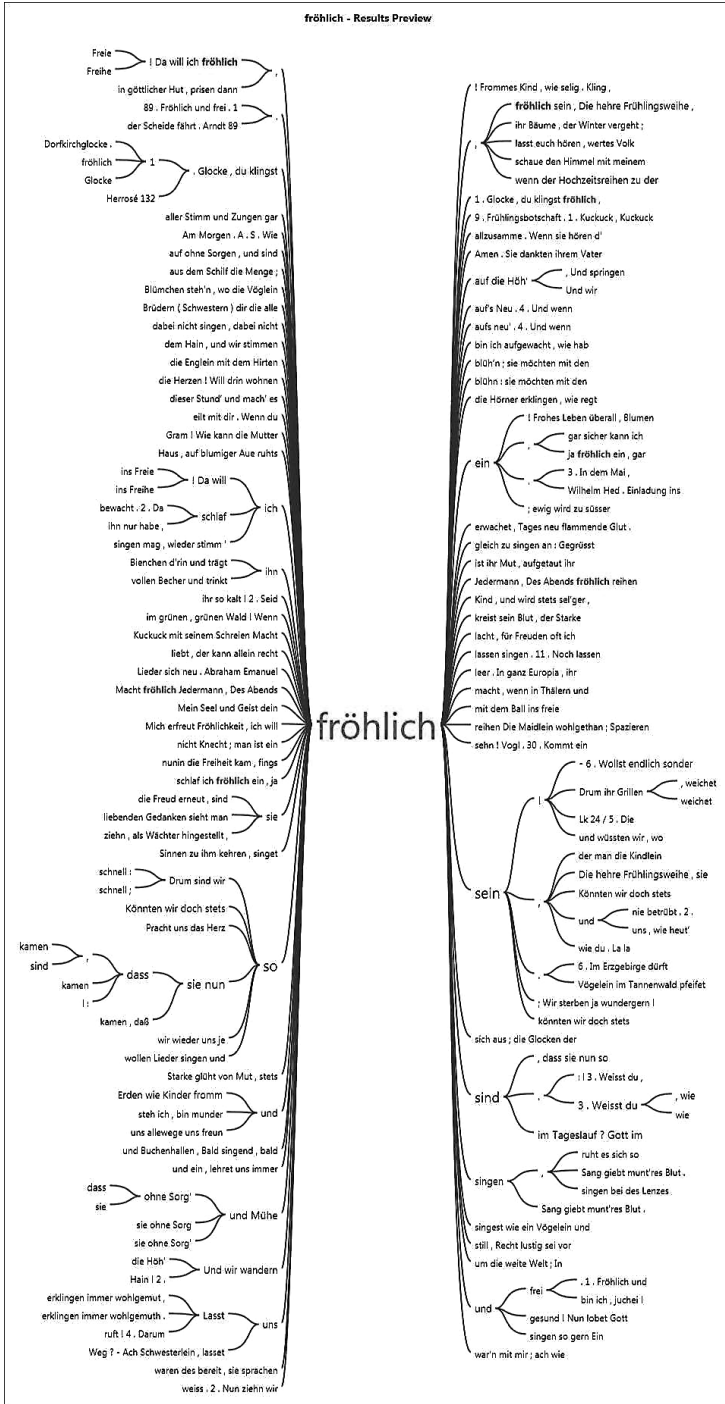
LISA 38: KORRELATSIONIMAATRIKS, VÄÄRTUSTUNNUSED KESKKOOLIDE LAULIKUTES AASTATEL 1906–1914

	24	25	26	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	Nr
														Kasvatuseväärtused
	-0.02	0.06	0.00	0.02	-0.04	-0.04	-0.03	-0.03	-0.01	-0.02	-0.01	0.04	0.03	1
	-0.15(**)	-0.09	-0.12(*)	0.07	-0.03	-0.08	-0.08	-0.09	0.05	-0.05	-0.03	-0.04	-0.10(*)	2
	-0.09	0.05	-0.07	0.12(*)	0.01	-0.04	-0.03	0.29(**)	-0.01	-0.02	-0.01	0.05	0.02	3
	-0.12(**)	-0.05	-0.09	-0.02	-0.05	-0.01	0.00	-0.06	0.09	-0.03	-0.02	-0.01	-0.04	4
	-0.38(**)	-0.06	-0.34(**)	0.04	0.05	0.14(**)	0.10(*)	-0.04	-0.05	0.03	0.02	0.07	-0.02	6
	-0.30(**)	-0.05	-0.30(**)	0.00	-0.01	0.21(**)	0.13(**)	0.07	-0.04	-0.05	0.04	0.04	-0.13(**)	7
	-0.34(**)	0.01	-0.32(**)	0.17(**)	0.17(**)	0.21(**)	0.19(**)	-0.02	-0.04	0.04	0.03	0.08	-0.02	8
	-0.14(**)	-0.04	-0.14(**)	-0.02	-0.06	-0.01	0.03	-0.04	-0.02	0.09	0.14(**)	0.17(**)	0.04	9
	-0.05	-0.01	-0.04	0.25(**)	-0.02	-0.02	-0.01	-0.01	0.00	-0.01	0.00	0.15(**)	-0.02	10
	-0.03	-0.01	-0.03	-0.01	0.19(**)	-0.01	-0.01	-0.01	0.00	0.00	0.00	-0.02	-0.01	11
	-0.01	-0.02	0.00	-0.03	0.08	-0.02	-0.02	-0.02	-0.01	-0.01	-0.01	0.02	-0.02	12
	-0.12(*)	0.12(**)	-0.13(**)	0.15(**)	0.11(*)	0.08	0.09	0.07	-0.02	0.05	0.09	0.02	0.02	13
	-0.17(**)	0.00	-0.14(**)	0.15(**)	0.14(**)	0.03	0.00	0.00	0.10(*)	0.23(**)	-0.02	0.19(**)	0.14(**)	14
	-0.06	0.18(**)	-0.05	0.11(*)	0.05	0.05	-0.04	0.01	-0.02	0.17(**)	-0.02	0.12(*)	-0.02	15
	0.42(**)	0.00	0.31(**)	-0.02	0.00	-0.03	-0.07	0.25(**)	-0.03	-0.04	-0.03	-0.20(**)	-0.11(*)	16
	-0.03	0.04	-0.06	0.14(**)	0.11(*)	0.11(*)	0.20(**)	-0.03	0.17(**)	0.24(**)	0.17(**)	-0.03	0.01	17
	-0.06	0.09	-0.04	0.20(**)	0.13(**)	-0.01	-0.04	-0.04	-0.02	-0.02	-0.02	-0.08	-0.05	18
	-0.19(**)	-0.08	-0.16(**)	0.03	-0.02	0.00	-0.01	-0.02	-0.03	-0.05	-0.03	0.03	-0.12(*)	19
	-0.36(**)	-0.12(*)	-0.29(**)	-0.08	-0.08	-0.06	-0.10(*)	0.04	0.06	-0.07	-0.08	0.06	0.00	20
	-0.39(**)	-0.08	-0.34(**)	0.05	0.04	0.15(**)	0.09	0.08	0.05	0.02	0.05	0.01	-0.02	21
	-0.16(**)	-0.01	-0.15(**)	-0.01	-0.01	-0.07	-0.04	-0.05	-0.03	0.02	-0.03	0.02	-0.09	22
	0.72(**)	0.05	0.63(**)	-0.07	-0.08	-0.06	0.03	0.04	-0.06	0.04	-0.06	-0.25(**)	-0.05	23
	1	0.16(**)	0.76(**)	-0.14(**)	-0.15(**)	-0.17(**)	-0.11(*)	0.00	-0.05	-0.01	-0.05	-0.20(**)	-0.08	24
	0.16(**)	1	0.09	0.01	-0.04	-0.04	-0.03	-0.03	-0.01	0.13(**)	-0.01	0.00	0.08	25
	0.76(**)	0.09	1	-0.12(*)	-0.12(**)	-0.15(**)	-0.10(*)	0.02	-0.04	0.00	-0.04	-0.18(**)	-0.03	26
	-0.14(**)	0.01	-0.12(*)	1	0.73(**)	0.13(**)	0.19(**)	-0.05	-0.02	-0.03	-0.02	0.02	0.02	29
	-0.15(**)	-0.04	-0.15(**)	0.13(**)	1	0.15(**)	0.21(**)	-0.04	-0.02	-0.02	-0.02	-0.06	-0.02	30
	-0.17(**)	-0.04	-0.15(**)	0.13(**)	0.15(**)	1	0.65(**)	0.19(**)	-0.02	-0.02	-0.02	-0.09	-0.06	31
	-0.11(*)	-0.03	-0.10(*)	0.19(**)	0.21(**)	0.65(**)	1	0.06	-0.01	-0.02	-0.01	-0.07	-0.04	32
	0.00	-0.03	0.02	-0.05	-0.04	0.19(**)	0.06	1	-0.01	-0.02	-0.01	-0.08	-0.04	33
	-0.05	-0.01	-0.04	-0.02	-0.02	-0.02	-0.01	-0.01	1	-0.01	0.00	-0.03	-0.02	34
	-0.01	0.13(**)	0.00	-0.03	-0.02	-0.02	-0.02	-0.02	-0.01	1	0.35(**)	0.21(**)	0.19(**)	35
	-0.05	-0.01	-0.04	-0.02	-0.02	-0.02	-0.01	-0.01	0.00	0.35(**)	1	0.06	0.13(**)	36
	-0.20(**)	0.00	-0.18(**)	0.02	-0.06	-0.09	-0.07	-0.08	-0.03	0.21(**)	0.06	1	0.45(**)	37
	-0.08	0.08	-0.03	0.02	-0.02	-0.06	-0.04	-0.04	-0.02	0.19(**)	0.13(**)	0.45(**)	1	38

LISA 39: SISUELEMENDID JA ÕPPESISU MATERJAL LAULIKUTES JA MUUSIKAÕPIKUTES AASTATEL 1860–1914

Laulik	Sisuelemendid					Õppesisu materjal					
	Eessõna	Sisukord	Põhittekst	Selgitavad lisad	Iseseisvad ulesanded	Laulud	Hääleharjutused	Noodi- ja ritmiõpetus	Helikõrgus- ja -väärtussuhteid arendavad harjutused tavanotatsioonis	Helikõrgus- ja -väärtussuhteid arendavad harjutused alternatiivnoodikirjas	Muusika- ja sõnataurite elüdaatumid muusikaloo elementidena
Göcker, 1861 Des Knaben Liederschatz	x	x	x			x					
2.Oettel, 1862b Practischer Cursus	x	x	x	x		x		x		x	
3.Müller, s.a.,a Liederbuch für Mädchenschulen 1.H	x	x	x			x					
4.Müller, s.a.,b Liederbuch für Mädchenschulen 2.H	x	x	x			x					
5.Widmann, 1868 Elementar Cursus	x	x	x	x		x	x	x		x	
6.Klauwell, 1869 Liederlust		x	x			x					
7.Hentschel, 1907 Liederhain 1.Heft			x			x					x
8.Hentschel, 1907 Liederhain 2. Heft			x			x					x
9.Vierundzwanzig Volkslieder, 1871		x	x			x					
10.Preuss & Vetter, 1872 Lieder und Canons	x	x	x			x					
11.Schönberg, 1876 Liederbuch	x	x	x			x		x			
12.Reinfeildt, 1886a Baltischer Liederkranz I	x	x	x			x					
13.Jimmerthal, 1890 Gesanglehre	x	x	x	x	x	x	x	x			
14.Wihol, 1898 Liederschatz		x	x			x					
15.Liederlese, 1906		x	x			x					

LISA 40: SÖNA 'FRÖHLICH' VIITeseosed.JPG

LISA 41: VÄÄRTUSVALDKONNAD KÕIKIDES LAULIKUTES KOKKU MAADE LÕIKES AASTATEL 1860–1914

			Lauliku päritolumaad		Kõik kokku
			Saksamaa	Balti kubermangud	
Hedonistlikud	Sihitu elust rõõmu, rahulolu, naudingu jm kogemine	% kasvatusväärtustest	13,7%	15,1%	14,1%
	Sihiga elust rõõmu, rahulolu, naudingu jm kogemine	% kasvatusväärtustest	86,3%	84,9%	85,9%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		431	186	617
	Kokku laule		431	186	617
Vitaalsed	Tervislikud elukombed, korralik puhkus, hügieen	% kasvatusväärtustest	24,9%	22,5%	24,1%
	Liikumise harrastamine	% kasvatusväärtustest	73,7%	75,4%	74,2%
	Tervislik toitumine	% kasvatusväärtustest	1,4%	2,2%	1,6%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		289	138	427
	Kokku laule		283	133	416
Sotsiaalsed väärtused	Kaaslaste, sõprade väärtustamine, truuks jäämine	% kasvatusväärtustest	44,6%	44,1%	44,5%
	Lähedased inimsuhted	% kasvatusväärtustest	20,9%	27,4%	22,6%
	Inimese väärtustamine	% kasvatusväärtustest	34,5%	28,5%	32,9%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		1271	449	1720
	Kokku laule		728	288	1016
Intellektuaalsed väärtused	Laialdased teadmised (lainfohulk, teiste maade elu-olu, kultuur)	% kasvatusväärtustest	70,0%	67,5%	69,4%
	Teadus kui väärtus	% kasvatusväärtustest	7,9%		6,1%
	Edusammud koolis	% kasvatusväärtustest	2,1%	5,0%	2,8%
	Intellektuaalne probleemilahenduste treenimine	% kasvatusväärtustest	20,0%	27,5%	21,7%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		140	40	180
	Kokku laule		133	39	172
Eetilised väärtused	Selge käsitlus heast ja halvast	% kasvatusväärtustest	23,6%	21,9%	23,1%
	Kasvamise vastutustundlikuks inimeseks	% kasvatusväärtustest	25,1%	12,4%	21,3%
	Ausaks, õiglaseks kasvamise	% kasvatusväärtustest	14,2%	8,8%	12,5%
	Kannatlikuks, jumalakartlikuks kasvamise	% kasvatusväärtustest	19,7%	42,9%	26,7%
	Teiste inimeste õiguspärane, seaduslik kohtlemine	% kasvatusväärtustest	5,2%	4,8%	5,1%
	Vaimsete ja tunde väärtuste eelistamine materiaalsele	% kasvatusväärtustest	12,2%	9,3%	11,3%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		975	420	1395
	Kokku laule		642	324	966
Esteetilised väärtused	Kunsti(de) (muusika, maalimine jt) väärtustamine	% kasvatusväärtustest	14,3%	13,0%	13,9%
	Looduse ilu väärtustamine	% kasvatusväärtustest	35,9%	36,9%	36,2%
	Ilumeele arendamine (märksõnad: ilus, hea, puhas...)	% kasvatusväärtustest	39,5%	39,8%	39,6%
	Loometegevuse (kaunid kunstid, laulmine) harrastamine	% kasvatusväärtustest	10,4%	10,3%	10,3%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		2579	980	3559
	Kokku laule		1144	434	1578
Religioossed väärtused	Usk jumalasse	% kasvatusväärtustest	39,8%	38,1%	39,2%
	Jumala ülistamine, kiitmine	% kasvatusväärtustest	30,6%	32,1%	31,1%
	Tegutsemine koguduses, kirikuga seoses, nt heategevus	% kasvatusväärtustest	2,6%	2,4%	2,5%
	Palvetama õppimine	% kasvatusväärtustest	27,1%	27,4%	27,2%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		1534	837	2371
	Kokku laule		660	336	996
Majanduslikud väärtused	Aruka rahakasutuse õppimine	% kasvatusväärtustest	50,0%	100,0%	60,0%
	Säästlikkuse harjutamine	% kasvatusväärtustest	50,0%		40,0%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		4	1	5
	Kokku laule		3	1	4

Töö väärtustamine	Töotegemise harjutamine, õppida elus vaeva nägema	% kasvatusväärtustest	53,4%	58,5%	54,6%
	Distsiplioneeritud ajakasutus, usinuse virkuse harjutamine	% kasvatusväärtustest	46,6%	41,5%	45,4%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		268	82	350
	Kokku laule		161	53	214
Head kombed	Head käitumistavad	% kasvatusväärtustest	45,5%	50,0%	46,8%
	Viisakus kõnes ja mühaklikkuse vältimine	% kasvatusväärtustest	16,4%	11,1%	14,8%
	Igati hea laps (vaga, malbe, tagasihoidlik) olema	% kasvatusväärtustest	38,2%	38,9%	38,4%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		165	72	237
	Kokku laule		133	64	197
Ühiskondlikud väärtused	Looduskaitse	% kasvatusväärtustest	1,6%	2,8%	1,8%
	Ühiskondlikud asjad ja nende mõjutamine (ühistegevus)	% kasvatusväärtustest	3,6%	,7%	3,0%
	Ühiskondliku positsiooni saavutamine	% kasvatusväärtustest	,5%		,4%
	Isamaa ja rahvuskultuuri väärtustamine, isamaalisus	% kasvatusväärtustest	63,2%	71,7%	64,8%
	Sõjasangari väärtustamine	% kasvatusväärtustest	31,2%	24,8%	30,0%
Kõik kokku	Kokku kasvatusväärtusi		619	145	764
	Kokku laule		421	115	536

98. Mein Vaterland.

Gemäßigte Bewegung. Hubert Bernhard Klein.
Volkswiese.

1. Treue Lie = be bis zum Gra-be schwör' ich dir mit
2. In der Freu-de, wie im Lei = be, ruf' ich's Freund und

Herz und Hand: was ich bin und was ich ha = be. dank ich
Hein-den zu: E = wig find ver = eint wir hei = be, und mein

dir, mein Va = ter = land! Nicht in Bor = ten nur und
Trost, mein Glück bist du. Treu = e Lie = be bis zum

Lie = dern ist mein Herz zum Dank be = reit; mit der
Gra = be schwör' ich dir mit Herz und Hand: was ich

Lat will ich's er = we = dern dir in Not und Kampf und Streit.
bin und was ich ha = be, dank' ich dir, mein Va = ter = land!

Hoffmann von Fallersleben.

LISA 43: LAUL „DER MAI IST GEKOMMEN“ („MAI ON KÄES“)

18. Frühlingswanderung.

Munter.

1. Der Mai ist ge = kom = men, die Bäume schlägen aus; da

bleibe, wer Luft hat, mit Sor = gen zu Haus. Wie die Wol = fen dort

wan = bern am himm = li = schen Zelt, so steht auch mir der

Sinn in die wei = te, wei = te Welt.

2. Frisch auf drum, frisch auf drum, im heißen Sonnenstrahl, wohl über die Berge, wohl durch das tiefe Thal. Die Quellen erklingen, die Bäume rauschen all, ;: mein Herz ist wie ne Lerche, und stimmt ein mit Schall. ;:

3. O Wandern, o Wandern, du freie Jugendluft! da weht Gottes Odem so frisch in die Brust. Da singet und jauchzet das Herz zum Himmelszelt, ;: wie bist du doch so schön, o du weite, weite Welt. ;:

ursprünglich schweizerisch.

Vierundzwanzig, 1871, 22

11. Das Wandern.

5 = 1.

1. { Der Mai ist ge - kom - men, die Bäu - me schlägen aus, } wie die Wol - fen dort wandern am
 { da blei - be, wer Luft hat, mit Sor - gen zu Haus, }
 himm - li - schen Zelt, so steht auch mir der Sinn in die wei - te, weite Welt.

5 = 1.

1. { Der Mai ist ge - kom - men, die Bäu - me schlägen aus, } wie die Wol - fen dort wandern am
 { da blei - be, wer Luft hat, mit Sor - gen zu Haus, }
 himm - li - schen Zelt, so steht auch mir der Sinn in die wei - te, weite Welt.

Oettel, 1862b, 4

LISA 44. LAUL „WAS FRAG' ICH VIEL“ („MIKS KÜSIN MA ÜHA“)

19. Zufriedenheit.

Mäßig bewegt. Christian Gottlob Keese 1748—1798.

1. Was frag' ich viel nach Geld und Gut, wenn ich zu-frie-den bin!
Gibst Gott mir nur ge-sun-des Blut, so hab' ich fro-hen Sinn
und sing' aus dank-ba-rem Ge-müt mein Mor-gen- und mein
A-bend-lieb.

2. So mancher schwimmt in Überfluß, hat Haus und Hof und Geld,
und ist doch immer voll Verdruß und freut sich nicht der Welt: je mehr er
hat, je mehr er will; nie schweigen seine Klagen still.

3. Da heißt die Welt ein Sammertal und deucht mir doch so schön,
hat Freuden ohne Maß und Zahl, läßt keinen leer ausgehn. Das Käferlein,
das Wägellein darf sich ja auch des Maien freun.

Hentschel, 1907a, 15

71. Stille Nacht, heilige Nacht.

Sehr mächtig.

Vollst. lied.

1. Stil-le Nacht! hei-li-ge Nacht! Al-le schläft, ein-sam wacht
2. Stil-le Nacht! hei-li-ge Nacht! Hir-ten erst kund ge-macht;
3. Stil-le Nacht! hei-li-ge Nacht! Got-tes Sohn, o wie lacht

1. nur das trau-te hoch-hei-li-ge Paar. Hol-der Knabe im lot-ke-gen Haar,
2. durch der En-gel Hal-le-lu-ja tönt es laut von fern und nah:
3. Lieb' aus dei-nem göttlichen Mund, da uns schlägt die rettende Stund',

1. schlaf in himm-li-scher Ruh'! schlaf in himm-li-scher Ruh'!
2. Christ, der Ret-ter, ist da! Christ, der Ret-ter, ist da!
3. Christ, in dei-ner Ge-burt! Christ, in dei-ner Ge-burt!

3. Mosr.

79. Weißt du, wieviel Sterne sehen?

Ziemlich langsam. *Volltöne.*

1. | Weißt du, wie-viel Ster-ne ste-hen an dem blau-en Him-mel's-
 2. | Weißt du, wie-viel Wol-ken ge-hen weit-hin ii-ber al-le
 3. | Weißt du, wie-viel Mück-lein spie-len in der hei-ßen Son-nen-
 wie-viel Fisch-lein auch sich fröh-lich in der hel-ßen Was-ser-
 3. | Weißt du, wie-viel Kin-der fröh-lich stehn aus ih-rem Bett-lein
 daß sie oh-ne Sorg' und Mü-he fröh-lich sind im La-ges-

1. | zelt?
 2. | Welt?
 3. | Gott, der Herr, hat sie ge-zäh-let, daß ihm
 2. | glut?
 3. | Gott, der Herr, rief sie mit Na-men, daß sie
 3. | auf,
 3. | lauf?
 Gott im Him-mel hat an-al-len sei-ne

1. | auch nicht ei-neß seh-let an der gan-zen gro-ßen
 2. | all' ins Le-ben fa-men, daß sie nun so fröh-lich
 3. | Lust, sein Wohl-ge-fal-len, kennt auch dich und hat dich

1. | Zahl, an der gan-zen gro-ßen Zahl.
 2. | sind, daß sie nun so fröh-lich sind.
 3. | lieb, kennt auch dich und hat dich lieb. B. 509.

74. Ich weiß nicht, was soll es bedeuten.

Stiller.

1. Ich weiß nicht, was soll es be = den = ten, daß ich so
trau = rig bin, ein Märchen aus al = ten
Ze = ten, das kommt mir nicht aus dem Sinn. Die
Luft ist kühl und es dun = kelt und ru = hig fließt der
Nebel; der Gi = pfel des Ber = ges fin = kelt im
A = beid = son = nen = schein.

Göcker, 1861, 64

LISA 48: LAUL „LEISE, LEISE, FROMME WEISE“ („TASA, TASA, VAGAL VIISIL“)

58. Gebet.

Langsam. Carl Maria von Weber.

pp

1. Lei-se, lei-se, from-me Wei-se, schwing dich
 2. Zu dir wen-de ich die Hän-de, Herr ohn'

7^a

— 100 —

f *pp* *p*

auf zum Ster-nen-frei-se! Lied er-schal-le!
 An-fang und ohn' En-de! Vor Ge-sah-ren

poco cresc.

fei-erud-wal-se mein Ge-bet zur Him-mels-
 uns zu-wah-ren, feu-de-dei-ue En-gel

poco cresc.

mein Ge-bet zur
 feu-de-dei-ue

pp

hal-le, zur Him-mels-hal-le!
 schaa-ren, die En-gel-schaa-ren!

pp

Him-mels-hal-le, zur Him-mels-hal-le!
 En-gel-schaa-ren, die En-gel-schaa-ren!

Friedrich Knd.

Müller, 1866, 99–100

LISA 49: LAUL „ES IST BESTIMMT IN“ („SEE ON KINDLALT“)

22

Getragen.
F. Mendelssohn-Bartholdy.

1. Es ist be-stimmt in Got - tes Rath, dass es in ein Köisp - le, was, so dich ge-schenkt ein Lieb be - schrezt und hat dir Gott ein

23

Chor.

Schei - den, ja Schei - se: 4. Nur musst du mich auch wei - se, ja wei - ne, ja wei - se: 4. Nur musst du mich auch

rit.

a tempo

recht ver- stehn, nur musst du mich auch recht vor- stehn, wenn

Solo.

man vom Lieb- sten was man hat, muss es in ein Wis - ser- glas, doch hältst du - sie recht in - nig-werth, die Del - ne, die

cresc.

Men- schen aus ein - an - der gehn, so sa - gen sie: Auf

Chor. *mf*

schei - den. Wie wohl doch nichts im Lauf der Welt dem wis - se: blüht mor - gen dir ein Rös - lein auf, es Del - ne, es wird nur we - nig Zeit wohl sein, da

cresc.

Wiederschi! Auf Wie - derseh, auf Wie - derseh, ja Wie - der - seh!

Solo.

Her - zen, ach, so sau - er fällt, als Schei - den, als weltst wohl schon die Nacht da - rauf, das wis - se, das liest sie dich so gar - al - lein, dann wei - ne, dann

E. von Peuchtersleben.
Edition Peters.
7105

Edition Peters.
7105

M. 38. Sah ein Knab' ein Röslein steh'n.

Mäßig.

G. Werner. Volkslied.

1. Sah ein Knab' ein Rös-lein steh'n, Rös-lein auf der
2. Kna-be sprach: „Ich bre-che dich, Rös-lein auf der
3. Und der wil-de Kna-be brach's Rös-lein auf der

1. Hai-den, mar so jung und mor-gen-schön, lief er schnell es
2. Hai-den! Rös-lein sprach: „Ich ste-che dich, daß du e-wig
3. Hai-den; Rös-lein wehr-te sich und stach; half ihm doch kein

1. nah zu sehn, sah's mit vie-len Freu-den.)
2. denkst an mich, und ich will's nicht lei-den. (1—3. Röslein, Röslein,
3. Weh und Ach, mußst es e-ben lei-den.)

1. Rös-lein rot, Rös-lein auf der Hai-den!
Goethe.

LISA 51: LAUL „LOBT FROH DEN HERRN“ („KIITKEM RÕÕMSALT ISSANDAT“)

Winter. 13. Loblied. Hans Georg Nägeli.

1. Lobt froh den Herrn, ihr ju = gend = li = chen Chö = re! Er
 hö = ret gern ein Lied zu sei = ner Ch = re. Lobt
 froh den Herrn! lobt froh den Herrn!

2. Es schallt empor zu deinem Heiligthume aus unserm Chor ein Lied zu deinem Ruhme, |: du, der sich Kinder anserkor! :|
 3. Vom Preise voll laß unser Herz dir singen! das Loblied soll zu deinem Throne bringen, |: das Lob, das unsrer Seel' entquoll. :|
 4. Wir stammeln hier; doch hörst du unser Lallen zum Preise dir mit Vaterwohlgefallen. |: Dir jauchzen wir, dir singen wir! :|
 5. Einst kommt die Zeit, wo wir auf tausend Weisen — o Seligkeit! dich, unsern Vater, preisen |: von Ewigkeit zu Ewigkeit! :|
- Georg Geyner.

134. ☉ du fröhliche.

mf *p*

1. O du fröhliche, o du selige,
 gnadenbringende Weihnachtszeit! Welt gieng ver-
cresc.
 loren: Christ ist geboren: freue = e,
f
 freue dich, o Christenheit!

2. O du fröhliche, o du selige, gnadenbringende Osterzeit! Welt lag in Banden, Christ ist erkunden: freue, freue dich, o Christenheit!

3. O du fröhliche, o du selige, gnadenbringende Pfingstenzeit! Christ, unser Meister, heiligt die Geister: freue, freue dich, o Christenheit!

Des Knbn. Lvriſch.

8

3. Galt.

LISA 53: LAUL „NUN ADE, DU MEIN“ („NÜÜD HÜVASTI, MU“)

84. Nun ade, du mein lieb' Heimatland.

Mäßig.

Volksweise.

1. { Nun a = de, du mein lieb' Heimatland, lieb' Heimatland, a = de!
Es geht jetzt fort zum fremden Strand, lieb' Heimatland, a = de!
2. { Wie du lachst mit deines Himmels Blau, lieb' Heimatland, a = de!
Wie du grü-hest mich mit Feld und Au, lieb' Heimatland, a = de!
3. { Be = glei = test mich, du lie = ber Fluß, lieb' Heimatland, a = de!
Bist trau = rig, daß ich wandern muß, lieb' Heimatland, a = de!

1. Und so sing' ich denn mit fro = hem Mut, wie man sin = get, wenn man
2. Gott weiß, zu dir steht stets mein Sinn, doch jetzt zur Fer = ne
3. Vom moos' = gen Stein am wald' = gen Thal, da grüß' ich dich zum

- wandern thut, lieb' Hei-matland, a = = de!
zieht mich's hin, lieb' Hei-matland, a = = de!
leg = ten Mal, lieb' Hei-matland, a = = de!

A. Disselhof.

Vihtol, 1898, 56

M. 62. Ich hatt' einen Kameraden.

Schrittmäßig.

Volksweise.

1. Ich hatt' ei-nen Ka-me-ra-den, ei-nen bes-fern
2. Ei-ne Ku-gel kam ge-flö-gen: Gilt es mir o-der
3. Will mir die Hand noch rei=chen, der = weil ich

1. find'st du nit. Die Trom-mel schlug zum Strei-te, er
2. gilt es dir? Ihn hat es weg ge-ri=sen, er
3. e=ben lab'. Kann dir die Hand nicht ge=ben, bleib'

1. ging an mei-ner Sei-te in glei-chem Schritt und
2. liegt mir vor den Fü=ßen, als wär's ein Stück von
3. du im ew'-gen Le=ben mein gu=ter Ka-me-

1. Tritt, in glei=chem Schritt und Tritt.
2. mir, als wär's ein Stück von mir.
3. rad, mein gu=ter Ka-me-rad.

g. u. h. and.

Nr. 177. Wie sie so sanft ruh'n.

Rangiam. *p* G. G. Reefe.

1. Wie sie so sanft ruh'n, al = le die Se = li = gen,
 2. Du, Herr, Ver = söh = ner, wardst auch ins Grab ver = senkt,
 3. O, wenn auch wir nun, wie all' die Se = li = gen

1. die gläu = big kämpf = ten den gro = ßen Le = bens = kampf!
 2. da du am Kreu = ze hat = test für uns voll = bracht;
 3. mit dir be = ste = het den schwe = ren Le = bens = kampf!

1. Wie sie so sanft ruh'n, in den Grä = bern,
 2. nicht zum Ver = we = sen lagst du, Heil' = ger,
 3. dann wirft, Er = lö = ser, du uns ru = fen

1. bis sie zum Fe = ste er = wek = ket wer = den!
 2. zum fro = hen Fe = ste er = standst du wie = der!
 3. aus un = fern Grä = bern zum ew' = gen Fe = ste!

dim.
f
dim.
 Dr. J. P. Vänge.

SUMMARY

MUSIC EDUCATION LITERATURE AND TEACHING OF SINGING IN SCHOOLS WITH GERMAN AS THE LANGUAGE OF INSTRUCTION IN ESTONIA 1860–1914

The music education literature and the teaching of singing in the schools with German as a language of instruction has been an unexplored field of research up to the present time. Therefore, the subject of the current study is the characteristics of the music education literature and teaching singing in German-language polyethnic schools in 1860–1914. In other words, the study explores music education – the musical development-environment that was created by music textbooks. The aim of the dissertation is to investigate the music education literature and the teaching singing from theoretical as well as from empirical perspectives in the schools with German as a language of instruction in 1860–1914. The study focuses on the following research questions:

- 1) What kind of songbooks, music textbooks and handbooks intended for teachers of singing were used in the schools with German as a language of instruction during the observed period of time?;
- 2) Which were the principal characteristics of these books? To what extent the books originated from different countries differed in the following five aspects: a) Bibliographic(al) data; b) Design; c) Subject-matter of the discipline and the prevailing approach to knowledge; d) Mediating of the subject-matter of the discipline that is didactic culture and concept of learning; e) Selection of songs and educational values found in the lyrics?;
- 3) How did the social-cultural context of the period influence the selection of songs and teaching singing in the schools with German as a language of instruction? Which drivers stemmed from German, especially Prussian pedagogy?;
- 4) Which ideas, concepts and understandings – considered essential also in present-day pedagogy – can be found in teaching singing and in music education literature in schools with German as a language of instruction in 1860–1914? Is there any continuity in educational principles which can be observed?

The theoretical part of the dissertation presents an overview of school education and teaching singing in German language in the Baltic governorates (in Estonian and Northern Livonian areas). It also unfolds the historical and social-cultural reality of the period and describes the textbook as an object of scientific research. In the empirical part of the dissertation, the music education literature employed in the schools is analysed quantitatively as well as qualitatively.

The present research relies mainly on source material collected from archives and libraries in Estonia and Germany between 2007 and 2011. In order to analyse songs, a model for analysis and interpretation was created, based primarily on German school (cf Hofstetter, 1994; Jünger, 2006; Rauch, 1995; Weinbrenner, 1992). In specifying the upbringing-values, a classification elaborated by international research groups (Hämäläinen, Kraav, Bizaeva, 2002) was applied. Primarily, the study was based on documentary analysis. Quantitative research strategies including descriptive statistics, correlation- and factoranalysis using the software package SPSS for Windows 14.0 and qualitative content analysis (using NVivo 9) were used to investigate the selection of songs in study books.

As a result of this systematic research, an optimum compromise sample of music teaching literature was formed: 27 German-language editions and 2330 songs. The research has revealed that two thirds of music education literature employed in schools derived from Germany, and half of these editions were published in Leipzig. One third of 27 editions were compiled by music teachers of teacher training colleges. In order to understand this phenomenon we should take into consideration a fact that the head teachers of teacher training colleges dominated the guiding principles of music education throughout the time period. The study has showed that several songbooks were so highly valued that they remained in use over long periods of time. The study has indicated that the music education literature, relevant texts and song collection were more or less constant over the observed period, showing a conservative attitude. In addition, the educational content of the period can be characterized as containing very few changes. Many reasons for this phenomenon could be found. Firstly, some basic facts and knowledge, supported by certain songs and texts of musical theory in songbooks and music textbooks remain unchanged over periods of time. Secondly, compilers of songbooks had to follow a checklist of obligatory songs according to Prussian regulations and arrangements, as the aim of the German educational politics was to create a common baggage of songs for uniting the nation. Thirdly, the songs were of varying levels of difficulty so that teachers could use the books in different classes over a long time. Fourthly, the general conservatism of the Baltic-Germans may have influenced the selection of songs and educational texts. Fifthly, due to the low position of teaching singing as subject, textbooks were not renewed.

Among observed editions 21 songbooks and six music textbooks were in small size/format (dominating 13x18 centimetre), mainly in Gothic script, with black-and-white design. Design of music textbooks and songbooks could not much develop the imagination and artistic sense of students, because any kind of design elements were missing in 17 of all the aforementioned editions. Only one third of editions contained a non-figural pattern-ornament on front page. This reflected an understanding of the compiler and also of the society about ornamental art as formal beauty without subject-matter that should develop aesthetical taste and fantasy (Hanslick, 1891, 74–75). Two textbooks contained didactic illustrations visualizing scale steps and symbolizing ladder-figure (Jimmerthal, 1890; Widmann, 1868, 19).

Singing as an auditory communication was the centre of music education during the observed period. The subject of teaching singing contained exercises for voice placing, musical hearing and developing the sense of pitch and duration (so-called hitting exercises and bar exercises on metre) as well as for learning the necessary theory. The contents of modern musical textbooks such as music history, listening to music, musical movement and creative exercises were missing in these editions.

In half of the textbooks (Liederlese, 1906; Schönberg, 1876; Vihtol, 1898) the text was short, lexicon-like, concentrated on details and isolated facts and also stereotypically repeated in different languages. The concept of knowledge supported the subject-centered thinking in those textbooks. This can be considered to be an implicit component of the musical education realities of that time.

Learning by heart and perfect reproducing of textbook information was expected. The concept of knowledge was also objectivistic, text-true. In some of the music textbooks, the understanding of knowledge was rationally concluding-explanative and also some child-centered approach occurred (Widmann, 1868; Oettel, 1862b; Jimmerthal, 1890).

A gradual move from the easiest to the more complicated songs was the basic didactic principle in teaching and was probably also the basis of constructing the process of learning. The frequent term *Einübung* 'getting the hang of it, drilling' was used in music education literature as well as in curricula. Repeating the exercises until perfect presentation was reached (with clear intonation and firmness) was the primal mode of learning. Frontal teaching and teacher's monologue dominated in communication and interactions. Consequently, teaching was controlled by teacher or outside-guidance. In words of modern theory, the teaching-theoretical model of thinking was followed. Some self-training by pupils could have been presumed in three music textbooks (Jimmerthal, 1890; Oettel 1862b; Widmann, 1868) and in one songbook (Vogel, 1901). An aspiration towards the development of a pupil as a personality could be observed in the textbook of Jimmerthal (1890). From among specific teaching methods, the relative Galin-Paris-Chevé method, which mainly developed the skill of conscious sight-singing (Oettel, 1862b; 1862c; 1862d) and the written-singing method (Widmann, 1868) were represented. These textbooks differed from mainstream objectives – to learn songs by hearing that, according to the curricula that originated from Germany, was most suitable for children. The described didactical aspects (mediating the content of subject and education) have revealed the concept of learning that was characteristic to the pedagogical process of that period and that mirrored also the consciousness of human beings of that time.

The research indicated that an essential principle of selecting songs was their usability in five spheres of life: church, home, profession, community, state. Practicality was highly stressed. Therefore, the songbooks contained the songs necessary in those spheres.

The songs created by Friedrich Silcher, Franz Abt, Hans Georg Nägeli, Adolf Klauwell, Joseph Gersbach and other German music teachers that are less known outside Germany, dominated the primary schools songbooks throughout the investigated period. The contemporary famous German composers gave weight to songbooks of secondary schools. The songs by F. Mendelssohn-Bartholdy dominated in that time-period. Music originated from Germany prevailed (77%–92%), and therefore the songbooks and music textbooks were considered as signs of German culture being predominant. Consequently, the knowledge received from songbooks was dominantly mono-cultural. In primary school songbooks in Germany, German folksongs formed a quarter and in Baltic governorates a fifth of all songs.

Hoffman von Fallersleben (1798–1874) was the most prolific poet of children's songs in the Baltic-German songbooks. A songbook lacking a song with German folk melody and Fallersleben's lyrics was inconceivable. The authors of lyrics were not named in a third of German-origin songbooks and in more than a half of Baltic songbooks.

In the primary school songbooks 2-voiced songs predominated, 3–4-voiced songs were most common in the secondary schools books. The 4/4 time signature was predominant. The analysis of tonalities indicates that minor keys occurred only in 3% of the songs. The domination of major keys was dictated by the purpose of music teaching and reflected the dominating attitude of joyful state of society and culture at that time. Melodic range of primary school songs did not correspond to the capabilities of this age group (on an average 12,82 semitones), being almost equal to the melodic range of songs offered for secondary schools (13,61 semitones).

On the top of the song-hierarchy was „*Der Mai ist gekommen*“ (*May has come*). The song created by J. W. Lyra in 1842, was received by people as a folksong and became the most loved spring-song in the entire German-language area (Widmayer, 2008).

The study has revealed that the top of the hierarchy of themes in song-lyrics was rather stable: *praising the God* and/or *admiring the nature*, which covered 45% of songs. The next two topics – *homeland songs* and the so-called *morning's and evening's songs* covered one fourth of songs. Hierarchically, the theme of *wandering, hunting, sporting* was next frequent in primary school songs and *ballade-like* lyrics in the secondary school ones. The domination of all these themes is understandable because on the one hand, the 19th-century education was based on Christianity, and on the other hand, the love towards fatherland was taught through nature. In songbooks of the Baltic governorates, the percentage of spiritual songs increased rapidly in the period of 1887–1914. The small share of childhood themes can be related to the fact that a theoretical approach to childhood as a separate phase of life was a rather late phenomenon and childhood was sociologically understood as a time to learn to become an adult (Mattheus, 2012, 17; Plath, 2011, 698). The

themes of songs corresponded to romanticism as the dominating cultural trend of the time and the interests of a child were less reflected.

The life situations that occurred in the music education literature indicated the normative attitudes in society and expressed the principles of education of that time. The research has revealed that the top of the hierarchy of life-situations was also rather stable: *time for the Lord* and *being in nature* forming 57% of the songs; followed by the life-situations characterised by *being loyal to state* and *staying with family*. To the fifth position placed *the travelling, wandering*, which appeared more in the songbooks of the Baltic governorates. Wandering was regarded an important means of education (Das Wandern, 1912, 66; Dellingshausen, 2011, 54).

The study has also revealed the hierarchy of values that characterized the educational culture and societal mindset of that time. On top of the value hierarchy during that period were aesthetic, religious, social and hedonistic values (in a decreasing order). The study has indicated that the predominance of aesthetic and religious values conformed to the norms and attitudes approved in society. The underrepresentation of upbringing values reflects the low value attributed to a child's development as a human being. Offering a large-scale and versatile basis of educational values was not a priority at the time. The study has revealed that religious upbringing values were in negative but by absolute values in medium or weak correlative connection with many other values, such as first of all those of the aesthetic, but then also social, vitality and hedonistic values. It means, the more a student was engaged with God-praising and prayer (the main direction in education being to increase God-fearing and religiousness) the fewer possibilities remained for developing one's sense of beauty, to value nature, friends, arts, fatherland, enjoyment of life and sports for health. Evidently a distinction was made between the abstract (divine) and objective (nature) worlds. Summarising all previous hierarchies and comparing them with the results of correlation analysis, one can conclude that the development-environment offered by textbooks and songbooks was one-sided and contrasted the content. The process of modernizing, characteristic of the 19th century caused socio-cultural tensions, which were reflected in the content of the music education literature and the teaching singing.

The summarising qualitative content analysis has reinforced the validity of the quantitative research. The meaning-categories of aesthetic and religious values located at the top of value-hierarchies and also dominated the word-frequency counts.

As the result of the factor analysis, a model consisting of three factors – God-fearing, beauty and perfection – was created. The first two factors matched well with the stated educational aims, but the third, perfection, is characterized by endeavouring towards becoming a perfect human being, who also possesses broad knowledge. The model revealed the implicit concept of human characteristic of the studied period.

The research has highlighted that social-cultural reality had an important influence on the music education literature. Due to the Baltic privileged legal order (*Baltischer Landesstaat*), the educational system of the Baltic governorates was distinct from the one dominating in Inner Russia. Therefore, the content of education was shaped by a Western-European, particularly Prussian educational culture. The period after 1887 marked a large socio-cultural change. During this period of russifying, great changes occurred in the parameters of music and there were increasing numbers of songs with religious content in the songbooks of the Baltic governorates. Also music education literature began to be published in convoluted editions (in one binding were songbooks in Russian and German). These books may be considered as material reflections of the complicated and tense societal atmosphere and social-cultural relationships of this period.

The research results have revealed that the teaching singing was based on German/Prussian music pedagogy, which purpose was to achieve the high level in aesthetics (to ennoble feelings and musical taste through valuable repertoire), in morality (to make the will and character stronger, to encourage the joy of singing and love for music), in sociality (to develop singing skills and to become familiar with a certain set of the German (folk)songs in order to participate successfully in congregational singing and in the chorus singing at secular events. The education was based on Christianity and the essential keywords were obedience, God-fearing and love of fatherland. These principles were reflected in the literature for music education employed at that time. Many principles of that time originated directly from Rousseau, Goethe, Pestalozzi and their 19th-century followers. The Prussian regulations published in 1854 and 1872, on which the local teaching singing was based, are considered conservative today due to their requirements for obedience and unquestionable religiousness (*fraglose Gläubigkeit*), as well as due to restricting the content of education to practical knowledge of life (Knörzer & Grass, 1998, 43).

The pedagogy in Livonia and Estonia was theoretically and practically based on Prussian pedagogy in the 19th century. All manifestations of the education realities in Germany and thereby of all Western Europe – traditional, innovative, as well as tendencies inhibiting the development – could be seen to spread rapidly into the Baltic governorates.

The research results have highlighted certain mindsets and concepts, which existed during the investigated period and considered essential also nowadays: the importance of integrating disciplines (music connected with other disciplines), the scientific nature and age-appropriateness of textbooks, and the suitability of teaching in a multicultural environment. In addition, the continuous need for self-improvement and lifelong learning, the development of the human being as a whole, the preparation for further life, not only starting from subject-centred understanding of knowledge, the aim to have co-operation between home and school, the importance of choir singing and the endeavour to act in European cultural area – these were all important topics in schools with German as a language

of instruction in the 19th century. These topics have remained significant also today. Furthermore, similar to the 19th-century tendencies where practicality and rationality was stressed (Bormann, 1869a; 1869b), the ideology of instrumental rationality is epitomised also in today's education (Aava, 2010, 124).

The research results have indicated that two parallel principles guided singing teaching in 19th century. One of the principles valued the art singing and practiced voice placing above all. The art singing was imitated, and as an output, public concerts (called musical evening-entertainment, *Musikalische Abendunterhaltung*) were given. The second guiding principle saw school singing as a significant part of moral education, certainly not as an art (Bormann, 1869b, 26–28). Any attempt to (so to speak) implant art in comprehensive school was regarded harmful for school education as well as for art. This principle guided the understanding of the meaning of music in school reality of 19th century.

This study contributes to the knowledge of history of music education in the Estonian area. The results can be used in the compilation and analysis of teaching materials and publications of music history. Hopefully, the research will give music teachers possibilities for discovering old values and different didactic conceptions that could be put into practice today using new ways. Further research could comprehensively look at the music education of the Baltic region as a unitary system (in local multilingual cultural area Estonians attended all types of school). Furthermore, investigations concerning the functionality of the music education literature in present-day schools would be also necessary.

ELULOOKIRJELDUS

<i>Nimi:</i>	Tiiu Ernits (aastani 1981 Klaassen)
<i>Sünniaeg ja -koht:</i>	05.10.1955, Väimela
<i>Kodakondsus:</i>	Eesti
<i>Haridus:</i>	
2011–2012	Tallinna Ülikool, Kasvatusteaduste Instituut, doktorantuur
2007–2011	Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia, muusikapedagoogika doktorantuur
2003–2005	Tallinna Ülikool, magistrantuur, kraad <i>magister artium</i> muusikateaduse erialal
1978–1984	Tallinna Riiklik Konservatoorium, muusikapedagoogika eriala
1971–1975	Heino Elleri nimeline Tartu Muusikakool, klaveri eriala
<i>Teenistuskäik:</i>	
2012–...	Tartu II Muusikakool, klaveriõpetaja
2010–2011	Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia, tunnitasuine lektor
2009–2010	Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia, lektor
2001–2009	Tartu Ülikool, Sotsiaal- ja haridusteaduskond, Õpetajate Seminar, Koolimuusika lektoraat, lektor
1984–2001	Tartu Õpetajate Seminar, õpetaja (aastast 2000 lektor)
1982–1983	Tartu 7. Keskkool, klaveriõpetaja
1981–1982	Kuuste Põhikool, Sillaotsa Põhikool, muusikaõpetaja
1975–1978	Põltsamaa Lastemuusikakool, klaveriõpetaja

CURRICULUM VITAE

Name: Tiiu Ernits
Date and place of birth: 05.10.1955, Väimela (South-Estonia)
Citizenship: Estonia

Education:
2011–2012 Tallinn University, PhD Studies (Educational Science)
2007–2011 Estonian Academy of Music and Theatre, PhD Studies (Music Pedagogy)
2003–2005 Tallinn University, MA Studies (Musicology)
1978–1984 Tallinn State Conservatoire, music education
1971–1975 Heino Eller Music School of Tartu, piano

Employment:
2012–... Tartu 2nd Music School, piano teacher
2010–2011 Estonian Academy of Music and Theatre, other staff
2009–2010 Estonian Academy of Music and Theatre, lecturer
2007–2011 Estonian Academy of Music and Theatre, PhD student
2001–2009 University of Tartu, Faculty of Social Sciences and Education, Division of School Music, lecturer
1984–2001 Tartu Teacher Training College, teacher, lecturer (since 2000)
1982–1983 The 7th Secondary School of Tartu, piano teacher
1981–1982 Kuuste Middle School, Sillaotsa Middle School; music teacher
1975–1978 Põltsamaa Childrens Music School, piano teacher

TALLINNA ÜLIKOOL
SOTSIAALTEADUSTE DISSERTATSIOONID
TALLINN UNIVERSITY
DISSERTATIONS ON SOCIAL SCIENCES

1. MARE LEINO. *Sotsiaalsed probleemid koolis ja õpetaja toimetulek*. Tallinna Pedagoogikaülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 1. Tallinn: TPÜ kirjastus, 2002. 125 lk. ISSN 1406-4405. ISBN 9985-58-227-6.
2. MAARIS RAUDSEPP. *Loodussäästlikkus kui regulatiivne idee: sotsiaal-psühholoogiline analüüs*. Tallinna Pedagoogikaülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 2. Tallinn: TPÜ kirjastus, 2002. 162 lk. ISSN 1406-4405. ISBN 9985-58-231-4.
3. EDA HEINLA. *Lapse loova mõtlemise seosed sotsiaalsete ja käitumisteguritega*. Tallinna Pedagoogikaülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 3. Tallinn: TPÜ kirjastus, 2002. 150 lk. ISSN 1406-4405. ISBN 9985-58-240-3.
4. KURMO KONSA. *Eestikeelsete trükiste seisundi uuring*. Tallinna Pedagoogikaülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 4. Tallinn: TPÜ kirjastus, 2003. 122 lk. ISSN 1406-4405. ISBN 9985-58-245-2.
5. VELLO PAATSI. *Eesti talurahva loodusteadusliku maailmapildi kujunemine rahvakooli kaudu (1803–1918)*. Tallinna Pedagoogikaülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 5. Tallinn: TPÜ kirjastus, 2003. 206 lk. ISSN 1406-4405. ISBN 9985-58-247-0.
6. KATRIN PAADAM. *Constructing Residence as Home: Homeowners and Their Housing Histories*. Tallinn Pedagogical University. Dissertations on Social Sciences, 6. Tallinn: TPU Press, 2003. 322 p. ISSN 1406-4405. ISBN 9985-58-268-3.
7. HELI TOOMAN. *Teenindusihiskond, teeninduskultuur ja klienditeenindusõppe konseptuaalsed lähtekohad*. Tallinna Pedagoogikaülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 7. Tallinn: TPÜ kirjastus, 2003. 368 lk. ISSN 1406-4405. ISBN 9985-58-287-X.
8. KATRIN NIGLAS. *The Combined Use of Qualitative and Quantitative Methods in Educational Research*. Tallinn Pedagogical University. Dissertations on Social Sciences, 8. Tallinn: TPU Press, 2004. 200 p. ISSN 1406-4405. ISBN 9985-58-298-5.
9. INNA JÄRVA. *Põlvkondlikud muutused Eestimaa vene perekondade kasvatuses: sotsio-kultuuriline käsitlus*. Tallinna Pedagoogikaülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 9. Tallinn: TPÜ kirjastus, 2004. 202 lk. ISSN 1406-4405. ISBN 9985-58-311-6.
10. MONIKA PULLERITS. *Muusikaline draama algõpetuses – kontseptsioon ja rakendusvõimalusi lähtuvalt C. Orffi süsteemist*. Tallinna Pedagoogikaülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 10. Tallinn: TPÜ kirjastus, 2004. 156 lk. ISSN 1406-4405. ISBN 9985-58-309-4.

11. MARJU MEDAR. *Ida-Virumaa ja Pärnumaa elanike toimetulek: sotsiaalteenuste vajadus, kasutamine ja korraldus*. Tallinna Pedagoogikaülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 11. Tallinn: TPÜ kirjastus, 2004. 218 lk. ISSN 1406-4405. ISBN 9985-58-320-5.
12. KRISTA LOOGMA. *Töökeskkonnas õppimise tähendus töötajate kohanemisel töötõingimustega*. Tallinna Pedagoogikaülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 12. Tallinn: TPÜ kirjastus, 2004. 238 lk. ISSN 1406-4405. ISBN 9985-58-326-4.
13. МАЙЯ МУЛДМА. *Феномен музыки в формировании диалога культур (сопоставительный анализ мнений учителей музыки школ с эстонским и русским языком обучения)*. Таллиннский педагогический университет. Диссертации по социальным наукам, 13. Таллинн: Изд-во ТПУ, 2004. 209 с. ISSN 1406-4405. ISBN 9985-58-330-2.
14. EHA RÜÜTEL. *Sociocultural Context of Body Dissatisfaction and Possibilities of Vibroacoustic Therapy in Diminishing Body Dissatisfaction*. Tallinn Pedagogical University. Dissertations on Social Sciences, 14. Tallinn: TPU Press, 2004. 91 p. ISSN 1406-4405. ISBN 9985-58-352-3.
15. ENDEL PÕDER. *Role of Attention in Visual Information Processing*. Tallinn Pedagogical University. Dissertations on Social Sciences, 15. Tallinn: TPU Press, 2004. 88 p. ISSN 1406-4405. ISBN 9985-58-356-6.
16. MARE MÜÜRSEPP. *Lapse tähendus eesti kultuuris 20. sajandil: kasvatusteadus ja lastekirjandus*. Tallinna Pedagoogikaülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 16. Tallinn: TPÜ kirjastus, 2005. 258 lk. ISSN 1406-4405. ISBN 9985-58-366-3.
17. АЛЕКСАНДР ВЕЙНГОЛЬД. *Прагматическая диалектика шахматной игры: основные особенности соотношения формально- и информально-логических эвристик аргументационного дискурса в шахматах*. Таллиннский педагогический университет. Диссертации по социальным наукам, 17. Таллинн: Изд-во ТПУ 2005. 74 с. ISSN 1406-4405. ISBN 9985-58-372-8.
18. OVE SANDER. *Jutlus kui argumentatiivne diskursus: informaal-loogiline aspekt*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 18. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2005. 110 lk. ISSN 1406-4405. ISBN 9985-58-377-9.
19. ANNE UUSEN. *Põhikooli I ja II astme õpilaste kirjutamisoskus*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 19. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2006. 193 lk. ISSN 1736-3632. ISBN 9985-58-423-6.
20. LEIF KALEV. *Multiple and European Union Citizenship as Challenges to Estonian Citizenship Policies*. Tallinn University. Dissertations on Social Sciences, 20. Tallinn: Tallinn University Press, 2006. 164 p. ISSN 1736-3632. ISBN-10 9985-58-436-8. ISBN-13 978-9985-58-436-1
21. LAURI LEPPIK. *Transformation of the Estonian Pension System: Policy Choices and Policy Outcomes*. Tallinn University. Dissertations on Social Sciences, 21. Tallinn: Tallinn University Press, 2006. 155 p. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-440-8. ISBN 9985-58-440-6.

22. VERONIKA NAGEL. *Hariduspoliitika ja üldhariduskorraldus Eestis aastatel 1940–1991*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 22. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2006. 205 lk. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-448-4. ISBN 9985-58-448-1.
23. LIIVIA ANION. *Läbipõlemissümptomite ja politseikultuurielementide vastastikustest mõjudest*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 23. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2006. 229 lk. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-453-8. ISBN 9985-58-453-8.
24. INGA MUTSO. *Erikooliõpilaste võimalustest jätkuõppeks Eesti Vabariigi kutseõppeasutustes*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 24. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2006. 179 lk. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-451-4. ISBN 9985-58-451-1.
25. EVE EISENSCHMIDT. *Kutseaasta kui algaja õpetaja toetusprogrammi rakendamine Eestis*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 25. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2006. 185 lk. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-462-0. ISBN 9985-58-462-7.
26. TUULI ODER. *Võõrkeeleõpetaja professionaalsuse kaasaegne mudel*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 26. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2007. 194 lk. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-465-1.
27. KRISTINA NUGIN. *3-6-aastaste laste intellektuaalne areng erinevates kasvukeskkondades WPPSI-r testi alusel*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 27. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2007. 156 lk. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-473-6.
28. TIINA SELKE. *Suundumusi eesti üldhariduskooli muusikakasvatuses 20. sajandi II poolel ja 20. sajandi alguses*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 28. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2007. 198 lk. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-486-6.
29. SIGNE DOBELNIECE. *Homelessness in Latvia: in the Search of Understanding*. Tallinn University. Dissertations on Social Sciences, 29. Tallinn: Tallinn University Press, 2007. 127 p. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-440-8.
30. BORISS BAZANOV. *Tehnika ja taktika integratiivne käsitus korvpalli õpi-treeningprotsessis*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 30. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2007. 95 lk. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-496-5.
31. MARGE UNT. *Transition from School-to-work in Enlarged Europe*. Tallinn University. Dissertations on Social Sciences, 31. Tallinn: Tallinn University Press, 2007. 186 p. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-504-7.
32. MARI KARM. *Täiskasvanukoolitajate professionaalsuse kujunemise võimalused*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 32. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2007. 232 lk. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-511-5.
33. KATRIN POOM-VALICKIS. *Novice Teachers' Professional Development Across Their Induction Year*. Tallinn University. Dissertations on Social Sciences, 33. Tallinn: Tallinn University Press, 2007. 203 p. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-535-1.
34. TARMO SALUMAA. *Representatsioonid oranisatsioonikultuuridest Eesti kooli pedagoogidel muutumisprotsessis*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 34. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2007. 155 lk. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-533-7.
35. AGU UUDELEPP. *Propagandainstrumendid poliitilistes ja poliitikavälistes telereklaamid*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 35. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2008. 132 lk. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-502-3.

36. PILVI KULA. *Õpilaste vasakukäelisusest tulenevad toimetuleku iseärasused koolis*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 36. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2008. 186 lk. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-578-8.
37. LIINA VAHTER. *Subjective Complaints in Different Neurological Diseases – Correlations to the Neuropsychological Problems and Implications for the Everyday Life*. Tallinn University. Dissertations on Social Sciences, 37. Tallinn: Tallinn University Press, 2009. 100 p. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-660-0.
38. HELLE NOORVÄLI. *Praktika arendamine kutsehariduses*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 38. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2009. 232 lk. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-664-8.
39. BIRGIT VILGATS. *Välise kvaliteedihindamise mõju ülikoolile: Eesti kogemuse analüüs*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 39. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2009. 131 lk. ISSN 1736-3632. ISBN 987-9985-58-676-1
40. TIJU TAMMEMÄE. *Kahe- ja kolmeaastaste eesti laste kõne arengu tase Reynelli ja HYKS testi põhjal ning selle seosed koduse kasvukeskkonna teguritega*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 40. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2009. 131 lk. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-680-8.
41. KARIN LUKK. *Kodu ja kooli koostöö struktuuralsest, funktsionaalsest ning sotsiaalsest aspektist*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 41. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2009. 93 lk. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-681-5.
42. TANEL KERIKMÄE. *Estonia in the European Legal System: Protection of the Rule of Law Through Constitutional Dialogue*. Tallinn University. Dissertations on social sciences, 42. Tallinn: Tallinn University Press, 2009. 149 p. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-693-8.
43. JANNE PUKK. *Kõrghariduse kvaliteet ja üliõpilaste edasijõudmine kõrgkoolis*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 43. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2010. 124 lk. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9985-58-664-8.
44. KATRIN AAVA. *Eesti haridusdiskursuse analüüs*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 44. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2010. 163 lk. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9949-463-18-3.
45. AIRI KUKK. *Õppekava eesmärkide saavutamise üleminekul lasteasutusest kooli ning I kooliastmes õpetajate hinnanguil*. Tallinn University. Dissertations on Social Sciences, 45. Tallinn: Tallinn University, 2010. 175 p. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9949-463-35-0.
46. MARTIN KLESMENT. *Fertility Development in Estonia During the Second Half of the XX Century: The Economic Context and its Implications*. Tallinn University. Dissertations on Social Sciences, 46. Tallinn: Tallinn University, 2010. 447 p. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9949-463-40-4.
47. MERIKE SISASK. *The social construction and subjective meaning of attempted suicide*. Tallinn University. Dissertations on Social Sciences, 47. Tallinn: Tallinn University, 2010. 181 p. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9949-463-61-9
48. TIIA ÕUN. *Koolieelse lasteasutuse kvaliteet lapsekeskse kasvatuses aspektist*. Tallinna Ülikool. Sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 48. [ei ilmunud] Vt. Analüütiline ülevaade, 46. (online, PDF) Tallinn: Tallinna Ülikool, 2011. 60 lk. ISSN 1736-3675. ISBN 978-9949-463-67-1

49. JANIKA BACHMANN. *Sustainability of the Japanese Retirement System in the Context of Pension age Population Labour Force Participation*. Tallinn University. Dissertations on Social Sciences, 49. Tallinn: Tallinn University, 2011. 100 p. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9949-463-77-0
50. EVA-MARIA KANGRO. *Manifestation of impulsive behaviour: The role of contextual demands and reflective competence*. Tallinn University. Dissertations on Social Sciences, 50. Tallinn: Tallinn University, 2011. 100 p. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9949-463-85-5
51. GERLI NIMMRFELDT. *Identificational Integration: Conceptualisation and Operationalisation on the Example of Second Generation Russians in Estonia*. Tallinn University. Dissertations on Social Sciences, 51. Tallinn: Tallinn University, 2011. 161 p. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9949-463-84-8
52. JARKKO VILKKILÄ. *Curriculum, Capitalism, and Cognitive Science: a History of the Present*. Tallinn University. Dissertations on Social Sciences, 52. Tallinn: Tallinn University, 2011. 148 p. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9949-463-94-7
53. PEETER SELG. *An Outline for a Theory of Political Semiotics*. Tallinn University. Dissertations on Social Sciences, 53. Tallinn: Tallinn University, 2011. 200 p. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9949-463-96-1
54. MARGARITA KAZJULJA. *Social Network and Education as Resources for Agency Formation on the Estonian Post-Socialist Labour Market*. Tallinn University. Dissertations on Social Sciences, 54. Tallinn: Tallinn University, 2011. 172 p. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9949-29-004-8
55. TUIRE JANKKO. *Vuoden 2004 perusopetuksen tavoitteiden määrittäminen hallinnon tapahtumaketjussa Suomessa vuosina 1993–2004. Tavoitteiden arvoisäältö ja ymmärrettävyys*. Tallinn University. Dissertations on Social Sciences, 55. Tallinn: Tallinn University, 2011. 342 p. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9949-29-013-0
56. KARMEN TOROS. *Assessment of Child Well-Being: Child Protection Practice in Estonia*. Tallinn University. Dissertations on Social Sciences, 56. Tallinn: Tallinn University, 2011. 204 p. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9949-29-021-5
57. ANDRIY YUR'YEV. *Dimension-Specific Impact of Social Exclusion on Suicide Mortality in Europe*. Tallinn University. Dissertations on Social Sciences, 57. Tallinn: Tallinn University, 2012. 108 p. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9949-29-025-3.
58. TRIIN ROOSALU. *Taking Care of Children and Work in Estonian Society: Running Out of Post-Socialist Time?* Tallinn University. Dissertations on Social Sciences, 58. Tallinn: Tallinn University, 2012. 186 p. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9949-29-031-4.
59. KIRILL MASLOV. *Seeing the Blindness: Body and History in Dialogical Relation*. Tallinn University. Dissertations on Social Sciences, 59. Tallinn: Tallinn University, 2012. 209 p. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9949-29-064-2.
60. MARION PAJUMETS. *Post-Socialist Masculinities, IdentityWork, and Social Change: an Analysis of Discursive (Re)Constructions of Gender Identity in Novel Social Situations*. Tallinn University. Dissertations on Social Sciences, 60. Tallinn: Tallinn University, 2012. 176 p. ISSN 1736-3632. ISBN 978-9949-29-073-4.

DISSERTATSIOONINA KAITSTUD MONOGRAAFIAD, ARTIKLIVÄITEKIRJAD (ilmunud iseseisva väljaandena)

1. TIJU REIMO. *Raamatu kultuur Tallinnas 18. sajandi teisel poolel*. Monograafia. Tallinna Ülikool. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2001. 393 lk. ISBN 9985-58-284-5.
2. AILE MÖLDRE. *Kirjastustegevus ja raamatulevi Eestis*. Monograafia. Tallinna Ülikool. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2005. 407 lk. ISBN 9985-58-201-2.
3. LINNAR PRIIMÄGI. *Klassitsism. Inimkeha retoorika klassitsistliku kujutavkunsti kaanonites. I-III*. Monograafia. Tallinna Ülikool Tallinn: TLÜ kirjastus, 2005. 1242 lk. ISBN 9985-58-398-1, ISBN 9985-58-405-8, ISBN 9985-58-406-6.
4. KATRIN KULLASEPP. *Dialogical Becoming. Professional Identity Construction of Psychology Students*. Tallinn: Tallinn University Press, 2008. 285 p. ISBN 978-9985-58-596-2
5. LIIS OJAMÄE. *Making choices in the housing market: social construction of housing value. The case of new suburban housing*. Tallinn: Tallinn University Press, 2009. 189 p. ISBN 978-9985-58-687-7